

Ulusal Basında Siirt İli: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1930-1960)
Siirt Province in the National Press: The Case of Cumhuriyet Newspaper (1930-1960)

Yasin COŞKUN

Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923) Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar
Women in Southeastern Anatolia during the National Struggle (1918-1923)

Fahri ÖZTEKE

Anadolu-Osmanlı Halılarının Yurt Dışına İhracatı Üzerine Bir
Değerlendirme (1864-1908)

An Assessment of the Export of Anatolian-Ottoman Carpets Abroad (1864-1908)

Emrah YILMAZ

İktidar-Hegemonya İlişkisinde Algı Yönetimi

Perception Management in the Relationship of Power and Hegemony

Onur BAYRAKCI

XIX. Yüzyılın Ortalarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat (293 Numaralı
Tarsus Şer'iyye Siciline Göre 1848-1850)

The Socio-Economic Life during the mid-19th Century Tarsus (According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:293, 1848-1850)

Osman KİMYA

Rahmi TEKİN

Sınırların Kavramsal Çerçevesinin İncelenmesi ve Sınıflandırılması

The Examination and Classification of Conceptual Framework of Borders

Alper EKMEKÇİOĞLU

İlkokul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine Göre

Değerlendirilmesi
Evaluation of Primary School Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum Outcomes According to Bloom and Revised Bloom Taxonomies

Durmuş BURAK

Yavuz TOPKAYA

İlkçağ Medeniyetlerinde Süsleme Elemanı Olarak Kullanılan Kotshak
Damgasının Anadolu Dokumalarındaki Yeri

The Place of Kotshak Stamp Used as a Decoration Element in Antiquity Civilizations

Elif AKSOY

Mitolojinin Yeniden Üretilmesi Bağlamında Fotoğraf

Photography in the Context of Reproduction of Mythology

Aslı ERCİYEŞ TOSUN

Jeanette Winterson as the Trickster-Artist in *Weight*

Atlas'ın Yüklü Adlı Eserinde Hileci Yazar Jeanette Winterson

Leyla ADIGÜZEL

Kuşu TEKİN

Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin
İncelenmesi

Examining the Effects of Technological Developments on the Accounting Profession

Ulukan BÜYÜKARIKAN

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Hisse Senedi Getirisi,
Kârlılık Durumu ve Bağımsız Denetim Görüşü Perspektifinde TOPSIS

Yöntemi ile Analizi
Analysis of Corporate Governance Rating Grades' Stock Return, Profitability Circumstance and TOPSIS Method in the Perspective of Independent Audit View

Hakan VARGÜN

Murat DOĞAN

Meslek Yüksekokulunda Yenilikçi Bir Ders Yönteminin Öğrenci Katılım
Boyutlarına Etkisinin İncelenmesi: Mesleki Gelişim Etkinliği Dersi Örneği
Observation of the Effect of an Innovative Course Method on Student Attendance Dimensions in Vocational School: Professional Development Activity Course Example

Selin GENÇTÜRK

Yücel ÖZTÜRKOĞLU

Ailede Baba Faktörünün Tarafata Özdeşleşmesine Yansımaları:
Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Spor Kulüpleri Taraftarları ile Alan
Çalışması

Reflections of the Father Factor in the Family on Fan Identification: Fenerbahçe, Galatasaray and Besiktas Sports Clubs Fans with Field Study

Benan GÖK

Katılım Bankası Personelinin İslami Finansal Bilgi Düzeyinin ve Faizsiz
Bankacılık İlkelerine Duyarlılığının Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma
A Research For Measuring the Islamic Financial Knowledge Level of the Participation Bank Staff and the Sensitivity of Interest-Free Banking Principles

Esra BİLDİRİCİ ÇALIK

Hedef Baskısı ve İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir
Uygulama

Target Pressure and Job Satisfaction Relationsip: An Application on the Banking Sector

Sıddık ATAMAN

Abdullah OĞRAK

Fikriye ATAMAN

Teolojinin Evrimi veya Felsefenin Teolojiyle İmtihani -Yöntemsel Açından
Bir Değerlendirme-

The Evolution of Theology and the Challenge of Philosophy with Theology -A Methodological Evaluation-

Hakan HEMŞİNLİ

مصطلح الحل بين النقاد والبلاغيين
ابن الأثير أمونجا

Eleştirmen ve Belâgatçılara Göre Hall Kavramı: "İbnu'l-Esîr Örneği"

The Concept of Hall According to the Critics and the Rhetoricians: "Ibn al-Athir Example"

Mehmet Şirin ALADAĞ

SBED

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute

Sayı/Issue: 52
Yıl/Year: 2021

52

ISSN: 1302-6879

2021

Uluslararası
Hakemli Dergi
International
Refereed journal

Sayı/Issue: 52
Yıl/Year: 2021

52

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute

ISSN: 1302-6879

Yıl/Year: 2021 Sayı/Issue: 52

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır. / The journal publishes four issues in a year (March, June, September, December).

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian.

Hakem Kurulu | Referee Board

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

İndeksler / Indexes

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), ICI (Index Copernicus), SIS (Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), InfoBase İndeks, ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service), JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)

Bu dergideki makaleler *iThenticate* programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed through *iThenticate* program.

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Tahir ZORKUL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Kemal TEMİZER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. İsa YALÇIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Prof. Dr./Prof. Arda ARIKAN (Akdeniz Üniversitesi/University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH	Jadara Üniversitesi/Jadara University, Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Abdullah DUMAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali J. Al-ALLAQ	Al-Ain Üniversitesi/University Birleşik Arap Emirlikleri/United Arab Emirates
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Faruq MAWASI	Al Qasimi Akademisi/Academy, Filistin/Palestine
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/ University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Hasan ÇİÇEK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR	Zagazig Üniversitesi/University, Mısır/Egypt
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjid Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFIZ	Balkan Tarihi Araştırmalar Merkezi/Center of Balkan History Research, Kosova/Kosovo
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Sami Alı JABBAR	Basra Üniversitesi/University, Irak/Iraq
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. M. Salih ARI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Tektaş Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali Fuat DOĞU	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Pro. Dr./Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Hasan BABACAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYĞÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Metin AYIŞIĞI	Beykent Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFIZ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Reha SAYDAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Suvat PARİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Tuncay ÖĞÜN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Güneş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Rahmi TEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Tektaş Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA

Sekreteryaya I Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım I Design

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

Baskı I Print

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

İletişim Bilgileri I Contact Details

e-posta/e-Mail: sbdergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi I Publication Date

30 Haziran / June 2021

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It can not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

İçindekiler / Contents

■ Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Yasin COŞKUN** Ulusal Basında Siirt İli: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1930-1960)
Siirt Province in the National Press: The Case of Cumhuriyet Newspaper (1930-1960) 11
-
- Fahri ÖZTEKE** Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923) Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar
Women in Southeastern Anatolia during the National Struggle (1918-1923) 33
-
- Emrah YILMAZ** Anadolu-Osmanlı Halılarının Yurt Dışına İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme (1864-1908)
An Assessment of the Export of Anatolian-Ottoman Carpets Abroad (1864-1908) 69
-
- Onur BAYRAKCI** İktidar-Hegemonya İlişkinde Algı Yönetimi
Perception Management in the Relationship of Power and Hegemony 93
-
- Osman KİMYA** XIX. Yüzyılın Ortalarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat (293 Numaralı Tarsus Şer'iyye Siciline Göre 1848-1850)
The Socio-Economic Life during the mid-19th Century Tarsus (According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:293, 1848-1850) 109
-
- Alper EKMEKCİOĞLU** Sınırların Kavramsal Çerçevesinin İncelenmesi ve Sınıflandırılması
The Examination and Classification of Conceptual Framework of Borders 135
-
- Durmuş BURAK** İlkokul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine Göre Değerlendirilmesi
Evaluation of Primary School Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum Outcomes According to Bloom and Revised Bloom Taxonomies 169

Elif AKSOY	İlkçağ Medeniyetlerinde Süsleme Elemanı Olarak Kullanılan Kotshak Damgasının Anadolu Dokumalarındaki Yeri <i>The Place of Kotshak Stamp Used as a Decoration Element in Antiquity Civilizations</i>	193
Aslı ERCİYES TOSUN	Mitolojinin Yeniden Üretilmesi Bağlamında Fotoğraf <i>Photography in the Context of Reproduction of Mythology</i>	221
Leyla ADIGÜZEL Kuğu TEKİN	Jeanette Winterson as the Trickster-Artist in <i>Weight</i> <i>Atlas'ın Yükü Adlı Eserinde Hileci Yazar Jeanette Winterson</i>	253
Ulukan BÜYÜKARIKAN	Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi <i>Examining the Effects of Technological Developments on the Accounting Profession</i>	269
Hakan VARGÜN Murat DOĞAN	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Hisse Senedi Getirisi, Kârlılık Durumu ve Bağımsız Denetim Görüşü Perspektifinde TOPSIS Yöntemi ile Analizi <i>Analysis of Corporate Governance Rating Grades' Stock Return, Profitability Circumstance and TOPSIS Method in the Perspective of Independent Audit View</i>	289
Selin GENÇTÜRK Yücel ÖZTÜRKOĞLU	Meslek Yüksekokulunda Yenilikçi Bir Ders Yönteminin Öğrenci Katılım Boyutlarına Etkisinin İncelenmesi: Mesleki Gelişim Etkinliği Dersi Örneği <i>Observation of the Effect of an Innovative Course Method on Student Attendance Dimensions in Vocational School: Professional Development Activity Course Example</i>	311
Benan GÖK	Ailede Baba Faktörünün Taraftar Özdeşleşmesine Yansımaları: Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Spor Kulüpleri Taraftarları ile Alan Çalışması <i>Reflections of the Father Factor in the Family on Fan Identification: Fenerbahce, Galatasaray and Besiktas Sports Clubs Fans with Field Study</i>	337

Esra BİLDİRİCİ ÇALIK	Katılım Bankası Personelinin İslami Finansal Bilgi Düzeyinin ve Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılığının Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma <i>A Research For Measuring the Islamic Financial Knowledge Level of the Participation Bank Staff and the Sensitivity of Interest-Free Banking Principles</i>	361
Sıddık ATAMAN Abdullah OĞRAK Fikriye ATAMAN	Hedef Baskısı ve İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama <i>Target Pressure and Job Satisfaction Relationship: An Application on the Banking Sector</i>	393
Hakan HEMŞİNLİ	Teolojinin Evrimi veya Felsefenin Teolojiyle İmtihani -Yöntemsel Açıdan Bir Değerlendirme- <i>The Evolution of Theology and the Challenge of Philosophy with Theology -A Methodological Evaluation-</i>	413
Mehmet Şirin ALADAĞ	مصطلح الحل بين النقاد والبلاغيين ابن الأثير أنموذجاً Eleştirmen ve Belâgatçılara Göre Hall Kavramı: “İbnu'l-Esîr Örneği” <i>The Concept of Hall According to the Critics and the Rhetoricians: "Ibn al-Athir Example"</i>	435
Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları	<i>Publishing Principles and Writing Rules</i>	453

Alan Editörleri / Area Editors

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Education Sciences
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy
Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of French Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Gülşen TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Halit YABALAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics
Prof. Dr./Prof. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü / Area Editor of Public Administration and Political Science
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet PINAR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

Prof. Dr./Prof. Ahmed Baran DURAL	Trakya Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Arda ARIKAN	Akdeniz Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Arıkan Tark SAYGILI	İzmir Ekonomi Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Ayhan BİBER	İstanbul Arel Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Hatice DOĞUKANLI	Çukurova Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Jülide AKYÜZ ORAT	Ankara Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Mehmet KOŞTUMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Muhsin HALİS	Kocaeli Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Orhan DENİZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Tuncay İMAMOĞLU	Atatürk Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Zafer KOYLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Zekiye ANTAKYALIOĞLU	Gaziantep Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR	Ege Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulkadir TUNA	İstanbul Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın EFE	Çankırı Karatekin Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Erhan GÖRMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Fikret BİRDİŞLİ	İnönü Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ÇETİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Kemal KAYA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet PINAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oktay BOZAN	Dicle Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rafiz MANAFOV	Muş Alparslan Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ayla BAŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ayşegül GÜNGÖR	Nişantaşı Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Burak KOCAOĞLU	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Bülent YILDIZ	Kastamonu Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ercüment TOPUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR	Kastamonu Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Majed Haj MOHAMMAD	Hakkari Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mehmet ÖZALPER	Muş Alparslan Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mehmet SAĞ	Akdeniz Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Murat KESEBİR	Yozgat Bozok Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ramazan Vedat SÖNMEZ	Şırnak Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Şeyda FERAH ARSLAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Öğr. Gör. Dr./Lec. Dr. Seçil UTMA	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 11-32
ISSN: 1302-6879

Ulusal Basında Siirt İli: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1930-1960) Siirt Province in the National Press: The Case of Cumhuriyet Newspaper (1930-1960)

• Yasin COŞKUN*

* Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/Türkiye.
Assoc. Prof., Siirt University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Siirt /Turkey.
tarihi@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8151-7874

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
06/11/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
22/12/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atrf: Coşkun, Y. (2021). Ulusal Basında Siirt İli: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1930-1960). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 11-32

Citation: Coşkun, Y. (2021). Siirt Province in the National Press: The Case of Cumhuriyet Newspaper (1930-1960). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 11-32

Öz

Bu çalışma 1930'lu yıllardan başlayarak 1960 yılına kadar olan dönemde Siirt'le ilgili konuların ulusal basına yansımalarını incelemektedir. Bu çerçevede çalışma, Cumhuriyet gazetesi örneği üzerinden yürütülmüştür. Yapılan araştırma göstermiştir ki; imar faaliyetlerinden ekonomiye, sağlık konularından eğitim ve güvenlik konularına kadar birçok alanda Siirt'le ilgili haberler Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. İmar alanında özellikle yol ve köprü yapımına ilişkin faaliyetler hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bağlamda Başur suyu üzerine inşa edilen köprü ile ilgili gelişmelerden gazetede bahsedilmiş ve köprünün yapımı Cumhuriyet dönemi Türk mühendislerinin bir başarısı olarak nitelendirilmiştir. Güvenlikle alakalı olarak Birinci Umumi Müfettişlerinin Siirt'e yapmış olduğu ziyaretler ve bu ziyaretlerde yaşanan gelişmeler gazetede yer almıştır. Yine aynı şekilde Siirt ilinde meydana gelen asayiş olayları ile ilgili gazetede verilen bilgiler çalışmada analiz edilmiştir. Ekonomi ile alakalı olarak ise Siirt ilinde yürütülen petrol arama çalışmaları gazetede gündeme gelmiştir. Bunların yanı sıra Siirt'te halkevinin açılması, salgın hastalıklar, Siirt futbol takımının başarıları ve Siirt'te yaşanan doğa olayları ile ilgili haberler gazetede sunulmuştur. Tüm bu bilgiler çalışmada detaylı şekilde ele alınıp analiz edilmiştir. Bu şekilde bahsi geçen dönemde Siirt ilini ülke gündemine getiren konu başlıklarının genel bir çerçevesi çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Cumhuriyet gazetesi, Başur Köprüsü, Birinci Umumi Müfettişlik.

Abstract

This study examines the reflection of issues related to Siirt to the national press in the period starting from the 1930s until 1960. In this context, the study was conducted on the example of Cumhuriyet newspaper. Research presented that the news about Siirt in many areas from infrastructure works to economy, from health issues to education and security issues took place in Cumhuriyet newspaper. Information was given in the newspaper about activities related to road and bridge construction. In this context, the developments regarding the bridge built on the Başur stream were mentioned in the newspaper. The construction of the bridge was described as a success of Turkish engineers in the Republic period. In terms of security, the visits of the First General Inspectors to Siirt and the developments in these visits were mentioned in the newspaper. Furthermore, the information given in the newspaper about the security incidents in Siirt province was analyzed in the study. Regarding the economy, oil exploration works carried out in the province of Siirt came to the fore in the newspaper. In addition to these, the news about the opening of a People's House in Siirt, epidemics, the success of the Siirt football team and the natural events in Siirt were presented in the newspaper. In the study, all this information was examined in detail. Thus, a general framework was drawn for the issues that brought the province of Siirt to the country's agenda in the mentioned period.

Keywords: Siirt, Cumhuriyet newspaper, Başur Bridge, First General Inspectorates.

Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer alan Siirt (Özgen ve Karadoğan, 2009: 61-62), doğudan Van, kuzeyden Bitlis, batıdan Batman, güneyden Mardin ve Şırnak illeri ile çevrilidir. Tarihi eski dönemlere kadar uzanan Siirt (Sağlamtimur, 2007: 73-85), 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresi altına girmiştir (Çelik, 2019: 15-16). Kurtuluş Savaşı döneminde Erzurum Kongresi'ne delege gönderen Siirt şehri (Kılıççioğlu, 2013: 12), Milli Mücadelenin yanında yer almıştır (bkz. Obuz, 2017a: 264-276). 28 Şubat 1921'de müstakil bir sancak olan Siirt, Ekim 1923'te müstakil sancakların vilayete dönüştürülmesiyle beraber il statüsü kazanmış (Obuz, 2017b: 20-21) ve kendisine bağlı yerleşim birimlerinin sayısı artmıştır (Alkan, 2017: 59). Hâlihazırda müstakil birer il olan Batman ve Şırnak, 1990 yılına kadar idari açıdan Siirt iline bağlı kalmışlardır (Demir, 2016: 26-27). Dolayısıyla çalışmanın kapsadığı dönem olan 1930-1960 yılları arasında Siirt ili fiziki açıdan geniş bir alana sahip olmuştur. Buna karşı ilin nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Siirt'in genel nüfusu 102.433 olarak tespit edilmiştir (Babaoğlu ve Çelik, 2018: 542). Şehir merkezinde ikamet eden kişi sayısı ise 14.566'dır (Özgen ve Karadoğan, 2009: 67).

Cumhuriyetin ilanının ardından tüm yurttaki kalkınma seferberliği başlamıştır. Ancak yeni kurulan Cumhuriyetin ulaşımdan sağlığa, altyapıdan güvenliğe birçok alanda çözüm bekleyen sorunları vardır. Siirt de bahsi geçen sorunların oldukça etkili olduğu bir şehir olmuştur. Bu çerçevede Siirt'i ulusal basın gündemine taşıyan konular genellikle ilin sorunları veya bu sorunlara getirilen çözümlerin aktarılması şeklinde olmuştur. Nitekim çalışmanın ana araştırma kaynağını oluşturan Cumhuriyet gazetesinde de Siirt ile ilgili haberlerde bu hususlar ön plana çıkmıştır.

Siirt'in tarihsel süreç içinde gelişimi hakkında önemli bilgiler veren birçok akademik araştırma mevcuttur. Yapılan bu çalışma ise Siirt tarihini ulusal basın üzerinden analiz etmektedir. Bu açıdan çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede dönemin en çok tiraja sahip gazeteleri arasında yer alan (Yenituna, 2014: 65) Cumhuriyet gazetesinin taraması yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesi yaklaşık bir yüzyıllık geçmişi ile Türkiye'nin en uzun süreli periyodikleri arasında yer almaktadır (Yıldız, 2017: 208). Mustafa Kemal Atatürk'ün kuruluşuna destek verdiği Cumhuriyet gazetesinin ülkenin siyasi, toplumsal ve basın hayatı içerisinde önemli bir yeri olmuştur (Emre-Kaya, 2010: 76). Yerel basının tam olarak etkin olmadığı bir dönemde¹ ülkenin herhangi bir bölgesinde yaşanan gelişmelerin ve şehirlerin yaşadığı sorunların geniş kitlelere duyurulmasında ulusal basın önemli bir rol oynamıştır. Ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanlar birbirleri hakkında bilgi edinme imkânı elde etmişlerdir. Ayrıca ulusal basında şehirlerin gereksinim duyduğu hizmetlere yönelik çıkan haber ve yazılar dönemin hükümetlerinin dikkatini çekmekte faydalı olarak görülmüştür. Ulusal basında çıkan haberler vasıtasıyla gerekli ödeneklerin daha hızlı bir şekilde elde edilmesi beklentiler arasında yer almıştır.

Çalışma dört ana başlıktan oluşmuştur. Bu başlıklar Cumhuriyet gazetesinde Siirt ile ilgili çıkan haber ve yazılar temel alınarak belirlenmiştir. Siirt'te ulaşım, ekonomi, sağlık ve sosyal yaşam konuları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesinin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve TBMM tutanaklarına da başvurulmuştur. Ayrıca literatür taraması yapılarak Siirt hakkında yazılmış tetkik eserlerden azami şekilde faydalanmaya özen gösterilmiştir.

¹ Siirt özelinde bakıldığında 1937 yılında ilk kez düzenli aralıklarla bir yerel gazete yayımlanmıştır. Ancak 1948 yılından sonra Siirt'te basın-yayın faaliyetlerinde artış yaşanmaya başlanmıştır. (Babaoğlu ve Olgun, 2015: 63-64).

1-) Siirt'te İmar Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilanının ardından tüm yurttaki olduğu gibi Siirt'te de kalkınmaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Ancak Siirt ili altyapıdan ulaşımaya kadar birçok alanda iyi durumda değildir. İlin önemli sorunlarının çözülmesi on yıllarca süren bir dönemi kapsayacaktır. Bu süreçte Siirt'te imara yönelik yapılan yatırımlar zaman zaman ulusal basının gündeminde kendisine yer bulmuştur. 1930'ların ilk yarısında Siirt'le ilgili olarak ulusal basının dikkatini çeken konu başlığı Başur Köprüsü'nün yapımı olmuştur. Bu çerçevede 1930 yılında Siirt-Diyarbakır yolu üzerinde bulunan Başur suyu üzerine yapılması planlanan Başur Köprüsü ile ilgili haber Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Nafia Vekâleti tarafından verilen ilanda 66.414 TL'ye mal olması öngörülen Başur Köprüsü için ihale yapılacağı duyurulmuştur. İhaleye katılmak isteyenlerin teklif mektuplarını Siirt Valiliğine vermeleri gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 23.06.1930: 6). Köprü'nün yapımına nezaret etmek ve Siirt vilayetindeki diğer bayındırlık işlerinde görevlendirmek üzere mühendis alınacağı da Nafia Vekâleti Yollar Umum Müdürlüğü tarafından diğer bir ilanla duyurulmuştur. Köprü inşaatında görev alacak mühendise, şantiyede bulunacağı günler için ayrıca kanuni harcırah verileceği ilanda belirtilmiştir (Cumhuriyet, 14.01.1931: 5).

Siirt-Diyarbakır yolu üzerindeki Başur suyu üzerine yapılacak olan köprü'nün inşası ile ilgili ilanlar ileriki yıllarda gazetede yer almaya devam etmiştir. Bu durum 1930 yılında verilen ilandan istenilen sonucun elde edilemediğini ve köprü'nün tamamlanamadığını göstermektedir. Nitekim 1933 yılında köprü'nün yapımı için tekrar çalışmalar başlamıştır. 53.000 lira keşif bedelli köprü inşası ihalesine başvuracak kişilerin 8 Mart 1933 tarihinde Nafia Vekâletinde yapılacak ihaleye katılmaları gerektiği Cumhuriyet gazetesine verilen ilanda belirtilmiştir. İhaleye katılacak şahıslarda birtakım şartlar aranmıştır. Buna göre en az 40 metre açıklığında betonarme şose ve 30 metre açıklığında betonarme demiryolu köprüsü inşa etmiş kişilerin ihaleye girebilecekleri ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 16.03.1933: 6). Verilen ihale ilanlarının ardından Başur Köprüsü 52.470 liraya ihale edilmiş ve köprü'nün yapımına başlanmıştır. 1933 yılının son aylarında köprü tamamlanma aşamasına gelmiştir (Cumhuriyet, 30.10.1933: 11). Köprü'nün yapımı 5 Nisan 1934 tarihinde tamamlanmıştır (Karacan, 2005: 66.)

Başur Köprüsü'nün inşası (Mühendis Halit, 1935: 65-67) şüphesiz Siirt'in ulaşım sorununun çözümüne katkı sunan bir gelişme olmuştur. Ancak ulaşım sıkıntısını gidermek için atılması gereken birçok adım vardır. Özellikle Siirt'in merkezi ile ilçeleri arasındaki

ulaşım güçlüğü en önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Nitekim bu konu ile alakalı haberler Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. 1934 yılında Siirt'in ilçeleri Eruh ile Şırnak arasında otomobil yolu güzergâhının kurulmasına yönelik karar alındığına dair bir habere gazetede yer verilmiştir. Kısa bir süre içinde yol yapımına yönelik girişimlerin başlayacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 10.08.1934: 3). Ancak yol çalışmaları bir türlü başlatılamamıştır. 1950 yılına gelindiğinde Siirt Merkez'den ilçeleri Eruh ve Şırnak'a uzanan bir karayolu hâlâ yapılamamıştır (Demir, 2016: 79). 1957 yılında ilin yollarının yapımı için Ankara'dan 800.000 lira ödenek talep edilmiştir. Ancak Nafia Vekâleti ödenek olmadığından bu talebi reddetmiştir. Siirt-Eruh-Şırnak yolunun 1958 "geçit yolu programına" alındığı bildirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 28.03.1957). Buna rağmen yolun yapımı tamamlanamamıştır. 1959 yılında Siirt-Eruh-Şırnak ve Siirt-Pervari yollarının devlet karayolları şebekesine alınması ve bir an önce inşasının tamamlanması bölge milletvekillerince gündeme getirilmiştir. Ancak Bayındırlık Bakanlığınca verilen cevapta Siirt-Eruh-Şırnak yolunun hâlihazırda devlet yolları ağına alınmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMD), 15.07.1959: 857).

Uzun yıllar Şırnak yolu tamamlanamamış 1970'lerde bile bu konu Millet Meclisi'nde gündeme getirilmeye devam etmiştir (Coşkun, 2018: 8-9). 1940 yılında Siirt'in Kurtalan ilçesinden Cumhuriyet gazetesine gönderilen bir şikâyet yazısı ildeki ulaşım sorununu gözler önüne seren başka bir örnek olmuştur. Buna göre kış ayında Diyarbakır-Siirt yolu yükselen nehirler nedeniyle kapanmıştır. Zaten geç gelen postanın ulaşması bu sorun nedeniyle haftaları bulmuştur (Obuz, 2017b: 199). Karayollarının yanı sıra demiryollarının yapımı meselesi de Siirt'te önemli bir konu olmuştur. Hükümetin Siirt dahil doğudaki illere demiryolu hattı inşa etmeye karar verdiğine dair bir haber 1936 yılında Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır (Cumhuriyet, 27.02.1936: 3). Siirt halkı demiryolu hattının Siirt merkezinden geçmesi için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den talepte bulunmuştur. Ancak Nafia Vekâleti fiziki koşulların uygun olmadığını ileri sürerek bu talebin gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir (BCA, 12.01.1939). Demiryolu 1944'te Siirt'e ulaşmıştır (Obuz, 2017b: 191). Kurtalan ilçesine istasyon kurulmuştur. Demiryolunun Siirt merkezine kadar ulaştırılması ise bir türlü hayata geçirilemeyen bir konu olarak kalmıştır (Alkan, 2018: 162).

Siirt'te resmi hizmet veren binaların onarımı ile ilgili haberler de Cumhuriyet gazetesinde kendisine yer bulmuştur. 25.151 lira bedel

biçilen Siirt Hükümet Konağı'nın onarımı için açık eksiltme ile ihaleye çıkılacağı Siirt Defterdarlığınca duyurulmuştur (Cumhuriyet, 21.06.1960: 6). 1959 yılında Siirt Belediyesine bir mühendis kadrosu tahsis edileceğini bildiren kararname yayımlanmıştır (BCA, 17.07.1959) Bu kararnamenin ardından Siirt Belediyesinin 1750 lira aylık ücretle inşaat mühendisi kadrosuna eleman alacağına dair bir haber 1960 yılında gazetede çıkmıştır. İlgililerin Siirt Belediyesine başvurmaları istenmiştir (Cumhuriyet, 07.07.1960: 5). Bu durum yetişmiş insan gücünün şehre getirilmesi için ulusal basında yayımlanan ilanların önemli bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Başur Köprüsü yapımı aşamasında da gerekli hizmetlerin sağlanabilmesi için ulusal basın etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. Siirt'in önemli sıkıntılarından olan susuzluğun çözümü için de bu yönetime başvurulmuştur.

Uzun yıllar boyunca Siirt şehir merkezine su getirmek için çaba sarf edilmiştir. 1934 yılında Umumi Müfettiş Hilmi Bey (Ergenli) Siirt'in su sorununun çözümüne yönelik Botan'dan su getirmek amaçlı tetkikler gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 12.05.1934: 3). Siirt'in su sorununun çözümü için projeler hazırlanmıştır. 1939 yılında Botan'dan şehre su getirmek için açılan ihaleye talip çıkmamıştır (BCA, 27.06.1939). Siirt Belediyesi 1940 yılında yeniden harekete geçmiş ve Cumhuriyet gazetesine yeni bir ihale ilanı vermiştir. Buna göre Siirt'e içme suyu getirecek tesisatta yalnızca çelik boru kullanılması durumunda ihale keşif bedeli 61.014 lira olarak belirlenmiştir. Kısmen çelik kısmen de font boru kullanılması durumunda bedel 67.133 lira olarak hesaplanmıştır. İlgilenenlerin tekliflerini vermeleri istenmiştir (Cumhuriyet, 19.04.1940: 8). Siirt belediyesi tarafından ulusal basında yayımlanan ilanlara rağmen Siirt'in su sorununun çözümü yıllarca süren bir mesele haline gelmiştir. 1947 yılında Siirt'i ziyaret eden Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı'ya da şehrin yaşadığı su sorunu hakkında bilgi verilmiş ve çözüm bulunması talep edilmiştir (Siirt, 02.08.1947: 1). Ancak Demokrat Parti döneminde 1950'li yılların ikinci yarısında şehrin su sorununa bir çözüm bulunabilmiştir (Obuz, 2017b: 182). Dönemin valisi Tefik Akyüz'ün temel atma töreninde hazır bulunduğu Botan Hidroelektrik Santrali'nin tamamlanmasının ardından 1 Haziran 1957 tarihi itibarıyla Siirt'e su verilmeye başlanmıştır. Ancak köylerde su sorunu yaşanmaya devam etmiştir (Yılmaz-Çıldam, 2019: 1449., Siirt Postası, 28.05.1955: 1).

2) Siirt'te Ekonomik Faaliyetler

Siirt'teki ulaşım ve altyapı ile ilgili konuların yanı sıra şehrin ekonomisi ile alakalı haberler de Cumhuriyet gazetesinde kendisine yer

bulmuştur. Bu çerçevede 1930 yılında Doğu Karadeniz, Doğu ve Orta Anadolu bölgelerinde faaliyette bulunan petrol arama heyetinin Siirt'e geldiği Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde duyurulmuştur. Petrol uzmanlarından Cevat Eyüp ve Kenan Lokman Beylerin bulunduğu bu heyet bir yıla yakın ülke topraklarında petrol olabilecek noktaları gezmişlerdir. Bu çerçevede Siirt-Mardin bölgesine de gelerek araştırma yapmışlardır (Cumhuriyet, 11.09.1930: 3).

Petrol arama çalışmaları Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Garzan sahasında 62 sondaj yapılmıştır. Germik'te de sondaj çalışmalarına başlanmıştır. 1940 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından Raman Dağında petrol bulunmuştur (Demir, 2016: 71). Raman'da, 56 milyon liraya kurulan rafineri tesisinde yaklaşık 300 bin ton petrol tasfiye kapasitesine ulaşılmıştır. Ayrıca 1957 yılında dört yabancı firma tarafından yılda bir buçuk milyon teneke ve 300 varil üretim kapasitesinde iki fabrikanın kurulmasına yönelik alınan karara da Cumhuriyet gazetesinde yer verilmiştir (Cumhuriyet, 13.12.1957: 3). Aynı yıl Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü Şahap Birgi Batman'ı ziyaret etmiştir (Siirt Ekspres, 27.09.1957: 1). Ancak Batman'da bulunan petrolün Siirt'e ekonomik getirisi beklenenin altında kalmıştır. Petrolün işleneceği tesislerin Siirt'te yapılması istenirken bu tesisler Batman'da inşa edilmiştir (Demir, 2016: 76). Siirt'in ilçesi olan Batman hızla büyümüş ve 1990 yılında Siirt'ten ayrılarak ayrı bir il olmuştur.

Siirt'le ilgili Cumhuriyet gazetesinde gündeme gelen konulardan birisi de bölgede yol sorunu ile bağlantılı olarak ortaya çıkan nakliye masrafları olmuştur. Van ve Siirt bölgesinde bayındırlık işleri müteahhidi olan ve aynı zamanda tüccarlık yapan Nuri Bey, 1930 yılında Cumhuriyet gazetesine yapmış olduğu açıklamada bu sorunu dile getirmiştir. Doğu'nun tek sorununun yol ihtiyacı ve malların nakli için gerekli vesayet olduğunu ileri sürmüştür. Nuri Bey bölgenin zirai yönden geniş imkânlarla sahip olduğunu ancak halkın malını pazarlayamadığından dolayı üretime gayret etmediğini dile getirmiştir. Siirt'ten hububat, yağ gibi ürünlerin sevkine imkân olmadığını söylemiştir. Yol sıkıntısından dolayı fiyatların katlandığını söylemiştir. Mersin'den 34 liraya alınan bir ton çimentoğun Siirt bölgesine nakil maliyetinin 300 liraya çıktığını ifade etmiştir. Nuri Bey, Anadolu'yu gezdiğini ve bu toprakların çok bereketli olduğunu vurgulamıştır. Yol ve vesayet sıkıntısının çözülmesiyle ülke ekonomisinin canlanacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 26.09.1930: 2). Nitekim Siirt yerel basınında yapılan değerlendirmelerde de ilin esaslı bir yol şebekesine sahip olmasının şehrin iktisadi ve ticari yönden gelişmesinde önemli rol

oynayacağına işaret edilmiştir (Siirt Postası, 28.05.1955: 1., 01.06.1955: 1).

İktisadi hayat ile ilgili olarak Siirt'i ulusal basının gündemine taşıyan diğer bir konu şehirde üretilen battaniye olmuştur. Siirt, eski çağlardan beri dokumacılık alanında önemli bir merkez olmuştur (Seçkin, 2005: 250). Nitekim Cumhuriyet gazetesinde 1939 yılında çıkan bir yazıda Siirt battaniyesi "milli sanayi" ürünü olarak lanse edilmiştir (Obuz, 2017b: 117). 1959 yılında yapılan başka bir haberde ise dış piyasadan Ticaret Odası'na Türkiye'den mal almak için teklifler yapıldığı belirtilmiştir. Bu kapsamda İngiltere'den Siirt battaniyesine talep olduğu bildirilmiştir (Cumhuriyet, 31.01.1959: 2).

3-) Siirt'te Sağlık Sorunu

Siirt'in önemli sorunlarından birisi de sağlık alanında olmuştur. Önleyici ve koruyucu tedbirlerin yetersizliği ilde salgın hastalıkların görülmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı döneminde Siirt'e komşu Diyarbakır ve Mardin'de müstakil hastane bulunurken (Koylu ve Altay, 2008: 1064) Siirt'te sağlık hizmeti belediyelerdeki doktorlar vasıtasıyla sağlanmış ve Siirt sancağına ilk doktor kadrosu tahsisi 1873 yılında olmuştur (Çelik, 2020: 30). Cumhuriyet dönemiyle birlikte 1929 yılında Siirt Devlet Hastanesi (Memleket Hastanesi) hizmete girmiştir (Demir, 2016: 100). Fiziki açıdan kısıtlı imkânlarla sahip olan hastanenin koşullarının iyileştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede 1933 yılında Siirt il merkezindeki Memleket Hastanesi için yeni bir proje çizilerek Cumhuriyet gazetesine ihale ilanı verilmiştir. Buna göre 51.661 liraya mal olması öngörülen proje için kapalı zarf usulü ile tekliflerin alınacağı duyurulmuştur. Başvurmak isteyen şahısların daha önce benzer projelerde görev aldıklarını ve fenni ehliyetnameye sahip olduklarını Vilayet Başmühendisliğine göstererek onay almaları gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 01.04.1933: 7). Memleket Hastanesi'nin yataklı bölümü 1933'te hizmete girmiştir. Ancak çok kısıtlı sayıda hastaya yataklı tedavi uygulanabilmiştir (Demir, 2016: 100).

Siirt Memleket Hastanesi'nin ihtiyaç duyduğu aletler ve tıbbi malzemelerin alımı için Siirt Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü tarafından gönderilen liste de Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Alınacak malzemelerin tam listesini görmek ve teklif vermek isteyenlerin İstanbul Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğüne başvurmaları belirtilmiştir (Cumhuriyet, 08.03.1933: 7). 1937 yılında Siirt Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü ulusal basına verdiği ilanda ise Siirt için eczacı arandığını bildirmiştir. 20 bin nüfuslu Siirt şehir merkezinde tek bir eczane vardır ve ikinci bir eczanenin açılması

planlanmıştır. Buna göre 5 yıllık mezun bir eczacıya içinde 1600 liralık sıhhi malzeme bulunan belediyeye ait kapalı vaziyette olan bir eczane ve 1500 lira nakit para verilecektir. Tüm bunlar beş sene vadeli olacak ve eczacı kefil gösterecektir. İlgilenen eczacı adaylarının Siirt Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğüne başvuru yapmaları gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 22.06.1937: 7).

Memleket Hastanesi'nin hizmet koşullarını iyileştirme çalışmaları ileriki yıllarda da devam etmiştir. Bu çerçevede 1955 yılında kapsamlı bir onarım yapılmıştır. 650.000 lira harcanarak (TBMMTD, 20.06.1958: 542) fiziki imkânları daha iyi bir duruma getirilmiş ve yatak sayısı 75'e çıkarılmıştır (Demir, 2016: 101). Ancak hastanenin uzman doktor açığının kapanması konusunda sıkıntılar olmuştur. Siirt'teki uzman doktor sayısındaki yetersizlik genel olarak bölgede bulunan askeri doktorların hizmet vermesiyle bir nebze de olsa aşılmaya çalışılmıştır (TBMMTD, 20.06.1958: 541). Siirt'in karşı karşıya kaldığı önemli bir sağlık sorunu olan kızamık hastalığı ile ilgili haberler de Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Buna göre 1960 yılının son ayında Siirt şehrinde kızamık salgını baş göstermiştir. Günde ortalama beş çocuğun öldüğü bu şehirde yüzlerce çocuk da yüksek ateş içinde kalmıştır. İlgililerin zamanında tedbir almamalarından dolayı hastalık şehirde her yere yayılmıştır. Doktor olmadığından halk çözüm için iptidai yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır (Cumhuriyet, 18.12.1960: 3). Siirt'te yaygın olan göz ve deri hastalıklarının sebebi hamamlarda kullanılan ortak havuzlar olarak görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir yazıda hamamlarda "teletin" adı verilen ortak havuzların kullanımını eleştirilmiştir. Belediyenin bu konuda herhangi bir adım atmadığına vurgu yapılmıştır (Obuz, 2017b: 187).

4-) Siirt'te Güvenlik Sorunları

Ülkenin birçok noktasında olduğu gibi Siirt'te de asayişin sağlanması konusu Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından üzerinde dikkatle durulan bir mesele olmuştur. 1930'lu yılların başında gasp, soygun ve kaçakçılık olayları ilde yaşanan önemli güvenlik sorunlarının başında gelmiştir. Bu durum devletin hazırladığı asayiş raporlarında da belirtilmiştir (BCA, 12.06.1930).

Cumhuriyet gazetesinde verilen haberde 1932 yılının Ekim ayında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın doğu illerine bir geziye çıkacağı ve bölgenin durumunu yakından tetkik edeceği duyurulmuştur. Bakan'a bu ziyaretinde bölge milletvekillerinin refakat edeceği belirtilmiştir. Bu

çerçevede Siirt Milletvekili Mahmut Bey'in² İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın gezisine katılacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 27.10.1931: 2). Şükrü Kaya'nın gerçekleştirdiği doğu ziyareti sonrası üzerinde durulan en önemli konu kaçakçılık meselesi olmuştur. Bu nedenle Siirt, Urfa ve Mardin'de kaçakçılık hakkında tetkikat yapılacağı bildirilmiştir. Kaçakçılığın önlenmesi için İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması tartışılmaya başlanmıştır (Cumhuriyet, 25.11.1931: 1-3). Özellikle sigara kâğıdı, kahve ve ipekli kumaşlar kaçakçılığı yapılan ürünler arasında yer almıştır (Obuz, 2017b: 38-39).

Kaçakçılığın yanı sıra Siirt'te önemli bir güvenlik sorunu teşkil eden eşkıyalık faaliyetlerine yönelik de tedbirler alınmıştır. Osmanlı döneminde isyan eden ancak daha sonra affedilen Cemil Çeto (bkz. Olgun, 2017: 33-56), Şeyh Said olayından sonra devlete isyanla suçlanmış ve 1926 yılında idam edilmiştir. 1936 yılında çıkan çatışmada Cemil Çeto'nun oğullarından İzzet ve Felemez öldürülmüş diğer oğlu ise takibe alınmıştır (Obuz, 2017b: 34). Aynı şekilde Siirt dağlarında eşkıyalık yaptığı belirtilen Beşirili Osman Gevro isimli şahıs ve çetesini yakalamaya yönelik güvenlik güçlerinin yapmış olduğu operasyonlar Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Üçü jandarma olmak üzere dokuz kişinin katili olarak aranan Osman Gevro, Suriye'ye kaçarken Gercüş ilçesinde pusuya düşürülmüştür. Çetesinden 6 kişi yakalanmasına rağmen kendisi Suriye'ye kaçmıştır. Bu şahıs ve çetesinin Siirt ilinde dört yıldan beri eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan en azılı kişiler olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 30.07.1959: 5). Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde yaklaşık bir yıl sonra Osman Gevro adındaki bu eşkıyanın jandarma tarafından yeniden pusuya düşürüldüğü ifade edilmiştir. Çıkan çatışmada bir asker şehit olmuş ve eşkıya reisi kaçmıştır. Ancak, Irak'tan gelerek yeniden Siirt köylerinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan çete üyeleri sonunda jandarma tarafından yakalanmışlardır (Cumhuriyet, 09.08.1960: 5).

Siirt'te meydana gelen diğer asayiş sorunları da Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Bu çerçevede Batman ilçesinin en işlek çarşısını korumakla görevli bir bekçinin organize ettiği hırsızlık çetesinin gerçekleştirmiş olduğu soyguna dair bir haber verilmiştir. Suçluların birçoğu yakalanarak tutuklanmıştır (Cumhuriyet, 12.02.1959: 1). Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir başka haberde ise kaçakçılığa karşı mücadele eden memurlara yönelik gerçekleştirilen saldırıdan bahsedilmiştir. Buna göre Siirt'te bir köyde evleri arayıp

² Siirt Mebusu Mahmut Bey hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Babaoğlu, R. ve Olgun, S. (2020). *Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan)*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

yakaladıkları kaçak mallara 490 liralık ceza kesen dört kişilik Tekel takip memurlarının köyden şehre dönerken eli silahlı 5 kişi tarafından yolları kesilmiştir. Memurlardan birisi vurularak öldürülmüş ve üzerinde bulunan 490 lira ve kıymetli eşyaları alınmıştır. Daha sonra yapılan tahkikat neticesinde kardeş oldukları belirlenen soyguncular yakalanmıştır (Cumhuriyet, 05.08.1959: 1, 5). Siirt'te kan davası nedeniyle yaşanan anlaşmazlık da Cumhuriyet gazetesinde gündeme gelmiştir. 1960 yılında kan davası sonucu çıkan çatışmada bir kişi öldürülmüştür (Cumhuriyet, 10.04.1960: 3).

5-) Siirt İlini Ulusal Basın Gündemine Taşıyan Diğer Konular

Siirt ilini ulusal basının gündemine taşıyan konu başlıkları sağlık, güvenlik, ekonomi gibi alanlarla sınırlı kalmamıştır. İlde yaşanan siyasal ve sosyal gelişmelerin de ulusal basında yansımaları olmuştur. Bu çerçevede Umumi Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey'in 30 Ağustos 1930 tarihinde Siirt'i ziyaret ettiği Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. İbrahim Tali Bey mahiyeti ile beraber öğleden sonra saat 3'te Bitlis üzerinden Siirt'e gelmiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında olduğu gibi (bkz. Demir, 2015: 38-48) 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle Siirt şehri baştanbaşa süslenmiştir (Cumhuriyet, 01.09.1930: 3). Gazi Mustafa Kemal'in heykelleri ve tümen binası elektrik ampulleri ile donatılmıştır. Şehirde asker tarafından bir fener alayı düzenlenmiştir. Halk da bu alaya katılmış ve "yaşasın Cumhuriyet ve Gazi Paşa" nidalarıyla şehir içinde dolaşmışlardır. Cumhuriyet gazetesinde belirtildiği üzere Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Siirt'te karşılaştığı bu manzaradan gayet memnun olmuş ve günün şerefine 16 kişilik bir yemek ziyafeti vermiştir. Ziyafete Vali Kadir Bey ve Tümen Komutanı Lütfi Paşa'nın yanı sıra diğer mülki ve askeri erkân da iştirak etmiştir (Cumhuriyet, 02.09.1930: 3). Siirt'te bir gece kalan Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey ertesi gün Diyarbakır'a gitmek üzere yola çıkmıştır (Cumhuriyet, 01.09.1930: 3).

Siirt dahil bölgedeki diğer yedi ili içine alan Birinci Umumi Müfettişliğin başına İbrahim Tali Bey'in ardından 1933 yılında Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Ahmet Hilmi Bey (Ergenli) atanmıştır (Aslan, 2017: 97-98). Cumhuriyet gazetesinde Mayıs 1934 tarihinde yayımlanan bir yazıda Umumi Müfettiş Hilmi Bey'in bölgedeki illerin durumunu yakından görerek ihtiyaçlarını yerinde tespit etmek için tetkik amaçlı geziye çıktığı bildirilmiştir. Hilmi Bey ziyaretlerinde Siirt'te yapımı süren imar faaliyetlerini incelemiştir. Halkevini ve hayır

cemiyetlerini gezmiştir. Özellikle halkla yakından temas ederek ihtiyaçlarını dinlemiştir (Cumhuriyet, 12.05.1934: 3).

Siirt'teki seçim sonuçlarına da Cumhuriyet gazetesinde yer verilmiştir. 1930'da yapılan yerel seçim ile ilgili bir haber gazetede yer almıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının da katıldığı bu yerel seçimde Siirt ilinde Cumhuriyet Halk Fırkasının kazandığı duyurulmuştur (Cumhuriyet, 20.10.1930: 3). Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimleri Siirt'te Demokrat Parti kazanmıştır (Siirt, 04.05.1954: 1). 25 Kasım 1956'da gerçekleşen belediye seçimlerinde de DP adayı seçilmiştir (Siirt, 29.11.1956: 1). Ekim 1957'de yapılan genel seçimler öncesi Siirt'te seçimin sonucu ile ilgili tahminlere Cumhuriyet gazetesinde değinilmiştir. Necdet Gürkaş tarafından yapılan haberde Siirt'te seçimi CHP'nin kazanacağı iddia edilmiştir. Gürkaş kendisinin Siirt il merkezinde yapmış olduğu ankete göre CHP'nin yüzde altmış, DP'nin yüzde on dokuz oy alacağını iddia etmiştir. Siirt'te halk seçim heyecanı yaşamaktadır. Gürkaş'a göre Siirt'te köylüler "bu defa milletin gözü açıldı, seçmen kolaylıkla aldatılamayacak" demektedir. Ayrıca Gürkaş'ın değerlendirmesine göre Siirt'te parti mücadelesinden ziyade aday gösterilen şahısların mücadelesi vardır (Gürkaş, 1957: 4). CHP seçimlerden önce Siirt'in ilçelerinde mitingler yaparak halkın nabzını yoklamıştır (Siirt Ekspres, 28.09.1957: 1). Ayrıca Siirt'in Tillo bucağında CHP ocağı açılmış ve çoğu eski DP'li olmak üzere 230 üyenin kaydı yapılmıştır (Siirt Ekspres, 03.10.1957: 2). Tüm bu gelişmelere rağmen 1957 seçim sonuçları Gürkaş'ın öngördüğü gibi olmamıştır. CHP, 1954 seçimlerine göre oylarını hatırı sayılır bir şekilde artırsa da DP yüzde kırk dokuz buçukluk oy oranıyla Siirt'te birinci parti olmuştur. CHP yüzde kırk üç buçukluk oy oranıyla ikinci sırayı almıştır (Özduğun, 2016: 295).

Özellikle 1957 seçiminden sonra iyice artan DP-CHP gerginliğinin etkisi Siirt'te de görülmüştür. 1958 yılında İsmet İnönü'nün Siirt CHP İl Kongresi Başkanlığına gönderdiği mesaj Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Bu mesajında İnönü, iktidar "partizanlarının" CHP'nin Siirt'te gördüğü teveccühü baltalamak için çalıştıklarını ileri sürmüştü ve Siirt halkının sağduyusuna güvendiği mesajını iletmıştır (Cumhuriyet, 18.11.1958: 5). 1958 yılının son ayında Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde ise Siirt'teki bir yerel gazete (Siirt Ekspres) çalışanının aleyhine iktidar partisi tarafından açılan davadan beraat ettiği belirtilmiştir. Bu haber üzerine DP Siirt İli İdare Kurulu Başkanı Hüsnü Oran, Cumhuriyet gazetesi yazı işleri müdürlüğüne bir yazı göndererek gazetede çıkan haberin doğru olmadığını söylemiştir. Buna göre Siirt'te DP tarafından Siirt Ekspres gazetesi yazarı aleyhine herhangi bir dava açılmadığı

belirtilmiştir. Bunun üzerine Cumhuriyet gazetesi tavzih yayımlamak zorunda kalmıştır (Cumhuriyet, 18.01.1959: 5). Görüldüğü üzere Cumhuriyet gazetesi özellikle 1950'lilerin sonuna doğru ülke çapında gerginleşen iktidar-muhalefet ilişkileri çerçevesinde Siirt'te yaşanan siyasi gelişmeleri zaman zaman gündemine taşımıştır.

Siirt'te Halkevi'nin açılması ile ilgili haberlere de Cumhuriyet gazetesinde yer verilmiştir. İlk Halkevlerinin açılmasının yıl dönümü olan 19 Şubat'a (1932) atfen 1934 yılının Şubat ayı içinde Siirt'in de dahil olduğu birçok il ve ilçede Halkevlerinin açılacağına dair bir haber Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Yeni açılacak bu Halkevleri ve önceden açılanlar için 23 Şubat tarihinde kutlamaların yapılacağı bildirilmiştir (Cumhuriyet, 13.02.1934: 3). Nitekim Başbakan İsmet İnönü, 23 Şubat 1934 tarihinde yapmış olduğu konuşmada kurulan yeni Halkevleri arasında Siirt ilini de saymıştır. Yeni kurulan Halkevlerinin vatana yüksek hizmetler yapması temennisinde bulunmuştur (Cumhuriyet, 24.02.1934: 1). 24 Şubat 1934 günü faaliyetlerine başlayan Siirt Halkevi'nin açılış törenine Vali ve kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır (Olgun, 2013: 290). 1955 yılında Siirt ilindeki halkevinin çalışmaları ile ilgili gönderilen raporda “yurttaşların kültürünü yükseltmek için her türlü fırsatlardan faydalanarak gelecek için umutlu sonuçlar elde edildiği” belirtilmiştir. Özellikle Siirt'te gençlere yönelik aktivitelere önem verilerek “kahve köşelerinde zamanlarını boşa geçirmeleri” önlenmeye çalışılmıştır (BCA, 13.01.1936).

Siirt'le alakalı spor etkinlikleri de Siirt'i ulusal basının gündemine taşıyan konular arasında yer almıştır. Bu çerçevede 1931 yılında Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberde Umumi Müfettişlik kupası dahilinde Diyarbakır'daki maçlarda Urfa ve Siirt takımlarının final oynadıkları belirtilmiştir. Yapılan maç sonucu Urfa, Siirt takımını 5-1 yenerek Umumi Müfettişlik kupasını kazanmıştır. Atletizm branşında da yarışmalar olmuş ve kazananlara madalyalarını Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey vermiştir (Cumhuriyet, 31.10.1931: 6). 17 Mart 1960 tarihinde bölge lig maçları sona ermiş ve Siirt Gençlik takımı şampiyonluğu kazanmıştır (Cumhuriyet, 18.03.1960: 6).

Siirt'te yaşanan doğa olayları ve kazalar da ulusal basında kendisine yer bulmuştur. 1934 yılı Mayıs ayının ilk günlerinden itibaren Siirt'te yağmurların başladığına dair haberler Cumhuriyet gazetesinde verilmiştir (Cumhuriyet, 06.05.1934: 1). Siirt'te yağmurların başlaması sevinçle karşılanmıştır. Ancak yağmur Siirt ve civarında şiddetini artırarak devam etmiş ve “fındık büyüklüğünde” dolu şeklini almıştır. Siirt ortaokulunu su basmış ve okul bir günlüğüne tatil edilmiştir (Cumhuriyet, 25.05.1934: 3). 1958 yılının Nisan ayında ise Siirt'te

yağan şiddetli dolu mahsulün bir kısmına zarar vermiştir. Şirvan ilçesinin yakınından geçen Botan suyunda taşkın meydana gelmiş ve sudan geçmek isteyen bir kadın boğularak hayatını kaybetmiştir (Cumhuriyet, 27.04.1958: 1). 13 Kasım 1934 tarihinde Siirt'te meydana gelen deprem de Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Verilen bilgide doğu-batı istikametinde gerçekleştiği belirtilen depremin herhangi bir zarara neden olmadığı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 14.11.1934: 5). Siirt'te yaşanan kazalarla ilgili olarak Garzan'a gitmekte olan bir kamyonun devrildiği ve 1 kişi hayatını kaybettiğine dair bilgi Cumhuriyet gazetesinde verilmiştir (Cumhuriyet, 07.11.1934: 4). 1956 yılında Siirt-Şirvan yolunda meydana gelen trafik kazası da ulusal basında yer almıştır. Görev nedeniyle Siirt'ten Şirvan ilçesine gitmekte olan askeri cip devrilmiş ve 1 yüzbaşının şehit olduğu, üç yüzbaşınınsa yaralandığı elim bir kaza meydana gelmiştir. Yaralı askerler devlet hastanesine kaldırılmışlardır (Cumhuriyet, 04.08.1956: 1, 3).

1959 yılında Siirt ili farklı bir haberle ulusal basın gündeminde yer almıştır. Bu haber yeni doğmuş bir bebeğin cami kapısına bırakılmasıdır. Cumhuriyet gazetesinde yer alan yazıya göre Ulus Mahallesi Peygamber Camii müezzini sabah ezanını okumak için camiye geldiği zaman cami kapısına bırakılmış bir bebek görmüştür. Yağmur altında kalan bebek hayatını kaybetmiştir (Cumhuriyet, 06.04.1959: 3). 1932 yılında ise Cumhuriyet gazetesinde ülkenin en yaşlı kişileri ile ilgili haberler yapılmıştır. Yurdun çeşitli yerlerinden hayatta olan yaşlı kişiler hakkında bilgiler gazeteye gönderilmiştir. Bu anlamda Konya Askeri Orta Mektebinde öğretmen olan emekli Binbaşı Mahmut Bey, gazeteye göndermiş olduğu mektupta Siirt ilinde karşılaştığı ve 137 yaşında olduğunu söylediği Fettah Bey hakkında bir yazı göndermiştir. Mahmut Bey'in göndermiş olduğu yazı Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Buna göre Binbaşı Mahmut Bey, 1930 yılında Siirt'te görevli olduğu dönemde Şirvan ilçesinde bulunan İrun Kalesi'ndeki eşkıyaları yakalamak üzere yola çıkmıştır. Eşkıyaların kaçması üzerine kendisi ve bir yüzbaşı arkadaşı tümen komutanlığı tarafından İrun Kalesi hakkında bir rapor hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Bu görev esnasında Fettah Bey'le tanışmıştır. Fettah Bey kale hakkında kendisine bilgiler vermiştir. Daha sonra Fettah Bey'in yaşını ve 90 yaşında bir de oğlu olduğunu öğrenen Mahmut Bey çok şaşırmıştır. Daha sonra Konya'da öğretmenlik yapmaya başlayan Mahmut Bey, Siirt'te karşılaştığı bu kişi hakkındaki bilgileri gazeteye yollamıştır. Bu şekilde Siirt ili ülkedeki en yaşlı insanın yaşadığı yer olarak ulusal basında yer almıştır (Cumhuriyet, 10.12.1932: 4).

1936 yılında ise Siirt'teki termal kaplıcalar ile ilgili bir yazıya Cumhuriyet gazetesinde yer verilmiştir. Siirt merkeze yaklaşık 15 km uzaklıkta Botan suyu kenarındaki kaplıcadan bahsedilmiştir. Botan kaplıcası olarak adlandırılan ve sıcaklığı 30 dereceyi geçmeyen bu termal yerleşkeye Siirt ve havalisindeki halkın çok itibar gösterdiği belirtilmiştir. Bu nedenle Siirt Valiliği bu kaplıcaya bakım yaptırmış ve yeni yıkanma alanları inşa ettirmiştir. Kaplıcanın temizlik ve diğer işlerine bakmak üzere ayrıca bir memur tutulmuştur (Cumhuriyet, 28.11.1936: 5). Botan kaplıcasının yanı sıra Erüh'ta "Hist" adını taşıyan diğer bir kaplıcanın varlığından bahsedilmiştir. Su sıcaklığı 50-60 derece olan bu kaplıca şifa sağlamasıyla şöhret bulmuştur. Özellikle kaplıca buharı romatizma ve cilt hastalıklarının tedavisinde fayda sağlamıştır (Atalay, 1946: 16). Bu kaplıcanın daha kullanışlı hale getirilmesi için çalışmaların başladığına gazetede değinilmiştir (Cumhuriyet, 28.11.1936: 5).

Sonuç

1930-1960 yılları arasında Siirt'te yaşanan önemli gelişmelere Cumhuriyet gazetesinde yer verilmiştir. Ulaşım ve altyapı noktasında hem ilde yaşanan sorunlara hem de sorunların çözümü için yapılan yatırımlara değinilmiştir. Başur Köprüsü'nün açılması büyük bir gelişme olarak aktarılmıştır. Siirt'te yeni yolların yapımına başlanacağına dair haberler verilmiştir. Çalışmada dikkat çeken husus; ilin ihtiyaç duyduğu hizmetlerin temin edilebilmesi için Cumhuriyet gazetesine verilen ilanlara aktif bir şekilde başvurulması olmuştur. Bu çerçevede şehre içme suyu getirmek için verilen ihale ilanlarının yanı sıra inşaat mühendisi ve eczacı gibi ihtiyaç duyulan kalifiye insan gücünü şehre getirmek için de ilanlardan faydalanılmıştır.

Siirt'te sağlık alanında yaşanan sorunların yansımalarını Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberlerde görmek mümkündür. Şehirde ortaya çıkan kızamık salgınının neden olduğu ölümler gazetenin gündemine taşınmıştır. Aynı şekilde bölgede doktor eksikliğinin hastalıkları tedavi etme noktasında meydana getirdiği olumsuzluklardan da bahsedilmiştir. İktisadi açıdan Siirt'te yapılan petrol arama çalışmalarına ve kurulan fabrikalara Cumhuriyet gazetesinde çıkan yazılarda değinilmiştir. Siirt'in yerel ürünlerinden battaniye üretimine de ayrı bir parantez açılmıştır.

Bu dönemde Siirt'teki güvenlik sorunları da Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Bu açıdan asayiş ile ilgili çıkan yazılar incelendiğinde kaçakçılık sorununun önemli bir konu başlığı olduğu ortaya çıkmaktadır. İldeki eşkıyalık faaliyetlerine yönelik güvenlik güçlerinin vermiş olduğu mücadeleye de gazetenin haberlerinde yer

verilmiştir. Siirt'teki siyasi atmosfer açısından da Cumhuriyet gazetesi önemli bilgiler sunmuştur. Özellikle 1957 seçimleri ve sonrasında yurt genelinde yükselişe geçen gergin siyasi ortamın Siirt'teki etkileri gazetenin haberlerine yansımıştır. Tüm bu bilgilerin yanı sıra ilde yaşanan doğa olayları ve Siirt'in doğal güzellikleri ile ilgili haberlere de gazetede değinilmiştir. Cumhuriyet gazetesi 1930-1960 döneminde Siirt'te yaşanan olayların ve gelişmelerin izlerinin bulunduğu bir kaynak olmuştur. Bu açıdan Siirt'in tarihsel süreçte gelişimine ışık tutmaktadır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)

Cumhuriyet Gazetesi:

- “Köprü İnşası Münakası”, *Cumhuriyet*, 23.06.1930, s. 6.
“Şark'ta Teftişler Devam Ediyor”, *Cumhuriyet*, 01.09.1930, s. 3.
“Siirt'te Zafer Bayramı”, *Cumhuriyet*, 02.09.1930, s. 3.
“Petrol Tetkik Heyeti Şark'tan Döndü”, *Cumhuriyet*, 11.09.1930, s. 3.
“Nakliyat Masrafı Pek Pahalıdır”, *Cumhuriyet*, 26.09.1930, s. 2.
“Taşrada İntihabat”, *Cumhuriyet*, 20.10.1930, s. 3.
“Nafia Vekâleti Yollar Umum Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 14.01.1931, s. 5.
“Dahiliye Vekili Şark Seyahatine Hafta Sonunda Başlıyor”, *Cumhuriyet*, 27.10.1931, s. 2.
“Diyarbakır'de Maçlar”, *Cumhuriyet*, 31.10.1931, s. 6.
“İstiklal Mahkemeleri”, *Cumhuriyet*, 25.11.1931, s. 1-3.
“Siirt'li Fettah Bey”, *Cumhuriyet*, 10.12.1932, s. 4.
“Siirt Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 08.03.1933, s. 7.
“Siirt Vilayeti Encümeni Daimisinden”, *Cumhuriyet*, 01.04.1933, s. 7.
“Köprü İnşaatı Münakasası”, *Cumhuriyet*, 16.03.1933, s. 6.
“Cumhuriyetin Yol Siyasetinde Hedef”, *Cumhuriyet*, 30.10.1933, s. 11.
“24 Yeni Halkevi”, *Cumhuriyet*, 13.02.1934, s. 3.
“Memleketin 80 Yerinde Halkevlerinin Kurtuluşu Tesit Edildi”, *Cumhuriyet*, 24.02.1934, s. 1.
“Anadolu'da Feyizli Yağmurlar Başladı”, *Cumhuriyet*, 06.05.1934, s. 1.
“Birinci Müfettişi Umuminin Seyahati”, *Cumhuriyet*, 12.05.1934, s. 3.
“Siirt'te Şiddetli Yağmur ve Dolu”, *Cumhuriyet*, 25.05.1934, s. 3.
“Siirt'te Yeni Bir Yol”, *Cumhuriyet*, 10.08.1934, s. 3.

- “Siirt’te Feci Kaza”, *Cumhuriyet*, 07.11.1934, s. 4.
- “Siirt’te Zelzele”, *Cumhuriyet*, 14.11.1934, s. 5.
- “Şarka Uzanacak Yeni Demiryolları”, *Cumhuriyet*, 27.02.1936, s. 3.
- “Siirdde Vilayet Kaplıcaları”, *Cumhuriyet*, 28.11.1936, s. 5.
- “Eczacı Aranıyor”, *Cumhuriyet*, 22.06.1937, s. 7.
- “Siirt Belediyesinden”, *Cumhuriyet*, 19.04.1940, s. 8.
- “Siirt-Şirvan Yolunda Feci Bir Jip Kazası”, *Cumhuriyet*, 04.08.1956, s. 1, 3.
- “Petrol Arayan Şirketler”, *Cumhuriyet*, 13.12.1957, s. 3.
- “Doğuda Bir Yanda Kış Öte Yanda Yaz”, *Cumhuriyet*, 27.04.1958, s. 1.
- “İnönü’n ün Siirt Kongresine Yolladığı Mesaj”, *Cumhuriyet*, 18.11.1958, s. 5.
- “Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşlerine Müdürlüğüne”, *Cumhuriyet*, 18.01.1959, s. 5.
- “Hırsızlara Reislik Eden Bekçi”, *Cumhuriyet*, 12.02.1959, s. 1.
- “Cami Kapısına Bırakılan İki Günlük Çocuk”, *Cumhuriyet*, 06.04.1959, s. 3.
- “Siirt Dağında Eşkîya Reisi Yine Pusudan Kaçtı”, *Cumhuriyet*, 30.07.1959, s. 5.
- “Siird Dağlarında Soygunculuk”, *Cumhuriyet*, 05.08.1959, s. 1, 5.
- “Siirt Gençlik Şampiyon Oldu”, *Cumhuriyet*, 18.03.1960, s. 6.
- “Bir Köy Halkı Birbirine Girdi, 1 ölü, 2 Yaralı Var ”, *Cumhuriyet*, 10.04.1960, s. 3.
- “Siirt Defterdarlığından ”, *Cumhuriyet*, 21.06.1960, s. 6.
- “İnşaat Mühendisi Alınacak ”, *Cumhuriyet*, 07.07.1960, s. 5.
- “Siirt’te Eşkîyalar Bir Jandarmayı Şehit Ettiler”, *Cumhuriyet*, 09.08.1960, s. 5.
- “Siirt’te Kızamık Salgını ”, *Cumhuriyet*, 18.12.1960, s. 3.

Siirt

Siirt Ekspres

Siirt Postası

Kitap ve Makaleler:

- Alkan, A. (2018). *Bir Kent Coğrafyası Araştırması Siirt Kenti*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Alkan, A. (2017). Siirt İlinin Nüfus Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22 (37), 5382.
- Atalay, Ö. (1946). *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çeltut Matbaası.
- Babaoğlu, R. ve Olgun, S. (2015). Siirt Basın Tarihi: Bibliyografik Bir Döküm. *Turkish Studies*, 10 (5), 57-78.

- Babaoğlu, R. ve Olgun, S. (2020). *Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan)*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Babaoğlu, R. ve Çelik, A. (2018). Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt'te Demografik Göstergeler. *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (XXXIV), 529-563.
- Coşkun, Y. (2018). 1960-1980 Döneminde Meclis Gündeminde Siirt İlinin Sorunları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 1-17.
- Çelik, A. (2019). *Tanzimattan Cumhuriyete Siirt*. Siirt: Emin Ofset Matbaacılık.
- Çelik, A. (2020). Osmanlıdan Cumhuriyete Siirt'te Bulaşıcı Hastalıklar. Mahir Özhan ve Mehmet Dağ (Ed.), Covid-19 Salgınının Sosyoekonomik Etkileri içinde (s. 29-40). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demir, Ş. (2015). Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4), 38-48.
- Demir, Ş. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Siirt*. İstanbul: Düzey Yayınevi.
- Emre-Kaya, A. E. (2010). Cumhuriyet Gazetesi'nin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (39), 75-91.
- Gürkaş, N. (1957). Siirt'te Herkes Açıkça Bu Defa "Halk Partisi Kazanacak" Diyor. *Cumhuriyet*, 19.09.1957, 4.
- Kılıççioğlu, C. (2013). *Veleye: Siirt*. Ankara: Alp Ofset Matbaacılık.
- Koylu Z. ve Altay, S. (2008). Sıhhiye ve Muavenet i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler (1920-1923). 1. *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Tam Metini* içinde (s. 1061-1081).
- Mühendis H. (1935). "Paşur Köprüsü", *Arkitekt*, (51), 65-67.
- Obuz, Ö. (2017a). Milli Mücadeleye "Şark"tan Bir Destek: Siirt Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 264-276.
- Obuz, Ö. (2017b). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950): Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Olgun, S. (2017). Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (31), 33-56.
- Olgun, S. (2013). Siirt Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951). *History Studies*, 5 (2), 287-301.
- Özduygün, Y. (2016). Çok Partili Dönemde Doğu Anadolu'da Seçimlere Bir Örnek: Siirt Seçimleri ve Demokrat Parti'nin

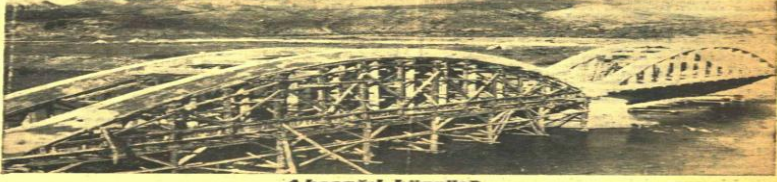
- Kalkınma Faaliyetleri (1950-1960). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (45), 288-301.
- Özgen, N., Karadoğan, S. (2009). Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 61-81.
- Sağlamtimur, H. (2007). Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi. *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*, Tam Metini içinde (s. 73-85).
- Seçkin, B. S. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: Siirtliler Derneği.
- Yenituna, B. (2014). Çağdaş Türk Kadını İmajı Yaratma Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Rolü (1930-1935). *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 62-89.
- Yıldız, Y. (2017). Türk Düşünce Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Cumhuriyet Gazetesi (1937-1952). *İnönü University International Journal of Social Sciences*, 6 (2), 207-234.
- Yılmaz Çildam, S. (2019). Toponomi (Yer Adları) Açısından Siirt'te Mahalle Adları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (4), 1443-1458.

Tezler:

- Aslan, B. (2017). *Tek Parti Döneminde Siirt*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Karacan, Ö. (2005). *Atatürk Döneminde Yapılan Karayolları, Barajlar ve Limanlar (1923-1938)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi / Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Ekler:

Mühendislerimizin yeni muvaffakiyetleri
Sivas, Seyhan ve Siirtte
yapılan büyük köprüler
 Bunlardan biri açıklık itibarıyla Türkiyenin ikinci köprüsüdür, bir diğeri de inanılmıyacak kadar basit vesaitle inşa olunmuştur

Akçeşm köprüsü

Paşaz köprüsü

Cumhuriyet idaresinin yarım asr önce başlatmış inşaat faaliyetlerinde büyük köprüler daha bitmiştir. Bunlardan Akçeşm köprüsü Sivas vilayeti dahilinde sahile mevzuai yüksek açıklık yarattığından dolayı Sivas vilayeti Köprü İdaresi tarafından inşa edilmiştir. Bu köprülerin inşaatı ile bu mühim yol üzerinde münakalet tesiri edilmiştir.

Köprü her biri 35 metre açıklıkta 2 gözlüdür. Havzaları ayrıdır. Mevkiin uzaklığı ve münakalet tesiriyle malzeme nakliyatındaki mülhim güçlüğüne ve alfabasına Köprü inşaatının ayak inşaatı hususunda gösterdiği zorluklara rağmen köprülerin iyi bir surette ikinci Türk mühendisleri ve işçileri için büyük bir muvaffakiyet teşkil etmektedir.

İkinci köprü Seyhan vilayeti dahilinde Adana'dan Karaman'a kazanan yolda olan Seyhan Köprüsü köprüsüdür. Köprü, Eğilince suyu üzerinde 70 metre açıklıkta iki gözlü olarak yapılmıştır. Bağlılarda inşaatı bitirmek üzere. Bu köprü açıklık itibarıyla münakaletinin i - ikinci kategorisine girer. Köprü, Köprü inşaatının iyi bir surette ikinci Türk mühendisleri tarafından yapılarak silsile köprülerin birer birer için başka köprülerde olduğu gibi inşaatı başarıyla indirilmiştir.

İkinci açıklık tarafa edilmiştir. İnşaatı bitirmek üzere. Köprü, Köprü inşaatının iyi bir surette ikinci Türk mühendisleri tarafından yapılarak silsile köprülerin birer birer için başka köprülerde olduğu gibi inşaatı başarıyla indirilmiştir.

Fonksiyonellerden önce inşaatı bitirmek üzere. Köprü, Köprü inşaatının iyi bir surette ikinci Türk mühendisleri tarafından yapılarak silsile köprülerin birer birer için başka köprülerde olduğu gibi inşaatı başarıyla indirilmiştir.

Cumhuriyet, 20.04.1934, s. 5.

Siirde Vilâyet kaplıcaları

Botan kaplıcalarında yıkanan halk

Siirt (Husun) — Şehrimiz 15 kilometre uzaklıkta Botan suyu kenarında bir kaplıca vardır. Buradaki sular kültürlü ve çok şifadidir. Sıcaklığı 30 dereceden yukarı olmıyan bu kaplıcaya halk çok rağbet göstermektedir. Her hafta Siirt ve havalisinden buraya pek çok halk gelmektedir. Vilâyet bu kaplıca yerinde yeni inşaat yaptırmış ve yıkanma yerleri vücut getirmiştir. Kaplıcanın temizlik ve diğer işlerine bakmak üzere de ayrıca bir memur tutulmuştur. Vilâyetin Erzurum kazasında Fındık nahiyesinde Hısta adını taşıyan diğer bir kaplıca da vardır. Su sıcaklığı derecesi 50 - 60 derecedir. Şifa verici tesiriyle göster bulan bu kaplıcanın istifadeli bir hale getirilmesi için teşebbüslere girişilmiştir.

Cumhuriyet, 28.11.1936, s. 5.

Cumhuriyet, 18.12.1960, s. 3.

Cumhuriyet, 25.05.1934, s. 3.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 33-68
ISSN: 1302-6879

**Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923)
Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar
Women in Southeastern Anatolia during the
National Struggle (1918-1923)**

• Fahri ÖZTEKE*

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman/Türkiye.
Asst. prof., Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Batman/Turkey
fozteke26@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6852-2089

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

15/04/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

15.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Özteke, F. (2021). Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923) Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 33-68

Citation: Özteke, F. (2021). Women in Southeastern Anatolia during the National Struggle (1918-1923). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 33-68

Öz

Türk kadını, Millî Mücadele süresince ülkenin dört bir tarafında erkeklerden geri kalmayarak önemli uğraşlarda bulundu. Demokrasi ve huzur getirme adına Batılı emperyal güçlerin yaptığı haksızlıkları dünyaya duyurmak için tertip edilen mitinglere katıldı. Yaşanılan zulümlere dikkat çekmek için ilgili makamlara protesto telgrafları çekti. Cepheye çeşitli malzemeler taşıyarak ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşıladı. Hatta bazı zamanlar düşmanla yüz yüze geldi. Buradan hareketle, söz konusu evrede Güneydoğu Anadolu'daki kadınların bir bölümü de Müdafaa-i Hukuk ruhuna yakışır biçimde vatanın bağımsızlığı için ciddi anlamda gayret gösterdi. Diyarbakır, Kilis, Siirt, Antep ve Urfa'da binlerce kadın, işgallerin kınandığı mitinglerde saf tuttu. Urfa-Viranşehir ve Diyarbakır-Silvan'dan kadınların yolladığı telgraflar bölgedeki milliyetçi kitlenin hissiyatlarına tercüman oldu. Bu sırada Antep'ten Van'a kadar uzanan alanda kadınlara yapılan işkence ve tecavüzler, Batı Anadolu'daki hemcinslerinin yaşadıklarından pek farklı değildi. Bütün bu olup bitenler esnasında gözünü budaktan sakınmayan kimi kadınlar doğrudan cepheye yardıma koştu. Onların bu cesareti erkeklerle de örnek teşkil etti. Ulusal direniş yıllarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kadın gayretinin ilk defa bir bütün halinde irdelendiği bu çalışmada, hiç gündeme getirilmemiş veya çok az dillendirilen şahsiyetlere değinildi.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Müdafaa-i Hukuk, miting, telgraf, işkence.

Abstract

During the National Struggle, Turkish women did not lag behind men all over the country and made important efforts. He participated in the rallies organized to announce the injustices done by the Western imperial powers in the name of bringing democracy and peace to the world. He sent protest telegrams to the relevant authorities to draw attention to the atrocities experienced. It met the logistical needs of the army by carrying various materials to the front. Sometimes he even came face to face with the enemy. From this point of view, some of the women in Southeast Anatolia at this stage also made a serious effort for the independence of the homeland in accordance with the spirit of Defense of Law. Thousands of women in Diyarbakır, Kilis, Siirt, Antep and Urfa took sides at the rallies where the occupations were condemned. Telegrams sent by women from Urfa-Viranşehir and Diyarbakır-Silvan translated the feelings of the nationalist mass in the region. Meanwhile, the torture and rape of women in the area stretching from Antep to Van was not much different from what their fellow women experienced in Western Anatolia. During all this, some women, who did not spare their eyes, rushed to help the front. Their courage set an example for men as well. In this research, in which the women's effort in the Southeastern Anatolia Region was examined as a whole for the first time during the years of national resistance, personalities that were never brought to the agenda or were mentioned very little were mentioned.

Keywords: Imperialism, Defense of Rights, meeting, telegram, torture.

Giriş

Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış Güneydoğu Anadolu Bölgesi, jeopolitik açıdan hâlâ önemini korumaktadır. Üç kıtanın kesişme noktasında oluşu, emperyalist güçler açısından kritik öneme sahip yolların buradan geçmesi ve doğal kaynakların bolluğu bölgenin yakın zamanda da cazibe alanı olmasını sağladı (Arınç, 2015: 281). Sanayi Devrimi'nden sonra beliren “Neo Emperyalizm” anlayışı çerçevesinde büyük devletler, Anadolu'nun güneydoğu kısmına yönelik yeni dinamikler devreye koymaya başladı. Büyük Savaş (1914-1918), tüm Türk-İslam toprakları gibi Güneydoğu Anadolu'nun kaderini de şekillendirdi (Yetişgin, 2015: 719, 720).

Osmanlı Devleti'nin savaş başladıktan kısa süre sonra seferberlik ilan etmesi üzerine 20-40 yaş arasındaki erkekler silahaltına alındı (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: 40). Cepheye gidenlerin çoğu geri dönmeyerek farklı yerlerde şehit düştü. Özellikle Çanakkale ve Kütü'l-Amâre çarpışmaları, Sarıkamış Muharebesi ile Kanal Seferi'nde binlerce gencin yaşamını yitirmesi Güneydoğu Anadolu'nun demografik yapısını bir hayli değiştirdi. Başta Urfa, Antep, Diyarbakır ve Van gibi

büyük şehirlerde kadın nüfusu erkeklerin önüne geçti (Karpat, 2010: 5). Fakat bu seferde günlük yaşamını ikame ettirmeye çalışan kadınlara Ermeni komiteciler musallat oldu. Osmanlı kaynaklarında “Tebaayı Sâdika” (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995: 8) diye nitelendirilen Ermenilerin, bölgede yaptıklarının küçük bir bölümü dahi Müslüman kadınların ne tür zorluklarla karşı karşıya kaldığını göstermek için yeterlidir. Örneğin Van’da işlenen mezalim sırasında Bitlis’e doğru kaçan kadınların cesedi gölün yüzeyini kapladı. 1916 yazının sonlarında gerçekleşen bu trajedi, Hariciye Nezareti tarafından İtilaf Devletlerinin temsilcilerine şu şekilde raporlandı:

“Van düşmeden önce 1200 kadın ve çocuk, Bitlis’e kaçmak istemişler, ancak 700 kişi ulaşabilmiş, Maharan civarında 10.000 kişi, Şamran Mahallesi’nde Mehmet Bey’in evine sığınan 200 kişi, Hınıs, Akşani Köyleri’nde 500 kişi, Şeyhayne Köyünde 200 kişi, yalnız Zeve Köyü’nde 2000 kişi, Vustan, Etkil Nahiyelerinde 1200 kişi, Gevaş, Mukas İlçelerinde 3000 katledildiği tespit edilmiştir. Ayrıca çocuklar öldürülmüş, kadın ve kızlara tecavüzlerde bulunulmuştur. Bunun yanında gemiler ve kayıklar ile göç edenlerden gölün üstünde 10.000’in üstünde ceset sayılmıştır” (Akçora, 1988: 27).

Sosyal kimyası merhale merhale evrilen bölgede, kadınlar iş hayatı ve eğitimde adından daha fazla söz ettirmeye başladı. Öyle ki, ailelerin geçim derdi kadınların omuzlarına yüklenildi (Toprak, 2017: 40). Ticaret Nezareti, yeni koşulları belli bir disiplin içinde yürütmek için 1915 yılında “Mecburi Hizmet Yasası” yayınladı. Bu doğrultuda Adana-Urfa arasındaki askeri çalışma bölgelerinde binlerce kadın işçiye görev verildi. Urfa’da kurulan çorap fabrikasında 1000 civarında kadın istihdam edildi (Onuk, 2004: 10). Antep, Diyarbakır, Kilis, Adıyaman, Siirt, Bitlis, Urfa, Van ve Mardin civarında birçok kadın tarladan mahsulün kaldırılması ile çekirge itlafı sırasında ciddi çaba sarf etti.

Savaş koşullarında eğitilmiş insana duyulan ihtiyaca binaen Urfa’da 1917’de Darülmuallimat Mektebinin açılması karara bağlandı (Ekinci ve Asoğlu, 2018: 359). Antep’te, kızların eğitim öğretim gördüğü yeni okullar kuruldu (Karabeyeser ve Yenice, 2019: 95). Eski çağlardan beri canlı bir kültür atmosferine sahip olan Diyarbakır’da, 19.yüzyılın ikinci yarısında açılmış İnas Mektebi 20.yüzyılda da hizmet vermeyi sürdürdü (Korkusuz, 2009: 169). Mardin’de Müslüman ve gayrimüslimlerin açtığı okullardaki olanaklar aracılığıyla nitelikli kadın yurttaş sayısı artırıldı (Ergül ve Erdolu, 2006: 490). Bölgenin bir diğer önemli sancağı Siirt’te ise, klasik eğitim kurumları yanında modern okullarda da ders işlendi. Başta

iptidaiye ve rüştiyeler olmak üzere buralarda eğitim gören öğrencilerin yaklaşık 1/4'ü kızlardan ibaretti (Çelik, 2019: 170-180). Tüm bu gelişmelere Millî Mücadele'ye yansımaları perspektifinde bakıldığında bölge açısından pozitif sonuçları görüldüğü anlaşılmaktadır.

Temin edilen belgelere göre çalışma, üç bölümü kapsamaktadır. İlk bölümde, hukuki dayanaktan yoksun işgaller sırasında yöredeki kadınlara yönelik kötü muameleler şehir bazlı olarak değerlendirildi. Daha sonra sosyal gerçeklere bağlı kalınarak, Türk ulusal direnişine destek vermiş bölgedeki kadınlar üzerinde duruldu. Son kısımda da Ermeni-Kürt ittifakı ekseninde ayrılıkçı hareketlerin yanında yer almış kadınlarla bağlantılı oluşumların tahlili yapıldı.

1. Bölgedeki İşgaller ve Kadınlara Yapılan Eziyetler

Türksüz bir Anadolu tasarlamaya yönelik bir Haçlı projesi olan Şark Meselesi/Planı (Redcliffe, 1881; Driault, 2003: 17), Mondros Mütarekesi'nden sonra nihayete erdirilmek istendi. Bu ekseninde ilk işgal hareketlerine Güneydoğu Anadolu'ya yakın yerlerde başlandı. Zengin petrol kaynaklarıyla bilinen Musul, 3 Kasım 1918'de İngilizler tarafından ele geçirildi (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi[COA], 1918: 1-4). Aynı İngiltere, Musul'un ardından 9 Kasım 1918 günü önemli bir liman kenti olan İskenderun'u zapt etti. İngilizlere göre, İskenderun Kilikya toprakları arasında yer almakta Irak sınıрыsa Siirt'te kadar uzanmaktaydı (Atatürk Araştırma Merkezi [ATAM], 1991: 19). Tamda bu günlerde Mustafa Kemal Atatürk'ün Adana üzerinden İstanbul'a hareket etmesi Çukurova'dan Siverek'e kadar uzanan havzayı iyice savunmasız bıraktı (Türkmen, 2000: 410).

Mütarekenin 24. maddesindeki "Vilayat-ı Sitte" ifadesine atıfla Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde yapılan işgallerin perde arkasında bir Ermeni devleti kurma düşüncesi yatmaktaydı (Güvendik, 1964: 23). Bu doğrultuda Kilis (27 Aralık 1918), Antep (1 Ocak 1919), Cerablus (3 Ocak 1919), Maraş (22 Şubat 1919), Birecik (27 Şubat 1919) ve Urfa (24 Mart 1919) İngilizlerin kontrolüne girdi. Halep'teki askeri birliklerini adı geçen yerler üzerinden lojistik anlamda takviye edeceklerini öne süren İngilizlerin bölgeye gelmesi Ermenileri epey sevindirdi. Avrupalı dostlarından güç alan Ermeniler, başta kadınlar ve çocuklara yönelik türlü türlü işkenceler yaptı. Böylece bölgede kamu güvenliği tam anlamıyla ortadan kalktı (Ünler, 1969: 48). Olup bitenleri vakarla izleyen yöre halkı, zaman içinde işgalleri ve kadınlar üzerinde uygulanan eziyetleri çeşitli refleksler ortaya koyarak reddettiklerini gösterdi (Genelkurmay Askeri Tarih ve

Stratejik Etüt[ATASE] ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, İSH, Kutu No: 270, Gömlek No: 18, 18-1, 18-2).

Anadolu'nun güneyindeki İngiliz hâkimiyeti uzun sürmedi. Dış İşleri Bakanı A. J. Balfour'un İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a yolladığı yönergede (Jaeschke, 1991: 22) belirttiği üzere, Panislamizm ve Panturanizme karşı savaştığını belirten İngiliz Hükümeti, daha fazla doğal kaynak elde etme hırsıyla Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'dan cayıp Fransa ile 15 Eylül 1919 günü "Suriye İtilafnamesi" imzaladı (Akbıyık, 1990: 50). İtilafname gereğince, Diyarbakır önlerine ulaşan İngiliz birlikleri Antep, Urfa, Maraş, Çukurova ve Suriye'yi boşaltıp karşılığında Musul'la Filistin'i aldı. Böylelikle Güneydoğu Anadolu'da Ermenilerle daha rahat dirsek teması kurabilen Fransızların işgal süreci başladı.

Kilis'in (29 Ekim 1919) ardından 5 Kasım 1919 günü Antep'e giren Fransız Ordusu, daha sonra hızla Fırat'ın doğusuna doğru ilerledi (Yetkin ve Solmaz; 1964: 20). Antep'te Fransız birliklerini coşkun gösterilerle karşılayan Ermenilerin şehirde kadınlara karşı takındığı gayri ahlaki tavırlar önceden kurulmuş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hızlı bir biçimde gelişmesine zemin hazırladı (Gömeç, 1989: 32). Ancak 21 Ocak 1920 günü akşam vakti bir Türk kadınına Fransız askerlerin yaptığı sarkıntılık ve o esnada annesini savunan Mehmet Kâmil adlı çocuğun şehit edilmesi şehirde infiale yol açtı (Özer ve Yıldız, 2018: 577, 578). Bu durumda ünlü Antep savunması Müslüman bir kadınının peçesinin açılmak istenmesi üzerine başlamış oldu.

Yiyecek ve ikmal ihtiyaçları 26 Ekim 1920 tarihli kararnameyle (ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 578, Gömlek No: 193: 1, 2) tesis edilmiş yeni cephe komutanlığınca karşılanmaya çalışılan Antep, 1921'in son günlerinde tamamen düşmandan arındırıldı. Din adamlarından eşrafa, aşiret reislerinden kadınlara kadar Antep'linin gösterdiği kahramanlık sonucunda TBMM'ne üç maddelik bir tasarı sunuldu. Söz konusu tasarının birinci maddesinde "*Ayıntab livasının merkezi olan Ayıntab kazasının namı gaziayıntaba tahvil olunmuştur*" (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi[CCA], 1921: 1) ibaresi geçiyordu. Tasarının 6 Şubat 1921 günü onanmasıyla Antep'in adı artık "Gaziantep" olarak değiştirildi (Hâkimiyet-i Milliye, 1337: 2)¹.

Güneydoğu Anadolu'nun sosyoekonomik açıdan en önemli merkezlerinden biri olan Urfa, 30 Ekim 1919 günü Fransızların

¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=85083 (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

egemenliğine girdi. Dâhiliye Nezaretinden Urfa Telgrafhanesinin durumuyla ilgili Hariciye Nezaretine yollanan bilgi yazısında, Fransızların şehre girdikten sonra 15 gün bile geçmeden tüm haberleşmeye sansür uyguladığı anlaşılmaktadır (COA, 1338: 3). Urfa'da işgal güçlerinin sivil kolu olan Ermeniler kadar, Fransızlara bir destekte Amerikalı misyonerlerden geldi. Hatta Amerikalılara ait yetimhanenin Müdiresi Mary Caroline Holmes, yetimhaneyi tamamen boşaltarak Fransız askerlerinin hizmetine sundu (Turgut, 2015: 208). Tam bu sırada Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük saygı gösterdiği İstiklal Madalyalı Urfa Müftüsü Hasan Hüsnü Açınal (1874-1953), Holmes ile stratejik bir dostluk kurarak önemli bilgilere ulaştı (Sarıkoçuncu, 2012: 181-185). Öngörülü bir din adamı olarak Müftü Beyin Amerikalı kadın eğitimci ile olan irtibatı Urfa yöresinde daha fazla kan dökülmesini engelledi (Holmes, 2005: 57).

Ne var ki, yine de Fransız ve Ermeniler sivil halka zulmetmekten geri durmadı. Güpegündüz sokak ortasında Müslüman kadınlar taciz edildi. Karşılığında kendilerine isnat edilen suçlamaları reddetmeyen askerler, mağdur kadınların aslında Türkler tarafından zorla İslamlaştırılmış Hıristiyan hanımlar olduğunu iddia etti (Ursavaş, 2000: 56-59). Antep'te olduğu şekliyle Urfa'da da kadınlara yapılan haksızlıklar, millî kıyama tetikledi (Büyükoğlu, 2012: 119).

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gün geçtikçe palazlanan ulusal direnişin tüm Müslüman coğrafyasını etki altına almasından kaygı duyan Fransızlar, Ortadoğu'da işlerin daha fazla sarpa sarmasına mani olmak amacıyla Suriye Yüksek Komiseri Charles François George Picot'u Sivas'a yolladı. Picot, 5-6 Aralık 1919 günlerinde Mustafa Kemal Atatürk'le bir görüşme yaptı (Gerede, 2002: 138). Görüşme sırasında Fransız heyetinin talepleri karşısında Mustafa Kemal Atatürk "Bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir" (Türkiye Büyük Millet Meclisi[TBMM] Gizli Zabıt Ceridesi, 1985: 6) çıkışıyla Millî Mücadele ile ne yapılmak istendiğini bütün dünyaya haykırdı. Bu kararlılık karşısında Picot, yakın gelecekte Adana ve çevresinin kendilerince boşaltılacağını vadetti. Fakat sonraki süreçte yaşananlar Picot'un vadettiklerinin tersine gelişti. Sivas'ta sağlanan mutabakata rağmen birkaç Fransız askerinin 24 Ocak 1920 günü kadınların kullandığı Sarayönü Çarşısındaki Vezir Hamamını basmaları Urfa halkının sabrını taşırdı. Her ne kadar kadınlar, hamama giren askerleri kovmayı başarsa da bu olay Türk-Fransız ilişkilerinde kırılmaya yol açtı. Yaşananları Mutasarrıf Ali Rıza Bey (1870-1950), oldukça sert sözlerle protesto etti:

“Kadınlara mahsus olan bir hamama erkeklerin girebilmesi hiçbir din ve mezhebin kabul edemeyeceği ef’alden olmak cihetle kat’iyyen gayr-ı caiz olmakla beraber beyne’l-halal bir hadise-i müessifeyi mucip olabilmesi mütehammil olduğundan eşkâl ve kıyafetler mezkûr zabıtnamede musarîh olan mezur Fransız neferleri hakkında icap eden muamele-i enbitahiyeinin tasrihi icrasiyle beraber âdem tekerrürü esbabının istikmalini ehemmiyetle temenni olunur efendim”².

Güneydoğu Anadolu’da farklı yerleşim birimlerinde işgalci askerlerin arkasına sığınarak başta Ermeniler olmak üzere kimi gayrimüslim vatandaşlar, özellikle kadınlara karşı oldukça acımasız muameleler yaptı. Oysa bu insanlar yüzyıllarca bölgede huzur içinde yaşamışlardı. Bu durumu Urfa Müftüsü Hasan Hüsni Açıanal, Sadaret makamı ve İtilafların temsilcilerine yolladığı protesto telgrafında açıkça dile getirdi (Sarıkoçuncu, 2021: 182). Güneydoğu Anadolu’da var olan huzurun Hıristiyanlarca baltalandığını söyledi:

“... bugüne kadar, erkek, kadın, çocuk, ihtiyar, Ahali-i Hıristiyanıye’ye sabahtan akşama kadar, pazarda, hamamda ve her tarafta serbest dolaşım alışveriş etmekte oldukları ve hiçbir İslamın fena bir muamelesine maruz kalmadıkları ve vaktinde adi kavga bile görülüp işitilmediği halde, Hıristiyanlar, memlekette asayişsizlikten bahsederek dükkanlarını açmamakta devam ediyorlar. ... Ahalinin sükûnet perverliğine bütün Hıristiyanlar şahit oldukları halde memleketin asayişini lekelemekte bir siyasi maksat olduğuna biz artık kanaat getirmiş bulunuyoruz” (ATASE Arşivi, İSH, 1336: 1, 2; Hâkimiyet-i Milliyet, 1920: 4).

Sivas’ta varılan anlaşmaya iki ay bile sadık kalamayan Fransızların tutumları karşısında Mustafa Kemal Atatürk, 25 Ocak 1920 günü Anadolu ve Trakya’yı ayağa kalkmaya davet eden bir tamim yayınladı (ATASE Arşivi, İSH, 1336: 1). Aynı gün kolordulara ve diğer askeri birliklere yolladığı talimatnamede ise, işgalci güçlere yönelik “kıyam devreleri” tarafından Urfa’da bir direniş başlatılmasını emretti. Bu sırada aşiretlerle işbirliği içinde acilen Fırat’ın doğusunun tahliye edilmesinin stratejik önemine işaret etti (Özçelik, 2003: 149, 150). Şehirde İngiliz askerlerinin devriye gezdiği süreçte, eski Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey öncülüğünde ve Belediye Başkanı Hacı Mustafa Efendi’nin büyük yardımlarıyla 4-5 Eylül 1919’da kurulmuş (Demir, 2020: 256) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise, yeni dönemde daha aktif rol oynadı. İngilizlerin ortadan kaldırdığı

² <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80694/kurtulus-savasinda-urfa.html> (Erişim Tarihi: 27.02.201).

Millis Alayının küllerinden doğan cemiyet sayesinde aşiret liderleri ve sivil halka doğrudan ulaşılarak Millî Mücadele'ye katılmanın manevi ve tarihi sorumlulukları anlatıldı. Bu gayretler semeresini çabuk verdi.

Aşiretleri yanına çekme görevi tevdi edilmiş Normand'ın birlikleriyle, Urfa Kuvâ-yı Milliye Komutanı Ali Saib Bey'in meydana getirdiği çoğu gönüllülerden oluşan kuvvetler, 1920 Ocak ayının ortalarında Siverek kırsalında karşı karşıya geldi. Çıkan arbedede Normand canını zor kurtardı. Yöredeki kadınlarda millî kuvvetlere katılan erkeklerin yanında yer aldı. Savaşçı kadınların heybetli görüntüsü işgalci askerleri hayli ürkütüp moral açısından çökertti. Siverek yakınlarında yaşananlar Fransız kaynaklarında şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Yumruklar sıkılıyor, tokatlar kalkıyor, zavallı Muavin Maumy'nin ensesinde parmaklar düğümleniyordu. Albay Normand'ın küçük kafesi Siverek'te bir ara kalabalığın ortasına düşmüştü. Kürtler Normand'ın çevresinde karınca gibi kaynaşıyordu. Kadınların topuklarına kadar inen irili ufaklı saç örgüleri, alınlarını çevreleyen sıra sıra mangır dizileri, yüzleri yaşmaklı, sırtlarına kılları uzun, yeni dar yelekler geçirmişler; erkekler, kara sakallı, külahlı acayip kılıklı şeyler, yüzlerine bakılacak gibi değil, insana korku veriyorlar” (Vêou, 1937: 147).

Kuvâ-yı Milliye birlikleri, Fransız ordusunun zayıf taraflarını imha ettikten sonra Şubat 1920'de şehri tamamen ablukaya aldı (Akalm, 2020: 201). Muhasaranın şiddeti artıkça daha fazla direnç gösteremeyeceği anlayan Fransızlar, İsviçreli Dr. Andreas Vischer'in de araya girmesiyle anlaşmaya yanaştı (Özçelik, 2003: 367). İşgal kuvvetleri 10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan gece saat bir sularında Urfa'yı terk etti (Balak, 2016: 83). Kazanılan büyük zafer kadınlarında katıldığı törenlerde coşkuyla kutlandı:

“Fransızların hücumu uğradıkları ve yenildikleri şüphe götürmezdi artık. Hemen peşinden Türk askeri ve subaylarının makineli tüfeklerle, Fransızların gittiği yönden geri geldiklerini gördüm. Durmadan bir sürü adamlar, hayvanlarla ve dolu çuvallarla geri dönüyor ve Müslüman kadınlar da (ti li li) tezahüratı ile kalbimizi yutarak onları karşılıyorlardı” (Vischer, 1921: 199)³.

Hamiyetperver kadınları ve cesur erkekleriyle gösterdikleri kahramanlık sayesinde Fransa'nın Ortadoğu planlarını hezimete uğratan Urfalılar, 22 Haziran 1984 günü TBMM kararıyla şehirlerine

³ <https://www.kirchenzeitung.ch/article/die-schweiz-und-armenien-8240> (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

“Şanlı” unvanının verilmesini sağladı⁴. Urfa, Meclisin açılmasına 12 gün kala işgalden kurtarıldıktan sonra Milli Mücadele’nin komuta heyeti Güneydoğu Anadolu’daki direnişi artık daha sistematik biçimde yönetti. Buradan hareketle, 21 Ekim 1920 günü Nihat Paşa Kumandanlığında El-Cezire Cephesinin kurulması kararlaştırıldı (CCA, 1921: 1-5). İlk aşamada Elazığ (Mamuratülaziz), Diyarbakır, Bitlis, Musul livaları ile Urfa ve Hakkâri sancakları El-Cezireye bağlandı. Zamanla Bitlis ve Van livaları da bu cepheye dâhil edildi (CCA, 1922: 1, 2).

Kaynaklarda en eski adı Amid (Amidi, Amedi, Âmida) diye zikredilen ve doğuyla batıyı birbirine bağlar bir konumda yer alan kadim kent Diyarbakır ise, Mondros’tan hemen sonra emperyalistlerin odaklandığı ilk yerlerden biri oldu. Şehir üzerinde türlü türlü oyunlar denendi. Ancak Türk-İslam Tarihinin her döneminde olduğu gibi kadirşinas Diyarbakır halkı, Milli Mücadele boyunca sağduyulu bir tutum ortaya koydu. İşgal söylentilerine rağmen düşman çizmesinin ayak basmadığı Diyarbakır, Mustafa Kemal Atatürk’ün yanında saf tuttu. Şehir merkezinden olduğu gibi civar yerlerden de yetkililere işgalleri protesto eden telgraflar yollandı (Selvi ve Cırık, 2020: 143-150; Özteke, 2021: 206). Defalarca, milli şuuru yansıtan geniş katılımlı mitingler organize edildi. Özellikle din adamları ve kanaat önderlerince bölücü faaliyetlere set çekildi. Sivil halk tarafından cephedeki askerlere her türlü lojistik destek sağlandı (Bozan, 2016: 145-291). Bu süreçte düşman kurşunu veya çeşitli hastalıklardan dolayı 181 Diyarbakırlı vatan için canını feda ederek şehit düştü (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 411-417).

Coğrafi ve kültürel açılarından münbit bir şehir olan Diyarbakır’da, yetişkin ve hiçbir engeli bulunmayan erkekler kadar kadınlarda vatan savunması sırasında ciddi sorumluluk üstlendi. Şehrin Fransızlar tarafından ilhak edilme ihtimaline karşılık ortaya konan tepkilerde ve sözde Ermenistan kurma teşebbüslerine yönelik sergilenen refleksler sırasında Diyarbakırlı kadınlar erkekleriyle omuz omuza verdi. Hatta Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyetinin Umum Kâtibi Saim Ayoğlu, Diyarbakır’da cemiyetin bir şubesinin açılarak bu sayede oradaki hemcinslerine milli davanın önemini anlatıldığına dair rivayetler duyduğunu söyledi (Kurnaz, 1991: 120; Cumhuriyet, 1972: 5). Böyle bir şubenin açılıp açılmadığı muallakta bir mesele olsa da Diyarbakır’dan bir heyetin Sivas’la yazılı diyalog kurduğu yüksek bir ihtimaldir (Sarıhan, 2009: 137).

⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004077ss0023.pdf> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).

Antep, Kilis, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır gibi Mardin, Siirt, Bitlis ve Van'da da millî uyanış bir şekilde kendini belli etti. Mardin işgal edilmemesine rağmen şehir olarak sürekli istim üstündeydi. Zira İngiliz ve Fransızların istihbarat çalışmaları, Ermenilerin taşkınlıkları ve artan ayrılıkçı hareketler ortamı bir hayli germişti. Bütün bu olup bitenlerin yanında Mardin'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey ile eşraftan Millizade Eyüp Önen halkın millî direniş etrafında kenetlenmesini sağlamıştı (Toksoy, 1939: 21). Urfa ve diğer güney kentlerinin işgaline karşı şehirde, 30 Ekim 1919 günü kadınlarında ellerinde bayraklarla katıldığı 25.000 kişilik bir miting yapıldı (Bozan, 2019: 33).

Sosyokültürel yönüyle kozmopolit bir görünüm arz eden Mardin'de Süryani cemaati önemli bir nüfusa sahipti. İngiliz ve Fransızların da dikkatini çeken Süryaniler arasında emperyalistlerin tuzaklarına kapılanlar (Bayburt, 2010: 49) olduğu kadar Türk vatanının bölünmez bütünlüğü için mücadele edenler de vardı. Mardinli Süryani kadınlarından bir bölümü, Diyarbakır'da 19.yüzyılda açılmış bir Ortodoks Kilisesinin bünyesinde var olan dikimevinde çalıştı. Burada Tekâlif-i Milliye Emirlerinin (Hâkimiyet-i Milliye, 1921: 1) yükümlülükte olduğu evrede askerin çok ihtiyaç duyduğu elbise ve iç çamaşır dikimi yapıldı⁵. Doğrudan savaşta kullanılan bu eşyalar özellikle Batı Cephesine aktarıldı.

Millî Mücadele süresince Kastamonu'dan Diyarbakır'a, Aydın'dan Siirt'e sırtında ve kağnısında askeri malzeme taşıyan Anadolu kadını bağımsızlık adına yapılan fedakârlıkların en önemli sembollerinden biri oldu. Dünya tarihinde, bu denli "oybirliği" ile girilmiş bir savaşın örneklerine çok az rastlanmaktadır (Schlicklin, 1922: 21). Söz konusu atmosferin meydana getirilmesinde kadınların büyük payı vardı (İnan, 1968: 97). Bu noktada Siirtli kadınlarda millî harekete katılım konusunda kayıtsız kalmadı. İzmir'in işgalinden sonra tamda Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıktığı tarih olan 19 Mayıs 1919 günü Cami-i Kebirde (Ulu Camii) kadın-erkek 40.000 vatanseverin katılımıyla bir miting tertip edildi (Obuz, 2017: 269). Ermeni tehdidi altındaki Siirt'te düzenlenen mitingde kadınlar, erkeklerle birlikte vatan için ellerinden geleni yapacaklarına dair ant içti:

“Cami-i Kebirimizde zükur inas olarak kırk bin nüfustan ibaret ahalimiz, vicdan-ı beşeriyetin istikrâh ettiği bir suret-i zalimanede gasp edilen maddi manevi hukuk-ı meşruamızı, ruhani,

⁵ <http://mardinhaber.com.tr/haber-mill-mucadelede-mardin-in-kahramanlik-oykusu-7080.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

vicdani vezaif-i mukaddese ve diniye ve vataniyemizi hunu masumanemizle muhafaza ve mevcudiyet-i hazıramızla müdafaa edeceğimize mukaddesat-ı diniyemiz üzerine ahd ve misak ettik” (Hadisat, 1919: 1).

Hiçbir legal dayanak olmadan yurdun birçok yerinin işgal edilmeye başlanmasından itibaren Siirtliler, başta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurucusu Müftü Halil Hulki Efendi (1869-1940) olmak üzere her fırsatta vatana bağlılığını deklare etti (Çelik, 1999: 52-55). Siirt’in hemen yanı başındaki Bitlis’te de “Anadolu mücahedesinin ruhu” tam anlamıyla kavranmıştı. O yıllarda geniş bir yüzölçümüne sahip olan Vilayette, toplumun her tabakası gibi kadınlar hatta ihtiyarlar ve çocuklarda milli güçlerin yanında yer aldı. Bu sayede şehre yönelik birçok tehlike bertaraf edildi (Selvi ve Cırık, 2014: 225).

Milli Mücadele sonunda “yedi düvele” karşı net bir üstünlük sağlanırken Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Tekâlîf-i Milliye Emirleri kapsamında temin edilen elbise, kundura, kumaş, hayvan ve hayvan yeminin azımsanmayacak katkısı oldu (Tezcan, 2005: 148). Diyarbakır-Van hattında tecavüz ve işkencelere direnen kadınların gayretleriyle toplanan malzemeler 13. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla Sakarya Muharebesi’ne katılacak birliklere aktarıldı (ATASE Arşivi, İSH, 1337: 1, 2; Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü [TİTE] Arşivi, 1921). Yaşanan şiddet kadınların Türk ordusuna daha fazla arka çıkmasına set çekti.

2.Güneydoğu Anadolu’nun Kara Fatmaları

İstilacı devletlere karşı elde kalan son toprakların bağımsızlığı adına binlerce şehidin verildiği Millî Mücadele, Türkiye Tarihi’nin en hassas/sıkıntılı dönemini teşkil etmektedir. Bu süreç sonunda kazanılan tarihi başarıda, lider kadrosunun yanında tabandan gelen destek de önemli rol oynadı (Tanör, 2010: 6). Fakat bağımsızlık savaşına katılanları sadece erkeklerden ibaret kabul etmek toplumun neredeyse diğer yarısını yok saymakla eşdeğer bir bakış açısıdır. Millî Mücadele’yi doğru anlamak adına kadınların bu hareketin içindeki konumu hiçbir şekilde görmezden gelinemez. Tarihin her döneminde duruşuyla tüm dünyaya örnek olan Türk kadını, gene sorumluluk üstlenmekten kaçınmadı. Vatan savunmasında bütün enerji ve birikimini erkeklerle birleştirdi. Bunun üzerine Kara Fatma (Fatma Seher), Selanikli Ayşe Hanım, Hatice Hatun (Kılavuz), Tayyâr Rahmiye, Melek Hanım, Kara Fatma Şimşek, Halime Çavuş, Asker Saime, Nazife Kadın, Şerife Ali Kübra, Küçük Nezahat (Türk Jan Dark), Tarsuslu Kara Fatma, Gördesli Makbule, Ayşe Hanım (Mehmet Çavuş), Halide Edip, Mudurnulu Kara Fatma, Maraşlı

Senem Ayşe, Hafız Selman İzbeli, Erzurumlu Gül Hanım, Sultan Ana, Ulaşlı Hanım, Gamacı Fatma, Zeynep Hanım, Safiye Nine, Trakyalı Havva ve Zehra Hanım gibi belli başlı kadın kahramanlar ortaya çıktı (Uyanıker, 2009: 56-95; Tansel, 2001: 39-82). Bahse konu olan kadınlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkmasından cesaret aldı. Önemli bir bölümünün ailelerinde geçmişte mesleği askerlik olan kişiler mevcuttu. Bu kadınlar belli bir bölgede doğup büyümüş olmaktan ziyade vatanın farklı farklı yerlerinde ömürlerini geçirmişlerdi.

Türk milleti bir bütün olarak düşünüldüğünde Millî Mücadele evresinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'den de tarihe mal olan kadın kahramanlar türedi. Bunların başında Şaraküstü Mahallesi'nden Antep savunmasına katılmış Yarık Emin'in kızı Yirik Fatma geldi. Lakabını büyük olasılıkla mensubu olduğu Oğuz boyundan alan (Sümer, 1972: 216-362) bu kahraman kadın, savaşmasına karşı çıkan erkeklere "*Benim kanım, sizinkinden daha mı şirindir? Gadanızı alayım*" diye savunmada bulundu (Tansel, 2001: 75; Yetkin, 1962: 97). Toroslardan göç ederek Antep'e yerleşen Yirik Fatma, düşman kuvvetlerine karşı İbrahim-şehir, Rum-evlek ve Arıl köylerinden gelen akıncı birliklerinden müteşekkil Kuva-yı Milliye ordusuyla Sinan-gediği mevkiinde uykusuz vaziyette iki gece nöbet tuttu. Niçin böyle davrandığını soranlara "*Ben gündüz uykumu alırım. Sizin geceniz yok, gündüzünüz yok. Gâvuru beklemek sevap değil mi?*" diyerek cevap verdi⁶. Yaşı bir hayli ilerleyen ve savaş sırasında şehit düşen Yirik Fatma kaynaklarda tam bir Anadolu kadını şeklinde anlatılmaktadır:

"Çömrekli şalvarı üzerine boz abası, ayağındaki kırmızı yemenisi, ağaran saçlarını kapayan kara baş örtüsü ile ruhunun asalet ve vakarını artıran heybetli duruşu, yüzünün buruşuklukları altında üst üste sıralanan çizgileri, intikamla yanan, kor gibi parlayan gözleri bu diş aslana bir mehabet vermişti" (Tansel, 1988: 50).

Dünya tarihinde eşine ender rastlanır bir şehir savunması örneğinin sergilendiği, 23 yaşında şehit düşen Teğmen Söylemez Mahmutlardan Karayılanlara (Molla Mehmet) kadar birçok mücahidin insanüstü çaba sarf ettiği Antep'teki savaşlar sırasında, askerler bazı zamanlar yiyecek ve su bulmakta hayli zorlandı. İşte bu anlarda devreye yine kadınlar girdi. Düşman kuvvetlerinin can havliyle saldırılarını arttırdığı günlerde Antepli kadınlar, şehirde ne var ne yoksa sırtında cepheye taşıdı. Hatta ibriklere doldurdukları suları içmeyerek askerlere verdi (ATASE, İSH, 1921: 41). Heyet-i

⁶ <https://www.telgraf.net/haber/gaziantepin-adsiz-kahramanlarindan-yirik-fatma-haberi-90286.html> (Erişim Tarihi: 27.03.2021).

Merkeziye, ortaya çıkan tablo karşısında “Açlık Beyannamesi” yayınladı. Erkeklerin Sabuncuhanı’nda kurdukları küçük imalathanede kendi tüfek ve bombalarını ürettikleri sırada kadınlarda, Kürkçüoğlu Hanı’ndaki mahzende bir fırın oluşturmayı başardı (Saral, 1966: 270).

Fırında yüzlerce kadın ve kız çocuğu birlikte çalıştı. Tink taşıyla ezilen zerdali çekirdekleri tatlandırılıp un ve kepeklerle karıştırıldıktan sonra ekmeğe imal edildi. Ancak yine de üretilen ekmeğin çok acı olması üzerine askerler ve halk arasında hıçkırık hastalığı baş gösterdi (Barlas, 1959: 6). Yaralılar ve hastalar, hastanelere sığmayınca kadınların çoğu evlerinin tedavi yeri olarak kullanılmasını istedi. Bu arada kadınların bakır kapları toplayarak yaptığı “Tak-Takı” ların çıkardığı sesler düşman askerlerinin hayli ürkmesine sebep oldu (Öztürk, 2016: 361). Tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Milli Mücadele yıllarında şehirdeki birlik havasından şöyle bahsetmektedir: “Ayıntap’ta kadınlar, ihtiyarlar, çocuklar, yiğitlere silah taşıyorlar, su getiriyorlar, yemek pişiriyorlardı” (Şapolyo, 1968: 213).

Büyük bir dayanışma ve kahramanlık ortaya koyan Antepçiler arasında binin üzerinde kadının şehitlik mertebesine ulaştığı iddia edilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de ilk kadın şehitlik anıtı, Şubat 2017’de Gaziantep’te Boyacı Camii Avlusunda açıldı⁷. Anıtta, şehit kadınlardan sadece 83’ünün künyesi yer almaktadır. Beş metrelik bir kaide üzerine oturtulan anıtın yan tarafında sabrı sembolize eden “Antep Nakışı” bulunmaktadır⁸. Böylece Antep müdafaası sırasında Anadolu/Türk kadınının tüm çile ve zorluklara rağmen ne tür zaferler kazanabileceği bir kez daha vurgulanmak istenmiştir. Anıt yeri olarak Boyacı Camii Avlusunun seçilme nedeniyse savaşta şehit olan kadınların çoğunun buraya defnedilmesidir. Esasen Antep şehitlerine hürmeten yapımı 25 Aralık 1935 günü tamamlanan Çınarlı Camii bitişiğinde de bir abide açıldı. Fakat burada kadın-erkek ayrımı yapılmadan bütün şühedaya yer verildi.

Millî Mücadele yıllarında birçok şehir gibi Antepçilerde bir taraftan kendi şehirlerini savunmuş diğer taraftan ise, milli birliklerin ikmali için uğraşmışlardır. Bu kaotik süreçte Antep’in verdiği kadın şehitlerden şimdilik tespit edilenlerin doğum yılları (Rumi) ve aile bilgileri, eğer varsa lakaplarıyla beraber isimleri, olanlarının rütbeleri,

⁷ <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/etkinlikler/kadin-sehitler-aniti-acildi> (Erişim Tarihi: 30.03.2021).

⁸ <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/birimler/kultur-ve-turizm-daire-baskanligi> (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

şehit düştükleri yer ve yıllar (Miladi) aşağıda listelidir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 38-48):

- 1-35? Doğumlu-Faik Efendi'nin Eşi-Adile-Er-Hanesinde 1920
- 2-? Abdurrahman Kızı-Asya-Hanesinde 1920
- 3-1306 Doğumlu-Mustafa Kızı-Asiya-Yenihanda Mağara İçinde 1920
- 4-1333 Doğumlu-Ömer Kızı-Atiye- Hanesinde Toptan 1920
- 5-1292 Doğumlu-Görcükoğlu Ökkeşlerin Ayşe- Önde Çeşitli Mevkilerde Yaralanarak 1920
- 6-1327 Doğumlu-Hasan Efendi'nin Kızı-Ayşe-Er-Mahallesinde 1920
- 7-? Molla Mıstık'ın Eşi-Aykuş-1920
- 8-14? Doğumlu-Faik Efendi'nin Kızı Bedriye-Er-Hanesinde 1920
- 9-1328 Doğumlu-Kısacık Hocanın Oğlu Behiye-Kocaoğlan Mahallesinde 1920
- 10-1301 Doğumlu-Döne-Hanesinde 1920
- 11-1296 Doğumlu-Attarların Elif-Hanesinde Toptan 1920
- 12-1331 Doğumlu-Mustafa oğullarından Kadir Kızı Emine-Fransız Hastanesinde 1920
- 13-1310 Doğumlu-Ahmet Muhtar Göğüş'ün eşi Emine Göğüş (karnındaki çocuğuyla şehit düştü)-Er-Mahallesinde 1920
- 14-1289 Doğumlu-Ekmekçi Abdullah'ın Fatma-Balıkli'da 1920
- 15-1306 Doğumlu-Balta Kızı Fatma-Hanesinde 1920
- 16-1312 Doğumlu-Hoca Kızı Fatma-Debbağhane'de 1920
- 17-1311 Doğumlu-Mamuk'un Kızı Fatma-Yenihanda Mağara İçinde 1920
- 18-1300 Doğumlu-Mehmet Kızı Fatma-Bolu Camii 1921
- 19-? Doğumlu-Sıvışların Mehmet Kızı Feride-Ahmet Çelebi Civarında 1921
- 20-35? Doğumlu-Küpelioğlu Ahmet Kızı Feride-Er-Küçükpazar Civarında 1920
- 21-1290 Doğumlu-Cocuk İbrahim'in Eşi Güldane-Bedesten Kapısında 1920
- 22-1311 Doğumlu-Çapan Alioğlunun Eşi Gülsüm-Mahallesinde 1920
- 23-1327 Doğumlu-Mustafa Kızı Hamide-Er-Ali Naccar'da 1920
- 24-1311 Doğumlu-Hacı Güllü Kızı Hasibe-Hanesinde Toptan 1920

- 25-1324 Doğumlu-Hasan Kızı Hatice-Tarlay Mahallesinde 1920
- 26-1327 Doğumlu-Mehmet Kızı Hatice-Hanesinde Toptan 1920
- 27-1324 Doğumlu-Mustafa Kızı Hatice-Hanesinde 1920
- 28-1296 Doğumlu-Kel Mehmet'in Eşi Kazime- Hanesinde 1920
- 29-1267 Doğumlu-Mehmet Bey Kızı Leyla-Kızılcabaşında 1920
- 30-1280 Doğumlu-Maho Kızı Meryem-Mahallesinde 1920
- 31-10? Doğumlu-Esat Kızı Mukadder-Tayyere Bombasıyla 1920
- 32-1291 Doğumlu-Yarcık Mustafa'nın Eşi Münevver-Hanesinde 1920
- 33-? Doğumlu-Şakir Kızı Naciye-Ahmet Çelebi Camiinde 1920
- 34-1272 Doğumlu-Ali Kızı Nazife-Hanesinde 1920
- 35-1310 Doğumlu-Mehmet Ali Kızı Nesime-Hanesinde Toptan 1920
- 36-1324 Doğumlu-Hacı Boncuların Halil'in Kızı Penbe-Hanesinde Toptan 1920
- 37-1306 Doğumlu-Hüseyin Baba'nın Eşi Sahka-Bekirbey Mahallesinde 1920
- 38-1320 Doğumlu-Hocaoğlu Mustafa'nın Kızı Zahide-Mahallesinde 1920
- 39-? Doğumlu-Kasap Sadun'un Eşi Zekie-? 1920
- 40-1320 Doğumlu-Mantar Mustafa'nın Kızı Zeynup-Hanesinde Toptan 1920
- 41-1296 Doğumlu-Hancacı Ahmet'in Kızı Zeynep- Hanesinde Toptan 1920
- 42-1280 Doğumlu-Çolak Emin'in Kızı Zeynep-Mahallesinde 1920
- 43-? Doğumlu-Hasan Kızı Zeynep-Karataş'ta 1920
- 44-1334 Doğumlu-Mustafaoğullarından Kadir'in Kızı Zeynep-Fransız Hastanesi 1920
- 45-1276 Doğumlu-Pisoğlan'ın Kızı Zeynep-Boyacı Camiinde 1920
- 46-? Doğumlu-Çoban Ali Kerimesi Ali'nin Kızı Zeynep-Er-Zincirli Mahallesinde 1920
- Milli Savunma Bakanlığının verileri dışında savaş sırasında hastane olarak kullanılan Şeyh Fethullah Camiinde görev yapan personelin tuttuğu kayıtlarda kadın şehitler hakkında önemli bilgiler

sunmaktadır. Ancak söz konusu kayıtlarda kimi isimler net olmamakla beraber şehitlerin babaları ya da eşlerinin isimleri mevcuttur. Doğum ve ölüm zamanları belirtilmemiştir (Yakar ve Pusat; 2014: 113-117):

- 47-Abdurrahman'ın Kerimesi Esmâ
- 48-Yahudi Taded Kızı Sünbül
- 49-Hacı Feyzullah Oğlu Abdullah Kızı Sefa
- 50-Paşa'nın Kızı Hadduc
- 51-İsa Beşe'nin Hizmetçisi Hamo'nun Gelini
- 52-Avcı Memik Oğlu Berber Ali'nin Zevcesi
- 53-Avcı Memik Oğlu Berber Ali'nin Kerimesi
- 54-Avcı Memik Oğlu Berber Ali'nin Kerimesi
- 55-Yamuk Ali'nin Kızının Kızı
- 56-Arıca Abdullah Oğlu Haremi
- 57-Arzu Oğlu Mehmet Zevcesi Şükriye
- 58-Hamza Mustafa Zevcesi
- 59-Şeyhlinin Zevcesi
- 60-Kıyacık Hoca Oğlunun Kerimesi Baha
- 61-Hacı İdris Kerimesi Hacı Emine
- 62-Mehmet Ali Kerimesi Asiye
- 63-Kanberin Kerimesi Arap
- 64-Mehmet Şakir Kerimesi Hadduç
- 65-Şami Oğlu Ayan'ın Kızı Firdevs
- 66-Abdülkadir Efendi Kızı Latife
- 67-Kuburu Oğlu Hasan Babanın Ailesi Safa
- 68-Salih Kızı Feride
- 69-Kıyametin Oğlu Ailesi
- 70-Kelleci Şeyh Ailesi
- 71-Hasan Kızı Hadice
- 72-Kasım Kızı Fatma
- 73-Taşçı Seyyid'in Kızı Fatma
- 74-Salih Kızı Feride
- 75-Kahhar Kızı Hatice
- 76-Küllükçü Mehmet Kerimesi Zeynep
- 77-Maho Kızı Fatma
- 78-Halil Kızı Elif
- 79-Mehmet'in Kızı Elif
- 80-Muhacir Mehmet'in Zevcesi Fatma
- 81-Tatar Ahmet'in Kerimesi
- 82-Yarık Emin'in Kerimesi (Yirik Fatma)
- 83-Ali Eşi Vahide

Yukarıdaki listelerden hareketle, Antepli kadın şehitlerin önemli bir bölümünün ikamet adreslerinde öldürüldüğü

anlaşılmaktadır. İşinin başında çalışırken ya da camide ibadet ederken ne olduğunu anlamadan yaşamını yitirenlerin sayısı da hiçte az değildir. Bütün bu yaşananlar, Batıların Ortadoğu ve çevresinde amaçlarına ulaşmak için anahtar şehir konumundaki Antep'te yaptıkları sivil katliamların somut kanıtı olarak tarihe kaydedildi. Antep'in meskûn mahallerine atılan Fransız topları nedeniyle 164 kadında tıpkı şehirlerine verilen unvan gibi gazi oldu (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 151). Çeşitli nedenlerle 229 kadın hastaneye müracaat ederek tedavi edildi (Yakar ve Pusat; 2014: 103-106).

Urfa kadınlarımızısa milli birlikleri özellikle lojistik bakımdan ve moral açısından destekledi. Onların vakarı çoğu vakit erkekleri de harekete geçirdi. Vezir Hamamının kadınlar gününde basılmasından hemen sonra Ataş Ali ve Hadice Hanımın kızı Fettane Behiyesi/Fatma aney (1847-1970) büyük bir kararlılıkla Belediye Reisi Hacıkâmilzade Hacı Mustafa'nın makamına gitti (Akalm ve Kürçüoğlu, 2018: 122). Geçimini bohçacılık yaparak temin eden Fettane Behiyesi, kadınların başlarından geçenleri anlatırken Reis Beye sitemde bulunarak şu şekilde hitap etti:

“Bak reis efendi, bugün Vezir Hamamında kadınlar yıkanırken oraya yakın postaneyi bekleyen iki Fransız askeri hamama girdiler. Kadınlara el atmaya kalktılar. Bizde onları peştamal ve hamam taslarıyla kovaladık. Anlayacağın namusumuz elden gidecek. Bugün hamama giren yarın evimize girmeye kalkışır. Hacı Mustafa, Hacı Mustafa sen bir şey yapamıyorsan. Al bu baş örtümü sen ört, fesini de ver ben takayım” (Güllüoğlu, 2020: 60)⁹.

Millî Mücadele esnasında Urfa'da fedakârlıklarıyla öne çıkan kadınlardan birisi de Kız (lakabı) Fatma (1893-1979) oldu. Şehirde direnişin başlamasında başat rol oynayan “Onikiler” isimli ekibin içinde yer alan Güllüzâde lakaplı Osman Güllü (1870-1942)'nin kardeşi Güllüzâde Abdi'nin kızı olan Kız Fatma, Müslümanların şehri boşaltmaması için elinden geleni yaptı (Güllüoğlu, 2020: 21). Henüz 26 yaşında olan Kız Fatma, Fransız zulmü karşısında Kale Boyu Mahallesinde erkeklerin öncülüğünde ailelerin daha emniyetli yerlere doğru göç ettiğini görünce yerinde duramadı. Onları karşısına alarak şöyle seslendi:

“Birkaç Fransız çapulcusundan kaçarak bu mübarek toprakları dinsizlere mi bırakacaksınız. Kaçarak asıl o zaman özgürlüğünüze

⁹ http://www.gapgundemi.com/yazar-kurtulus_savasimizin_iki_ahraman_kadini-754.html (Erişim Tarihi: 04.04.2021)

kelepçe vuracaksınız. Kaçmak erkeklik değildir. Erkeklik kalarak düşmana karşı savaşmaktır. Hepiniz kadınlarınız gibi etek giyerek öyle gidin, vatanına sahip çıkamayan namusuna da sahip çıkamaz” (Güllüoğlu, 2020: 38).

Bu olaydan sonra Urfa halkının neredeyse tamamı tek yürek olmuştu. Şehirde oluşan karamsar hava dağıldı. Onkilerin topladığı evi gözlemleyen Kız Fatma, kale ve çift kubbe civarında savaşan askerlere su, erzak ve cephanelik taşıdı. Böylelikle bazı zamanlar fiziki açıdan bir erkeğin dahi çok zorlanacağı işleri başardı (Güllüoğlu, 2020: 89).

Milli Mücadele’de rüştünü ispat eden Urfalı kadınlar içinde Meryem Atmaca’nın özel bir yeri vardır. Atmaca, Sibiry’a da esaret altında bulunan Türklerin kurtulmasını sağlamak uğruna kolay kolay gerçekleştiremeyecek bir vatanperverlik örneği sergiledi. Osmanlı Devleti, Büyük Savaş’tan mağlup vaziyette ayrılırken Genelkurmay Başkanlığı kayıtlarına göre yaklaşık 500.000 şehit vermiş ve 1.961.333 insanını da esir olarak düşman birliklerine kaptırmıştı (Asker, 2014: 554). Esir düşen Osmanlı vatandaşları içinde en büyük acıları, Rusya’nın Sibiry bölgesindeki kamplarda yaşam savaşı verenler tattı. Rusya’da 1917’de yaşanan devrim ve çok geçmeden Büyük Savaş’ın sonlanmasıyla Türk tarafı esirlerini almak için bir takım diplomatik girişimlerde bulundu. Ancak aralıksız süren savaşlar ve yaşanan kayıplar ekonomiye büyük darbe vurdu. Böyle bir ortamda Rumiye Başkonsolos vekili Yüzbaşı Ali Rıza Bey’in eşi Meryem Atmaca devreye girdi. Varlıklı bir aileden gelen ve Übeydullah Efendi’nin kızı olan Meryem Atmaca, Milli Mücadele’nin hemen başında babasından kendine miras kalan 10.000 altını Sibirya’daki 1800 Türk askerinin kurtarılması için kullandı (Çiftçi, 2020: 28)¹⁰. Daha sonrada bir köşeye çekilmeyip Kuvâ-yi Milliye hareketine var gücüyle sahip çıktı.

Cumhuriyet’in ilanından sonra Meryem Atmaca ve ailesi bazı ekonomik sıkıntılarla yüzleşti. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti, tarihi kotlarından gelen köklü devlet olma geleneğinden hareketle 1931 ve 1941’de iki Bakanlar Kurulu kararı onadı. İlk olarak, aileye vatana yaptıkları hizmetlerden dolayı Ankara’nın Kalaba köyünde peyderpey ödemek koşuluyla bir konut verildi (CCA, 1931: 1). Ancak Meryem Atmaca ve eşi zamanla İstanbul’a yerleşmek istedi. Bunun üzerine İskân Kanunu çerçevesinde aileye yine kolaylık sağlanarak talepleri yerine getirildi (CCA, 1945: 1).

¹⁰ <https://www.ilhamipektas.com/tarihimizin-gizli-kahramanlarindan-meryem-atmaca/> (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

Türk kadınlarının bağımsızlık yolunda büyük bir kararlılıkla erkeklerden geri kalmadığını gösteren en önemli gelişmelerden biri de Sivas merkezli ortaya çıkmış Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin kuruluşu oldu (Günaydın, 2019: 285). Cemiyetin yazışma yaptığı vilayet ve kazalar arasında Diyarbakır ve Bitlis'te (Baykal, 1986: 67) yer alsa da Güneydoğu Anadolu'da şubesinin açıldığı tek yer Urfa Viranşehir idi. Yönetimde bulunan üyelerin tespit edilemediği Viranşehir Şubesinde Başkanlığını Hasene Hanım yürüttü (Kaplan, 1998: 125). Yurt genelindeki 14 şubeden biri olan Viranşehir'den Sivas'taki Heyet-i Merkeziye yollanan beray-ı malûmatta bir tek Hasene Hanım'ın imzası vardı. Belgede Fransız askerlerinin Müslüman olmaktan başka “hiçbir suçu olmayan” Kilis'teki ahaliye yaptığı eziyetler ağır bir dille kınandı. Bu durumun devam etmesi halinde topyekûn savunmaya geçileceği vurgulandı. Milli egemenlik kavramına da yer verilen protesto yazısında Güneydoğu Anadolu kadınlarını temsilen tüm Avrupa'ya çağrıda bulunuldu:

“Aksi halde bizde hak ve hukukumuz Cenab-ı Hakk'a istinad ederek evlatlarımızın temin-i hayat ve muhafaza-i namusu için irade-i milliye dairesinde müdafaaya teşebbüs etmelerini bütün mevcudiyetimizle teşvik edeceğimizi beyan ve bu babdaki ırâka-i dumûun müsebbiplerine ait kalacağından maru'l-arz cinayetleri protesto ve Avrupa medeniyetinin adl-i adalet kârilerini bekleriz” (Baykal, 1986: 46).

Diyarbakır'a bağlı birer kaza olan Silvan ve Kulp'tan ise “30.000 kadın namına” 22 Mayıs 1919 tarihli Fransızca bir telgraf çekildi. İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine yollanan ve Amerikan Başkanı Wilson'un eşine de ulaştırılan telgrafta İzmir'in Yunanlılarca işgali kadınlık adına kınandı. Batı Anadolu'da yapılanların bir insanlık suçu olduğu belirtildi. Telgrafta sırasıyla Fatma, Ayşe, Hatice, Sıdika, Şerife, Şahende, Adalet, Lutfia, Bedia, Münire, Gülistan ve Lamia Hanımların imzaları yer aldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri yaşamında özel bir konuma sahip Silvan ve çevresinden çekilen bu telgraf, kadınların imzasıyla Anadolu'da yayınlanmış ilk protesto belgelerinden biridir (Bozan, 2021: 61; Özdemir, 2020: 14). Telgrafta Batılı vicdan sahibi kadınların mazlum Türk milletinin insani haklarına sahip çıkması istendi:

“Adalet ve insanlıktan nasibi olmamış olan İtilaf Devletlerinin desteklediği Yunanlılar, İzmir vilayetindeki Müslüman kadınların ırzlarına tecavüz etmekte, erkekleri ise katletmektedir. Bu zulümleri yapan Yunanlıları ve yaşananlara sessiz kalanları kadınlık namına protesto ediyoruz. Ey hassas kalpli muazzez hemşirelerimiz; adil olan

tarih şahittir ki, şimdiye kadar mevcudiyetini muhafaza eden Osmanlı Devleti ve İslam dini yıkılmaz ve ölmez. ... İnsanlık ve kadınlık namına, biz mazlum milletin hukukunu muhafaza için sadık ve pak vicdanınızdan, feryat etmenizi istirham ve istimdat eyleriz" (COA, 1335: 1).

Türk kadınının artık sadece gönüllü değil rütbeli olarak da orduda görev aldığı Millî Mücadele yıllarında Vanlı Süreyya Sülün, doğuda gösterdiği kahramanlıklarla dikkatleri üzerine çekti. Rus askerleri ve Ermeni çetelerinin yaptıkları talana direnirken erkek kardeşleriyle birlikte savaşa savaşa Erzurum, Ağrı ve Iğdır'a kadar geldi (Mısıroğlu, 1976: 82). Kardeşlerinin şehit düşmesine rağmen geri adım atmayan Süreyya Sülün, yaralanınca bölgedeki Ziver Bey taburuna iltihak etmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün vatanın sırat köprüsünden geçerken yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine "Gazilik" payesi verdiği Süreyya Sülün'e İstanbul Laleli'de bir evde taltif edildi. Hanımefendi uzun yıllar boyunca gönüllü olarak Haseki Hastanesinde çalıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk kadınına her alanda öncülük tanınmasında Süreyya Sülün örneğinde olduğu gibi Millî Mücadele'de gösterilen kahramanlıkların büyük payı vardı (Sağ, 2001: 19).

Süreyya Sülün'den sonra milli harekete doğrudan katılmış bir diğer Vanlı kadın Güllü Bacı idi. 1915 yılı içinde Ermeniler, Zeve köyünde 2000'nin üzerinde sivil öldürüp tarihin en kanlı katliamlarından birine imza attı (Van'ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti, 1963: 37). Bu olaya tanıklık eden Güllü Bacı kadınlara yapılan tecavüzleri naklederken yol boyunca Ermeni çetecilerin,

"Aman, âmâna düştü hanımlar
Haliniz yamana düştü hanımlar
Bıldır ki hoş gününüz
Bu sene yamana düştü hanımlar"

Türküsunü söylediğini anlattı (Çelik, 2005: 58). Yaşadığı olayları hafızasından silmeyen Güllü Bacı, Millî Mücadele'ye elinden geldiğince destek vermekle yetinmeyip hemcinslerini de düşmana karşı harekete geçirdi (Çay ve Kalafat, 1990: 104).

Millî Mücadele süresince en sert çete savaşları Maraş, Antep ve Urfa'da yaşandı. Bu sırada eşi Bitlis'te defterdarlık yaparken Maraş'ta ikamet eden Hanım isimli bir kadın hazırladığı mazgalla sekiz işgalci askeri etkisiz hale getirdi (Tansel, 2001: 62). Giydiği erkek kıyafetleriyle Fransızlar ve Ermenilere karşı silah kuşandı. Böylece işgalcilerin Antep'e doğru kaçmasına katkıda bulundu. Büyük kahramanlıklar gösteren Hanım, Mustafa Kemal Atatürk'ün Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Sivas Kadınları Müdafaa-i Vatan

Cemiyeti Reisliğine yolladığı yazıda vurguladığı üzere mücahidin-i İslamiyye zümresine iltihak eyledi:

“Maraş’ın Kayabaşı Mahallesi’nde sakin Bitlis Defterdarının haremi Hanım, İslamlar’ın hun-ı masumunun nahak yere akıtılmasından be birçok hânmanların söndürülmesinden galeyâna gelerek, hanesinden açtığı mazgaldan dindaşlarımızı imha için İslam mahallâtına saldıran düşmanlara ateş aşarak, akşama kadar sekiz düşmana telefe muvaffak olduğu ve akşamüzeri erkek elbisesiyle ve kemâl-i cür’etle muhâfaza-i ırz ve can kaygusu ile silaha sarılmış bulunan mücâhidin-i İslamiyye sunûfunu iltihâkla bi’l-fi’l müsâdematâ iştirak eylemekte bulunduğu bildirilmiştir” (TİTE Arşivi, 1336: 1).

Hanım kadın, Maraşlı kadınlara öncülük ederek (Cebesoy, 1953: 293) şehrin işgalden arındırılmasında önemli yararlılıklar sağladı. Esasen Millî Mücadele çok sistemli doğmuş bir hareket değildir. Ancak kadınların verdiği destek vatanın istiklali için halkın kısa zamanda ne kadar çabuk koordine olabildiğini kanıtladı.

3. Kadınlara Yönelik Bölücü Oluşumlar

Osmanlı Tarihi kapsamında 1880 Ubeydullah İsyanı ile kendini belli etmeye başlayan Kürt milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı yıllarında siyasal bir kimlik kazandı (Bozarslan, 2011: 841). Bu doğrultuda çok geçmeden çeşitli örgütler ortaya çıkıp kahir ekseriyetle de ayrılıkçı hareketlere girişti. Bunların başında Kürd Teâli Cemiyeti geldi. İstanbul merkezli örgüt, Güneydoğu Anadolu’da Diyarbakır’ı üs olarak kullanmayı tasarladı. Buraya ilk etapta çeşitli bülten ve yayınlar yolladı (COA, 1335: 1-3). Daha sonra ise, Cemilpaşazade Ekrem önderliğinde bir şube açıldı. Çok geçmeden Silvan, Lice, Savur, Nusaybin, Maden, Elazığ ve Malatya’da da bir miktar taraftar bulan örgütün şube sayısı giderek arttı. Halktan beklediği desteği görmemesi ve diğer etkenlerden dolayı zamanla Kürd Teâli Cemiyeti bir bütün halinde varlığını devam ettiremedi. Fakat ayrılıkçı yapılar her zaman kadınlar üzerinde bir etkinlik kurmak için yoğun çaba sarf etti. İstanbul bağlantılı bölücü cemiyetler kadınların ekonomik sıkıntıları, eğitim düzeylerinin düşük olması ve yaşadıkları baskıları kullanarak kendilerine bölgede alan açmaya çalıştı (Kaplan, 1998: 60). Millî Mücadele’ye şiddetle karşı olan bu tür gruplar çoğu zaman Ermeni dernekleriyle beraber hareket etti (Pınar, 2020: 130).

Kürd Teâliye bağlı olarak etkinlik göstermeye başlayan Kürd Kadınları Teâli (Kürt Kadınları Yükselme) Cemiyeti ilk Kürt kadın derneği idi. Kürt Eğitim ve Öğrenci isimli örgüt de başta kadınlar

olmak üzere eğitimli Kürt vatandaşlarına ulaşmayı amaçladı (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 14). Basın yoluyla sesini duyurmaya çalışan Kürt kadın örgütleri Müdafaa-i Hukuk yapılanması ile ortak bir zeminde buluşmamaya özen gösterdi. Belli ölçüde kısmi başarılar yakalayan bu teşkilatlar genelde yasaklanarak kapatıldı (Bozan, 2016: 225). Bir bölümü ilerleyen süreçte yurtdışında etkinlik gösterdi (Pınar, 2020: 136). Ayrılıkçı Kürt kadın cemiyetleri özellikle mütedeyyin kitleler tarafından şiddetle eleştirildi. Bu durum bölge kadınlarının onlara mesafeli durmasını sağladı (Goloğlu, 2010: 95). 1918-1923 yılları arasında Güneydoğu Anadolu'da kadınlar çetin koşullarda yaşam mücadelesi verirken genel anlamda bölücü organizasyonlarla koordineli çalışmalar yürütmedi.

Sonuç

Türk milletinin en buhranlı zamanlarından olan Millî Mücadele boyunca Güneydoğu Anadolu'da kadınlar ekseriyetle cephe gerisinde mevki tuttu. Bölgenin sosyal dinamikleri kadar can güvenliğinin tehdit altında olması ve uzun süredir devam eden kaos ortamı da bu duruma tesir etti. Bölgeden, ülkenin diğer yerlerinde yaşayan kadınlar kadar ulusal direnişe destek verilmediği su götürmez bir gerçektir. Fakat özellikle Batı Anadolu ile kıyaslandığında Güneydoğu Anadolu'nun neredeyse yarısından fazlası işgal edilmemişti. Ayrıca İngiliz, Fransız ve Ermenilerin bazı yanlış yönlendirmeleri de yöre insanının kafasını karıştırdı.

Bütün olumsuz etmenlere rağmen bölgede Emine Göğüş, Yirik Fatma, Hasene Hanım, Fettane Behiyesi, Kız Fatma, Meryem Atmaca, Silvanlı Şahende, Süreyya Sülün, Güllü Bacı ve Hanım kadın gibi millî sorumluluk alması gerektiğini hisseden kadınlarımız kendini gösterdi. Bölge üzerinde yaklaşık 150 yıldır tezgâhlanan oyunlar hesaba katılırsa bu şahısların isimlerinin yaşatılması son derece büyük önem arz etmektedir. Çağın ve teknolojinin sağladığı olanaklardan yararlanarak bu kahramanlar ve yaptıkları sıklıkla gündeme taşınmalıdır. Onların yaşam öykülerinin daha derinleştirilmesi için geniş çaplı incelemeler yapılarak bilimsel biyografileri yazılmalıdır. Modern Cumhuriyet şehirlerinin bulvarları, yolları ve büyük meydanları bölgenin yetiştirdiği mücahidelerin isimleriyle anılmalıdır. Millî bayram günlerinde tertip edilen etkinliklerde Güneydoğu Anadolu'dan çıkmış kadın kahramanların üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Ortak tarih bilincinin daha da pekiştirilmesi adına Güneydoğu Anadolu'daki şartlarda Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarına arka

çıkılmış kadınlara ilk ve orta öğretimde okutulan tarih ders kitaplarında yer ayrılması sosyolojik anlamda çok olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Kaynakça Arşiv Belgeleri

- ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 270, G. 18, 18-1, 18-2.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 200, G. 127, s. 1.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 578, G. 193, s. 1, 2.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 47, G. 13-6, 47-6, s. 1, 2.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 24, G. 13-4, 2-2, s. 1.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 566, G. 50, s. 1, 2.
 ATASE. İSH. Albümü-4. Fotoğraf No: 83, s. 41. (EK-2'ye bkz).
 CCA. 2.2.1921, 30-18-1-1/ 2, 33, 12, 73-27, s. 1.
 CCA. 21.10.1920, 30-10-0-0/ 45-291-4, s. 1-5.
 CCA. 28.5.1922, 30-10-0-0/ 45-291-9, s. 1, 2.
 CCA. 11.11.1931. 080-18-01-02/ 24-74-20, s.1.
 CCA. 12.11.1945. 30-18-1-2/109-65-19, s. 1. (EK-7'ye bkz).
 COA. H. 25.08.1328, DH.EUM.THR. , 46-36, s. 3.
 COA. 26.11.1918, HR.SYS. , 2558, 4, s. 1-4.
 COA. 22.5.1335. HR.SYS. 2552, 5, s. 1. (EK-8'e bkz).
 COA. R.11.06.1335. DH.ŞFR. 634, 4, s. 1-3.
 TİTE Arşivi. 1921, FK. 36, G. 24, B. 24. (Fotoğraf için EK-1'e bkz).
 TİTE Arşivi. 03.02.1336. FK. 20, G. 174, B. 174-1. (EK-9'a bkz).

Kitaplar

- Akalın, M.C. ve Kürkçüoğlu, C. (2018). *Urfa Milli Mücadele Albümü*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları.
 Akalın, M.C. (2020). *Milli Mücadelede Urfa (Anılar-Belgeler)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
 Akbıyık, Y. (1990). *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Akçura, Y. (1335). *Rusya Üserâ Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*. İstanbul: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Orhâniye Matbaası.
 Akgün, S.K. ve Uluğtekin, M. (2009). *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibiryaya'ya Hilâl-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
 Arınç, K. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım. (Ed. Serhat Zaman ve Ogün Coşkun), *Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Profesör*

- Doktor Hayati Doğanay* içinde (s. 257-285). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1056, Pegem Yayınevi.
- Balak, N. (2016). *Naci Balak'ın Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı, Urfa'nın Kurtuluşuna Dair Üç Hatırat*. (Haz: Müslüm C. Akalın). Ankara: Şürkav Yayınları.
- Baykal, B.S. (1986). *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Bozan, O. (2016). *Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bozarslan, H. (2011). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükoğlu, Y. (2012). *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu 30 Ekim 1918-20 Ekim 1921*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Cebesoy, F. (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Çay, A.M. ve Kalafat, Y. (1990). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çelik, H.H. (2005). *Görenlerin Gözü ile Van'da Ermeni Mezalimi*. İstanbul: Cedit Neşriyat.
- Çelik, R. (1999). *Milli Mücadele Din Adamları*. C. 2, İstanbul: Emre Yayınları.
- Çiftçi, İ. (2020). Şanlıurfa'da Turizm, *Şanlıurfa Vizyon 2023 Fizibilite Raporu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Driault, E. (2003). *Şark Mes'alesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*. (Çev. Nafiz). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ekinci, A. ve Asoğlu, İ. (2018). Meşrutiyet Yıllarında Urfa'da Cemiyetler ve Kulüpler. *Osmanlı Urfası*. (Ed. Abdullah Ekinci). C. 1, İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erdeha, K. (1975). *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Goloğlu, M. (2010). *Milli Mücadele Tarihi-III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (1989). *Milli Mücadele Gaziantep*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Günaydın, A.N. (2019). *Milli Mücadelede Sivas 108 Gün (2 Eylül-18 Aralık 1919)*. Sivas: Sivas Valiliği Yayını.

- Holmes, M.C. (2005). *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*. (Çev. Vedii, İ.). İstanbul: Yaba Yayınları.
- İnan, A. (1968). *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev. Cemal, K.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1918-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Karabeyeser, M. ve Yenice, T.K. (2019). Gaziantep Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yapıları. *Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Derlemeler*. İstanbul: Gece Akademi.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Korkusuz, M.Ş. (2009). *Cumhuriyet Öncesi Diyarbekir'de Maarif*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mısıroğlu, A. (1976). *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Özçelik, İ. (2003). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Öztürk, E. (2016). Gaziantep Müzeleri. *Şehr-i Ayntab-ı Cihan Gaziantep*. Gaziantep: T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Redcliffe, V.S. (1881). *The Eastern Question*. London: Bradbury, Agnew, & Co. , Printers, Whitefriars.
- Saral, A. H. (1966). *Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi*. C. 4, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi.
- Sarıhan, Z. (2009). *Kurtuluş Savaşı Kadınları*. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayını.
- Sarıkoyuncu, A. (2012). *Milli Mücadele Din Adamları*. C. 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Schlicklin, J. (1922). *Angora: L'aube de la Turquie Nouvelle (1919-1922)*. Paris: Berger Levrault.
- Selvi, H. ve Cırık, B. (2020). *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi basımevi.

- Şapolyo, E. (1968). *İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi Nesirler ve Şiirler*. İstanbul: Ak Kitabevi.
- Tanör, B. (2010). *Kurtuluş Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tansel, A.F. (1998). *İstiklal Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Tansel, A.F. (2001). *Kurtuluş Savaşı'nda Kadın Askerlerimiz*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Toksoy, A.E. (1939). *Millî Mücadelede Mardin*. İstanbul: CHP Mardin Halkevi Yayını.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ursavaş, A.S. (2000). *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*. (Çev. Hüseyin, I.). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı.
- Uyaniker, F. (2009). *Millî Mücadele'de Türk Kadını*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ünler, A. (1969). *Gaziantep Savunması*. İstanbul: Kardeşler Matbaası.
- Véou, P. L. (1937). *La Passion de la Cilicie 1919-1922*. (Çev. Reşat, G.). (Kilikya Faciaları-Basılmamış Daktilo Metni-Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi). Paris.
- Vischer, A. (1921). *Erlebnisse eines Schweizerarztes bei den Türkischen Nationalisten*. Separatum Basel: Basler Nachrichten.
- Yakar, H.İ. ve Pusat, G.Y. (2014). *Antep Savunması Hastane Defteri Bir Şehrin Feryadı*. Gaziantep: Şehit Kamil Belediyesi Kültür Yayını.
- Yetkin, H. ve Solmaz, M. (1964). *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Yetkin, H. (1962). *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

Kurum Yazarlı Kaynaklar

- ATAM. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (1995). *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*. İstanbul.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (2009). *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*. C. 4, Ankara.

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1984). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*. Ankara.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı. (1998). *Milli Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadınlarımız*. Ankara.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı. (1998). *Şehitlerimiz Osmanlı-Rus Osmanlı-Yunan Trablusgarp Balkan Birinci Dünya İstiklal Kore Kıbrıs İç Güvenlik*. C. 2, Ankara.
- TİTE (1989). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*. C. 1-3, Ankara.
- Van’ı Tanıtma ve Tanıtma Cemiyeti (1963). *Zeve*. Van.

Makaleler

- Akçora, E.Ö. (1988). Bitlis’te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis’in Kurtuluşu. *Askeri Tarih Dergisi*, (23), 27-49.
- Barlas, U. (1959). Doktor Fahri Çan’ın Gaziantep Savaşı Hatıraları. *Gaziantep Kurtuluş Dergisi*, 2(17), 6-20.
- Bayburt, D. (2010). Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6), 45-72.
- Bozan, O. (2019). İzmir’in İşgaline Mardin ve Çevresinden Tepkiler. *Düşbed*, (23), 30-42.
- Bozan, O. (2021). Millî Mücadele Döneminde Silvan Kamuoyu, *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (13), 55-73.
- Bulut, F. (2009). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: “Frengi”. *Tarih Okulu*, (3), 109-123.
- Demir, Ş. (2020). Hatıralarla Milli Mücadele’de Urfa. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 243-270.
- Güvendik, H. (1964). İstiklal Harbi Notları. *Türk Silahlı Kuvvetleri Maluller Dergisi*, (52), 19-28.
- Obuz, Ö. (2017). Milli Mücadeleye “Şark”tan Bir Destek: Siirt Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 264-276.
- Onuk, T. (2004). Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat. *Bilge Dergisi*, (41), 4-14.
- Özdemir, N. (2020). Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını. *Belgi Dergisi*, (21), 1-22.
- Özer, A. ve Yıldız, İ. (2018). Antep Savunması ve Kahramanlarının Plastik Sanatlara Yansımaları. *Social Science Development Journal*, 3(13), 569-586.
- Özteke, F. (2021). Birinci Dünya Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye Lice Kazası. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 16(31), 197-220.

- Pınar, M. (2020). Suriye'de Yeni Bir Hoybun Hareketi ve İtalya Faktörü (1930-1935), *Düşbed*, (24), 129-147.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-23.
- Selvi, H. ve Cırık, B. (2014). Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918–1921). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 205-231.
- Şahingöz, M. (1995). Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri. *Atam Dergisi*, 11(32), 417-432.
- Turgut, B. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 191-220.
- Türkmen, Z. (2000). Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı. *Atam Dergisi*, 16(47), 395-419.

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

- Asker, A. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler. *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014* Tam metin içinde (s. 543-576)
- Ergül, H.F. ve Erdolu, F. (2006). Cumhuriyete Kadar Türk Hâkimiyeti Dönemlerinde Mardin'de Eğitim ve Eğitim Kurumları. *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Tam metin içinde (s. 489-501).
- Yetişgin, M. (2015). Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesine Yönelik Paylaşım Projeleri. *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 2013*, Tam metin içinde (s. 715-743).

Sürelî Yayınlar

- Hadisat (25 Mayıs 1919). (145), s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye (6 Şubat 1920). (7), s. 4.
- Hâkimiyet-i Milliye (6 Mart 1921). (125), s. 2
- Hâkimiyet-i Milliye (12 Ağustos 1921). (259), s. 1
- Cumhuriyet (29 Haziran 1972). (7298), s. 5.

TBMM Zabıtları

- TBMM Gizli Zabıt Cerideleri*. (1985). İctima: 1, Celse: 4, C. 1, 24 Nisan 1336, Ankara: Türkiye İş Bankası.

Tezler

- Çelik, A. (2019). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağının İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Tezcan, C. (2005). *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Web Kaynakları

- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=85083 (Erişim Tarihi: 20.02.2021).
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80694/kurtulus-savasinda-urfa.html> (Erişim Tarihi: 27.02.201).
- <https://www.kirchenzeitung.ch/article/die-schweiz-und-armenien-8240> (Erişim Tarihi: 6.3.2021).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004077ss0023.pdf> (Erişim Tarihi: 7.3.2021).
- <http://mardinhaber.com.tr/haber-mill-mucadelede-mardin-in-kahramanlik-oykusu-7080.html> (Erişim Tarihi: 11.3.2021).
- https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/meclis_acilis.html (Erişim Tarihi: 13.3.2021).
- <https://www.telgraf.net/haber/gaziantepin-adsiz-kahramanlarindan-yirik-fatma-haberi-90286.html> (Erişim Tarihi: 27.3.2021)
- <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/etkinlikler/kadin-sehitler-aniti-acildi> (Erişim Tarihi: 30.3.2021) (Anıta ait fotoğraflar için EK-3'e bkz.).
- <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/birimler/kultur-ve-turizm-daire-baskanligi> (Erişim Tarihi: 1.4.2021) (Şehit kadınların mezarlarının yer aldığı fotoğraf için EK-4'e bkz).
- <http://www.gagundemi.com/yazar-kurtulus-savasimizin-iki-ahraman-kadini-754.html> (Erişim Tarihi: 4.4.2021). (Kız Fatma'nın fotoğrafı için EK-5'e bkz).
- <https://www.ilhamipektas.com/tarihimizin-gizli-kahramanlarindan-meryem-atmaca/> (Erişim Tarihi: 6.4.2021). (Meryem Atmaca'nın fotoğrafı için EK-6'ya bkz).

EKLER

EK-1: Güneydoğu Anadolu'dan (muhtemelen Diyarbakır'dan) cephedeki askerlere mühimmat takviyesi yapan bir kadın.

EK-2a: Antep savunmasının en şiddetli anlarında askerlere su ile yiyecek taşıyan kadın ve kız çocukları.

EK-2b: Antep savunmasının en şiddetli anlarında askerlere su ile yiyecek taşıyan kadın ve kız çocukları.

EK-3a: Gaziantep'te şehit kadınlara atfen yapılmış anıt.

EK-3b: Gaziantep'te şehit kadınlara atfen yapılmış anıt.

EK-4: Gaziantep savunması sırasında şehit düşen kadınların mezarları.

EK-5: Kız Fatma'nın fotoğrafı (Emine Güllüoğlu arşivi).

EK-6: Urfalı Meryem Atmaca (Dr. İlhami Pektaş arşivi).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

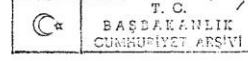
Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı

3

3286

Karar

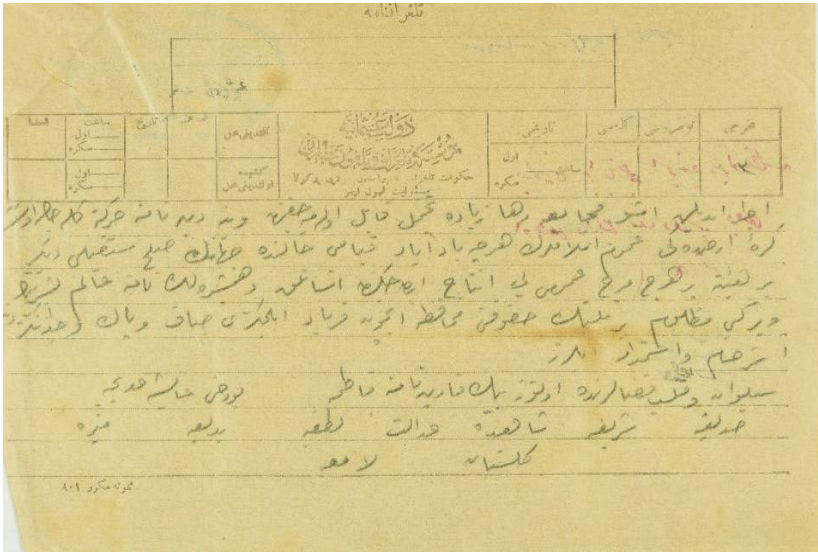
2360 sayılı kanun gereğince kıymetleri 6000 lirayı geçmemek üzere kendilerine parasız olarak gayrimenkul mal verilecek olanlardan Ali Rıza ve karısı Meryem Atmaca'ya, 11/11/1931 tarihli ve 11938 sayılı kararla yerleştirilmiş oluukları Ankara'nın Kalaba köyünde 716 sayılı kanuna dayanılarak borçlanma yoluyla verilmiş olan 4800 lira kıymetindeki ev bedeli 2360 sayılı kanunun 2 inci maddesine göre 6000 liradan indirilmiş ve geri kalan 1200 liralık istihkaklarına karşılık yerleştirilmiş oldukları Kalaba köyünde başka bina bulunmadığından kendilerine istekleri veçhile İstanbul'da bina verilmesi hakkındaki Mâlîye Bakanlığının 3/9/1945, 5/10/1945 tarihli ve 3324/1/15351,1671b sayılı yazıları Bakanlar Kurulunca 12/11/1945 tarihinde incelenerek, adı geçenlere geri kalan 1200 liralık istihkaklarına karşılık İstanbul'da bina verilmesi; 2360 sayılı kanunun 1 inci maddesine göre kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

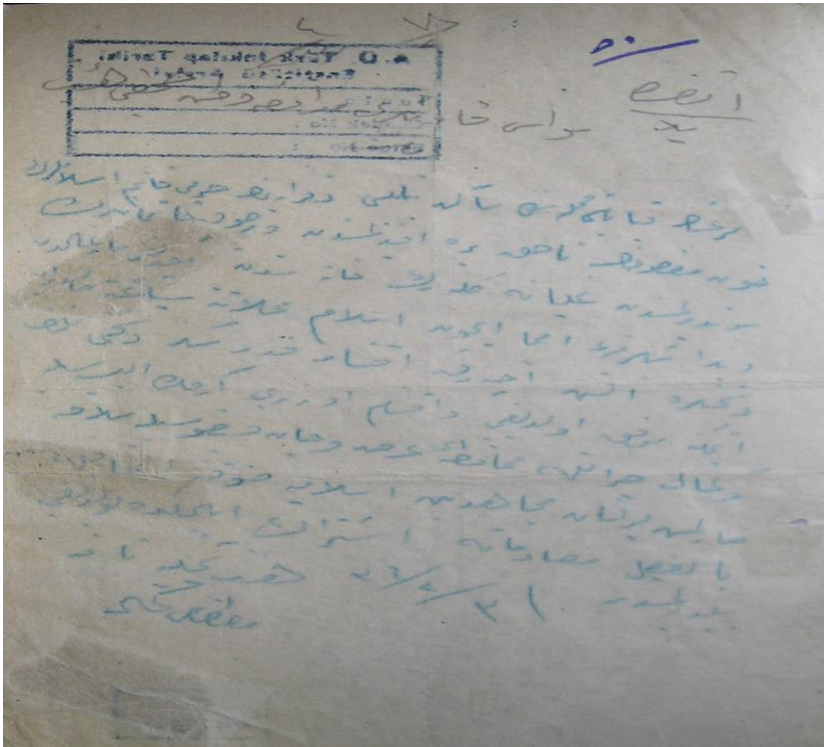
Başbakan: İ. İnönü
Adalet Bakanı: R. Tunalı
Millî Savunma Bakanı: A. P. Akın
İçişleri Bakanı: H. İsmail
Dışişleri Bakanı: H. Fakıoğlu
Mâlîye Bakanı: H. Fakıoğlu
Millî Eğitim Bakanı V.: H. İsmail
Bayındırlık Bakanı: Y. İsmail
Ekonomî Bakanı: H. Fakıoğlu
Sa. ve S. X. Bakanı: H. Fakıoğlu
Gümrük ve Tekel Bakanı: H. Fakıoğlu
Tarım Bakanı: R. Hatipoğlu
Ulaştırma Bakanı: A. F. Celal
Ticaret Bakanı: H. Fakıoğlu
Çalışma Bakanı: H. Fakıoğlu

030 18 0 02 105 65 19

EK-7: Meryem Atmaca ve eşi Ali Rıza Bey'e İstanbul'da konut tahsisi.

EK-8: Silvan ve Kulp'tan kadınların çektiği telgraf.

EK-9: Mustafa Kemal Atatürk'ün Bitlis Defterdarının eşi Hanım'ın yaptıklarına anlatan yazısı.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 69-92
ISSN: 1302-6879

**Anadolu – Osmanlı Halılarının Yurt Dışına
İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme (1864 – 1908)***
*An Assessment of the Export of Anatolian - Ottoman
Carpets Abroad (1864 – 1908)*

• Emrah YILMAZ*

* Dr. Siirt Üniversitesi, Fen – Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/Türkiye.
Dr. Siirt University, Faculty of Science
and Letters, Department of History,
Siirt/Turkey.
emrah.yilmaz09@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5955-8277

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
28/12/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
23/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atrf: Yılmaz, E. (2021). Anadolu –
Osmanlı Halılarının Yurt Dışı İhracatı
Üzerine Bir Değerlendirme (1864 –
1908). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
52, 69-92

Citation: Yılmaz, E. (2021). An
Assesment of the Export of Anatolian –
Ottoman Carpets Abroad (1864 – 1908).
*Van Yüzüncü Yıl University the Journal
of Social Sciences Institute*, 52, 69-92

Öz

Bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli siyasal, ekonomik ve sosyal değişimler yaşadığı 19. yüzyılın ikinci yarısından – 1864 yılı – itibaren Anadolu menşeli Osmanlı halılarının İzmir Limanı üzerinden yurt dışına ihracatını incelemektedir. Araştırma, Osmanlı halılarının özellikle de Batı Anadolu'daki üretim merkezlerinin üretim miktarları üzerine bir değerlendirmede bulduktan sonra Osmanlı halılarının yüzyılın ikinci yarısından 1908 yılına kadar olan dönemdeki ihracatını istatistiksel veriler üzerinden değerlendirmektedir. Bu değerlendirme yapılırken İngiltere'nin Osmanlı halılarının önemli bir alıcısı olduğu ve bu önemini uzun yıllar sürdürmesindeki etkenler üzerinde durulmuş ve İzmir Limanı'nın bu anlamdaki önemi incelenmeye çalışılmıştır. Anadolu menşeli halıların İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatının istatistiksel değerlendirilmesi yapılırken esas kaynak grubu olarak İngiliz konsolosluk raporları kullanılmıştır. Osmanlı dış ticaret istatistiklerinin ilk defa 1878 yılında yayımlandığı göz önüne alındığında 1878'den önceki tarihsel sürecin takip edilebilmesi ve Osmanlı halılarının ihracatını anlamak ve değerlendirmek adına İngiliz konsolosluk raporlarının önemli bir kaynak grubunu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu önemli kaynak grubu kullanılarak Anadolu – Osmanlı halılarının 1908 yılına kadar olan süreçteki ihracatı seçili yıllar bazında miktar ve değer olarak açıklanmaya ve bu şekilde halı ihracatının 1864 – 1908 yılları arasındaki dökmü çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu – Osmanlı Halıları, İzmir Limanı, ihracat, dış ticaret, İngiltere.

*Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan “The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Abstract

This research examines the export of Anatolian origin Ottoman carpets abroad through İzmir Port since the second half of the 19th Century - the year 1864 - when the Ottoman Empire experienced significant political, economic and social changes. After evaluating the production quantities of Ottoman carpets, especially production centers in western Anatolia, the research evaluates the exports of Ottoman carpets from the second half of the Century to 1908, based on statistical data. During this evaluation, it has been emphasized that England is an important buyer of Ottoman carpets. The factors that have sustained this importance for many years and the importance of İzmir Port in this sense have been examined. While making the statistical evaluation of Anatolian origin carpets' exports through İzmir Port, British consular reports were used as the leading resource group. Considering that Ottoman foreign trade statistics were first published in 1878, it is understood that the British consulate reports constitute a vital resource group to follow the historical process before 1878 and understand and evaluate the export of Ottoman carpets. Using this critical group of resources, the export of Anatolian – Ottoman carpets in the process up to 1908 was explained as quantity and value based on selected years. Thus the breakdown of carpet exports between 1864 and 1908 was tried to be itemized.

Keywords: Anatolian - Ottoman Carpets, İzmir Port, export, foreign trade, England

Giriş

Halicilik, Anadolu coğrafyasında uzun yüzyıllardır bilinen ekonomik bir aktiviteyse de ticari bir nitelik kazanması ve yurt dışı pazarlarına ihraç edilebilmesi 19. yüzyıla özgü bir durumdur. 19. yüzyıl, Osmanlı ekonomisinin yeni bir dünya ekonomisiyle karşılaştığı ve devletin kurumsal, yasal ve yapısal biçimleriyle yeni bir toplum dokusu oluşturmak durumunda kaldığı bir zaman dilimidir. Endüstri Devrimi'nin yol açtığı üretim artışı ve her alanda yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmeler dünya çapında daha önce görülmeyen birtakım iktisadi değişimlere sebep olmuş ve bu süreç aynı zamanda yeni ekonomik ilişkilerin doğmasına ve bu ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesine de yol açmıştır (Freyer, 2018: 10, 26 – 27). Bu önemli yüzyıl bir yandan Avrupa kapitalizminin hız kazanmasına ve yüzyıl boyunca hızlı bir şekilde gelişmesine şahit olurken aynı zamanda serbest ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı ekonomik ve sosyal yapısını da dönüştürmeye başlamıştır (Baskıcı, 2005: 31 – 33). Bu dönüşüm devletin yüzyıllardır ekonomisinin bel kemiğini oluşturan iaşecilik/provizyonizm gibi ekonomik ilkeleri ortadan kaldırırken (Genç, 2012: 64); halıcılık gibi parça başı üretim ile ucuz işgücüne dayanan üretim alanlarında özellikle yurt dışındaki talebin de etkisiyle yeni bir uzmanlaşma ve üretim yapısının ortaya çıkmasına sebep

olmuştur. Uluslararası pazara yönelik olarak gelişen bu üretim faaliyetlerinde ucuz emek gücü üretim faaliyetlerinin süreklilik kazanmasında kayda değer bir rol oynamıştır (Quataert, 1999: 239 – 250). 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa tekstil üretimi mamul malları karşısında yerli iplik eğirmeciliği gibi zanaatlar ortadan kalkarken istisnai olmak üzere kumaş dokumacılığı ile halıcılık gibi Osmanlı imalat sektörünün önemli üretim alanları varlıklarını koruyabilmiş ve bu noktada bir direnç göstermişlerdir (Pamuk, 2018: 100 – 102; Ubicini, 1856: 339 – 340).

Halıcılığın 19. yüzyılda önemini koruyabilmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunların başında devletin Osmanlı halılarına olan rağbet ve talebin farkında olarak halıların belli tarzlarda dokunması istemesi gelmekteydi. Bu amaç kapsamında devlet, Uşak ve Gördes gibi halı üretim merkezlerinde halı dokumacılığı ile ilgilenen Gördesli Hacı Ahmet ile Uşaki Hacı Mehmet Ağa'ya halıların muntazam bir şekilde üretilmesini talep etmiş ve aynı şekilde halı üretim sürecini de yakından takip etmiştir. Devletin üretim sürecini yakından takip etmesinin yanında halıcılığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren teşvik etmek üzere kredi imkânları, gümrük resmi muafiyeti tanınması ve üretimde artış sağlayacağını düşündüğü makinelerin yurt dışından satın alınması hususunda kolaylıklar göstermesi halıcılığın gelişmesine ivme kazandırmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı [A.}MKT]. 42/22, H. 20/05/1262, 1; BOA. İrade Mesail-i Mühimme [İ.MSM].79/2282, H. 15/02/1263, 3 – 4). Osmanlı Devleti'nin halıcılığı teşvik etmek üzere yukarıda isimleri verilen Gördesli Hacı Ahmet ile Uşaki Hacı Mehmet gibi Hayriye tüccarlarına kredi imkânları tanınması da üretimi olumlu etkilemiş olmalıdır. Bunun yanında 19. yüzyılın önemli halı üretim merkezlerinden biri olan Uşak'a yurt dışından getirilecek makineler için tahminen 100.000 kuruşluk bir yardım yapılacağını belirtilmesi de devletin halıcılık üzerinde dikkatli bir şekilde eğildiğini göstermektedir (BOA. A.}MKT. 65/98, H. 22/02/1263,1; BOA. Cevdet İktisat [C. İKTS].31/1520, H. 29/04/1262, 1, 3).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru halıcılığı geliştirmek ve teşvik etmek adına yukarıdaki adımları atarken üretimi de sıkı bir şekilde kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Devlet bu noktada Uşak ve Gördes gibi üretim merkezlerinde bulunan kadı ve müftü gibi yerel yöneticilere emirnameler göndererek üretimin kontrol altında tutulması gayreti içinde olmuştur. Devlet bu şekilde üretimin sürekliliğini sağlamaya çalışırken diğer taraftan halı dokuyucularının üretim aşamasında karşılaşılabileceği sorunları mahallinde çözmek

istemış ve bu şekilde bu önemli üretim alanının sorunlarını en aza indirmeye çalışmıştır (BOA. A.}MKT.47/47, H. 07/08/1262,1; BOA. C. İKTS.31/1520, H. 29/04/1262, 3).

Üretimin yerel yöneticiler aracılığıyla kontrol edilmeye çalışıldığı halıcılıkta, halı ve kilimlerin kontrolünün bizzat padişah tarafından yapılması devletin halı üretimine gösterdiği özen ve ehemmiyet açısından dikkate değer bir noktadır (BOA. İrade Dâhiliye [İ. DH]. 1286/101224, H. 17/08/1262, 1). Devlet sıkı bir şekilde üretimi kontrol ederken aynı zamanda halı tüccarlarına da üretimde sürekliliği sağlamaları konusunda çeşitli nişanlar vererek ve onları taltif ederek bu üretim alanında üretimi pekiştirmeye çalışmıştır (BOA. İ. MSM.79/2282, H.15/02/1263, 3 – 4; BOA. A.}MKT. 65/98, H. 22/02/1263, 1). Buraya kadar açıkladığımız gelişmeler neticesinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halı üretimi önemli bir aşama kaydetmiş ve ihracata yönelik potansiyelin etkisiyle üretim hacmi artış göstermiştir. Bu noktada, halıcılıkta önemli bir yer tutan belli üretim merkezlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından II. Meşrutiyet'e kadar olan tarihsel süreçteki üretim hacimlerini tespit edip açıklamak önem arz etmektedir.

1. Osmanlı Halılarının 19. Yüzyıldaki Üretim Hacmi

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu ve Anadolu coğrafyasının diğer mahallerinde üretilen halıların toplam üretim hacimleri hakkında elimizde kesin veriler bulunmamakla beraber farklı kaynak gruplarından elde edip derlediğimiz bilgiler sayesinde Osmanlı halılarının üretim hacimleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu noktada Uşak, hem 19. yüzyıl hem de daha önceki yüzyıllarda halı üretiminde uzmanlaştığı için bu merkezin üretim kapasitesi önem arz etmektedir. Uşak'ta 1850'lerin ikinci yarısından – tespit edebildiğimiz kadarıyla en erken 1857 - itibaren W. Griffitt & Co. Smyrna gibi yabancı halı ticaret evleri kendileri de halı tüccarı olan acenteleri aracılığıyla Uşak'ta halı dokutturmaya başlamışlardır (BOA. Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR.TO]. 225/54, M. 20/03/1857, 2 – 3). Uşak'ta ticari halıcılıkta etkin olan Griffitt'in yanında Hacı Ali Efendi adında Müslüman bir tüccar da Uşak'ta halı atölyesi meydana getirmiştir. 1860'ların sonlarına doğru kaleme alınan kaynak bir eserde ismi verilmeyen bir halı ticaret evinin, Uşak'ta yıllık olarak yaklaşık 84. 375 m² halı üretiminde bulunduğu ve bu atölyede daimi olarak 3.000 genç kız ve kadının 300 halı tezgâhında halı dokudukları belirtilmiştir. Bu noktada halı üretiminin Uşak gibi mahallerde 1860'lardan itibaren merkezleşmeye doğru bir eğilim gösterdiği söylenebilir (Salaheddin Bey, 1867: 41 – 46). Uşak'taki bu merkezleşmenin izlerini 1870'li

yıllardan itibaren üretimde görmek mümkündür. 1870’li yıllarda Uşak’ta 3.000 tezgâhta 150.000 pik hacminde halı üretimi gerçekleştirilmekteydi (Scherzer, 2001: 101). Uşak’la beraber Batı Anadolu’da bulunan diğer halı üretim merkezlerinde 1880’li yıllarda üretim artışı sağlanmıştır. 1880’li yıllarda Uşak’taki yıllık halı üretim hacmi 75.000 m²’ye ulaşırken aynı zamanda 10.000 arşın kilim dokunmaktaydı; yine aynı tarihlerde Gördes’te 50.000 m² halı üretilirken bir diğer önemli merkez olan Kula’da ise yıllık üretim hacmi 30.000 m² gibi bir kapasiteye erişmişti. Bu dönemde üretilen halıların ihracat değerinin ise 3.000.000 Frank’ın üzerinde olduğu belirtilmiştir (Georgiades, 1885: 64).

1890’lı yıllarda da halı üretim hacmi özellikle Uşak gibi birtakım üretim merkezlerinde artış gösterirken, bazı merkezlerde ise üretim dalgalı bir seyir izlemiştir. Buna göre, 1890 yılında sadece Uşak’ta 300.000 arşın halı üretilmiş, yine aynı yıl Gördes ve Demirci’de halı üretimi 65.000 pik raddelerinde gerçekleşmişken Kula’da ise halı üretim hacmi 20.000 pik seviyelerinde kalmıştır (Issawi, 1980: 309). 1890/91 yıllarında Aydın Vilayeti’ne tâbi Batı Anadolu’daki bazı mahallerde yıllık üretim hacmi 400.000 arşını bulmuşken yine bu mahallerde dokunan seccadelerin sayısı 200.000’i aşmıştır. 1890/91 yıllarında üretilen bu halıların toplam değerinin ise bir buçuk milyar kuruş raddelerinde olduğu tahmin edilmektedir (Aydın Vilâyet Salnamesi, H. 1308: 747). 1890’ların başındaki bu üretim kapasitesi 1890’ların ortalarına doğru artış göstermiş ve bu yıllarda Uşak’ta 250.875 m² halı üretilirken aynı zaman zarfında Gördes’te 56.230 m², Kula’da ise 35.437 m² halı üretimi gerçekleştirilmiştir (Cuinet, 1894, C. 3, 408). 1890’ların ortasında Batı Anadolu Bölgesi’nde bulunan bazı halı üretim merkezlerinin üretim kapasiteleri aşağıdaki tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. 1890’ların Ortasında Batı Anadolu’da Bulunan Halı Üretim Merkezlerinin Üretim Kapasiteleri (m² ve pik² olarak)

YERLEŞİM YERİ	MİKTARLAR		DEĞER	
	Pik Kare (pik ²)	Metre Kare(m ²)	Osmanlı Lirası	Frank (Yaklaşık)
Uşak	446.00	250.875	169.400	3.896.200
Gördes	100.000	56.250	49.000	1.127.000
Demirci	45.000	25.312	23.000	529.000
Kula	63.000	35.437	37.500	862.500
Toplam	654.000	367.875	278.900	6.414.700

Kaynak: Cuinet, 1894, C. 3, 408.

Batı Anadolu'da bulunan bazı üretim merkezlerinin üretim kapasitelerini verdiğimiz tablo 1'deki üretim kapasitelerinin 20. yüzyılın hemen başında da artış eğilimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 1900 yılında Uşak'ın halı üretimi 490.000 pik kadardı, bu yılki üretimin toplam değeri ise 3.896.000 Frank olarak tahmin edilmektedir (Quataert, 1986: 477; Çakmak, 2008: 120). Uşak'taki bu üretim hacmi, II. Meşrutiyet öncesi 1905 – 06 yıllarında da artış eğilimini devam ettirmiş ve toplam üretim 800.000 arşını bulmuştur. İlgili yıllarda Uşak'taki toplam halı üretiminin değeri ise yaklaşık 250.000 Osmanlı Lirası olarak tahmin edilmektedir (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, H. 1323: 124). 1907 yılında ise Uşak, yaklaşık 500.000 arşın kadar halı üretebilmiştir. Üretilen bu miktarın toplam değeri bilinmemekle beraber, üretimin 200 – 250.000 Osmanlı Lirası raddelerinde olduğu kaydedilmiştir (İkdam, 19/M/1325, S.4583, 2). Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere Uşak'taki halı üretimi dalgalı bir seyir izlemekle beraber genel anlamda üretim artış eğilimi göstermiştir. Uşak'ın Osmanlı halıcılığında lokomotif görevi görmesinden dolayı 1870'lerden II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçteki üretim kapasitesi tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Uşak'taki Toplam Halı Üretim Miktarı ve Bu Üretimin Değeri (1870 – 1907)¹

Yıllar	Üretim Miktarı	Üretim Değeri
1870	150.000 pik	-----
1885	75.000 m ²	-----
1890	300.000 arşın	-----
1894	250.875 m ²	169.400 Osmanlı Lirası (OL)
1896 – 97	150.000 m	-----
1900	490.000 Pik	3.896.000 Frank
1905 – 06	800.000 arşın	250.000 OL
1907	500.000 arşın	200 – 250.000 OL

1908 öncesi Uşak'taki halı üretimi 500.000 arşını bulurken aynı yıl Gördes, Kula ve Demirci gibi mahallerde halı üretim miktarı yaklaşık olarak 800.000 arşına ulaşmıştır. 1907 yılında bu bölgelerde sırasıyla Uşak'ta 500.000, Gördes'te 150.000, Kula'da 70.000 ve Demirci'de 50.000 arşın halı üretimi gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 800.000 arşını bulan bu üretimin değeri ise 300.000 Osmanlı Lirası'ydı (İkdam, 19/M/1325, S. 4583, 2). Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere Osmanlı halılarının 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretim

¹ Bu tablodaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: 1870 yılı için Scherzer, 2001: 101; 1885 yılı için Georgiades, 1885: 64; 1890 yılı için Issawi, 1980: 309; 1894 yılı için Cuinet, 1894, C. 3, 408; 1896 – 97 yılları için Ali Cevad H. 1314, C. 2, 548; 1900 yılı için Quataert, 1986: 477; 1905 – 06 yılları için Tüccarzâde İbrahim Hilmi, H. 1323: 124; 1907 yılını için İkdam, 19/M/1325, Sayı: 4583, 2.

miktarlarında artış olduğu ve Uşak gibi kimi bölgelerde on yıldan daha az bir zaman zarfında üretimin 3 kattan daha fazla artış kaydettiği anlaşılmaktadır.² Osmanlı halılarının üretim hacminin önemli bir seviyeye ulaştığı bu dönemde halıların yurt dışına ihracatı da bu noktada anlam kazanmıştır.

2. Osmanlı Halılarının 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Yurt Dışına İhracatı

2.1. İzmir Limanı ve Osmanlı İhracatındaki Önemi

Osmanlı halılarının yurt dışına ihraç edilmesi ve bu ticaretin ivme kazanması 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha görünür bir hâl almıştır. Bu görünürlüğün en önemli sebepleri Batı Anadolu'nun bu dönemde dünya ekonomisiyle daha yoğun ilişkiler içine girmesi ve yine yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen demiryollarıdır. Demiryollarının inşa edilmesiyle Osmanlı tarımsal ürünleri ile yarı mamul ve mamul ürünlerinin ihracatı ivme kazanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve işletmeye açılan İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba (Turgutlu) demiryolu hatları ile İzmir gibi önemli bir liman hinterlandıyla bağlantı kurabilmiş ve bu hatların inşası Batı Anadolu'da ekonomik anlamda önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur (Kurmuş, 1974: 51 – 75; Varlık, 1976: 13 – 26; Akyıldız, 1992: 114 – 121).

İzmir'in demiryolu hatlarıyla Anadolu ile bağlantı kurmasının yanında İzmir limanı da hem Batı Anadolu'ya özgü ürünler hem de Osmanlı ürünlerinin ihracatı için önemli bir yer tutmaktaydı. İngiltere'nin İzmir konsolosu Cumberbatch 1864 yılında İzmir limanının önemini şu sözlerle açıklamaktaydı:

Bu liman Doğu Akdeniz'in en önemli limanıdır; kapasitesi ve giriş kolaylığı açısından dünyada başka bir eşi yoktur. Etrafı tamamen dağlarla çevrilidir. Kıyından hemen sonrası derinleşmektedir. Körfezin girişinde güçlü bir korunma vardır; giriş yarım mile kadar daralmıştır ve Gediz'in alüvyonlu topraktan oluşturulmuş ağzına bağlıdır, ancak bu giriş iyi ışıklandırılmış ve işaretlendirilmiş olduğundan burada denizcilik tehlikeli değildir. Demirleme yeri iyidir ve liman her yönden esen rüzgâra karşı korunaklıdır. (İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914), 1998: 1).³

² Uşak'ta halı üretimi 1885 yılında yaklaşık 75.000 m² iken 10 yıldan daha kısa bir zamanda 250.000 m²'ye yükselmiştir. Buradan yola çıkarak Uşak'taki halı üretiminin bu dönemde 3 kattan fazla artış kaydettiği söylenebilir. Bkz. Tablo 2'de verilen bilgiler.

³ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914) adlı eser bundan sonraki referanslarda İzmir ticareti kısaltması ile verilecektir.

Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı yukarıda açıklamaya çalıştığımız ekonomik değişim ve gelişmelerle anlam kazanmaktadır; çünkü bu gelişmelerle beraber İzmir limanı Osmanlı Anadolu'sunun en önemli ihraç limanı haline gelmiş ve İzmir ticareti 1840'lardan 1870'lere dek yaklaşık 30 yılda 3 kat artış göstermiştir. Bu artış da demiryolu hatlarının Batı Anadolu ile bütünleşmesi ile İzmir limanına gelen buharlı gemi sayısındaki artış temel nedenler arasındaydı (Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad, Part III, 1873: 739 – 744; İzmir Ticareti, 1998: 18, 37 – 39). İzmir ticaretinin 3 kat artış gösterdiği dönemde uluslararası ticaret hacmi de yaklaşık 5 kat artış göstererek 400 milyon Sterlinden (£) 2 milyar £'e yükselmiştir (Hobsbawn, 2018: 128). İzmir ticareti artış gösterirken, 1866 yılından sonra – ki bu yıl demiryolu hatlarının açıldığı yıla denk geliyordu – İzmir limanı aracılığıyla İngiltere'ye yapılan ihracat da önemli bir seviyeye ulaşmıştı. İngiltere'ye 1866 yılında 1.520.040 £ değerinde ihracat yapılmışken bu miktar 1869'a kadar sürekli artış göstermiş ve 1869 yılında 2.015.000 £ değerinde ihracat yapılmıştır. 1870 yılında ihracat 1.243.800 £'e gerilerken 1866'dan 1870'e kadar olan 5 yıllık dönemde İngiltere'ye yapılan ihracat ithalattan hep daha fazla olmuştur (Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad, Part III, 1873: 739).

2.2. Osmanlı Halılarının Yurt Dışına İhracatı

İzmir'in artan önemi ve ticaret hacminin genişlediği bu dönemde Osmanlı halılarının İzmir limanı üzerinden yapılan ihracatını takip etmek mümkün hale gelmiştir. Buna göre, elimizde bulunan konsolosluk raporlarına dayanarak 1864 yılında yapılan halı ihracatının değer bazında toplam 32.860 £ olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihracatın, 18.800 £'lik kısmı kumaş ihracatıyla beraber İngiltere'ye yapılmışken 14.060 £ değerinde ihracat ise diğer ülkelere yapılmıştır (Foreign Office [FO].78/1888, Annual Report of Smyrna, 1864). 1864 yılından sonra 1868 yılında İzmir limanından yapılan halı ihracatı 1864 yılında olduğu gibi yine kumaş ihracatı ile birlikte verilmiştir. Bu yıl, 16.670 paket halı ve kumaş ihraç edilirken bu ticaretin toplam değeri 350.320 £'e erişmişti. 1868 yılında İzmir limanı üzerinden yapılan toplam ihracatın değeri ise 4.632.270 £ idi. Halı ve kumaş ihracatının İzmir limanı üzerinden yapılan toplam ihracattaki payı 1868 yılında %7.5 civarındaydı. Halı ihracatı 1868 yılında, kuru meyve, afyon ve çeşitli eczai bitkiler ile ismi açıklanmayan ve öteberi olarak kaydedilen ihracat kalemlerinden sonra 4. sırada yer almaktaydı (Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1869, (1870): 79).

1870'lerin başında yurt dışından Osmanlı halılarına olan talebin yıllara göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri halının ham maddesi olan yünün bazı yıllarda fiyatının oldukça yükselmesiydi ki fiyatı artan yün ham madde olarak başta İngiltere olmak üzere Amerika ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu. Yün fiyatlarının düşüş gösterdiği yıllarda ise halı ihracatı artış göstermiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan uluslararası sergiler, halı ihracatını olumlu anlamda etkilemiştir (İzmir Ticareti, 1998: 31 – 33; 40). Bu anlamda 1873 yılında organize edilen Viyana Sergisi nedeniyle Osmanlı halılarının rağbet gördüğü ve bir önceki yıl 840 balya halı ihraç edilirken 1873 yılında 1408 balya halının ihraç edildiği ve ihracatın %67.6 artış kaydettiği görülmektedir (Baskıcı, 2005: 198). Osmanlı halılarının ihracatı 1870'lerin ortasından itibaren artış trendine girmiş ve bu trend 1876 yılına kadar devam etmiştir. 1876 yılında, İzmir limanından yapılan brüt halı ihracatı miktar olarak 2.997 balya iken bu ticaret hacminin değeri ise 196.103 £'e tekabül etmekteydi. Aynı yıl İzmir üzerinden yapılan toplam brüt ihracat değeri ise 4.630.000 £ idi. 1876 yılında İzmir limanından yapılan brüt halı ihracatı, toplam brüt ihracat içinde %4.23'lük bir paya sahipti (Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular District, 1877: 1041).

Osmanlı halılarının yurt dışına ihracı 1880'lere doğru devam etmiş ve 1877 – 1881 yılları arasındaki 5 yılda yıllık ortalama 2.500 balya ihraç edilmiştir. İhraç edilen her balya 100 yarda kare [yd^2]⁴ halı kapasitesine sahip olduğundan belirtilen yıllarda yıllık 250.000 yd^2 veya diğer bir anlatımla 209.000 m^2 halı ihraç edilmiştir. Yaptığımız hesaplamalara göre 1877 – 81 yılları arasında 1.250.000 yd^2 halının yurt dışına ihraç edildiği anlaşılmaktadır. 100 yd^2 halı kapasitesine sahip bir balyanın değeri ise yaklaşık olarak 50 İngiliz £'i idi. Yıllık 2.500 balyanın ihraç edildiği göz önüne alındığında bu ticaretin toplam değeri de 125.000 £'e tekabül etmektedir. Bu yıllarda halı ihracatının 2/3'ü İngiltere'ye yapılırken İngiltere'nin ardından Amerika ve Fransa gibi ülkeler geliyordu (İzmir Ticareti, 1998: 68 – 69).

⁴ İngilizler, 19. yüzyıl ve daha sonraki zamanlarda yarda kare [square yard] olarak bilinen bir ölçü sistemini benimsemişler ve ticari uygulamalarda bunu kullanmışlardır. İngiliz konsolosluk raporlarında ihraç edilen halılar için yarda kare kullanılmış ve her balyanın 100 yd^2 halı kapasitesine sahip olduğu belirtilmiştir. Bir yarda kare yaklaşık olarak 0. 83.6 m^2 'ye denk geliyordu. Araştırmamızda kaynaklar yarda kareyi kullandığı ve hesaplamalarda kolaylık sağlayacağını düşündüğümüz için yarda kareyi kullandık. Örnek bir rapor için bkz. Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1904). Londra: Harrison and Sons, 7.

Osmanlı halılarının ihracatı 1880'lerin ortalarına kadar artarak devam etmiş ve yıllık olarak 3.000 balyaya yakın bir ihracat kapasitesine erişmişti. 1882 – 85 yılları arasındaki halı ihracatı, 1877 – 81 yıllarındaki ihracata göre %23 oranında bir artış göstermiştir. Bu %23'lük artışta orta ve alt kalitedeki halılar önemli bir rol oynamış, daha iyi kalitedeki halıların ihracatında ise böyle bir artış söz konusu olmamıştır. 1885'e kadar olan zaman diliminde Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı olarak İngiltere önemini korurken İngiltere'den sonra ise Amerika ve Fransa gibi halı tüketiminin önem kazandığı ülkeler gelmekteydi (Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886: 11). 1882 – 85 yılları arasındaki halı ihracatının daha somut bir şekilde anlaşılabilmesi için ilgili yıllardaki halı ihracatının miktar ve değeri tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. 1882 – 85 Yılları Arası İzmir Limanı Üzerinden Yapılan Halı İhracatının Miktar ve Değeri⁵

Yıllar	Miktar (Balya)	Değer (£)
1882	2.630	118.350
1883	2.677	120.465
1884	3.376	148.544
1885	3.201	128.040

Kaynak: Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886: 9.

Osmanlı halılarının 1880'lerdeki en önemli müşterisi mütemediyen ifade edildiği gibi İngiltere idi. İngiltere'nin bu önemi İzmir limanına giren ve çıkan İngiliz bandıralı gemi sayısında da kendisini göstermektedir. 1882 yılında İzmir limanına giren İngiliz bandıralı toplam gemi sayısı 294, bunların toplam tonajları ise 258.084 tondur. Aynı yıl Fransız bandıralı toplam gemi sayısı 164; bunların yük ve tonajları 211.355 ton iken; Avusturya 180 gemi ve 193.213 tonajla limana giren gemi sayısı bakımından 3. sırada yer alıyordu. Aynı yıl, Rusya ise 116 gemi ve 184.213 tonla Avusturya'dan sonra 4. sırada yer almaktaydı (Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886: 2). İngiltere'nin 1880'lerin başında İzmir limanına giren – çıkan gemi sayısındaki üstünlüğü 1890'lara doğru da devam etmiş ve İngiltere 1885'ten sonraki yıllarda da sayısal çoğunluğu elinde buldurmaya devam etmiştir (Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna, 1887: 2; Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna, 1889: 2).⁶ Gemi sayısı ve yük taşımacılığındaki bu üstünlük İngiltere'yi

⁵ Miktar: balya, Değer: İngiliz Sterlini olarak.

⁶ Bu yorum ve değerlendirmemiz, 1886, 1888 – 1889 yıllarındaki istatistiklere dayanmaktadır.

İzmir limanından yapılan ihracatın da en önemli müşterisi haline getirmiş, 1886 yılında İzmir limanından İngiltere'ye 1.499.038 £ değerinde ihracat yapılırken aynı yıl Fransa'ya yapılan ihracatın toplam değeri ise sadece 588.109 £ olarak gerçekleşmiştir (Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna, 1887: 4). İngiltere'ye toplam 1.499.038 değerinde ihracat yapılırken halı ihracatı 1886 yılında 3.174 balya olarak gerçekleşmiş diğer bir anlatımla 317.400 yd²'lik bir ihracat gerçekleştirilmiştir. Bu ihracatın değeri ise 142.800 £ idi (Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna, 1887: 4 – 5).

İzmir limanıyla yurt dışına yapılan halı ihracatı 1880'lerde dalgalı bir seyir izlemekle beraber 1888 yılında kaydedilen istatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla İngiltere'nin önemini koruduğu ayrıca Amerika ve Fransa gibi ülkelerin de bu ihracatta önemli paya sahip oldukları anlaşılmaktadır. 1888 yılında İngiltere'ye 1.839, Amerika'ya 354, Fransa'ya 283, Avusturya – Macaristan'a 97 balya halı ihraç edilmiştir. Aynı yıl Avrupa'nın önemli ekonomilerinden Almanya ile Belçika'ya halı ihracatı gerçekleşmezken İtalya'ya 31, Hollanda'ya ise 7 balya gibi oldukça sınırlı sayıda halı ihracatı gerçekleşmiştir. 1888 yılında ismi verilmeyen Osmanlı limanlarına da 34 balya kadar halı gönderilmiştir. Bu yıl ihraç edilen balya sayısı 2.651'de kalmış, bu ticaretin değeri de 159.060 £ olarak gerçekleşmiştir. 1888 yılında İzmir limanı aracılığıyla yapılan ihracatın toplam değeri 3.867.087 £ iken, bu ihracat değeri içinde halı ihracatı yaklaşık %4.11'lik bir orana sahip olmuştur (Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna, 1889: 3).

Anadolu menşeli Osmanlı halılarının 1890'lara doğru da ihracatı kesintisiz devam etmiş ve 1890 yılında sadece İngiltere'ye 1.891 balya yani 189.100 yd² halı ihraç edilmiştir. İngiltere ile yapılan bu ticaretin toplam değeri ise 124.272 £ kadar olmuştur. 1890 yılında diğer ülkelere yapılan halı ihracatı bilinmemekle beraber İzmir'den yapılan toplam halı ihracatı 208.944 £'e ulaşmıştı. 1890'da yapılan halı ihracatı 1888 yılına göre 49.884 İngiliz £'i kadar bir artış göstermiştir (Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 5). 1890 yılında diğer ülkelere yapılan halı ihracatının miktarı bilinmemekle beraber yaptığımız hesaplamalara⁷ göre bu yıl içinde diğer ülkelere yaklaşık 1.283 balya halı ihraç edilmiştir. İngiltere'nin

⁷ Hesaplamalar, Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 5'te verilen tablodaki ihracat değerleri kullanılarak yapılmıştır. 1890 yılında yapılan halı ihracatının değeri 208.944 £ idi, salt İngiltere'ye yapılan ihracat 124.272 £ iken diğer ülkelere 84.672 £ değerinde ihracat yapılmıştır. 1890 yılında her balyanın ihraç fiyatı yaklaşık 66 £ olduğu göz önüne alındığında, buradan 84.672/66 = yaklaşık 1.283 balyanın ihraç edilmiş olduğu anlaşılır.

başı çektiği halı ihracatında İngiltere ile birlikte diğer ülkelere yapılan halı ihracatı 3. 174 balyaya yani 317.400 yd² halıya ulaşmıştır (Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 5). 1890 yılında İzmir limanı ile yapılan ihracatın toplam değeri 3. 708.140 £ iken bu ihracatın 1. 723. 346 £'lik kısmı sadece İngiltere yapılmış, halı ihracatı toplam ihracat içinde 208.944 £'lik bir değer ile yaklaşık %5.6'lık bir paya sahip olabilmıştır (Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 2).

Anadolu – Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı 1900'lere doğru artış eğilimi göstermiştir. Bu artışı İzmir limanı ile yapılan ve 1890'lardaki halı ihracatının miktar ve değerlerini seçili yıllar bazında gösteren tablo 4'ten takip etmek mümkündür.

Tablo 4. 1890'ların Seçili Yıllarında İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Halıların Miktar ve Değerleri⁸

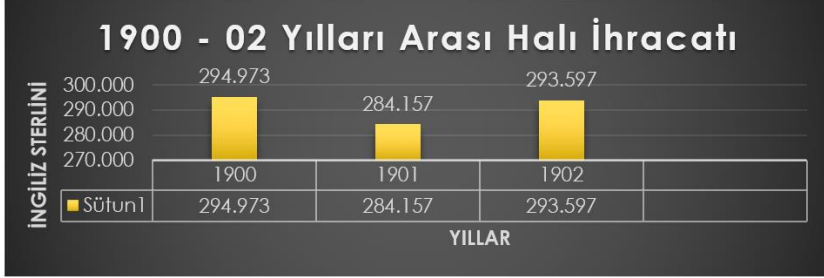
Yıllar	Miktar (Balya)	Değer (£)
1891	3.013	204.860
1894	3.210	192.600
1897	5.424	-----
1898	5.561	336.500
1899	5.352	301.050

Yukarıdaki tablo 4'te görüleceği üzere Anadolu menşeli Osmanlı halılarının 1890'ların sonlarına doğru hem miktar hem de değer olarak artış eğilimi içinde olduğu anlaşılmaktadır, bu noktada halı ihracatının 1898 yılında 336.500 £ değerinde gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Anadolu halılarının ihracatı 20. yüzyılın başında da 1890'lardaki değerlere yakın oranlarda ihraç edilmeye devam etmiştir. 1900 yılında İzmir limanı aracılığıyla çoğunluğu yine İngiltere'ye ait olmak üzere toplam 294.973 £ değerinde halı ihracatı yapılmıştır⁹ (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 16).

⁸ Tablo 4'teki bilgiler için şu kaynaklar kullanılmıştır: 1891 yılı için, Report for the Year 1891 on the Trade of Smyrna and District, 1892: 5; 1894 yılı için, Report for the Year 1894 on the Trade of Smyrna, 1895: 3; 1897 – 1899 yılları için, Report for the Years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1900: 23.

⁹ 1900 yılında yapılan halı ihracatı hakkında iki farklı kaynaktan iki farklı rakam verilmiştir. Bunlardan biri, Report for the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna, 1900: 6'da 1900 yılı için ihracat değeri 240.000 £ verilirken, Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 16'da ihracat değeri 294.973 £ olarak verilmiştir. Biz araştırmamızda, 1904 yılında yayımlanan rapordaki bilgileri kullandık, bunun en önemli nedeni 1900 yılından sonraki ihracat oranlarının birbirine yakın değerlerde olmasıdır. İlgili yıllarda halı ihracatının sert bir düşüş yaşamadığı ilgili konsolosluk raporlarından anlaşılmaktadır.

20. yüzyılın başında 1900 – 02 yılları arasındaki zaman diliminde Anadolu menşeli Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarına yapılan ihracatının değeri grafik 1’de verilmiştir.

Grafik. 1. 1900 – 02 Yılları Arası İzmir Limanıyla İhraç Edilen Halıların Değeri (£ Olarak)

Kaynak: Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 16.

20. yüzyılın ilk yıllarında İzmir’den ihraç edilen halıların 2/3’ü İngiltere’ye geri kalanı ise Fransa, Avusturya – Macaristan ve Almanya’ya ihraç edilmiştir. İngiltere’nin 20. yüzyılın başında Osmanlı halılarına olan ilgisinin çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle Anadolu halıları görece ucuzdu ve İngiltere bu dönemde dünya halı ticaretinde etkin bir rol oynamaktaydı. İngiltere, ilgili yıllarda sadece Avrupa için değil aynı zamanda tüm uluslararası halı ticareti için antrepo görevi görmekteydi (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7). 1880 ve 1890’ların önemli Osmanlı halı ithalatçılarından Amerika ise 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı’dan daha az miktarda halı ihraç etmeye başlamıştır. Bu durum 1896’dan beri hissedilmekle beraber 20. yüzyılın ilk yıllarında daha net görünmeye başlamıştır. Amerika’nın 1896 yılından itibaren korumacı gümrük politikaları kapsamında Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulamaya başlaması Osmanlı halılarının Amerika piyasasında revacına sekte vurduğu gibi bu piyasaya yapılan halı ihracatını da olumsuz etkilemiştir (BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]. 2547/116, H.10/07/1319, 1). Amerika halı piyasasında Osmanlı halılarının rağbet ve revacı düşerken Osmanlı halılarından doğan boşluk İran ve Hindistan üretimi halılarıyla karşılanmış ve 20. yüzyılın başında bu iki ülkeden Amerika’ya ihraç edilen halılar daha çok rağbet görmeye başlamıştır (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7).

20. yüzyılın başında Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulayan ülkeler sadece Amerika'yla sınırlı kalmamış aynı zamanda Fransa,¹⁰ Almanya ve Avusturya – Macaristan gibi ülkeler de Osmanlı halılarına karşı yüksek gümrük vergileri uygulamışlardır (BOA. DH. MKT. 2547/116, H. 10/07/1319, 1; Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1904: 7 – 8). Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren korumacı ekonomik politikalara ve bu politikaların doğrudan sonuçları arasında yer alan yüksek gümrük vergilerini uygulamaya başlaması ekonomik ilişkileri etkilemiş ve bu yüksek gümrük oranları I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde de devam etmiştir (Pollard, 1992: 259, 263 – 264). Almanya gibi kimi Avrupa ülkelerinin öteden beri uyguladıkları gümrük oranlarını 20. yüzyılın başında bir misli yükseltmeye niyetlenmeleri Gördes, Kütahya gibi Osmanlı halı üretim merkezlerinde paniğe sebep olmuş ve bu merkezlerde bulunan halı tüccarları Dâhiliye Nezareti'ne dilekçeler gönderip tek geçim kaynakları olan halıcılığın sona ermesinden korktuklarını belirterek bu durum karşısında devlet nezdinde gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmişlerdir (BOA. DH. MKT. 2546/13, H. 05/07/1319, 1).

Almanya'nın Anadolu - Osmanlı halılarına karşı yüksek gümrük oranları uygulamak istemesi Osmanlı yöneticilerinde bu yüksek vergilerin diğer Avrupa ülkeleri tarafından da uygulanacağı endişesini yaratmıştır. Bundan dolayı devlet yöneticileri Uşak ile Kula gibi halı üretim merkezlerine bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir (BOA. DH. MKT. 2547/116, H. 10/07/1319, 1). Almanya'nın Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uyguladığı dönem aynı zamanda Almanya'nın Osmanlı halılarını yüksek miktarda ithal ettiği döneme denk gelmektedir (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7).¹¹ Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergi uygulaması 20. yüzyılın daha sonraki yıllarında da devam etmiş ve Fransa gibi ülkelerin gümrük vergilerini sürekli yükseltmesi halı üreticilerini zor durumda bırakmıştır (BOA. Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MÜ]. 68/12, H. 08/04/1328, 1 – 2). Fransa'nın uyguladığı gümrük vergisi

¹⁰ Osmanlı halılarının batı piyasalarında rağbet görmesi Fransa gibi kimi Avrupa ülkelerini Osmanlı halılarına karşı görece erken bir tarihte gümrük oranlarını yükseltmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Fransa'nın bu tutumunun ikili ekonomik ve ticari ilişkilere zarar vereceği belirtilmişse de Fransa, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı halılarına yüksek gümrük oranları uygulamaktan kendisini alamamıştır. Bkz. Georgiades, 1885: 64.

¹¹ Bu konsolosluk raporundan anlaşıldığı kadarıyla Almanya'nın halı ithalatı 1890'lardan önce oldukça düşük miktarlarda seyrediyorken bu süreç 1890'ların sonundan itibaren değişmeye başlamıştır.

1910'lu yıllarda Osmanlı'dan ithal edilen halıların cins ve düğüm sayısına göre alınan spesifik bir gümrük tarifesine dayanmaktaydı. Bu gümrük tarifesine göre halılar 3 kısma ayrılıyor ve her bir kısım için farklı bir vergi oranı uygulanıyordu. Buna göre 1. kısımda bulunan halılara m² itibarıyla 6.5, ikinci kısımda bulunan halılara 8, üçüncü kısımda bulunanlara da 12 Frank gümrük vergisi tarh edilmişti (BOA. DH. MUİ. 68/12, H. 08/04/1328, 3 – 5).

20. yüzyılın başında ve daha sonra 1910'lu yıllarda da uygulanan yüksek gümrük vergilerine rağmen Osmanlı halılarının ihracatı dalgalanmalar göstermekle beraber önemini korumuş ve yüzyılın hemen başında yurt dışı piyasalarına önemli miktar ve değerde halı ihraç edilmiştir. Bu noktada 1903 yılında İzmir limanı ile yurt dışına 1.648 ton halı ihraç edilmiş ve bu ticaretten yaklaşık 361.653 £ gelir elde edilmiştir. 1903 yılında yapılan halı ihracatının %50'si İngiltere'ye yapılmış ve bu anlamda İngiltere 20. yüzyılın başında da Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı olmaya devam etmiştir. Aynı yıl yapılan halı ihracatının diğer %50'lik kısmı ise Fransa, Avusturya – Macaristan, Almanya gibi Avrupa ülkeleri ile Amerika'ya yapılmıştır (Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1905: 18). İngiltere'nin Osmanlı halılarının en önemli müşterisi olması daha öncesinde de ifade edildiği üzere İngiltere'nin dünya halı ticaretinde etkin bir rol oynamasından ileri gelmekteydi. İngiltere, İzmir limanı ile yapılan halı ihracatında 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başına kadar önemini korumuş ve aynı zamanda İzmir limanı ile yapılan toplam ihracat içinde de 1908'e kadar olan süre zarfında %50'nin üzerinde bir paya sahip olabilmıştır (Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1905: 8; Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 11).¹²

İngiltere İzmir limanı ile yapılan ihracattaki önemini korurken Osmanlı halı ihracatı, 20. yüzyılın ilk yıllarında dalgalı bir seyir izlemekteydi. 1904 yılında yapılan halı ihracatı bir yıl öncesine göre hem miktar hem de değer olarak düşüş göstermiştir. 1904 yılındaki halı ihracatı miktar olarak 1.452 ton olarak gerçekleşirken değer olarak da 281.203 £ civarında kalmıştır. 1904 yılında yapılan halı ihracatının yarısı yine İngiltere'ye yapılırken diğer yarısı ise Avrupa ülkelerine

¹² 1904 yılında İzmir'den yapılan ihracat içinde İngiltere'nin oranı %57 iken, daha sonra 1906 – 08 yıllarında bir miktar gerileyerek %52.6'ya düşmüştür. Düşüş eğilimi göstermekle beraber İngiltere'nin bu süre zarfında Osmanlı ihracatında %50'nin üzerinde bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1905: 8; Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 11.

yapılmıştır (Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1906, s. 15). 1905 yılına gelindiğinde İzmir'den yapılan halı ihracatı 7. 615 balya olarak gerçekleşmiş, diğer bir ifadeyle 1. 639 ton halı İzmir limanı ile yurt dışı piyasalarına ihraç edilmiştir (Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1907: 13). Bu yıl yapılan halı ihracatının değeri ise 331. 892 £ idi. Bu ihracatın önemli bir kısmı yine İngiltere'ye yapılırken diğer kısmı da Avrupa ülkelerine yapılmıştır (Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14).

1906 yılında yapılan halı ihracatı bir miktar artış göstererek 7. 835 balyaya yükselmiş diğer bir anlatımla 1.713 ton halı ihraç edilmiştir (Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1907: 13). Bu yıl yapılan halı ihracatının değeri ise 332. 674 £ olmuştur (Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14). Bir sonraki yıl olan 1907 yılında 6.795 balya ya da diğer bir anlatımla 1.424 ton halının ihraç edildiği anlaşılmaktadır. 1907 yılında ihraç edilen halıların değeri ise 276. 283 £ raddelerindeydi. Bu ihracat değeri içinde İngiltere 140.158 £'lik halı ithalatıyla ilk sırada yer alırken Fransa, Avusturya – Macaristan, Belçika gibi Avrupa ülkeleri İngiltere'nin ardından geliyordu (Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 46, 57). Osmanlı halılarının II. Meşrutiyet'in ilk yılı olan 1908 yılındaki ihracatı ise miktar olarak 6. 190 balya ve 1.227 tonu bulmuştu. 1908 yılında İzmir limanı ile yapılan halı ihracatının değeri 313. 115 £ idi. İngiltere, 1908 yılında yapılan halı ihracatında 159.982 £ pay ile halı ithalatında yine ilk sırada yer alıyordu. 1908 yılında yapılan halı ihracatı ülkeler bazında ele alındığında Fransa'nın önemini koruduğu ve ardından Avusturya – Macaristan'ın geldiği görülmektedir (Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 49, 57). II. Meşrutiyet öncesindeki 4 yılın halı ihracatının daha iyi anlaşılabilmesi adına tablo 5'te 1905 – 1908 yılları arası İzmir limanı ile yapılan halı ihracatının miktar [balya - ton] ve değeri (£) verilmiştir.

Tablo 5. 1905 – 1908 Yılları Arası İzmir Limanıyla İhraç Edilen Halıların Miktar ve Değerleri¹³

Yıllar	Miktar (Balya)	Miktar (Ton)	Değer (£)
1905	7. 615	1. 639	331. 892
1906	7. 835	1. 713	332. 674
1907	6. 795	1. 424	276. 283
1908	7. 615	1. 639	331. 892

Yukarıdaki tablo 5’te de görüldüğü üzere Anadolu menşeli Osmanlı halılarının II. Meşrutiyet Dönemi’ne doğru ihracatı hafif dalgalı bir seyir izlemekle beraber ihracatın belli bir seviyeye ulaştığı ve aynı zamanda 1908 yılından önceki dört yılda ihracattan elde edilen gelirin de ortalama 318.000 £ civarında olduğu anlaşılmaktadır. Burada verilen rakamlar sadece İzmir limanıyla yapılan halı ihracatına dayandığından Osmanlı halılarının II. Meşrutiyet öncesi toplam ihracatının 500.000 Osmanlı Lirası raddelerinde olduğu söylenebilir ki elimizde bulunan birtakım veriler de bu görüşümüzü doğrulamaktadır (Ahenk, 24/C/1325, S. 3361, 3). Osmanlı halıları, II. Meşrutiyet’e kadar olan süreçte 500 bin liralık bir ticaret hacmine ulaşmakla beraber Avrupa ve Amerika piyasalarından gelen talep bu miktarın çok üstünde seyrediyordu. Dönemin süreli yayınlarında yurt dışına ihraç edilen halıların birkaç katının daha ihracatı yapılabilse bu miktarın bile çok rahatlıkla Avrupa ve Amerika piyasalarında tüketilebileceği belirtiliyordu (Ahenk, 24/C/1325, S. 3361, 3). Avrupa ve Amerika’daki bu talep, 1908 yılından itibaren The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] gibi halıcılıkta tekelleşen şirketlerin Osmanlı halı üretimini ele geçirmelerinin de temel nedenlerinden birisini oluşturmuştur. The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, gibi yabancı halı şirketleri I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde Batı’dan gelen bu talebi karşılamak adına hem üretim, ticaret hem de halıların yurt dışına ihracatını ellerine alarak I. Dünya Savaşı’nın başladığı 1914 yılına kadar dünyanın birçok farklı noktasına Anadolu menşeli halıları ihraç etmişler ve bu ticaretten önemli kârlar elde ederek şirket sermayesini I. Dünya Savaşı’ndan önce 1.000.000 £’ne yükseltmişlerdir (Yılmaz, 2020: 190 vd).

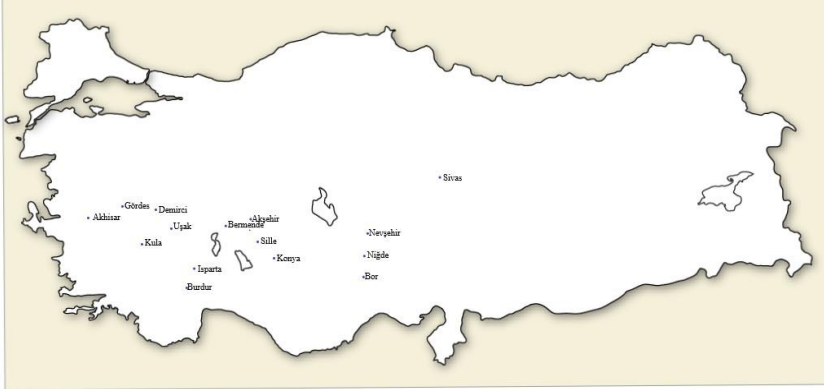
Osmanlı halılarının ihracatını II. Meşrutiyet’e kadar olan tarihsel süreçte sayısal verilerle açıklarken bu ihracatın üretimini gerçekleştiren halı üretim merkezleri üzerinde de durmamız gerekir. Araştırmamızda da gösterdiğimiz üzere Anadolu menşeli Osmanlı

¹³ Bu tablodaki bilgiler farklı yıllardaki konsolosluk raporlarından derlenmiştir. 1905 ve 1906 yılları için, Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14, 19; 1907 ve 1908 yılları için, Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1909: 16 – 17; Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 52.

halıların ihracatı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünürlük kazanmış ve başta Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere bugünkü Anadolu toprakları üzerinde bulunan birçok mahal önemli birer halı üretim merkezi haline gelmiştir. Bu noktada Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan Uşak, Kula, Gördes, Demirci, Akhisar; İç Anadolu'da bulunan Konya merkez sancağı, Sille, Akşehir, Bermende, Niğde, Bor, Nevşehir, Isparta, Burdur ve Sivas gibi önemli halı üretim merkezlerinin II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte yurt dışı ihracatına dayalı bir üretim yapısı içerisinde buldukları anlaşılmaktadır. Yurt dışı ihracatına dayalı bu üretim yapısının 1908 yılından sonra yabancı halı şirketlerinin piyasayı kontrol etmeleri ve bu anlamda tekelleşmeleri ihracata dayalı uzmanlaşmanın Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar yayılmasına sebep olmuştur (Quataert, 1999: 240; Yılmaz, 2020: 245 vd.; Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28; Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14, 19).

II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte ihracata dayalı üretimde bulunan halı üretim merkezlerinin Anadolu coğrafyasındaki konumları aşağıdaki harita 1'de verilmiştir.

Harita 1. Anadolu Coğrafyasında İhracat Amaçlı Halı Üretimi Yapan Merkezler (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden 1908'e kadar)¹⁴

Yukarıdaki harita 1'den de anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden [1880'ler] 1908 yılına kadar olan dönemde başta Batı

¹⁴ Harita 1, şu kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır; Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28; Quataert, 1999: 240; Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14, 19.

Anadolu Bölgesi'ndeki halı üretim merkezleri olmak üzere Orta Anadolu'daki merkezlerle birlikte ihracat odaklı halı üretimi Anadolu coğrafyasının birçok mahalline yayılmıştır. Batı Anadolu'daki üretimle beraber Orta Anadolu'daki üretimin de İzmir limanı aracılığıyla yurt dışına ihraç edildiği anlaşılmaktadır (Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28).

Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin birçok açıdan değişim ve dönüşüm geçirdiği bir zaman dilimiydi. Bu uzun yüzyılda devletin ekonomik yapısı dönüşüm yaşarken yüzyılın ikinci yarısından itibaren imalat sektörünün bazı alanlarında yurt dışı ihracatına yönelik bir uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu dönemde iplik eğirmeciliği gibi üretim alanları ortadan kalkmışsa da kumaş dokumacılığı ile halıcılık varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Halıcılığın bir üretim alanı olarak varlığını devam ettirmesinde devletin yurt dışı piyasalarındaki talebin farkındalığı ile bu anlamda halıcılığı destekleyip teşvik etmesi önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu destek ve teşvikleri neticesinde halıcılığın hem üretim hem de yurt dışı piyasalarına ihraç edilen miktarında bir artış yaşanmıştır. Anadolu menşeli Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı devletin bu destek ve teşvikleriyle beraber Batı Anadolu Bölgesi'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi, demiryolları ve İzmir limanı gibi birtakım faktörlerin etkisiyle ivme kazanmıştır. Bu ivmenin özellikle 1870'lerden itibaren daha net olarak görünmeye başladığı ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlı halılarının 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ihracatı hakkında sistematik olarak derlenen kayıtlara en erken 1864 yılında rastlanmaktadır. İstatistiki bilgileri derleyen bu kaynaklar, İngiliz konsoloslarının raporlarına dayanmaktadır. Bu konsolosluk raporları Osmanlı ihracat – ithalatı hakkında önemli bir içeriğe sahip olduğundan yurt dışına ihraç edilen Osmanlı halılarının yıllar bazında miktar ve değerlerini ayrıntılı bir şekilde vermişlerdir. Bu kaynak grubu incelendiğinde Osmanlı halılarının tüm 19. yüzyılın ikinci yarısında en önemli alıcısının İngiltere olduğu görülmektedir. İngiltere ile beraber bu dönemde Fransa, Amerika ve Avusturya – Macaristan gibi ülkelerin de Osmanlı halılarının önemli birer alıcısı olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Osmanlı halılarının 1860'lardan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde en önemli alıcısı olması, Osmanlı halılarının görece ucuz olması ve İngiltere'nin uluslararası halı ticaretinde oynadığı rolden kaynaklanmaktaydı. Bu rol doğal olarak, İngiltere'nin Avrupa'da antrepo görevi görmesine ve miktarı zamana

göre değişmekle beraber Osmanlı – Doğu halılarını ithal etmesine sebep olmuştur. İngiltere, Anadolu menşeli halıları en önemli ihraç limanı olan İzmir limanı aracılığıyla satın alırken diğer taraftan İzmir limanı aracılığıyla yapılan ihracattaki payını da korumaya devam etmiştir. Bu anlamda 1908 yılına kadar olan süreçte İngiltere İzmir limanı aracılığıyla yapılan toplam ihracat içinde %50'nin üzerinde bir paya sahip olmuştur.

Anadolu menşeli Osmanlı halılarının yurt dışı halı piyasalarına ihracatı 1880 ve 1890'lardan itibaren artış eğilimi göstermiş ve bu anlamda İngiltere başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine de halı ihraç edilmeye devam etmiştir. 20. yüzyıla doğru halı ihracatı artış eğilimi gösterirken özellikle korumacı ekonomi politikaları çerçevesinde Osmanlı halılarına başta Amerika olmak üzere yüksek gümrük vergileri uygulanmış ve bu uygulamalar Osmanlı halı üreticilerini tedirgin etmekle beraber ihracat üzerinde de olumsuz bir etki bırakmıştır. Amerika, Fransa, Almanya ve Avusturya – Macaristan gibi ülkelerin Osmanlı halılarının ihracatına yüksek gümrük vergileri uygulaması ihracat üzerinde kısmi bir olumsuzluk yaratmışsa da Batı'dan gelen ve bitmek tükenmek bilmeyen halı talebi nihai noktada ihracatı teşvik etmiştir. Bu talep, 20. yüzyılın ilk yıllarında ihracatın ortalama 318.000 £ gibi bir rakama ulaşmasına neden olmuştur. Osmanlı halı ihracatının II. Meşrutiyet'e doğru hız kazandığı ve yıllık ortalama 500.000 Osmanlı Lirası raddelerinde bir ihracat hacmine ulaştığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlı halılarının bu ihracat hacmi ve Batı'daki talep 1908'den sonra Osmanlı halıcılığında The Oriental Carpet Manufacturers Limited gibi yabancı şirketler özelinde bir tekelleşme yaratmış ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan zaman diliminde bu şirketlere önemli kârlar bırakarak Londra'dan Sydney'e uzanan coğrafyaya Anadolu üretimi halıların ihraç edilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA].

BOA. Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı [A.}MKT.] 42/22, H. 20/05/1262.

BOA. A.}MKT. 47/47, H. 07/08/1262.

BOA. A.}MKT.65/98, H. 22/02/1263.

BOA. Cevdet İktisat [C. İKTS]. 31/1520, H. 29/04/1262.

BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]. 2546/13, H. 05/07/1319.

BOA. DH. MKT. 2547/116, H. 10/07/1319.

BOA. Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MUI]. 68/12, H. 08/04/1328.

Hâriciye Nezareti Tercüme Odası [HR. TO]. 225/54, M. 20/03/1857.

İrade Dâhiliye [İ. DH]. 1286/10122, H. 17/08/1262.

İrade Mesail-i Mühimme [İ. MSM]. 79/2282, H. 15/02/1263.

İngiltere Dışışleri Bakanlığı Arşivi [FO].

FO.78/1888, Annual Report of Smyrna 1864.

Sürelî Yayınlar: Gazete ve Vilâyet Salnâmeleri

Ahenk, Tarih: 24/C/1325, Sayı: 3361.

İkdam, Tarih: 19/M/1325, Sayı: 4583.

Aydın Vilâyet Salnâmesi, Hicri. 1308.

İngiliz Konsolosluk Raporları

Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad Part III (1873).

Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1869, (1870).

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular District, 1877.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna. (1886).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna. (1887).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna. (1889).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District (1891).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1891 on the Trade of Smyrna and District (1892).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1894 on the Trade of Smyrna (1895).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1900).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1904).

- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna (1905).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1906).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1907).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1908).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1909).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna (1910).

Kitap ve Makaleler

- Akyıldız, A. (1992). Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu örneği). *Yeni Toplum, 1*, 114 – 121.
- Ali Cevad (H. 1314). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*. Cilt. 2, İstanbul: Kaspar Matbaası.
- Baskıcı, M. M. (2005). *1800 – 1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province d'I'Asie – Mineure*. Cilt. 3, Paris: Ernest Lenoux.
- Freyer, H. (2018). *Sanayi Çağı*. Akarsu, B. ve Batuhan, H. Çev.). Yay. Haz: M. Rami Ayas, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgiades, D. (1885). *Smyrne et I'Asie Minuere*. Paris: Imprimerie Chaix.
- Hobsbawn, E. J. (2018). *Sanayi ve İmparatorluk*. Ersoy, A. (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914)*. (1998). İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Issawi, C. (1980). *The Economic History of Turkey 1800 – 1914*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press Yayınları.

- Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pollard, S. (1992). *Peaceful Conquest (The Industrialization of Europe 1760 – 1970)*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Quataert, D. (1986). Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860 – 1908. *Journal of Social History*, 19 (3), 473 – 489.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Güney, T. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salaheddin Bey (1867). *La Turquie l'Exposition Universelle de 1867*. Paris: Librairie Hachette & Co.
- Scherzer, K. V. (2001). *İzmir 1873*. Pınar, İ. (Çev.). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi (H. 1323). *Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafiye ve İstatistikiyesi*. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- Ubicini, M. A. (1856). *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire*. Easthope, L. (Çev.). Cilt. 1, Londra: John Murray.
- Varlık, B. (1976). *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.

Tezler

- Çakmak, B. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo – Ekonomik yapı: Uşak (1876 – 1908)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, E. (2020). *The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 93-108
ISSN: 1302-6879

İktidar-Hegemonya İlişkisinde Algı Yönetimi *Perception Management in the Relationship of Power and Hegemony*

• Onur BAYRAKCI*

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Sosyal Hizmetler Programı, Balıkesir/Türkiye.
Asst. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Vocational School of Health Services, Social Services Program, Balıkesir/Turkey.
obayrakci@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5300-8389

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

10/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

14/06/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Bayrakci, O. (2021). İktidar-Hegemonya İlişkisinde Algı Yönetimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 93-108

Citation: Bayrakci, O. (2021). Perception Management in the Relationship of Power and Hegemony. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 93-108

Öz

İktidarlar insanlığın var olduğundan beri kitleleri yönetmek için birtakım mekanizmalar kullanmıştır. Bu mekanizmalar arasında belki de en eskisi insanlık tarihi kadar eski olan algı yönetimidir. İktidarlar, iktidarlarını koruyabilmek için kitlelere birtakım mesajlar verir. Bu mesajların amacı aslında bir taraftan kitleleri yönetmek diğer taraftan ise hegemonya ilişkileri kurmaktır. Algı yönetimi tüm bunların tam merkezinde yer almaktadır. Algı yönetimi mekanizmaları çağdan çağa toplumdan topluma göre birtakım değişiklikler göstermiştir. İlk dönemlerde çoğunlukla kullanılan enstrümanlar devletin ya da topluluğun içinde gömülü olarak yer alan din, gelenek, göreneklerdir. Orta çağ Avrupa'sına baktığımızda hem din hem de feodalitenin zora dayalı baskısı varken, modern dönem de ise mümkün olduğunca yumuşak güçlerin kullanıldığı, rıza üretiminin daha önemli hale geldiği bir dönemdir. 1980'li yıllardan itibaren internet kullanımının öne çıkmasıyla algı yönetiminin yönü sosyal medya ve ana akım medyaya yönelmiş, kitlelere buradan mesajlar gönderilerek ya da iktidarların buralara sızarak algı yönetimini yaptıklarına şahit olunmuştur. Bu çalışmanın amacı algı yönetiminin önemini ve iktidar ve hegemonya ile olan ilişkisini göstermektir. Yöntem olarak nitel yaklaşım, anlama tekniği olarak da literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, hegemonya, rıza, algı yönetimi, devletin ideolojik aygıtları.

Abstract

Governments have used a number of mechanisms to rule the masses since humanity existed. Perhaps the oldest of these mechanisms is perception management, which is as old as human history. The rulers send a number of messages to the masses in order to maintain their power. The purpose of these messages is actually to manage the masses on the one hand and to establish hegemony relations on the other hand. Perception management is at the center of all of these. Perception management mechanisms have changed from age to age from society to society. The instruments mostly used in the early periods were religion, traditions and customs embedded in the state or society. When we look at medieval Europe, there is a forced pressure of both religion and feudalism, while the modern period is a period in which soft powers are used as much as possible and consent production has become more important. Since the 1980s, with the prominence of internet use, the direction of perception management has turned to social media and mainstream media, it has been witnessed that messages are sent to the masses or that the governments are doing perception management by infiltrating them. The aim of this study is to show the importance of perception management and its relationship with Powers and hegemony. Qualitative approach was used as a method, and a literature review was made as a comprehension technique.

Keywords: Power, hegemony, consent, perception management, ideological apparatus of the state.

Giriş

Algı yönetimi kavramı literatürde genelde siyasi alanda kullanılmasına rağmen hayatın tüm alanlarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kavram her ne kadar kamuoyunda yeni yeni işitilmeye başlansa da içerik ve kullanımının binlerce yıl öncesine uzandığı görülmektedir. Algı yönetimi kavramının içeriğine dikkatli bakıldığında yaşamımızın her alanında yer aldığı görülecektir. Medeniyetlerin başlamasıyla birlikte devreye giren algı yönetimi aslında toplumları yönetmek, varlıklarını devam ettirmek için belirlenen bir takım kavram setlerinin aynı anda kullanımı demektir. Algı yönetimi kavramı da toplumlar gibi zamanın ruhuna göre değişimler göstermiştir. İlk dönemlerde genellikle basit algı yönetim mekanizmaları kullanılırken sonraki süreçlerde daha bilimin teknolojiye uygulanması ve bunun sonucunda kitle iletişim araçlarında yaşanan zenginlik, insanlar arasında kurulan ilişkilerin hızları ve yöntemleri olağanüstü zenginleşmiş, bununla paralel olarak da algı yönetimi ve algı yönetim mekanizmaları da hiç olmadığı kadar zenginleşmesine neden olmuştur.

İnternetin kullanımı ve özellikle web 2.0'ın kullanıcıları aktif olarak çevrimiçi olmaları durumları algı ve algı yönetimi kavramlarının da değişime uğratmıştır. Daha önceki süreçlerde kullanılan algı

yönetimi metotları web 2.0'ın etkisiyle yapıbozuma uğramış, iktidarların kurulumu ve hegemonya ilişkilerinin tesisi çok seslilikten dolayı hiç olmadığı kadar zorlaşmıştır. Günümüzde algıların oluşturulması ve yönetimi yeni medya üzerinden yürütülmeye çalışılmaktadır. Algı oluşturulması ve oluşturulan algıların yönetimini doğru anlayabilmek için öncelikle kavramların içeriklerine bakmak gerekmektedir. Algı yönetimini oluşturan kavram setlerinin içerikleri bizi algı yönetiminin mantığına götürmektedir.

1. Algı Yönetimi Kavramı

Algı yönetimi kavramının özünü 'algı' kavramı oluşturmaktadır. Algı yönetiminden söz edilebilmesi için öncelikle bir algı ya da algılar bütününe ihtiyaç duyulur. Algı kavramı TDK'ya göre *"Bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak"* olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle algı; duyu organları aracılığıyla edilen nesne, görüntü ya işitsel bir verinin kişinin bilincinde ortaya çıkma durumudur. Algının biyolojik ve psikolojik olmak üzere iki anlamı vardır: 1) Dış dünyadan duyum organları aracılığıyla elde edilen verilerin işlenmesi sonucu bilincimizde oluşan durum 'dış algı' iken 2) Duyu organlarımız devre dışı kaldığı durumlarda sadece hislerimiz ve sezgilerimizle elde ettiğimiz algılarımız ise 'iç algı' olarak nitelendirilir (Türk, 2017: 14).

"Dikkat ve Hazırlayıcı Kurulum" kavramları algıyla yakından ilişkili olup, dikkat; algının seçici olma durumunu etkilemekte, birey aynı anda birden fazla uyarıcıyla karşılaştığı durumlarda seçici davranma yoluna gitmektedir. Algının böyle bir durumda seçici davranması 'hazırlayıcı kurulum' olarak adlandırılır. Birey aynı anda her şeyi kavrayıp bilincinde canlandıramadığı durumlarda tanıdık durumlara, önceden öğrenilmiş olanlara karşı seçici davranarak, onlara öncelik vermesi durumu ortaya çıkar. Duyuların bu şekilde algılanması ve diğer duylara kapalı kalması bireylerde "Duyusal Yoksunluk" oluşturur (Türk, 2017: 14). "Duyusal yoksunluk" bu durumda anahtar kelime haline gelir. Çünkü algının diğer duylara kendini kapatıp aşına olduklarına açık hale gelmesi bireyin algısal boyutta kontrolüne sebebiyet verir. Yani algı kontrol edilip yönetilebilecek bir şey haline gelir. İşte bu noktada da algıda yönetim ya da algılama yönetim mekanizmaları devreye girmektedir (Turan, 2017: 97- 98).

Kısaca, algı yönetimi aslında belirlenmiş hedef kitleyi zora başvurmadan istenilen şekilde düşünmeye ya da istenilen şekilde hareket ettirmeye yönelik yöntemlerin tümüdür. Algıyı yönetmekteki amaç hedef kitlenin seçili bilgilerin verilmesi sonucu bir amaç için sistematik olarak işlenilmesidir (Gönenç, 2018: 16; Kırmızıgül, 2020:

49; Gültekin, 2020: 15). Modern anlamda tüm tekniklerin kullanılarak algı yönetimi stratejilerinin çıkışının ABD Savunma Bakanlığı'nın çalışmalarına uzandığı görülmektedir. Burada esas olan, güç kullanılmadan kitleleri, görüşleri, faaliyetleri, uluslararası ilişkileri etkilemek amacıyla birtakım çalışmaların yürütülmesidir. Algı yönetimi kavramı ABD Savunma Bakanlığı'ndan yapılan tanımla şu şekilde ifade edilmektedir:

“Algılama yönetimi yabancıların her seviyedeki istihbarat birimleri ve liderleri de dahil olmak üzere, bu ülkelerdeki geniş kitleleri kendi (ABD) hedefleri doğrultusunda tavır almaları ve resmi adım atmalarını sağlamak amacıyla, seçilmiş bilgi akışını ve somut belgeleri yönlendirerek ya da reddiyesi oluşturarak, kitlelerin hislerini, güdülenmelerini, düşünce sistemlerini etki altında almaya çalışmak için yürütülen eylemlerin tamamıdır. Algılama yönetimi, çeşitli yolları kullanarak, gerçekleri yansıtma, operasyon güvenliği sağlama, gerçeği gizleme ve çarpıtma, psikolojik operasyonları yönetme gibi unsurların bileşkesinden oluşur” (Saydam, 2019: 79).

1.1. Propaganda

Bütün bu algı oluşturma ve oluşturulan algıların yönetimlerinin temelini aslında iktidar ve iktidarın hegemonyasının inşası bağlamında ele almak hiç de yanlış bir yaklaşım olmaz. Burada asıl olan tüm tarih ve medeniyetler boyunca iktidarın, gücün sürekliliğini sağlamaktır. İktidarın ve gücün sürekliliği, iktidara ortak olmak isteyenlerin bertaraf edilmesi ve hegemonyanın inşası için ise algı yönetim mekanizmalarından birisi olan propaganda kullanılmaktadır. Propaganda TDK'a göre *“Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca”* (TDK, 2021) olarak adlandırılmaktadır. Propaganda, başka bir deyişle, belirlenen hedefe ulaşmak amacıyla belirlenen grubun ikna edilebilmesi amacıyla tek yönlü bir iletişim yani diyaloga kapalı bir ikna durumudur (Çakı, 2018: 16).

Akarcalı propagandanın tarihsel süreçte 17.yüzyılda ortaya çıktığını söylese de aslında propaganda ve propaganda tekniklerinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ifade etmektedir. Propagandanın bu kadar eskiye dayanmasının kökeninde insanların örgütlü bir şekilde yaşamaya başlamasıyla birlikte bir taraftan kendi liderlikleri için destek ararlarken (akt: Apak, 2018: 20), diğer taraftan da kurulu düzenin devamı için hem iç hem de dış tehditlere karşı kendilerini savunma ihtiyacı yatmaktadır. Çetin'e göre propaganda;

“En temel anlamda yalanı, bozumu, zihnin yönlendirilmesini, hileyi ve psikolojik olarak insan bilincini etkilemeyi ifade etmektedir. Ancak bu etki, çoğunlukla olumsuz manada ve istekte belirmektedir. Her zaman çift taraflı bir algıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu taraflardan biri tesir altına alınmak istenenler; diğer taraf ise tesirin yaratmak ya da artırmak isteyenlerdir. Propagandif eylemler, bir tesir alanı yaratmakta ve bazen bu tesiri arttırmaktadır.” (Çetin, 2014: 240).

Özer ise propagandanın başka bir yönüne dikkat çekmektedir. Ona göre, propagandanın esas görevi kitleler üzerinde ‘rıza’ üretmektir ve bu ‘rıza’ üretimi ise kitleleri doğrudan ilgilendiren konulardan uzak tutulmalarını, yönlendirilmelerini ve hepsinden öte kitlelerin uyuşturularak her şeyi kayıtsız şartsız kabul etmelerini sağlar (Özer, 2019: 231). Bu durumda rıza üretimi bağlamında propaganda, iktidarın sürekliliği ve meşruluğunu sağlamaktadır.

Tarihte algı yönetimini devlet stratejisi halinde uygulayan ilk ülke Çin’dir. Çin orijini çok eskilere dayanan 36 tane savaş hilesini içeren antik bir kataloğun ortaokuldan itibaren tüm öğrencilere öğretildiği, devlet adamlarının mutlaka okuduğu ülkedir. Bu eser aslında bir çeşit insanlara yalan söyleme sanatını öğreten bir kitaptır ve günlük hayata da problemlerle başa çıkma konusunda kılavuzluk yapmaktadır. Kitapta düşmanı yenmek için her türlü hile, yalan ve akıl oyunlarına yer verilmektedir. Kitabın içeriğinde;

“doğruyu tam göstermeme, başka şekilde göstermek, kamufle etmek”, “karşı tarafta aldatıcı umutlar yaratmak, yanlışlığı doğruymuş gibi göstermek, görünüşe aldanmayı sağlamak, kandırma”, “gizli olarak sahneye konulmuş ve bu nedenle çoğu kez tiyatro etkisi yapan fakat karşıdaki kişinin gerçekleşmiş gibi etkilendiği durumlar” yer almaktadır (Eraslan, 2020: 77).

Bununla birlikte M.Ö 2037 ile 2029 yılları arasında hüküm sürmüş olan III. Ur hanedanının Kralı Şu-Sin’in gücünü ve haşmetini göstermek ve düşmanlarına gözdağı vermek için yazmış olduğu yazıtlar da propagandanın ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Algı yönetiminin temellerinden birisi olan propaganda medeniyetlerin ilk zamanlarından beri bilinen ve kullanılan yöntemlerden olmuştur (Eraslan, 2000: 75).

Sorulması gereken en önemli soru algı oluşturma ve algı yönetiminin iktidarların neden ihtiyaç duyduğudur. Burada söz konusu olan iktidar ile hegemonyanın ilişkisidir. Her iki kavram da oldukça önemli kavramlardır ve biri olmadan diğerinin olması mümkün değildir. Aradaki önemli detay ise uzun süreli iktidarın hegemonyaya bağlı kalmasıdır. Hegemonya iktidara oranla daha süreklilik gösterirken iktidar dönemseldir. Hegemonik yapının sürekliliğinin sağlanması

yöneticilerin ya da iktidardakilerin her zaman tetikte bulunmalarını gerektirmektedir, hegemonyanın sürekli yenilenmesi, düzenlenmesi gerekir (Çoban, 2013: 71). Gramsci hegemonyayı “rıza” kavramı içinde almayı tercih etmiştir. Ona göre hegemonya, bir grubun başka bir grup üzerinde tahakküm kurmasıdır. Bu tahakküm kurma durumu zorla olduğu kadar bir takım başka mekanizmalar aracılığıyla da sağlanabilmekte ve bu mekanizmalar sayesinde çoğunluğun “rıza”sı kazanılmaktadır. İşte bu “rıza”nın oluşumunu sağlayan mekanizmalar geniş kitleler tarafından ideolojinin kabulü, içselleştirilmesi ve taşınması bu “rıza üretimi” ile gerçekleşir (Vergin, 2012: 88), yani asıl olan “güç momentı” değil “rıza momentı”dir (Gramsci, 2018: 33). Bu dengenin korunması iktidarlar için zorunludur. Bu zorunluluk doğru çalıştırılmazsa devletin baskı araçları devreye sokulur (Dural, 2012: 314). Burada vurgulanması gereken şey, devlet iktidarını elinde hangi sınıf elinde tutmak isterse istesin hegemonyasını kurmak zorundadır (Althusser, 2017: 53). Verili bir düzende devamlılık üretim ilişkilerinin yeniden üretimiyle sağlanır. İşte bu süreklilik yani yeniden üretim süreci Devletin İdeolojik Aygıtları (okul, din, aile, sendika, haberleşme aygıtları, kültür, vb..) aracılığıyla sağlanır. Egemen ideoloji egemen sınıfın ideolojisidir. Düzen içinde zaman zaman ortaya çıkan dengesizlik durumu egemen ideoloji aracılığıyla sürdürülmeye çalışılır (Althusser, 2017: 57).

1.2. Hegemonya ve Hegemonyanın İnşası

Her üretim biçiminin hakim olduğu bir ideoloji ve bu ideolojinin içinde yerleşmiş/ yerleştirilmiş, kök salmış bir hegemonik yapı söz konusudur. Her üretim biçimi kendi baskın sınıfının çerçevesinde ideolojisini ve hegemonyasını oluşturmaktadır. İktidarlar hegemonyalarını öncelikle yumuşak güç olan Devletin İdeolojik Aygıtları (D.İ.A) aracılığıyla tesis ederler ve üretim- yeniden üretim süreci D.İ.A’lar vasıtasıyla sürdürülür (Althusser, 2017: 57- 59). Kapitalist üretim biçiminin egemen sınıfının ideolojik aygıtları sayısal olarak daha zengin olduğundan feodalizmin egemen ideolojik devlet aygıtı olan kiliseye göre daha avantajlı durumdadır. Kilisenin tek mutlak hakim, egemen güç olması kendisini hedef haline getirmiştir. Bunun sonucunda da 16. ve 18. yüzyıllarda Avrupa da gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketlerinin öncü gücü olan burjuvazi kendi iktidarını kurmak için kiliseye saldırmıştır Dönemin hegemonik gücü olan kiliseye ve feodal yapıya saldırı burjuvazinin önderliğinde iki yönlü bir stratejiyle planlanmıştır. Stratejinin ilk ayağını kiliseye ve feodal yapıya doğrudan görünen iktidar olarak saldırı oluştururken, ikinci ayağını kilisenin ve feodalizmin hegemonyasına yani ideolojik

aygıtlarına olmuştur. Kilisenin/feodal yapının ideolojik aygıtlarına saldırı yapılırken de onun yerini alacak ve tüm insanlar tarafından kabul edilecek yani rıza oluşturulacak özgürlük, adalet, eşitlik gibi yeni kavramlar ortaya atılmıştır. Bu yeni ideolojinin taşıyıcıları da Aydınlanmanın düşünürleri olmuştur. Machiavelli itaate dayanan ilişkilerin çözülmesi olarak bu durumu niteler ve ona göre “*uygar ve politik yaşam, sadece kalelere sahip olan lordların ve beyefendilerin iktidarda olmadığı ve onların kökünün kurutulduğu bir yerde mümkün olabilir*” diyerek modern dönemi işaret eder (Fontana, 2013: 236- 237).

Gramsci’ye göre, salt devletin baskı araçlarıyla süreçlerin ve toplumların yönetimi mümkün değildir, kapitalizm bu sorunu devletin ideolojik aygıtlarını kullanarak yumuşak metotlarla çözüme kavuşturmuş ve “burjuva sınıfının kendi çıkarları tüm toplumun çıkarlarıymış gibi gösterilerek” gerçekler çarpıtılmış, geniş kitleler üzerinde razı üretimi sağlanmıştır (Çoban, 2013: 52). Modern batı devletlerinde tahakküm ilişkileri yumuşak güç olan ideolojik aygıtlar aracılığıyla yapılır, baskı zorunlu olmadıkça tercih edilmez (Fontano, 2011: 51). Bu noktada asıl önemli nokta, modern devletlerin kurucu unsurunun burjuva sınıfının olduğu gerçeğinin unutulmaması gerekliliğidir. Burjuva bir dünya görüşünün sınıfı olmakla birlikte aynı zamanda bir ekonomik düzenin yani kapitalist birikim sürecinin asli yani kurucu unsurudur. Dolayısıyla, topluluklar yeni düşüncelere razı edilirken aslında onların temelini oluşturan yeni ekonomik düzene razı edilmişlerdir ve eski düzenin zora dayalı despotik rejiminin yerini rızanın hüküm sürdüğü hegemonik rejimler almıştır (Burawoy, 2015: 165). Hegemonik rejim iktidarının belirleyici unsuru devlettir. Devletin belirleyiciliği ailenin, fabrikanın dolayısıyla iş süreç döngülerinin, toplulukların ve toplum içinde yer alan her türlü iktidar kümelerinin güvencesi olmasından kaynaklanmaktadır (Burawoy, 2015: 22). Kısacası, devlet tüm toplumun kılcak damarlarına kadar inmiş ve kontrolü eline almıştır. Kapitalist sistemin kurucu unsuru olan burjuvazinin arka planda gözüküyor olması devleti daha önemli kılmamakta, tam tersine kurucu unsurun aydınlanma ile oluşturduğu devlet şemasının ve idealini sonuna kadar taşıyıcısı olduğunu gösterir.

Burjuvazinin önderliğinde kurulan modern devletin ana unsuru olan milliyetçiliğin hızlı bir şekilde ve sağlam ve meşru temeller üzerine oturtulması gerekiyordu. Yeni şekillenen ve eski sistemden kopan modern devlet için Hobsbawn& Ranger gelenekler icat edildiğini ve “icat edilmiş” yeni geleneklerin sanki eskiden beri varmış gibi gösterilmeye çalışılarak benimsetildiğini söyler (Hobsbawn& Ranger, 2006: 2- 3). “İcat edilmiş gelenekler” aslında yeni bir düzen, yeni bir toplum oluşturmak amacıyla üç temel nokta üzerine oturtulmuştur:

toplumsal birlik ve beraberliği sembolize eden gelenekler; kurumlar, kurumları temsil eden ve bunlar içinde yer alanların arasındaki otorite ilişkileri göstermek için icat edilmiş gelenekler; toplumu ayakta tutmaya çalışan manevi değerler, inanç ve davranış teamüllerini gösteren gelenekler (Hobsbawn& Ranger, 2006: 12). Geleneklerin toplum nezdinde yer edinebilmesi yani meşru hale gelebilmesi için rutinleştirilmesi ve geleneğin eski ile bağlantısının sıklıkla vurgulanması gerekmektedir (Hobsbawn& Ranger, 2006: 5- 7). Geleneklerin, sembollerin, törenlerin kısaca bir toplumu bir arada tutan değerlerin rutinleştirilmesi, geri yönelik sıklıkla hatırlatılması aslında yeni oluşan ulusun kolektif hafızasını oluşturmak içindir (Halbwachs, 2018: 46- 47), oluşan “kolektif hafıza” da dolayısıyla hegemonya – iktidar ilişkisinin içinde yer alır.

Modern devletin varoluşunu sağlayan ve geçmişi silerek yeniyi yaratan ve “kolektif hafıza”yı oluşturan “İcat edilmiş gelenekler” in toplum nezdinde kabul görmesi ve sürdürülmesi ya da rutine bağlanması birtakım aracı ve taşıyıcı mekanizmalar aracılığıyla sağlanmaktadır. Aracı ve taşıyıcı mekanizmaların merkezinde de devlet yer almaktadır. Althusser bu ilişkileri hegemonya- iktidar ilişkileri bağlamında ele alır. Althusser’e göre, modern devletlerde de modern öncesi dönemlerde olduğu gibi devlet örgütlenme mekanizmalarının iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Devletin Baskı Araçları, sistem tıkanmadıkça ve zora düşmedikçe çoğunlukla yöntem olarak tercih edilmemektedir. Devletin İdeolojik Aygıtları (D.İ.A) ise kriz durumları dışında çoğunlukla uygulanmaktadır. İki yöntemi ayıran en önemli ayırım devletin baskı araçlarının iktidarla daha çok ilintili gözükmemesine rağmen, devletin ideolojik aygıtları daha çok hegemonyayı temsil etmektedir. Doğru hegemonik ilişkiler yani rızanın üretimi ve tekrar üretim mekanizmaları eğer doğru kurulduysa devletin baskı aygıtlarının kullanımı mümkün olduğunca düşük yoğunluklu ve az sıklıkta olmakta ve bu durumda sistem bağlamında önem arz etmemektedir. Devletin baskı aygıtlarının yoğun kullanımı iktidar ile hegemonya ilişkilerinin incelenmesini zorunlu kılmaktadır (Althusser, 2014: 52- 53). Bu durum iktidarın hegemonyayı tesis edemediğini, rızanın oluşturulmadığını ya da oluşmuş ve kabul görmüş rızanın artık aşındığını ve ret edildiğini göstermektedir. Kilise ve feodalizme dayalı hegemonyanın değişen koşullara ayak uyduramaması toplumsal değerleri aşındırıp yeni talep yaratmasına neden olmuş ve sistemin üretmiş olduğu hegemonya değişen koşullara ayak uyduramadığından dolayı yıkılmak zorunda kalmıştır.

Bauman’a göre, modernizmin ilk aşaması yoğun, katı ve sistemseldi, yani katıydı. Katılık üretim sisteminin fordistliğinden,

toplumsal düzenin farklılığın reddetmesinden, bürokrasinin yoğun kullanımından ve panoptik denetleyici ve düzenleyici yapısından kaynaklanıyordu (Bauman, 2017: 54- 55). Bauman'ın tanımından yola çıkıp modern dönemde hegemonyayı anlatırsak, modern dönem siyah-beyaz ilişkilerin olduğu, metaforik olarak mikrofonun tek elde olduğu yani çok sesliliğin kısıtlandığı, yasa ve kanunların sıkı uygulandığı, devletin baskın güç olduğu, TV, radyo ve gazete- dergilere dışarıdan müdahalenin zor olduğu, tek sesli bir dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda hegemonya yukarıdan aşağıya devletin üst yapıyı oluşturan ideolojik araçlarıyla (eğitim, medya, siyaset, STK, vb...), kontrollü bir şekilde tabana yayılarak kitlelere ulaştırılmaktadır. Verilmek istenen mesaj uzun solukludur ve sistemin/iktidarın bekasıyla bağlantılıdır. İdeolojik aygıtlarla sağlanan düzen, iktidar ve hegemonya tek elden yani devletin çatısından belirlendiğinden ve modern devletlerin donuk, katı yapısından dolayı çoğu zaman zor kullanmadan rıza üretimi yoluyla başarıya ulaşabiliyordu. İktidarlar iletişim araçlarının kısıtlılığı ve tek yönlü kullanımını kendi lehlerine çevirebilmekteydiler.

Adorna'ya göre ise rıza üretiminde esas olan modern kapitalist devletlerde kullanılan rasyonalizasyon mekanizmasıdır. Rasyonalizasyon, kapitalist toplumdaki egemen güçlerin ve onlara bağlı olarak çalışan toplum mühendislerinin ürünüdür. Bu süreci belirleyen durum ise bireylerin kapitalist birikim sürecinin 'şeyleştirme' üzerine kurulu doğasından kaçma isteği durumlarında onlara müdahalede bulunma, eylemlerine yeniden yön verme durumudur. Adorno bu durumu aşağıdaki gibi açıklar:

“Direnc gösteren ve uyum göstermeyen her düşünce ve eylem “irrasyonel” olarak nitelenir ve yerine önceden hesaplanmış “rasyonel öğeler” getirilmek istenir...Kültürel rasyonalizasyon tüm diğer rasyonalizasyon formlarına açılabilen bir kapıdır. Bir başka ifadeyle kültürel rasyonalizasyondan, ekonomi, siyaset, din ve hukuk gibi farklı alanlardaki rasyonalizasyon formlarına geçiş mümkündür... Bir kültür endüstrisi ürünü- özellikle kalıplar ve klişeler aracılığıyla- zihinlere müdahale ederken sadece kültürel açıdan değil bütün toplumsal ilişkiler bakımından bir uyum olanağı sağlar. Böylece toplumun tüm kurumları söz konusu kapsamlı etkiden fayda sağlar” (Kulak, 2017: 80- 81).

Adorna'nın bahsetmiş olduğu direnc ve direnc gruplarının elemine edilip 'irrasyonel' olarak nitelendirilip yerine 'rasyonel' öğelerin yerleştirilip zihinlerin kontrol edilmesi durumu aslında iktidar ve hegemonyanın tesisine yönelik algı oluşturma, oluşturulan algıların yönetimini içermektedir. Günümüz dünyasında zihinlerin teslim

alınması ve yönlendirilmesi olayı modern dönem uygulamalarına oranla büyük farklılıklar göstermektedir. Modern dönemde propaganda, iktidarda kalma ve hegemonya oluşturma; eğitim, din, klasik medya, STK gibi devletin ideoloji aygıtları aracılığıyla sağlanmakta ve oluşturulan hegemonya süreklilik taşımaktaydı. Modern dönemde kalıcılığın en önemli sebebi hemen hemen her toplumda hazır olan bulunan din, eğitim, aile, medya, düşman üretme, vb. gibi mekanizmalardır. Metot düz ve basitti, ara formüllere ve araçlara ihtiyaç bulunmamaktaydı.

1.3. Algı Yönetiminde Medya ve Medyanın Kontrolü

1980'li yılların başlarından itibaren tüm dünyada teknolojinin değişimi ve bununla orantılı olarak da yaşamın ve alışkanlıkların hızlı değişimlerine şahit olundu. Gazeteler artık tek bir merkezden değil birçok merkezden geniş kesimlere ulaştırılmaktaydı. Televizyon ve radyoların sayısal olarak arttığı bir çağa girilmişti. Bu dönemde medya ticari iktidarların oyun alanı içine girmiş ve bu alanda büyük tekelleşmeler ortaya çıkmıştır. Uluslararasılaşan medya nerdeyse tüm dünyada benzer yayınlar yaparak aynı şeyleri izleyen, beğenileri aynı olan, aynı tip tüketen homojen bir kültürün oluşumunu tetiklemiştir. Castells bu durumu *“küresel bir köyde değil, küresel çapta üretilip yerel olarak dağıtılan ısmarlama kulübelerde oturuyoruz”* şeklinde ifade etmektedir (Castells, 2008: 452- 457). Öte yandan Web 2.0 teknolojisinin yaşamımıza girmesi önemli değişikliklere yol açmış, ağlar üzerinden interaktif bir etkileşim modeli ortaya çıkmıştır. Body ve Ellison bu yeni durumu iletişimden çok bireyin kendini sunması olarak değerlendirir yani birey ağ da içerik oluşturur, pasif değil tam tersine oldukça aktiftir (akt: Korkmaz, 2012: 109).

Kullanıcıların aktif olmaları sonucu ağ üzerinde sanal kümeleşmeler, cemaatler oluşmuştur (Haberli, 2012: 128). Bu değişimlerin yoğunluğu ve çokluğu modern ulusal devletlerin tek sesliliğine ve mutlak otoritenin sarsılmasına neden olmuştur. Birkaç on yılda gelişen tüm bu teknolojik ve buna bağlı toplumsal değişimler iktidar/hegemonya ve algı yönetiminin metotlarını ve yollarını yapı-bozuma uğratmıştır. Kitlelere daha önceki dönemde kullanılan klasik propaganda yoluyla ikna etmek ya da klasik olarak kullanılan Devletin İdeolojik Aygıtları artık yetersiz kalmıştır. Süreç artık sosyal medya, sayıları hızla artan ana akım medya ve enstrümanlarına taşınmıştır. Her türlü medya kullanımının tüm dünyada artış göstermesi ve sosyal medya üzerinden kullanıcıların daha etkin daha hızlı iletişim olanaklarını kullanmaları bu alanları iktidar/hegemonya ve algı yönetimlerinin ana mücadele alanlarına dönüştürmüştür. Bu savaşın

esasını da toplumsal düzenin değişen yapısında yani neo-liberalizm ekonomik ve toplumsal yapıda yapmış olduğu değişimlerde aramakta fayda vardır. Bu bağlamda tüm iktidarlar için medyanın ele geçirilmesi ya da kontrolü hayati derecede önem kazanmıştır.

Neo-liberalizm tüm toplumlarda ekonomik ve kültürel bağlamda derin yaralar açmıştır. Bireylerin bu yeni toplumsal değişime ve dönüşüme verecek tepkileri bir şekilde törpülenmeli, yön değiştirtmeli ve olaylar, yaşananlar basite indirgenmeli, yani algılar yönetilerek yeni ekonomik düzen meşrulaştırılmalıdır. Bu meşrulaştırma işlemi Bourdieu'ya göre medya, TV'ler üzerinden birtakım metotlar aracılığıyla sağlanmakta ve kitleler uyuşturulup kandırılmaya çalışılmaktadır. Bourdieu bu metotlardan en önemlilerden biri olarak "Göstererek Gizlemek" olarak adlandırmaktadır. Bu yöntem aracılığıyla gösterilmesi gerekenlerin gösterilmediği, gösterilmemesi gerekenlerin abartılarak gösterildiği, her şeyin magazinselleştirildiği bir yöntemdir (Bourdieu,2000: 23- 26).

Neo-liberalizmin oluşturduğu yeni kültürel alanın somutlaştırılması ve kitlelere kabul ettirilmesi iki entelektüel statüden faydalanılarak gerçekleştirilir. İlki, patronlara ya da bakanlıklara bağlı olan, matematiksel göstergeleri ve istatistikleri kullanan uzmanlar, diğeri ise özellikle küresel bağlamda iş gören uluslararası şirketlere danışmanlık hizmeti veren akademisyenler. Bu güven veren toplum tarafından kabul gören iki statü iktisadi ve siyasi zemini televizyonlar aracılığıyla meşrulaştırmaktadırlar (Köse,2004: 34- 35). Bourdieu'ya göre, medyanın yaşadığımız çağda iki önemli fonksiyonu vardır: çoğu şeyi görmezden gelmesi, yok sayması sistemi bir yandan meşrulaştırırken diğeri taraftan da sistemi eleştirecek bireyleri törpüleyerek tek tipleştirilmesi; diğeri yönü ise simgesel şiddet aracılığıyla insanlar üzerinde denetim kurması ve böylece hakim ideolojiyle bütünleşmesi (Köse, 2004: 70- 71). Baudrillard'da medyanın etkisine Bourdieu'dan farklı bakmamaktadır. Ona göre kitlelere medya üzerinden verilen mesajların içeriğinde bilgi yoktur, bilgi yerine kitlelerin test edilmesi ve onları anlama çabası vardır. Anlama çabasının ve test etmenin arkasında yatan sebep ise kitlelerin denetimidir. Baudrillard'a göre, medya çok daha önceden gerçekliği test edip bulmuş ama kitlelere bu gerçekliği çarpıtarak işine geldiği şekilde yansıtmaktadır (Baudrillard,2016: 110- 111). Kısaca, çağımızda medya kitleleri anlamada ve onların algılarını yöneterek yönlendirmede kilit rol oynamaktadır.

Yeni dönemde gerek siyasi gerekse iktisadi erklerin strateji değiştirdiklerine şahit olmalıyız. Bu strateji değişikliği medyanın özellikle de yeni medyanın farklı yöntemlerle ele geçirilmesi ya da

denetlenmesidir. Eski dönemin baskı uygulamaları çağımızda aşınmış olduğundan, çağa uygun baskı mekanizmaları ve algı yönetim uygulamalarına geçilmesi zorunluluk haline gelmiştir. Kısacası, iletişimin sanal boyuta taşınması, medyanın değişime uğraması, haberlerin ve ona bağlı iletişim yöntemlerinin dijitalleşmesi (Solmaz, 2020, 157) ve ana akım medyanın sayısal artışı bu alanların tartışması olarak kontrolünün de ele geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu ele geçirme/denetim ve algı yönetim mekanizmaları ülkeden ülkeye göre farklılıklar göstermektedir. Klasik ana akım medyanın ve internetin denetimi ve bunlar üzerinden algı yönetimi yapılmasının en iyi iki örneğini ABD’de ve Rusya örneklerinde görmekteyiz.

ABD’de denetim ve algı yönetimi mekanizmaları “*ülkenin üstün çıkarları adına*” ya da “*demokrasinin korunması adına*” kendi propagandalarını yayacak emekli subayların klasik ana akım medyaya yerleştirilmesi ya da eski askerlerin, emekli subayların çalışmış oldukları lobi faaliyetlerine destek verilerek kendi siyasi görüşlerinin tüm topluma yayılmasını sağlamak, eğer bu lobi faaliyetleri siyasi erke destek vermezse onları bir takım mali çıkarlardan yoksun bırakma tehditleri gibi aktiviteler içermektedir. ABD’nin algı yönetiminin amacı, siyasi erkin küresel hareketlerine “askeri otoriteleri” kullanarak geniş halk kitlelerini inandırmak ve bunun içinde mali imkanları kullanmaktır (Castells, 2016: 308- 310).

Rusya’nın denetim mekanizmaları ise ABD’den oldukça farklı ve çok boyutludur: Klasik ana akım medya ve yeni medya/ internet medya için ayrı ayrı denetim/ kontrol mekanizmaları işletilir. İlki, iktidarın doğrudan bazı mekanizmaları kullanarak müdahil olduğu durumlardır: kendisine bağlı oligarkların şirketleri aracılığıyla klasik medya şirketlerini kendisine bağlayarak, kendi istediği haber ve mesajların kitlelere iletilmesi sağlanarak algı yönetimi yapılması; devletin hakim olduğu medya gruplarına reklam verilerek zenginleştirilmeleri ve bu yolla kontrol edilmeleri, karşı olanların reklam gelirlerinden mahrum bırakılmaları; kontrol dışı olan medya ya da medya grupları devletin bürokratik kurumları aracılığıyla baskıya tabi tutulmaları; sansürün yoğun kullanımı; ağır cezai yaptırımlar hatta ve hatta eğer gazeteci devletin içindeki sır perdelerini aralamaya çalıştığı durumlarda kiralık katiller aracılığıyla suikasta uğrama durumları dahi unsurları içermektedir. Rusya’da öldüren gazeteci sayısı sadece 2000 ile 2015 yılları arasında 23’tür (Castells, 2016: 312- 315). İkinci olarak ise çağın en önemli iletişim aracı olan internet üzerinde bulunan ağlar üzerinde faaliyetlerde bulunma, ya da kontrol dışı kalan veya kontrolü ve denetimi zor olan alanı siyasi erkin kendi adamlarıyla doldurularak yani ‘troller’ kullanılarak algı yönetimi yapılması gelir

(Castells, 2016: 311-315). Troll hesaplarının yaygın bir şekilde özellikle hükümet destekli kullanımı Rusya'da oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

İnternet teknolojisinin toplum nezdindeki gücünün farkında olan Rus yönetimleri, bu gücü kendi lehlerine kullanmak adına her türlü yola başvurmuşlardır. Bu konuda hukuksal ve teknik birtakım yaptırımları hayata geçiren Rus yönetimleri; yasal kısıtlamalar ile izlemeyi meşru bir zemine oturturken, ağır yaptırımlar uygulamaktan kaçınmamışlardır. İnternet servis sağlayıcıları denetimden birinci derecede mesul hale getirilirken, popüler siteler satın alınarak siyasi konuların kontrol altında tutulması sağlanmış, blogların içine hükümet yanlısı bloggerlar yerleştirilme yoluna gidilmiştir (Castells, 2016: 319-320).

Görünen odur ki iktidarlar için algı yönetimi iktidarlarının devamı için olmazsa olmazlardan birisidir. Algı yönetimi anlaşılacağı gibi yumuşak yöntemlerle yapılabildiği gibi sert yöntemlere de başvurulabilmektedir. Bazı iktidarlar bunu gizleyerek algıyı rıza üreterek meşru hale getirirken bazıları ise zoru seçmektedir. Zor ve rıza kavramları konjonktürel olarak ve anlam olarak da değişebilmektedir. Çağımızda değişen ilişkilerin karmaşıklığı iktidarları da zor duruma sokmaktadır. Bu zorlukları aşmak söz konusu olduğunda algı yönetimi siyasi iktidarlar tarafından sıkça tercih edilen bir ikna yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Algı yönetimi tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar süregelen iktidarların kullandığı en önemli silahlardan birisidir. Tarihsellik içinde kavram değişiklik gösterse de içerik olarak tek bir anlam içermektedir: Kitlelerin bir şekilde meşru ya da meşru olmayan rıza ya da rızasız bir şekilde iktidarın uygulamalarının kabul ettirilmesi ya da kabul gösterilmesi durumudur.

Algı yönetiminin esası iktidarın korunması ve bununla birlikte hegemonyanın tesisini içermektedir. İşte bu iki kavram algı yönetiminin özünü, yani amacını belirler. İktidara gelen güçler ilk etapta iktidarlarını güçlendirmek isterler bunun içinde birtakım yöntemler ve mekanizmalara başvururlar. Post modern olarak adlandırılan süreçlere kadar olan süreçte klasik rıza üretim araçları olan devletin ideolojik aygıtları kullanılmıştır. Devlet ya da iktidarın bu sürece kadar katı uygulamalar içermesi, mutlak hakim güç olması bu durumu daha da kolaylaştırmıştır.

Avrupa'da feodal süreçte kilise ve feodal beylerin iktidar süreçlerini kullanmaları çift boyutlu olmuştur: Bir taraftan feodal

beylerin fiziksel çevreye ve bedene olan baskısı diğer taraftan ise kilisenin feodal beylerle ortak çalıştırdığı korkuya dayalı dini baskıcı rejim. Rıza daha çok dini korkular ya da gelenekler üzerinden sağlanmaktaydı. Fakat korkunun nedeni de netti: feodal sistem. Modern çağın ve kapitalizmin kurucu unsuru burjuvaziyi avantajlı hale getiren ve sistemi yıkarak kendi rejimini getiren işte budur, yani feodal sistemin aktörlerin görünürlüğü ve rızanın gönüllülük dışındaki mekanizmalar aracılığıyla sağlanması.

Modern dönemde ise durum feodal sistemden oldukça farklılık göstermektedir. DİA (Devletin İdeolojik Aygıtları) bu dönemde daha yoğun kullanılmış, klasik DİA'lara ek olarak medya, STK'lar, okulların yaygın hale getirilmesi gibi yöntemler kullanılmıştır. DİA'lar tepeden aşağıya iktidar ve hegemonya bağlamında göreceli olarak uzun süreli olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla da algı yönetimi ulusal bağlamda ele alınmış ve kapalı toplumların diğerlerini düşman olarak görmesi üzerine kurgulanmıştır.

1970'li yılların sonlarına doğru ulus devletlerin yavaş yavaş güçlerinin küreselleşme ile göreceli olarak aşınması, internet gibi çağın gidişatını değiştirecek bir teknolojinin yaşamlarımıza dahil olması, tüm dünyada bilginin paylaşımı ve kültürel yakınsamalar gibi etkenler artık iktidarların/devletlerin ayakta kalmaları, hegemonya kurmaları için kullandıkları algı yönetimi metotlarının 'rıza üretimi' bağlamında yeniden düzenleme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Yeni dönemde klasik metotlar da aşındığından iktidarlar algı yönetimi için birkaç tane mekanizmaya sığınmaktadır: a) Meşruluğu ve saygınlığı olan meslek gruplarından troller gerek yeni medyada gerekse ana akım medyada iktidarlar tarafından kullanılmaktadır, bu troller aracılığıyla dezenformasyon yapılmakta, kitleler uyuşturulmakta ve rıza üretimi sağlanmaktadır. b) Rusya'da pratik edildiği gibi bloglar iktidar ya da iktidara yakın güçler tarafından satın alınıp denetlenmekte, c) Sansür uygulanmakta, d) cezai yaptırımlar, e) bürokratik yaptırımlar sıklıkla tercih edilmektedir.

Kısaca, algı yönetimi, iktidar, hegemonya ve propaganda biri olmadan diğerinin olamayacağı iç içe olan kavramlardır. Bu ilişkiler çağlar boyunca yoğun bir şekilde kullanılmış olmasına rağmen, kullanılışı çağdan çağa göre değişim göstermektedir. Fakat algı yönetimi iktidarla beraber merkezi bir rol oynamaktadır. Diğer tüm kavramlar algı yönetimi olmadan uzun süreli varlık gösteremez. İktidar olmak ve gerekse iktidarı korumak, hegemonya kurmak için kitleler üzerinde algı oluşturmak ve oluşturulan algının yönetimi zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2017). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (6 b.). Tümertekin, A. (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Apak, D. (2018). *Soğuk Savaş Döneminde Algı Yönetimi ve Haber-Propaganda İlişkisi* (1 b.). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (4 b.). (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. Çavuş, S.O (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Bourdieu, P. (2000). *Televizyon Üzerine* (2 b.). T. Ilgaz (Çev.) İstanbul: YKY.
- Burawoy, M. (2015). *Üretim Siyaseti Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri* (1 b.). Gümüşoluk, Ç. (Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumun Yükselişi* (2 b.). Kılıç, E. (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişim Gücü*. Kılıç, E. (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakı, C. (2018). Propaganda. M. Karaca, & C. Çakı (Ed.) içinde, *İletişim ve Propaganda* (s. 13- 44). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çetin, B. N. (2014). Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 239- 265.
- Çoban, S. (2013). *Hegemonya aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya*. İstanbul: Perşömen Yayınları.
- Dural, A. B. (2012). Antonio Gramsci ve Hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 309- 321, Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/70351>
- Eraslan, L. (2020). *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fontana, B. (2013). *Hegemonya ve İktidar Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*. Gayretli, O. (Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Fontano, B. (2011). Hegemonya ve Retorik: Gramsci' de Siyasal Eğitim. C. Borg, J. Buttigieg ve P. Mayo (Ed.), *Gramsci ve Eğitim içinde* (s. 45- 66). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gönenç, Ö. (2018). *Medyada Algı Yönetimi*. İstanbul: DER Yayınları.
- Gramsci, A. (2018). *Modern Prens Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine* (2 b.). Esin, P. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

- Gültekin, M. (2020). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon* (10 b.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Haberli, M. (2012). Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 118- 134.
- Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (2005). *Geleneğin İcadı*. (M. M. Şahin, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kırmızıgül, B. (2020). *Post Truth Çağda Algı ve Algı Yönetimi Turizm Destinasyonalarında Algı Oluşturma*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Korkmaz, İ. (2012- 2013, Ekim- Mart). Facebook Ve Mahremiyet: Görmek Ve Gözetle(N)Mek. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 107- 122.
- Köse, H. (2004). *Bourdieu Medyaya Karşı*. İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Kulak, Ö. (2017). *Theodor Adorno: Kültür Endüstrisinin Kıskaçında Kültür*. İstanbul: İthaki Yayınevi.
- Maurice, H. (2018). *Kolektif Hafıza* (2.Baskı b.). (B. Barış, Çev.) Ankara: Heretik Yayınevi.
- Özer, N. P. (2019). Gazete Haberlerinde Manipülasyon 28 Şubat Örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), 213- 236.
- Saydam, A. (2019). *İletişimin Akıl ve Gönül Pencersi Algı Yönetimi* (9 b.). İstanbul: Remzi Kitapevi
- Solmaz, E. (2020). Dijital İletişim Çağında Postmodern Gazetecilik. O. Bayrakçı (Ed.), *Kelebek Etkisi Çalışma Yaşamında Değişim Ve Dönüşüm* içinde (s. 143- 166). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- TDK. (2021, Ocak 02). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Ocak 02, 2021 tarihinde sozluk.gov.tr/: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Turan, K. (2017). Toplum Mühendisliği, SiyasetMühendisliği ve Algı Yönetimi. B. Karabulut (Ed.) *Algı Yönetimi* içinde (s. 97- 116). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Türk, M. S. (2017). Algı Yönetimi ve İletişim: Algının Ötesinde Bir Gerçeklik Var mı?. B. Karabulut (Ed.), *Algı Yönetimi* içinde (s. 13- 37). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Vergin, N. (2012). *Siyasetin Sosyolojisi* (5 b.). İstanbul: Doğan Kitap

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 109-134
ISSN: 1302-6879

**XIX. Yüzyılın Ortalarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat
(293 Numaralı Tarsus Şer'iyye Siciline Göre 1848-1850)*
The Socio-Economic Life during the mid-19th Century Tarsus
(According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:293, 1848-1850)**

• **Osman KİMYA***
Rahmi TEKİN**

*Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van / Türkiye.
Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of
Education, Department of History
Van / Turkey.
osmankimya65@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4168-5224

**Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van / Türkiye.
Assoc. Prof., Department of Turkish
Language and Literature,
Van / Turkey.
rahmitekin65@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2175-7315

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

15/03/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

22/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Kimya, O. & Tekin, R. (2021). XIX. Yüzyılın Ortalarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat (293 Numaralı Tarsus Şer'iyye Siciline Göre 1848-1850). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 109-134

Citation: Kimya, O. & Tekin, R. (2021). The Socio-Economic Life during the mid-19th Century Tarsus (According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:293, 1848-1850). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 109-134

Öz

Şer'iyye Sicilleri tutulduğu dönemin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında en orijinal bilgileri içeren arşiv vesikalarıdır. Hal böyle olunca tarih araştırmalarında büyük öneme sahiptir. Sicil kayıtları ışığında dönemin sosyal, iktisadî, idarî, hukukî ve kültürel yapısı hakkında genel bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu kayıtlar, kişilerin ölümlerinden sonra tespit edilmeye çalışılan özel mülk konumundaki mal varlıklarını belgeleyen arşiv kayıtlarıdır. Kadı sicilleri, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyye ve şer'iyye sicilleri denilen bu defterler kadı veya nâibi tarafından kayıt altına alınan ferman, berat, buyruldu, hüccet, halk dilekleri, telhis, temessük ve şukka gibi çeşitli belgeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada bulunan her sınıftan insanlar arasındaki hukukî meselelere dair kayıtları içermektedirler. Araştırmamızı ihtiva eden defter 293 numaralı Tarsus Şer'iyye Sicili (H.1264-1266 / M.1848-1850) iki yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. 172 sayfadan ve 108 hükümden oluşan sicil, kaza statüsünde olan Tarsus'un sadece sosyal ve iktisadî yapısı hakkında değil birçok yönden önemli bilgilere de ulaşmak mümkündür. Sicil kayıtları kaynak alınarak yapılan bu çalışmada Tarsus'un XIX. yüzyılın ortalarındaki sosyo-ekonomik ve kültürel hayatının genel bir portresi çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şer'iyye sicilleri, Tarsus.

* Bu makale yazarın, "293 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1264-66 / M. 1848-1850)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Sher'iyeye Records are archive documents containing the most original information on the socio-economic conditions of the era they were kept. As such, they have great importance to historical research. It is possible to have an access on general information about the social, economic, administrative, legal, and cultural structure of the period in the light of these registry records. These records also document and identify the private properties of the individuals after their deaths. These registers are named as judicial registers, court records, registers of the registrar and include various documents such as decrees, charities, folk wishes, phrases, appeals, and shukka. They contain records of legal issues occurred among the people from different classes across the center and peripheral provinces in the Ottoman Empire. The Tarsus Şer'iyeye Registry (H.1264-1266 / M.1848-1850), which is the notebook under analysis in this study, covers a two-year period. This registry which consists of 172 pages and 108 provisions provides us with important information in various ways including the social and economic structure of Tarsus which had the status of a district. By looking at the registry records, a general picture of the social, economic, and cultural life of the mid-19th century Tarsus is drawn.

Key words: Ottoman Empire. Sher'iyeye records, Tarsus.

Giriş

Şer'iyeye sicillerinin tanımı noktasında kesinlik olmamakla beraber çeşitli tanımları yapılmıştır. Sicil lügatta kaydetmek, okumak ve karar vermek anlamına gelir. Terim olarak ise insanları ilgilendiren tüm hukukî durumları, kadıların aldığı kararların suretlerini, hüccetlerini ve yargıyı alakadar eden çeşitli yazılı kayıtları içeren defterlere mahkeme defterleri, kadı defterleri, şer'iyeye sicilleri, zabt-ı vekâyi sicilleri veya sicillât defterleri denilmektedir (Pakalın, 1993: 343)¹. Bir diğer tanımları ise şer'î mahkemelerde mahkemenin bilgisi

¹ Kadı defterleri denilmesinin sebebi Osmanlı Devleti Beylik döneminde bile bir bölgeyi fethettiğinde idareyi temsilen bir subaşı ve hukuki işleri temsilen ise bir kadı tayin ederdi. Ortaylı, İ. (2001). Kadı. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, (69-73), İstanbul: Diyanet Yayınları.; Osmanlı Arşivlerinde kadı defterlerine ait en erken tarihli örneklerine ilk olarak Bursa'da rastlanmıştır ve 1455 tarihli kayıtlardır. Bkz. Uğur, Y. (2010). Şer'iyeye Sicilleri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39, (8-11), İstanbul: Diyanet Yayınları.; Şer'iyeye Sicilleriyle alakalı olarak da fazla bilgi için bkz. Akgündüz, A. (2002). İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 54-68.; Şer'iyeye Sicilleri ile alakalı yapılan muhtelif çalışmalar; Karataş, A. İ. (2005). *Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.; Oğuz, İ. (2006). *Tarsus Şer'iyeye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*. Mersin: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayını., Poş, A. (2008). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus'ta Müslim-Gayrı Müslim İlişkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 593-619.; Ulutaş, S. (2006).

dâhilinde tutulan ve resmi geçerliliği olan her türlü kayıtların toplanmış olduğu defterlere Şer'iyeye Sicili denilmektedir. Bu defterler XV. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki zaman dilimi içinde Osmanlı tarihini ve sosyal, siyasî, hukukî hayatını önemli oranda ilgilendirmektedir. Bu özelliğiyle de Osmanlı kültür tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir (Kankal ve Taş, 2006: 4).

Osmanlı Devleti'nde şehir tarihi ile alakalı yapılan araştırmalarda birinci elden kaynak durumunda olan Sicil kayıtları ait olduğu kentin; sosyal, iktisadî, hukukî, idarî ve kültürel olmak üzere birçok farklı alanda bilgilerine ulaşmak mümkündür. Bu defterlerde merkez ile olan yazışmalarda, ferman, berat, buyruldu, hüccet, halk dilekleri, telhis, temessük ve şukka gibi kayıtlar bulunmaktadır. Mahalli meselelere ait kayıtlar genellikle borç, evlenme, alacak-verecek, alım-satım, emanet, boşanma, arazi anlaşmazlığı, vasi, nafaka bağlama, vekil ataması, terekeler, vakıflar vb. konuları ihtiva etmektedir. Bununla birlikte ait olduğu yerin beledi ve inzibati işleri, ordu için asker sevkıyatı ve zahire ihtiyacının karşılanması, devletin çıkardığı çeşitli yasaklar halktan vergi toplanması, şehir ve kasabaların nüfusu, bölgede yetiştirilen ürünler, salgın hastalıklar ve aile hayatı gibi konular da bu defterlere kaydedilirdi.

293 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili'nin içeriği esas alınarak dönemin sosyal hayatı, (aile, boşanma, vesâyet, verâset) ekonomik hayatı, (çarşı, esnaf, dükkân, pazarlar, meslek grupları, eşya ve hayvan fiyatları) ele alındıktan sonra, sicilde geçen Tarsus'a ait yer isimlerine (mahalle, sancak, kaza, nahiye ve karye isimleri) değinilmiştir. Ayrıca dönemin sosyal, kültürel, dinî ve askerî hayatı hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Sicilde yer alan davaların işlenişine bakıldığında hepsinin belirli kalıplar içerisinde olduğu görülmektedir. Davalarda önce davacı ile davalı ayrıntılı bir şekilde tanıtılır. Bu kişilerin aslen nereli oldukları, nerede ikamet ettikleri ve meslekleri hakkında bilgi verilir. Bu bilgilerden hemen sonra davanın konusuna geçilir. Ardından davacı daha sonra ise davalı olan kişi dinlenir. Şahitler dinlendikten sonra da mahkeme sonuçlandırılır.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri ve Arşiv Belgeleri Işığında Menemencioğlu Aşireti'nin Mısırlılara ve Osmanlı Devleti'ne İkili Yardım Faaliyetleri (1832-1841). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 369-392.

Tarsus'ta Sosyal Hayat Aile ve Evlilik

Sosyal hayatın temeli aileye dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde aileyi meşru temellere oturtan dinî ve sosyal bir olgu olan evlilik, aileyi oluşturan en büyük etkidir. Bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslâm ve Osmanlı hukukunda da aile kurumunun önemli bir yeri ve rolü vardır. Bu bakımdan İslâm hukuku eserlerinde, fetva ve mecmualarında aile hukuku bölümleri önemli bir yer tutar (Kazıcı, 2003: 190)². Anne, baba ve çocukların oluşturduğu bir sosyal yapı olarak tanımlanan aile en eski devirlerden beri insanlığın ve sosyal sistemin en temel ögesidir (Gökçe, 1976: 47-50). Dolayısıyla aile toplumun çekirdeği kabul edilmiştir.

Bir toplumun siyasî, sosyal, hukukî ve ahlakî yapısını anlamak ancak o toplumun aile tiplerinin incelenmesiyle mümkündür (Kafesoğlu, 2003: 228)³. Yöneten ve yönetilen herkesin bir aileye mensubiyeti olduğuna göre fertlerin toplum içindeki konumlarına etki eden en önemli müessese ailedir (Doğan, 1999: 372). Aile ise evlilik ile başlamakta ve nikâh akdi denilen bir akitle gerçekleşir. Bu akit islâm aile hukukunda mihir denilen ve erkek tarafından kendisi ile evlenecek kadına verilen malî bir ödemedir. Mihir evlenen kadının hakkıdır. Kadın bunu istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Mihir evliliğin tabii sonucudur (Akgündüz, 1980: 13). Mihir peşin ödendiği gibi daha sonra da ödenebilirdi. Mihrin peşin ödenmesine *mihir-i mu'accel*, nikâhtan sonra ödenmesine ise *mihir-i müeccel* denir. Nikâhtan sonraya bırakılan *mihir-i müeccel* süresi kadının rızası ile belirlenirdi. Dolayısıyla kadın, vadesi dolmayan mihrini isteme hakkına sahip değildir. Fakat koca belirlenen mihrini vermeden önce vefat ederse, kadın bu hakkını, kocasının terekesi (mal varlığı) paylaşılmasından önce alma hakkına sahiptir. Aynı şekilde kadının boşanması durumunda da mihr-i müeccel peşin olarak ödenirdi. Mihr-

² Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.; Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügati't-Türk adlı eserinde, Türk toplumunda budun ve boydan sonra en küçük birimin "aile" olduğunu belirtmiş ve toplumun aile kurumuna dayandığını söylemiştir. Bkz. Köymen, M. A. (1975). Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı. *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 4, 127-155.

³ Tabakoğlu'na göre, Osmanlı aile biçiminin çok çocuklu olması bir istisnai durumdur ve en yaygın olanı bir, iki üç çocuklu aile şeklindedir. Bu nedenle Osmanlı klasik dönem aile nüfusu beş kişiye dahi ulaşmamaktadır. Bkz. Tabakoğlu, A. (1992). Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-1*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.; Bu sonucu destekler nitelikte olan ve tereke defterlerine dayandırılan başka bir çalışmada Osmanlı ailesi; anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile şeklindedir. Bkz. Demirel, Ö. (1992). Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 97-161.

i müccel de mihr-i mu'accel gibi ev, eşya, bahçe, canlı hayvan, nakit para ve ev eşyası olabilmektedir (Aydın, 1985: 69-70).

7 Cemâziye'l-âhir 1266 / 20 Nisan 1850 tarihli bir dava örneğinde, Ali bin Abdülkerim'in Fatıma binti Hacı Hüseyin'i nikâh ettiği ele alınmıştır. Ancak Fatıma binti Hacı Hüseyin mahkemeye başvurarak bu nikâhın kendi haberi olmadan yapıldığını ve kabul etmediği belirmektedir. Mahkeme kararıyla nikâhın iptal edilip ve beş gün sonra Ali bin Abdülkerim'in geleneklere uygun şekilde Fatıma binti Hacı Hüseyin'e tekrar talip olup 1000 kuruş mihirle kabul ettiğini ve meselenin çözüme kavuştuğunu görmekteyiz (Tarsus Şeri'yye Sicili Numara: 293, Hüküm: 36-140). Bu şekilde davalarda aslında XIX. yüzyılın ortalarında Tarsus'ta kadın haklarının güvence altında olduğu, bununla beraber kadının rahatlıkla mahkemeye başvurabildiği anlaşılmaktadır.

Tereke kayıtları⁴, ölen kişilerin vârislerinin mahkemeye başvurmaları durumunda, metrukâtın tespit ve taksimi için gerekli fiyatlandırma yapılarak kayda geçilirdi. Bu kayıtlar bazen sicil defterlerinde yer alır bazen de müstakil defterler halinde tutulurdu. Terekelerde ölen şahsın her türlü mal varlığı, alacak ve verecekleri ayrıntılarıyla kaydedilirdi (Barkan, 1993: 1-2. Öztürk, 1995: 8-10). Hal böyle olunca da bu terekeler sayesinde ölen şahsın aile yapısı, sosyal statüsü, kullandığı ev eşyaları, ölen bayan ise kullandığı ziynet eşyası, süs eşyaları ve mücevherat gibi eşyalarla ölen şahısla ilgili detaylı malumatlar elde edilmektedir.

11 Cemâziye'l-âhir 1265 / 4 Mayıs 1849'da Dellal Yusuf bin İsmail'in vefat etmesinden sonra terekesinin eşi Fatıma binti Mehmed, çocukları ve annesi Fatıma arasında vekil olan amcaları İsmail Ağa tarafından pay edilmesi konusu ve kendilerine teslim edilmesi ele alınmıştır (TŞS: 293, Hüküm: 75-257). Terekede çıkan eşyalara bakıldığında ev eşyaları olarak *döşek, yorgan, yastık, sini, sandık, kilim*; giyim olarak *gömlek, dizlik, entari, mintan* gibi pek çok günlük kullanılan eşyalar görülmektedir. Terekelerde asıl dikkat çeken durum ise alacak- verecek durumlarıdır. Dellal Yusuf b. İsmail'in terekesi de toplam 4240 kuruş olarak tespit edilmiştir. Ancak terekesinde borçları ve mahkeme giderleri (TŞS: 293, Hüküm: 75-257)⁵ düşürüldükten

⁴ Tereke kayıtları, miras hukukunun bir gerekliliği olarak tutulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Cin, H. ve Akgündüz, A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını.

⁵ Tereke davalarında mahkeme giderleri ölen şahsın tereke sinden düşüldükten sonra tereke taksimi yapılırdı. Dellla Yusuf'un davasında mahkeme giderleri olarak 80 kuruş dellaliye ücreti, mahkeme harcı için 46,5 kuruş, vesayet ücreti için 30 kuruş ve kağıt ücreti için 2 kuruş kesilmiştir.

sonra geriye 3200 kuruş kaldığı anlaşılmaktadır. Bu kalan tereke ise varisleri olan eşi Fatıma'ya 400 kuruş, oğlu Allahverdi'ye 2266,27 kuruş ve annesi Fatıma'ya ise 533,13 kuruş olarak pay edilmiştir. Sicillerdeki davalarda dikkat çekici olan başka bir husus da mahkemelerde kadınların vekiller aracılığıyla temsil edilmesidir. Bu vekiller genellikle kadınların baba, erkek kardeşleri veya yakın akrabalarından birileri olabilir. Kadınlara verilen mihir miktarının her ne kadar değişiklik arz etse de ortalama 1000 kuruşa tekabül ettiği görülmektedir (TŞS: 293, Hüküm: 36-140).

Boşanma

Osmanlı toplum yapısında aile birliğinin güvence altına alınması açısından evlilikte devamlılık esas olmakla beraber, aile içindeki uyumu devam ettirmek imkânsız hale geldiğinde nikâh akitlerini muhtelif yollarla sona erdirme imkânı bulunmuştur. İslam dini boşanma durumunu bir hak olarak kadınlara ve erkeklere tanımış olmakla birlikte Hz. Peygamber eşlerin evlilik birliğini sonlandırmalarını “*Allah nezdinde helallerin en istenmeyeni*” olarak ifade etmiştir (Kurt, 2012: 335). Boşanma eşler arasında sabî olan şer'i bağın kaldırılmasıdır. İslamiyet boşanmayı hoş görmemekle beraber aile hayatı dayanılmaz hale gelmişse zaruretten mubah kabul etmiştir. Osmanlı mahkemelerinde kadının huzurunda görülen davaların muhtelif kayıtları olan şer'iyeye sicillerinde evliliğin sonlandırılması üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- Erkeğin tek taraflı olarak irade beyanı olan (bâin ve şartlı) talak.
- Kadının mihr-i müeccel ve iddet nafakası gibi bazı haklarından vazgeçmesi yoluyla gerçekleşen muhâla'a.
- Hâkim kararıyla boşanma anlamına gelen tefrik.

Bunlardan talak⁶, tamamen kocanın talebiyle gerçekleşirken, muhâlaa⁷ ve tefrikte boşanma isteği genellikle kadın tarafından gelmektedir (Aydın, 1985: 25). Sicil kayıtlarına bakıldığında sadece bir boşanma davası görülmektedir. 16 Muharrem 1266 / 2 Aralık 1849'da bir boşanma davası örneğinde Tarsus'ta Hasan Ağa köyü sakinlerinden olan Mehmed bin Ali ile eşi Meryem binti Yusuf aralarındaki birliktelikte uyuşma olmadığından bu evliliklerine daha fazla devam edemeyeceklerine ve bunun üzerine Meryem binti Yusuf'un mahkemeye başvurarak mihr-i mu'accel ve nafakası olan 150

⁶ **Talak:** Nikâhlı kadının kocası tarafından bırakılması. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1201.

⁷ **Muhâlaa:** Kadının kocasına biraz mal vermek suretiyle birbirlerinden resmen ayrılmaları. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi Lügat*, 776.

kuruştan vazgeçtiği ve ikisinin anlaşmalı olarak boşandığı, meselenin çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır (TŞS: 293, Hüküm: 27-121)⁸.

Vesâyet ve Verâset Davaları

Sicilde vesâyet davalarına sıkça rastlanılmaktadır⁹. Vâsi denetiminde çocuğun nafakasının temini, çocuğun rüşt ve bulûğ çağına ulaşmaya kadar devam etmektedir. Çocuğun bu yaşa gelinceye kadar sahip olduğu servetinin muhafazası, işletilmesi, kendisinin talim ve terbiyesi, nafakasının sağlanması, mahkemece tayin edilen vâsi aracılığıyla yapılmaktadır (Öztürk, 1995: 233). Belgelerde karşılaşılan vesâyet, yani vasî tayini iki çeşit olmaktadır. Birincisi bir sahsın ölümünden sonra yapılmasını istediği işler, harcamalar ve mallarının kullanımı için vasî tayini, ikincisi ise yaşları küçük çocukların anne babalarının ölümü veya boşanması sonucu mallarının veya işlerinin idaresine mahkemece vasî tayinidir.

Defterde vâsilikle ilgili durumlarda vâsinin genellikle anne, dede, amca, dayı, kardeş veya resmî bir görevli olduğu görülür. 19 Receb 1265 / 10 Haziran 1849'da bir tereke kaydında; Tarsus'ta Tiznik köyü sakinlerinden olan Kürt Haydar bin İbrahim'in vefat etmesinden sonra terekesinin varislerine pay edilmesi ele alınmıştır. Terekesi alacak-verecek düşürüldükten sonra 685 kuruş kalmıştır. Taksimatta kızı Gülistan'a 342,2 kuruş, kardeşleri Mehmed ve Ali'ye ise 171 kuruşun pay edilir. Ancak Trabzon'da bulunan kardeşi Ali orada hazır olmadığı için onun amcası olan Mehmed'in vâsi tayin edildiğini ve Ali'nin payı olan 171 kuruş vasisi olan Mehmed'e teslim edildiği görülmüştür (TŞS: 293, Hüküm: 12-91).

Bazı tereke kayıtlarında kişilerin daha ölmeden önce kendilerine vâsi tayin ettiği tespit edilmiştir. 23 Rabî'u'l-evvel 1266 / 6 Şubat 1850 tarihinde Tarsus'ta Tabakhane Mahallesi sakinlerinden Medine-i Münevvere'de vefat eden Dellak Hacı Ömer bin Abdulah'ın eşinden başka varisi olmadığından kendisi hala hayattayken kendine vâsi tayin ettiği Müftü Mahallesinden Velîyüddîn bin Mehmed'e beytülmal müdürü Mahmud Bey tarafından merhumun eşinin payının vekiline teslim edildiği kaydedilmiştir (TŞS: 293, Hüküm: 20-22-105-111). 293 Numaralı sicilde geçen kayıtların birçoğu verâset davalarıdır. Bir kimsenin vefat etmesiyle birlikte mevcut mal

⁸ Sicilde kayıtların; "zimmetimde mütekarrer yüz elli guruş mihri müeccel ve iddetim içinde olan nafaka-i iddet ve süknâsından vazgeçip" şeklinde ibare bulunmaktadır. T,Ş,S, Numara:293, Hüküm: 27.

⁹ **Vesâyet:** yetim, akılca zayıf veya hasta olan bir kimsenin malının idare edilmesidir. Ölen kişinin malını ve çocuklarının bakımını üstelenen kişiye ise vâsi denir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi Lügat*, 1138

varlığının kanunî varislerine (mirasçılara) intikal etmesidir¹⁰. Ölen şahsın malları bir bütün olarak, doğrudan doğruya ve kendiliğinden mirasçılara intikal eder. İslam Hukuku'na göre, bir şahsın ölümünden sonra ardından bıraktığı tüm mal varlığı, ölen kimseye yakınlığı şer'î olarak kanıtlanmış kimseler arasında, şer'î miras kuralları doğrultusunda paylaştırılmaktadır.

Terekelerden hisse alımında anne, baba, babanın babası, anne ve babanın annesi, öz kız, ana bir erkek kardeş, oğlun kızı, ana-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, ana kız kardeş ve eşler gibi yakın akrabalar birinci dereceden mirasçılar olarak kabul edilmiştir.

Sicilde geçen bir davada Câmî'-i Atik Mahallesi sakinlerinden olan Emine binti Ali'nin vefat etmesinden sonra terekesi varisleri olan Ali bin Mehmed, Hacı Mehmed ve Dudu binti Bekir arasında taksim edilmesi konusu ele alınmıştır. Terekeye bakıldığında *yastık, yüz yastığı, döşek, yorgan, sofrası, sandık, entari, yaşmak kumaş*¹¹, *yaşmak kısa entari* ve *tarak* gibi günlük kullanılan eşyaların dışında bir de mihr-i müeccel olan 150 kuruş olduğunu ve bunların Ümmügülsüm binti Abdullah'a teslim edilmesinin detayları yazılmaktadır (TŞS: 293, Hüküm: 30-129).

11 Cemâziye'l-âhir 1266 / 20 Nisan 1850 tarihli bir başka tereke kaydında ise vefat eden Ali bin Hasan isimli şahsın ölümünden sonra mallarının eşi ve çocukları arasında pay edilmesi konusu ele alınmıştır. Ancak davada dikkat çeken en önemli özellik her şeyin en ince ayrıntısına kadar kayıt altına alınması ve bunların ölen kimsenin yakınları arasında pay edilmesidir (TŞS: 293, Hüküm: 33-137). Terekelerde bir diğer detay da vefat eden kişinin geride bıraktığı mallar üzerinden zorunlu olarak yapılan harcamalar bulunmaktadır. Bu harcamalar kişinin hayattayken bulunduğu tasarruflarla birlikte, vefatıyla ortaya çıkan bazı hakların ve görevlerin yerine getirilmesi için yapılmaktadır (Öztürk, 1995: 217). Vefat edenin mal varlığı paylaşılmadan önce terekesinden cenaze masrafları da alındıktan sonra miras, vârisleri arasında taksim edilirdi (TŞS: 293, Hüküm: 30-131-132)¹². Zorunlu harcamaların başında *techiz*¹³ ve *tekfîn*¹⁴ gelir.

¹⁰ **Muris:** Miras bırakan, kazandıran. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi Lügat*, 799.

¹¹ **Yaşmak kumaş:** Kadınlarının sokakta ferâce giydikleri vakit yüzlerine tutundukları ince beyaz tül bent. Bkz. Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 240.

¹² Kayıtlarda "*Müteveffânın techiz tekfînine sarf olunan mesarîfat..*" şeklinde ölen kişinin cenaze ve defin işlemlerindeki masrafları terekesinden düşülürdü. Bu miktar genelde 40 kuruş ila 60 kuruş arasına tekabül eden bir meblağ olurdu.

¹³ **Techiz:** Ölünün yıkama, kefenlenmesi. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi Lügat*, 1226.

Daha sonra tereke sahibi borçlu olarak ölmüşse bu borçlar terekeden hak sahiplerine verilmek üzere çıkarılır. Ayrıca mihir, mahkemeye ait harçlar, dellal (eğer mallar satışa çıkarılmışsa) ve sâireye yapılacak ödemelerin yekûn terekeden çıkarıldığı görülmektedir.

Terekelerden mirasın taksimi dışında, mirasa konu olan mal ve eşyaların incelenmesi de sosyal hayat açısından önemli kayıtlardır. Terekelerden çıkan eşyalar dönemin sosyal ve ekonomik yapısını göstermektedir. Deftere konu olan tereke davalarından tespit edilen ürünler Tarsus'un XIX. yüzyıl sonlarına doğru yer yapısını kısmen de olsa ortaya koymaktadır. Defterde geçen terekelerden Kelâm-ı Kâdim (TŞS: 293, Hüküm: 81-273) diye Kur'an-ı Kerim'in ismi sıkça geçmektedir. Dikkat çekici olan bir başka husus da terekelerde karşılaşılan hayvan postlarıdır. Tespit edilen bu hayvan postlarından o bölgede yaşayan hayvan türleri hakkında genel bir kaniya varılabilir. Ayrıca maddi değer açısından da değerlendirilebilir. 25 Zi'l-hicce 1264 /22 Kasım 1848 tarihli bir kayıta Tarsus'ta Kulak köyü ahalisi olan Malkoç Hüseyin bin Ahmed'in vefatından sonra terekasının varisleri arasında taksim edilmesi verilmiş. Terekede *inek, buzağı, merkep, deve, kıl çadır* ve çeşitli ev ve mutfak araçları tespit edilmiştir. Yekûnu 545 kuruş olan terekeden, eşine mihir borcu 125 kuruş, bargir kirası 20 kuruş, mahkeme harcı 21 kuruş düşüldükten sonra terekeden geriye 379 kuruş kalmıştır. Eşi Ayşe'ye 47 kuruş, oğluna 142 kuruş, büyük kızına 66 ve küçük kızına 66 kuruş olarak pay edilmiştir (TŞS: 293, Hüküm: 101-345).

Sicil kayıtlarında Tarsus'ta vefat eden birçok fakir ve kimsesiz garibanların tereke kayıtları veya terekeleri yoksa da cenaze ve defin masraflarının kaydı da karşımıza çıkmaktadır. Bu davalarda genelde cenaze ve defin masraflarının merkezî hazineden karşılandığı anlaşılmaktadır (TŞS. 293, Hüküm: 1-4)¹⁵. Recep 1264 / 1848 yılının Haziran ayının başından sonuna kadar vefat eden fakir ve kimsesizlerin tereke kaydı ve defin masraflarına harcanan 40 kuruşun kaydı ele alınmıştır (TŞS: 293, Hüküm: 95-331). Bu şekilde Haziran ayı boyunca tam olarak 120 fakir ve kimsesizlerin cenaze ve defin masraflarının merkezi hazineden karşılandığı görülmektedir. Sicilde

¹⁴ **Tekfin:** Kefene sarma, kefenleme. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi Lügat*, 1243.

¹⁵ Sicilde geçen davada Hüseyin bin Abdullah, Hatice binti Mehmed, Ahmed bin Salih ve İbrahim veledi Artin isimli şahısların fakir ve kimsesiz olduklarını yine bu dört şahsın cenaze ve defin masrafları olan 122 kuruşun hazineden karşılandığı ele alınmıştır. Bkz. "mürd olan fukarâ ve bigânenin muhalledâtı ve techîz ve tekfîn mesârifâtı beyân şode. Bâlâda zikr olunan dört nefer, ma'rifet-i şer'-i şerîf techîz ve tekfîn mesârifâtı yüz yirmi iki guruş sandıktan i'tâ olunmak için tahrîr kıldı.12 Z sene 64" şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

ayrıca dikkat çeken önemli bir ayrıntı vefat eden kimsesizlerin varisleri olmaması konusudur. Varisleri olmadığından genelde terekeleri hesaplanarak hazineye aktarılmıştır.

12 Muharrem 1265 / 8 Aralık 1848 tarihli bir sicilde Tarsus'ta Küçük Minare Mahallesinden olan Hatice binti Abdullah'ın vefat etmesinden sonra varisleri olmadığından terekasının hazine müdürü Beşir Ağa tarafından hesaplanarak hazineye aktarılması konusu ele alınmıştır. Tereke aktarılmadan önce merhumun hayattayken mevcut olan borçları kapatılarak, daha sonra cenaze ve defin masrafları düşüldükten sonra kalan miktarın hazineye aktarıldığı kayıtlıdır. Tablo 6'ya baktığımızda yine dikkatlerden kaçmayan ayrıntılar vardır. Özellikle kalan bir miktar soğanın da kaydedilmesi bu dönemde tereke kayıtlarının ne kadar hassas bir şekilde tutulduğu görülmektedir (TŞS: 293, Hüküm: 88-302).

Terekelerden Tespit Edilen Mal Çeşitliliği

Kayıtlarda mirasın taksimi dışında, mirasa konu olan mal ve eşyaların incelenmesi de sosyal hayat açısından önemli kayıtlardır. Bunun yanında ev eşyalarının kullanımı da barınma ihtiyacı kadar önemlidir. Eşyaların çeşitliliği ve sayısı, kişinin veya ailenin, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını yansıttığı kadar hayat tarzını da ortaya koyar (Demirel vd., 1992: 706). Ayrıca Terekelerden çıkan eşyalar dönemin sosyal ve ekonomik yapısını da göstermektedir. Deftere konu olan tereke davalarından tespit edilen eşyalar Tarsus'un XIX. yüzyıldaki kültürel, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında önemli ipuçları vermektedir (TŞS: 293, Hüküm: 1-56-66-67-193-197)¹⁶.

İnsan fitratından kaynaklanan örtünme ihtiyacı iklim, malzemeye, kültüre, dine ve coğrafyaya göre şekillenmiştir. Osmanlı toplumunun da sahip olduğu dinî ve örfî kültürün etkisi neticesinde zengin ve çeşitli bir giyim-kuşam kültürü ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplum yapısında Müslim, gayrimüslim, askerî, meslekî, dinî, tasavvufî, kadın-erkek zümre ya da gruplara ait farklı giyim-kuşamlar bulunmaktadır (Demirel vd., 1992: 717). İncelediğimiz sicil kaydında geçen terekelerden dönemin giyim-kuşamının tespiti mümkündür. Tespit edilen giyim-kuşama dair eşyalar tablolar halinde verilmiştir¹⁷. Tespit edilen kıyafetler arasında *entari*, *peştamal*, *şal*, *şalvar*, *dizlik*, *don*, *kemer*, *ayakkabı* gibi birçok giyim eşyası bulunmaktadır. Ayrıca *İngiliz şalı*, *Kırım keçesi* gibi kıyafet isimlerinin geçmesi bölgede giyim-kuşama dair bir etkileşim olduğunu göstermektedir. Bu

¹⁶ Sicilde tespit edilen günlük eşyalar için bkz. Ekler, Tablo 1.

¹⁷ Sicilde tespit edilen giyim-kuşam eşyaları için bkz. Ekler, Tablo 2.

bilgilerden giyim kuşama dair ticarî ilişkilerin olduğu sonucuna da varılabilir¹⁸.

Ayrıca terekelerde sık rastlanılan bir diğer önemli durum ise mücevherat ve süs eşyasıdır. Terekelerden bilezik, yüzük, altın gerdan gibi birçok takı tespit edilmiştir. Gümüş takılar çoğunlukta olmakla beraber altın takılara da rastlanmıştır. Özellikle kadın aksesuarları içerisinde altın, gümüş ve inci dikkati çekmektedir. Tespit edilen takı ve mücevherata dair eşyalar da tablo şeklinde verilmiştir¹⁹. Terekelere bakıldığında özellikle *altın gerdanlık*, *altın cübbe*, *altın terki*, *altın toka*, *altın terazi*, *altın burma çift*, *altın çeleme* ve *altın yüzük* gibi çok sayıda altından yapılan takı ve ziynet eşyaları geçmektedir. Bunun yanında *mısır altını*, *altın mahmudiye*, *mecidiye*, *islâmbol altını* gibi altın çeşitleri de terekelerde dikkat çeken çeşitler olup ticaretin olduğunun göstergeleridir. Ayrıca var olan bu ziynet eşyaları mevcut olduğu dönemin ekonomik düzeyini yansıtması açısından oldukça ehemmiyetlidir.

Terekelerden tespit edilen önemli eşyalardan biri de mutfak eşyalarıdır. Kullanılan eşyalar dönemin refah düzeyini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Terekelerden tespit edilen mutfak eşyaların başında *kahve takımı*, *kahve cezvesi*, *sini*, *fincan*, *tas*, *kaşık*, *leğen*, *bıçak* gibi eşyalar gelmektedir. Kullanılan eşyaların çoğunun gümüş ve bakırdan yapıldığı görülmektedir. Özellikle tas ve fincanların gümüşten olduğu görülmektedir. Bunlar arasında gümüş leğen ve kazan da geçtiği gibi bunların bakırdan olanları da tespit edilmiştir. Bu eşyalardan dönemin üretimi ve tüketiminin neler olduğu hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Yukarıda da belirtildiği gibi kullanılan eşyalar dönemin refah düzeyini gösterdiği gibi temizlik anlayışını da göstermektedir. Terekelerden tespit edilen eşyalar arasında özellikle *leğen*, *güğüm*, *ibrik* ve *hamam tasının* geçmesi hijyene önem verildiğini göstermektedir. Başka dikkat çeken ayrıntı da terekelerde mutfığa dair ufuk eşyaların dahi kayıt altına alınması dikkat çekicidir. *Suriye demlik*, *kosova tepsi* eşyalarda ticari ilişkileri gözler önüne sermektedir²⁰.

Terekelerde tarımsal ürünlerden bahsedilirken zahire diye genel bir ifade kullanılmaktadır. Mevcut tarımsal ürünlere baktığımızda *hınta* (*buğday*), *pirinç* gibi hububatların yanında Akdeniz iklimin karakteristik tarım ürünleri olan *portakal*, *mandalina*, *zeytin*, *badem* gibi ürünlerde geçmektedir²¹. Günümüzde de narenciye

¹⁸ Bir Tereke örneği için bkz. Ekler, Tablo 10.

¹⁹ Sicilde tespit edilen süs ve ziynet eşyaları için bkz. Ekler, Tablo 3.

²⁰ Sicilde tespit edilen mutfak eşyaları için bkz. Ekler, Tablo 5.

²¹ Sicilde tespit edilen yiyecek-içecek maddeleri için bkz. Ekler, Tablo 6.

ve diğer ürünler Tarsus'un önemli ekonomik gelirlerinden biri olarak sayılmakta hatta bu bölgede yetiştirilen ürünler yurt içi ve yurt dışına ihraç edilmektedir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde narenciye üretiminin bölgede önemli bir tarımsal faaliyet ve ekonomik değere haiz bir geçim kaynağı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sicilde Geçen Meslek Grupları

Tek bir sicil defterinden hareketle Tarsus'un ekonomik yapısını ortaya koymak mümkün değildir. Fakat azda olsa sicilde geçen çarşılar, dükkânlar, lakaplar ve meslekler o dönemin iktisadî yapısı hakkında fikir vermektedir. Defterde geçen lakaplardan o kişilerin o mesleği yaptığı anlamına gelmeyeceği tabiidir. Fakat genel bir kanaat oluşturması açısından önem arz etmektedir. Sicilde çok geniş bir meslek grubuyla karşılaşmaktadır. Sicilde adı geçen meslek grupları; *Kuyumcu, Hekim, Kahveci, Çerçi, Kebapçı, Çamaşırçı, Bakraççı, Çulhallık, Pastırmacı, Bakkal, Pekmezci, Pabuççu, Sarraf, Rençber, Manav, Pastacı, Sürekçi, Tüccar, Katırcı, Berber, Nalbant* şeklindedir. Bu mesleklerin yanında sicilde *çarşı, Pazar, hamam ve hanlarında* adı geçmektedir. Bunlar; Hamam-ı Cedit (TŞS: 293, Hüküm: 7), Bedesten (TŞS: 293, Hüküm: 20-105), İncenin Meyhanesi (TŞS: 293, Hüküm: 107) Hayvan Pazarı (TŞS: 293, Hüküm: 32-135), Şaban Ağa ve Hindi Hanı (TŞS: 293, Hüküm: 78), Aynı Cebel Hanı ve Hamam-ı Atik'tir (TŞS: 293, Hüküm: 7). İsmi geçen çarşı, pazar ve dükkân isimleri Tarsus'un iktisadî hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden hareketle o dönemde canlı bir ticarî hayatın olduğundan söz edebiliriz.

Sicilde Geçen Hayvan Türleri

Sicilde bulunan birçok tereke taksimatında küçük ve büyükbaş hayvan adına rastlanmaktadır. Ayrıca kayıtlarda bu hayvanların alım-satımı da yapılarak ticaret için kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bu hayvanların beslenme ihtiyacı için kullanıldığı görülmekte ve bunların yününden yapılan birçok elbise veya ev eşyası da yine terekelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar ortak bir şekilde değerlendirildiğinde Tarsus'ta hayvancılığın çok canlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Sicilde gerek Tarsus'tan gerekse başka vilayet, sancak, kaza ve köylerden alınan hayvanların türleri ve fiyatları verilmiştir. Bu hayvanlarla ilgili davalarda hayvanlar ayrıntılı bir şekilde tarif edilmektedir. Tabloda verilmiş olan örnekte de kaç adet hayvan olduğu, fiyatı ve cinsi belirtilmektedir. Ayrıca sicilde geçen

davalarda hayvan fiyatlarının da tespiti mümkündür. Sicilde geçen hayvan isimleri ve fiyatları tablo halinde verilmiştir²².

Tarsus'taki Nahiye, Mahalle ve Köyler

293 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili'nde Tarsus'a bağlı nahiye, köy ve mahalle isimleri geçmektedir. Bu isimler arasında Tarsus merkeze bağlı 26 mahalle ismi tespit edilmiştir. 26 mahallesinin olması Tarsus'un büyük bir yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır. İsimleri verilen mahallelerden sadece Sûfiler, Debbağhâne ve Câmî'un-Nur Mahalleleri günümüze kadar ismini değiştirmeden gelebilmiştir. Diğer mahalleler ise mevcut oldukları devirde Tarsus'un önemli mahalleleri olarak bilinmektedir. Defterde dikkat çeken başka bir husus mahallelerin büyük çoğunluğunun şahıs adlarıyla anılmasıdır. Çok az sayıda camii ve yer adıyla anılan mahalleler de bulunmaktadır. Tarsus'a bağlı 4 nahiye tespit edilmiştir. Bunlar Kuştimur, Nemrun, Gökçeli ve Gülek nahiyeleridir. Ayrıca Tarsus'a bağlı 72 köy tespit edilmiştir. Belgelerde geçen mahalle ve köy isimleri tablo halinde verilmiştir²³.

Tarsus'taki Devlet Görevlileri

293 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicilinde askerî sınıfa mensup birçok kişinin ismi geçmektedir. Sicilde adı geçen bu kişilerin rütbeleri ve görevleri de tespit edilmiştir. Ayrıca belgelerde görüldüğü gibi vefat edenler arasında askerî sınıfa mensup birçok kişi de bulunmaktadır. 17 Cemâziye'l-âhir 1264 / 21 Mayıs 1848 tarihli bir sicilde, Kızıl Murad Mahallesi'nden olup vefat eden Tarsus Alay Beyi Ömer Ağa'nın terekesinin mahkemece hesaplanıp kaydedilmesi ve varislerine pay edilmesi ele alınmıştır (TŞS: 293, Hüküm: 342). Yine bu terekede geçen başka bir askeri görevli de Miralay Ali Bey'dir. Miralay Ali Bey, Alay Beyi olan Ömer Beyin damadıdır ve aynı zamanda terekenin hesaplanmasından sorumlu görevlidir. Belgelerde de görüldüğü gibi kayda geçen davalarda askerî sınıfa mensup olup vefat eden kişilerin hayattayken hangi rütbede görev yattığı net bir şekilde kayda alınmıştır. Buna benzer birçok belge bulunmaktadır. Farklı bir belgede Mühendishâne-i hümâyûn vazifesine Binbaşı İzzet Bey'in tayin edildiği ve kendisine maaş olarak da yedi yüz kırk guruş tahsil edildiği kayıtlıdır (TŞS: 293, Hüküm: 214). Defterde tespit edilen askeri sınıfa mensup kişiler: Onbaşı Samankololu İbrahim (TŞS: 293, Hüküm: 135), Miralay Rıza Bey (TŞS: 293, Hüküm: 135),

²² Sicilde tespit edilen hayvan türleri için bkz. Ekler, Tablo 4.

²³ Sicilde tespit edilen mahalle ve karye adları için bkz. Ekler, Tablo 7.

Miralay Ali Bey (TŞS: 293, Hüküm: 342), Binbaşı İzzet Bey (TŞS: 293, Hüküm: 209), Alay beyi Ömer Ağa (TŞS: 293, Hüküm: 342) ve Sipahi Hacı Mehmet (TŞS: 293, Hüküm: 347)

Belgelerde bunların dışında ayrıca, *köhne silahlık ve gem, kara takım tabanca, tüfenk, yay, at başlığı, tüfenk taşı, kılıç, bel bıçağı, hançer, silah kayışı* (TŞS: 293, Hüküm: 67-87-97-118-157-252) gibi pek çok askeri amaçla kullanılan araç-gereç adı da geçmektedir. Bu askeri araç-gereçlerle dönemin savaşları ve bunların şiddeti hakkında önemli derecede bilgiler elde etmek mümkündür. Defterde bu yıllar arasında birçok resmî görevlinin adı ve görevi yer almaktadır. Defterde tereke sayımlarında en çok adı geçen İbiş Ağa bu dönemde hem Tarsus meclis azası ve hem de beytü'l-mal memuru olarak görev yapmaktadır (TŞS: 293, Hüküm: 66).

Sicilde ayrıca Adana valisinin Mustafa Paşa olduğuna birçok belgede rastlanmaktadır. Genelde Adana eyaletiyle yapılacak olan resmi yazışmalar veya yapılan tayinlerden dolayı olan yazışmalarda Mustafa Paşanın adı zikredilmektedir (TŞS: 293, Hüküm: 113-280). Sicilde geçen isimlere bakıldığında genelde önemli devlet görevlerinde buldukları anlaşılmaktadır. Adana ve Maraş eyaletleri valisi Mustafa Paşa, Kara İsalu kaymakamı Yakup Bey, Tarsus kaymakamı Ali Bey ve en sonda da Darphâne-i âmire müdürü Mehmed Zahid Paşa'nın adları geçmektedir. Bu tür belgelerde genelde dönemin resmi çalışanları hakkında da önemli bilgiler aktarılmaktadır. Yine belgelerde mahkeme kâtibi Ahmed Efendi (TŞS: 293, Hüküm: 122), zaptiye Hacı Süleyman ve zaptiye Mülazımı Hasan Ağa (TŞS: 293, Hüküm: 154), ulak Şerif Mehmed (TŞS: 293, Hüküm: 122) gibi isimler ve meslekler geçmektedir. Sicilde resmî görevliler genel olarak davalara şahit gösterilme, asker sevkiyatı, iskelelerin güvenliği ve işleyişi, gümrüklerin korunmasını sağlamak şeklinde geçmektedir. Araştırma konusu olan 293 numaralı defterde geçen resmî devlet görevlilerinin isimleri ve görevleri tablo halinde verilmiştir²⁴.

Gayrimüslimler

Söz konusu Şer'iyeye Sicilinde gerek terekelerde, gerekse diğer belge türlerinde yapılan inceleme neticesinde birçok gayrimüslim ismine rastlanmıştır. Sicilde Rum, Fransız ve Ermenilerin bölgede yaşadığını veya bölgeye ticarî amaçlı geldiklerini görmekteyiz. Buradan hareketle bölgede çeşitli ırk ve milletten insanın birlikte

²⁴ Sicilde tespit edilen devlet görevlilerinin isimleri ve görevleri için bkz. Ekler, Tablo 8.

hayatını idame ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlı toplumu içerisinde iç içe yaşayan ahalinin komşuluk gibi sosyal münasebetlerde din etkisinin ön plana çıkmadığı görülmektedir. Bununla birlikte her üç dinin müntesipleri kendi dini inanışlarının gereğini yerine getirmede sıkıntı çekmedikleri anlaşılmaktadır (Tekin, 2014: 121). Sicilde geçen gayrimüslimler genelde ticaret ve zanaatla uğraşmaktadırlar. 17 Cemâziye'l-âhir 1265 / 10 Mayıs 1849 tarihli sicilde geçen bir örnekte Aslen Kayserili olup Tarsus'ta bakraçlık ticaretiyle meşgulken vefat eden Sahak veled-i Toros'un terekesinin kaydı ele alınmıştır. Terekeye bakıldığında Toros vefat ettikten sonra kalan malları babası olan Troses veled-i Karabet'e mahkeme huzurunda hesaplanarak teslim edilmiştir (TŞS: 293, hüküm. 90). Davalardan anlaşılıyor ki Osmanlı mahkemelerinde birçok gayrimüslim davası da çözüme kavuşturulmuş ve bunlar da Osmanlı tebâsı gibi mahkemelerden faydalanmıştır.

Sicilde geçen yine farklı bir davada Zehyan Mahallesi sakinlerinden olan Kirkor veled-i Karabet'in vefat etmesinden sonra kalan mallarının eşi Mariya veled-i Miyad ve çocukları Artin, Marta ve Giyane arasında pay edildiği anlaşılmaktadır. Terekede birçok eşya geçmekte, fakat dikkat çeken eşyaların başında seccade gelmektedir. Gayrimüslim terekesinde seccadenin bulunması yine bu dönemde Müslüman ve gayrimüslimlerin ne kadar iç içe yaşadıklarını göstermesi açısından önemlidir (TŞS: 293, Hüküm: 247). Sicilde dikkatimizi çeken diğer önemli bir belgede bir zımmının Müslüman olması ve Ali Rıza adını almasıdır (TŞS: 293, Hüküm: 149). Sicilde adı geçen gayrimüslimler ve görevleri tablo halinde verilmiştir²⁵.

Dinî Hayat

Bir şehrin dinî, kültürel ve sosyal hayatı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan kurumların başında ibadethaneler, hayır ve eğitim kurumları gelmektedir. Gerek İslamiyet öncesi dönemde ve gerekse İslamiyet sonrasında kurulan Türk devletlerinde devletin temel görevi, ahalinin refah ve huzurunun sağlanması olmuştur. Bu hadise Kutadgu Bilig başta olmak üzere, hükümdarlara, şehzadelere ve devlet adamlarına devlet yönetiminin inceliklerini anlatmak amacıyla yazılmış siyasetname ve vasiyetname, türü eserlerde özellikle vurgulanmıştır. Tarihimizde bu vazifeyi yerine getiren kurum ise vakıf müesseseleri olmuştur. Vakıf, şahısların kendilerine ait menkul veya gayrimenkul mallarını veyahut nakit paralarının toplumun yararına bağışlamaları olarak tanımlanabilir. Vakfın menşei Roma ve Bizans'a

²⁵ Sicilde tespit edilen gayrimüslimlerin isimleri ve görevleri için bkz. Ekler, Tablo 9.

kadar dayandırılmakla birlikte (Yediyıldız, 2012: 479-80), bu müessesenin çeşitli şekillerde bütün toplumlarda bulunduğuna şüphe yoktur. Bu arada vakfı, sadece İslami kökenli sayan bazı uzmanlar da vardır (Akgündüz, 1988: 22). Vakıf, Menfaati ibâdullahâ ait olur veçhile (ait olmak üzere) bir a'yın Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahpus ve memnu kılmaktır (Öztürk, 1983: 28).

Vakıf kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de terim olarak geçmemesine ve hadiste de "sadaka-i cariyeye" olarak nitelendirilmesine karşılık; vakıfların amacını teşkil eden her türlü "birr u hayr" ve "birr u takva" nasta geniş çapta anlatılmış, insanlar bu iyilik ve güzellikleri işlemeye teşvik edilmiştir (Öztürk, 2005: 12). Vakıf müessesesi hakkında muhtelif mezheplere mensub İslâm hukukçuları tarafından kurulmuş olan nazari sistemlere göre vakıf, doğrudan doğruya İslâmiyetle gelen bir müessesedir. İmam Şafî'ye göre Arabistan'da İslâmiyetten evvel vakıf mevcut değildi. Bazı İslâm müellifleri, İbrahim Peygamber tarafından yapılan vakıfların mevcudiyetinden de bahsederler (Köprülü, 1942: 3-4). Müslüman Türk devletlerinden Büyük Selçuklu devrinden itibaren vakıf müessesesi Türk devletlerinin toplum hayatında daha etkili şekilde rol oynamaya başlamıştır. Bu devirde ve sonrasında kurulan vakıf hastahaneler, medreseler, darüşşifalar, camiler, imaretler ve benzeri vakıfların yerleşim birimlerinin gelişmesinde büyük etkileri olmuştur (Baş ve Tekin, 1995: 19).

Vakıflar başlangıçta şahsi ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraki süreçlerde, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır. Özellikle Osmanlılar da hem ferdi hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir (Öztürk, 1995: 19). Osmanlı döneminde toplumdaki sosyal dengenin büyük ölçüde vakıflar tarafından sağlandığını biliyoruz. Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmesinde önemli bir rolü bulunan cami, medrese, vakıf vb. yapılar şehirlerin vazgeçilmez unsurları olup mimarî yapı açısından da dinî eserlerin başında gelmektedir. Bilhassa devlet toplum ve fert ilişkisi açısından vakıfların yüzyıllarca sosyal barışın ve sosyal adaletin sağlanmasında birinci derecede vazife üstlendiği kabul edilmektedir.

293 numaralı defterde Tarsus'a ait birçok cami ve vakıf ismi geçmesine karşılık medrese ismi sadece bir hükümde yer almaktadır. Sicilde fazla sayıda hayır müessesesinin bulunması şehirde canlı bir dinî ve kültürel hayatın varlığının kanıtıdır. Cami, Vakıf ve zaviye isimleri sicil kayıtlarında genelde bu hayır kurumlarındakiler vefat

ettiklerinde tereke sayımlarında veya buralara görevli atarken geçmektedir. 23 Zilhicce 265 / 9 Kasım 1849 tarihli bir vesikada Tarsus'ta Ali'nin, Kubad Paşa Medresesinde görevliyken vefat etmesi neticesinde tereke kayıtlarında vakıf görevlisi olduğu anlaşılmaktadır (TŞS: 293, Hüküm: 105).

Sicilde Ulaş Nahiyesine bağlı olan mezralarda 1850 Mart itibariyle Yenice Şeyh Vakfı 2100 kuruşa, Rüstem Bey Vakfı 2700 kuruşa ve Avretli Câmî'-i Şerif Vakfı 700 kuruşa Hasancanoğlu Mehmed üzerine karar kılındığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda kefil takdim etmek şartıyla toplamda 27.400 kuruşu mîrî usulü taksitle Adana mal sandığına ödenmesi için karar verilmiştir. Yine davada kefil olarak Hacı Velioglu Durmuş'un adının geçmesi bu dönemde yine davalara ne kadar önem verildiğinin anlaşılması açısından önemli bir ayrıntıdır (TŞS: 293, Hüküm: 139). Bir sicil kaydında birkaç vakıf adının geçmesi ise bu dönem itibariyle Tarsus'ta vakıf müessesesinin canlılığını gözler önüne sermektedir. Başka bir sicil kaydı incelendiğinde Tarsus'un Gökçelü nahiyesine bağlı Talakderesi Mahallesinde bulunan Osman Aşık zâviyesi vakfına hayır işlerini yerine getirmek için Seyyid Halil'in tayin edildiği anlaşılmaktadır (TŞS: 293, Hüküm. 177). Sicil kayıtlarında adı en çok zikredilen vakıf, medrese, cami ve mescitler şunlardır; Kabakçı Mescidi Şerif, Kubad Paşa Medresesi (TŞS: 293, Hüküm: 105), Yenice Şeyh Vakfı (TŞS: 293, Hüküm: 139), Rüstem Bey Vakfı (TŞS: 293, Hüküm: 139), Avretli Câmî'-i Şerif Vakfı (TŞS: 293, Hüküm: 139), Osman Aşık Zâviyesi vakfı (TŞS: 293, Hüküm: 176), Cami'-i Nur Vakfı (TŞS: 293, Hüküm: 352), Kaplıca Kışlağı Camii (TŞS: 293, Hüküm: 342), Küçük Minare Camii (TŞS: 293, Hüküm: 334).

Sonuç

Araştırmamızı ihtiva eden 293 numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili (H.1264-1266 / M.1848-1850) defter iki yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. 172 sayfadan ve 108 hükümden oluşan sicil defterinde, büyük bir çoğunlukla terekeler, iktisadî-ticârî ve cezâî davalar yer almaktadır. Bunun dışında açılan davaların genellikle arazi davası, miras davası, mal alım-satımı hususunda açılan davalardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca sicilde vefat eden ve varisi olmayan birçok kişinin kalan mallarının hazineye aktarıldığı malumdur. Bunun yanı sıra aile hukukuna dair vasiyet, vasî tayini, vekâletname gibi belgeler bulunmaktadır. Yine merkezden gönderilen emirname ve atamaya dair berat belgeleri bulunduğu gibi merkeze gönderilen şikâyetlere dair belgeler de defterde yer alan kayıtlar arasındadır. Bu yönüyle davalar, bölgedeki etnik, sosyal ve iktisadî yapıyı aksettirir.

Bu belge çeşitlerinden yararlanarak Tarsus'un idarî, sosyal, askerî ve iktisadî yapısı hakkında pek çok bilgi elde edilmektedir. Ticarî ilişkilerde alacaklı ve borçluların unvan ve lakapları kişilerin sosyal hayattaki yerlerini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Araştırmamız kapsamında rastladığımız davalarda adı geçen para birimleri sayesinde ise iktisadî koşullar ve ticarî hayata ilişkin konularda bilgi sağlayabilmekteyiz. Tarsus'un genel bir nüfus veya arazi tahriri yapılmadığından şehrin toplam nüfusu hakkında genel bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla Tarsus'ta 26 mahalle, 4 nahiye ve 72 karye bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin belki de o dönemde vasat şehirlerinden biri olan Tarsus'ta mahkemede tutulan sicillerin şehrin ve Osmanlı tarihinin aydınlatmasındaki payının büyük olduğu açıktır. 293 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili XIX. yüzyılın ortalarında Tarsus'un yerel tarihi açısından kendine has bir özelliği bulunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Tarsus Şer'iyeye Sicili, Numara: 293.

Araştırma Eserler

- Akgündüz, A. (1980). *Şer'iyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümleri*. 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Akgündüz, A. (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgündüz, A. (2002). İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 54-68.
- Aydın, M. A. (1985). *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1993). Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, 3(5-6), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baş, Y. ve Tekin, R. (2007). *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya: Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği.
- Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (20119). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını.

- Demirel, Ö. (1992). Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 97-161.
- Demirel, Ö., Tuş, M. ve Gürbüz, A. (1992). Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX Yüzyıllar). *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, 2*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 703-755.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, İ. (1999). Osmanlı Ailesinin Sosyoloji Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı, 5* (371-396). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8 (1-2), 45-67.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kankal, A. ve Taş, K. (2006). *195 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*. İstanbul: Mardin Valiliği Yayını.
- Karataş, A. İ. (2005). *Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı Toplum Yapısı*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*, 2, 457-472.
- Köymen, M. A. (1975). Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı. *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 4, 127-155.
- Kurt, A. (2012). Dünden Bugüne Türk Ailesi, Mehmet Zincirkıran (Ed.), *Dünden Bu Güne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (335-364). İstanbul: Nova Yayınları.
- Oğuz, İ. (2006). *Tarsus Şer'iyeye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*. Mersin: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.
- Ortaylı, İ. (2001). Kadı. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, (69-73). İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Öztürk, N. (1983). *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, N. (2005). İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 29, 7-20.

- Öztürk, S. (1995). *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Poş, A. (2008). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus'ta Müslim-Gayrı Müslim İlişkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 593-619.
- Tabakoğlu, A. (1992). Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-1*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Tekin, R. (2014). *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları*. Ankara: Atıf Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyeye Sicilleri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39, 8-11, Ankara: Diyanet Yayınları.
- Ulutaş, S. (2006). Tarsus Şer'iyeye Sicilleri ve Arşiv Belgeleri Işığında Menemencioğlu Aşireti'nin Mısırlılara ve Osmanlı Devleti'ne İkili Yardım Faaliyetleri (1832-1841). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 369-392.
- www.dunyasozluk.com. Erişim:15.06.2020.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 3, (479-486). Ankara: Diyanet Yayınları.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Ekler

Tablo 1: Terekelerden Tespit Edilen Ev Eşyaları

Sepet ²⁶ 3	Kürek 7	Orak 2	Kilim 25	Yağmurluk 55	Mumdanlık 2
Saat 130	Dürbün 6	Heybe 8	Kantar 10	Seccade 39	Burgu 2
Çuval 8	Muşamma 23	Hasır 3	İplik 2	Şemsiye 6	Yorgan 12
Sandık 35	Divid 35	Minder 10	Tas 2	Sabun 2	Elek 6
Tarak 8	Balta 8	Sandalye 4	Kömür ?	Sini 6	Sıyane 8
Kilit 2	Beşik ?	Çamaşır teknesi 6	Tekfur Bardağı 46	Kurt Derisi 5	Öküz Derisi 7
Zil 40	Matkap ?	Ayna 10	Telpare ?	Zimba 1	Nil Çıra 3
Leğen 3	Perde 3	Zarf 14	Nal Çekiç 6	Masa ?	Nargile ?
Hasır 5	Geyik Postu 3	Dana Postu 5	Davar Postu 3	Mih?	Şam Palanı 70
Ustura 2	Yastık 3	Terazi 10	Şamdan 15	Hurç 2	Döşek 10
Kerpeten 13	Tespîh 3	Keser 7	Şişe2	Kına Kıyye 25	Tabanca 56
Farissaat 10	Saman yük ²⁷ 2	Endaze ²⁸ 96	Makas 2	Seyf66	Mecrefe ²⁹ 2
Gügüm 75	Abdest leğeni 35	Düğme 1	El değirmeni 10	Tenbaki ³⁰ 17	Tütün Kasesi ?
Zincir 3	Üzengi 3	Pamuk ?	Gözlük ?	Çekiç 3	Süpürge 2
Kızak ?	Hokka ³¹ 15	Mil 6	Battaniye ?	Kafes	Boya ?
Harani ³² ?	Buhurdanlık ³³ 5	Terlik 6	Özengi ?	Mih Örsü 15	Nal Örsü 40
Deve Turuku ?	Nal 10	Kandil ?	Araba ?	Yatak Takım 43	Ağaç Tarak 30
Silahlık 10	Fener 5	Helke 15	Kazma 2	Dirgen 3	Saban 25

²⁶ Verilen rakamlar mevcut eşyanın değeridir ve kuruş olarak belirtilmiştir.

²⁷ Saman yük şeklinde tartılmaktadır ve 1 yük=2 kuruş.

²⁸ **Endâze:** Eskiden kullanılan, altmış beş santimetre boyunda bir uzunluk ölçüsü. Bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 253.

²⁹ **Mecrefe:** Genellikle ağaç diplerini çalamak için kullanılan kare şeklindeki balta. Bkz. www.dunyasozluk.com. Erişim:15.06.2020.

³⁰ **Tenbâki:** Özellikle İran'da yetişen, Türkiye'de de Hatay ve Konya illerinde yetiştirilen, nargileyle içilen bir tütün türü. Bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1255.

³¹ **Hokka:** Metalden, camdan ya da seramikten yapılmış, içine yazı mürekkebi konulan küçük kap. Bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 431.

³² **Hareni:** Bakır ya da seramik tencere. Ya da büyük tencereye hareni denilmektedir. Bkz. www.seslisozluk.net.

³³ Buhurdanlık: Dinî törenlerde yakılan kokulu ağaç vb. maddeler, tütsü. Bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 125.

Tablo 2: Terekelerden Tespit Edilen Giyim-Kuşama Dair Eşyaları

Mintan 20	Yelek 6	Don 4	Sako 106	Pantolon 8	Kemer 5
Cepken ?	Şalvar 5	Boğça 3	Eldiven 5	Bez Top ?	Kuşak 13
Cübbe 100	Yazma ?	Papuç 5	Kaftan ³⁴ ?	Çorap 2	Yün şalvar ?
Yemeni ³⁵ 6	Frenk Şalı 25	Çizme 3	Şal 22	Kürk ³⁶ 100	El Peşkiri 20
Mahrem 83	İçlik ³⁷ 3	Entari 22	İhram 5	Sarık 3	Ayakkabı 10
Diz peşkiri ³⁸ 15	Peştamal ³⁹ 2	Köhne İhram 5	Meydani içlik 20	Fes 5	Mes 3
Beyaz Dızlık 8	Elbise 11	Ahmediye sarık	Yaşmak kuşak 13	Siyah Çarşaf 10	Beyaz Çarşaf 10
Beyaz Sarık 3	İngiliz şalı 20	İpek kuşak ?	Yazma çaputu?	Atkı 3	Aba 13
Namusiye 20	Cibin takım 15	Kösele 38	Üstlük 30	Femane 35	Abani 15
Meşlah 10	Çarık 15	Peşkir 20	Uçkur 1	Çul 15	Yaşmak 13

Tablo 3: Terekelerden Tespit Edilen Ziyinet Eşyaları

Gümüş yüzük 5	Altın yüzük 20	Gümüş bilezik ?	Altın taşlı yüzük ?	Sim Bilezik 150	Mecidiye altın100
Denk sim bilezik ?	Çift altın küpe 60	Gümüş sürmedanlık ?	Altın gerdan 100	Sim kuşak 150	Bıçaklı altın ?
Sim küpe ?	Altın burma çift ?	Altın çeleme 230	Mısır altın 90	Altın cübbe 750	Altın Küpe Çift 120
Zümrüd küpe çift ?	Altın terazi 5	Altın toka ?	Altın terki 50	İslambol altın 188	Altın mahmudiye 80

Tablo 6: Sicilde Adı Geçen Hayvan Cinsi

Camuş 200	Merkeb 43	Kaz ?	Siğir ?	At 415	Balık ?
Koyun ?	Kır tay 150	Öküz 200	Bargir 380	Dana 200	Sıpa 50
Tosun 75	İnek 95	Arı 10	Koç ?	Katır ?	Düğe 50
Deve 415	Kısrak 250	Buzağı ?	Kuzu ?		

³⁴ Kaftan: 1828 den önceki eski kıyafetten üste giyilen astarsız elbise. Bkz. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, 137.

³⁵ **Yemeni**: Kalıpla basılıp elle boyanan, kadınların başlarına bağladıkları tülbent. Bkz. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, 137.

³⁶ **Kürk**: Tüyleri yumuşak ve güzel hayvanların giyimde kullanılmak üzere süreti mahsusa da hazırlanmış postları ve postlara kaplanmış kumaşlarla yapılmış üstlük elbise. Bkz. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, 165.

³⁷ **İçlik**: Kışın elbise altına giyilen pamuklu giysi. Bkz. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, 133.

³⁸ **Peşkir**: Genellikle pamuk ipliğiyle dokunmuş havlu. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1015.

³⁹ **Peştamal**: Bele bağlanan ve vücudun belden aşağı kısmını örten bez. Bkz. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, 191.

Tablo 4: Terekelerden Tespit Edilen Mutfak Eşyaları

Kaşık 1	Abdest ibriği 30	Tepsi 2	Su tası 2	Çorba tası 6	Gülyağı şişesi ?
Tencere 8	Gümüş leğence ?	Tava 11	Çömlek ?	Taş ibrik 20	Küp 3
Çay takımı ?	Satır 5	Su bardağı 2	Divan tahtası ?	Kazan ?	Fincan tepsi 4
Siyah güğüm ?	Kahve takımı 48	Tahta sofra 4	Oklava 1	Zemzemiye 5	Yemek çatalı 1
Ağaç kaşık 1	Etmek tahtası 2	Sepet 2	Düdüklük 8	Kevgir 2	Kadayıf tepsi 5
Yemek takımı ?	Cezve 4	Çakı bıçağı 5	Suriye demlik 15	Tuzluk 2	Meyve sandığı 10
Hamur leğeni 4	Helke 15	Kavlane 4	Yağ tavası 5	Tahra 3	Şerbet kâsesi ?
Kosova tepsi 11	Tokat tepsi 5	Elek 6	Bıçak 2	Çay İbriği 3	

Tablo 5: Terekelerden Tespit Edilen Yiyecek-İçecek maddeleri

Bulgur	Şeker	Salep	Mercimek	Pekmez	Kahve
Darı	Soğan	Pirinç	Üzüm	Peynir	Kavum
Un	Kuru yemiş	Karpuz	Fıstık	Portakal	Mandalina
Yoğurt	Süt	Yumurta	Pastırma	Fındık	Badem
Tereyağı	Balık	Ceviz	Tütün	Simit	Kıyma
Elma	Tuz	Çölmek	Şerbet	Gül Yağı	Yağ
Dut	Hoşap	Nohut	Zeytin	Helva	Buğday

Tablo 8: Sicilde Adı Geçen Resmi Devlet Görevlileri

ADI	GÖREVİ	ADI	Görevi
İbiş Ağa	Tarsus Meclis Azası ve Memur	Mustafa Paşa	Adana Eyaleti Valisi
Hacı Ömer	Dellak	Hüseyin Efendi	Makamı Şerif İmamı
Mahmut Bey	Tarsus Kaymakamı	Ahmed Efendi	Mahkeme Katibi
Kamil Efendi	Kaymakam Vekili	Hacı Süleyman	Zaptiye
Ömer Hulusi Efendi	Hakim	Mehmed Ağa	Tarsus Sancağı Ziraat Müdürü
Hasan Efendi	Mahkeme Naibi	Nafî Bey	Adana Mal Müdürü
Abdül Fettah Niyazi Efendi	Vakıf Müdürü	Mehmed Zahid Paşa	Darphane-i Amire Müdürü
Ali Bey	Tarsus Kaymakamı	Ferhat Bey	İçil Kaymakamı

Tablo 7: Tarsus'un Köyleri

Deli Minnet	Yenice	Talas	Dikili	Ferteklis
Ulupengüz	Hacı Bozan	Nemroğlu	Tekliviran	Kazanlı

Çatalca	Tavlud	Dekli	Çingen	Yaramış
Ali Efendioğlu	Dilmun	Tekfur	Kanber Höyüğü	Çavuşlu
Aralık	Kürt Musa	Kazıkbaş	Kara Ayşe	Muhat
Baltalu	Tiznik	Kızılolan	Araplar	Sarı kavak
Sapanda	Yunusoğlu	Meşelik	Şahin	Musalu
Aylamış	Hacı Hamzalı	Firengülüs	Balıca	Kızhanı
Zümre	Menteş	Kızılyar	Yüksek	Çatalkefli
Halit Ağa	Derli Kama	Hacılı	Kargılı	Zeriki
Keşlik	Zebil	Arpaç	Kemal	Karaduvar
Yabanlı	Karabucak	Semeroğlu	Ekber	Sabuncu
Dörtağaç	Kenzin	Fertek	Heleke	Ali Fakı
Alayışli	Akçakoyunlu	Boğazgirenler	Alunlu	Avcı
Hayırlı				

Tablo 8: Tarsus'un Mahalleleri

Sakızlı Mahallesi	Ali Bey Câmî-i Şerif Mahallesi	Sera Hatun Mahallesi
Kızıl Murad Mahallesi	Sofular Mahallesi	Benekli Mahallesi
Zımmiyah Mahallesi	Debbaghâne Mahallesi	Nalband Mahallesi
Çanaklı Mahallesi	Küçük Minare Mahallesi	Zehyan Mahallesi
Câmi'ü'n-Nur Mahallesi	Yeni Mahalle	Murad Mahallesi
Tekye Mahallesi	Dermelik Mahallesi	Yeni Ömerli Mahallesi
Eski Ömerli Mahallesi	Câmi'ü'l Atık Mahallesi	Çataklü Mahallesi
Fakı Mahallesi	Tabakhane Mahallesi	Musa Bey Mahallesi
Müfti Mahallesi	Şamlı Mahallesi	

Tablo 9: Sicilde Adı Geçen Gayrimüslim İsimler

Adı	Görevi	Adı	Görevi
Sahak Troses	Bakraçlık	Hristo	Tüccar
Karabet	Tarsus'ta yaşayan zımmi	London	Fransız Memur
Yorgi, Kiryako	İnşaat Ustaları	Yani	Ermeni Koçbaşısı
Dölesis	Fransız Memur	Kunduz Bennan	Sicilyateyn Devleti Konsolosu
İstifyas	Sardunya Devleti Konsolosu		

Tablo: 10 Hacı Halil bin Musa'nın Terekesi

Câmi'-i atik mahallesinde vâkı' bir mikdâr avluyu müştemil iki bâb menzil ma'a sofa 2000	Yine Cami'-i mezkûr ittisâlinde dükkân bâb 1 300	Namrun yaylağında kâin dört dönüm mikdârı bağ ma'a çardak 2000	
dükkan bâb 1, 250	Bargir re's 1, 300	Merkeb re's 1, 150	İnek ma'a dana 100
Öküz re's 1, 80	Kebir döşek 4, 80	Yorgan 4, 60	Yasdık 8, 35
Cedid seccade 2, 40	Müsta'mel seccade 5, 50	Müsta'mel siyah çul 1, 25	Müsta'mel kilim 1, 40
Köhne kilim 2, 20	Yüzsüz mak'ad 1, 15	Köhne çuval 5, 25	Köhne heğbe 3, 5
Müsta'mel tobra 5, 8	Köhne havan 3, 7	Şemi'dan 1, 30	Havan 1, 15
Zemzemiye 1, 5	Siyah şişe 2, 3	Hicazkârî 4 ma'a hürde, 15	Çanak ma'a köhne çizme 16
Müsta'mel merkur 1, 7	Mak'ad yüzü 2, 20	Köhne yasdık yüzü ma'a, 9	Köhne tulum 8 ma'a boğça 60
İzar 2, 15	müsta'mel gömlek 1, 15	Müsta'mel antari 1, 15	Uçkur 1, 1
Köhne şerbet makremesi 1, 5	Beyaz çarşab 1, 30	Bez zirâ' 3, 4	Köhne fes, köhne sarık 6
Köhne abânî 1, 15	Def'a müsta'mel gömlek 3, 20	Def'a müsta'mel antari 1, 20	Makreme 2 ma'a boğça 2, 5
Köhne yağlık 6, 12	Müsta'mel cübbe 1, 40	Köhne kuşak 2, 10	Mercan 9, ma'a kurt ışığı 10
Tüfenk 1, 60	Tabanca 1, bucak 1, 50	Panair 7, 12	Kuyu derununda şa'ir keyl 7,5, 300
Hınta külek 14, 98	Gönci külek 18,5, 330	Koza çeki 19, 228	Burgul keyl 1, 100
Revgan-ı sade kıyye 20, 110	Şerbetlik pekmez kıyye 9, 11	pekmez kıyye 9, 11	Üslek 1, 10
Sagir sini 1	Sagir tencere ma'a kapak 5	Sahan ma'a kapak 2	Kebir tencere ma'a kapak 1
Fener 1	Kadayıf tepsisi 1	Helke 1	Siyah güğüm 1
Leğence 1	İbrik 2	Çorba tası ma'a kapak 2	Lenger 5
Def'a sahan 4	Sagir leğence 1	Yağ tavası 3	Kevgir 1
Hamam leğencesi 1	Kazgan kebir 1, leğen 2	Cem'an kıyye 28, 280	Sac 1, sacayağı 2, 8
mercimek tas 1,5, 4,5	Sandık 1, 20	Keser 1, tahra 1, nacak 1, 8,5	Kahve ibriği 40
Beyaz nakışlı çarşaf 1, 15	İbrişim gömlek 2, 30	Cedid şitârî entari 1, 45	Cedid entari 1 ma'a aba, 70
Nakiyye 2, kese 3, çura 2, 9,5	Busri tesbih 3, 25	Sürmedanlık 1, 5	Sim kuşak 2, 150
Altın gerdane 1, 100	Mahmudiye altını 3, 234	Bütün gazi-i atik 1, 47	Adliye bütün 2, 56
Beyaz akçe , 6	Altın çaleme 1, 150	findık boyası 22, 220	Adliye 1, 20
Altın küpe çift 1, 60	Bir mikdar inci 50	Şişe 5, 10	bir mikdar ceviz 30
Göbek miski 50	yeğeni İbrahim zimmetinde olup kabz olunan 3000	yeğeni Mehmed zimmetinde 1000	İsmail Ağa zimmetinde 250
Nakd-i mevcude, 1078	Def'a kahve takımı 1, 36	Yaylak pekmez leğeni 2, 130	Def'a kazgan 2, 120
Yatak kat 1, 30	Lenger 2, ma'a kapak 2, 35	Pekmez kıyye 9, 9	Pekmez küpü 3, 10
Halka 1, saplı tas 1, tabece 1, 20	Çardak tahtası yünü 3, 30	Hatil 100, 50	Nal örsü 2, 80
Mıh örsü 2, 30	Dürbi 2, 20	Cedid suntrac 2, 32	Def'a müsta'mel suntrac 3, 12
Karacık 4, 20	Nal çekici 3, 20	Taban suntracı 1, 2,5	Mıh çekici 4, 32

Kelpeten 3, 40	Nallama 4, 20	Mühre 2, zimba 7, 12	Burgu 2, mikras 1, 10
Mıh 700, 28	Timur kösdük 1, 20	Kesme nal 12,5, 75,5	Baytar nalı 21, 70
Def'a mih 260, 11	Merkeb nalı 63,5, 125,5	Eğe timuru 4, 5	Dağlık timuru 5, 3
Köhne bakır minkal 1, 20	Müsta'mel seccade 1, 15	Güzer kıyye 50, 50	Su tası 1, 2
Köhne çekmece 2, 10	Köhne sandık 3, 4	Köhne varil 2, 5	Def'a müsta'mel suntrac 4,,10
Kütük 1, 2,5	Yavaşe 1, 2		

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 135-168
ISSN: 1302-6879

Sınırların Kavramsal Çerçevesinin İncelenmesi ve Sınıflandırılması* The Examination and Classification of Conceptual Framework of Borders

• Alper EKMEKÇİOĞLU*

Dr., Jandarma Genel Komutanlığı,
Ankara/Türkiye.
Dr., Gendarmerie General Command,
Ankara /Turkey.
alper2197@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7322-4879

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

13/11/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

10/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Ekmekcioğlu, A. (2021). Sınırların Kavramsal Çerçevesinin İncelenmesi ve Sınıflandırılması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 135-168

Citation: Ekmekcioğlu, A. (2021). The Examination and Classification of Conceptual Framework of Borders. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 135-168

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, sınır çalışmalarının sınıflandırılmalarını ve metodolojilerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, 19. Yüzyıl sonu ile 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğindeki sınırların inceleme metodolojisine ve sonrasında 21. Yüzyıl ilk çeyreğindeki sınırın güvenleştirilmesi iklimine odaklanılmıştır. Kavramsal çerçevede, sınır kavramının tarihsel gelişimi ve çalışmanın kuramsal dayanağını oluşturan güvenleştirme yaklaşımı incelenmiştir. Sonrasında sınır çalışmalarının sınıflandırılması 1970 yılı öncesindeki modern yaklaşım ve 1970 yılı sonrasındaki postmodern yaklaşım olarak iki dönem çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Modern yaklaşım bölümünde ilk sınır çalışmalarına yer verilmesinin ardından inceleme tarihsel haritalama, tipolojik, işlevsel, siyasi yaklaşım ve postmodern dönemde modern yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Postmodern yaklaşım ise sınır çalışmalarının değişen dinamik süreci çerçevesinde küreselleşme, düzeyler ve kimlik, jeo-politik ve sınırların yönetimini başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada sınıflandırma sınırların tarihsel gelişimi ve paradigma değişimine göre gerçekleştirilmiştir. Son bölümde güvenleştirme çerçevesinde güvenlik tehditlerinin çeşitlenmesi düzensiz göç üzerinden tartışılmış ve yeni bir yaklaşım önerilmiştir. Modern yaklaşımda sınırların durağanlığının kabulüne karşın, postmodern yaklaşımda sınırların dinamik ve sınır çalışmalarının ise disiplinlerarası bir olgu olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınır, hudut, sınır yönetimi.

* Bu makale Hacettepe Üniversitesi'nde Prof. Dr. Mete YILDIZ danışmanlığında çalışılan 'Afganlı Düzensiz Göçünün Sınır Güvenlik Yönetimi Özelinde İncelenmesi: Van İli Örneği' başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

The primary aim of this study is to introduce the classifications of border studies and methodologies. In this perspective, in the late 19th Century and the first quarter of 21th Century, the examination methodology of borders and later the securitization climate of borders in first quarter of 21th Century were focused on. In the conceptional frame, the historical process of border notion and the securitization approach, which is the conceptional root of this study, were examined. Then the classification of border studies was carried out through two terms which are modern approach, which is before 1970, and postmodern approach, which is after 1970. In the modern approach section, after mention initial border studies, the examination was realized in the frame of historical mapping, typology, functional, political approach, and modern approach in the postmodern approach era. Postmodern approach was examined in the frame of the changing and dynamic process of border studies which contains globalism, levels and identiy, geopolitical and management of borders titles. In this study, the classification was fulfilled through historical development and paradigm change. In the last section, diversification of security threats were discussed via irregular migration, and a new approach is proposed. While the borders are admitted static in a modern approach, in postmodern approach borders are accepted as dynamic, and border studies are evaluated as interdisciplinary phenomenon.

Keywords: Border, boundary, bordering.

Giriş

Tarih boyunca ırk, etnik yapı, din ve dil gibi etkenler kadar coğrafi yapı, siyasi otorite ve fetih gibi nedenlerle yapay ve bazen de dayatılan sınırlara sahip devletler veya siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Antik dönemlerde kötü sınır ile anlatılmak istenen, yabancı askeri güçlerin kolaylıkla işgal edebileceği veya zarar verebileceği sınırdır (Guo, 2015: 29-33). Feodal sistemin zayıflamasıyla Avrupa'da merkezi siyasi ve ekonomik gücün ağırlık kazandığı modern devlet sistemine dönüşüm gerçekleşmiş, önce monarşi ve sonrasında demokratik seçim esaslarına dayalı bir yönetim şekli öne çıkmıştır. 20. Yüzyıl'ın başında ise ulusçuluk akımı sonucunda ulus-devlet kavramı ortaya çıkmış ve etkili olmuştur. Bu çerçevede, hükümetlerin sınırlarını belirleme isteği ve kabiliyeti güçlenerek belirgin olmayan sınırlar¹ yerine açık bir şekilde belirlenmiş sınırlara, nüfusa ve ekonomiye erişmek amaçlanmıştır (Diener ve Hagen, 2010: 6).

Devletler sınırlarını toplum, doğal kaynaklar, stratejik veya sembolik anlamları nedeniyle koruma ihtiyacı hissetmekte, devletin

---

¹ frontier

egemenliğinin ve komşularıyla güvenli ilişkiler geliştirmenin bir göstergesi olarak kabul etmekte ve iki komşu devlet arasındaki anlaşmazlığın sembolik alanlarından birisi olarak değerlendirmektedir. Sınırlar, insanların, sermayenin, malların ve bilginin kabul veya reddine imkân tanıyan siyasi bir yapıyı temsil etmesine karşın (Wilson ve Donnan, 1998: 9); sınırları yalnızca işgale, ordulara, kaçakçılara ya da göçmenlere karşı korunması gereken bir olgu olarak görmek basite indirgemek anlamına gelmektedir. Bir devletin kendisine tabi tüm insanları ve metalleri kısıtlayan hattını veya bölgesini ifade eden sınırı geçildiğinde artık her şeyin diğer bir devletin yönetimine tabi olmasıyla sınırların insan yaşamı üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır (Harthshorne, 1933: 199). Sınırların oluşmasını etkileyen boyutlardan ilki, günümüzde nadiren karşılaşıldığı üzere siyasi veya askeri güçlerin nihai ulaştığı hattın veya mekânsal alanın sınır olarak belirlenmesidir. İkincisi, iki farklı siyasi veya askeri gücün birbiriyle mücadelesinin sonucuna göre şekillendirilen mekânsal sınırlardır (Guo, 2015: 41).

1990'lı yılların başında oluşan 'sınırsız dünya'² söylemi karşısında, 21. Yüzyıl'ın başlamasıyla sınır çizgisinden itibaren devlet egemenliğinin ve otoritesinin sağlanması³ düşüncesi yeniden ağırlık kazanmıştır. Küreselleşme kavramıyla gelen sınırsız dünya söylemi, terör ile mücadele, ekonominin korunması ve göç karşıtı söylemler nedeniyle güvenlik politikalarının baskısı ile karşılaşmıştır (Johnson vd., 2011: 61). Bu çalışmada, 19. Yüzyıl sonu ile 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreği arasında sınırların incelenme yaklaşımları sınıflandırılmış ve sonrasında 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden itibaren yazına hâkim olan sınırın göç üzerinden güvenleştirilmesi tartışılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle kavramsal çerçevede sınır kavramının tarihsel tartışmaları ve ardından çalışmanın kuramsal dayanağını oluşturan güvenleştirme yaklaşımı incelenmiştir. Sınır çalışmalarının sınıflandırılması 1980'li yıllar öncesindeki modern yaklaşım ve sonrasında postmodern yaklaşım olarak iki dönem altında incelenmiştir. 1980'li yıllarda postmodernizm etkisi sonucu modern dönem sınır çalışmalarının değişen doğası incelenmiştir. Son bölümde sınırın güvenleştirilmesi düzensiz göçün sınırlara etkisi üzerinden değerlendirilmiştir.

---

² borderless world

³ bordering

Kavramsal Çerçeve

Tüm tanımlarda bir hattı belirten sınır kavramı Oxford sözlüğünde (2014) “iki ülkeyi, iki yönetimi veya diğer alanları ayıran hat”, Webster’s Unabridged Dictionary (2013) sözlüğünde ise “bir ülkeyi, devletin veya eyaleti diğerinden ayırt eden hat” olarak tanımlanmaktadır. Sınır kavramı Türkçe’den farklı olarak İngilizce’de ‘border’ (sınır), ‘boundary’ (hudut), ‘borderland’ (sınır bölgesi), ‘bordering’ (sınır yönetimi), ‘frontier’ (sınır bölgesi), ‘territory’ (ulusal sınır) ve territoriality (ulusal sınır uygulamaları) üzerinden yüklenen anlamın birbirinden farklı olduğu çeşitli kavramlarla açıklanmaktadır. Birbirinin yerine kullanılabilen ‘sınır’ ve ‘hudut’ kavramlarından ‘sınır’ kavramı günümüzde ‘sınır yönetimi’ yaklaşımı çerçevesinde sınırları belirleyen hatları ifade eden ‘hudut’ kavramı yerine tercih edilmektedir⁴ (Houtum, 2005: 672; Newman ve Paasi, 1998: 189). Bu çalışmada anlam karmaşasını önlemek açısından ‘sınır’ kavramı tercih edilmiştir. Sınırın dinamik bir süreç ve yönetilmesi gereken kurumsal bir yapı olduğunu savunan sınır yönetimine göre sınırın etkili ve etkin bir şekilde yönetimi yalnızca harita üzerinde çizilmesi ve sınır boyunca fiziki tedbirler alınmasından daha fazlasını içermektedir. Sınır kavramından sınır yönetimi süreci anlaşıldığında (Houtum ve Naerssen, 2001: 126), sınır yönetimi vatandaşlık bağı veya bir gruba aidiyet ilişkisiyle içerisi/dışarıyı ayırımında (Newman, 2006: 6) mekânsal farklılığının sosyal anlamda uygulamasını yönetmektedir.

İki ülke veya toplum arasındaki ‘bölgesel sınır’ kavramı ‘sınır’ kavramının özel bir durumu olup devletler arasındaki egemenlik alanının ayrılmasını hat yerine bölgesel bir bakış açısı üzerinden belirlemektedir (Guo, 2015: 4). İki ülke arasında uygulamada belirli bir hattı ifade etmeyen ‘sınır bölgesi’ kavramına (Diener ve Hagen, 2010: 4) örnek olarak sınırlarını açıkça tanımlamış olmasına rağmen uygulamada siyasi kontrolün geçişinin kademeli ve belirsiz olduğu eski medeniyetlerden Romalılar ve Çin’deki Han Hanedanlığının sınırları gösterilebilir. Sınırlardan dışarı uzanan, devletler ve milletlere aidiyetin etkilediği değişen derinlikteki alanları ifade eden sınır bölgesi⁵ kavramı (Wilson ve Donnan, 1998: 9-11) devletlerin sınırları ile çelişebilmekte, devletin gücü ve kültürel bağları sınırları zayıflatıp daraltmakta veya güçlendirip genişletmektedir. ‘Sınır bölgesi’ ile ‘hudut’ kavramlarının (Kristof, 1959: 269-282) farklılığı incelendiğinde, hükümetin

⁴ Çalışmanın geri kalanında kavramların Türkçe karşılıkları kullanılmıştır.

⁵ ‘Frontier’ kelimesi yerine sınır bölgesi kelimesi tercih edilmiştir.

kontrolünün dış hattını, merkezi kuvvetlerin gücünü ve menzilin belirlen ve içe dönük bir anlam taşıyan ‘hudut’ kavramının ‘sınır bölgesi’ kavramından farklı olarak ayrıştırıcı bir niteliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Başka bir görüşe göre (Newman ve Paasi, 1998: 189), ‘hudut’ ve ‘sınır’ kavramlarına kıyasla ‘sınır bölgesi’ kavramı sınır ötesindeki ve içerdeki gelişmelerin sınır hattının varlığından etkilendiği bir alanı temsil etmektedir.

Ulus devlet sistemine ait olan ‘ulusal sınır’⁶ kavramı, modern çağın doğuşuyla devletlerin egemen olduğu sınırlar içerisinde farklı kültürel ve bölgesel gruplardan homojen bir ulus devlet oluşturması ya da etnik grupların siyasi otonomi arayışına girerek bağımsız aktör olması sürecinde oluşmuştur. Daima ulus ve devletin birbirine uyum sağladığı bir devlet yapısını temsil etmeyen ulus-devlet kavramı, devletin tanımını yaparken Weberyan bir açıklamayla genellikle belirli sınırlar içerisinde meşru güç kullanma yetkisini elinde bulunduran kurumsal yapı olarak açıklanmaktadır. Buna rağmen, devlet yapısının varlığı dış etkilere karşı devletin sınır güvenliğinin güvence altında olduğu anlamına da gelmemektedir (Wilson ve Donnan, 1998: 10). Mekân ve güç olgularını bir araya getirerek birbirinin ön koşulu olarak gören Cox’a (2002: 1) göre, ‘ulusal sınır uygulamaları’⁷ kavramı savunma, kontrol etme, dışarıda bırakma ve içinde barındırma uygulamalarını temsil ederken, ‘ulusal sınır’ kavramı bu yöntemlerin uygulandığı mekânı ifade etmektedir. Sack’a (1983: 55) göre, bir strateji olan ulusal sınır uygulamaları kavramı bir coğrafi alanda kontrolü sağlamak için eylemleri ve etkileşimleri (insanlar ve ilişkiler) kontrol etme girişimini ifade etmektedir.

Güvenlikleştirme yaklaşımına göre (Buzan, Waever ve De Wilde, 1998: 4-8), güvenlik gündemi modern güvenlik algısının ötesinde yeni bir çerçevede ele alınarak birçok farklı tehdidi kapsamıştır. Güvenlik çalışmalarının yalnızca savaş ve güç olgusuna sıkıştırılmasının aksine, öznelerle yönelik tehditlerin keşfedilmesi ve güvenlik sorunu olarak kabul edilmesi ile daha radikal bir görüş benimsenmiştir. Güvenlikleştirme yaklaşımı, tehditler ve hassasiyetlerin askeri veya birçok farklı alanda gelişebileceğinden yola çıkarak (1998: 119-121) siyasi, ekonomik, toplumsal, çevresel, gıda, sağlık ve kişisel güvenlik tartışmalarının yeni güvenlik ikliminde yer almasını önermektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan toplumsal

---

⁶ territory

⁷ territoriality

alandaki kimlik ve kültürel bağımsızlığın devam ettirilmesiyle güvenlik kaygıları dilin, kültürün, dinsel ve ulusal kimliğin ve göreneğin devamlılığı ve gelişimiyle ilgilenmektedir. Toplum bir gelişmeyi kendi varlığına tehdit olarak değerlendirdiğinde oluşan toplumsal güvensizlik günümüzde göç, komşu ülkelerin kültürel etkisi ve daha geniş bir kimlik tanımının oluşması çerçevesinde gelişmektedir. Bu çalışmada, sınıra yönelik kamu politikalarına yol göstermek amacıyla 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde 11 Eylül terör saldırılarıyla sembolleşen ve düzensiz göçmen akışı ile pekişen güvenlik ikliminin etkileri ile devletler ve toplumlar tarafından sınırların gün geçtikçe artan bir şekilde güvenikleştirilmesi değerlendirilmiştir. Güvenikleştirme yaklaşımı öncesinde sınır çalışmalarının izlediği süreç ve sınıflandırmayla metodolojik ve geleceğe dönük bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır.

Sınır Çalışmalarının Sınıflandırılması

Cloke ve Johnston (2005: 1-2) kültür, doğa ve ekonomi gibi sınıflandırmalar veya basitleştirmeler aracılığıyla hayatın kolay anlaşılabilir şekilde tanımlanmadığında toplumların varlığını sürdürmesinin ve yönetiminin mümkün olmayacağını değerlendirmektedir. Sınıflandırma tüm disiplinlerde temel bir metodoloji olarak kabul edilmekte ve incelenen toplumu anlamak adına mevcut sınıflandırmaların bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, 19. Yüzyıl sonundan günümüze kadar sınır çalışmalarının sınıflandırılması kamu politikaları açısından kesintili denge⁸ yaklaşımı çerçevesinde modern ve postmodern olmak üzere iki süreç içerisinde incelenmiştir. 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğindeki sınırların güvenikleştirilmesi yaklaşımı postmodern süreç içerisinde değerlendirilmiştir.

Newman'a (2006: 3) göre, sınır çalışmalarının 1950-1970 yılları arasında geniş bir araştırma alanı olmaması İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sonrası dünyanın jeopolitik yapısının yanı sıra sınırların siyasi karar alma süreçlerinde yalnızca fiziksel ve statik bir olgu olarak açıklanmasından kaynaklanmaktadır. 1970'li yılların ortasında beliren siyasi coğrafyanın günün şartlarına uyum sağlamasıyla disiplin önceki dönemlerine göre analitik boyutuyla daha zengin bir içeriğe sahip olmuştur. Başta siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler olmak üzere sosyal bilimlerle yakından ilişkili olan siyasi coğrafya, sınırların etkisinin analizi ve uluslararası ilişkilerde sürekliliğinin yanı sıra sınır

---

⁸ punctuated equilibrium

tartışmalarının çözümü, barışı tesis etme ve sürekliliğini sağlama konularıyla öncü rolünü üstlenmiştir.

Siyasi coğrafyacıların 1920'lerin başında oluşturduğu ve 1960'lara kadar devam eden okulunda komşu ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerin doğası (Newman, 2006: 174) sınırların 'açık' ve 'kapalı' olması üzerinden tanımlanmıştır (Boggs, 1940; Jones, 1959; Minghi, 1963; Prescott, 1965). Kamu politikaları kapsamında kesintili denge yaklaşımına göre incelendiğinde, 1970'li yıllardaki siyasi paradigma değişimleri sonrasında sınır çalışmalarının disiplinlerarası bir nitelik kazanmaya başladığı görülmektedir. Siyasi coğrafya disiplini, 1980'li yıllardan sonra uluslararası sistemdeki jeopolitik değişimlerin ışığında yeniden kendini tanımlayarak sınır sürecinin dinamik doğası üzerine odaklanmış ve yeni nesil sınır çalışmalarının oluşmasına yol açmıştır.

Şekil 1'de görüldüğü üzere sınır çalışmalarının gelişim sürecini anlamak üzere sınır çalışmaları (Kolossoy, 2005: 608-609) modern (1920-1970'li yıllar) ve postmodern (1980'li yıllar ve sonrası) yaklaşım olarak sınıflandırılarak tipolojik bakımdan sınıflandırmada daha bilindik veya başka bir ifade ile modern çerçevede bir metodoloji önerilmiştir. Bu yaklaşımların gelişimi sürecinde, yeni yaklaşımlar modern yaklaşımların desteğiyle oluşmasına rağmen modern yaklaşımlar değerini kaybetmemektedir. Postmodern yaklaşımla birlikte yeni bakış açılarının sınır çalışmalarının başka boyutlara yönelmesine öncülük ettiği ve genel-geçer sınır kuramları elde edilmesine yönelik çalışmalara katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Şekil 1: Sınır Çalışmalarının Sınıflandırılması

Modern Yaklaşım

Coğrafya disiplininde sınır çalışmalarının uzun, tanımlayıcı ve kuramsal olmayan bir geçmişi bulunması sınırların uygulamaya dönük ve bazı konularda teknik bir soruyu ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Sınırlar üzerine gerçekleştirilen çalışmaların birçoğu hangi sınırların çalışılacağına dair yöntemlerin belirlenmesinde başarılı olmasına rağmen, uluslararası sınırlar sınırın jeo-coğrafik ve tarihsel geçmişi ile yakından ilişkili olduğundan genel ve güvenilir yaklaşımlar elde edilememiştir. Dahası, jeo-politik boyutu itibariyle tüm sınırların çatışma, askeri genişleme ve işgal/fetih gibi gelişmelerle değişebilen bir siyasi izobar yapısı bulunması sorunun derinleşmesini beraberinde getirmektedir (Prescott, 1987: 8).

Tarih boyunca en eski disiplin olarak siyasi sınır çalışmalarında öncü rolünde bulunan ve kuramsal mirasın önemli bir kısmını barındıran coğrafya disiplininin (Kolossoy, 2005: 607) iki temel kolu fiziki ve sosyal coğrafya sınırların belirlenmesi ve sınırlar ile ilgili sorunlarda coğrafya disiplindeki çalışma alanlarını oluşturmaktadır. İnsanlığın tarihini oluşturan savaşların çoğunluğunun sınır değişikliği ile sonuçlanması ve hükümetlerin sınır değişikliğine yönelik talepleri meşrulaştırmak için genellikle mantıklı ve tutarlı bir açıklamaya ihtiyaç duyması coğrafyacıların yeri doldurulamaz bir niteliğe sahip olmasına yol açmıştır.

Ulusal sınırların akademik coğrafyacılarca ilk tartışılması Ratzel'in (1897) 'örgütsel devletin işleyişi' (Aktaran, Bassin, 1987), Lord Curson'un (1908) 'sınırlarda emperyal çalışma' (Aktaran, Barr, 1908) ve Holdich'in (1916) 'politik sınır bölgeleri ve sınır oluşturma' çalışmalarına kadar gitmektedir. Yazının ilk dönemlerinde (Semple, 1907; Bowman, 1921; Hartshorne, 1933; Pounds, 1951, 1954) siyasi sınırlara deterministik bir bakış açısının hakimiyeti açıkça gözlemlenmiş, sınırları ve sınır bölgelerini tanımlama girişimleri sınıflandırma çalışmalarıyla (Hartshorne, 1936; Boggs, 1940; Jones, 1943, 1959; Kristof, 1959) desteklenmiştir (Newman ve Paasi, 1998: 189).

Sınırlarla ilgili en eski sistematik çalışmalardan birisi olan Semple'in (1941) 'Coğrafi Sınırlar' çalışmasındaki "doğa sabit sınır çizgilerini sevmemektedir" tezinden yola çıkılarak sınırların bir dengesinin nadiren kurulabileceği ve daima değişim içinde olduğu vurgulanmıştır. Sınırların sabit olarak kabul edildiği yerlerde kültür ayırımının sınırlarla uyumlu olmadığı, sınırların yapay olarak oluşturulmuş hatlar yerine dinamik bir süreç olduğu ve fiziksel ve

kültürel çevreden etkilendiği düşüncesi Ratzel'in (1900) organizmacı devlet yaklaşımı ile uyumlu bir çizgidedir. Sınırlarla ilgili yazının önemli bir kısmı iki dünya savaşı süresince ve etkisinde sınırların doğasını konu almakta ve sınırların iyi ya da kötülüğü yalnızca askeri bakış açısıyla değerlendirilmektedir (Minghi, 1963: 408).

Modern sınır çalışmaları tarihsel haritalama, tipolojik, işlevsel ve siyasi yaklaşımlar olarak sınıflandırılmaktadır. 19. Yüzyıl'ın sonlarında oluşan iki yaklaşımdan biri olan tarihsel haritalama yaklaşımı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında sınırların paylaşımı, sınırlandırılması ve çizilmesi vasıtasıyla sınırların değişimini, morfolojik özelliklerini ve sınır bölgelerinin sosyal coğrafyasını incelemektedir. Yaklaşımın yazına katkılarının ilki zaman ve mekânı göz önünde bulundurarak sınır hattının oluşumu ve devamlılığına odaklanmasıdır. İkincisi, sınırın işlevleri, siyasi rejim ve komşu devletlerin dış politikadaki yeri arasındaki ilişki derinlemesine incelenerek sınır çalışmalarının disiplinlerarası niteliği vurgulanmıştır. Üçüncüsü, devletin rejimi, sınırın işlevleri ve bazen morfolojisi, dahası komşu ülkelerle ekonomik, politik ve askeri gücünün dengesi arasında sıkı bir ilişki bulunduğunun benimsenmesidir. Örneğin, daha güçlü devlet zayıf olanın üzerinde baskı kurarak sınırın hattını ve işlevlerini belirlemektedir. Dördüncüsü, sınırların belirlenmesinde dağlar, nehirler gibi fiziki doğal sınırlara ya da etnik temelli sınırlandırmalara başvurulmamasıdır. Beşincisi, sosyal coğrafyacıların siyasi önerileri itinalı hazırlanmış çalışmalara ve sınır bölgelerinin haritalamasına öncülük etmesidir (Kolossov, 2005: 608-609).

19. Yüzyıl'ın sonlarında başlayan tipolojik yaklaşım, coğrafyacı ve siyasetçilerin sınır türlerini morfolojilerine, doğal özelliklerine (Lyde, 1915; Holdich, 1916), kökenlerine, tarihlerine, yaşlarına, paylaşımının tarihsel süreçlerine ve işlevlerine (Johnson, 1917; Brigham⁹, 1919) göre ayırmaktadır (Kolossov, 2005: 611). Hartshorne'un (1933, 1936) tipolojisinde sınır oluşumu önceki, sonraki, zoraki ve doğal sınırlar olmak üzere dört kavram üzerinden incelenmektedir. Önceki sınırlar yerleşimden önceki kendiliğinden¹⁰ bir sınır düzenlemesini içerirken, sonraki sınırlar yerleşim yapısı ve farklılıklarına göre etnik sınırları göz önüne alınarak oluşturulmaktadır. Zoraki sınırlar, bir bölgeyi kontrol altında tutan egemen gücün etnik veya sosyal yapıya itibar etmeden gerçekleştirdiği düzenlemeler olup

⁹ Principles in the Determination of Boundaries

¹⁰ ipso facto

sonucunda ya bir etnik grup farklı devletlerin sınırları içerisinde ya da birçok farklı etnik grup bir devletin sınırları içerisinde kalmıştır. Sınırların nehirler, dağlar, çöller gibi doğada kolayca tanımlanabilir fiziksel özellikler üzerinden tanımlanmasını benimseyen deterministik doğal sınırlar yaklaşımının ağırlığı sınırların insanlar tarafından belirlenen sosyal yapılar olduğunun kabul görmesiyle azalmıştır (Newman, 2006: 174). Göç tartışmaları çerçevesinde bir bölgeyi terk eden mülteciler/göçmenler sosyal ve mekânsal sınırları önceden şekillenmiş yerlere gidince kendi kimliğini başka bir mekânda muhafazada zorlanmakta ve mevcut sosyo-mekânsal kimlik düzenine uyum sağlamak üzere baskılara maruz kalmaktadır (Newman ve Paasi, 1998: 190).

Sınırın geçtiği yer ve siyasi sonuçları sorusuna cevap arayan Minghi (1963) ve Prescott (1965), sınırın nerede ve nasıl oluştuğu, geliştiği ve zaman içerisinde değiştiğini askeri bir tartışma konusu olarak görmüştür. Minghi (1963: 407) bir tipoloji oluşturmayı amacıyla sınır çalışmalarının önceki doğal-yapay ikilemi sürecini, başta fiziksel ve antropolojik olmak üzere sınır bölgesinin kökenini anlatan sınıflandırmaları ve sonrasında sosyal inşa sürecinin kültürel yapıyla ilişkili sınıflandırılmasını konu almıştır. Bu kapsamda, sınır bölgesinin doğası ve rolü hakkındaki çalışmaları incelemenin ardından geçerliliği kabul edilmiş bir tipoloji oluşturulması amaçlanmasına rağmen sınır yazınında bu amacın gerçekleştirilmesinin pek kolay olmadığı anlaşılmıştır. Benzer biçimde (Van Houtum, 2005: 673-674), sınırın konumunu¹¹ ve sosyal inşasını¹² konu alan çalışmalar kendi mecrasında akan birbirinden farklı iki akımın etkisinde gelişme göstermiştir.

1950'li yıllar öncesinde sınırların sabit kabul edilmesini eleştiren Boggs (1932: 48-49), sınırların işlevlerinin sürekli ve durağan kabul edilerek yanlış bir yaklaşım benimsendiğini belirtmektedir. Sınır çalışmalarının sınır tiplerinin tamamı ve işlevleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek sınırlar hakkında kesin ve genel prensiplere ulaşılabileceği değerlendirilmektedir. Boggs (1941: 119-128) sınıflandırmasını fiziksel, geometrik, antropocoğrafik ve kompleks olmak üzere dört başlık altında yaparak araştırma tekniğine katkıda bulunmuş, tüm sınırların geçilebileceğini ve bir tür geçişimin (osmosis) zaman içerisinde oluştuğunu belirtmiştir. Boggs (1941), iletişimin akışında ya da gelişiminde sınırın etkisini inceleme anlamında Avrupa'da seyahat

¹¹ Boundary

¹² Border

ve iletişimin artmasının yanı sıra nakliye masraflarının düşmesiyle büyük tek bir ulusun oluşacağını ifade etmiştir. Kolossov'a (2005: 611-612) göre, 1950'li yılların başında oluşan işlevsel yaklaşım, sınırların işlevlerine ve oluşumuna etki eden siyasi ve ulusal boyutlara odaklanmış, sınırlar arası akışa yönelik etkili bir model öneren House (1982) bu yaklaşımı olgunlaştırmıştır. Bu yaklaşım sınırların gerçekliğini ve mevcut halini kabul ederek ekonomik ve sosyal bakımdan geçirgenliği, etkisi, sınırlar arası iş birliği ve sosyal süreçler üzerine yoğunlaşmıştır.

Sınırların oluşumu üzerine çalışmalardan Peattie'nin (1944) yaklaşımı birçok işlev yerine daha az işleve sahip sınırların daha faydalı olacağından hareketle daha zayıf sınırın daha iyi olduğunu ve sınır bölgesinde bölgeselliğin öne çıkarılarak tampon bir bölge oluşturulmasını önermektedir. Boggs'dan (1941) etkilenen Jones (1945) ise iyi sınırın temel şartının bir devletin kendi güç yapısına katkıda bulunmasından geçtiğini, hükümetlerin ekonomik süreçte vazgeçilemez bir rolü bulunduğunu, ulusçuluk nedeniyle sınırların işlevlerinin değişiminin sınırların değiştirilmesi veya karma bir geçiş yöntemi yerine ancak ulusal egemenlik yaklaşımının değişimi ve uluslar üstü kontrolün gelişimi ile mümkün olacağını belirtmektedir (Minghi, 1963: 412-413).

Boggs (1940: 11), 'Uluslararası Sınırlar'¹³ çalışmasında sınırların işlevlerinin Lyde'nin (1915) aksine negatif olduğunu ve ekonomik ilişkilere engel teşkil ettiğini vurgulamıştır. Ratzel'in siyasi coğrafya yaklaşımını benimseyen ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde yazına katkıları yeterince anlaşılamayan Lösch (1954), siyasi bölgeler ile ekonomik bölgelerin benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması üzerinde durmuştur. İki sınır bölgesinin karşılaştırıldığı bu çalışmalarda Lösch (1954), Hartshorne'un (1936) görüşüne katkıda bulunarak 'en fazla zenginlik' prensibiyle hareket eden ekonomik sınırlara kıyasla siyasi sınırların daha katı ve belirgin bir duruşu olduğunu belirtmiştir. Siyasi sınırların değişimiyle ortaya çıkan yeni sınır bölgelerinde alışılmış ekonomik faaliyetlerin değiştirilmesi mecburiyetinden kaynaklı bunalımlı bir geçiş süreci yaşanmaktadır. Lösch'ün (1954) yazına diğer katkısı, sınırlarda malların akışı sonucunda dağıtımın mekâna bağlı yapısının incelenmesiyle gümrük vergileri kadar sınıra uzaklığın da işlem maliyetlerini etkilediği ve sınırdan uzaklaştıkça bu maliyetlerin arttığı kabul edilmektedir (Aktaran, Dunn, 1955).

¹³ International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems

Sınırları güç ilişkileri üzerinden değerlendiren Spykman (1942: 437), devletlerin güç yapılarını temas noktaları kabul ederek iki taraf arasındaki güç ilişkilerinde sınırların bir değerlendirme indeksi olduğunu, geçilemez bir sınırın olmadığını, küçük devletlerin yaşamasının büyük devletlerin biçtiği stratejik değer ile ilişkili olduğu, modern iletişim vasıtalarıyla sınırların savunma rolünün etkisini yitirdiğini değerlendirmektedir. Dahası, bir savaşın ardından yeni sınırlar oluşturulurken iki devlet arasındaki güç dengesinin gözetilmesiyle sınır devletin güç potansiyelini yansıtan bir gösterge olmaktadır. Fischer'ın (1949: 196-222) İkinci Dünya Savaşı'nın ardından savaş sonuçlarını değerlendirdiği çalışmasında¹⁴ tüm sınırların bir izi olduğunu ve bir sınırın ne kadar uzun süre aynı şekilde kalırsa değişiminin o kadar güç olacağı kabulüyle tarihi sınırlara dönüş yapılması önerilmektedir. Bu çerçevede, işlevsel yaklaşımla sınırların oluşturulmasına dair ölçütlerin zaman içerisinde değiştiği, fiziksel sınırlar vurgusundan kültürel ayırım ve kendi kaderini tayin etme yönünde bir değişim olduğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise vurgunun nüfus hareketlerinden farklılaşarak ekonomiye yöneldiği belirtilmektedir.

Ratzel'in siyasi coğrafya yazınında sınır çalışmalarının kurucusu olarak görüşlerinin benimsenmesi sınır çalışmalarını daraltmış, Agnew'in (1994: 53-80) açıkladığı devletlerin düştüğü ulusal sınır tuzağına¹⁵ düşülerek devletlerin önce ulusal ve siyasi sınırlarının bulunması benimsenmiştir. Modern yaklaşımlar sınırlar olgusunu siyasi ölçütler üzerinden komşu devletlerin askeri, ekonomik ve siyasi gücünün bir yansıması olarak yorumlamış, devletlerin doğası, politikası veya küresel veya makro-bölgesel düzeyde hiyerarşik ilişkileri pek hesaba katılmadan mutlak bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir. Pozitivist yaklaşımın nedensel ilişkiler vasıtasıyla bir sosyal olguyu etkilediğinin değerlendirilmesine rağmen, uygulamada sınırların ulusal ve içişlerinin bakımından farklı anlamları olduğundan iç politika ile uluslararası ilişkiler çalışmalarının ayrıştığı kabul görmüştür (Kolossoy, 2005: 612).

Bu değerlendirme ışığında, 19. Yüzyıl'ın sonlarında başladıktan sonra 1950'li yıllara kadar geçen süreçteki çalışmalarda sınırların siyasi bir karar alma sürecinin fiziksel veya statik bir çıktısı kabul edildiği ve haritada yer alan çizgileri ifade ettiği görülmektedir. Bu çizgilerin tek

¹⁴ On Boundaries (Sınırlarda)

¹⁵ Territorial trap of state

dinamik yanının savaş, barış ve anlaşmalar ışığında yerinin değişmesi olması, sınırların sadece açıklanmak ve sınıflandırılmak üzere incelendiğini ve dinamik veya organizmacı bir niteliğinin bulunmadığını göstermektedir. Komşu devletlerin askeri ve siyasi ilişkilerinin doğasına bağlı olarak kendine özgü bir niteliğe sahip sınırlar farklılaşarak geçişler daha kolay veya daha güç olmuştur. 1950'li yıllardan başlayıp 1970'li yıllara kadar gelen süreç incelendiğinde, jeopolitik disiplininin inceleme alanını siyasi değişimlerin etkilerinden sınırların işlevsel karakterlerine kaydırmaya ve sınırlara dinamik bir bakış açısı kazandırmaya başladığı anlaşılmaktadır (Newman, 2006: 175).

Postmodern yaklaşımın egemen olduğu dönemde modern metodolojideki çalışmalar da kendi mecrasında sürmüştür. Siyasi sınırları doğal, yapay ve görünmez sınırlar olarak sınıflandıran Guo (2015: 5-10), karar vericilerin siyasi sınırlar olarak başvurduğu doğal sınırların dağ, nehir, kanal vb. doğal engelleri içerdiğini, yapay sınırların duvarlar, tel engeller vb. fiziki tedbirlerden oluştuğunu, görünmez sınırların enlem ve boylam olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Başka bir çıkarımında, konveks ve konkav geometrik şekilleri üzerinden ikiye ayrılan sınırlardan, konveks sınırların hem saldırıya açık hem de savunmasının zorluğu, konkav sınırların ise sınırlar arası iş birliğinden daha fazla faydalandığını belirtmektedir. Başka bir tartışmada sınırdaş ülkelerin farklı sınır stratejilerine sahip olduğunda sınırda uzlaşamamasının oluşturduğu sorunlar kültür farklılıkları, muğlak isimlendirmeler, belirgin olmayan coğrafi özellikler ve sabit olmayan arazi veya engel yapılarının oluşturduğu sürekliliği olmayan veya çatışan düzenlemeler olmak üzere dört başlık altında toplanabilir. (Guo, 2015: 12-24). Diener ve Hagen'a (2010: 8) göre, sınırların tamamının insanlar tarafından oluşturulmasının getirdiği yapaylıktan ötürü doğal-yapay sınır ayrımı sonuca götürecek bir tartışma değildir. Vogeler (2010) sınırların katı ve yumuşak sınırlar ile açık, kontrollü ve takviye edilmiş¹⁶ olarak iki başlıkta değerlendirmektedir.

Postmodern Yaklaşım

Ekonominin küreselleşmesi ve kültürlerin birleşmesi bölgesel farkındalığı artırarak siyasi sınırların sorgulanması ve ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlamıştır. Sınırların yalnızca ulusal düzeyde

¹⁶ Fiziki engeller, duvarlar ve askeri tedbirler vs.

çalışılamayacağı ve sadece iki ülke arasındaki bölge yaklaşımıyla açıklanamayacağı anlaşılınca ulus üstü örgütler daha geniş bir etkinlik alanı bulmuştur. Modern yaklaşımlar devletlerin sınırlarındaki en küçük bir değişikliğin toplumlarda derin duygusal tepkilere neden olmasını açıklayamamış, sınır bölgelerinin tartışmaların merkezi haline gelmesine ve hükümetlerin veya kamu vicdanının siyasi sınırların sorgulanmasına aşırı hassas davranmasına yanıt bulamamıştır.

Siyaset bilimcilerin 1970'li yıllarda uluslararası ilişkilerin temel paradigmaları ve sınırların işlevleri arasındaki ilişkiyi incelediği yaklaşımlarında realist (gerçekçi) paradigmanın devletleri uluslararası alanda en önemli aktör kabul ederek sınırın devlet egemenliğini koruyan katı çizgiler olduğunu ifade etmesine karşın, liberal görüş tek aktör olmayan devletlerin sınırları arasındaki iletişimin geliştirilmesini benimsemiştir. Başka bir görüş, sınır çalışmalarının belirsizliğe sürüklenmesinde odağın devletler (Agnew, 1994) olmasını ve sınırların devletlerin ekonomi politikaları üzerinden tetkikini eleştirmiştir. Sınır tartışmalarının etkisini yitirdiğini belirten Kristof'a (1959: 278) göre, devlet ölçeğindeki bu miyop bakış ulus-altı, ulus-ötesi ve küresel bakışın muhtemel kazanımlarını gözden kaçırmaktadır. Bu çerçevede, postmodern yaklaşımlar metodolojik ve analitik pozitivist yaklaşımın sorunlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Kolossov, 2005: 612).

Kolossov'un (2005: 608-613) kavramsallaştırmasına göre, postmodern yaklaşımlar 1980'li yıllarda siyaset bilimciler, felsefeciler, sosyologlar ve sosyal psikologlar gibi farklı disiplinlerin etkisiyle ve günümüz sosyal bilimlerinin artan disiplinlerarası karakterinin bir dışavurumu çerçevesinde gelişmiştir. Bu yaklaşımlar Wallerstein (1974) ve Taylor'un (1996) dünya sistemleri kuramından etkilenerek özellikle karşılıklı bağımlılık ve mekânsal ölçeğin rolü, Giddens'in (1984) yapısalcı kuram yaklaşımının etkisiyle küresel ve sosyal yapıların her ekonomik ve siyasi aktöre hareket özgürlüğü tanıyan bir sistem oluşturması ve Foucault'un (1979) post-yapısalcı postmodern kuramının söylem ve sosyal inşa düşüncelerinin etkisi altında kalmıştır. Postmodern yaklaşımların modern metodolojiyle sınıflandırıldığı bu çalışmada öncelikler ve konunun sınırlılıkları çerçevesinde küreselleşme, düzeyler ve kimlik, jeo-politik ve sınırların yönetimi yaklaşımları tarihsel akış ve kesintili denge yaklaşımı arasındaki uyum korunarak incelenmiştir.

Küreselleşmenin Etkisi

1989 yılından sonra, Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Almanya'nın birleşmesi, yeni ulaşım ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkması devlet sisteminin ve küresel sosyo-mekân düzeninin dönüşümünü başlatarak sınırların geçirgen duruma gelmesine yol açmıştır. Sınırların kalktığı bir dünya ütopyası, Soğuk Savaş'ın (1945-1989) iki kutuplu jeopolitik yapısı yerine neo-liberal kapitalizm ve sınır-ötesi insan, malzeme, bilgi ve teknoloji akışına dayalı, modern devlet sınırları ve egemenliğini aşan küresel yeni bir paradigma kurmuştur. Bu kapsamda, önceki dönemdeki sınır çalışmalarındaki betimleyici yaklaşım yerini 1980'li yılların sonunda disiplinlerarası sınır kuramına bırakmıştır. Bu yaklaşım, mekanları birbirinden ayıran pasif rolünün ötesine geçerek sınırın aktif bir süreç olarak incelenmesini ve devletlerin merkezlerinde olduğu gibi bitişik sınırların her ikisindeki sosyo-politik gerçekliğin kapasitesinin artırılmasını önemsemiştir (Diener ve Hagen, 2009: 1200).

Paasi'ye (2019: 3) göre, 1990'lı yıllar sermayenin, malların ve kültürel etkilerin akışını temsil eden ve neo-liberal küreselleşmeyi savunan Ohmae (1989, 1990, 1995) tarafından öncülük edilen 'sınırsız dünya' tezinin yükselmesine şahitlik etmiştir. Bu tez Soğuk Savaş'ın sonlandırılması ve küreselleşme önerilerine karşı iyimser bir tutum sergilemesine karşın, sınır çalışmaları kısa sürede bu yaklaşıma itiraz ederek özellikle tümevarımcı ve uygulanması imkânsız karakterine vurgu yapmıştır. 9/11 terörist saldırıları eleştirilerin dozunu artırmaya rağmen sınırsız dünya söylemi akademik çalışmalarda ağırlığını sürdürmüştür. Sovyetler Birliği sonrası (Newman ve Paasi, 1998: 190) yeni dünya düzeninde sınırların değişen rolüne vurgu yapan küreselleşme kuramları yeni etno-ulusal varlık, devletlerin oluşumu ve mevcut sınırların yeni ulusal sınır fiziki güvenlik sistemleriyle desteklenmesini inceleyerek yeni sınır tartışmalarına yol açmıştır. Neo-liberal bakış (Kolossoy, 2005: 615-616), devletlerin sınırlarının küresel düzeyde ekonomik, çevresel ve diğer sorunlarla mücadelede kapasitesinin yetersiz kaldığını, vatandaşlarının refahını küresel sistemden soyutlanmış bir şekilde sürdüremeyeceğini, özellikle sınır bölgelerinde devletin meşruiyetinin, siyasi kimliğinin ve vatandaşın aidiyetinin zayıfladığını vurgulamıştır.

1980'li ve 1990'lı yıllarda (Newman, 2006: 3-4; Newman ve Paasi, 1998: 190) sınır-ötesi iş birliği ve sınırların işlevselliği sınır çalışmalarının odağına yerleşmiş, AB üyesi devletlerin sınır bölgelerinin rolü üzerinde durularak sınırların engelliği yerine

mutabakat, iş birliği ve birlikte yaşama yönünden araçsallaştırılmasını benimsemiştir. AB, aktif bir tutumla sınır bölgesinde siyasi sınırların her iki tarafını yönetmiş, karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturmuş ve geçiş bölgelerinde ortak sosyal ve kültürel farkındalığı güçlendirmiştir. Postmodernizm döneminde kendisi ve öteki, bilinen ve bilinmeyen vs. arasındaki diyalektik doğru sınırın nereden çizileceğini tartışmalı bir hale dönüştürerek bulanıklaştırmıştır. Postmodern çalışmalar, Foucault heteropyasının önerdiği aynılığı reddetme ve farklılıkları benimsemesine rağmen mekânın sabitliğini belirleme beklentisinde azalmaya yol açmamıştır. Bilakis ideolojilerin parçalanması elitlerin ve toplumun zenginliğinin, kimliğinin ve güvenliğinin mekânsal emniyetini daha önemli hale getirmiş, bilgi, sermaye ve insanların yoğun hareketliliği (Bauman, 1998, 2000; Urry, 2000; Smith, 2001) postmodern toplumları sınırlamaktan geçirgenliğe yönelmiştir. Göç konusunda (Van Houtum ve Naerssen, 2001: 127-128) sınırsız dünya söylemini uygulayan hükümet olmamış, ekonomiden bağımsız olarak toplumların dışarıdan gelenlere yaklaşımı negatif yönde yükselmiştir. Küreselciler (Newman, 2006: 5) disiplin ve mekân açısından Batı'ya ait sınırsız dünya söylemini savunmuş, çok disiplinli sınır çalışmaları yerine yalnızca küresel sermayenin akışına engel sınırlamalara odaklanmıştır.

Sınırların kalktığı bir dünya düzenine ulaşmanın pek mümkün olmaması (Kolossof, 2005: 618), toplumların kendi kaderini tayin etme hakkının uluslararası hukukun egemen devletlerin bütünlüğünün korunması düzenlemesi ile çelişmesi ve dünyada milliyetçi hareketlerin hala sürmesi neo-liberalizmin sınırlar hakkındaki öngörülerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Sınırlardaki bütünleşmenin çok geliştiği bölgelerde bile siyasi sınırlar hala somut bir engel olarak varlığını sürdürmektedir. Bilgi ve sermaye akışının devletlerin tekelden çıkması (Ohmea, 1990: 18-22) sonucu toplumların kontrol veya yönlendirilmesinin zayıflamasıyla devletler arasındaki belirgin sınırlar finansal ve endüstriyel akışın gösterildiği haritada ortadan kalkmış ve eski coğrafi engeller etkisiz kalmıştır. Başka bir ifadeyle, devlet merkezli sınır rejimleri jeopolitik yapıda yerini korumakla beraber diğer sınır dinamikleriyle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Gelinen noktada küreselci bakış açısının etkisinden kurtularak sınırların gerçekten ortadan kalkıp kalkmadığı güvenikleştirme yaklaşımıyla değerlendirildiğinde (Yeung, 1998: 304), 11 Eylül terör saldırılarından sonra sınırlarda kontrol mekanizmalarının artırıldığı, çok boyutlu seçici ve etik açıdan sorunlu bir duruma dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca

finansın sınırlar arası sermaye akışıyla küreselleşmesiyle (Paasi, 2019: 10) iş, ticaret, öğrenci, göçmen ve mülteci statüsünde insanların hareketinin artması yeni güvenlik politikalarını da beraberinde geliştirmiştir.

Düzeyler ve Kimlik Yaklaşımı

1990'lı yıllarda dünya sistemleri ve ulusal kimlikler kuramının sentezi sınır çalışmalarının işlendiği en belirgin alan olmuştur. Düzeyler yaklaşımı mevcut bir sınırın dünyadaki sınır sistemleri içerisinde yerelden küresele farklı kademelerdeki rolünün incelemesine dayanırken, uluslar bakımından 'küresel-ulusal-yerel' düzeylemeye sonradan 'makro-bölgesel ve bölgesel' katmanlar ve merkez-çevre ilişkisi eklenmiştir. Dahası (Pries, 2005: 174-179) küyerelleşme, diaspora-inşa etme ve ulus-ötesileşme gibi yeni düzeylerden küyerelleşme, küreselleşme ile yerelleşme arasındaki diyalektiğe, diaspora-inşa etme farklı uluslardaki yoğun ve devamlılığı bulunan toplumsal alanların bir merkez çerçevesindeki varlığı, ulus-ötesileşme (Martinez, 1996; Kopinak ve Miras, 2013: 4) ise sosyal ilişkilerin, ağların ve uygulamaların çoklu yerelden oluşan ve birleşen doğasını vurgulamaktadır. Toplumsal mekanlar metodolojik ulusçuluk dışında (Pries, 2005: 174-179) mutlakiyetçi¹⁷ve izafiyetçi yaklaşımlar arasındaki ilişki çerçevesinde değerlendirildiğinde, 21. Yüzyıl'ın ilk yıllarında ulus toplumları sosyal ve coğrafi temelde tanımlayan toplumsal ve mekânsal kavramlar ilişkisinin bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bu dönemdeki çalışmalar (Kolossoy, 2005: 614-616) işgücünün uluslararası paylaşımı ile ulaşım ve iletişime odaklanmıştır. Ekonominin uluslararasılaşması ve sınırlar arası insan, bilgi, mal ve enerji akışı uluslararası aktörlerin farklı sahalarda etkinliğini artırmıştır. Sınırların işlevi değişime uğrayarak daha önceki engel işlevi etkisini yitirmeye başlamıştır.

1990'lı ve 2000'li yıllarda (İçduygu ve Yüksek, 2012: 452) uluslararası göç olgusunun güvenlikleştirilmesinin sonucunda güvenlik kaygıları temelli siyasallaşan transit göçmenlerin sınırları yasa dışı geçişi veya kayıt dışı Avrupa ekonomilerinde çalışması yeni sorunlar doğurmuştur. Örneğin, göçmenler (Zijlstra, 2014: 183-184) doğrudan Avrupa ülkelerine ulaşamadığında, ulaşana kadar transit göç veya adım adım göç politikasını benimsemiştir. AB'nin sınırlarının güvenlikleştirilmesi (Fait, 2013: 22) sonrasında göç olgusuna yaklaşım

¹⁷ Sırasıyla 'absolutist' ve 'relativist'

değişmiş ve göç olgusu kaynak-hedef ülke gibi yalnızca iki bileşenin daha üstünde bir anlam taşımıştır. Bu yeni göç yaklaşımı ‘Avrupa Kalesi’¹⁸ metaforu ile AB sınırlarını kapatırken, çevresindeki ülkeler Avrupa’ya geçmek üzere kullanılan veya sıkışılan ülkeler haline gelmiştir. Esasında transit ülke tanımlaması AB’nin göç ve mülteci politikasının dışsallaştırılmasıyla sınırının caydırıcılığının artırılmasından başka bir anlam taşımamaktadır.

Sınırlar (Hyndman, 2000: 1-2) devletlerin jeopolitik söylemleri ile ilgili şahitlik yapmakta ve sınırın içindekiler açısından bir dışarı algısı oluşturmaktadır. Devletlerin toplumların kimliklerinin güvenliğini sınırlar üzerinden tanımladığı güvenikleştirme yaklaşımı, dışarıdan gelebilecek başka bir kimlik baskısı veya tehdit karşısında ulus devlet zemininde kimlik oluşturulmasını siyasi mücadele için elzem kabul etmiştir. Paasi (2011: 62) benzer bir tutumla, sınırların belirli bir hat yerine toplumsal anlamda geniş bir etki alanı bulunduğunu, ulusal ideolojiler ve kimliklerle ilgili tarihsel uygulamalar ve söylemlerin sınırın oluşumunda etkili olarak karmaşık bir inşa süreci ve söylemler içeren ulusçuluğu yansıtan sosyal gücün duygusal yansımaları olduğunu değerlendirmektedir. 9/11 terör saldırıları sonrasındaki fiziki güvenlik tedbirleri toplumdaki sınır algısını güçlendirmekte, sosyal gruplar arasındaki sosyal, kültürel ve siyasi ayırımın temelini oluşturmakta ve devletin sınıra bakışını desteklemektedir.

Sınırın insanların günlük yaşamındaki önemi ve kendisini tanımlamasındaki rolünü inceleyen ulusal kimlikler kuramına (Paasi, 1996) göre milliyetçilik ulusal ideolojinin devlet inşa etmesinin temelini oluşturmaktadır. Devlet ve millet arasındaki ilişki ve dönüşüm, ulus devlet temeline dayalı ve vatandaşların bağlılığı üzerine kurulduğu bir devlet yapısı olan primordiyalist bakış, devletin gücü elinde bulunduran yapı üzerinden tanımlandığı yapısalcı bakış ve küreselleşmeyle gücü oranında bir kısım yetkilerini uluslararası yapılara devreden devletin vatandaşların bağlılığını ve siyasi kimliğini korumaya çalıştığı neo-liberalizm üzerinden tanımlanmaktadır.

Guo (2015: 11) kültürel sınıra odaklandığı çalışmasında, kültürel uzlaşımın coğrafi sınır üzerinde anlaşma ihtimalinden daha güç olduğunu belirtmektedir. Farklı kültürel özelliklerin, kimlik (etnisite ve din) ve iletişim (dil, düşünce) temelinde insan davranışlarında farklılıklar oluşturması farklı kültürel yapılara sahip siyasi sınırlarda

---

¹⁸ Fortress Europe

çatışma riskinin daha yüksek olmasına yol açmaktadır. Sınırların katı bir tarzla tanımlanmamasıyla belirgin bir kültür farkı olmaması sonucunda kültürler arası geçiş sağlanabilir. Devletlerin sınırları (Newman ve Paasi, 1998: 188) yalnızca durağan bir olgu olmak yerine sosyal, siyasi ve değişen inşaları temsil etmektedir. Sınırlar tarihsel süreçle ilişkili olarak ülkelerin kurumsallaşmasının ve üretiminin bir parçasını oluşturmakta, sosyal topluluklar için derin sembolik, kültürel, tarihi ve dini anlamlara sahip olabilmektedir. Uluslararası sistemde 'güvenlik' yaklaşımı diğer devletlerle sınır inşasına bağlı olarak ulusal siyasi kimliklere dayandırılmaktadır.

Jeo-politik Yaklaşım

Jeo-politik yaklaşıma göre, sınırların küreselleşme etkisinde türlerine ve düzeylerine göre işlevleri değişime uğrayarak ortadan kalkmakta veya yeniden belirlenmektedir. Birden fazla etnik gruba aidiyeti bulunan insanların kimlik algısının değişmesiyle ulusal/siyasi kimlik zayıflarken sınırlara tabi olmayan ve resmi (de juri) sınırlar ile uyuşmayan kültürel kimlik güçlenmektedir. Sınırların ortak ve hiyerarşik bir sosyal örgütlenme oluşturmasıyla geçmişten günümüze yansımaları siyasi ve kültürel çevrede görülebilmektedir. Jeo-politik yaklaşımda güvenlik kavramı askeri, ekonomik, siyasi ve çevresel güvenlik gibi çok boyutlu bir anlam taşımaktadır. Ulusal güvenlik ile eşdeğer görülen sınır güvenliğinin sağlanmasında güç kullanımının meşru olduğu görülmektedir. Sınırların sembolik rolü, tarihsel arka planı, algı ve güncel tartışmalardan etkilenen sınır güvenliği modern bakışa göre askeri tehdidin önlenmesi üzerine kurulmuştur. Sınır bölgesinin güvenliği, sınırlardaki her akışın üzerinde tam hakimiyet kurulmasını, devletlerin sınır bölgelerinde muhtemel tüm sorunları önceden tespit edebilmesini ve yerel/bölgesel sorunun ulusal jeopolitik bir sorun kabul edilmesini gerektirmektedir (Kolossoy, 2005: 620-623).

21. Yüzyıl'ın başlarından itibaren modern yaklaşımının ötesinde güvenlik tehditleri çeşitlenmiş ve örneğin düzensiz göç¹⁹ toplumsal egemenliğe karşı bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Sınırların kalktığı bir ekonomik sistemin serbest göçü gerektirmesi ve dünya nüfusunun yaklaşık %3'ünün²⁰ göçmen/mülteci olmasına rağmen, göç akışının

¹⁹“Uygun yetki olmadan sınırların geçilmesi veya başka bir ülkeye girme şartlarının ihlal edilmesi” (Düvell ve Jordan, 2002, s. 15)

²⁰1960 yılında 10 milyon, 2000 yılında 155 milyon ve 2015 yılında 244 milyona ulaşmıştır.

kontrol altında olması iç egemenlik ve kimlik bakımından toplumsal egemenlik ile doğrudan ilişkilidir (Paasi, 2019: 11). Ulusal güvenlik tehdidine yönelik devletlerin yaklaşımlarının farklı olmasıyla bölgesel ve küresel güvenlikte değişen tehditler ve karmaşıklıklar tecrübe edilmektedir. Örneğin, küresel aktör ABD'nin ulusal güvenlik yaklaşımını dışsallaştırması sonrasında ulusal güvenlik politikası Yabancı İç Savunma (FID) ve Güvenlik Kuvveti Desteği (SFA) adıyla bilinen Güvenlik İş Birliği (SC) stratejisi çerçevesinde yürütülmektedir.

FID bir hükümetin veya uluslararası örgütün askeri kuvvetlerinin bir ev sahibi ülke tarafından davet edilerek toplumdaki kanunsuzluk, aşırıılık, terörizm ve diğer güvenliğe karşı tedbirler alınmasını, SFA ise meşru bir otoriteye destek olmak üzere bölgesel nitelikte bir güvenlik kuvvetleri desteği sağlanmasını ifade etmektedir (DePolo, 2018; Joint Publication 3-22, 2018, s. ix; Jenkins, 2008: 2). Ulusal Güvenlik Stratejisi (NSS) ve Ulusal Askeri Stratejisi (NMS) içerisinde kabul gören²¹bu yaklaşımın FID ve SFA sayesinde bölgesel güvenlik stratejisinin düşük maliyet ve kaynak ile etkili bir ulusal güvenlik politikası oluşturduğu değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin etkileri çerçevesinde terör ve uyuşturucu tehdidi ile ancak uluslararası düzeyde ele alınarak mücadele edilebilmesi, sınır ve ulusal güvenliğin sağlanmasının komşulardaki istikrara bağlı olması komşuların güçlendirilmesinin ülkenin güvenliği ve ulusal savunmanın stratejik derinliği için elzem olduğunu göstermektedir (DePolo, 2018: 35).

Kolossov'a (2005: 622-624) göre, jeo-politik yaklaşım postmodern bakışla incelendiğinde, sınır bölgelerinin yoğun ekonomik ilişkilerine istinaden güvenlik tehdidi algısı altı boyutuyla değişime uğramıştır. Birincisi, devletlerin yasa dışı göç, uluslararası terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi yeni güvenlik tehditleriyle tek başına güvenlik birimleriyle mücadele etmeleri yeterli olmamaktadır. İkincisi, sınırlardaki akışın modern yöntemlerle kontrol edilmeye çalışılmasının hem etkili olmaması hem de ülkeler arasındaki ayrışmayı artırması nedeniyle mücadelede karşılıklı güven, sınırlar arası iş birliğinin artırılması ve silahsızlandırılmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Üçüncüsü, sınırlar arası yerel idareler düzeyinde iş birliğinin geliştirilmesidir. Dördüncüsü, yasa dışı göç ve uyuşturucu eklendiğinde ulusal güvenliğin sınırlarda sağlanamaması sınırların işlevlerinin farklılaşarak sınırın dinamiğine göre değişiklik göstermesini

²¹ <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/12/06/remarks-president-administrations-approach-counterterrorism> (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

gerektirmektedir. Beşincisi, sınır güvenliği sorunsalı günümüzde artık yerel ve uluslararası kuruluşlar ile aktörlerin de ilgi alanına girmektedir. Altıncısı, sınır güvenliği gelişen durumlara karşı hızlı, uygun ve esnek bir hareket tarzını gerektirmektedir.

Sınır Yönetimi Yaklaşımı

Eleştirdiği Bonacker (2007) ve Stetter'in (2005, 2007) modern sınır algısı yaklaşımından yola çıkan Sendhardt (2013: 26-28) sınır kavramını ulusal²² sınırın yanı sıra işlevsel ve sembolik olmak üzere üç tip altında sınıflandırarak haritalardaki etkisiz kavramlar (Paasi, 2001: 22) yerine çok boyutlu bir niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir. İşlevsel sınır, sınırları siyasi, hukuki, ekonomik ve sağlık sistemi gibi belirli bir boyut üzerinden değerlendirmektedir. İşlevsel sınır ile ilişkili olarak siyasi etkileşimleri göz önüne alan Martinez (1994a, 1994b) sınır ilişkilerinin yabancılaştırılmış²³, birlikte bulunan, bağımlı ve bütünleşik sınırlar olarak dört sınıflandırmadan birine uyacağını değerlendirmiştir.

Yabancılaştırılmış sınırlar, iki veya daha fazla komşu arasında askeri yayılma veya ulus inşa etme çabalarıyla oluşan siyasi ve sınır tartışmalarının bulunduğu sınırlardır. Birlikte bulunan sınırlar birbirinin egemenliğini tanıyan ve saygı duyan komşular arasında gelişen ilişkilere sahip sınırlarken, bağımlı sınırlar karşılıklı iş birliği sonucunda iki tarafın menfaatini amaçlayan ve sınır ilişkilerinde açıklığı ön planda tutan komşuların bulunduğu sınırları temsil etmektedir. Bütünleşik sınırlar ise ticaret, ölçek ekonomisi, sosyal, yasal, kültürel ve siyasi benzerliğin getirdiği kazanımlarla komşu devletler arasında egemenlik kaygısından vazgeçilen sınırları temsil etmektedir. Sendhardt'a (2013) benzer şekilde yeni kuramsal çalışmalarla modern yaklaşımların sentezini oluşturma çabasını içeren (Kolossoy, 2005: 625-626) Politika-Uygulama-Algı (PPP) yaklaşımı sınırları sosyal yaşamın, tarihi ve jeopolitik yapının sonucu ve etnik ve siyasi kimliğin sembolü olarak değerlendirmektedir.

Sembolik sınır 'biz' ve 'ötekiler' ayrımıyla sınırı siyasi, dini ve etnik temel üzerinden tanımlamaktadır (Stetter, 2005: 5). Benzer şekilde 'ötekileştirme' yaklaşımı (Van Houtum ve Strüver, 2002) sınırların sosyal sınıflandırmasını burası-orası veya biz-onlar gibi iki uç bakış arasında değerlendirmektedir. Sosyal, ekonomik ve mekânsal ayrımlarla tanımlanan sosyal sınıflandırmalara rağmen, toplumların

²² Sırasıyla territorial, functional ve symbolic

²³ Sırasıyla alienated, coexistent, interdependent ve integrated

sınırları sosyo-ekonomik sınırlarla ve ulus devletin sınırları toplumun gerçek sınırlarıyla her zaman uyuşmamaktadır. ‘Öteki’ ile beraber yaşamının olumsuzluklarından kaçınan ve kazanımlarını kaybetmek istemeyen aktörlerin etnik ve sosyo-ekonomik sınırları sürdürmek istemesi zihinlerdeki sınırın duvardan daha güçlü olduğunu göstermektedir (Newman, 2006: 176-177). Söylem ve kitlesel temsillerin sınırların işlevleri üzerindeki etkisini inceleyen sosyal temsil yaklaşımına göre (Kolossoy, 2005: 624), yüksek söylem siyasetçilerin devletin faaliyetlerini uluslararası alanda meşrulaştırma çabasını, düşük söylem ise kitlelere hitap eden iletişim vasıtalarından oluşan kümeyi içermektedir. Bu çerçevede, ulusal sınırların işlevsel ve sembolik sınırlar ile ilişkili bir kavram olmasıyla belirsizliği yüksek bir yapısının olduğu kabul edilmektedir.

Sınırların yönetimini göçmen olgusu üzerinden postmodern bir yaklaşımla değerlendiren Pecoud ve Guchteneiere (2006: 69), güvenlikçi bir bakış açısıyla günümüz göçmen politikalarının göçmenleri engelleyen bir ortak özelliğe sahip olduğunu, Batı’nın komşuları ile arasındaki sınırları sağlamlaştırıp tahkim ettiği ve modern tedbir araçlarının uygulandığını belirtmektedir. Sonrasında sınırlardaki tedbirler düzensiz göçmenlerin sınırdan geçmesinin ardından iç kontrol boyutuyla desteklenerek göçmenlerin çalışmaları, sosyal ve sağlık hizmetlerine ulaşabilmeleri ve belgeleri bulunmayanların tespit ve sınır dışı edilmeleri gibi yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Son olarak, düzensiz göçmenlerin yönetiminin ülkeler arasındaki iş birliğine dayanması ile sınırların coğrafik konumunun ötesinde düzensiz göçmenlerin akışının engellenmesi ve sınır dışı edilenlerin ilgili ülkeler tarafından geri kabul edilmesi sürecine yer verilmektedir.

Sınırın Güvenikleştirilmesi Çerçevesindeki Tartışmalar

Sınırların karmaşık yapısından kaynaklı tüm sınırları kapsayacak temel genel-geçer bir sınır teorisine (Paasi, 2011: 62) ulaşılamamasında ilk olarak devletlerin sınırlarının tarihsel süreç içerisinde, özelliklerine ve güç ilişkilerine göre şekillenmesi, vatandaşlık düşüncesinin devlet, güç, kontrol, sosyal sorumluluklar ve imkanlar bir araya getirilerek oluşturulması etkili olmaktadır. İkinci olarak ekonomi boyutunun etkisiyle ilişkisel düşünülerek sınırların modern rolünün iletişime açık topolojik alanlar olarak değerlendirilmesi etkili olmuştur.²⁴ ‘Sınırsız dünya’ söyleminin ötesine geçerek (Paasi, 2005: 11-14) sınırlarda

²⁴ Relational thinking

ulusal yasaların gücü, sınır kontrolünde gelenek ve uygulamalar, hareketlilikler, siber ve gerçek alanları inceleyen yeni sınır yazını, iklim değişikliği, yasa dışı göç ve uyuşturucu trafiği, siber güvenlik ve bilgisayar virüsleri, Covid-19 gibi mikrobiyal tehditler²⁵ve hastalık önleme jeopolitiği gibi yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkması ile sınırsız dünya söylemini baskılamaktadır. 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde göçün güvenikleştirilmesi sınır çalışmalarının bu alanda yoğunlaşmasına yol açmış, güvenlikçi göç politikalarına etik ve ahlaki eleştiriler getirilmesine rağmen askeri veya güvenlikçi bir yaklaşımın dışına çıkılamamıştır.

Sınırların etik ve insan hakları tartışmalarının meydana geldiği bir alan olması (Pecoud ve Guchteneiere, 2006: 74) incelendiğinde, düzensiz göçün artışı ve 1990'lardaki mülteci krizinin devletler için istikrarsızlığın muhtemel temelini oluşturmasıyla göçün güvenlik tehdidi olarak algılanması güvenlik ve insan hakları kaygıları arasındaki tansiyonun bu fenomene egemen olmasına yol açtığı görülmektedir. Bununla birlikte, insan haklarının açık bir ihlalini oluşturan göçmen kaçakçılığı metotları birçok devletin mücadele ettiği bir suç haline gelmesine rağmen sınırlardaki ölümler üzerinde durulmamış, yasaklayıcı göç politikaları ve sınır kontrolleri ile düzensiz göçmenlerin savunmasızlığı arasındaki ilişki veya denge kurulamamıştır. Güvenikleştirme yaklaşımı çerçevesindeki göç ve sınır politikalarının göçmenlerin yanı sıra insan hakları ve demokratik birikimlere tehdit oluşturduğu tartışılmaktadır.

Paasi'ye (2011: 62) göre, nötr veya sabit hatlar olmak yerine duygu, korku ve hafıza havuzunu barındıran sınırlar gücün etkisine bağlı olarak süreçler, uygulamalar, söylemler, semboller, kurumlar veya ağlarla birlikte işlemektedir. Bu çerçevede, devlet merkezli bakıldığında neo-liberalizmin 'sınırsız dünya' söylemi ABD'deki 9/11 saldırılarının sonrasında yerini güvenlik çalışmalarına bırakmıştır. Terör kaygısı, ölümcül savaşlar, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık, tahammülsüzlük ve ayrımcılığın yükselmesiyle dünya genelinde sınır duvarları (Yıldız ve Ekmekcioğlu, 2018) başta olmak üzere fiziki güvenlik tedbirleri inşa edilmekte ve sınırlardaki akışın denetimi ve yönetimi için teknolojiler geliştirilmektedir. Bu gelişmelerin yanında,

---

²⁵ <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 28.10.2020)

akışın kontrolü²⁶ çerçevesinde ulusal sınır güvenlik yönetimi politikaları uluslararası politikalarla uyumlu hale gelerek karmaşık rejimlere dönüşmüştür. Günümüzde eleştirel sınır çalışmaları hareketliliğin kontrolü, sınır güvenlik yönetimi uygulamaları ve göçmenlere uygulanan şiddete odaklanmaktadır.

Düzensiz göç politikaları açısından bakıldığında, düzensiz göçün yönetiminde sorumluluğun ve çözümün sınırlardan yasa dışı geçişin önlenmesi üzerine kurulmasının ötesinde başka bakış açılarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda hudut birlikleri başta olmak üzere sınırlardan sorumlu kamu kurumlarının rolü ağırlıkla sınırlarda ulusal güvenliğin ve toprak bütünlüğünün korunması doğrultusunda siyasi ve askeri bir yaklaşımı içermektedir. Düzensiz göçmenlerin sınırlardan yasa dışı geçişi ise ulusal sınırların güvenliğine bir tehdit olmak yerine bireysel bir motivasyonla ekonomik güvenlik başta olmak üzere insani güvenliğin (BM Kalkınma Programı, 1994) tüm boyutlarına (ekonomik, gıda, sağlık, kişisel, çevre, topluluk ve siyasi güvenlik) erişmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında sınıra kitlesel veya gruplar halinde gelseler bile sınırlardan yasa dışı geçerken bireysel niyetlerle hareket eden düzensiz göçmenler ulusal sınırların kaldırılması veya değiştirilmesini içeren bir tehdit oluşturmamaktadır.

Bu çalışmada kamu politikaları oluşturma sürecine katkıda bulunmak amacıyla 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde kamu politikalarının odak noktasında yer alan düzensiz göçün yönetimi özelinden yola çıkarak postmodern yaklaşımların etkisiyle sınırlara yönelik güvenlikleştirme yaklaşımı kapsamındaki politika oluşturma çabalarında çok aktörlü ve çok katmanlı bir anlayışla hareket etmenin daha etkili bir sınır incelemesini sağlayacağı ve sınırlara yönelik güvenlikçi kamu politikalarına çerçeve oluşturacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda bir sınırın incelenmesinde Payan'ın (2014) metodolojisinin yalnızca aynı sınırı paylaşan devletleri merkeze alarak ulusal güvenlik çerçevesinde bir değerlendirmede bulunmasına karşın, bir sınırın postmodern paradigmanda güvenlikleştirme yaklaşımı çerçevesinde düzensiz göç yönetimi özelinde incelemesi ancak sınır bölgesini merkeze alarak yola çıkan bir yaklaşımla incelenebilir. Bu çerçevede sınırı inceleme metodolojisinin yerel aktörler, ulusal aktörler, uluslararası aktörler ve aktörün göçmen

---

²⁶ Pasaport, biyometrik cihazlar, elektronik sınır cihazları, arıgözleri ve duvarlar

olduğu insani güvenlik yaklaşımı olmak üzere dört boyutta gerçekleştirilmesi önerilmektedir:

• Sınır bölgesindeki aktörlerin (yerel aktörler) sınır güvenliğine yaklaşımı:

○ Sınır bölgesindeki resmi aktörler (askeri birlikler ve kolluk kuvvetleri, mülki ve adli makamlar vb.)

○ Sınır bölgesindeki suç aktörleri (göçmen kaçakçıları vb.)

○ Sınır bölgesindeki kültürel bağlar ve demografik eğilimler

○ Sınır bölgesindeki kurumlararası ve kurum içi ilişkiler

○ Sınır bölgesindeki fiziki ve teknolojik güvenlik tedbirleri

• Merkezi yönetimlerin (ulusal aktörler) sınır güvenliğine yaklaşımı

○ Sınırın oluşmasında tarihsel birikim

○ İki devletin merkezi yönetimlerinin siyasi ilişkileri

○ İki devletin merkezi yönetimlerinin sınırdan sorumlu aktörlerinin ilişkileri

○ Devletlerin göç politikaları

• Uluslararası örgütlerin (uluslararası aktörler) sınır güvenliğine yaklaşımı

• İnsani güvenlik (göçmen aktörü) yaklaşımı

○ Ekonomik güvensizlik

○ Toplumsal güvensizlik

○ Sınır güvenliği algısı

○ Hedef ülke toplumunun göçmenlere bakışı

Sınır çalışmalarının odağının zaman içerisinde farklılaşması (Kolossoy, 2005: 607) akademik çalışmalarda disiplinin sınırlarını belirleyecek kuram oluşumunda, kabul görmüş sınır yaklaşımlarını birleştirme ve çalışmaların dönüşümünü açıklamada yol göstermektedir. Sınır çalışmalarında, her disiplinin kendi öncelikleri ve amaçları bulunması nedeniyle ortak terminoloji ve söylem oluşturulması bile tartışmalara neden olmaktadır. Sınır çalışmalarının tüm boyutlarını kapsayacak yeni bir disiplinlerarası kuramın oluşturulması oldukça zor bir süreç olmakla birlikte, bu sorunlar disiplinler arasındaki farklılıkları aşmaya çalışacak yeni kuramsal çalışmaların ortaya çıkmasını engellemeyecektir. Sınırların dinamik yapısı süreci günün değişen koşullarına göre yönlendirmekte ve kavramsallaştırmaktadır. Bu kapsamda Şekil 2’de görüldüğü üzere sınırların düzensiz göçün güvenlikleştirme yaklaşımı çerçevesinde incelenmesinde tek bir aktör veya neden üzerinden dar bir bakış açısıyla

değerlendirilmesi yerine çok aktörlü ve çok faktörlü bir bakışla 'çok boyutlu' bir yaklaşımın benimsenmesi etkili olacaktır.

Şekil 2: Postmodern Yaklaşımda Yeni Bir Boyut

Sonuç

19. Yüzyıl'ın sonlarında ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra, sınırların egemenlik sahibinin gücünün yettiği son nokta olması gerçeği ve sınırların iki devlet arasında geçişli olabileceği paradigması dönüşüme uğramıştır. Ulus devlet paradigmasıyla devletlerin oluşumunda toplumların kimlikleri ön plana çıkmış ve sınırlarının açık bir şekilde belirlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada sınırların anlaşılmasına sınır çalışmaları boyutuyla bakılarak genel resmin anlaşılması, kuramsal çalışmalara yön verilmesi ve yazına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. 19. Yüzyıl sonlarından itibaren 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar yapılan çalışmaların 1970'li yıllarda kamu yönetimindeki paradigma değişiminin ardından sınır çalışmalarında da değişimlere yol açtığı görülmektedir. Sınır çalışmalarının sınıflandırılmasının bu çalışmada tercih edilen sınırların

tarihsel gelişim ve paradigma değişimine göre yapılması haricinde başta konularına göre olmak üzere farklı yöntemlerle gerçekleştirilebileceği de bilinmektedir. Bu çalışmada tarihsel gelişim ve paradigma değişimine göre gerçekleştirilmesinin sebebi, Türkiye’de sınır inceleme çalışmalarının disiplinlerarası niteliğinin yeni bir çalışma alanı olmasından ötürü genel çerçeveyi çizme arzusunun kaynaklanmasıdır.

Çalışmada sınır kavramının Türkçe’de dar bir anlamda kullanılırken yabancı yazında sınırlara atfedilen anlamın değişimine göre birbirinden farklı kavramlar oluşturduğu görülmüş ve bu kavramsal farklılığı açıklamanın yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir. 21. Yüzyıl ilk çeyreğinde sınırların düzensiz göç özelinde güvenlikleştirilmesi yaklaşımının yazına egemen olmasından dolayı bu çalışmanın ikinci bölümünde sınırın incelenmesi göçün güvenlikleştirilmesi üzerinden gerçekleştirilerek sınırın işlevinin değişiminin boyutlarının anlaşılması amaçlanmıştır. Bu tartışma neticesinde sınırların incelenmesinin günümüzdeki koşulları değerlendirilerek ‘çok boyutlu yaklaşım’ ile yeni bir bakış açısı önerilmiştir. Günümüzde sınır çalışmalarının odağı ‘sınırsız dünya’ söyleminin ötesinde sınırdaki yeni güvenlik ikliminin anlaşılması ve disiplinlerarası bir çalışma alanına dönüşmesi olmak üzere iki boyutla özetlenebilir. Bu çalışmanın birçok yeni çalışmaya ışık tutması ümidiyle gelecek çalışmaları yönlendirmek gerekirse, başta düzensiz göç olmak üzere iletişim vasıtalarının, salgın hastalıkların devletlerin sınırlarına etkisi, sınırların ortak özelliklerine dair genel bir kurama ulaşılması veya sınırları inceleme metodolojisi gibi alanlarda dünyada ve Türkiye’de yazında boşluk bulunmaktadır. Bu çalışmaların saha çalışmaları ile desteklenmesi ve disiplinlerarası nitelikte gerçekleştirilmesi yazının gelişimine daha fazla katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Agnew, J. (1994). The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory. *Review of International Political Economy*, 1(1), 53-80.
- Barr, D. (1908). Progress in the Native States of India During the Past Forty Years. *Journal of the Royal Society of Arts*, 56 (2887), 453-474.
- Bassin, M. (1987). Imperialism and the Nation State in Friedrich Ratzel’s Political Geography. *Progress in Human Geography*, 11(4), 473-495.

- Bauman, Z. (1998). *Globalization, The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Oxford: Polity Press.
- BM Kalkınma Programı (1994). İnsani Gelişme Raporu 1994. Erişim: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994>
- Boggs, S. (1932). Boundary Functions and the Principles of Boundary Making. *Annals of the Association of American Geographers*, 22(1), 48-49.
- Boggs, S. (1940). *International Boundaries, A Study of Boundary Functions and Problems*. New York: Columbia University Press.
- Boggs, S. (1941). Mapping the Changing World: Suggested Developments in Maps. *Annals of the Association of American Geographers*, 31(2), 119-128.
- Bonacker, T. (2007). Debordering by Human Rights: The Challenge of Postterritorial Conflicts in World Society. Stephan Stetter (Ed.), *Territorial Conflicts in World Society* içinde (s. 19-32). Londra: Routledge,.
- Bowman, I. (1921). *The New World: Problems in Political Geography*. New York: World Book Co.
- Brigham, A. P. (1919). Principles in the Determination of Boundaries. *Geographical Review*, 7(4), 201-219.
- Buzan, B., Waever, O. ve Wilde J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Londra: Lynne Rienner.
- Cloke, P. ve Johnston, R. (2005). Spaces of Geographical Thought: Deconstructing Human Geography's Binaries. (Eds) Paul Cloke ve Ron Johnston. Londra: SAGE Publications.
- Cox, K. (2002). *Political Geography: Territory, State, and Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- DePolo J. (2018). The Strategic Relevance of Modern Foreign Internal Defense and Security Force Assistance Initiatives. *Special Operations Journal*, 4(1).
- Diener, A. ve Hagen, J. (2010). Introduction: Borders, Identity and Geopolitics, Alexander Diener ve Joshua Hagen (Ed.), *In Borders and Borderlands: Political Oddities at the Edge of the Nation-State* içinde (s. 1-15), Maryland: Rowman&Littlefield Publishing Group.
- Dunn, E. (1955). The Economics of Location, August Lösch (1954). Woglom, W. (Çev.). *Journal of Farm Economics*, 37(2), 376.

- Düvell, F., ve Jordan, B. (2002). Immigration, Asylum and Welfare: the European Context. *Critical Social Policy*, 22(3), 498-517.
- Fait, N. (2013). African Migrations toward Turkey: Beyond the Stepping Stone. *Ankara Üniversitesi SDF Dergisi*, 68(1), 21-38.
- Fischer, E. (1949). On Boundaries. *World Politics*, 1(2), 196-222.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. A. Sheridan (Çev.). New York: Vintage Books.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Los Angeles: University of California Press.
- Guo, R. (2015). *Cross-Border Management: Theory, Method and Application*. Londra: Springer.
- Hartshorne, R. (1933). Geographic and Political Boundaries in Upper Silesia. *Annals of the Association of American Geographers*, 23(4), 195-228.
- Hartshorne, R. (1936). Suggestions on the Terminology of Political Boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*, 26, 56-57.
- Holdich T. (1916). *Political Frontiers and Boundary Making, By Col. Sir Thomas H. Holdich*. Londra: Macmillan and Co.
- House, J. (1982). *Frontier on the Rio Grande: A Political Geography of Development and Social Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.
- Houtum, H. ve Naerssen T. (2001). Bordering, Ordering and Othering. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 93(2), 125-136.
- Houtum, H. ve Strüver, A. (2002). Borders, Strangers, Doors, and Bridges. *Space and Polity*, 6(2), 141-146.
- Houtum, H. (2005). The Geopolitics of Borders and Boundaries, *Geopolitics*, 10(4), 672-679.
- Hyndman, J. (2012). The Geopolitics of Migration and Mobility, *Geopolitics*. 17(2), 243-255.
- İçduygu, A. ve Yüksek, D. (2012). Retinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon. *Population, Space and Place*, 18, 441-456.
- Jenkins, D. (2008). Distinguishing Between Security Force Assistance & Foreign Internal Defense Determining A Doctrine Road-Ahead. *Small Wars Journal*, Erişim:

<https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/146-jenkins.pdf>

- Johnson, D. W. (1917). The Role of Political Boundaries, *Geographical Review*, 4(3), 208–213.
- Johnson C., Jones, R. ve Paasi, A. (2011). Interventions on Rethinking ‘the Border’ in Border Studies, *Political Geography*, 30, 61-69.
- Joint Publication 3-22 (2018). Foreign Internal Defense. the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Erişim: <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp322.pdf?ver=2018-10-10-112450-103>.
- Jones, S. (1943). The Description of International Boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*, 33, 99-117.
- Jones, S. (1945). Boundary-Making: A Handbook for Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. Erişim: https://heinonline.org/HOL/Page?collection=ustreaties&handle=hein.hoil/boumakst0001&id=3&men_tab=srchresults
- Jones, S. (1959). Boundary Concepts in Setting Time and Space. *Annals of the Association of American Geographers*, 49, 241-55.
- Kolossov, V. (2005). Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches. *Geopolitics*, 10(4), 606-632.
- Kristof, L. (1959). The Nature of Frontiers and Boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*. 49(3), 269-282.
- Lyde, L. (1915). *Some Frontiers of To-Morrow*, Londra: A&C Black Ltd.
- Martinez, O. (1994a). The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. Clive H. Schofield (Ed.), *Global Boundaries* içinde. Londra: Routledge.
- Martinez, O. (1994b). *Border People: Life and Society in the US-Mexico Borderlands*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Martinez, O. (1996). *U.S-Mexico Borderlands: Historical and Contemporary Perspectives*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- Minghi, J. (1963). Border Studies in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 53(3), 407-428.
- Newman, D. ve Paasi, A. (1998). Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography. *Progress in Human Geography*, 22(2), 186-207.

- Newman, D. (2006). The Lines that Continue to Separate us: Borders in our 'Borderless' World. *Progress in Human Geography*, 30(2), 1-19.
- Obama, B., (2016). Remarks by the President on the Administration's Approach to Counter-terrorism. FL: MacDill Air Force Base. Erişim: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/12/06/remarks-president-administrations-approach-counterterrorism>
- Ohmae, K. (1989). Managing in a Borderless World, *Harvard Business Review*, May-June issue, 152-161.
- Ohmae, K. (1990). *Borderless World, Power and Strategy in the Global Marketplace*. Londra: Harper Collins.
- Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation State*. New York: Free Press.
- Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries and Consciousness, The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley.
- Paasi, A. (2001). Europe as a Social Process and Discourse, *European Urban and Regional Studies*, 8 (1), 7-28.
- Paasi, A. (2005), The Changing Discourses on Political Boundaries: Mapping the Backgrounds, Contexts and Contents, B/ordering the Space, Ed. Van Houtum Henk, Kramsch Olivier, Zierhofer Wolfgang, Ashgate: Burlington, s. 2-16.
- Paasi, A. (2009). Bounded Spaces in a 'Borderless World': Border Studies, Power and the Anatomy of Territory. *Journal of Power*, 2(2), 213-234.
- Paasi, A. (2011). Borders, Theory and the Challenge of Relational Thinking. *Political Geography*, 30, 62-63.
- Paasi, A. (2019). Borderless Worlds and Beyond: Challenging the State-Centric Cartographies. E. Prokkola, J. Saarinen ve K. Zimmerbauer (Ed.), *Borderless Worlds for Whom?* içinde (s. 21-37). Londra: Routledge.
- Payan, T. (2014). Theory-Building in Border Studies: The View from North America. *Eurasia Border Review*, 5(1), 1-19.
- Peattie, R. (1944). *Look to the Frontiers: A Geography for Peace Table*. New York: Harper&Brothers.
- Pecoud, A. ve Guchteneire, P. (2006). International Migration, Border Controls and Human Rights: Assessing the Relevance of a Right to Mobility, *Journal of Borderlands Studies*, 21(1), 69-86.

- Pounds, N. (1951). The Origins of the Idea of National Frontier in France. *Annals of the Association of American Geographers*, 41, 146-57.
- Pounds, N. (1954). France and 'les Limites Naturelles' from the Seventeenth to the Twentieth Centuries. *Annals of the Association of American Geographers*, 44, 51-62.
- Prescott, V. (1965). *The Geography of Frontiers and Boundaries*. Londra: Hutchinson.
- Prescott, V. (1987). *Political Frontiers and Boundaries*. Chicago: Aldine.
- Pries, L. (2005). Configurations of Geographic and Societal Spaces: A Sociological Proposal between 'Methodological Nationalism' and the 'Spaces of Flows'. *Global Networks*, 5(2), 167-190.
- Sack, R. (1983). Human Territoriality: A Theory. *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), 55-74.
- Semple, E. (1907). Geographical Boundaries. II. *Bulletin of the American Geographical Society*, 39(8), 449-463.
- Semple, E. (1941). *Influences of Geographic Environment, on the Basis of Ratzel's System of Anthro-geography*. New York: Holt and Company.
- Sendhardt, B. (2013). Border Types and Bordering Processes: A Theoretical Approach to the EU/Polish-Ukrainian Border as a Multi-Dimensional Phenomenon. Arnaud Lechevalier ve Jan Wielgohs (Ed.), *Borders and Border Regions in Europe* içinde (s. 21-44).
- Smith, M.P. (2001). *Transnational Urbanism, Locating Globalization*. Oxford: Basil Blackwell.
- Spykman, N. (1942). Frontiers, Security, and International Organization. *Geographical Review*, 32(3), 436-447.
- Stetter, S. (2005). The Politics of De-paradoxification in Euro-Mediterranean Relations: Semantics and Structures of 'Cultural Dialogue'. *Mediterranean Politics*, 10 (3), 331-348.
- Stetter, S. (2007). Regions of Conflict in World Society: The Place of the Middle East and Sub-Saharan Africa. Stephan Stetter (Ed.), *Territorial Conflicts in World Society: Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies* içinde (s.33-47). Londra: Routledge.

- Taylor, P. (1996). Creative Tensions. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 28, 1983-1995. Erişim: <https://doi.org/10.1068/a281983>
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies, Mobilities for the Twenty-First Societies*, Londra: Routledge.
- Vogeler, I. (2011). Types of International Borders along the US-Mexico Border. *Geography Online*, Erişim: <https://www.siue.edu/GEOGRAPHY/ONLINE/Vogeler/US-MexicodBorder.htm>
- Wallerstein, I. (1974). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387-415.
- Wilson, T. ve Donnan H. (1998). *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Birleşik Krallık: Cambridge University Press.
- Yeung, H. (1998). Capital, State and Space: Contesting the Borderless World. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 23(3), 291-309.
- Yıldız, M. ve Ekmekcioğlu, A. (2018). Sınır Güvenliğinde Duvar İnşa ve Tahkim Politikaları. Cenay Babaoğlu ve Elvettin Akman (Ed.), *Kamu Politikası Analizi: Türkiye Uygulamaları* içinde (s. 331-367). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ziljstra, J. (2014). Stuck on the Way to Europe? Iranian Transit Migration to Turkey. *Insight Turkey*, 16(4), 183-199.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 169-192
ISSN: 1302-6879

**İlkokul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine Göre Değerlendirilmesi***
*Evaluation of Primary School Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum
Outcomes According to Bloom and Revised Bloom Taxonomies*

• Durmuş BURAK*
Yavuz TOPKAYA**

* Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Kilis/Türkiye.
Dr., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Education, Department of Elementary Education, Kilis/Turkey.
dburak3819@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3310-1505

**Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay/Türkiye.
Assoc. Prof., Hatay Mustafa Kemal University, Department of Turkish and Social Sciences Education, Hatay/Turkey.
topkayay@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9722-1114

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 15/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 15/06/2021
Yayın Tarihi / Date Published: 30/06/2021

Atf: Burak, D. & Topkaya, Y. (2021). İlkokul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine Göre Değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 169-192

Citation: Burak, D. & Topkaya, Y. (2021). Evaluation of Primary School Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum Outcomes According to Bloom and Revised Bloom Taxonomies, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 169-192

Öz

Bu çalışmanın amacı, İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine göre incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu bağlamda ilgili öğretim programında bulunan kazanımlar, öncelikle taksonomilere göre incelenmiş, daha sonra da vatandaşlık eğitiminin genel amacı olan “iyi vatandaş” yetiştirme hedefi açısından değerlendirilmiştir. Bu amaç kapsamında çalışma, nitel araştırma yaklaşımında doküman inceleme tekniği kullanılarak desenlenmiştir. Çalışmanın dokümanlarını Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2018 yılında uygulanmaya başlanan 4. Sınıflar İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı oluşturmuştur. İlgili öğretim programında yer alan 29 kazanım ise bu çalışmanın veri kaynağı olmuştur. Kazanımlar öncelikle iki araştırmacı tarafından Bloom Taksonomine göre analiz edilmiştir. Bu aşamada bilişsel alanda olduğu tespit edilen 27 kazanım, ikinci bir analizle Revize Bloom Taksonomisine göre incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara ve ilgili öğretim programının genel amaçlarına göre yapılan değerlendirmeler neticesinde öğretim programındaki kazanımların, vatandaşlık eğitiminin temel amacı olan “iyi vatandaş” yetiştirmeye uygun olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık eğitimi, Bloom, Revize Bloom, iyi vatandaş, kazanımlar, ilkököl.

* Bu çalışma, program değerlendirme kapsamında olduğu için etik kurul izni gerekmemektedir.

Abstract

The aim of this study is to analyze and evaluate the Primary School 4th Grade Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum according to Bloom and Revised Bloom Taxonomies. In this context, the outcomes in the relevant curriculum were firstly analyzed according to taxonomies, and then evaluated in terms of the main purpose of citizenship education, which is to educating "good citizen". Within the scope of this purpose, the study was designed using the document analysis technique in the qualitative research approach. The documents of the study consisted of the 4th Grade Human Rights, Citizenship and Democracy Course Curriculum, which was started to be implemented in 2018 by the Ministry of National Education (MEB). The 29 outcomes in the relevant curriculum are the data source of this study. The outcomes were first analyzed by two researchers according to Bloom's Taxonomy. At this phase, 27 outcomes, which were found to be in the cognitive field, were analyzed with a second analysis according to the Revised Bloom Taxonomy. As a result of the evaluations made according to the results obtained in the study and the general objectives of the relevant curriculum, it was seen that the outcomes in the curriculum were suitable for educating "good citizen", which is the main purpose of citizenship education.

Keywords: Citizenship education, Bloom, Revised Bloom, good citizen, outcomes, primary school.

Giriş

Vatandaşlık eğitimi, öğrencilere vatandaşlık bilgisi, demokrasi ve yurttaşlık becerileri ile değerlerinin kazandırıldığı süreçtir (Ersoy, 2007). Bütün bir eğitim sürecinin ana amacının vatandaşlık eğitimi olduğu söylenebilir. Ancak ülkemizde vatandaşlık eğitimi genel olarak ilköğretim düzeyinde yürütülmektedir. İlköğretimde vatandaşlık eğitimi, eğitim tarihi sürecinde ülkemizde farklı uygulamalar içerisinde programlanmıştır. Son 20 yıl içerisinde vatandaşlık eğitiminde pek çok değişiklikler yaşanmış, bu süreçte vatandaşlık müstakil bir ders olarak yürütülmüş ya da diğer derslerle bütünleştirilmiştir. Bu bağlamda 2005 yılında önemli bir değişime gidilmiş ve daha önce müstakil bir ders olan vatandaşlık eğitimi, bütün bir ilköğretim programında, ara disiplin olarak tanımlanmıştır (Gözütok, 2008; Merey, Karatekin ve Kuş, 2012). Böylece vatandaşlık eğitimi ilköğretimi oluşturan diğer derslerle ilişkili olarak yürütülmeye başlanmıştır. Bu anlayışla vatandaşlık eğitimiyle ilgili bilgi, beceri, tutum ve davranışların kazandırılmasında tüm öğretmenlere sorumluluk verilmesi ve vatandaşlık eğitiminin tüm derslerle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır (Haçat Oğuz ve Demir, 2017). Ayrıca bu süreç öncesinde ilköğretim 7. ve 8. sınıflarda zorunlu olarak yürütülen "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" dersinin kademeli olarak kaldırılmasına karar verilmiştir (Gözütok, 2008; Merey, Karatekin ve Kuş, 2012). Bu kesintili ve değişen süreç

sonrasında vatandaşlık eğitimiyle ilgili farklı uygulamalara gidilmesine devam edilmiştir. Daha önce ara disiplin olarak tanımlanan vatandaşlık eğitimi, 2010-2011 öğretim yılında tekrar "Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi" adıyla ilköğretim programlarında müstakil bir ders olarak yer almıştır. Bu ders 8. sınıflarda önce seçmeli, 2011-2012 öğretim yılı itibarıyla de zorunlu dersler kapsamında uygulanmaya başlanmıştır (Haçat Oğuz ve Demir, 2017, Zabun, 2018). Son olarak 2012 yılında yapılan değişiklik ile vatandaşlık eğitimi, ilkokul 4. sınıflarda "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (İHYD)" adıyla zorunlu ders kapsamına alınmıştır (Baysal, Tezcan ve Araç, 2018). Günümüzde zorunlu bir ders olarak yürütülen İHYD, ilkokul 4. Sınıf öğrencilerine insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilgisi, becerisi ve değerleri kazandırma amacına hizmet eden bir derstir (Balbağ, Gündoğan Bayır ve Ersoy, 2017).

Günümüzde 2012 yılında yapılan son değişiklik geçerliliğini sürdürmekte ve vatandaşlık eğitimi müstakil bir ders olarak ilkokul 4. sınıf İHYD dersiyle sağlanmaktadır. Vatandaşlık eğitimi, ülkemizin eğitim tarihi sürecinde farklı uygulamalar içerisinde programlanmış olsa da her zaman "iyi vatandaş" yetiştirme amacına hizmet etmiştir (Aslan ve Aybek, 2018). Genel bir ifadeyle "iyi vatandaş" ailesine, toplumuna ve ülkesine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getiren, vatanını seven ve koruyan, empati kuran, eleştirel düşünen, etrafında meydana gelen sorunlara karşı duyarlı olan, güncel sorunları takip eden ve toplumun rahatı için çaba sarf eden kişidir (Kızılay, 2015; Kuş ve Aksu, 2017). "İyi vatandaş" kavramı bireysel, toplumsal ve evrensel faydalılık açısından değişirse de değişen ve dönüşen dünyada kavrama yüklenen anlam değişim göstermiştir. Ayrıca günümüzde yaşanan teknolojik değişim ve dönüşüm neticesinde "iyi vatandaş" kavramına yeni anlamlar yüklenmiş, iyi vatandaşın hak ve sorumlulukları çeşitlenmiştir. Bu noktada dijital vatandaşlık, küresel vatandaşlık ve çok kültürlü vatandaşlık gibi alt kavramlar tanımlanmaya başlanmış (Öztürk, İbrahimoglu ve Yıldırım, 2019), bu bağlamda da "iyi vatandaş" kavramı ve iyi vatandaşın kimliği değişmiştir. Dolayısıyla "iyi vatandaş" yetiştirmeyi amaçlayan vatandaşlık eğitiminin de bu duruma paralel olarak değişim gösterdiği söylenebilir. Zira bu değişim sürecinde İHYD dersinin öğretim programı yakın zamanda güncellenmiştir. MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) çağın getirdiği değişim ve dönüşüme ayak uydurmak amacıyla 2018 yılında İHYD dersinin öğretim programını güncellediğini vurgulamaktadır (MEB, 2018). Bu bağlamda yeni öğretim programının çağa uyum sağlayan "iyi vatandaş" yetiştirme amacına hizmet etme amacıyla güncellendiği düşünülebilir. 2018

yılında güncellenen İHYD dersi öğretim programının amaçları çerçevesinde “iyi vatandaşın” özellikleri genel olarak şu şekilde tanımlanmıştır (MEB, 2018):

- İnsani değerleri özümseyen,
- Çocuk olmanın sağladığı hak ve sorumlulukları fark eden,
- Hak ve özgürlüklerin kullanan, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı duyan,
- Sorumluluk üstlenen,
- Adaleti ve eşitliği gözetip ve buna uygun davranan,
- Demokratik süreçlere katılım gösteren,
- Toplumun sorunlarını uzlaşıyla çözen,
- Sahip olunan özgürlüklerin ve hakların korunmasına ve geliştirilmesine katkılar sunan,
- Cumhuriyet ve değerlerinin önemini bilen,
- Toplumsal yaşama kültürüne katkı sağlayan bireylerdir.

Yukarıda, güncellenen İHYD programının alt amaçları kapsamında yetiştirilmesi amaçlanan “iyi vatandaşın” özellikleri sıralanmıştır. Bu bağlamda programla “iyi vatandaşın” insan hakları, yurttaşlık ve demokrasiyle ilgili kavram ve değerleri öğrenmesi ve benimsemesi, bu kavram ve değerleri yaşantı haline getirmesi amaçlandığı söylenebilir. Bu noktada genel olarak programın, alt amaçları çerçevesinde tanımlanan “iyi vatandaşı” yetiştirmeye ne derece uygun olduğu sorusu akla gelmektedir. Ancak güncellenen programın tanımladığı “iyi vatandaşı” yetiştirme amaçlarına ne derece hizmet ettiğini belirlemek ve değerlendirmek adına alanyazında yapılan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Alanyazında İHYD dersinin daha önceki öğretim programlarına ve programların uygulanmasına yönelik değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalar bulunduğu gibi (Gürel, 2016; Kaçar ve Kaçar, 2016; Sağlam ve Hayal, 2015), yeni öğretimin programının uygulanması ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Aslan ve Aybek, 2018). Alanyazında yeni programın değerlendirildiği çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve programın öğretmenlerin görüşleri üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Uygulayıcı olarak öğretmenlerin görüşleri bu konuda oldukça önemlidir. Ancak yeni programın “iyi vatandaşı” yetiştirme amacına uygunluğunun farklı açılardan değerlendirmesine de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda öğretim programlarının değerlendirilmesi, programın kazanımları üzerinden de sağlanabilmektedir (Demirel, 2012; Gültekin ve Burak, 2019). Programlar, öğrencilere kazandırılması istenilen bilgi, beceri ve değerleri içeren bir kılavuz niteliğindedir (Burak, 2017; Doğan ve Burak, 2018; Gültekin ve Burak,

2019). Bu kılavuzluğunu sağlayan temel program öğeleri, programın kazanımlarıdır. Çünkü kazanımlar öğretilecek içeriğin seçiminde ve öğrenme-öğretme sürecinin düzenlenmesinde ve gerçekleştirilen öğretimin değerlendirmesinde belirleyici unsurlardır (Demirel, 2013). Dolayısıyla programların kazanımları, programın genel amaçlarına ulaşılmasında önemli bir ölçüttür. Bu bağlamda 2018 İHYD dersi öğretim programının kazanımlarının, programın genel amaçlarına hizmet etmesi beklenmektedir.

İHYD dersi öğretim programıyla genel olarak öğrencilere insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili kavramsal bilginin öğretilmesiyle birlikte temel değerlerin kazandırılması; böylece öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır (MEB, 2018). Bu doğrultuda vatandaşlık eğitiminde yeni programla çağa uygun “iyi vatandaş” yetiştirme amacına ulaşılması hedeflenmektedir. Öte yandan MEB 2018-2019 eğitim-öğretim yılı itibarıyla güncellenen İHYD dersi öğretim programının uygulamasına pilot çalışmalar yapmadan geçmiş ve bu programının amaçlarına hizmet etmesi bakımından değerlendirilmesini yapmamıştır. Ancak MEB süreçte elde edilecek izleme ve değerlendirme çalışmalarına göre programda gerekli güncellemelerin yapılacağını ifade etmiştir (MEB, 2018). Dolayısıyla süreç içerisinde öğretim programlarının amaçlarına hizmet etmesi bakımından incelenmesi, ilerleyen dönemlerde MEB tarafından yapılması planlanan izleme ve değerlendirme çalışmaları için önemli bir veri kaynağıdır (Gültekin ve Burak, 2019). Bu kapsamda 2018 yılında güncellenen İHYD dersi öğretim programı kazanımlarının amaçlarına uygunluğunun irdelenmesi ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Öğretim programlarının amaçlarına uygunluğu, programın kazanımlarının programın öznesi ve hedef kitlesi öğrenenlere göre değerlendirilmesi ile sağlanabilir. Zira bir öğretim programı genel anlamda öğrenene hizmet etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bir öğretim programının kazanımlarının öğrenenlere göre standartlaştırılarak amaçları bağlamında değerlendirilebileceği söylenebilir. Zira programlarda bulunan kazanımların öğrenen açısından incelenmesi için kazanımların standartlaştırılarak değerlendirilmektedir. Kazanımların standartlaştırılması için çeşitli taksonomiler kullanılmaktadır. Bu kapsamda alanyazında en çok kabul gören ve en yaygın kullanılan Bloom ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu taksonomidir (Bümen, 2006). Bloom ve arkadaşlarının (1956) geliştirmiş olduğu taksonomi, 20. yy. da program geliştirmeyi etkileyen en önemli kaynaklardan biri olarak seçilmiş ve 22 farklı dile çevrilerak

yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Shane, 1981). Ayrıca Bloom Taksonomisi kullanılarak birçok program geliştirme, inceleme ve değerlendirme çalışmaları yapılmış (Krathwohl, 2002; Yurdabakan, 2012) ve yapılmaya da devam etmektedir.

Bloom Taksonomisinin temelinde ilgili öğretim sürecinin amaçlarına hizmet eden kazanımlar bulunmaktadır. Dolayısıyla öğrenme-öğretme süreci başında öğrencilerin ulaşması beklenen çıktıları içeren kazanımlar, Bloom Taksonomisinin temel veri kaynağını oluşturmaktadır. Kazanımlar, Bloom Taksonomisi kullanılarak bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanlarda değerlendirilmekte ve sınıflandırılabilir (Demirel, 2013; Doğanay ve Sarı, 2007). Bu kapsamda yer alan bilişsel alan; hatırlama, kavrama, çözümlenme, oluşturma ve değerlendirme gibi süreçleri içermektedir. Bilişsel alanı tanımlayan bu süreçler düşünme becerilerinin kullanılmasını ve bilginin zihinsel becerilerle işlenmesini ifade etmektedir (Özdemir, 2014). Duyuşsal alan farkında olma, istek gösterme, tepkide bulunma, değer verme ve adanma gibi duygusal durumları içermektedir (Demirel, 2013). Duyuşsal alanı tanımlayan bu durumlar sevgi, saygı, istek, arzu, ilgi, güdü ve tutum gibi duygusal süreçlerin işlevselleştirilmesi ve işletilmesini ifade etmektedir. Devinişsel alan ise motor aktiviteleri yapabilme, koordinasyon sağlama, taklit edebilme, uygulayabilme ve alışkanlık haline getirme gibi fiziksel davranışlar ve becerileri içermektedir (Senemoğlu, 2009). Devinişsel alanı tanımlayan bu fiziksel davranış ve beceriler psikomotor etkinliklerin gözlenebilir bir biçimde yerine getirilmesini ifade etmektedir. Kazanımların standartlaştırılması için Bloom taksonomisini oluşturan alanların her biri önemli ve gereklidir. Ancak duyuşsal, devinişsel alanlardaki öğrenmelerin zihinsel süreçlere bağlı olması ve öğrenme-öğretmede zihinsel süreçlerin daha ön planda tutulması Bloom Taksonomisindeki bilişsel alanları daha önemli kılmaktadır (Burak, 2017; Gültekin ve Burak, 2019).

Bloom Taksonomisinin bilişsel alanı hiyerarşik bir yapıda hatırlama, kavrama, uygulama, çözümlenme, oluşturma ve değerlendirme basamaklarından oluşmaktadır (Bloom, 1956; Bümen, 2006; Demirel, 2013; Krathwohl, 2002). Bu taksonomi 1950'lerden günümüze değin sıklıkla program geliştirme ve değerlendirme amacıyla kullanılmıştır (Bümen, 2006). Ancak bilişsel alanın hiyerarşik yapısında oluşturma basamağının, değerlendirme basamağından daha üst düzey bir zihinsel süreç olması gerekliliği (Bümen, 2006; Krietzer ve Madaus, 1994) ve bilişsel alanın sadece zihinsel süreçleri içermediği, bilginin kendisiyle de ilişkisi olduğu ve birlikte değerlendirilmesi eleştirisi nedenleriyle Bloom Taksonomisi yeniden gözden geçirilmiş

ve yenilenmiştir. Anderson ve Krathwohl, Bloom Taksonomisinin bilişsel alanında yaptıkları yeniliklerle ilk taksonominin aksine iki boyutlu bir yapı tasarlamışlar ve tasarladıkları bu yapıya Revize Bloom Taksonomisi adını vermişlerdir (Anderson ve Krathwohl, 2001).

Yenilenmiş taksonomiyle kazanımlar bilişsel alanda, bilişsel süreç ve bilgi basamaklarına göre iki boyutlu bir yapıda değerlendirilmektedir. Bu taksonomiyle bilişsel alanda yer alan kazanımlar bilişsel süreçler ve bilgi boyutlarında değerlendirilmekte ve değerlendirme yapılırken bilgi boyutunda öğrencilerin ne bildiği, bilişsel süreç boyutunda ise nasıl bildiği belirlenmeye çalışılmaktadır (Demirel, 2013). Revize Bloom Taksonomisinin bilişsel alanında hatırla, anla, uygula, çözümle, değerlendir ve oluştur düşünme basamakları bilişsel süreç boyutunu oluşturmaktadır. Öte yandan bilişsel süreçleri tanımlayan hatırla, anla (kavra) ve uygula basamakları alt düzey basamakları; çözümle (analiz et), değerlendir ve oluştur (sentezle, yarat) basamakları ise üst düzey bilişsel süreçler olarak iki ayrı kategoriye ayrılmıştır (Crowe, Dirks ve Wenderoth, 2008; Burak, 2017; Doğan ve Burak, 2018; Gültekin ve Burak, 2019). Yine yenilenmiş taksonomide olgusal, kavramsal, işlemsel ve üstbilişsel bilgi basamakları bilişsel alanın iki boyutlu yapısının bilgi boyutunu oluşturmuştur. Revize Bloom Taksonomisinin iki boyutlu yapısı kazanımların değerlendirilmesinde daha ayrıntılı ve duyarlı tespitler yapılmasına sağlayabilmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bloom ve Revize Bloom Taksonomileri öğretim programlarındaki kazanımlarının standartlaştırılmasında, böylece de kazanımların sınıflandırılması ve değerlendirilmesinde sıkça kullanılmaktadır. Alanyazın incelendiğinde uzun yıllardır Bloom Taksonomisi ve/veya Revize Bloom Taksonomisi kullanılarak ülkemizde farklı öğretim programlarının incelendiği çalışmalar bulunmaktadır (Arı ve Gökler, 2012; Bekdemir ve Selim, 2008; Burak, 2017; Büyükalın Filiz ve Baysal, 2019; Doğan ve Burak, 2018; Doğanyigit ve Afacan, 2020; Gezer, Şahin, Öner ve Sünkür, 2014; Gültekin ve Burak, 2019; Hamurcu, 2020; Kablan, Baran ve Hazar, 2013; Karagöl ve Oral, 2020; Karagöl, 2020; Koç ve Ontaş, 2020; Öner Sünkür ve Gezer, 2013; Özdemir, Altıok ve Baki, 2015). Ancak alanyazında İHYD öğretim programının taksonomik açıdan incelendiği ve irdelendiği hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle 2018 yılında MEB'in yaptığı program güncellemeleri sonrasında her dersin öğretim programında olduğu gibi İHYD dersinin de öğretim programının çeşitli açılardan incelenmesi ve değerlendirilmesine önemle ihtiyaç

duyulmaktadır. Öte yandan alanyazında bir öğretim programındaki kazanımların sadece bilişsel alanda bulunamayacağı; dolayısıyla da yapılacak incelemelerde Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerinin beraber kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır (Burak, 2017). Bu ihtiyaç ve gereklilikler doğrultusunda gerçekleştirilen bu çalışmada 2018 İHYD dersi öğretim programı kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine göre incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada aşağıda verilen sorulara yanıtlar aranmış, elde edilen bulgular programın amaçları kapsamında tartışılmış ve “iyi vatandaş” yetiştirme hedefi doğrultusunda da değerlendirilmiştir. 2018 İlkokul 4. Sınıf İHYD dersi Öğretim Programı kazanımlarının;

- Bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanlarda dağılımı nasıldır?
- Bilişsel alanın bilgi boyutundaki dağılımı nasıldır?
- Bilişsel alanın bilişsel süreç boyutundaki dağılımı nasıldır?

Yukarıda belirtilen amaç ve araştırma soruları çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen bulgu ve sonuçların 2018 İHYD dersi kapsamında araştırma ve uygulama yapacak araştırmacılar ve öğretmenlere, ilerleyen yıllarda İHYD dersi öğretim programında güncellemeler yapacak MEB’e katkılar sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma araştırma amacına ve sorularına uygun olarak nitel araştırma yaklaşımında ve doküman incelemesi tekniğiyle modellenmiştir. Doküman inceleme, araştırılan olgu ya da olgular hakkındaki yazılı materyallerin belli ölçütlere göre incelenmesini sağlayan ve özellikle nitel araştırmalarda kullanılan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2014). Bu tekniğin işe koşulmasında Yıldırım ve Şimşek’in (2014) önerdiği doküman inceleme aşamaları izlenmiş ve araştırma süreci bu bağlamda yapılandırılmıştır. Bu kapsamda araştırma süreci; (i) dokümanlara erişim, (ii) orijinalliğini teyit etme, (iii) dokümanları anlama ve anlamlandırma, (iv) verileri analiz etme ve (v) veriyi kullanma aşamaları (Foster, 1995) doğrultusunda, (i) dokümanlara erişim ve dokümanların özellikleri ve (ii) dokümanları inceleme ve analiz etme aşamalarında yürütülmüştür. Aşağıda araştırma sürecinin yürütüldüğü aşamalar ayrıntılı olarak betimlenmiştir.

Dokümanlara Erişim ve Dokümanların Özellikleri

Bu aşama, Foster’ın (1995) doküman inceleme araştırmalarında önerdiği dokümanlara erişim, orijinalliğini teyit etme,

dokümanları anlama ve anlamlandırma (Yıldırım ve Şimşek, 2014) süreçlerini kapsayacak biçimde yürütülmüştür.

MEB tarafından 2018 yılında ilkokul 4. sınıflarda uygulamaya konulan İHYD öğretim programı, bu çalışmanın dokümanlarını oluşturmuştur. İlgili dokümanlara MEB'in resmi internet adresinden 11. Ocak 2021 tarihinde erişilmiştir¹. Çalışmanın dokümanlarını oluşturan İHYD dersi öğretim programı halihazırda yürürlükte bulunmaktadır; ancak programın taslağı 2017 yılında hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak 2018 yılına kadar paydaşların görüşlerine sunulmuş ve alınan dönütlere göre yapılandırılarak uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmada kullanılan İHYD dersi öğretim programı 20 sayfa ebadında, dijital bir kopyadır. İlgili dokümanda genel olarak uygulanan öğretim programlarının amaçları, perspektifleri, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, bireysel gelişim ve öğretim programlarının ilişkisine yer verilmiştir. Ayrıca İHYD dersinin genel amaçları, uygulanan öğretimde değerler eğitimi, öğretim programının yapısı, uygulamalarda öğretmenlerin dikkat etmesi gereken hususlar, kazanım ve kazanımların öğretimine yönelik açıklamalar bulunmaktadır.

İlgili dokümanda yer alan kazanımlar bu çalışmanın temel veri kaynağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İHYD öğretim programında yer alan 29 kazanım bu çalışmanın temel odağı kabul edilmiş; programda yer alan diğer hususlar ise temel veri kaynağı olan kazanımları açıklayıcı ve destekleyici bir veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Dokümanları İnceleme Ve Analiz Etme

Bu aşama, Foster'ın (1995) doküman inceleme araştırmalarında önerdiği dokümanlara erişim, orijinalliğini teyit etme, dokümanları anlama ve anlamlandırma süreçlerinin devamı olan verileri analiz etme ve veriyi kullanma (Yıldırım ve Şimşek, 2014) süreçlerini kapsayacak biçimde yürütülmüştür.

İlgili öğretim programında bulunan 29 kazanım Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerinin ölçütleri bağlamında incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bloom Taksonomisine göre kazanım ifadeleri bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanlarda incelenmiş, Revize Bloom Taksonomisine göre ise bilişsel alanın bilgi ve bilişsel boyut süreçleri alanlarında incelemeler yapılmıştır. Bloom taksonomisine göre yapılan inceleme görgül olarak gerçekleştirilmiş, Revize Bloom Taksonomisine göre yapılan incelemeler de ise Anderson ve Krathwohl (2001) geliştirdiği iki boyutlu matris kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

¹ (<http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=328>)

Kullanılan matris aşağıda sunulmuş ve devamında matrisi oluşturan süreçler ve basamakları tanımlanmıştır.

Tablo 1. Anderson ve Krathwohl (2001)' un İki Boyutlu Matrisi

Boyutlar	Bilişsel Süreç					
	1. Hatırla	2. Anla	3. Uygula	4. Çözümle	5. Değerlendir	6. Oluştur
A. Olgusal	A1	A2	A3	A4	A5	A6
B. Kavramsal	B1	B2	B3	B4	B5	B6
C. İşlemsel	C1	C2	C3	C4	C5	C6
D. Üstbilişsel	D1	D2	D3	D4	D5	D6

Anderson ve Krathwohl (2001) geliştirdiği iki boyutlu matris kazanım ifadelerinin değerlendirilmesi ve incelenmesinde kullanılan bir araçtır. Bu araçla bilişsel alanda yer alan kazanımlar iki boyutlu bir biçimde incelenebilmektedir. Matrisin ilk boyutu kazanımın hedeflediği zihinsel beceri gücünü hiyerarşik olarak tanımlayan altı basamaktan oluşmaktadır. Bu basamaklar en alt düzeyden en üst ve karmaşık zihinsel sürece doğru; hatırla, anla, uygula, çözümü, değerlendirme ve oluştur şeklinden sıralanmaktadır. Matrisin ikinci boyutu ise kazanımın hedeflediği konu alanının kapsamını holistik olarak tanımlayan dört basamaktan oluşmaktadır. Bu basamaklar en basitten en karmaşık konu alanına doğru olgusal, kavramsal, işlemsel ve üstbilişsel şeklinde sıralanmaktadır. Bu matris kullanılarak bilişsel alanda olduğu bilinen bir kazanımın hedeflediği zihinsel beceri gücü ve konu alanı yapısı hakkında aynı anda çıkarımlar yapılabilmektedir.

Bu çalışmanın veri analiz birimi İHYD dersi öğretim programında bulunan kazanım cümleleridir. Bu kapsamda programda bulunan 29 kazanım ifadesi öncelikle araştırmacıların ortak yaklaşımı ile Bloom Taksonomisine göre analiz edilmiştir. Analiz sonucunda kazanımlar bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanlara göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra bilişsel alanda bulunduğu karar verilen kazanımlar, Anderson ve Krathwohl (2001) geliştirdiği iki boyutlu matris kullanılarak Revize Bloom Taksonomisine göre araştırmacılar tarafından bağımsız olarak analiz edilmiştir. Analizlerde kazanım cümleleri semantik olarak irdelenerek Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine göre analiz edilmiştir. Ardışık olarak her iki taksonomiye göre yapılan analizlerde elde edilen bulgular taksonomilerin boyutları altında temalaştırılmış ve kazanımların bu temalar altındaki dağılımları frekans ve yüzdelerle tablolar oluşturularak sunulmuştur.

Analiz birimi olan kazanım cümleleri semantik olarak isim ve/veya fiil kısımları üzerinden incelenmiştir. Kazanım cümlesinde yer alan isim kısmı öğrenci *ne biliyor?* sorusunun yanıtını olarak bilgi boyutunda, fiil kısmı ise öğrenci *nasıl düşünüyor?* sorusunun yanıtı olarak bilişsel süreç boyutunda yapılan incelemelerde kullanılmıştır. Bloom Taksonomisine göre yapılan incelemelerde kazanımların fiil ifadesi, Revize Bloom Taksonomisine göre yapılan incelemelerde ise kazanımların hem isim ve hem de fiil ifadeleri dikkate alınmıştır. Veri analizinde örneğin: “4.2.6. Hak ve özgürlüklere saygı gösterir.” Kazanım cümlesi Bloom Taksonomisine göre kazanımın fiil ifadesi üzerinden analiz edilmiştir. Bu kazanımın fiili olan “... saygı gösterir.” ifadesinin semantik incelenmesi neticesinde, bu kazanımın duyuşsal alanda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda da aynı kazanım Revize Bloom Taksonomisine göre ikinci defa incelenmiştir. Bir başka analiz örneğinde ise “4.5.1. Kural kavramını sorgular.” kazanım cümlesi ilk önce fiil ifadesi bağlamında Bloom Taksonomisine göre incelenmiştir. Bu kazanımın fiili olan “... sorgular.” ifadesinin semantik incelenmesi neticesinde, bu kazanımın bilişsel alanda yer aldığı saptanmıştır. Buradan hareketle de bilişsel alanda olduğu tespit edilen bu kazanım yeniden Revize Bloom Taksonomisine göre çözümlenmiştir. Bilişsel alanda bulunan “4.5.1. Kural kavramını sorgular.” kazanımının semantik olarak incelenmesi için kazanım cümlesi isim ve fiil ifadelerine ayrılmıştır. İlgili kazanımın isim kısmı olan “... kural kavramını ...” ifadesi Revize Bloom Taksonomisinin bilgi boyutuna göre semantik olarak incelenmiş ve bu kazanımın kavramsal bilgi basamağında bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca aynı kazanımın fiili olan “... sorgular.” ifadesi Revize Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutuna göre semantik olarak incelenmiş ve bu kazanımın da çözümle basamağında bulunduğu belirlenmiştir. Bunlardan hareketle ilgili programda bulunan “5.1. Kural kavramını sorgular.” kazanımının kavramsal bilgi ve çözümle bilişsel süreciyle tanımlandığı belirlenmiş ve kazanım analizlerde kullanılan matrisin B4 hücreğine işlenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik İşlemleri

Bu çalışmanın geçerliği ve güvenirliliğini sağlayabilmek için bir dizi işlem yapılmıştır. Çalışmada nicel araştırmalardaki iç geçerlik yerine inandırıcılık, dış geçerlik yerine aktarılabilirlik, iç güvenirlilik yerine tutarlılık ve dış güvenirlilik yerine teyit edilebilirlik ölçütleri kullanılmıştır (Lincoln ve Guba, 1985). Çalışmanın inandırıcılığını ve aktarılabilirliğini sağlayabilmek için veri kaynağı olarak kullanılan dokümanları oluşturan öğretim programına nasıl ve ne zaman

ulaşıldığı, özellikleri, analiz birimleri ve analiz süreci ayrıntılı olarak betimlenmiş ve analizler sonucunda kazanımlar ifadelerinin taksonomik sınıflandırılması açıkça sunulmuştur (bakınız Ek-1).

Çalışmanın tutarlılığını sağlayabilmek için analiz öncesi ve sonrası tutarlılık incelemesi yapılmıştır. Analizler öncesinde araştırmacılar arasındaki tutarlılığı ortaya koyabilmek için bir hazırlık çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu hazırlık çalışmasında İHYD dersi öğretim programı dışında; ancak ilgili programla amaç, konu ve kapsam açısından yakın olduğu düşünülen 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programı kullanılmıştır. Bu programın *Etkin Vatandaşlık* ünitesinde yer alan kazanımlar bu araştırmanın ölçütlerine göre araştırmacılar tarafından incelenmiş ve analiz edilmiştir. Analizler öncesinde gerçekleştirilen hazırlık çalışmasında kullanılan kazanımlar ve bu kazanımların araştırmacılar tarafından sınıflandırılması sonucunda elde edilen bulgular aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Hazırlık Çalışmasında Araştırmacıların Uyumunun İncelenmesi

Kazanımlar	Bloom Taksonomisi		Revize Taksonomisi		Bloom	Uyum
	*	**	*	**		
SB.4.6.1. Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.	Bilişsel	Bilişsel	Kavramsal bilgi - kavrama	Kavramsal bilgi-hatırlama		Kısmi uyum
SB.4.6.2. Aile ve okul yaşamındaki söz ve eylemlerinin sorumluluğunu alır.	Duyuşsal	Duyuşsal	Bu kazanım bilişsel alanda olmadığı için bu aşamada incelenmemiştir.			Tam uyum
SB.4.6.3. Okul yaşamında gerekli gördüğü eğitsel sosyal etkinlikleri önerir.	Bilişsel	Bilişsel	İşlemsel bilgi-kavrama	İşlemsel bilgi-kavrama		Tam uyum
SB.4.6.4. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar.	Bilişsel	Bilişsel	Kavramsal bilgi-kavrama	Kavramsal bilgi-kavrama		Tam uyum

* araştırmacı 1; ** araştırmacı 2

Tablo 2’de asıl analizler öncesinde araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen bağımsız analizlerin yüksek düzeyde uyumlu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmacıların, bu çalışma bağlamında ilgili kazanımları analiz edebilecek tutarlılığa sahip oldukları söylenebilir. Çalışmanın tutarlılığını sağlayabilmek için asıl analizler sonrasında da tutarlılık incelemesi yapılmıştır. Bu kapsamda Revize Bloom Taksonomisine göre bilgi ve bilişsel süreç boyutlarında yapılan incelemeler gözden geçirilmiş ve araştırmacıların bağımsız olarak gerçekleştirdikleri analizlerin tutarlılığı belirlenmiştir. Analizlerin tutarlılığı Miles ve Huberman’ın (1994) önerdiği “Güvenirlilik= Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı)” tekniği ile hesaplanmıştır. Bu hesaplama göre analizlerin tutarlılığının bilişsel süreç boyutunda

0.85 ve bilgi boyutunda 0.74 olduğu görülmüştür. Araştırmacıların analizlerinde tutarlı olmayan kazanımlar (bilgi boyutunda 7, bilişsel süreç boyutunda 4) yeniden gözden geçirilmiş ve görüş birliği ile kazanım ifadesinin taksonomideki yerine karar verilmiştir. Ayrıca yapılan analizler araştırmacılar dışında bir uzman (Eğitim Programları ve Öğretim alanında) tarafından incelenmiş, bu uzmanın da teyidi alınmıştır. Bunlardan hareketle çalışmada elde edilen bulguların tutarlılığının yüksek düzeyde teyit edilebilir olduğu söylenebilir

3. Bulgular

Bu çalışmada 4. sınıf İHYD dersi öğretim programında yer alan 29 kazanım araştırma sorularına yanıtlar oluşturacak şekilde öncelikle Bloom Taksonomisine göre çözümlenmiştir. Yapılan çözümlenmeler sonucunda 29 kazanım bilişsel alan, duyuşsal alan ve devinişel alanlarda değerlendirilmiştir. Daha sonra bu çözümlenmede bilişsel alanda olduğu saptanan kazanımlar ikincil bir değerlendirmeye Revize Bloom Taksonomisine göre yeniden analiz edilmiştir. Bu çalışmanın veri kaynağı olan 29 kazanımın Bloom Taksonomisine göre analizinden elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuş, devamında açıklanmıştır.

Tablo 3. İHYD Dersi Kazanımlarının Bloom Taksonomisine Göre Dağılımı

Kazanımın Alanı	n	%
Bilişsel	27	93.1
Duyuşsal	2	6.9
Devinişsel	0	0.00
Toplam	29	100

Tablo 3'te görüldüğü üzere programda yer alan 29 kazanımın %93.1'i (n= 27) *bilişsel*, %6.9'u (n= 2) ise *duyuşsal* alanda bulunmaktadır. Ayrıca programda devinişsel alanda hiç kazanım bulunmadığı görülmektedir. İHYD dersi öğretim programındaki kazanımların büyük çoğunluğunun bilişsel alanda bulunduğu saptanmıştır. Bilişsel alanda bulunduğu tespit edilen 27 kazanım, ikinci aşamada Revize Bloom Taksonomisine göre yeniden analiz edilmiştir. Bu analizlerde bilişsel alanda bulunan kazanımlar bilgi ve bilişsel süreç boyutları olarak iki kategorili bir yapıda değerlendirilmiştir. Bilişsel alanda yer alan 27 kazanımın Revize Bloom Taksonomisi göre analizinden elde edilen bulgular Tablo 4 ve 5'te sunulmuştur.

Tablo 4. İHYD Dersi Kazanımlarının Revize Bloom Taksonomisine Göre Dağılımı

Bilgi	Bilişsel Süreç					
	1. Hatırla	2. Anla	3. Uygula	4. Çözümle	5. Değerlendir	6. Oluştur
A. Olgusal	4.6.1.	4.2.3. 4.2.4. 4.3.4. 4.3.5. 4.4.2.			4.2.7.	
	4.1.2. 4.3.3.	4.1.1. 4.1.4. 4.2.1. 4.3.2. 4.4.1. 4.4.4.		4.5.1.	4.5.2. 4.5.3.	
		4.6.2. 4.6.3. 4.6.4.				
		4.2.2. 4.6.5.				4.4.3. 4.5.4.
D. Üstbilişsel		4.1.3. 4.2.5.				

Tablo 4'e göre, kazanımlar bilgi boyutunun dört farklı alanında dağılım göstermektedir. İHYD programında bulunan 27 kazanımın 7'sinin *olgusal*, 14'ünün *kavramsal*, 4'ünün *işlemsel* ve 2'sinin *üstbilişsel bilgi* basamaklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Kazanımların bilişsel süreç boyutunun beş farklı alanında dağılım göstermektedir. İHYD programında yer alan 27 kazanımın 3'ünün *hatırla*, 18'inin *anla*, 1'inin *çözümle*, 3'ünün *değerlendir* ve 2'sinin *oluştur* basamaklarında bulunduğu saptanmıştır. Bilişsel süreç boyutunun *uygula* basamağında hiçbir kazanım bulunmadığı tespit edilmiştir. Bilişsel alanda yer alan 27 kazanımın iki boyuttaki betimsel dağılımları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İHYD Dersi Kazanımlarının Revize Bloom Taksonomisinin İki Boyutundaki Dağılımı

Bilişsel Süreç	Bilgi								Toplam	
	Olgusal Bilgi		Kavramsal Bilgi		İşlemsel Bilgi		Üstbilişsel Bilgi		N	%
	n	%	n	%	n	%	n	%		
Hatırla	1	3.7	2	7.4	-	-	-	-	3	11.1
Anla	5	18.5	9	33.3	2	7.4	2	7.4	18	66.7
Uygula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çözümle	-	-	1	3.7	-	-	-	-	1	3.7
Değerlendir	1	3.7	2	7.4	-	-	-	-	3	11.1
Oluştur	-	-	-	-	2	7.4	-	-	2	7.4
Toplam	7	25.9	14	51.9	4	14.8	2	7.4	27	100

Tablo 5’te bilişsel alanda bulunan 27 kazanımın Revize Bloom Taksonomisinin bilgi boyutunda ve bilişsel süreç boyutlarında heterojen bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Bilişsel alanda bulunan kazanımların %25.9’unun (n=7) *olgusal*, %51.9’unun (n=14) *kavramsal*, %14.8’inin (n=4) *işlemsel* ve %7.4’ünün (n=2) *üstbilişsel bilgi* basamaklarında bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca bu kazanımların %11.1’inin (n=3) *hatırla*, %66.7’sinin (n=18) *anla*, %3.7’sinin (n=1) *çözümle*, %11.1’inin (n=3) *değerlendir* ve %7.4’ünün’ (n=2) *oluştur* bilişsel süreç basamaklarında olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada İHYD öğretim programında bilişsel alanda yer alan kazanımların %77.8’i (n=21) alt düzey basamaklardaki düşünme becerilerini, %22.2’si (n=6) üst düzey basamaklardaki düşünme becerileri oluşturduğu saptanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada İlkokul 4. sınıf İHYD dersi öğretim programındaki 29 kazanım Bloom ve Revize Bloom Taksonomisine göre incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda ulaşılan bulgulara göre İHYD programda yer alan kazanımların %93.1’i (n=27) bilişsel alanda ve %6.9’u (n=2) duyuşsal alanda olduğu görülmüştür. Ayrıca devinişsel alanda hiçbir kazanımın bulunmadığı tespit edilmiştir. 2018 yılında güncellenen İHYD dersi öğretim programıyla genel olarak öğrencilere insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili kavramsal bilginin öğretilmesiyle birlikte temel değerlerin kazandırılması; böylece öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır (MEB, 2018). Dolayısıyla programa göre “iyi vatandaş” insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili kavramsal bilgiye sahip olan, temel değerleri benimseyen ve bu bilgi ve değerleri yaşam biçimi haline getiren bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada İHYD dersi öğretim programında bulunan kazanımların büyük çoğunluğunun bilişsel alanda yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bilişsel alan kavramsal bilginin zihinsel süreçler ve düşünme becerileri ile edinilmesini ifade etmektedir (Demirel, 2013). Dolayısıyla İHYD dersi öğretim programının ilgili konu alanında kavramsal bilgiye sahip “iyi vatandaş” yetiştirme amacına bu açıdan uygun olduğu söylenebilir. Ancak programda kavramsal bilgiyle beraber ilgili konu alanında temel değerleri benimseyen bireylerin yetiştirilmesi de amaçlanmaktadır. MEB (2018) ilgili öğretim programında “açık fikirlilik”, “adalet”, “arkadaşlık”, “dostluk”, “eşitlik”, “paylaşma”, “sevgi”, “aile birliğine önem verme”, “duyarlılık”, “güven”, “sabır”, “sorumluluk”, “saygı” ve “özgürlük” değerlerinin kazandırılmasını önemle vurgulanmaktadır

(MEB, 2018). Belirtilen bu değerler kapsamında programda değerler eğitiminin önemle vurgulandığı söylenebilir. Değerler eğitimi, bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanları içermektedir (Ekşi ve Katılmış, 2016). Bu bağlamda İHYD dersi öğretim programında bilgi temelinde bilişsel alanda kazanımların yeterli olduğu; ancak değerler eğitimi sağlayacak duygu temelinde duyuşsal kazanımların sınırlı olduğu söylenebilir. Öte yandan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre İHYD dersi öğretim programında devinişsel alanda hiçbir kazanım bulunmadığı görülmüştür. Devinişsel alan motor aktiviteleri yapabilme, koordinasyon sağlama, taklit edebilme, uygulayabilme ve alışkanlık haline getirme gibi fiziksel davranışlar ve becerileri içermektedir (Senemoğlu, 2009). Bu MEB, İHYD dersi öğretim programı ile öğrencilere insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda bilgi, beceri ve değerler kazandırmanın ötesinde bu bilgi, beceri ve değerleri öğrencilerin yaşam biçimi haline getirmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla İHYD dersi öğretim programıyla uygulama becerisi ve uygulamaların da alışkanlık haline getirilmesi gibi üstel hedefler olduğu söylenebilir. Ancak uygulama ve alışkanlık kazandırmak daha çok devinişsel alanda tanımlanan kazanımlarla sağlanabilmektedir. Öte yandan günümüzde “iyi vatandaşlık” dijital vatandaşlık kavramıyla da ilişkili olarak tanımlanmaktadır. Dijital vatandaşlık, günümüz teknolojilerini kullanma noktasında hak ve sorumluluklarını benimsemek ve bu teknolojileri etkin biçimde kullanmak olarak ifade edilmektedir (Aldemir ve Avşar, 2020). Buna göre günümüzde “iyi vatandaş” kavramı çerçevesinde dijital vatandaş bireyler yetiştirebilmek için bilişsel ve devinişsel alanlarda kazanımlara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. İHYD dersi öğretim programı bu noktada bilişsel alanda kazanım açısından yeterlilik gösterirken devinişsel alanda sınırlılık göstermektedir. Bunlardan hareketle önümüzdeki yıllarda MEB’in güncelleyeceği İHYD programının insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili kavramsal bilgiye sahip olan ve temel değerleri benimseyen ve yaşam biçimi haline getiren bireyler olarak tanımladığı “iyi vatandaş” yetiştirme amacına hizmet etmesi için duyuşsal alanda daha fazla kazanıma yer verilmesi ve devinişsel alanda kazanımlar tanımlaması önerilmektedir.

Bu çalışmada bilişsel alanda bulunduğu tespit edilen 27 kazanımın %25.9’unun (n=7) *olgusal*, %51.9’unun (n=14) *kavramsal*, %14.8’inin (n=4) *işlemsel* ve %7.4’ünün (n=2) ise *üstbilişsel bilgi* basamaklarında bulunduğu saptanmıştır. Bu bağlamda İHYD dersi öğretim programındaki kazanımların çoğunlukla *olgusal* ve *kavramsal* bilgi basamaklarında yer aldığı görülmüştür (%77.8, n=21). Bilişsel alanın *olgusal* bilgi basamağı bir disiplin hakkında bilgi sahibi olmak;

kavramsal bilgi basamağı ise bir yapıdaki temel öğelerin birlikte işlenmesini sağlayan ilişkileri kurabilmek olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2013). Başka bir açıdan olgusal ve kavramsal bilgi bir disiplinin temeli olan kavramları ve kavramlar arasındaki ilişkinin kazandırılmasına hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu açıdan İHYD dersi öğretim programının ilgili konu alanında kavramsal bilgiye sahip “iyi vatandaş” yetiştirme amacına uygun olduğu söylenebilir. Öte yandan 2018 İHYD dersi öğretim programı sonunda ulaşılması istenen temel hedeflerden birinin de öğrencilerin ilgili dersin bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamak vurgulanmaktadır (MEB, 2018). Programda vurgulanan bu amacın uygulamaya ve yaşantıya dönük olduğu söylenebilir. Zira bilişsel alanın işlemsel ve üstbilişsel bilgi basamakları uygulamaya, yaşantıya ve bunların benimsenmesine yönelik kazanımları ifade etmektedir (Demirel, 2013). Dolayısıyla İHYD dersi öğretim programının ilgili konu alanında uygulamaya ve yaşantıya dönük olarak “iyi vatandaş” yetiştirme amacına uygun olduğu söylenebilir. Ancak belirtilen amaca hizmet edecek kazanımların sayısal anlamda az olması (%22.2, n=6) bir sınırlılık olarak düşünülmemelidir. Çünkü İHYD dersi öğretim programında öncelikli olarak öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesi ve temel değerlerin kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda programın ilk hedefinin ilgili disiplin yoluyla vatandaşlık eğitiminde bir temel oluşturmak ve ileri bir hedef olarak da kavramların ve değerlerinin yaşantı haline getirilmesi amaçlandığı söylenebilir. Bu açıdan kavramsal ve olgusal bilgi basamağında daha fazla kazanım olması beklenen bir durumdur.

Bu çalışmada bilişsel alanda bulunduğu tespit edilen 27 kazanımın %11.1’inin (n=3) *hatırla*, %66.7’sinin (n=18) *anla*, %3.7’sinin (n=1) *çözümle*, %11.1’inin (n=3) *değerlendir* ve %7.4’ünün (n=2) ise *oluştur* bilişsel süreç basamaklarında olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda İHYD dersi öğretim programındaki kazanımların çoğunlukla alt düzey (*hatırla* ve *anla*) düşünme basamaklarında yer aldığı görülmüştür (%77.8, n=21). Bilişsel alanın *hatırla* basamağı bir disiplinle ilgili olgu, kavram ve ilkelerin tanınması ve anımsanması; *anla* basamağı ise bu olgu, kavram ve ilkelerin kavranması yani daha önce öğrenilenlerle ilişkilendirilerek kalıcı öğrenme sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2013). Dolayısıyla bilişsel alanın *hatırla* ve *anla* gibi alt düzey düşünme becerilerini içeren kazanımlarıyla öğrencilere ilgili disiplinin temel bilgi, beceri ve değerlerinin kazandırılması amacına hizmet ettiği düşünülebilir. 2018 yılında güncellenen İHYD programında kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri

kazandırmayı amaçlamaktadır (MEB, 2018). Bu bağlamda 2018 İHYD dersi öğretim programındaki kazanımlar bilişsel alanın düşünme basamaklarına göre değerlendirildiğinde, ilgili programın tanımladığı bağlamda “iyi vatandaş” yetiştirme amacına uygun olduğu söylenebilir.

2018 İHYD dersi öğretim programı kazanımları genel olarak değerlendirildiğinde, kazanımların bilişsel alanda yoğunlaştığı, kazanımların bilişsel alanın bilgi boyutunda daha çok olgusal ve kavramsal bilgi basamaklarını içerdiği ve bilişsel süreç basamaklarında ise daha çok hatırla ve anla basamaklarından oluştuğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kazanımların daha çok zihinsel süreçlere, ilgili disiplinin temel değer, beceri ve kavramsal bilgilerini kazandırmaya ve bu değeri, beceri ve kavramsal bilgileri anlama, anımsama ve kavrama amacına uygun olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kazanımların, İHYD dersi öğretim programının tanımladığı “iyi vatandaş” yetiştirme amacına genel olarak uygun olduğu düşünülmektedir. Ancak günümüzde “iyi vatandaşın” genel olarak insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili kavramları ve değerleri tanıyan, hak ve sorumluluklarını bilen ve benimseyen olan kişi olmakla beraber eleştirel düşünen, toplumsal olaylara katılım gösteren, çevreye-doğaya karşı duyarlı olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Güven, Tertemiz ve Bulut, 2009; Kızılay, 2015; Yeşilbursa, 2015). Ayrıca küresel vatandaşlık, dijital vatandaşlık, dünya vatandaşlığı gibi “iyi vatandaşın” tanımlanmasında kullanılan alt kimliklerin tanımlandığı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda ileride MEB tarafından güncellenmesi düşünülen İHYD programında eleştirel düşünme gibi üst düzey düşünceleri destekleyecek bilişsel süreç anlamında daha üst düzey (çözümle, değerlendir ve oluştur), toplumsal olaylara katılımın nasıl sağlanacağına (işlemsel bilgi) ve insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi kavramlarını ve değerlerini benimsemeye yönelik daha üst düzey bilgi basamaklarına (işlemsel ve üst bilişsel bilgi) hizmet eden kazanım sayılarının artırılması önerilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, İHYD dersi öğretim programında yapılması planlanan izleme, değerlendirme ve güncellemeler için oldukça önemlidir. Ancak bu çalışmada İHYD dersi öğretim programının sadece bir boyutunu oluşturan kazanımlar açısından bir değerlendirme yapılmış, programın diğer öğeleri ve uygulamalardaki yansımaları göz ardı edilmiştir. Zira öğretim programları sadece kazanımlar doğrultusunda sabit bir plan olmaktan ziyade öğretmenlerin, öğrencilerin ve çevrenin özelliklerine göre esnetilebilen kullanışlı ve canlı bir yapısı olduğu unutulmamalıdır. Bu noktada özellikle İHYD dersini sınıflarında uygulayan öğretmenlerden de görüşler alınması ve bu çalışmada elde edilen bulgularla karşılaştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aldemir, C. ve Avşar, M. (2020). Pandemi Döneminde Dijital Vatandaşlık Uygulamaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2, 148-169.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D.R. (Eds.). (2001). *Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Arı, A. ve Gökler, Z. S. (2012). İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi Kazanımları ve SBS Sorularının Yeni Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi. *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, Niğde, 2012.
- Aslan, S. ve Aybek, B. (2018). Sınıf Öğretmenlerinin İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 233-262.
- Balbağ, N. L., Gürdoğan Bayır, Ö ve Ersoy, A. F. (2017). İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersini Öğretmenler ve Öğrenciler Nasıl Algılıyor?. *Sakarya University Journal of Education*, 7 (1), 223-241.
- Baysal, Z. N., Tezcan, Ö. ve Araç, K. E. (2018). Türkiye ve Almanya-Hamburg Hayat Bilgisi Dersinin Karşılaştırılması: Genel Bir Bakış. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11 (1), 117-134.
- Bekdemir, M. ve Selim, Y. (2008). Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi ve Cebir Öğrenme Alanı Örneğinde Uygulaması. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 185-196.
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives, the Classification of Educational Goals, Handbook I: Cognitive Domain*. New York: David McKay Company.
- Burak, D. (2017). 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Bloom ve Revize Edilmiş Bloom Taksonomilerine Göre Değerlendirilmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11 (21), 44-58.
- Bümen, T. N. (2006). Program Geliştirmede Bir Dönüm Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi. *Eğitim ve Bilim*, 31 (142), 3-14.
- Büyükalın F., S. ve Baysal, S. (2019). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre Analizi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 234-253. doi: 10.17679/inuefd.435796

- Crowe A., Dirks C., & Wenderoth, M. P. (2008). Biology in Bloom: Implementing Bloom's Taxonomy to Enhance Student Learning in Biology. *CBE Life Sciences Education*, 7, 368–381.
- Demirel, Ö. (2012). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2013). *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya* (20. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Doğan, Y. ve Burak, D. (2018). 4. Sınıf Fen Bilimleri Dersi Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12 (23), 34-56. doi: 10.29329/mjer.2018.138.3
- Doğanay, A. ve Sarı, M. (2007). Öğretim Amaçlarının Belirlenmesi, İfade Edilmesi ve Uygun İçeriğin Seçilmesi. A. Doğanay (Ed.), *Öğretim İlke ve Yöntemleri* içinde (s. 37-81). Ankara: PegemA Yayınları.
- Doğanyığıt, S, ve Afacan, Ş. (2020). Müzik Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının “Yenilenen Bloom Taksonomisine” Göre İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (3) , 517-528. doi:10.17860/mersinefd.735002
- Ekşi, H. ve Katılmış, A. (2016). *Uygulama Örnekleriyle: Değerler Eğitimi*. Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Forster, N. (1995). The Analysis of Company Documentation. C. Cassell & G. Symon (Eds). *Qualitative methods in organizational research: A practical guide*. London: Sage Publications.
- Gezer, M., Şahin, İ. F., Öner Sünkür, M. ve Meral, E. (2014). 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 433-455.
- Gözütok, F. D. ve Alkın S. (2008). Human Rights and Citizenship Education in Elementary Education Curricula. *World Applied Sciences Journal*, 4 (2), 225-232.
- Gültekin, M. ve Burak, D. (2019). 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine Göre İncelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (18), 121-140. doi: 10.31834/kilissbd.597408

- Gürel, D. (2016). Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşlerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17 (3), 641-660.
- Güven, S., Tertemiz, N. ve Bulut, P. (2009). Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Öğretmen Görüşleri. *I. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi*, Çanakkale: 1-3 Mayıs 2009. Erişim: <http://Oc.Eab.Org.Tr/Egtconf/Pdfkitap/Pdf/181.Pdf>
- Haçat Oğuz, S. ve Demir, F. B. (2017). İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine İlişkin Görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 1-17.
- Hamurcu, G. C. ve Ekinci, F. (2020). Ortaokul 5. Sınıf İngilizce Ders Programının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (73), 716-729.
- Kablan, Z., Baran, T. ve Hazer, Ö. (2013). İlköğretim Matematik 6-8 Öğretim Programında Hedeflenen Davranışların Bilişsel Süreçler Açısından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14 (1), 347-366.
- Kaçar, H. ve Kaçar, M. (2016). İlkokul Dördüncü Sınıf Öğretmenlerinin Dördüncü Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (7), 182-196.
- Karagöl, E. (2020). Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre Güncel Türkçe Öğretim Programları. *Journal of Language Education and Research*, 6 (1), 56-71. doi: 10.31464/jlere.666641
- Karagül, A. ve Oral, B. (2020). Ortaöğretim Fransızca Dersi Öğretim Programının A1.1 Ve A1.2 Dil Düzeyi Hedeflerinin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 84-100.
- Kızılay, N. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmenim: Bana Göre İyi Vatandaş. *Turkish Studies*, 10 (11), 987-1006.
- Koc, E. S. ve Ontas, T. (2020). A Comparative Analysis of the 4th- and 5th-Grade Social Studies Curriculum According to Revised Bloom Taxonomy. *Cypriot Journal of Educational Science*. 15 (2), 292-304. doi: <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i2.4799>
- Krathwohl, D. R. (2002). A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview. *Theory into Practice*, 41 (4), 212-218.
- Krietzler, A., & Madaus, G. (1994). Empirical Investigations of the Hierarchical Structure of the Taxonomy. Anderson, L. and

- Sosniak, L. (Eds.) *Bloom 's Taxonomy: A Forty Year Retrospective* içinde (s. 64-81). Chicago: The National Society for the Study of Education.
- Kuş, Z. ve Aksu, A. (2017). Vatandaşlık Ve Vatandaşlık Eğitimi Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İnançları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (8), 18-41.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Merey, Z., Karatekin, K. ve Kuş, Z. (2012). İlköğretimde Vatandaşlık Eğitimi: Karşılaştırmalı Kuramsal Bir Çalışma. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD)*, 32 (3), 795-821.
- Miles, M. B., & Huberman A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd Edition). California: Sage Publications.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı* (İlkokul 4. Sınıflar). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Öner Sünkür, M. ve Gezer, M. (2013). Fen Bilimleri Dersi Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre Analizi. *4th International Conference on New Horizons in Education (İNTE)*, 25-27 Haziran 2013, Roma, İtalya.
- Özdemir, S. M. (2014). Eğitimde Program Geliştirme ve Program Geliştirme Süreçlerinin Unsurları. G. Ocak (Ed.). *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (s. 57-117). Ankara: Pegem Akademi.
- Özdemir, S. M., Altıok, S. ve Baki, N. (2015). Bloom'un Yenilenmiş Taksonomisine Göre Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Kazanımlarının İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 363-375.
- Öztürk, C., İbrahimoglu, Z. ve Yıldırım, G. (2019). *Kuramsal Temeller ve Güncel Tartışmalar Işığında: 21. Yüzyılda Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Sağlam, H. İ. ve Hayal, M. A. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersinin İlkokul 4. Sınıfta Yer Almasına İlişkin Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 207-217.
- Senemoğlu, N. (2009). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Shane, H. G. (1981). Significant Writings That Have Influenced the Curriculum: 1906-81. *Phi Delta Kappan*, 63, 311-314.
- Yeşilbursa, C. C. (2015). Turkish Pre-Service Social Studies Teachers'perceptions of Good Cizitezship. *Academic Journals*, 10 (5), 634-640.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2014). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdabakan, İ. (2012). Bloom'un Revize Edilen Taksonomisinin Eğitimde Ölçme ve Değerlendirmeye Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 327-348.
- Zabun, E. (2018). *Vatandaşlık Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Türkiye, Fransa*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

EK-1

2018 İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı Kazanımları ve Taksonomilere Göre Dağılımı

- 4.1.1. İnsan olmanın niteliklerini açıklar. B2
- 4.1.2. İnsanın doğuştan gelen temel ve vazgeçilmez hakları olduğunu bilir. B1
- 4.1.3. Haklarına kendi yaşamından örnekler verir. D2
- 4.1.4. Çocuk ile yetişkin arasındaki farkları açıklar. B2
- 4.2.1. Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder. B2
- 4.2.2. İnsan olma sorumluluğunu taşımanın yollarını açıklar. C2
- 4.2.3. Hak ve özgürlüklerini kullanabilen ve kullanamayan çocukların yaşantılarını karşılaştırır. A2
- 4.2.4. Hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumlarda hissettiklerini ifade eder. A2
- 4.2.5. Hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumların çözümünde ne tür sorumluluklar üstlenebileceğine ilişkin örnekler verir. D2
- 4.2.6. Hak ve özgürlüklere saygı gösterir. DUYUŞSAL
- 4.2.7. Hak ve özgürlüklerin kullanılmasının birlikte yaşama kültürüne etkisini değerlendirir. A5
- 4.3.1. İnsanların farklılıklarına saygı gösterir. DUYUŞSAL
- 4.3.2. Adalet ve eşitlik kavramlarını birbiriyle ilişkili olarak açıklar. B2
- 4.3.3. İnsanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduğunu bilir. B1
- 4.3.4. Adaletin veya eşitliğin sağlandığı ve sağlanamadığı durumları karşılaştırır. A2
- 4.3.5. Adil veya eşit davranılmadığında insanlarda oluşabilecek duyguları açıklar. A2
- 4.4.1. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini açıklar. B2

- 4.4.2. UzlaşI gerektiren ve gerektirmeyen durumları karşılaştırır. A2
- 4.4.3. Anlaşmazlıkları çözmek için uzlaşI yolları arar. C6
- 4.4.4. Anlaşmazlık ve uzlaşI durumlarının sonuçlarını örneklerle karşılaştırır. B2
- 4.5.1. Kural kavramını sorgular. B4
- 4.5.2. Kuralın, özgürlük ve hak arasındaki ilişkiye etkisini değerlendirir. B5
- 4.5.3. Kurallara uymanın toplumsal ahenge ve birlikte yaşamaya olan katkısını değerlendirir. B5
- 4.5.4. Kuralların uygulanmasına katkı sağlar. C6
- 4.6.1. Birlikte yaşamak için bir yurda ihtiyaç olduğunu bilir. A1
- 4.6.2. Birlikte yaşayabilmek için düzenleyici bir kuruma ihtiyaç olduğunu kavrar. B2
- 4.6.3. Devletin yurttaşlarına karşı sorumluluklarını açıklar. B2
- 4.6.4. Yurttaş olmanın sorumluluklarını açıklar. B2
- 4.6.5. Birlikte yaşama kültürünün günlük hayattaki yansımalarına örnekler verir. C2

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 193-220
ISSN: 1302-6879

İlkçağ Medeniyetlerinde Süsleme Elemanı Olarak Kullanılan Kotshak Damgasının Anadolu Dokumalarındaki Yeri

The Place of Kotshak Stamp Used as a Decoration Element in Antiquity Civilizations

• Elif AKSOY*

*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Resim-İş Öğretmenliği
Bölümü, Elazığ/Türkiye
Assoc. Prof., Faculty of Education, Art
Teaching Department, Elazığ/Turkey
elifaksoy@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3621-2278

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

14/10/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

14/06/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atrf: Aksoy, E. (2021). İlkçağ Medeniyetlerinde Süsleme Elemanı Olarak Kullanılan Kotshak Damgasının Anadolu Dokumalarındaki Yeri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52,193-220

Citation: Aksoy, E. (2021). The Place of Kotshak Stamp Used as a Decoration Element in Antiquity Civilizations. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52,193-220

Öz

Damgalar, boyların ve milletlerin etnik kültürlerini ortaya çıkarmak, onlar arasında karşılaştırma yapmak ve onlarla benzerlik ve farklılıklarını belirlemek için önemli bilgi kaynaklarıdır. Tarihin ilk çizgeleri olan mağara resimlerinde, mezarlarda, dokumalarda ve anıtlarda karşılaştığımız damgalar, geçmiş uygarlıklar ve kabileler hakkında bizlere bilgi verirler. Damgalar, göçebe toplulukların yaşayış tarzlarını, yayıldıkları alanları, göç yollarını ve diğer boylar ile ilişkilerini anlamamıza yardımcı olurlar. Göçebe toplumlar için önemli olan at ve koyun gibi hayvanların üzerinde işaret olarak kullanılan damgalar, Orta Asya'da dokunan dokumalarda, sembolik ve mitolojik anlamlar içeren bir iletişim aracı olarak kendini göstermiştir. Çeşitli sütunlar, taşlar, dokumalar ve kalkanlarda sıklıkla karşımıza çıkan Kotshak damgası da birçok medeniyette süsleme elemanı olarak kullanılmış ve her toplumda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Antik uygarlıkların sanat eserlerinde de kullanılan bu damga, süsleme elemanı olarak bazen geometrik bazen de organik formda ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, Anadolu halılarında kullanılan Kotshak damgasının, çıkış noktası, dokumalarda tasarım elemanı olarak nasıl görüldüğü, hangi yörelerde kullanıldığı ve damganın nasıl evrim geçirdiği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Antik uygarlıklar, Orta Asya, Anadolu, dokuma, Kotshak damgası.

Abstract

Stamps are important sources of information to reveal the ethnic cultures of tribes and nations, to make comparisons between them and to identify their similarities and differences. The stamps we encounter in cave paintings, tombs, weavings and monuments, which are the first figures of history, give us information about past civilizations and tribes. Stamps help us to understand the lifestyle of the nomadic communities, the areas in which they spread, their migration routes and their relationships with other tribes. The stamps used as signs on animals such as horses and sheep, which are important for nomadic societies, have manifested themselves as a communication tool with symbolic and mythological meanings in textiles woven in Central Asia. The Kotshak stamp, which is frequently encountered in various columns, stones, weavings and shields, was also used as an ornamental element in many civilizations and showed itself in different ways in every society. This stamp, which is also used in the artworks of ancient civilizations, appears in geometric and sometimes organic forms as an ornamental element. In this study, the starting point of the Kotshak stamp used in Anatolian carpets, how it appears as a design element in weaving, in which regions it is used and how the stamp evolved will be examined.

Keywords: Ancient civilizations, Central Asia, Anatolian, weaving, Kotshak stamp.

Giriş

Yaklaşık 2 milyon yıl önce başlamış ve 12.000 yıl önce son bulmuş olan Paleolitik dönemden¹ beri, atalarımızın mağara duvarlarına çizdiği resimler, o dönemde insanoğlunun davranışlarını gösteren çizgileri doğurmuş ve daha sonra bu çizgiler; taş süslemelerinde, seramiklerde, dokumalarda ve daha birçok sanat dalında, anlatım biçimlerine dönüşmüştür. Bu çizimler, sonraki kuşaklara atalarının düşünceleri ve yaptıkları hakkında bilgi vermiş, bellek oluşturma ihtiyacına hizmet etmiştir. Mağara duvarlarına çizilmiş geometrik şekiller, insan ve hayvan figürleri, çeşitli nesnelere yazının tasarımı aşamasıdır. Süsleme elemanı olarak halı ve kilimlerde de kullanılan bu anlatım biçimleri, zamanla motiflere dönüşerek, insanoğlu için duyularla ifade edilemeyen anlatan sembolik bir simge olmuştur.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden boylar, kendi kabilelerinin diğer topluluklar tarafından tanınmasını sağlamak amacı ile atlarının üzerine, aşiretlerine ait bir işaret (damga) vurmuşlar (Esin, 2004: 281), dokumalarında bu damgaları motif olarak kullanmışlardır. Bu damgalar yazıya geçmeden önce Türklerin birbirlerini bu yöntemle tanınmasını sağlamıştır. Damgaların süsleme sanatlarında değişerek veya

¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Eski_Ta%C5%9F_%C3%87a%C4%9F%C4%B1

değişmeyerek bir söylence unsuru olarak kullanılmasıyla, geçmişle gelecek arasında bir bağ kurulmuş, insanoğlu bu unsurlar sayesinde, kendine ait izleri ve sembolleri, gelecek kuşaklara aktarabilmiştir. Yüzyıllar boyu sanat eserlerinde kullanılan motifler, biçim yapısındaki çağrışımlarla kendi sembolik değerini, üstünde yer aldığı nesneye eklemek, ona manevî derinlik vermek ve öz kazandırmak, bir başka ifadeyle o eşyayı kimlikli kılmaktadır. Bu yüzden motif, figür, sembol ve şekillerin, tarihin belirli bir noktasındaki zihniyet ve tutumların ürünleri oldukları açıktır (Mülayim, 1998: 219-222).

Altaylar'dan, Kars'a Tunceli'ye oradan da Bergama'ya, Çanakkale'ye ve Edirne'ye kadar olan bir coğrafyada yaşayan insanlar arasında kullanılan damgaların, benzer veya aynı olmaları Etnografik açıdan önemli bilgiler ifade eder. Bu kadar geniş bir alanda yaşayan insanların bir iletişim aracı olmadan, aynı damgaları yüzyıllardan beri birçok sanat eserinde süsleyici unsur olarak kullanmaları tesadüf değildir.

Damga kavramı, gerçek şeklinden kopmadan, değişime uğramış olarak farklı medeniyetlerden getirdiği Etnografik eserler ile bazı eşyalarda görülen, bir boyun, oymağın veya bir ailenin özel mülkiyet işareti (mührü) anlamına gelmektedir (Aksoy 2011:76). Damgalar, göçebe boyların yayıldıkları bölgeleri, göç yollarının güzergahını, onların etnik -kültürel ilişkilerini ve sanatsal ürünlerinin ortaya çıkarılmasında çok önemli bir görev üstlenirler. Etnografik eserlere damgaların işlenmesi basit bir kültürel faaliyet olarak düşünülmemelidir. Gerçekte onlar bir toplumun; milliyetinin, gelenek ve göreneklerinin önemli dökümanlarıdır.

Çeşitli mimari eserler, dokumalar, kalkanlar, ahşap ve mermer sütunlarda sıklıkla karşımıza çıkan Kotshak damgası da birçok medeniyette süsleme elemanı olarak kullanılmış ve her toplumda farklı şekillere bürünmüştür. Etnografik eserler ve mimari yapılar üzerinde görülen, “süslü kıvrım, boynuz, boynuzlu haç” anlamına gelen Kotshak (Gotshak, Kotshanak, Kochak, Aina Kotchak, Kochanak) kelimesi, bir Türkmen terimidir (Gantzhorn, 1991: 317; Stone, 2013: 161). Brüggemann ve Böhmer (1982: 60), bu motifi eski Türk motifi (Old Turkish Motif) olarak tanımlamaktadır. Burada geçen boynuz kelimesi, kırsalda göçebe hayatı sürdüren Türkmenlerin hayvancılığa ne kadar önem verdiklerinin bir kanıtıdır. Azadi (1975: 23) ve Jourdan (1995: 36) ise, Kotshak damgasının, koçboynuzu motifini temsil ettiğini Türkmen dokumacılık sanatının tasarım repertuarının bir parçası olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Anadolu halılarında kullanılan Kotshak damgasının,

1. Tarih öncesi ve sonrasında yaşayan hangi medeniyetlerde süsleme ögesi olarak kullanıldığı,
2. Anadolu'da hangi yörelerde motif olarak yer aldığı,
3. Yörelere göre dokumalarda nasıl yerleştirildiği (bordür veya zeminde),
4. Boylara veya milletlere göre nasıl evrim geçirdiği incelenecektir.

Çalışmanın yöntemi

Araştırma, literatürden elde edilen verilerin analizi ve yeniden düzenlenmesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma için görsel kaynaklar, birincil ve ikincil kaynaklardaki Anadolu dokumaları, illere göre taranmıştır. Bu kaynaklarda, içinde Kotshak damgası olan dokumalar tespit edilmiş ve damganın çıkış noktası belirlenmeye çalışılmıştır. Gelişme bölümünde Kosthak damgasının yer aldığı dokumalardan, yörelere göre örnekler verilerek, damganın dokumalarda nerelerde kullanıldığı belirlenmiştir. Değerlendirme bölümünde, Kotshak damgasının antik uygarlıklarda kullanılıp, günümüze kadar gelen süreç içerisinde dokumalardaki durumu ve yüzyıllara göre evrimi incelenmiştir. Sonuç kısmında ise, elde edilen verilerin analizi ile antik zamanlardan beri birçok sanat eserinde görülen bu damganın Anadolu dokumalarındaki kullanımları ile ilgili yorumlara yer verilmiştir.

1. Kotshak Damgasının Çeşitli Medeniyetlerde Kullanımına Dair Örnekler

İnsanoğlunun, uygarlık tarihinde mağara dönemindeki durumu; yaşam mücadelesi, beslenme eylemi, yaratıcılığı ve duyguları, sanatın doğuşunun temelindeki süreçleri oluşturmuştur. Paleolitik dönemle birlikte insanoğlunun, yaşam sürdüğü mağara duvarlarında tasvir ettiği hayvanlar genellikle bizon, geyik, dağ keçisi, koç, öküz ve boğa olmuştur. Söz konusu hayvanların belli uzuvları, örneğin başları, duvarlarda sürekli olarak tekrar edilmiştir. Bu hayvanların bu kadar sık çizilmesinin birinci sebebi, onların sadece av konusundaki nitelikleri ile ilgili olmadığı, duvarlarda tasvir edilen hayvanlara gizli anlamlar yüklendiği ve bunların bir kült haline dönüştükleri anlaşılmaktadır. 50.000 ile 10.000 yıl öncesine kadar uzanan Üst Paleolitik dönemi

(Eski Taş Devri'nin üçüncü ve son alt devri)² duvar resimlerinde, bizonun bir kadınla özdeşleştiği görülür. Çünkü bazı çizimlerde bizondan kadına doğru gelişen bir kompozisyonun konu almış olması, bunu göstermektedir (Ateş, 2001: 71). İkinci sebep ise, boynuzlu hayvanların özellikle boğa, bizon ve öküzün, tanrısal gücü ve üretkenliği simgelemesidir. Öldürülen hayvandan alınan boynuz çok değerli olup, inanışa göre hayvanın gücünün toplandığı yerdir. Buna göre boynuzu alan kişi, onun gücünü de elde etmiş olacaktır. Boynuz aynı zamanda birçok uygarlık için bereket, bolluk, doğurganlık ve zenginliği ifade etmektedir. Örneğin İspanya Malaga'da³ bulunan *Cueva de la Pileta* mağarasında kadın genital organı, boynuzlu bir inek formu ile eşleştirilerek birlikte gösterilmiştir (Ateş, 2001: 72). İlk çağ insanları bu simgesel çizimleri, sanat yapmak için değil, belli bir temayı, yani oluşum temasını, kendilerine özgü bir yöntem ile tabiat öğelerini bir araya getirerek oluşturmuşlardır. Tarih boyunca boynuzun tapınaklara, zigguratlara, türbelere, cami ve minarelere yerleştirilmesi tanrısal gücü simgelediğinden onun kutsal niteliğini de ortaya çıkarmaktadır (Alantar, 2007: 109-110). Üçüncü sebep ise, onların mağara duvarlarına çizdikleri çizge veya resimlerin bir işaret (damga/tamga) olduğu ve bu işaretin olasılıkla onlardan sonra gelen nesillere bir iz bırakmak için tasvir ettiklerini düşünmemizi sağlamak amacı ile yapılmış olmasıdır.

Damgalar halkların kültürel yapılarıyla, diğer toplumların kültürel yapılarının farklılığını ortaya koymakta önemli bir rol üstlenmektedir. Türk halk kültürünün ifade araçları olan damgalar, türler veya topluluklar arasındaki kültürel alışverişi göstererek ve kuşaktan kuşağa bir dizi şekillerden geçerek, bizlere yol gösteren filogenetik bir ilişki sürecidir. Böyle olmamış olsaydı, dünyanın birçok bölgesinde Türk veya başka milletlerin damgalarının aynısı veya benzerinin ülkemizde olması nasıl mümkün olurdu? Ayrıca jeopolitik açıdan farklı bölgelerde yaşayan insanlar birbirlerini tanımamalarına rağmen, aynı damgaları veya benzerlerini mağara duvarlarına, dokumalara, kümbetlere, camilere, giysilere, demir, deri ve ahşap malzemelere, sikkelere ve daha birçok sanat eserine işliyorsa, bunun tesadüf olması mümkün değildir.

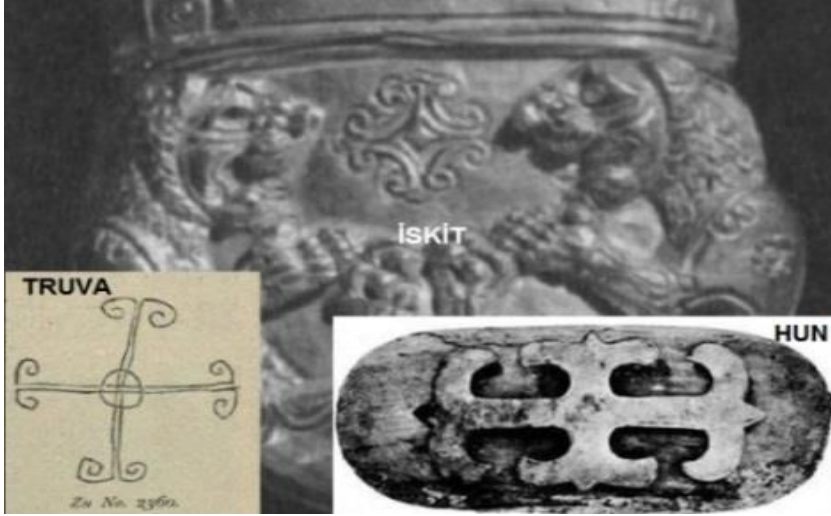
Truva, Homeros'un İlyada ve Odeyssia destanlarına konu olmuş, Çanakkale'nin Hisarlık mevkinde bulunan önemli bir antik kenttir. Truvadaki en erken yerleşim katı M.Ö. 3000-2500 ile erken Bronz çağına tarihlenmektedir. Daha sonra bu uygarlık, M.Ö. 85 –

² https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Cst_Paleolitik

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Cueva_de_la_Pileta

M.S. 8. yüzyıl tarihleri arasında Roma Dönemi egemenliği altına girmiştir⁴. Resim 1’de Truva’da arkeolojik kazılar yapan Schliemann’ın, kitabından alınan Kotshak damgası (Schliemann, 1902: 117-124) görülmektedir (Resim 1).

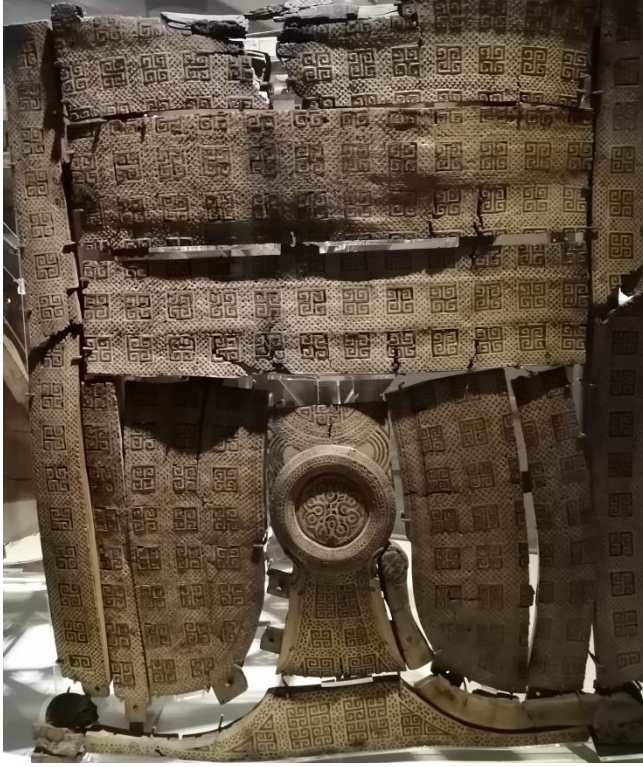
Resim 2’de M.Ö. 8. yüzyılda yapılmış, Frigya Uygarlığına ait mobilya parçasının orta ekseninde, Kotshak damgası ve onun etrafında Çarkifeleklerden (Oz damgası/Svastika) oluşan bir kompozisyon görülmektedir (Resim 2). Frigler önce İznik bölgesine yerleşmişler ve M.Ö. 12. – M.Ö. 7. yüzyıllar arasında Orta Anadolu'nun batısında egemen olmuşlardır. Daha sonra Sakarya Irmağı çevresine, ardından batıda Gediz ve Büyük Menderes’in yukarı vadileri ile doğuda Kızılırmak, Tuz Gölü, Burdur Gölü, Erciyes Yaylası ve Yeşilirmak vadisinde yaşamışlardır (Ramsay, 1897: 16).

Resim 1. Truva’da Schliemann’ın kağıt üzerine çizdiği Kotshak damgası, İskit kılıç kabzasında ve Hun uygarlığına ait kalkanda Kotshak damgası⁵

⁴ <https://basin.ktb.gov.tr/TR-45525/truva-antik-kenti.html>

⁵ <https://tr.pinterest.com/pin/811985007789429926/>

Resim 2. M.Ö. 8. Yüzyıl, Frigya Uygarlığına ait Gordion'dan mobilya parçasından detay. Orta ekseninde dairenin içinde Kotshak damgası,
Fotoğraf: Elif Aksoy, Anadolu Medeniyetler Müzesi

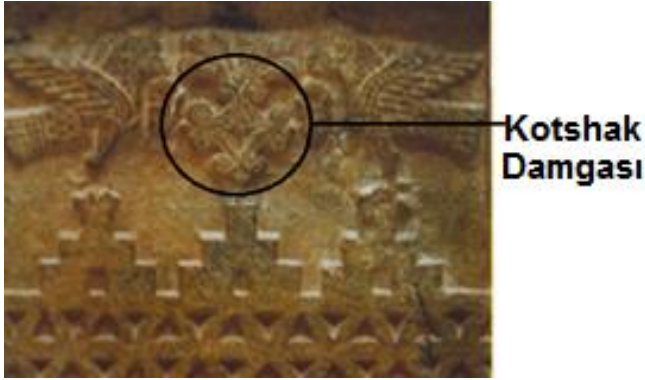
Urartular'a ait Bitlis sınırları içerisinde olan Kef kalesinde bulunan sarayda ele geçirilen sütunlardan birinin üzerinde Kotshak damgasına rastlanılmıştır. Yapılan kazılarda dik bir tepe üzerine kurulu Kef kalesinde kademeli şekilde inşa edilmiş otuzdan fazla odası olan büyük bir Urartu sarayı ortaya çıkarılmıştır (Gantzhorn, 1991: 314). Arkeolojik kazılar sonucunda saray yapısının çevresinde dokuz adet rölyefli blok ele geçirilmiştir (Salvini, 1998: 24). Bu rölyefli bloklara işlenen, çeşitli yazı ve süslemeler taş işçiliğinin ne kadar detaylı ve ince yapılmış olduğunu göstermektedir.

Resim 3. Kef kalesi rölyefli Urartu bloğu (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) Van, Adilcevaz, M.Ö. 8.-7. Yüzyıl. **Fotoğraf:** Elif Aksoy, Anadolu Medeniyetler Müzesi

M.Ö. 8. - 7. yüzyıllara ait olan Urartulara ait kabartmalı (rölyefli) sütun kadesinin üzerinde, aslanların üstüne binmiş, karşı karşıya ayakta duran iki kanatlı tanrının, elinde tabak ve kozalak tuttıkları görülmektedir. Tanrıların arasına ise, Kutsal ağaç (hayat ağacı) işlenmiştir. Arka planda, Toprakkale’de ele geçen kabartmalı tunç levha ile Urartu kemerleri üzerindeki çok katlı yapılara benzeyen yüksek ve kuleli bir yapı dikkat çekmektedir. Çok katlı Kef Kalesinin betimlenmiş olduğu düşünülen bu ilginç kabartmada, gözetleme kulelerinin arasında, ağızlarında tavşan taşıyan iki kartal tarafından çevrelenen güneşin sembolü olan Kotshak damgası (Resim 3-4), Urartu taş rölyef sanatında süsleme elemanı olarak yerini almıştır (Kızmaz, 2014: 188). Bu damga aynı zamanda Urartu bronz kemer parçalarında ve mühürlerde de süsleme unsuru olarak görülmektedir (Resim 5). Kotshak damgası, sadece Urartu tasarımlarında değil, aynı zamanda Frigya, Hun ve İskit uygarlıklarında da karşımıza çıkmaktadır.

Resim 4. Urartu rölyefinden detay.

Resim 5. Urartu bronz kemer parçası. **Kaynak:** (Ergürer, 2009: 197)

Kotshak damgasını kullanan uygarlıklardan biri olan İskitler hakkındaki ilk bilgilere, Herodotos'un Tarihi, Thukydides'in Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı ve Ksenophon'un Kyros'un Anabasisi adlı eserlerinden ulaşılabilir. Ayrıca Asur ve Pers kaynaklarında da İskit adına rastlanmaktadır. İskitler, M.Ö. 8. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında Avrupa'nın doğusu (Kırım ve Pontik Bozkırları) ile Orta Asya'da, Tanrı Dağları ve Fergana Vadisi'ni de içine alan bölgelerde yaşamışlardır (Mutlu, 2019: 247). İskitlerin bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmaları, onların çok sayıda toplum tarafından bilinmelerine yol açmıştır. Hem kurganlardan çıkan arkeolojik kalıntılar, hem de Herodot'un kitabı gibi tarihi kaynaklar, İskitlerin bir kısmının atlı göçebe, bir kısmının ise çiftçi bir hayat yaşadığını göstermektedir.

Resim 6. İskit madalyonunda Kotshak damgası⁶

Göçebe İskitler at, koyun ve sığır sürüleri yetiştirmiş, çadırlarda yaşamış ve at üzerinde ok ve yay atarak savaşmışlardır. Aynı zamanda kendilerine has metal işlemeciliği ve sanat tarzları ile zengin bir kültür meydana getirmişlerdir (Karasulas, 1994: 13). Metal işlemeciliğine önem veren İskitler, kendilerine ait sembollerini çeşitli metal eserlerde kullanmışlardır. Buna en iyi örnek, Kotshak damgasının, bir madalyona ve bir kılıç kabzasının üzerine işlenmesidir. Özellikle kılıç kabzasındaki süsleme (Resim 1), Urartu taş rölyefindeki tasarım ile birebir örtüşmektedir (Resim 3-4). Resim 6'da görülen İskitlere ait madalyondaki damga, Resim 14'teki Kırgız, Hakas, Özbek, Karaçay, Azerbaycan ve Kazak halklarına ait damgalarla büyük benzerlik göstermektedir (Resim 14). İskoçya'da insan uygarlığına ilişkin ilk bulgular, Mezolitik (M.Ö. 22.000-10.000)⁷ ve Neolitik (M.Ö. 8000-5500)⁸ dönemlere dek uzanır ve Keltler'den önceki kavimlere dayanmaktadır. M.Ö. 6. yüzyıl – M.Ö. 3. yüzyıl arasında İskoçya'da hüküm süren Keltler, aristokratik bir toplumsal yapı kurmuşlardır (Burns, 2009: 44-45).

⁶ <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/04/tamgalarin-gocu.html>

⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_Ta%C5%9F_%C3%87a%C4%9F%C4%B1

⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Cilal%C4%B1_Ta%C5%9F_Devri

**Kotshak
Damgası**

Resim 7. İskoçya’da 6. yüzyılda taşın üzerine ince bir işçilikle işlenmiş hayvan figürleri ve en altta Kotshak damgası⁹

Keltler, taş oyma sanatında düğümler, spiraller, anahtar desenler, harfler, hayvan ve bitki formları, insan figürleri kullanmışlardır. Eserlerinin başlıca özelliği, süslemelerinde aşırılık, motiflerinde soyutlamaya yönelmeleri, hayvan figürlerinde üsluplaştırmaya gitmeleri ve insan figürlerini son derece yalınlaştırmalarıdır (Jacobsthal, 1935: 113-127). Resim 7’de İskoçya’da bir kilisenin bahçesinde, üzerinde hayvan figürleri ve en altta da Kotshak damgası bulunan, 6. yüzyıla ait bir Kelt taşı görülmektedir (Resim 7).

M.Ö. 4. yüzyılda kurulmuş olan Efes, Roma ve Yunan medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Arkeolojik kazılarda Efes’te ortaya çıkarılan Büyük Artemis heykelinde (Resim 8a) ve M.Ö. 14. ve M.Ö. 10. yüzyıllardan, M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına kadar yaşamış¹⁰ olan Kimmerler’e ait bir sanat eserinde Kotshak damgasını görülmektedir (Resim 8b).

⁹ <https://ima.princeton.edu/2017/07/31/pictish-stones-iconography-and-interpretation/>

¹⁰ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kimmerler>

Resim 8. a. Büyük Artemis Efes¹¹ M.Ö. 4.yüzyıl
b. M.S.1.ve 3.yüzyıl, Kimmer (Bosporos-Kırım)¹²

Asya Hunları Devleti, anavatan coğrafyası içerisinde, Çin'in kuzeybatısında Altaylar'dan Orhun havzasına kadar uzanan bozkırlarda kurulan bir Türk devletidir. Çin kaynaklarında M.Ö. 1. binli yıllardan itibaren bilgi verilen Hun konfederasyonu içerisindeki Türk boyları, M.Ö. 4. yüzyılda güçlü bir konuma gelmişler, M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren Çin İmparatorluğu'na baskılarını gittikçe arttırmışlardır (Çay, 2009:7). Arkeolojik kazılarda Hun sanatına ait bir çok eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Kurganlarında kürkten yapılmış giyecekler, ipek kumaşlar, ağaçtan yapılan lahitler, keçeler, bronzdan yapılmış çeşitli eşyalara ve at koşum süslemelerine rastlanmıştır (Diyarbakirli, 1972: 97). Bu kurganların birinde, Hunlara ait olan bronzdan yapılmış, üzerinde Kotshak damgası olan bir kalkan ele geçirilmiştir (Resim 1). Resim 9'da atın üzerinde bulunan Kırgız Türklerine ait örtüde de Kotshak damgası görülmektedir (Resim 9).

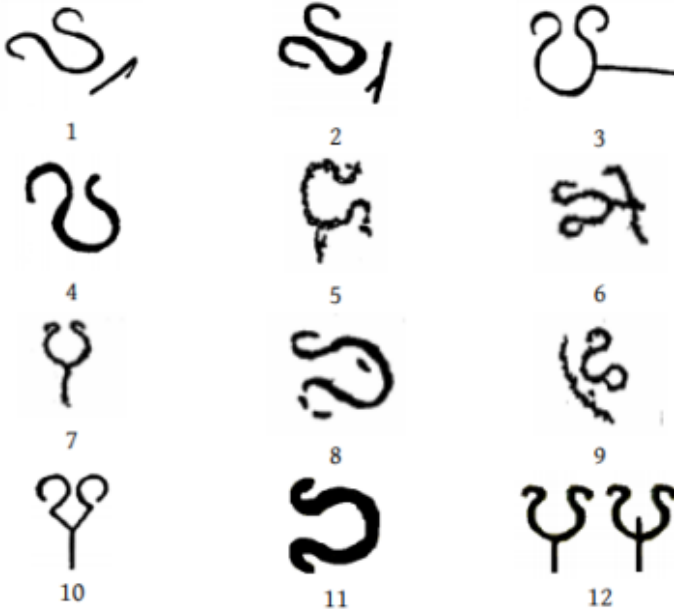
Resim 9. Atın üzerindeki örtüde Kotshak damgası¹³. (Çizim: Elif Aksoy)

¹¹ <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/09/tamgalar.html>

¹² <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/09/tamgalar.html>

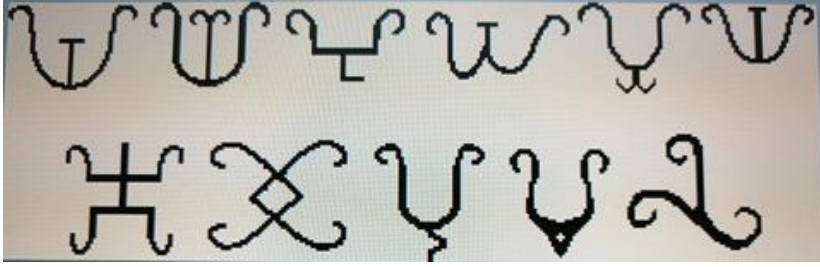
¹³ <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/04/tamgalarin-gocu.html>

Kırgızistan'da bulunan Eski Türk Runik Yazıtları alt başlığı altında Kırgızistan'ın, Moğolistan, Altay'la birlikte Yenisey havzası, Türk runik yazılı anıtların bulunduğu ana merkezleri olarak kabul edildiği belirtilmektedir (Kormuşin vd., 2016:315). Ayrıca Kırgızistan'daki Talas, Isık-Göl ve Koçkor bölgelerindeki yazıtların çoğunda lir benzeri damgalara rastlanıldığı ve bu bölgedeki yazıtların, 8. yüzyılın ilk yarısı veya ortalarına tarihlendirildiği bilinmektedir. Kırgız Türkçesinde lir benzeri damga (Resim 10), “kochkor müyüz” (koç boynuzu), “arkhar müyüz” (yabani koç boynuzu) olarak isimlendirilmiştir (Kasieva, 2015 :640). Bununla birlikte lir benzeri damga, sadece Koçkor yazıtlarıyla Fergana sikkelerinde değil, aynı zamanda Kırgızistan'ın Alay mıntıkasındaki Bölülü dağlarında (Resim 10/1-2), Issık-Göl'un Ak-Ölön dağlarında ve aynı adlı yazıtın bulunduğu kayada (Resim 10/3), Talas'ın Kuru Bakayır (Resim 10/4), Küngey Ala Too dağlarındaki Kara Oy (Resim 10/5-6), Terskey Ala Too dağlarındaki Tosor (Resim 10/7-8), yine Koçkor'un Böyrök Bulak (Resim 10/9) mevkilerinde, ayrıca Kazakistan'ın komşu ili (Resim 10/10), Karatav (Resim 10/11), Kaşengel ve Şolakespe (Resim 10/12) bölgelerinde de tespit edilmiştir (Alimov, 2013: 41- 43).

Resim 10. Koçkor yazıtlarında Lir benzeri damgalar

Kaynak: (Alimov, 2004: 13-41)

Resim 11. Kafkas Aile damgaları ve Karaçay'da Malkar'da Türk Damgaları (Çizim: (Çizim: Elif Aksoy)

Brüggemann ve Böhmer'in (1982: 60), Kotshak damgasını “süslü kıvrım, boynuz, boynuzlu haç” olarak isimlendirdikleri ve bunun bir Türkmen terimi olduğu yukarıda belirtilmişti. Göktürk alfabesindeki ince ünsüz harf olan “R” sesine denk gelen harf, boynuzla benzer Υ damgası olasılıkla bu damganın çıkış noktası olabilir. Nogay Türklerinde de bu harf (Υ), koçboynuzu motifini işaret etmektedir. Kafkas aile damgaları ile Karaçay Malkar'daki Türk damgalarından yola çıkılarak (Resim 11), bu motifin boylara göre zamanla evrilerek son şeklini aldığı açıktır. Ayrıca Υ veya Υ harflerini Yenisey, Orhun, Bulgaristan ve Çuvaşistan'a ait olan alfabelerde de görebiliriz (Resim 12).

	Yenisey	Orhun	Bulgaristan	Çuvaşistan
1	1	1	1	1
2	2	2	2	2
3	3	3	3	3
4	4	4	4	4
5	5	5	5	5
6	6	6	6	6
7	7	7	7	7
8	8	8	8	8
9	9	9	9	9
10	10	10	10	10
11	11	11	11	11
12	12	12	12	12
13	13	13	13	13
14	14	14	14	14
15	15	15	15	15
16	16	16	16	16
17	17	17	17	17
18	18	18	18	18
19	19	19	19	19
20	20	20	20	20
21	21	21	21	21
22	22	22	22	22
23	23	23	23	23
24	24	24	24	24
25	25	25	25	25
26	26	26	26	26
27	27	27	27	27
28	28	28	28	28
29	29	29	29	29
30	30	30	30	30
31	31	31	31	31
32	32	32	32	32
33	33	33	33	33
34	34	34	34	34
35	35	35	35	35
36	36	36	36	36
37	37	37	37	37
38	38	38	38	38

Resim 12. Türklerin ilk kullandığı harfler. **Kaynak:** (Aksoy, 2011:71)

Resim 13. Alaska'nın başkenti Anchorage şehrindeki tarih müzesinde bir su deposuna yapılmış resmin üzerinde Kotshak damgası.

Kaynak: (Aksoy, 2019: 54)

Resim 14. Azerbaycan (1-3), Kırgız (4), Türkmen(5-6), Kazak (7), Özbek (8), Tuva (9), Başgırd(10), Çuvaş (11), Yakut (12), Kafkasya (13), Karaçay (14), Hakas (15) ve Ukrayna kazaklarının (16) halı, keçe ve kilimlerde görülen Kotshak damgalarının motiflere evrilmiş halleri¹⁴

Resim 13'te, Alaska'da bir su deposuna yapılmış resmin üzerinde de Kosthak damgası görülmektedir (Resim 13). Bu damga, tarihsel süreç içerisinde halklara göre biçim değiştirmiş, her toplum kendi estetik anlayışına göre bu motifi şekillendirmiştir. Resim 14'te Azerbaycan, Kırgız, Türkmen, Kazak, Özbek, Tuva, Başgırd, Çuvaş, Yakut, Kafkasya, Karaçay, Hakas Türklerinin ve Ukrayna Kazaklarının çeşitli sanat dallarında kullandıkları Kotshak damgasının milletlere

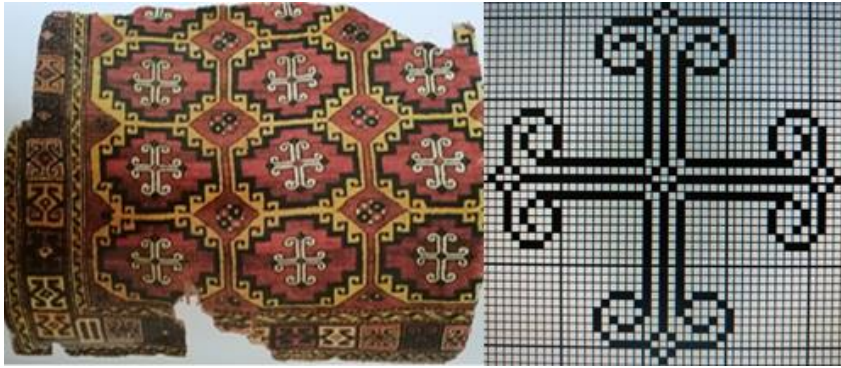
¹⁴ <https://tr.pinterest.com/pin/811985007789429926/>

göre nasıl değişim gösterdiği açık ve net olarak görülmektedir (Resim 14).

2. Anadolu Halılarında Kotsak Damgası ve Halılarda Motif Olarak Kullanımı

Anadolu dokumalarında görülen damgaların taşıdıkları anlamlar, dokundukları yöreye göre şekil almış ve o yöre ile özdeşleşmiştir. Anadolu insanı farklı çağlarda ve bölgelerde yaşamasına rağmen motiflerin dili, ortak bir dil olmuş; bu motifler, dokumacıların duygu ve düşüncelerini bizlere iletmede tercüman olmuşlardır. Damgalar, geçmişten günümüze kadar taşıdıkları sembolik anlamları ile süsleme elemanı olarak birçok sanat eserinde kullanılmıştır. Süsleme unsuru olarak dokuma sanatlarında da kullanılan bu damgalar, zamanla motiflere dönüşerek, yaşanan coğrafyayı da anlatan birer sembol olmuşlardır. Kotshak damgası; Bergama, Ardahan, Tokat, Çanakkale, Elazığ, Konya, Kars, Aydın, Adıyaman, Gaziantep, Erzincan, Niğde, Uşak, Çorum ve Anadolu'nun birçok yöresinde yaşayan Türkmenlerin dokumalarında farklı tasarımlarla karşımıza çıkmaktadır (Erbek, 2002: 36-45). Anadolu ve Türkmen dokumalarında kullanılan bu damgadaki boynuzlar; kuzey, güney, doğu ve batı yönlerini işaret ederek, bir kare veya eşkenar dörtgen oluşturma eğiliminde olup, uçları içe doğru kıvrılmaktadır.

Resim 15. Çanakkale, 100 x 134 cm, 16. Yüzyıl, Konya Mevlana Müzesi (Çizim: Çizim: Elif Aksoy)

Kaynak: (Kültür ve Turizm Bakanlığı:2002; Cilt 2: 149)

Resim 15'te görülen Çanakkale halısının zemin bölümünde, sekizgen formun içinde bulunan Türkmen aynalarının merkezine, Kotshak damgası yerleştirilmiştir. Türkmen Aynaları bu halıda kapalı formdadır ve tüm zeminde sonsuzluk prensibine göre sıralanmışlardır.

Tarihin eski çağlarından beri hemen hemen her millette görülen bu damga, Orta Asya'nın derinliklerinden, Asya'nın en batı ucuna kadar göç eden Yörüklerin göçleri ve konakladıkları her coğrafyada, halı ve kilimlerde yaşamaya devam etmiştir. 16. yüzyılda Çanakkale'de dokunmuş olan Mevlana müzesindeki halının, günümüze sadece bir parçası ulaşmıştır. Bu halıdaki Kotshak damgasının, resim 14'te görülen 8 numaralı Özbek örneğiyle birebir örtüştüğü görülmektedir (Resim 14-15). Bu damga, diğer halılardaki örneklerle göre biraz daha yumuşak organik bir formda çizilmiştir.

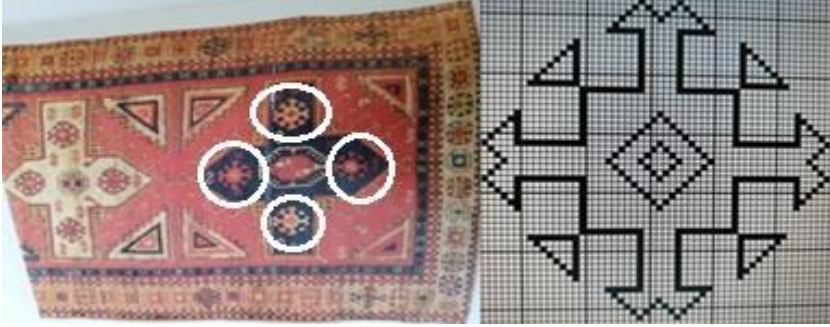
Resim 16. Kars, 180 x 360 cm, 20. yüzyıl,
Kaynak: (Özkara, 2011:176) (Çizim: (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 16'daki Kars halısında bulunan basamaklı Göl'lerin merkezinde Kotshak damgasının bir değişik şeklinin yerleştirildiği görülmektedir. Halıda, Göllerin dışında kalan alanlarda motif kullanılmamış olup, zemin boş bırakılmıştır (Resim 16). Resim 14'te, 10 numaradaki Başgird'ların dokumalarında kullanılan damga ile Kars halısında bulunan damganın birbirlerinin benzeri oldukları görülmektedir (Resim 14). Dokumanın zemin bölümünde bulunan tüm motifler, geometrik bir kompozisyondan oluşmuşlardır.

Resim 17. Bergama, 109 x 320 cm, 16. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (Çizim: Elif Aksoy)
Kaynak: (Türk El Dokuması Halılar, 2006, Cilt: 2: 112)

İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde bulunan resim 17'deki halının merkezinde görülen Yıldız Madalyon, klasik tarzda yapılmış Yıldızlı Uşak halılarını çağrıştırmaktadır. Halıda büyük bir motif yoğunluğu göze çarpmaktadır. Kotshak damgası, halının zemininde iki adet kullanılarak, Yıldız Madalyonun sağında ve solunda görülmektedir (Resim 17). Bu damga, resim 14'te görülen 2 numaradaki Azerbaycan dokumalarında kullanılan motifle birebir örtüşmektedir (Resim 14).

Resim 18. Niğde, 144 x 318 cm, 18. Yüzyıl, Ankara Etnografya Müzesi
Kaynak: (Türk El Dokuması Halılar, 2006, Cilt: 3: 3) (Çizim:Elif Aksoy)

Ankara Etnografya Müzesinde bulunan resim 18'deki halının günümüze sadece bir kısmı ulaşabilmiştir (Resim 18). Kotshak damgası, haç şekline benzer iki adet Göl'ün dört tarafına yerleştirilmekle birlikte, geometrik bir formda olup, tasarım açısından daha çok Anadolu ve Türkmen halılarında kullanıldığı görülmektedir (Resim 14/6).

Resim 19. Ardahan, Kilim, 80 x 160 cm, 20. yüzyıl, Ardahan Hasköy camisi
Kaynak: (Kaplanoğlu, 2010: 86) (Çizim: Elif Aksoy)

Ardahan'a ait resim 19'daki kilimin orta ekseninde koyun postuna benzer Göl'lerin içinde dört adet Kotshak damgası görülmektedir (Resim 19). Dokumadaki motifin benzeri, Kars halılarında da bulunmaktadır (Erbek, şekil:147, 2002: 40). Ayrıca resim 1'de görülen Hun devrine ait kalkanın üzerindeki Kostshak damgası ile büyük ölçüde birbirlerine benzedikleri görülmektedir (Resim 1). Dokuma, geometrik ve birbirini tamamlayan motiflerden oluşmuştur.

Resim 20. Aydın, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi.

Kaynak: (Bayraktaroğlu, 2014:138) (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 20'deki kilim Aydın yöresinde ait olup, Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. Kilimin yatay bordüründe paftalar içine Kotshak damgasının yerleştirildiği görülmektedir. Kilimde, damga tasarım açısından diğer örneklerden farklılık göstermektedir. Bunun nedeni, yöredeki dokumacıların bu motifi veya damgayı kendi sanat anlayışlarına ve atalarından miras kalan geleneklerine göre yorumlamış olmalarıdır (Resim 20).

Tünceli yöresine ait resim 21'deki Şavak halısı, 2010 yılında yapılan saha araştırmaları sonucunda Pertek Konaklar köyünde bulunmuştur. Bu halı, Aşiret kültürünün geleneklerine göre, eşyalarla düzenlenmiş bir köy evinde, günlük olarak oturdukları sedirin üzerine serilmiştir. Halının zemini dikdörtgen ve kare bölümlere ayrılarak, içlerine çeşitli motifler yerleştirilmiştir. Kotshak damgası, dokumada yöreye göre değişim göstererek geometrik bir tasarımla karşımıza çıkmaktadır (Resim 21). Bu damganın benzeri Çorum, Konya ve Gaziantep halılarının bordürlerinde de görülmektedir (Türk El Dokuması Halılar, 2006, Cilt: 4: 36-168)

Resim 21. Şavak Halısı, 106 x 445 cm, Konaklar Köyü/Pertek/Tunceli.
Kaynak: (Aksoy, 2011: 132) (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 22. Erzincan, 19. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi, 102 x 187 cm.
Kaynak: (Türk El Dokuması Halılar, 2006, Cilt: 3: 100) (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 22’de, 19. yüzyılda dokunmuş Erzincan yöresine ait olan halıda, Göl’ün orta bölümüne Kotshak damgasının yerleştirildiği görülmektedir (Resim 22). Damga, resim 14’te görülen 4 numaradaki Kırgız dokumalarında kullanılan motife benzer bir şekilde yorumlanmıştır (Resim14).

Resim 23. Balıkesir, 17. Yüzyıl, Ankara Etnografya Müzesi, 180 x 245 cm.

Kaynak: (Türk El Dokuması Halılar, 2006, Cilt: 3: 24) (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 23'te Balıkesir yöresine ait dokumada, Kotshak damgası bordüre yerleştirilmiş olup, resim 19'daki Ardahan kilimindeki damga ve resim 1'deki Hun devrine ait kalkanın üzerindeki damga ile büyük ölçüde birbirlerine benzedikleri görülmektedir (Resim 1-19-23).

3. Değerlendirme

Damgalar, toplumların kendileri için gelecek nesillere bıraktıkları kültürel miras ve sembolik anlatımın en eski şekilleridir. Geçmişten günümüze kadar gelen kültürlerin öğrenilmesinde ilk anlatım biçimleri olan damgalar; aşiret, boy ve etnik grupların isimlerinin tespit edilmesinde Etnografik olarak en önemli araçlardan biridir.

Göçebe Türk boyları tarafından beslenen at ve koyun gibi hayvanlarda işaret olarak kullanılan damgalar, Orta Asya'da dokunan dokumalarda, sembolik ve mitolojik anlamlar içeren bir iletişim aracı olarak kendini göstermiştir.

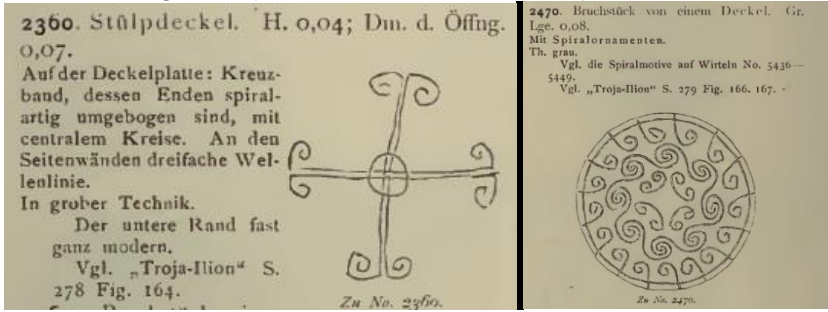
Damgalar, halı, kilim, cicim, zili ve sumak gibi dokumaları üreten etnik grupların milliyetini ve kültürünü ortaya çıkarmada önemli rol oynarlar. Dolayısıyla, damgalar, birer sanat eseri olmaktan öte, her biri duygu ve düşüncenin yazılı tarihi belgeleridir. Bunun için, Tarihçilerin, Etnografların ve maddi kültür konuları hakkında çalışanların; Etnografik eserlerdeki damgaları, dikkate almaları ve onların ne anlam ifade ettiklerini incelemeleri gerekmektedir.

Araştırmalarımız kapsamında Kotshak damgası ile ilgili değerlendirmeler :

1. Kotshak damgası birçok medeniyette tarihi süreç içerisinde antik zamanlardan beri süsleme elemanı olarak kullanılmıştır.

2. Türk göçebe topluluklar için hayvanın boynuzu çok önemli olup; boynuz figürü, gücü sembolize etmektedir. Kotshak kelimesi bazı bilim adamlarına göre, Türkmen terimi olup, süslü kıvrım ve boynuz anlamına gelmektedir.

3. Truva'daki en erken yerleşim katı, M.Ö. 3000-2500 ile erken Bronz çağına tarihlenmiş olup, bölge en son olarak (M.Ö. 85 – M.S. 8. yüzyıllar arasında) Romalıların hakimiyeti altına girmiştir. Truvalılar, günümüze birçok sanat eseri bırakmışlardır. Homeros'un İlyada ve Odessa adlı eserinden yola çıkan Schliemann'ın 1873'te Truva'da yaptığı kazılar sırasında, yazdığı kitap için bir takım notlar almış ve bulduğu sanat eserlerindeki şekiller ile ilgili çizimler yapmıştır. Bu çizimlerde genellikle kolye ve bileziklerin üzerinde gördüğü spiral şeklinde yapılmış süslemeden bahsetmiş, ayrıca bu spiralin şeklini çizmiştir (Resim 1-24). Schliemann'ın çizdiği bu şekil, o tarihlerde Truva'da kazıda çıkarılan keramik bir tabağın merkezinde de görülen Kotshak damgasıdır (Schliemann, 1902: 117-124).

Resim 24. Schliemann'ın Kotshak damgası ile ilgili kitabında aldığı not ve çizimler. Keramik tabağın merkezinde Kotshak damgası (Schliemann'dan)

4. M.Ö. 12. ve M.Ö. 7. yüzyıllar arasında yaşamış olan Frigler, bu damgayı ahşap ve taş malzemelerde ve bronz kemerlerde süsleme elemanı olarak kullanmışlardır (Resim 2).

5. Kotshak damgası, M.Ö. 7. ve 8. yüzyıllarda Doğu Anadolu'da yaşayan Urartuların bir çok sanat eserinde de süsleme elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 3, 4, 5).

6. İskitler, M.Ö. 8. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında Avrupa'nın doğusu ile Tanrı Dağları ve Fergana Vadisi'ni de içine alan bölgelerde ikamet etmişlerdir. Diğer medeniyetlerde olduğu gibi Kotshak damgası, İskitlerin metalden yapılan eserlerinde de göze çarpmaktadır (Resim 1-6).

7. M.Ö. 6. yüzyıl – M.Ö. 3. yüzyıl arasında İskoçya’da hüküm süren Keltler, taş oyma sanatında eşsiz eserler vermişler ve bu eserlerde hayvan, bitki ve insan figürleri kullanmışlardır. İskoçya’da bir kilisenin bahçesinde Keltler tarafından yapılmış, 6. yüzyıla ait bir taşın üzerinde ince bir işçilikle oyulmuş, Kotshak damgası görülmektedir (Resim 7).

8. M.Ö. 4. yüzyılda kurulmuş olan Efes, Roma ve Yunan uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Arkeolojik kazılarda Efes’te ortaya çıkan, Büyük Artemis heykelinde ve Kimmerler’e ait bir sanat eserinde Kotshak damgasını görmekteyiz. Efes ve Kimmerler’in eserlerinde gördüğümüz bu damga, Urartu, İskit ve Keltlerin eserlerinde kullandıkları damga ile büyük benzerlik göstermektedir. Damga bu uygarlıkların sanat eserlerinde tasarım açısından bitkisel ve daha çok doğadan koparılmış gibi organik formda çalışılmıştır (Resim 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8).

9. Asya Hunları Devleti içerisindeki Türk boyları M.Ö. 220 (3. yüzyıl) tarihinde Çin’in kuzeybatısında Altaylar’dan Orhun havzasına kadar uzanan bozkırlara egemen olmuşlardır. Hunlar da sanata çok önem veren bir millet olmuş, kurganlarında metalden yapılmış çeşitli eşyaların üzerinde Kotshak damgasına rastlanmıştır. Olasılıkla bu damganın, Hunlar için güç, kahramanlık ve savaşı temsil etmiş olabileceği düşünülmektedir. Ardahan’a ait kilimde görülen damga ile Hunlara ait kalkanda kullanılan damga birbirlerine büyük ölçüde benzemektedir (Resim 1-19).

10. Orhun, Yenisey Türklerinin alfabelerinde rastlanılan Kotshak damgasına benzer R sesi veren harf, Nogay Türklerinde, Kafkas aile damgaları ile Karaçay Malkar’daki Türk damgalarında da görülmektedir. Olasılıkla bu harf, bu damganın çıkış noktası ve en ilkel halidir (Resim 12).

11. Kırgızistan’da bulunan Talas, Isık-Göl ve Koçkor bölgelerindeki yazıtların çoğunda lir benzeri damgalara rastlanılmış olup, bu yazıtların 8.yüzyıl ilk yarısı veya ortalarına tarihlendirildiği bilinmektedir. Bu damgaların benzerlilikleri, farklılıkları ve değişimleri resim 10 ve 11’de görülebilir.

12. Kosthak damgasını, Alaska’nın başkenti Anchorage şehrindeki tarih müzesinde bir su deposuna yapılmış resmin üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Damga burada geometrik formda çizilmiş olup, Azerbaycan ve Anadolu dokumalarında da görülmektedir (Resim13-14/1).

13. Azerbaycan, Kırgız, Türkmen, Kazak, Özbek, Tuva, Başgırd, Çuvaş, Yakut, Kafkasya, Karaçay, Hakas Türklerinin ve Ukrayna Kazaklarının halı ve kilimlerinde süsleme elemanı olarak kullanılan Kotshak damgasının, değişik şekilleri görülebilir. Resim 14’te 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 16’daki damgalar geometrik, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15’teki

damgalar ise organik formdadırlar. Bu damgalardan özellikle geometrik biçimde olanları Anadolu ile Azerbaycan, Kırgız, Türkmen, Başgırd, Çuvaş, Ukrayna Kazaklarının halı ve düz dokumalarında görebiliriz.

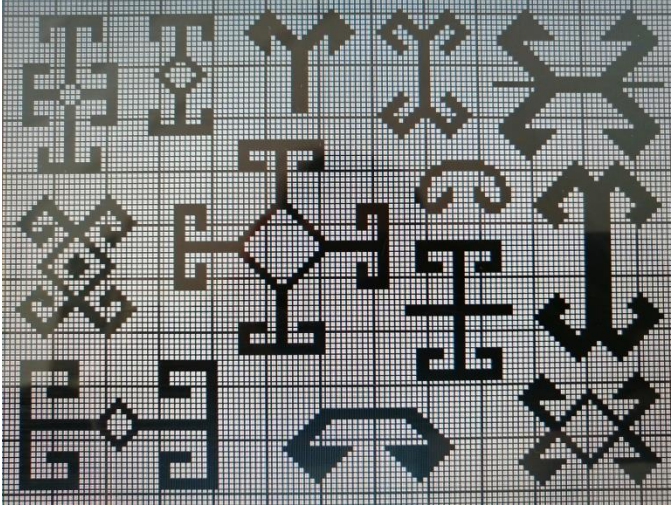
14. Kotshak damgası, Anadolu dokumalarında bazen zeminde ana motif, bazen yardımcı motif ve bazen de bordürde süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz yörelerde bu damga, geometrik formda bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Damgaların kökü, ortaya çıkışı, yayıldığı alanlar, etnik tarihi, halklar arasında olan akrabalık ilişkilerinin belirlenmesinde önemli kaynaklardır. Damgalar, esasen o sembolü anlamlandırmaya çalışan toplulukların duygu ve düşüncelerinden oluşur. Her motif, bir dilin veya etnik bir gurubun alfabesidir. Dolayısıyla bir damganın veya sembolün ne demek istediğini anlamak için araştırmak ve mukayese yapmak gereklidir. Çünkü yüzlerce yıldır, dünya üzerinde yaşayan medeniyetlere veya uluslara baktığımızda, ortak bir çok motif ile karşılaşırız. Farklı toplumlarda ortak motif veya sembolün ne anlama geldiği, neyi temsil ettiğini veya o motifin hangi hislerle yapıldığını anlamak gerçekten çok zor bir iştir. Bunun için motiflerin kökenine inmek ve mitolojik anlamlarını incelemek gerekmektedir. Kotshak damgası, yaptığımız araştırmalarda bir çok uygarlıkta süsleme ögesi olarak kullanılmıştır. Bazı bilim adamları bu damganın ilk olarak Orta Asya'da kullanıldığını, bunun eski bir Türk motifi olduğunu ve “Koçboynuzu” anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Koçboynuzu motifi, Anadolu'da “yiğitlik, erkeklik ve doğurganlığı” temsil etmektedir. Bu damga, bugün Altaylardan Ön Asya ve Balkanlara kadar uzanan coğrafyadaki çeşitli anıtlarda, mezar taşlarında ve dokumalarda varlığını devam ettirmektedir.

Kotshak damgası, eski bir Türk motifi olmasına rağmen, Truva uygarlığında ve daha sonra ise Frig, Urartu, İskit, Kelt, Efes uygarlıkları ve Asya Hunlarının sanat eserlerinde de görülmektedir. Ayrıca Orhun, Yenisey Türklerinin alfabelerinde (Resim 12), Nogay Türklerinde, Kafkas aile damgaları ile Karaçay Malkar'daki Türk damgalarında da Kotshak damgasına benzer, daha ilkel bir çizim olan Koçboynuzunu andıran sembollere rastlanılmaktadır. Ayrıca Kırgızistan'da bulunan Talas, Isık-Göl ve Koçkor bölgelerindeki yazıtların çoğunda lir benzeri damgalar motif olarak görülmektedir (Resim 10-11). Alaska'da bir su deposunun üzerine yapılmış bir resmin üzerinde, Azerbaycan, Kırgız, Türkmen, Kazak, Özbek, Tuva, Başgırd, Çuvaş, Yakut, Kafkasya, Karaçay, Hakas Türklerinin ve Ukrayna Kazaklarının ve Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş bir çok etnik halkların halı ve kilimlerinde

Kotshak damgası hala motif olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla tarih boyunca birçok medeniyet, bu motifi kullanmıştır ve kendine göre yorumlamıştır. Tarih öncesi ve sonrasına yaşayan antik uygarlıklarda bu motifin ne anlama geldiğini ve niçin sanat eserlerinde kullanıldığını anlamak için mitolojik açıdan damgaların kökenine inmek gerekmektedir.

Resim 25. Anadolu'nun Farklı Yörelerinde Kullanılan Kotshak Damgaları/ Koçboynuzu Motifleri (Çizim: Elif Aksoy)

Damgalar, türler veya topluluklar arasındaki etnografik bağlantıyı göstererek ve kuşaktan kuşağa bir dizi biçimlerden geçerek kültürlerarası filogenetik bir ilişki sürecidir. Anadolu'da yörelere göre, Koçboynuzu damgasının birçok şekliyle karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni orada yaşayan halkın bu damgaları, kendi duygu ve estetik anlayışlarına göre veya atalarından gördüğü şekilde yorumlaması ile ilgilidir (Resim 25). Damgalar, kaya resimlerinden zamanla harflere dönüşerek, ya hiç değiştirilmeden kullanılmış ya da çok az değişikliğe uğrayarak, sanat eserlerinde motif olarak yer almışlardır. Dolayısıyla bir milletin alfabesi, o toplumun kültürünün sembolleridir.

Burada en önemli sorular şunlardır: Antik kültürler birbirlerinden binlerce kilometre uzakta olmalarına rağmen, damgaları neden aynı şekilde tasvir ediyorlardı? Bu insanlar dünyanın diğer tarafında aynı damgayı nasıl yaptılar? Hangi damgalar Türk boylarında daha çok kullanılmıştır? Bunlar arasında benzerlikler ve farklılıklar nelerdir ve aralarında nasıl bir evrimsel ilişki vardır? Bu toplulukların

günlük hayatlarında damgalar ne anlam ifade etmekteydi? Bu soruların cevaplanabilmesi için damgaların izlerini sürmek, onları antropolojik, sosyolojik, etnografik ve filogenetik açılardan araştırmak gerekmektedir. Çünkü Anadolu'daki çok eski yerleşim alanlarında tespit edilen damga izlerinin Türk etnik topluluklarında kullanılan damgalarla benzerlik teşkil etmesi ve bunların dikkate alınmaması etnografik ve kültürel açıdan çok büyük eksiklidir.

Kotshak damgasını Anadolu, Avrupa ve Asya'da birbirinden çok uzakta ve farklı çağlarda yaşayan antik uygarlıklar kullanmalarına rağmen, bu damganın bir Türk damgası olduğunu Türklere ait eserlerde bir sanat ögesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tarihsel süreç içerisinde dünya üzerinde yaşayan uygarlıklar, birbirleri ile savaş ve ticaret yapmışlar; bunun sonucu olarak dil, mimari ve sanat gibi birçok alanda kültürel alışverişte bulunmuşlardır. Böylelikle damgalar, yüzyıllar boyunca dünya üzerinde yer değiştirerek, sanat eserlerinde özlerini kaybetmeden yorumlanmışlardır.

Kaynakça

- Akkuş, Mutlu, S. (2019). İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme, *Asia Minor Studies*, 7 (2), 244-258.
- Aksoy E. (2011). *Şavak Havlı ve Havsız Kirkitli Dokumaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksoy, M. (2011a). Milattan Önce Anadolu'da Türk İzleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarih Kültür Dergisi*, 292, 43-48.
- Aksoy, M. (2011b). Kaya Resimlerinden Alfabeyle Avrasya'da Türk Damgaları, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarih Kültür Dergisi*, 300, 70-76
- Aksoy, M. (2019). Arizona'dan Alaska'ya Amerika Gezi Notları, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 392, 48-55.
- Alantar, H. (2007). *Motiflerin Dili*, İstanbul: İTKİB.
- Alimov, R. (2004). Koçkor'daki Türgeş Yazıtları, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 13-43.
- Alimov, R. (2013). *Tanrı Dağı Yazıtları Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*, Konya: Kömen Yayınları.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Azadi, S. (1975). *Turkoman Carpets and the Ethnographic Significance of their Ornaments*, UK: The Crosby Press; First Edition.

- Bayraktaroğlu, S. (2014). Aydınli Oymağı Tarafından Dokunan Aydın Kilimleri, *Uluslararası 18. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (s.125-140).
- Brüggemann, W.& Böhmer, H.(1982). *Teppiche Der Bauern Und Nomaden In Anatolian*, Munich: Kunst & Antiquitäten.
- Burns, W. (2009). *A Brief History of Great Britain*, Infobase Publishing.
- Çay, M. (2009). *Tarih Türk Tarihi ve Kültürü Tarihte Türk Devlet ve Beylikleri (Türkiye Dışı)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Ergürer, H. (2009). *Urartu Kemerleri Üzerindeki İnsan Tasvirleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kocabalçık Yayınevi.
- Gantzhorn, V. (1991). *The Oriental Carpet*, Tübingen: Eberhard-Karls Universität.
- Jacobsthal, P. (1935). Erken Celtic Sanatı. *Burlington Dergisi* , Vol. 67, No: 390, 113-127
- Jourdan, U. (1995). *Oriental Rugs: Turkoman*, USA: Antique Collectors Club Ltd.
- Kaplanoğlu, M. (2010). *Ardahan Yöresi Düz Dokumaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Atatürk Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karasulas, A. (2004). *Mounted archers of the Steppe 600 BC-AD 1300*, UK: Osprey Publishing Ltd.
- Kasieva, A. (2015). Symbolic Analysis And Classification Of Kyrgyz Patterns And Ornaments, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(4), 1308-2140.
- Kormuşın, İ., Moziöğlu, E., Alimov, R., Yıldırım, F. (2016). *YenişeyAltay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Ankara: Bilge Su yayınları.
- Kızmaz, İ. (2014). *Van ve Bitlis Yörelerindeki Urartu Dönemine Ait Eserler ve Bölgede Yapılan Kazılar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

- Mülayim, S. (1998). Tanımsız Figürlerin İkonografisi, *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özkara. N. (2011). *Sarıkamış ve Çevresi Havlı Dokumaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ramsay, W, M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, UK: Oxford.
- Salvini, M. (1998). The Inscription of the Urartian King Rusa II at Kefkalesi (Adilcevaz), *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 40 (1), 123-129.
- Schliemann, H. (1902). *Trojanischer Altertümer*, Berlin: Georg Reimer Publisher.
- Stone, F.,P. (2013). *Oriental Rugs*, USA: Tuttle Publishing.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2006). *Türk El Dokuması Halılar*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 221-252
ISSN: 1302-6879

Mitolojinin Yeniden Üretilmesi Bağlamında Fotoğraf Photography in the Context of Reproduction of Mythology

• Aslı ERCİYEŞ TOSUN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları, Van/Türkiye.
Asst.Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Fine Arts, Department of Performing Arts, Van /Turkey.
aslierciyes@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4000-7202

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
04/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
28/05/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atf: Tosun, A. E. (2021). Mitolojinin Yeniden Üretilmesi Bağlamında Fotoğraf. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 221-252

Citation: Tosun, A. E. (2021). Photography in the Context of Reproduction of Mythology. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 221-252

Öz

Bilimsel, kültürel ve sanatsal olguların odağında yer alan fotoğraf aynı zamanda sosyolojik, psikolojik, teknik ve estetik potansiyele sahip ve diğer sanatlarla en fazla etkileşim halinde olan bir medyumdur. İçinde yaşadığımız evren davranışlarımızı, duygularımızı ve düşüncelerimizi biçimlendiren, yönlendiren görsel imgeler olan fotoğraflar tarafından kuşatılmıştır. Günümüzde fotoğraf anları kayıt altına alan görsel bir biçim olmasının yanı sıra sanatın her alanında geçerli bir yöntem olan yeniden üretimin önemli bir aracı olarak da göze çarpmaktadır. Kuşkusuz bir yeniden üretim biçimi olarak fotoğraf mitolojik imgeler ile yakından ilgilenmektedir. Özellikle popüler kültür, tüketim kültürü ve sanat eserleri için mükemmel bir kaynak olan mitoloji fotoğraf aracılığıyla kitlelere içinde heyecan verici, arzu ve hazza dayalı baştan çıkarıcı, ayartıcı olanaklar sağlamaktadır. Bu nedenle geçmişte mitlere olan inancı yansıtan mitolojik figürler fotoğraflar aracılığıyla günümüzde pop ikonları için imaj çalışmasını güçlendiren bir malzeme haline gelmiştir. Bu çalışmada Mariano Vivanco tarafından erkek dergisi GQ'nun 25. yılına özel gerçekleştirdiği pop ikonu şarkıcı Rihanna'yı medusa kılığına soktuğu imaj incelenecektir. Çalışmada kullanılan fotoğraf tüketimsel hazza ve ayartmaya dayalı mitolojinin yeniden üretimine bir örnek hem de imaj çalışmasını güçlendiren bir malzeme olarak göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, mitoloji, imaj, yeniden üretim.

Abstract

The photograph that takes place in the center of scientific, cultural and artistic phenomena is a medium with a social, physiological, technical and aesthetics potential and has the most interaction with the other arts at the same time. The universe we live in is surrounded by photographs that are the visual images that shape and direct our behaviors, emotions, and thoughts. Today, as photography is a visual shape which records the moments, it also attracts the attention as an important tool of reproduction which is a valid method in every area of the art. No doubt, photography is interested in mythological images closely as a reproduction type. Mythology as an excellent source, especially for popular culture, consumer culture and art objects provides exciting, tempting leaned on desire and pleasure and seductive opportunities for the masses by through photography. Therefore mythological figures which reflect the belief to the myths in the past became a restorative tool for the pop icons' image actions by the help of the photography. In this work, the image series of pop icon Rihanna in which she is in Medusa appearance by Mariano Vivanco for the special edition of the man magazine GQ for its 25. Years. The photograph used in this work draws the attention both as a sample to the reproduction of the mythology leaned on consumption pleasure and seduction and as a tool that strengthens the artist's image work.

Keywords: Photography, mythology, image, reproduction.

Giriş

Günümüz dünyasında mitoloji ve mitler çeşitli temsiller aracılığıyla sinema, fotoğraf, resim, heykel gibi sanatın tüm alanlarında geçmişte olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz dijitalleşmeyle birlikte teknik ve estetik açıdan mitolojik tasvirler özellikle sinema ve fotoğraf aracılığıyla daha da görkemli bir şekilde düzenlenmekte ve kurgulanmaktadır. Çünkü mitoloji ve mitler Nietzsche, Freud, Jung, Marx, Lévi-Strauss, Slater, Sartre, Barthes, Eliade'nin düşünceleri çerçevesinde insanlığın ekonomik, politik, ideolojik, tarihsel, toplumsal, kültürel, psikolojik dünyasında kurucu bir rol oynamaktadır.

Mitolojinin ve mitlerin fotoğraflar aracılığıyla yeniden üretilmesi ve canlandırılmasında oynadığı bu kurucu rolün etkisi bulunmaktadır. Bu rol aynı zamanda mitolojiyi ve mitleri fotoğraf aracılığıyla dirilterek sanat, eğlence vb. piyasaların dolaşımına sokan kapitalist sistem için de hayati bir öneme sahip olmaktadır. Her şeyden önce fotoğraf aracılığıyla yeniden üretilen ve canlandırılan mitoloji ve mitler kapitalizmin temel dinamiği olan sermaye birikimini doğrudan etkileyen tüketim isteğini tetiklemektedir.

Ancak bu çalışmada öne çıkarılmak istenen tüketim olgusu değildir. Bu çalışmada öne çıkarılmak istenen Baudrillard'a göre

üretim biçiminden egemenlik biçimine dönüşen kapitalizmin içerik bağlamında tükenmişlik – çaresizlik durumu ve buna karşın bu tükenmişliği-çaresizliği yeniden üretilen-canlandırılan mitoloji ve mitlerle saklama ve dondurma çabasıdır. Baudrillard' a göre kapitalizm bağlamında batı uygarlığı simgesel olarak ölmüş ve içerik, ideolojik, politik, felsefi, kültürel düzeyde bir model olma özelliğini kaybetmiştir. Kapitalist sistem bir zamanlar var olmuş tüm içeriklerin ve anlamların ölüp gitmediklerini kanıtlayabilmek için olağanüstü bir çaba göstermektedir (Adanır, 2000: 39-44). Kapitalist sistem bunun için Barthes'in vurguladığı gibi mitlere başvurmaktadır. Barthes'e göre mitler modern kapitalist toplumun gerçek doğasını mistifiye etmektedir (Swingewood, 1998: 356).

İşte fotoğraf ve mitoloji ilişkisi burada devreye girmektedir. Kapitalist sistem tarafından fotoğraf aracılığıyla yeniden üretilen ve canlandırılan mitolojik imgeler sistemin bir zamanlar ürettiği içeriklerin ve anlamların ölümünü gizlemek, zamanı dondurmamak, kitleleri büyülemek ve kendinden geçirmek için kullanılmaktadır. Üstelik bunu bir zamanlar aydınlanma ve beraberinde getirdiği rasyonel aklın gereği olarak dışladığı mitoloji ve irrasyonel akla dayalı imgeler üzerinden hiperrasyonel dijital teknik ile gerçekleştirmektedir. Çalışmaya konu olan Medusa imgesi ironik olarak aydınlanmacı ilerleme ve gelişmeyi dondurma etkisine sahiptir. Bununla birlikte fotoğraf aracılığıyla yeniden üretilen ve canlandırılan mitolojik imgeler kolektif illüzyonlarını, düş üretme yeteneklerini kaybeden batı dünyası için düş üretme yeteneğini yeniden canlandırmakta ve içinde barındırdığı arketipler üzerinden yapay bir arzu evreni yaratmaktadır.

Böylelikle fotoğraf ve mitoloji ilişkisinde karşılıklı bir yararlılık ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Mitolojik Medusa miti fotoğraftan yararlanırken; fotoğraf da kuramsal çerçevede mitolojiden ve Medusa mitinden yararlanmaktadır.

Bu çalışmada bir pop ikon olan Rihanna'nın İngiliz sanatçı Damien Hirst'ün sanat direktörlüğünde, Mariano Vivanco tarafından çekilen Medusa temalı fotoğrafı kullanılmıştır. Çalışmada Baudrillard, Benjamin, Sontag ve Barthes metinleri perspektifinde fotoğrafın mitolojiyi özellikle Medusa mitini yeniden üretilip canlandırmasının neden ve sonuçları tartışılacaktır.

Mitoloji ve Mit Tanımları

Çalışmanın daha net anlaşılabilmesi için fotoğrafın yeniden ürettiği ve canlandırdığı mitoloji ve mit tanımlarının yapılması gerekmektedir. Mitolojiler sözlüğünde Mitoloji tanrıların, dünyanın ve insanların karşısında hem açıklayıcı hem kuralcı bir rol oynayan,

hikayemeli bir tasvirler dizgesi olarak tanımlanmaktadır (Bonney, 2000: 915). Felsefe ansiklopedisinde ise mitlerin tarihi ve onları yorumlayan bilim olarak ifade edilmiştir (Hançerlioğlu, 1989: 266). Antropoloji sözlüğüne göre Mitoloji terimi hem belirli bir bölge ya da insan topluluğunun mitoslar toplamına, hem de mitosların incelenmesine gönderme yapmaktadır (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 602). Oxford sözlüğüne göre ise mitoloji özellikle belirli bir inanç ve kültürel geleneğe ait mitler derlemesidir.¹

Merriam Webster sözlüğünde mitoloji mitlerle ilgili bilim dalı olarak tanımlanırken² Britannica ansiklopedisinde mitoloji hem bir mit çalışmasını hem de belirli dini geleneklere ait olan mitler bütünü, gövdesini ifade etmektedir.³

Farklı kaynaklarca yapılan mitoloji tanımlamalarında mit kavramı merkezde yer almaktadır. Mit (söylen, mitos) ise; Yunancada söz öykü anlamına gelir. Mitler-Mitoslar, ilkel insan topluluklarının evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir (Necatigil, 1983: 6) Mit doğal ve toplumsal olguları açıklayan veya tipik olarak doğa üstü varlıkları ve olayları kapsayan geleneksel bir hikayedir.⁴ Simgesel bir anlatı olan mit görünüşte gerçek olaylarla ilişkilendirilir.⁵ Toplumsal ve Kültürel Antropoloji sözlüğüne göre mit çok uzun süredir genellikle sözlü olarak gelişen bir öyküdür. Bir toplum tarafından belirli olguları veya kendi kimliğinin görünümünü açıklamak için kullanır (Morris, 2012: 175). Felsefe ansiklopedisinde ise mit tarih öncesine dayanan bir öykü olarak tanımlanır. Türk Dil Kurumunca yayımlanan toplumbilim terimleri sözlüğünde masal, budun bilim terimleri sözlüğünde efsane, felsefe sözlüğüyle tarih terimleri sözlüğünde söylence deyimleriyle dile getirilmiştir. Ölçülü söz anlamındaki epos ve gerçeği dile getiren söz anlamındaki logos'a karşı mit ya da mitos, olağanüstü kahramanlıkları ve doğaüstü güçleri anlatan hayal ürünü sözdür (Hançerlioğlu, 1989: 266). Dinler tarihi uzmanı Mircae Eliade'ye göre ise Mit kutsal bir öyküyü anlatır. En eski zamanda, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Mit, her zaman bir yaratılışın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl

¹ <https://www.lexico.com/en/definition/mythology> , (Erişim Tarih 01.15.2021).

² <https://www.merriam-webster.com/dictionary/mythology>, (Erişim Tarihi 02.02.2020).

³ <https://www.britannica.com/topic/myth> , (Erişim Tarihi 09.09.2020).

⁴ <https://www.lexico.com/en/definition/myth> , (Erişim Tarihi 01.01.2021).

⁵ <https://www.britannica.com/topic/myth> , (Erişim Tarihi 09.09.2020).

yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler doğaüstü varlıklardır. Özellikle başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca “doğaüstü” olma özelliğini) gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, mitler, kutsal(ya da doğaüstü) olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimlerler (Eliade, 2001: 15-16). Mit bir kültürün ya da doğanın bazı görünüşlerinin açıklamasını ya da anlamasını sağlayan bir öyküdür. İlkel mitler yaşam ve ölüm, insan ve tanrılar, iyi ve kötü hakkındadır. Barthes’e göre mit bir şey üzerinde düşünme, onu kavramlaştırma ya da anlamının kültürel yoludur (Fiske, 2003: 118). Jameson ise miti doğa - kültür ilişkisi ve bilinç üzerinden incelemektedir. Mit, Doğa ile Kültür arasındaki karşıtlığın gizemi üzerine derin bir düşünme halidir; Kültürün ve onun uzun erimde düzenlemeyi ve boyunduruğuna almayı başaramadığı doğa ile nihai karşıtlığı hakkında bir saptama halidir. Mit ilkel toplumsal yaşamın, arkaik ya da neolitik topluluğun yaratıcı bilincidir (Jameson, 2008: 46-62).

Görüldüğü gibi mitoloji ve mit üzerine yapılan tanımlar doğa ve kültür çerçevesinde öykü, hayal, kutsal, bilinç kavramlarını merkeze alırken; Baudrillard miti tam da tüm sistemler ve toplumlar için bir sorunsal olarak görülebilen düşsel bir içerik olarak değerlendirmektedir. (Baudrillard, 2011: 71).

Medusa Miti ve Kuramsal Yaklaşımlar

Medusa miti antik Yunan dönemi şairlerinden Hesiod ve tarihçi Apolloduros’tan Roma’lı şair Ovid ve Lucan’a kadar çeşitli versiyonlarda anlatılır. Fakat temel hikaye oldukça belirgindir. Medusa, Euryale ve Stheno ile birlikte üç Gorgon’dan birisidir. Bu kanatlı canavarlar gecenin doğuşunda, ölüm dünyasının yakınındaki yeraltı bölgesinde ikamet etmektedir (Foster, 2003: 181). Medusa, Stheno ve Euryale’nin aksine üç kız kardeş arasında ölümlü olan tek gorgo yani dişi canavardır. Medusa, diğer kardeşleri gibi baktığı kişiyi taşa çeviren, altın kanatlı ve Scopas ’ın "Uyuyan Medusa"sında görüldüğü gibi güzeldir, elleri bronzdur, yaban domuzu dişleri vardır, başı ve kemeri yılanlarla çevrilidir (Bonney, 2000: 339). Medusa mitinde iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki güzel sanatların ve şehirlerin koruyucusu Tanrıça Athena’nın Medusa’yı cezalandırmasıdır. Deniz tanrısı Poseidon çok güzel bir kadın olan Medusa’yı güzel sanatların ve şehirlerin koruyucusu Tanrıça Athena’nın tapınağında baştan çıkartır. Bakire Athena kendi

tapınığında yapılan bu saygısızlığa öfkelenir. Amcası Denizler Tanrısı Poseidon'u cezalandırmaya gücü yetmediği için Medusa'ya öfkelenir ve onu cezalandırır. Medusa'nın saçlarına yılanları örüp-yerleştirir, onu çirkinleştirir ve baktığında herkesi korkudan taş a çevirmesini sağlar (Belozerskaya, 2012: 21).

Diğer yaklaşım ise Zeus ve Danae'nin oğlu Perseus'un Medusa'nın kafasını kesmesidir. Perseus, kralın annesi ile evlenmesinin önünde bir engeldir. Bu yüzden kral Polydektes onu Gorgo'lardan Medusa'nın başını getirmesi için görevlendirir. Perseus, Gorgoların ülkesine gider. Gorgo'lar o sırada uykudadır. Perseus kanatlı sandaletleriyle havalanır. Kendisine bakını taşlaştırdığı için Medusa ile göz göze gelmekten kaçınır. Bronzdan yapılmış kalkanı bir ayna görevi görür. Medusa'ya bakmadan ve onun kendisini görmesine izin vermeden onu kalkanına yansıyan görüntüsünden izleyerek yaklaşır ve uykudayken saldırır. Hermes'in bıçağıyla Gorgo Medusa'nın kafasını keser. Kendisine bakını taş a çeviren kafayı büyülü heybeye koyar ve öteki iki Gorgo' dan görünmezlik şapkasını takarak kurtulur (Bonney, 2000: 914).

Medusa ile ilgili bir başka önemli nokta da Perseus'un Medusa'nın kafasının, bakışlarının insanları taşlaştıran gücünü rakiplerine karşı kullanmasıdır. Mitoloji sözlüğüne göre Zeus-Ammon tapınağının kâhinine başvuran kral kızını canavara kurban ederse ülkesinin ejderden kurtulacağı cevabını alır. Halk da Kepheus'u kızını feda etmeye zorlar. Sonunda Andromeda'yı bir kayaya bağlarlar. Perseus kayaya bağlı güzel kızını görüp tutulur. Babası Kepheus'a gider, kızını bana verirsen, canavardan kurtarır, canavarı da öldürürüm der. Perseus ejderi öldürüp kızını alır. Sonra da evlenirler, fakat Andromeda amcasına Phineus'a sözlüdür. Phineus adamlarını toplar ve düğün gecesi Perseus'a saldırır. Ama yiğit Perseus Gorgo-medusa'nın kafasını Phineus ve adamlarına gösterir ve hepsini birden taş a çevirir (Erhat, 2019: 38).

Birçok düşünür, antropolog, psikanalist ve sosyolog Medusa miti üzerine fikir yürütmüşlerdir. Profesör Peter W. Rose'e göre mit üzerine yapılan değerlendirmelerde üç eleştirel yaklaşım bulunmaktadır. Bruno Bettelheim, Sigmund Freud, Philip Slater'in temsil ettiği Psikanalitik yaklaşım büyük ölçüde toplumun kabul edilemez arzular ve korkular olarak neleri tanımladığıyla ilgili anlatı aracı olarak mitler ve düşler arasındaki paralelliği vurgulamaktadır. Levi-Strauss'un temsil ettiği yapısalcı yaklaşım ise hem bu özel-olağandışı anlatıların gramerini kavramak için bir metodolojiyi hem de onların işlevinin açıklanmasını teklif eder. Malinowski ve Karl Marx'ın temsil ettiği üçüncü yaklaşım olan politik, tarihselci yaklaşım

ise mitin rolünü kısaca ideoloji olarak, gerçek toplumsal ve politik kurumlar için çıkarıcı bir doğrulama ve onaylama kaynağı olarak yorumlar (Winkler, 2001: 301).

Psikanalist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Freud Medusa'nın Kafası adlı çalışmasında Medusa mitini iğdiş edilme ile ilişkilendirmiştir. Medusa'nın kafasındaki yılanlar fallik fetiş nesnelere dir. Ona göre bu yılanlar ve fetiş nesnelere aynı zamanda erkek yokluğu korkusunu hafifletmeye hizmet etmektedir. Medusa'nın dehşet verici kesik başı olgusu bir yorum için bize kolaylıkla ilham vermektedir. Başını kesmek, iğdiş etmek. Böylece Medusa'ya duyulan dehşet bir şeyin görünümüyle bağlantılı olan bir iğdiş edilme dehşetidir. Çok sayıda analiz bizi bu duruma aşına kılmıştır: Bu durum o ana kadar iğdiş edilme tehdidine inanmak istemeyen erkek çocuğun, muhtemelen bir yetişkinin, özellikle annesinin dışı organıyla karşılaştığında ortaya çıkar. Medusa'nın başının üzerindeki saçlar, sanat eserlerinde sıklıkla yılanlar şeklinde tasarlanmaktadır ve bunlar bir kez daha iğdiş edilme karmaşasından türetilmişlerdir. Bunların, kendi içlerinde ne kadar korkutucu olurlarsa olsunlar, yokluğu dehşete neden olan erkekliğin yerini aldıkları için aslında bu dehşetin hafifletilmesi hizmetini gördükleri dikkate değer bir gerçektir. Bu da şöyle bir teknik kuralı doğrulamış olur: Erkeklik simgelerinin çoğalması iğdiş edilmeyi imler.⁶

Yapısalcı yaklaşımın temsilcisi Levi-Strauss mitolojiyi anlamaya yönelik önceki çabaların bilimsel olmayan niteliklerinden şikayet ederek mitin dil olduğunu ileri sürer ve Saussure gibi dilbilimcilerin geçmiş deneyimlerinin mitleri anlamak için gelişkin bir yöntemi geliştirmemize yardım edebileceğini iddia eder. Onun metodolojisi, genellikle bir resmi oluşturmak ve karmaşık gizemi çözmek için ipuçlarını toplayan bir dedektifin yöntemine benzer. Birincil kaygısı, ayrıntıyı açıklamak değil, daha ziyade ayrıntıyı kullanarak altta yatan daha büyük ve daha önemli yapıları yeniden kurmaktır. Strauss mitlerin de mythemes olarak bilinen çok küçük mit birimlerinden kurulduğunu ileri sürer. Verili bir mitin anlamı mythemes lerden türer ve onların daha geniş örneklerde birleşme biçimlerini yansıtır. Strauss bu mit-birimleri arasındaki ortak özellikleri ve karşıtlıkları bulmaya çalışır. Lévi-Strauss'a göre, bu tür ikili karşıtlıklar mitin en temel özelliğidir (Smith, 2007: 140-144). Bu perspektiften bakıldığında Medusa mitinin temsillerinde güzel - çirkin, ölümlü - ölümsüz, ilahi - şeytani vb. gibi ikili karşıtlıkların görülmesinin yapısalcı bakış açısından bir anlamı bulunmaktadır.

⁶(<https://www.pep-web.org/document.php?id=py.005.0049a>)

Politik ve tarihselci yaklaşımın temsilcisi olan Karl Marx'a göre ise Medusa'nın kafası kapitalist üretim ile ilişkili bir metafor niteliğindedir. Marx kapitalin 1.cildinin 1867 tarihli ilk baskısının önsözünde Medusa'nın kafasının normalleştirilen kapitalist üretimin peçesinin-maskesinin arkasında gizlenen toplumsal kötülükleri somutlaştırdığını ifade eder. Marx tıpkı Perseus'un sihirli başlığının canavar Medusa'yı avlarken onu koruduğu gibi şimdi bireylerin onların sihirli başlıklarının altında gizlendiğini ve kapitalizmin canavarları yokmuş gibi numara yaptıklarını ileri sürer (Garber ve Vickers, 2003: 77). Marx için kapitalist sistem içindeki toplumsal kötülükleri simgeleyen Medusa'nın kafası David Leeming'in yorumuna göre işçi sınıfını tehdit eden bir femme fatale gibidir.⁷

Roland Barthes'ta tıpkı politik ve tarihselci yaklaşım gibi mitolojinin ideolojik boyutuna dikkat çekmektedir. Barthes "Mitolojiler" (1957) adlı yapıtında Mit'in her şeyden önce herhangi bir toplumun kendi tarihini ve kültürünü açıkladığı bir anlamlama işlemine gönderme yapan bir kavram olduğunu ifade eder. Mitler gündelik yaşamın bir parçasıdır ve zaman içinde değişirler. Tarih ve kültür miti oluşturur ancak mit de eşit derecede tarih ve kültürün doğal bir süreç olarak açıklanmasının bir yolu olarak işlev görür. O halde mit doğallaştırmanın ideolojik işleminin bir parçasıdır (Hayward, 2012: 300). Barthes burjuva karaktere sahip olduğunu düşündüğü mitin kapitalist-burjuva toplumsal düzeni meşrulaştırmak ve doğallaştırmak adına kullanıldığını ifade eder. Mitolojileri kitle kültürü içinde değerlendiren Barthes, kolektif temsiller ve gösterge sistemleri olarak tanımladığı mitolojinin öncesinde ifade ettiğimiz gibi modern kapitalist toplumun gerçek doğasını mistifiye ettiğini ileri sürmektedir.

Medusa miti üzerine bir başka önemli kuramsal yaklaşım ise feminist yaklaşımdır. Medusa, Feminist düşüncenin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Feministler onu güçlü kadınlığın ve özgürlüğün göstergesi olarak benimsemişlerdir (Garber ve Vickers, 2003: 1-3). Feminist yazar Hélène Cixous Ataerkillik üzerinden sürdürülen cinsiyetçi mitolojileri incelemiştir. Cixous'a göre kadınlar Medusa ve Cehennem çukuru olmak üzere iki korkunç mit arasında sabitlenmiştir. Kastrasyon-hadım dogmasına demirlenmiş eski kalıplar yeniden canlandırılmaktadır (Chappell ve Young, 2017: 203). Yine Cixous'a göre Medusa fallus merkezli söylemin baskısına kadın direncinin umudu Feministler için Medusa Cixous'un adlandırdığı

⁷ http://womensinternationalforum.org/wp-content/uploads/2013/07/NOTES_Leeming.pdf , (Erişim Tarih 15.03.2020).

Egemen-yaygın fallus merkezci mantığın üstesinden gelen güçlü ve güzel kadının direnişinin sembolüdür. Fallus merkezçiliği bozma yeteneği Medusa'nın gülüşünde somutlaşmıştır. Cixous'un feminist düşüncede ataerkilliğin soylu bir kurbanı olarak görülen Medusa'nın gülüşünü yazması Medusa mitinin kritik bir şekilde gözden geçirilip düzeltilmesini sağlamıştır. Cixous Medusa imajını korkunç ve çirkin bir tehditten güzel ve huzur bozucu bir figüre dönüştürmüştür (Garber ve Vickers, 2003: 133).

Emily Erwin Culpepper ise Medusa'nın çağdaş kadının öfkesinin bir yüzü ve temsili olduğunu savunmaktadır. Medusa'nın yansıttığı öfke ataerkillik tarafından sistematik bir şekilde imha edilen ana erkilliğin yansımasıdır. Ona göre yılanlarla somutlaşmış Medusa'nın erkekleri taşa çeviren öfkesi köleliğe uygun bir yanıt gibi görülebilir. Çağdaş kadın sanatçılar güçlenmek ve ilham almak için bu anaerkil görüntüye dönüş yapmaktadır. Bu sanatçılar kadınlara baskı yapmak için kullanılan bu imajın; medusa imgesinin kadın özgürlüğüne de yardımcı olabileceğini göstermişlerdir (Wilk, 2000: 217-221).

Bu yaklaşımların yanı sıra birçok düşünür de Medusa ile ilgili felsefi ve politik ve söylemlerde bulunmuştur. Walter Benjamin Medusa mitini modernite eleştirisi için kullanmaktadır. Benjamin Medusa'nın bizi tahrip eden kadim bakışında modernitenin kendi yüzünü görür. Sartre Medusa'nın bakışını varoluşçuluk ile ilişkilendirir. Sartre için Medusa'nın bakışı insan toplumunun temelindeki varoluşsal gerçeklik anlamına gelmektedir (Leeming, 2013: 62). Nietzsche ise Medusa'yı ebebi ve sonsuz dönüş miti ile ilişkilendirmiştir. Ebedi dönüş miti zamanın döngüsellığı ve bu döngüsellikte olayların sonsuza dek tekrarlanmış olduğu ve tekrarlanacağı düşüncesini içermektedir. Ona göre ebedi dönüş dünyanın tüm özelliklerini taşıyan Medusa başıdır (Cadava, 2008: 75).

Medusa Miti Temsilleri

Sanat tarihi ve temsil bağlamında, resim, heykel, sinema, fotoğraf ve Medusa miti ilişkisi göz önüne alındığında, Medusa'nın Athena tarafından cezalandırılmasından ziyade Perseus tarafından kafasının kesilmesi ile Perseus'un Medusa'nın kafasını kullanarak Phineus'u (insanları) taşıtırma-dondurması önem kazanmaktadır.

Kuşkusuz sanat tarihi boyunca Medusa miti sanatçılar için verimli bir malzeme olmuştur. Antik Yunandan günümüze kadar geçen süre boyunca Medusa önemini hiç kaybetmemiştir. Antik Yunan sanatçıları antik dönem boyunca Medusa'yı komik bir şekilde uzun dilli, tamamen sakallı, gözleri portlak-şişkin bir figür olarak tasvir etmişlerdir. Bu görüntüler dünyanın sonunda iki kız kardeşi ile yaşayan gorgon Medusa miti kasvetli anıtlarda çanak çömlek ve oymalarda hayat bulmuştur. Onlar yaban domuzu dişleri, ejderha pulları, altın kanatları ve korkunç yüzleri ile kendilerine bakanları taşa çevirmişlerdir. Fakat millattan önce 5 ve 4. Yüzyıllarda Medusa'nın sanatsal temsilleri değişmeye başlamıştır. Onun çift cinsiyetli özellikleri giderek kadınsılaşmış, fırça gibi bıyık ve sakalları yerini pürüzsüz yanaklara bırakmış, uzun sivri dişleri düzgün dudaklar tarafından gizlenmiştir.

Resim 1.Çift cinsiyetli Medusa

Resim 2. Kadınsı Medusa

Daha sonra Roma dönemi tasvirlerinde Medusa'nın yılanlarla örülü saçları tasvir edilmeye başlanmıştır ancak bu tasvirler korkutucu olmaktan daha ziyade kadınsı görünmektedir.⁸

Medusa özellikle barok sanat eserlerinde korkunçluğu, çirkinliği ve iğrençliği ile başta barok sanatının özel temsilcileri olan Michelangelo Merisi da Caravaggio ve Peter Paul Rubens ile Maniyerizmin en önemli sanatçılarından Benvenuto Cellini tarafından tasvir edilmiştir.

⁸ <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-depictions-medusa-way-society-views-powerful-women> , (Erişim Tarihi 04.09.2020).

Resim 3. Caravaggio (1596-1598) Medusa

Resim 4. Rubens (1617-1618) Femme Fatale Medusa

Resim 5. Cellini heykeli (1545-1554)
Perseus Medusa'nın kesilmiş kafasını elinde tutmaktadır.

Medusa antik Yunan'dan beri batıyı büyülemiştir. Medusa sıklıkla hem genç hem de yaşlı, hem güzel hem de çirkin, hem ölümlü hem de ölümsüz, hem ilahi hem de şeytani olarak tasvir edilmiştir.

Ortaçağdan Rönesans'a kadar Medusa ve Perseus'un hikayesi sıklıkla yeniden kodlanmıştır. Bu hikaye soyut olarak erdemin kötülük üzerindeki zaferinin Hıristiyan alegorisi olarak Rönesans'tan romantik döneme dünyanın şeytani yönünü bastırmak için hizmet etmektedir. Açıkça resim sanatı kaosun gücü üzerinde zafer kazanmaktadır (Foster, 2003: 183).

Rönesans ve sonraki dönemlerde Jean-Marc Nattier, Sebastiano Ricci, Luca Giordano vb. birçok sanatçı medusa miti çerçevesinde perseus ve phineus arasındaki mücadeleyi resmetmiştir. Bu sanatçıların çoğu Phineus'un sağlıklı pembe tazeliğinden cansız taş griliğine dönüşümünü çalışmalarının odağı haline getirmişlerdir. Sebastiano Ricci'nin resminde erkekler ve askerler Medusa'nın korkunç görünüşünü-bakışını yansıtmak için kalkanları tutarlar, bazıları dengelerini kaybederler ve birçoğu saldırdıkları yerde donarlar. Benzer şekilde Nattier'in resminde de askerler ölümcül canavarın taşlaştıran bakışından gözlerini korumak ve sakınmak için çabalarlar. Resimde tamamen korkutucu olanı ima eden bir çaresizlik duygusu vardır. Giordano'nun resminde de Perseus akıllıca Medusa'nın kafasını bir silah gibi kullanarak Medusa'nın bakışlarını Phineus'a ve adamlarına yönelterek onları taşlaştırmaktadır. Bu resimlerin hiçbirinde Medusa canlı değildir. Fakat ölümcül bakış tehlikesi daima mevcuttur (Kaplan, 2012: 75-76).

Resim 6. Sebastiano Ricci (1705-1710) Medusa

Resim 7. Jean Marc Nattier (1729) Medusa

Resim 8. Luca Giordano (1634-1705) Medusa

Sembolizm akımına dahil ressamalar olan Arnold Böcklin (1878), Franz Von Stuck (1892), Edvard Munch (1893) ve Jean Deville'nin (1893) Medusa tasvirleri de dikkat çekicidir. Bu tasvirlerde Medusa daima yalnızdır. Bazen korkusu ile iç içe geçmiş derin melankolisi ile lanetini sırtında yüklenmiş görünmektedir. Bu resimlerde sanatçıların ortaya çıkarmaya çalıştığı gizli bir güzellik ile derin bir keder bulunmaktadır. Özellikle Stuck'un resmindeki bakarı felç eden-donduran hipnotik bakışlar Medusa imgesini güçlendirmektedir (Hedgecock, 2020: 17-18).

Resim 9. Franz Von Stuck (1892) Medusa

Medusa miti Pablo Picasso ve Salvador Dali gibi 20. yüzyılın en önemli ressamlarının da ilgisini çekmiştir.

Resim 10. Pablo Picasso Medusa 1957 (çizim sonrası baskı)

Resim 11. Salvador Dalí Medusa (1963)

Görüldüğü gibi gerek Picasso gerekse Dalí'nin eserlerinde Medusa ile ilişkili ölüm ve korku teması bulunmaktadır. Günümüzde Medusa ile yaşamın her alanında karşılaşılmaktadır. Medusa popüler kültürün vazgeçilmezlerinden birisi haline gelmiştir. 21. yüzyılda Medusa Yunan didaktik şiirinin babası olarak bilinen Hesiod ve Antik Çağ'da yaşamış İyonyalı ozan Homer'in hayal bile edemeyeceği bir şekilde bir canavar olarak şöhret olmuştur. Günümüzün Medusa'sı romantik bir kurban değildir. Belki de bugün Medusa ortaçağın femme fatale-baştan çıkarıcı kadını versiyonuna en yakın olanıdır. Çoğu zaman onun canavarlığı güzelliğinden ziyade baştan çıkarıcılığıdır. Bu antik canavarın çağdaş tanıkları onun tarafından baştan çıkarılmayı istiyor görünmektedir. Bir rock star ikonuna yükseltile Medusa'nın en görünür çağdaş tasvirlerini dövme, piercing vb. vücut sanatında bulmak mümkündür. Çoğunlukta yılan saç motifleriyle medusa dövme geleneksel temsiller olarak görülmektedir. Medusa saç, güzellik ürünleri ve Medusa logolu Versage marka tasarımları moda dünyasında Medusa'nın varlığının popüler göstergesidir. Onun kafasının taşlaşma gücü bir anlatı

unsuruna dönüşmüştür (Leeming, 2013: 79-81). Medusa ölümsüzleştirilmiş bir ikon olarak bilimkurgu ve fantezi literatüründe, çizgi romanlarda, filmlerde, televizyon şovlarında ve bilgisayar oyunlarında da kendisini göstermektedir. Bu temsillerde Medusa hem cinsel yönden zevk veren hem de korkutucu bir figür olarak hiperseksüelleştirilmiştir (Chappell ve Young, 2017: 183).

Medusa miti temalı üç Hollywood yapımı film öne çıkmaktadır. Desmond Davis'in yönetmenliğini yaptığı 1981 yılı yapımı "Titanların Savaşı" adlı filmde Medusa stop motion animasyon tekniği ile canlandırılmıştır.

Resim 12. Titanların Savaşı (1981)

Bu filmde canlandırılan Medusa karakteri baştan çıkarıcı kadın olmaktan çok uzaktadır. Daha çok çirkin, iğrenç ve korkunç görünümüyle barok sanat eserlerindeki temsillere benzemektedir.

Titanların Savaşı adlı film 2010 yılında Louis Leterrier'in yönetmenliğinde yeniden çekilmiştir. Filmde Medusa karakteri bir Rus süper model olan Natalia Vodianova tarafından canlandırılmıştır. Birinci film ile yeniden çekilen film karşılaştırıldığında Medusa temsiline farklı olduğu görülmektedir.

Resim 13. Titanların Savaşı (2010)

Bu yeniden yapılan filmde Medusa karakteri tehlikeli, kötücül yönüyle öne çıkarılmasına karşın ilk filmin aksine tıpkı sembolist ressamların resimlerindeki gibi lanetini sırtında yüklenmiş, güzel, masum ve hüznü görülmektedir.

Medusa miti yönetmenliğini Chris Columbus'un yaptığı 2010 yılı yapımı "Percy Jackson & Olimposlular: Şimşek Hırsızı" adlı film ile bir kez daha canlandırılmıştır. Film mitolojik evren ile günümüz dünyasını iç içe geçmiş bir şekilde anlatmaktadır.

Resim 14. Percy Jackson & Olimposlular: Şimşek Hırsızı (2010)

Bu filmde Medusa karakteri Uma Thurman tarafından canlandırılmıştır. Filmde femme fatale olarak temsil edilen Medusa kötücül, şehvetli, baştan çıkarıcı, seksi ve tehlikelidir. Bir yönüyle de melankolik hali ve hipnotize eden bakışları ile Sembolist ressam Franz Van Stuck'un Medusa'sını andırmaktadır. Filmin bir diğer özelliği de Medusa kafasının kullanılmasıdır. Tıpkı Perseus'un Medusanın kafasını kullanarak Phineus'u taşlaştırması gibi filmde Medusa'nın kafası dokuz kafalı bir yılan olan hydra adlı ejderi taşlaştırmak için kullanılmıştır. Medusa miti fotoğraf sanatı için de verimli bir alandır. Fotoğrafçı Cindy Sherman gibi feministlerde bütünüyle putları kırmak, gerçeği göstermek, ataerkil mitolojiyi alt üst etmek için yine mitolojileri-Medusa mitini kullanmışlardır (Garrett, 2007: 37). Sherman ise kendisini Medusalştırarak fotoğraflamıştır.

Resim 15. Cindy Sherman, Untitled ,1993. Courtesy of the artist and Metro Pictures, New York.

Fotoğraf ve Medusa Miti İlişkisi

Bir yeniden canlandırma olarak Rihanna Medusa: bu çalışmada bir pop ikon olan Rihanna'nın İngiliz sanatçı Damien Hirst'ün sanat direktörlüğünde, Mariano Vivanco tarafından çekilen Medusa temalı fotoğrafı kullanılmıştır.

Resim 16. Damien Hirst Rihanna Medusa GQ

Fotoğraf ve Medusa miti ilişkisi karşılıklıdır. Fotoğraf Medusa miti üzerinden mitolojiyi yeniden canlandırırken Medusa miti de fotoğrafa kuramsal çerçevede referans olmaktadır. Öncelikli olarak Perseus'un Medusa'nın kafasını, kalkanına yansıyan Medusa görüntüsüne bakarak kesmesi, Medusa'nın görüntüsünü kalkanı üzerinde yakalaması akla fotoğrafı ve fotoğraf makinesinin aynasını getirmektedir. Film kuramcısı Siegfried Kracauer'de bu benzerlik üzerinden, Perseus'un kalkanı ile fotoğraf arasında bağlantı kurmaktadır (Simon, 2014: 177). Benzer bağlantı Philippe Dubois tarafından da kurulmaktadır. Dubois, Medusa'nın klasik ayna mitolojisi ile fotoğrafın dondurulmuş an ve yansıtma özelliğini ilişkilendirir. Dubois'e göre Perseus'un Medusa'yı kalkanındaki yansıma aracılığıyla imhası, aynanın yansımasının tersine çevrilmesi bağlamında fotoğrafı hatırlatmaktadır (Gelder ve Westgeest, 2011: 225).

Fakat asıl önemli olan Medusa'nın bakışlarıyla taşlaştırma özelliğinin fotoğraf ve fotoğraf makinesi ile olan ilişkisidir. Luca

Giordano, Jean Marc Nattier ve Sebastiano Ricci'nin Medusa temalı resimlerinde de görüldüğü gibi Perseus Medusa'nın kafasını rakiplerine karşı kullanmakta-tutmakta ve onları taşlaştırıp dondurmaktadır. Bu resimlerde Perseus adeta insanı, tarihi, zamanı ve uzamı donduran bir fotoğraf sanatçısı gibidir. Nitekim fotoğraf sanatçısı Barbara Kruger ile sanat eleştirmeni Craig Owens Medusa'nın bakışıyla taşlaştırma yeteneğini batı sanatı boyunca bağlantılı proto-fotografik (ilk fotoğrafik) süreç olarak değerlendirmektedir (Garber ve Vickers, 2003: 203). Aslında Medusa'nın fotoğraf ile olan ilişkisi Friedrich Nietzsche, Baudelaire ve Louis-Auguste Blanqui metinlerinden yola çıkan Walter Benjamin'in çalışmalarında somutlaşmaktadır. Benjamin, Baudelaire'nin isyan adlı şiirini okurken satır aralarından Blanqui'nin karanlık başının parladığını ifade ederek Blanqui'nin başını Medusa'nın fotoğraf makinasına benzer bakışıyla özdeşleştirmektedir. Kuşkusuz Benjamin fotoğraf ve Medusa miti ilişkisini tarih kavramı üzerinden okumaktadır. Benjamin tarihsel hareketi zapt etme kapasitesi olmaksızın tarihin de olamayacağını ifade etmektedir. Bu aşamada fotoğraf makinası, tarihi anlık olarak bir görüntüde sabitlemektedir. Fotoğraf bir imgeyi ele geçirip bağlamından kopartarak tarihin akışını durdurmaya çalışan bir işlemin adıdır. Fotoğraf ve Medusa miti ilişkisinin kuramsal temellerine yönelik benzer bir yaklaşım Nietzsche'nin ebedi dönüş mitinde görülmektedir. Nietzsche zamanın döngüsellikini vurgulayan ve olayların bu döngüsel yapıda sonsuza dek tekrarlanacağını ifade eden ebedi dönüş mitinin dünyanın tüm özelliklerini taşlaştıran Medusa başı olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Benjamin'e göre ebedi dönüş miti Medusa olmadan düşünülemez. Her türlü gelişme veya ilerlemeyi zapt altına alan, hareketsizleştirme ile imgenin görünmesine yol açan, tarihin ve siyasetin çizgiselliğine müdahale eden bir duraklama anlamına gelen Medusa efekti olmadan, yani tarih askıya alınmadan ebedi dönüş olamaz. Fotoğraf bağlamında bu kameranın medusavari bakışlarıyla gerçekleştirilmektedir (Cadava, 2008: 21-96). Medusa; nesnesini (kendisine bakını) taşla çevirmekte, onu zamanda ve mekanda dondurmakta, nesneleştirmektedir. Fotoğraf makinası da tıpkı Medusa'nın kafası gibi nesnesine aynı işlemi yapmakta, fotoğrafı çekilen kişiyi zamanda ve mekanda dondurmakta, adeta taşla çevirmektedir. Nitekim Perseus'un Pihineus ile mücadelesinde Medusa'nın kafasını kullanma biçimi de bu ilişkiyi kanıtlamaktadır. Barthes ve Sontag'ın fotoğrafı ölümle ilişkilendirme çabası

Medusa'nın nesnelere-kurbanlarına bakışı ile benzerlik göstermektedir.

Roland Barthes ve Susan Sontag için ise fotoğraf makinası Benjamin'in tanımladığı zamanda ve uzamda donduran, taşıtıran, medusavari bir medusan bakışı özelliğiyle ölümü hatırlatmaktadır. Medusa nesnesini bakışlarıyla büyüler, taşıtır, dondurur ve öldürür. Roland Barthes' da fotoğrafçıları ölümün araçları olarak nitelendirmektedir. Ona göre fotoğrafçılar aslında ölümün ajanları olduklarını bilmemektedir. Fotoğraf tıpkı özneyi öldüren bir silah gibidir, özneyi nesne- hayalet haline getirir ve bir ölüm biçimi olarak nesneyi mummylaştırır (Barthes, 1996: 24-86). Fotografik görüntü ölüm üretmektedir. Barthes fotoğrafı 20.yüzyılın seküler toplumunda bir ölüm mahali olarak görmektedir (Yacavone, 2015: 182).

Görüldüğü üzere Barthes'in görüşlerinden yola çıkıldığında Fotoğraf ve fotoğraf makinası Medusa gibidir. Benzer durum Sontag için de geçerlidir. Sontag için insanların fotoğraflarını çekmek, onları, sembolik yolla sahip olunabilecek nesnelere dönüştürür. Tıpkı fotoğraf makinesinin silahın yüceltilmiş bir hali olması gibi, birinin fotoğrafını çekmek de yüce bir cinayet işlemeyle eşdeğerdir (Sontag, 2005: 17). Yine Sontag Peter Hujar'ın yaşam ve ölüm portreleri adlı çalışmasının girişinde fotoğrafın ölümsüzlüğü tesis ettiği iddiasıyla ölümlülüğü fetişleştirdiğini iddia eder. Dahası bir anı donduran fotoğraf tüm dünyayı bir mezarlığa dönüştürmektedir. Fotoğrafçılar bilerek veya bilmeyerek ölümün kayıt melekleridir. Fotoğraf ölümü gösterir. Bundan daha fazlası fotoğraf ölümün seksapelliğini-cinsel çekiciliğini gösterir (Hoskins, 2018: 52). Sontag için fotoğraf ölümlülüğün kaydı olmasının yanı sıra ölümü hatırlatan bir büyüdür (Grange, 2014: 101). Sontag' da fotoğraf tanımı için (büyülü) ölümü yani çalışmaya konu olan Rihanna-Medusa'yı referans gösterir gibidir.

Her şeyden önce Medusa sanat ve kültür dünyasında çok kullanışlı bir figürdür. Hedgecock'un Medusa miti ile ilgili görüşleri oldukça önemlidir. Medusa zamanın üstünde, her çağa ait olabilen bir imajdır. Bu imaj, yüzyıllar boyunca yeniden inşa edilebilir, canlandırılabilir ve hayal edilebilir. Bu nedenle Medusa miti tarih ve kültür boyunca defalarca ve tekrar tekrar ortaya çıkmıştır (Hedgecock, 2020: 21).

Medusa miti bu kez çalışmaya konu olan Rihanna Medusa fotoğrafı ile tekrar ortaya çıkmıştır. O halde sorulması gereken soru mitoloji-Medusa neden fotoğraf aracılığıyla yeniden üretilmektedir? Aydınlanma ile birlikte batı dünyasında egemen olan rasyonel aklın bir zamanlar reddettiği mitik ve irrasyonel dünyanın figürlerinin günümüzde yeniden diriltilmesinin nedeni ne olabilir?

Max Weber'in ve Marx'ın akılcılık, rasyonalite perspektifinde sanayileşmiş kapitalizmde dünyanın mitten ve büyüden arındırılması fikri neden geçerliliğini yitirmektedir? Kuşkusuz birçokları tarafından bu soruların yanıtı Postmodernizm ve postmodern toplumsal kuram üzerinden verilebilir. Ancak bu sorulara farklı bir perspektiften, Baudrillard metinleri üzerinden yanıtlar verilecektir. Baudrillard kendisini postmodern bir düşünür olarak görmemektedir (Gain, 2003: 22). Çünkü postmodern olarak nitelendirilen düşünce insanları postmodernizmi modernizm sonrası, onun aşılıp geçildiği yeni bir dönem, bir evre gibi görürlerken Baudrillard'ın üstünde yoğunlaştığı Batı'nın modernleşme süreci kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan ve 1930-1950'li yıllara kadar süregelen bir modernleşme dönemi ve bu yıllardan başlayarak ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal anlamda sistem+toplum ya da özne+nesne işbirliğiyle tersine döndürülmüş/mekte olan bir modernizmdir (Adanır, 2000: 88).

Baudrillard perspektifinden bakıldığında Rihanna Medusa'nın arzu ve haz üreten, baştan çıkarıcı, ayartıcı, büyüleyen, hipnotize eden, donduran ve taşlaştıran yönü batı uygarlığının kapitalist toplumsal düzeni için maske işlevi görmektedir. Daha öncesinde ifade edilen Marx'ın Medusa'nın kafasının normalleştirilen kapitalist üretimin arkasında gizlenen toplumsal kötülükleri maskeleyen düşüncesi ve Barthes'in burjuva karaktere sahip olan mitlerin modern kapitalist toplumsal düzeni meşrulaştırmak ve doğallaştırmak adına kullanılıp, kapitalist toplumun gerçek doğasını mistifiye ettiği ve maskeleyen düşüncesi Rihanna Medusa içinde geçerlidir. Rihanna Medusa, Baudrillard'ın kolektif hedeflerini, arzularını, inançlarını ve düş gücünü yitiren Batı uygarlığının ve onun üretim biçimine dayalı kapitalist toplumsal düzeninin (üretim ilişkileri, sınıf ilişkileri ve mücadelesi, sendikalar, ideolojik çatışmalar vb.) simgesel olarak öldüğü, içerik ve anlamını kaybettiği düşüncesini gizlemekte, maskelemekte ve dondurmaktadır.

Baudrillard metinlerinde batı uygarlığı ve kapitalizm hakkındaki düşünceler Rihana Medusa fotoğrafının işlevi konusunda bize fikir vermektedir. Baudrillard'a göre Batı şu anda bir üretim değil yok oluş sistemindedir (Adanır, 2000: 16). Her konuda doygunluğa ulaşmış Batı uygarlığı yaşamın tüm alanlarında bozulmuş ve ölmüştür (Baudrillard, 2010: 154). Batı uygarlığı ve kapitalizm başsız ördekler misali boşlukta kendi yörüngelerini izleyen şu siyasal ve kültürel kurumlar gibi, ya da var olmayan bir ipin üstünde yol alan cambaz gibi, tıpkı ölü yıldızların ışığı gibidir (Baudrillard, 2012: 45). Bir durgunluk aşamasında olan ve amaçlarını yitirmiş olan Batı nereye

doğru gittiğini bilememektedir (Baudrillard, 1991: 83). İyice çıldırması bir kapitalizm hiç utanmadan kâr, artı-değer, üretimin amaçları ve iktidarın temelleri gibi şeyleri tasfiye ederek, kendi yarattığı sürecin son aşamasında; ilkel ritüellere özgü o yok etme eylemindekini andıran derin bir ahlâksızlık ve de ayartıcılıkla bize meydan okumaktadır. (Baudrillard, 2011: 207). Batının ölümünü gizleyen, donduran Rihanna Medusa bu ayartmanın ve meydan okumanın somutlaşmış cisimleşmiş halidir.

Koymuş oldukları hedef ve amaçları çoktan aşmış ve bu arada illüzyonlarını yitirmiş olan Batılı toplumlar, bundan böyle hangi yöne doğru ilerleyeceklerini bilemez hale geldiklerinden kendi etraflarında dönmeye başlayarak bir kısır döngü içine girmiş bulunmaktadırlar. Bir başka deyişle Batı uygarlığı simgesel yani içerik, ideolojik, politik, felsefi, kültürel düzeyde bir model olma özelliğini ve anlamını yitirmiştir. Buna karşın maddi anlamda sahip olduklarını yitirmemek için bu bitmişliğini inkara daha doğrusu gizlemeye gayret etmektedir (Adanır, 2000: 39).

Rihanna Medusa burada devreye girmektedir. Batı uygarlığı simgesel yani içerik, ideolojik, politik, felsefi, kültürel anlam kaybını Medusa mitini bir pop ikonunu olan Rihanna ile bütünleştirerek fotoğraf aracılığıyla gizlemiştir. O halde Batı uygarlığı şu anda neyi yaşamaktadır? Adanır bu süreci şöyle yanıtlamaktadır; Baudrillard günümüz Batı dünyasını neden ve sonucun, köken ve sonun yok olduğu, politika ötesi, ekonomi ötesi, toplumsal ötesi ve kültürel ötesi bir simülasyon evreni olarak tanımlamaktadır. Simülasyon evreni bu bitmişliğin gizlenmeye çalışıldığı evrenin kendisidir. En yalın tanımıyla simülasyon; olmayan bir şeyi var gibi göstermektir. Bu evrende klasik anlamdaki kapitalizm ve Neo kapitalizm çoktan ölmüş ve yerini modern toplumlara ve kitlelere yani toplumsalın kendinden geçmiş, anlamını yitirmiş, içi boş ve saf biçimine bırakmıştır. Bu evrende politika yoktur politikanın içi boş, kendinden geçmiş ve anlamsız hali politika ötesi vardır, kültürel yoktur kültürel kendinden geçmiş, içi boş ve anlamsız biçimi kültürel ötesi vardır, gösterge yoktur göstergenin gönderenler ve referanslar sistemini kaybetmiş, içi boş, anlamsız, kendinden geçmiş ve içeriğini yitirmiş hali olan görünüm yani simülakr vardır. Modern toplumların yaşadıkları süreç artık kapitalist süreç değildir. Baudrillard'a göre modern toplumların ideolojisi bir zamanlar kapitalist olduğu söylenen bir ideolojinin kendinden geçmiş, içi boş ve saf biçiminden başka bir şey değildir. Bu kendinden geçmiş ideolojideyse hiçbir inanç, yargı değeri ve ahlak normuna yer yoktur. "Metalürjik" bir toplum yerini "Semiurgique" bir topluma bırakmıştır. Bu "Semiurgique" toplumdaki

yeni güç odaklarıysa gösterge sistemleridir. En güçlü sanayi İletişim Sanayidir. Bu toplumun kendine özgü bir ahlakı, değer yargıları, inanç sistemi olmadığı için bütün bunları kendinden önce gelen Kapitalist düzenden ödünç almaktadır. Modern toplumlar varlıklarını sürdürebilmek için eski terminolojinin diyalektik mantık, üretim ilişkileri, emek sermaye çatışması, Burjuvazi-Proletarya sınıfsal mücadelesi, arz-talep düzeni, artı değer, değişim ve kullanım değerleri, gereksinimler, kar, emek, iş, eşya, yabancılaşma, sendika vb. varlığını sürdürmesinden yanadır. Çünkü bu terminolojiden vazgeçildiğinde modern toplumun (tüketim toplumunun-kitlenin) kofluğu, anlamsızlığı ve içeriksizliği ortaya çıkacaktır. Çünkü modern toplum bu eski verilerin yerine koyabileceği hiçbir yenilik sunamamıştır, sunamamaktadır. Bu yüzden modern toplumlar tam bir açmaz ve tikanıklık içindedirler (Adanır, 2000: 34-36).

İşte bu açmazın ve tikanıklığın giderilmesi noktasında devreye mitoloji girmektedir. Bu evrende fotoğraf aracılığıyla mitoloji modern toplumun yani kitlenin ve tüketim toplumunun ve sistemin anlamsızlık ve içeriksizlik sorununu Medusa'nın bakışları ile donduracaktır. Bunun için tüm eski içeriklerin yeniden üretildiği ve modellerin belirlediği bir yeniden üretim düzenine ihtiyaç bulunmaktadır. Üretim biçiminden egemenlik biçimine dönen ve yaşamın tüm alanlarını denetlemek isteyen kapitalizm eski sistemden kalan içeriklerin yeniden üretildiği yeniden üretim düzenine geçmiştir. Bu kapitalizmin ve ona ait kavramların, değerlerin vb. yeniden üretildiği bir düzendir. Bu görünümünün/simülaklarının (göstergelerin bütün özelliklerini taşıyan ama gösterge olmayan) hakim olduğu bir simülasyon evrenidir. Simülasyon evreninde görünümlere dayalı yeniden üretim düzeni ruhtan, içerikten, anlamdan ve özden yoksundur (Adanır, 2004: 112).

Dünya davranışlarımızı, duygularımızı ve düşüncelerimizi biçimlendiren, yönlendiren görsel imgeler ve fotoğraflar tarafından kuşatılmıştır. Günümüzde Fotoğraf anları ve anların gömülü olduğu zamanı, uzamı ve nesnelere kayıt altına alan görsel bir biçim olmasının yanı sıra simülasyon evreninde sanatın her alanında geçerli bir yöntem olan yeniden üretimin önemli bir aracı olarak ta göze çarpmaktadır. Kuşkusuz bir yeniden üretim aracı olarak fotoğraf mitolojik imgeler ile de ilgilenmektedir. Özellikle popüler kültür ve sanat eserleri için mükemmel bir kaynak olan mitoloji kitleler içinde heyecan verici ve özellikle arzu ve haz simülasyonlarına dayalı baştan çıkarıcı ve ayartıcı olanaklar sağlamaktadır. Fotoğraf aracılığıyla Medusa'nın Rihanna üzerinden bir görünüm olarak yeniden canlandırılmasında da

bu olanaklar göz önüne alınmıştır. Çünkü Medusa tehlikeli ve büyüleyici bir baştan çıkarıcıdır.

Büyülenme anlatıları sıklıkla tehlikeli kadın baştan çıkartıcılar-ayaticılar arketipleri etrafında döner ki buda ayrıca femme fatale olarak medusa figürünü içerir (Baumbach, 2015: 114).

Baudrillard'ın simülasyon kuramında fotoğraf sadece üretim düzeni, yeniden üretim, anlam, temsil, benzerlik, hakikat, gerçeklik, kimlik, psikoloji olarak değil baştan çıkarma ve ayartma olarak kavramsallaştırılır (Smith, 2010: 155). Baudrillard için baştan çıkarma, ayartma simgesel düzeyde biçimlere egemenlik kurmaktadır. Simgeler evrenine hükmeden baştan çıkarma cinselliğin, anlamın ve iktidarın arka yüzüdür. Baştan çıkarma arzusunun değil, oyunun ve meydan okumanın alanıdır. Baştan çıkarma öznenin kendi imgesini yok etme ve kendinden geçme arzusunu vurgulamaktadır (Baudrillard, 2014: 9-80). Baştan çıkarmak ve baştan çıkarılmak istemeyen insan simgesel anlamda ölmüş gibidir. Batı toplumunda herkes kendi imgelerini yok etmek ve kendinden geçmek adına baştan çıkarma adlı oyunun ve meydan okumanın içerisinde olmak istemektedir. Değiş tokuş süreci baştan çıkarmanın temel kuralıdır. Kitlelerin Rihanna Medusa ile oynadıkları bu oyunda meydan okuma bakışların değiş tokuşları ile gerçekleşmektedir. Buna karşın bir baştan çıkarıcı görünüm olarak Rihanna Medusa sistem tarafından toplumsal olduklarına inandırılmak istenen kitlelerin bu meydan okumalarına büyüleyici ve hipnotik bakışlarıyla karşılık vermekte, tıpkı Barthes'in ve Sontag'ın fotoğraf ile ilgili vurguladığı gibi onları dondurmakta, öldürmekte ve zaten bir nesne olan kitleyi bu oyun mantığı içerisinde tekrar nesneleştirmektedir. Böylelikle ölümü de (toplumsalın kitleye dönüştüğü ve yok olduğu üretim biçimi olan kapitalizmin simgesel ölümünü) ele geçiren Rihanna Medusa ölümü de ortadan kaldırarak (Benjamin'in vurguladığı gibi tarihi ve politikayı askıya alarak, Nietzsche'nin Medusa başı üzerinden vurguladığı gibi dünyanın tüm özelliklerini taşıyarak) Batı uygarlığını ve sistemini rahatlatmaktadır.

Tüm bu süreçler kitle ve Rihanna Medusa arasındaki karşılıklı bakışlar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu oyunda sistem kitlelere bakış üzerinden Rihanna Medusa'ya bakarak yokluğunu gizlediği hazzı teklif etmektedir. Feminist film kuramcısı Laura Mulvey bakışı haz ile ilişkilendirmektedir. Bakmanın haz verici yapıları iki farklı durumdan kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki bakış yoluyla bir başkasını cinsel uyarım nesnesi olarak kullanılmadaki hazdan doğan skopofilik-gözetlemecilik durumudur. İkincisi ise narsizm ve egonun kuruluşu aracılığıyla gelişmiş olan, görülen imgeyle özdeşleşmeden

kaynaklanmaktadır. Mulvey'e göre cinsel dengesizliğin yönettiği bir dünyada, bakmadaki haz, etkin/erkek ve edilgin/dişi arasında bölünmüştür. Belirleyici erkek bakışı kendi fantezisini, uygun biçimde şekillenmiş dişi figüre aktarmaktadır. Cinsel nesne olarak teşhir edilen kadın, erotik gösterinin ana motifi olarak görülmektedir. Erotik güdü yalnızca bakış üzerine odaklanmaktadır (Büker ve Topçu, 2019: 242-248). Sistem bakış üzerinden arzuya ve hazzı dayalı bir görünüm ile büyülenme oyunu oynamaktadır. Laura Mulvey bu kolektif fantaziler görünümü oyunu kadının cinselleştirilmiş görüntüsü ve mitolojinin metalaştırılması üzerinden okumaktadır. Mulvey için Hollywood sinemasının ideolojik yapısında bakış erkek merkezlidir. Bakış aktif erkekler üzerinden pasif konumdaki kadınlara yöneliktir (Smith, 2003: 177). Fetişistik kitle son derece stilize edilerek mükemmelleştirilmiş ikonik Rihanna Medusa görüntüsüne sahip olmak arzusu tarafından harekete geçirilmiştir (Green ve Lowry, 2006: 159).

Kitle Rihanna Medusa'ya bakmaktan sağladığı estetik haz ile kendinden geçmekte, baştan çıkartılmakta, büyülenmektedir. Baudrillard ölümünü gizleyen sistemin bu oyununu gözler önüne sermektedir. Ona göre Medusa'nın büyüleyici-hipnotik bakışları saf göstergeye (kendinden başka bir şey göstermeyen, gönderenler/referanslar sisteminden yoksun, referansını kaybetmiş gösterge) benzemektedir. Medusa'nın güzelliği tümüyle soyutlamada, boşlukta, yoklukta ve baş döndürücü saydamlıkta eksiksizdir. En uç durumda bu soyutlaşma bakışta özetlenir. Dipsiz derinliklerde bu büyüleyen/ büyülenmiş gözler, bu nesnesiz bakış -hem arzunun aşırı anlamlandırılması hem de arzunun tamamıyla yokluğu sansürlerinin yüceltmesinde güzeldir. İşlevsellikleri de buradadır. Medusa gözleri saf göstergelerdir (Baudrillard, 2017: 171). Özne, eksikliğini duyduğu şeyi Medusa'nın indirgeyici bakışlarında bulabilmekte ve bu bakışlar özneye yöneldiği anda yoksunluk baş döndürücü bir hızla ortadan kaybolabilmektedir. Medusa'nın gözleri aslında kimseye bakmamakta, bakışlarsa kimseye yönelmemektedir. Bir saf göstergeye dönüştürüldükleri için yinelenilmekte, yani kendi kendilerini büyüleyerek kendilerinden geçmekte ve sahip oldukları ayartma gücü ile sistemin baştan çıkarma oyununu başarıyla sahnelemektedir (Baudrillard, 2001: 181).

Kendi ölümünü gizleyen Batı uygarlığı ve kapitalist toplumsal düzen bir zamanlar politik, ideolojik, kültürel, ekonomik, tarihsel anlamı olan ve günümüzde bu anlamını ve içeriğini kaybeden toplumsal canlı göstermek için de Rihanna Medusa imgesinden yararlanmaktadır. Geçmiş uygarlıklarda da görüleceği gibi mitler toplumsalın inşasının önemli bir unsurudur. Mitler sona erdiğinde

toplumsalda sona ermektedir. Maddi büyümeden başka dünyaya bir şey sunamayan çağdaş batılı toplumlarda üretim, ilerleme ve aydınlanma mitinin sonlanması, içeriğini ve anlamını kaybetmesinden sonra toplumsal da sona ermiş, kitleye dönüşmüştür. Toplumsalın oluşturulması için kitlenin enerjisi emilerek alınmalıdır (Baudrillard, 1991: 22).

Kitlelere yeni bir hedef, içerik ve anlam sunamayan sistem toplumsalın oluşturulması adına kitlenin enerjisini emmek için gösterge bombardımanına başlamıştır. Bu gösterge bombardımanın en etkili si Rihanna Medusa da görünmektedir. Rihanna Medusa bakışlarıyla kitleyi büyüleyerek, dondurarak enerjisini emmektedir. Böylece kitle yeni bir hedef, anlam ve içerik talebinde bulunamamakta, kolektif amaçlarını ve inançlarını yitirdiğinin farkına varamamakta, eski anlam ve içeriklerle yetinmekte, bir toplumsal olduğunu zannetmektedir. Kitlede toplumsalda olan bilinç ve bilinçaltı-bilinçdışı yoktur (Baudrillard, 1991: 24).

Mitoloji toplumsal bir düş olmasının yanı sıra aynı zamanda ortak fantezilerin, imgelerin ve düşlerin kaynağı olan kolektif bilinçdışı anlamına gelmektedir. Toplumsalı canlandıran ve ortak bir amaca ve hedefe ulaşmak için birlikte çalışmayı tanımlayan kolektif varsa kolektif bilinçdışı vardır. Sistem mitolojik imgeler üzerinden kitleleri toplumsalı gibi göstermek için kolektif bilinçdışı üretmek zorundadır. Rihanna Medusa Batının kaybettiği düşlerin, fantezilerin kaynağı olan kolektif bilinçdışını yeniden üretebileceği bir imgedir. Carl Gustav Jung'a göre mitlerdeki evrensel unsurlar insan ruhunda bir bütün olarak gömülüdür. Jung bunu kolektif bilinçdışı olarak tanımlar (Leeming, 2013: 87). Kolektif bilinçdışının içeriği Arketiplerdir. Jung'a göre arketipler belirli mitolojik modellerdir (Lévi-Strauss, 1955: 429). Arketipler kalıtsal fikirler değildir. Fakat ruhsal işleyişin kalıtsal modlarıdır. Aktive edilene kadar arketipler içeriksiz biçimlerdir. Aktive edildiklerinde davranış modellerini-kalıplarını kontrol ederler. Arketipler etrafında arzuların, heyecanların, duyguların, fikirlerin, görüntülerin ve mitlerin kaynaştığı enerji merkezleridir. Jungçu teori arketipleri mitik öykülerin potansiyel büyük enerji kaynakları olarak varsayar (Izod, 2003: 36-215). Daha önce vurguladığımız gibi büyülenme anlatıları sıklıkla tehlikeli kadın baştan çıkartıcılar-ayaticılar arketipleri etrafında döner ki buda ayrıca femme fatale olarak medusa figürünü içerir. Sistemin yarattığı yapay bir arzu evreninde baştan çıkarıcı, ayartıcı bir görünüm olarak Rihanna Medusa bir kötücül kadınlık arketipidir (Ussher, 2006: 2). Rihanna Medusa kolektif bilinçdışı üzerinden toplumsalı yeniden üreten mitik imgedir.

Kitleler baştan çıkarma ve ayartmanın yanı sıra göstergeler-görünümler aracılığıyla da iktidar tarafından egemenlik altına alınmak istenmektedir. Bunun için ise en verimli figür Medusa görünmektedir. Fotoğraf aracılığıyla yeniden üretilen Medusa Rihanna arzu ve hazza dayalı baştan çıkarma-ayartma gücü ve hipnotize eden büyüleyici bakışları ile kitleleri egemenlik altına almaktadır. Sistem tarafından yapılan binlerce gösterge bombardımanının yaptığı Rihanna Medusa tek başına yapmaktadır. Marx'ın da ifade ettiği gibi her mitoloji (tıpkı Medusa'nın kitlelere yaptığı gibi) doğal güçleri düşsel bir şekilde ve kendi düş gücüyle alt ederek, egemenliği altına alır ve biçimlendirir (Baudrillard, 1998: 76-77). Rihanna Medusa'da eş değeli bireylerden oluşan kitleleri egemenliği altına alıp biçimlendirmekte-dondurmakta ve onları adeta katatonik şizofren haline getirmektedir. Ölmüş bir sistemi canlıymış gibi yaşamak ve yaşatmak ta bir tür şizofrenidir. Katatonik şizofreni hastaları genelde hareketsizdir ve çevrelerindeki dünyaya karşı reaksiyon vermezler. Genellikle çok katı ve sert olurlar ve hareket etmeye isteksizdirler.⁹ Üretim biçiminden egemenlik biçimine dönüşen Kapitalizm Rihanna Medusa üzerinden katatonik bireyler yaratmakta ve kitleler üzerindeki egemenlik alanını güçlendirmektedir. Fakat bu süreç Baudrillard'ın da ifade ettiği gibi sistemin aleyhine işlemeye başlamıştır. İktidarın tepkisizleştirdiği kitle kendi ölümünün göstergesine dönüşmektedir (Baudrillard, 2001: 20).

Sonuç

Mitoloji ve mitler sanat tarihi boyunca ilham kaynağı olmuşlar ve mitolojik imgeler içlerinde barındırdıkları anlamlar ile sanatın farklı alanlarında sanatçılar tarafından eserlerine konu olarak seçilmişlerdir. Kuşkusuz bu fotoğraf sanatı için de geçerlidir. Sanat tarihi göz önüne alındığında Medusa mitinin sanatçıların tercihlerinde ön sırada yer aldığı görülmektedir. Bu tercihin nedeni Medusa mitinin toplumsal, siyasal, tarihsel, kültürel, sanatsal, psikolojik, ideolojik ve estetik açıdan barındırdığı anlam zenginliğinin çağlar boyunca geçerli olmasıdır. Öncesinde ifade edildiği gibi Medusa antik Yunan'dan günümüze zamanın üstünde, her çağa ait olabilen bir imajdır. Bu nedenle Caravaggio, Rubens, Cellini, Picasso ve Dali gibi sanatçıların eserlerinin yanı sıra Nietzsche, Freud, Marx, Benjamin, Sartre, Baudrillard, Helene Cixous vb. gibi düşünürlerin de Medusa miti üzerine değerlendirmelerde bulunması boşuna değildir. Medusa miti

⁹ <https://npistanbul.com/eriskin-psikiyatri/sizofreni-turleri>, (Erişim Tarihi 02.10.2020).

Psikanalitik, Antropolojik, Feminist, Politik ve Tarihselci, Varoluşçu yaklaşımlar için ilham kaynağı olmuştur.

Özellikle bir içerik, anlam ve temsil krizinin yaşandığı günümüz batı dünyasında ve sanatında mitolojinin ve mitlerin önemi bir kez daha görülmektedir. Baudrillard metinlerinden de anlaşılacağı gibi batı dünyası ve modern kapitalist toplum kolektif hedeflerine ulaşmış, düş gücünü, anlam ve içeriğini kaybetmiş, simgesel olarak ölmüştür. Batı dünyası artık sanat, ideoloji, politika vb. alanlarda yeni bir içerik üretememektedir. Burada Mitoloji ve mitler devreye girmektedir. Bir zamanlar rasyonel aklın egemenliğindeki Aydınlanma düşüncesi ve modernizm temelinde dışlanmak istenilen mitoloji ve mitler zengin bir içeriğe ve temsil kabiliyetine sahip olmaları nedeniyle günümüz batı sanatı ve toplumu için adeta bir cankurtaran işlevi görmektedir. Medusa miti bu işlevin en önemli göstergesidir. Medusa büyüleyen, hipnotize eden, taşlaştıran, baştan çıkaran ve ayartan bakışlarıyla sistemin ölümünü gizlemekte, Batı dünyasında ve sanatında yaşanan içerik, anlam ve temsil krizini dondurmanın bir aracı olarak hizmet etmektedir.

Öte yandan Medusa düş gücünü, fantazilerini, arzusunu ve tutkusunu kaybetmiş Batı dünyası ve sanatı için bir düş gücü, arzu ve tutku kaynağı olarak ta değerlendirilmelidir. Batı dünyası toplumsal olma özelliğini kaybetmiş, bir kitleye dönüşmüştür. Toplumsalın kendinden geçmiş, içeriğini ve anlamını kaybetmiş halini yansıtan kitle, sistem tarafından yeniden toplumsal olma özelliğine kavuşturulmak istenmektedir. Bunun için de kolektif temsiller olarak nitelendirilen mitoloji üzerinden Medusa miti devreye sokularak kolektif fantaziler, düşler, tutkular, arzular canlandırılmaya çalışılmaktadır. Böylece toplumsal Medusa miti üzerinden yeniden inşa edilmekte, sanat için gereken düş gücü, fantazi, arzu ve tutku yeniden dolaşıma sokulmaktadır. Bununla birlikte Medusa sistem tarafından kolektif bilinçdışının oluşturulması için de kullanışlı bir malzemedir. Medusa mitolojik model olarak tanımlanan bir arketiptir. Arketip olmadan kolektif bilinçdışı da olamamaktadır. Çünkü kolektif bilinçdışının içeriği arketiplerdir. Böylelikle sistem Medusa miti üzerinden hem toplumsalla hem de sanatla ilişkili bir kolektif bilinçdışı da üretmektedir.

Bu nedenlerle Medusa miti artık bir üretim biçiminden kültürel kodlara, baştan çıkarma ve ayartma stratejilerine dayalı bir egemenlik biçimine dönen kapitalist sistem tarafından yeniden üretilmektedir. Çünkü egemenlik biçimine dönen kapitalizm artık ideolojiye, politikaya, toplumsala, kültüre ve sanata dair yeni bir anlam ve içerik üretememekte, geçmiş anlam ve içerikleri sanki

varmış gibi yaparak yeniden üretmektedir. Bu yeniden üretilme fotoğraf üzerinden de gerçekleştirilmektedir. Günümüzde fotoğraf her türlü gönderenler sisteminden kopmuş kapitalist sistem tarafından ruhtan, içerikten, anlamdan ve özden yoksun bir yeniden üretim düzeninin aracı olarak kullanılmaktadır. Rihanna Medusa fotoğrafı yeniden üretilen mitolojinin en etkili örneğidir. Bu bağlamda sistemin kitleleri baştan çıkarma ve ayartma stratejilerine hizmet eden femme fatale Medusa Rihanna fotoğrafı kendisine sahip olma arzusu tarafından tetiklenen Fetişistik kitleyi harekete geçirerek yeniden üretim düzeninin ruhtan, içerikten, anlamdan ve özden yoksunluğunu da gizlemektedir.

Diğer yandan kuramsal çerçevede fotoğraf, Medusa miti ile doğrudan bağlantılı görülmektedir. Fotoğraf Medusa miti üzerinden mitolojiyi yeniden üretirken Medusa miti de kuramsal çerçevede fotoğrafa referans olmaktadır. Walter Benjamin, Eduardo Cadava, Barbara Kruger, Craig Owens, Siegfried Kracauer, Philippe Dubois metinleri göz önüne alındığında fotoğraf ve Medusa miti ilişkisi netleşmektedir.

Perseus'un Medusa'nın kafasını, kalkanına yansıyan Medusa görüntüsüne bakarak kesmesi, Medusa'nın görüntüsünü kalkanı üzerinde yakalaması-sabitlemesi, rakiplerine Medusa'nın kafasını göstererek onları taşıtırması akla fotoğraf ve fotoğraf makinesini getirmektedir. Medusa kendisine bakını taşa çevirmekte, onu zamanda, uzamda ve mekanda dondurmaktadır. Fotoğraf makinası da tıpkı Medusa'nın kafası gibi fotoğrafı çekilen kişiyi zamanda, uzamda ve mekanda dondurmakta, adeta taşa çevirmektedir. Böylelikle gerek Medusa miti gerekse fotoğraf, tarihi ve zamanı askıya almaktadır.

Kaynakça

Kitaplar

- Adanır, O. (2000). *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Adanır, O. (2004). *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*. (Genişletilmiş 2. Basım), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Barthes, R. (1996). *Camera Lucida*. Akçakaya, R. (Çev.). İstanbul: Altıkkırbeş Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*. Adanır, O. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1998). *Üretimin Aynası*. Adanır, O. (Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

- Baudrillard, J. (2001). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. Adanır, O. (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Nesneler Sistemi*. Adanır, O. ve Karamollaoğlu, A. (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*. Adanır, O. (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012). *İmkansız Takas*. Sönmezay, A. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2014). *Baştan Çıkarma Üzerine*. Sönmezay, A. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu*. Keskin, F. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumbach, S. (2015). *Literature and Fascination*. New York: Palgrave Macmillan.
- Belozerskaya, M. (2012). *Pagan Medusa's Gaze*. Oxford: Oxford University Press.
- Büker, S. ve Topçu, G. (2008). *Sinema-Tarih-Kuram Eleştiri*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Cadava, E. (2008). *Işık Sözcükleri; Tarihin Fotografisi Üzerine Sözlere*. Kılıç, A. U. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Chappell, J. ve Young, M. (2017). *Bad Girls and Transgressive Women in Popular Television, Fiction, and Film*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. Rıfat, S. (Çev.). İstanbul: Om Kuram Yayınları.
- Enriquez, E. (2004). *Sürüden Devlete*. Tural, N. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. İrvan, S. (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Garber, M. ve Vickers, N. J. (2003). *The Medusa Reader*, New York: Routledge.
- Garrett, R. (2007). *Postmodern Chick Flicks; The Return of the Woman's Film*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gelder, H. V. ve Westgeest, H. (2011). *Photography Theory in Historical Perspective*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Grange, A. L. (2014). *Fotoğrafçılar İçin Eleştirel Kuram*. Özdemir, E. (Çev.). İstanbul: Plato MYO Yayınları.
- Green, D. ve Lowry, J. (2006). *Stillness and Time: Photography and The Moving Image*. Brighton: Photoworks / Photoforum.
- Hayward, S. (2012). *Sinemanın Temel Kavramları*. Kutay, U. ve Çavuş, M. (Çev.). İstanbul: Es Yayınları.

- Hedgecock, J. (2020). *Cultural Reflections of Medusa: The Shadow in the Glass*. New York: Routledge.
- Hoskins, A. (2018). *Digital Memory Studies*. New York: Routledge.
- Izod, J. (2003). *Myth, Mind and The Screen*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jameson, F. (2008). Modernizmin Eleştirisi. Atakay, K. ve Birkan, T. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2012). *Medusa's Gaze and Vampire's Bite*. New York: Scribner.
- Leeming, D. (2013). *Medusa: In the Mirror of Time*. London: Reaktion Books.
- Simon, R. I. (2014). *A Pedagogy of Witnessing*. Albany: Suny Press.
- Smith, G. M. (2003). *Film Structure and The Emotion System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*. Güzelsarı, S. ve Gündoğdu, İ. (Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Smith, R. G. (2010). *The Baudrillard Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sontag, S. (2005). *Fotoğraf Üzerine*. Akınhay, O. (Çev.). Osman Akınyay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Akınhay, O. (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ussher, M. J. (2006). *Managing the Monstous Feminene*. London: Routledge.
- Wilk, S. R. (2000). *Solving the Mystery of the Gorgon*. New York: Oxford University Press.
- Winkler, M. M. (2001). *Classical Myth & Culture in the Cinema*. New York: Oxford University Press.
- Yacavone, K. (2015). *Benjamin, Barthes ve Fotoğrafın Tekilliği*. Atay, S. ve Tümen, M. (Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınları.

Sözlük ve Ansiklopediler

- Bonnefoy, Y. (2000). *Mitolojiler Sözlüğü. II. Cilt*. Yılmaz, L. (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Erhat, A. (2019). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1989). *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Morris, M. (2012). *Concise Dictionary of Social and Cultural Anthropology*. West Sussex: Wiley Blackwell.

Necatigil, B. (1983). *100 Soruda Mitologya*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Makaleler

Foster, H. (2003). Medusa and the Real. *Anthropology and Aesthetics*, 44, 181-190.

Levi-Strauss, C. (1955). The Structural Study of Myth. *The Journal of American Folklore*, 68 (270), 428-444.

İnternet Siteleri

<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-depictions-medusa-way-society-views-powerful-women> , (Erişim Tarihi 04.09.2020).

<https://www.britannica.com/topic/myth> , (Erişim Tarihi 09.09.2020).

(<https://www.pep-web.org/document.php?id=py.005.0049a>) , (Erişim Tarihi 04.04.2020).

<https://www.lexico.com/en/definition/myth> , (Erişim Tarihi 01.01.2021).

<https://www.lexico.com/en/definition/mythology> , (Erişim Tarih 01.15.2021).

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/mythology> , (Erişim Tarihi 02.02.2020).

<https://npistanbul.com/eriskin-psikiyatri/sizofreni-turleri> , (Erişim Tarihi 02.10.2020).

http://womensinternationalforum.org/wp-content/uploads/2013/07/NOTES_Leeming.pdf,(Erişim Tarih 15.03.2020).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 253-268
ISSN: 1302-6879

Jeanette Winterson as the Trickster-Artist in Weight *Atlas'ın Yükü Adlı Eserinde Hileci Yazar Jeanette Winterson**

• Leyla ADIGÜZEL* Kuğu TEKİN**

* Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.
Lect., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty
of Letters, Department of English
Language and Literature, Van /Turkey.
leylaadgzl@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3102-2053

**Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Atılım
Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ankara/Türkiye.
Asst. Prof., Ankara Atılım University,
Faculty of Science and Letters,
Department of English Language and
Literature, Van / Turkey.
kugu.tekin@atilim.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0123-8523

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

25/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

12/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Adıgüzel, L. & Tekin, K. (2021).
Atlas'ın Yükü Adlı Eserinde Hileci Yazar
Jeanette Winterson. *Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 52, 253-268

Citation: Adıgüzel, L. & Tekin, K. (2021).
Jeanette Winterson as the Trickster-
Artist in Weight. *Van Yüzüncü Yıl
University the Journal of Social Sciences
Institute*, 52, 253-268

Abstract

The trickster is one of the outstanding examples of the concept of archetype introduced by Swiss psychiatrist Carl Gustav Jung and is described as the collection of whole inferior features in the individuals' characters. However, in contemporary literature, the trickster archetype is described as a cunning figure, a truth-teller, a storyteller, and a transformer who plays with the laws of the universe. The trickster figure rejects accepting the truth blindly; defends demolition of outdated mentality when needed. Despite his/her destructive attitude, he/she is respected for the contribution to the design of cultures. Jeanette Winterson's *Weight*, the retelling of Atlas and Heracles' myth, was published in 2005 within the project of The Canongate Myth Series, which commissioned prominent authors to rewrite the myths of different cultures. Winterson, one of the preeminent authors of British literature, in her meticulously written hybrid fiction, deconstructs epic traditions through various literary devices and offers a blend of different genres. In her multi-layered work, the author tells her story through the mythological hero Atlas, with whom she identifies herself. This study aims to highlight the trickster-artist facet of Jeanette Winterson as a cunning and wise transformer and storyteller in the process of rewriting the ancient myth.

Keywords: Jeanette Winterson, *Weight*, the trickster-artist, myths, story-telling.

* Bu makale 1.yazarın doktora tezinden hazırlanmıştır.

Öz

Hileci, İsviçreli psikiyatr Carl Gustav Jung tarafından ilk kez ortaya atılan arketip kavramının önde gelen örneklerinden biridir ve genel olarak bireylerin karakterlerindeki bayağı özellikler olarak tanımlanır. Bununla birlikte çağdaş edebiyatta hileci arketipi; kurnaz, doğruyu söyleyen, hikâye anlatıcısı ve evrenin yasalarıyla oynayan bir dönüştürücü olarak tanımlanmaktadır. Hileci figür, gerçeği körü körüne kabul etmeyi reddeder; modası geçmiş zihniyetin yeri geldiğinde yıkılması gerektiği görüşünü savunur. Yıkıcı tutumuna rağmen kültürlerin tasarımına katkısından dolayı saygı duyulur. Jeanette Winterson'ın Atlas ve Herakles mitini tekrar kaleme aldığı *Weight* (Atlas'ın Yüğü) adlı eseri, 2005 yılında farklı kültürlere ait mitleri tanınmış yazarlara yeniden yazdıran Canongate Myth Series projesi kapsamında yayınlandı. İngiliz edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan Winterson; titizlikle yazdığı hibrit kurgusunda, epik gelenekleri çeşitli edebi araçlar ve farklı türlerin karışımı ile yapı bozuma uğrattır. Yazar, çok katmanlı eserinde gerçekte kendisini özdeşleştirdiği mitolojik kahraman Atlas üzerinden hikâyesini anlatır. Bu çalışma, eski miti yeniden kaleme alma sürecinde, kurnaz ve bilge bir dönüştürücü ve öykü anlatıcısı olarak Jeanette Winterson'ın hileci-sanatçı yönüne dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeanette Winterson, *Atlas'ın Yüğü*, hileci yazar, mitler, hikâye anlatma.

Introduction

The trickster, one of the prominent archetype examples of Jung, is briefly defined as "a collective shadow figure, a summation of all the inferior traits of character in individuals" (Jung, 1980: 250-1). However, in virtue of its double-edged feature involving both good and evil natures, in contemporary literature, the trickster archetype is depicted as a cunning figure, a truth-teller, a storyteller, and a transformer who appears in different variations. Accordingly, the trickster figure not only opposes authority but also plays with the laws of the universe. Moreover, he/she is the character who reveals that in the new world order, outdated ways of thinking require being demolished and replaced when needed. This archetype usually questions the conception of accepting truths blindly; and hence, typically struggles against powerful opponents. English cultural critic Lewis Hyde who is known for his major contribution to the study of the trickster archetype with his book titled *Trickster Makes This World*, states, in furtherance the argument above: "In spite of all their disruptive behavior, tricksters are regularly honoured as the creators of culture" (1998: 8). Within this scope, it is quite apparent that the trickster figure plays an essential role in the construction of cultures and civilizations

in line with the double-sided nature of the character and Hyde's argument.

Jeanette Winterson, born in England in 1959 and adopted by a firmly religious couple aspiring to raise her as a missionary, left home due to her rebellious personality and lifestyle that are totally at odds with her family; and she studied English at Oxford University. Winterson, currently a writer, journalist, and a lecturer at Manchester University, has penned highly remarkable works in a large spectrum of genres, comprising fiction, children fiction, and science fiction. The author who constructs her novels with a perspective that completely rejects the traditional understanding of gender creates her language "which defies the conventional, pre-existing discourse, transcending language as a manifestation of social convention, thus allowing for an exploration of individual description and experience of the different perspectives which can be put on reality" (Jorgensen, 2005:13). Known as a brave and gifted author, she employs in her works an unconventional dimension of reality by combining piquant characters with postmodern self-consciousness. Winterson, one of the contemporary women writers, blends modernist and postmodernist techniques in her works, explores the ambiguous nature of reality; and uses allegory, myth, symbolism, fairy tales, mysticism, history, and autobiography. The author has written numerous works, including *Sexing the Cherry* (1989), and *Frankissstein: A Love Story* (2019) that made her excellent reputation throughout her authorship career.

Winterson's novel *Weight*, in which she rewrites the myth of Atlas and Heracles, was published in 2005 within the project of the Canongate Myth Series, including the acclaimed authors from different countries such as Chinua Achebe, Ali Smith, and Michel Faber. In her ingeniously written hybrid work through the supporting components as scientific discourse and autobiography, the acknowledged English author declares that she wants to examine "loneliness, isolation, responsibility, burden, and freedom too" (2005: xviii). Winterson identifying herself with her protagonist Atlas who represents suffering, isolation, and the struggle of humankind to overcome his/her fate "obliterates the boundaries between reality and fiction, past and present myth and autobiography" (Janković, 2008:201). The writer, elaborating on the classical myth aptly and cunningly as a trickster -artist, not only makes Atlas her protagonist, who is in the shadow of Heracles in the original ancient myth but also creates a new fiction with different combinations of narration and genre. The provocative author accomplishedly adapts the classical myth to the contemporary

understanding of life by deconstructing the literary genre and narrative traditions through various techniques. Trickster artist frees the myth from its monological narrative and traditional theme and cunningly transforms it into a postmodern work that can be interpreted from an entirely different perspective.

In the ancient myth, Atlas, the son of the earth and Poseidon, is punished with carrying the world forever due to his rebellion against the Olympian gods. On the other hand, Heracles, born to Zeus and a mortal mother, Alcmena, is asked to bring three apples from the Garden of Hesperides, in one of his labours in which he is punished with servitude to Eurystheus. In her work, Winterson presents the encounter of these two mythological heroes punished by the gods from a contemporary perspective that is open to different interpretations. The modern version of the classical myth, *Weight*, has been analyzed in a wide range of criticism within this scope, ranging from existentialism to parody and from autobiography to feminism. Accordingly, by utilizing various literary instruments and combining different genres, the author adopts the classical myth to contemporary literature from a new view that questions the facts accepted as absolute truth via her trickster artist facets as a cunning transformer storyteller.

Jeanette Winterson the Trickster-Artist in *Weight*

Winterson begins her multi-layered work by drawing a subtle analogy affirming her trickster role as an exceptionally wise and cunning storyteller as follows: "The strata of sedimentary rock are like the pages of a book, each with a record of contemporary life written on it. Unfortunately the record is far from complete" (2005: ix). In addition to the quotation given above, the author also states from the very beginning that she will retell an already existing story by using "I want to tell the story again" (2005: xvi) as the recurring language motif in *Weight*. On the very first pages of her novel, Winterson hints she will lay bare the stories compressed between the strata mentioned above and, as a matter of fact, her own through them. The stories squeezed into these layers include the burden and regret of Atlas, the fear and "whys" of Heracles, the desperation and vulnerability of the dog Laika thrown into space in a capsule, and the perturbation of Zeus as Atlas and Heracles begin to contemplate on the burdens laid on them. On the other hand, in the rest of the novel, the author evokes admiration due to blending her adroitness and experience in various disciplines such as philosophy, science, politics, and religion with her writing skills. Within this framework, Hyde's account of the trickster figure in the ancient myths stating that "[...] the origins, liveliness, and durability of

cultures require that there be a space for figures whose function is to uncover and disrupt the very things that cultures are based on" (1998:9), is virtually used to refer to prominent figures in literature like Jeanette Winterson who displays a transformative and questioning approach to the ancient myths on which cultures are built. In the light of Hyde's argument given above, it is clear that Jeanette Winterson incarnates the trickster-artist role properly as a cunning story-teller of the ancient myth in her novel titled *Weight*. The author goes beyond the limits of genres and establishes a combination of genre traditions of fantasy, epic tale, and autobiography through a revisionist practice. The first thing Winterson does is to set her work free from the third-person narrative constraint of the myth tradition. Transferring the narration to the first-person viewpoint- to Atlas and Heracles strengthens the author's hand to establish an account based on a free imagination. Hence, the author delegates account to these mythological characters, and she takes them out of the epic's lofty world by degrading them into ordinary mortals' real world. These two anthropomorphized heroes of bone and flesh, with their sound and evil features, including desires, boundaries, and trepidations, express themselves in a fiction wholly relieved of the monologic narrative style of the epic convention.

Atlas, the prominent of the two main characters that Winterson builds her story on, has been regarded as a minor character as one of the titans of "inferior generation" or even a "villain" in the ancient myth, and not taken as the subject to literary adaptations and theoretical studies due to the shortage of his action and character. However, the author transforms this minor character of the ancient myth as the protagonist of her work, *Weight*, and uses him as a medium to tell her own story. The protagonist Atlas starts the novel by telling his story, desperately acknowledges his fate and utters from an existentialist perspective that: "My name is Atlas – it means 'the long suffering one'" (2005:22). Atlas's situation, caught between "desires and boundaries" and "choice and fate," completely overlaps man's entity from Sartre's existentialist vision. The French philosopher Jean-Paul Sartre, the founder of modern existentialism, clarifies the existence of man as below: "First of all, man exists, turns up, appears on the scene, and, only afterward, defines himself. [...] he himself will have made what he will be" (1993:35). In this framework, Sartre argues that man is born into a world that he describes as a kind of "void" or "mud." He learns to pull himself out of the mud in this miserable world where he was born "condemned to be free" thanks to the awareness he gained as the consequence of living in constant anguish. Thus, the man who has come to exist can make sense of existence and the universe by using the power

of choice. By reshaping the canonical myth through her ideology and attitude towards life and using it as a tool for what she wants to tell, the author also presents an existentialist perspective through her protagonist Atlas with whom she identifies herself. Winterson, associating the burden of Atlas with that of her own, makes the following confession: "When I was born my mother gave me away to a stranger [...] It was her decision, my fate. Later my adopted mother rejected me too. [...] Having no one to carry me, I carried myself. My girlfriend says I have an Atlas complex" (2005:97). As the writer declares, her burden arises both from the enigma of biological lineage and being deprived of family intimacy where she can take shelter, feel safe, and relieve her burden. Stating that she has no information about her biological parents, Winterson ironically claims that "They live on a lost continent of DNA" (2005:140). The writer refers to both mythology and then to the Atlantis Ocean, named after the rebellious titan Atlas. While indicating that all the information about her family is lost in the depths of Atlantis and consists of assumptions, she, so to speak, dances with the words through the skilfully used metaphors. Winterson, the trickster storyteller, attributes all these to her own obscurity. Moreover, within the existentialist point of view, the author evaluates being parentless as a chance since, according to Winterson, to pursue believing in the parents' fiction prevents individuals from building their own stories. Furthermore, she adds: "I could not allow my parents to be the facts of my life. Their version of the story was one I could read but not write. I had to tell the story again" (2005:139). Additionally, the author identifies her burden with that of Atlas and draws attention to the overwhelming burden of freedom that embraces the existentialist view of Sartre, pointing out that freedom is a sort of condemnation of man, making him responsible for everything he does. The feeling of belonging nowhere paradoxically provides the author with both infinite freedom and unbearable anguish. She bears the burden of coming from an uncertainty yet taking it as a chance for self-realizing; and associates Atlas' awareness of his real burden that what he carries is not the cosmos but, in reality, is himself moving between "boundaries and desire."

Hence, just as rebellious Atlas, the provocative author Winterson questions her fate and seeks a way out. The writer, whose childhood coincides with a difficult period after the Second World War, grows up with fear and dreams in a family that cannot erase the war's weary traces from their lives. Her passion for Atlas begins at that time when she tries to dispel her fears through her dreams, "looking at the glowing globe" (2005:139). Within this framework, Winterson

examines the hero's psychology crushed by a hegemonic power by infiltrating into Atlas's inner world. During a conversation between Atlas and Heracles where they claim to be the strongest, Atlas desperately reveals that though they are strong yet not free and says: "There is no such thing as freedom, [...] Freedom is a country that does not exist" (2005:51). As is known from the ancient myth, Atlas is sentenced to carry the world eternally, though, according to Winterson's incisive detection, "His punishment was a clever one—it engaged his vanity" (2005:70). Atlas also realizes that what he, in reality, carries is himself rather than the world. Trickster artist Winterson highlights the self-awareness of Atlas in her wisely fictionalized novel through a metaphorical approach. The author confirms her literary talent with the word games she uses through the double meaning of the word "Atlas," which points to both the world and the character himself. Known for his strength and rebellion against the Olympian gods in the classical myth, Atlas ironically indicates his desperation in the face of the hegemonic order in Winterson's *Weight* when he states: "There is no why. There is only the will of the gods and a man's fate" (2005:50-51). Winterson leaves Atlas with his introspection, where he accounts for his past. After a long time, Atlas goes back to his garden Hesperides, the garden that Winterson calls heaven, where he once has spent the prime of his life with his daughters, finds the garden in ruins. Thereupon, he evaluates his mistakes in the past and confesses his regrets to himself as follows: "Why had he fought against the gods? He already had more than enough. [...] what had the war achieved? [...] Why had he not recognised the boundaries of his life, and if he had recognised them, why did he hate them so much?" (2005:70) In reality, Atlas's self-confession emphasizes the idea of being content with what one has in the face of the meaninglessness of life from an existentialist perspective, in line with the feelings and thoughts of Winterson. Within this scope, as a cunning and wise storyteller, the author encourages the reader to ponder on the ambiguous questions about the *raison d'être* of humankind in her work via an amalgamation of an existentialist perspective with autobiography.

As one of the most important heroes of the mythological canon, the half-god Heracles also plays a central role in Winterson's novel. However, the writer attaches more human traits to his immense strength than the ancient myth. Heracles, who is praised to the skies for his strength and heroism in the ancient myth, is mentally degraded to an extremely weak status in Winterson's work. The author depicts him as "a joke or a god" (2005:35) - a comic male figure who is devoid of morality, intelligence, and sentiment; Winterson also draws attention

to his bodily strength, vanity, and addiction to sexuality. Briefly stated, Heracles, presented as Atlas's antagonist and the embodiment of hegemony in Winterson's novel is essentially a cowardly hero at heart blinded by his arrogance and driven by his desires. The third-person narrator portrays him as a rapacious character who constructs his life on precisely human desires of "A wife, a mistress, plenty of children, plenty of wine, a reputation [...]" (2005:116). Furthermore, the following point confirming how Heracles is far from being wise enough to contemplate on a subject or even ask a logical question is quite remarkable: "it's the first question that Heracles has ever asked, other than Which way? and Are you married?" (2005:116) Additionally, Winterson's discrediting of Heracles, the most powerful hero of the myth tradition with great mastery and cunningness, also leaves him with the overwhelming fear of starting to ponder on the question why as the quotation given as follows: "[...] he felt an emotion he hardly recognized. He did not dare to name it. Heracles, his strength bound without motion, was having a panic attack. His only company was the hornet buzzing outside of his head, the thought-wasp, buzzing. Why? Why? Why? (2005: 66-67)". Heracles in the ancient myth stands out only in his power and fulfilling the commandments of the gods. Winterson isolates Heracles from his mythological immunity for a while and leaves him with human feelings. These emotions are those that the strong hero is not used to and, ironically, is afraid to face. Gigantesque Heracles, who has overcome all sorts of troubles, is confronted with his own internal conflict for a moment through the writer's cunning wisdom. Thus Winterson creates a coward character who challenges the hero archetype figure. She foregrounds an unmasked version of Heracles by highlighting the shadow archetype.

On the other hand, upon Heracles' beginning to question his situation, and asking Atlas why they have to do god's orders, Zeus becomes anxious. Because according to Zeus and the hegemonic order, he represents real heroes do not think and question. On the contrary, they are responsible for fulfilling the tasks assigned to them with great loyalty without question. Hence this is what is expected of Heracles as well. However, Heracles, captured by a strange feeling of shame and concern, often thinks of Atlas, who has cheated and pulled the world down on his shoulders. He never thinks of self-inquiry; on the contrary, he "Blame[s] Hera. Blame[s] the gods for setting him impossible tasks; tasks that any other man would have failed" (2005:109). The provocative writer Winterson, through the thoughts and attitudes of Heracles and Zeus, not only challenges the authority but also assumes a sceptical approach to the universal laws existing since the beginning

of humankind with a complete trickster writer's agility. One of the most significant things the author does in her work is to lead the reader to overturn the order that she thinks should have already changed by amazingly transforming Atlas and Heracles's classical epic, one of the representatives of ancient traditions with great intellect and skill. In reality, what Winterson does is raising awareness. The last but not the least, Winterson literally deserves her title of trickster artist and succeeds in bringing the great Heracles and Zeus, the hegemonic power they represent in her work, *Weight* back to the agenda with a questioning and open-ended interpretation from a completely different frame.

Another skill of the author that attracts attention is her creativity, breaking the rules and pushing the boundaries in the process of transformation of the classical myth in the light of Hyde's explanation regarding the trickster archetype reads as follows: "the best way to describe trickster is to say simply that the boundary is where he will be found—sometimes drawing the line, sometimes crossing it, sometimes erasing or moving it, but always there, the god of the threshold in all its forms" (1998:7-8). In parallel with Hyde's argument, the author drags up the unquestionable truths in the epic world through mythologizing and de-mythologizing devices, interprets the canonical text, and challenges its traditions. Within this context, as aforementioned, Atlas and Heracles- two acquiescing characters are transformed into those who question their life and the duties imposed by the gods. Even comic Hercules, in the version of Winterson, who has spent his life killing, raping, and fulfilling the labours given by the gods, now begins to ponder on the question "why." The obedient hero knows what to do and, in reality, fulfils the duties assigned to him by the gods. However, he inwardly starts to question out why he is doing gods' bidding and falls into a dilemma for the first time. While the author preserves the myth's magical atmosphere, she sprinkles the stories and messages she wants to tell by mythologizing. In this regard, Hera's encounter with Atlas in the Hesperides garden, where Atlas fetches apples for Heracles, is worth considering. The third-person narrator, Winterson, with the wisdom she possesses, reaffirms the trickster figure, intervenes, and states:"Earth is ancient now, but all knowledge is stored up in her. She keeps a record of everything that has happened since time began. Of time before time, she says little, and in a language that no one has yet understood. Through time, her secret codes have gradually been broken. Her mud and lava is a message from the past. Of time to come, she says much, but who listens?" (2005:72-73)

As may be deduced from the quote above, the author attributes new meanings to the classical myth and gives messages with the blend of the first and third-person accounts. Hera's wisely uttered words may be given as another example from the novel, which is pullulated with the author's messages. "Humankind continues in ignorance because knowledge destroys them. Everything that man invents he soon turns to his own destruction (2005:73)." Hera's claims above about how humankind turns knowledge into a weapon against himself are highly ironic and thought-provoking. Hera, one of the other outstanding characters in Winterson's work, appears as the goddess with her magnificent beauty along with her vengeful and envious features yet, more importantly, as the mentor of Atlas and Heracles enabling them to face themselves. She is Winterson's backbone facilitating her work in this sense. Hera is aware of what will happen to Heracles with the female foresight and wisdom, and she holds a mirror to him so that he could see the facts. The wise woman Hera perceives that Heracles will bring his own end and warns him about it. Because she wises up that Heracles' strength is, in reality, a tool he uses to conceal his cowardice. Eventually, Hera's prophesy is confirmed when Heracles's jealous wife hopes to secure his loyalty by magical instruments and accidentally causes his death. Within this scope, Hera, the wise goddess with the heightened awareness, ironically smiles as it was something that she has already known.

Winterson's associating the encounter of Atlas and Heracles in the ancient myth with the Adam and Eve case, one of the fundamental narratives of the Christian faith, and then with her ideology is an example of another situation confirming her provocative and cunning author characteristic. The author ironically correlates The Garden of the Hesperides in her work to Eve's Garden of Eden. The Garden of the Hesperides, which Atlas claims having "a golden apple tree" given by his Mother Earth to the goddess Hera for "her wedding day," is tended by him, till Hera learns that his daughters have eaten the apples. Therefore, both Atlas and his daughters have been expelled, and the dreadful serpent Ladon begins guarding the garden. However, Atlas's reaction to his daughters eating sacred golden apples is different from the manner of the Christian sphere upon the expulsion of Eve from The Garden of Eden. He ironically accounts for this situation and says: "Who could blame them, the tree, sweet-scented and heavy and the grass underneath it wet with evening dew? Their feet were bare and their mouths were eager. They are girls after all. I did not see the harm myself, but the gods are jealous of their belongings" (2005:18). Atlas's statement is just one of the various examples that may be given from

the work that reflects the distance the author has placed against religion and, therefore, Christianity parallel with her ideology. Most importantly, Winterson parallels the forbidden fruit to the existentialist view as "a symbol of the desire to overcome the limits of your own existence" (Janković: 2008, 206). She also uses the following expressions when referring to her stepmother, from an existentialist and religious perspective oscillating between the notions of "choice" and "fate": "My mother said we all have our cross to bear. She paraded hers like a medieval martyr, notched, gouged, bleeding. She believed in Christ, but not in his crossbearing qualities. She seemed to forget that he had borne the cross so that we don't have to. Is life a gift or a burden?" (2005:140). Within this scope, such notions as "boundaries" and "desire" recurrently appear to represent Atlas' and Winterson's inner contradictions about their choices and the realities that they call their fates.

Another feature that makes the British author Winterson a trickster artist in rewriting the ancient myth is that she meticulously deploys parody, one of the indispensable transformative devices of postmodern literature. Linda Hutcheon defines parody as "repetition with critical difference" (1985: 32) and draws attention to power of irony. Within this framework, Winterson's *Weight* is an affirmation of Hutcheon's special assessment of parody. Because, embracing Hutcheon's account while adapting the old myth to the new world order, she pushes the boundaries of the myth's narrative and establishes stances open to new ideologies in a highly cunning way. Moreover, Winterson's choice of using parody "results in a multi-generic text-an ingeniously woven web of contemporary and classical intertexts and discursive types- with which the authors bring about semantic and stylistic innovation." (Staels, 2009:116). Benefiting from all the advantages offered by parody, the author, through irony and ridicule, deconstructs the sublime text not only in subject level and characters but also the language and the style.

Heracles, who was parodied in Athenian comedies as early as the fifth century in terms of the convenience of his character traits, correlated with the classicist scholar Dana Sutton's assessment as "The Greeks were always fond of stories of intelligent rascality, and their national heritage of mythology is replete with tales of roguery and tricksters" (1980:150) also gets his share of parody in this work of Winterson. The third-person narrator comments about Heracles, "Wily Heracles had no brains but plenty of cunning" (2005:83), or degrading him to a clownish hero ridiculously as follows when Heracles goes to kill the two-hundred-headed Ladon serpent; "There he goes, the hero of

the world, thick-cut as his olive-club. Is he a joke or a god? [...] One or the other will be the death of him. Which is it?" (2005:35). In the same chapter of the novel, Heracles draws an ironic analogy between the Hydra and the marriage, saying, "The Hydra, now she was a worm. Chop off one head, and straight away there'd be another glaring at you. Like marriage really" (2005:35). Furthermore, Atlas' use of wordplays and exciting metaphors when talking about his mother and father is quite remarkable in that Winterson deploys the tactics involving subtle wit that reaffirms her trickster role. Atlas compares the relationship of his parents to the tectonic movements of the earth, saying: "When my mother threw a plate across the room, the whole world felt the crash. [...] until her rage fissured and crumpled entire cities or forced human kind into lava-like submission" (2005:12).

In the process of retelling the ancient myth, as revealed through the examples above, Winterson abstracts the epic from its flowery language and lofty narrative; and uses a straightforward and, at times, vulgar language in her work. From numerous instances showing how the author deconstructs the language of the ancient myth, "He was a simple boy. Women, like wood, were for splitting and for keeping him warm" (2005:60) may be given. At this juncture, the carnivalesque theory coined by Russian philosopher and literary critic Mikhail M. Bakhtin comes into play. Bakhtin clarifies it as follows: "Laughter has the remarkable power of making an object come up close, of drawing it into a zone of crude contact where one can finger it familiarly on all sides [...]" (1981:23). Winterson's embracing Bakhtin's theory of carnivalesque facilitates annihilating the distance between "high" and "low" and degrading the lofty text to a low one self-reflexivity and self-discovery of both Winterson's characters and herself. In line with the Russian theorist's argument above, the author overturns all the epic world's hierarchical boundaries. Moreover, eliminating all the rules, prohibitions, and inequalities in the epic tradition, she takes advantage of the novel's polyphonic structure and freely conveys her messages to the reader. In the interest of brevity, the trickster author Winterson by both ridiculing and ironizing the canonical myth of Atlas and Heracles, deconstructs the sacred text thoroughly, correlated with both carnivalesque and Hutcheon's assessment that parody subverts or in her words, "de-detoxifies" all accepted beliefs and ideologies. The Canadian theorist's analogy between irony and the use of quotation marks that emphasizes "doubleness" in the meaning is what Winterson does in *Weight*-when saying something to put a quotation mark around what is said, is one of the most outstanding features of postmodernism.

Finally, the other attention-grabbing point about Winterson is that the author combines the myth with science and technology and frees her new story from temporal and spatial boundaries. While telling the world's formation in one part of her story, the author appears to possess a sound knowledge of science as if she is writing a documentary about geology. Her expertise in this field, accompanying her superior literary skill, brings about the excellent literary work *Weight*. To quote: "Earth had bacterial life, but no oxygen, and oxygen was a deadly poison. Then, in a quiet revolution as explosive in its own way as a star, a new kind of bacteria, cyanobacteria started to photosynthesise – and a bi-product of photosynthesis is oxygen. [...] The rest is history. (2005:4) Furthermore, the author's equation of the world to a grand experiment continues as follows; "Make a list. Look around you. Rock, sand, soil, fruit trees, roses, spiders, snails, frogs, fish, cattle, horses, rainfall, sunshine, you and me. This is the grand experiment called life. What could be more unexpected" (2005:6). Accordingly, the trickster author who enriches Atlas and Heracles' myth with scientific discourse whimsically matches Atlas with the dog Laika sent to space in the Russian spaceship Sputnik in 1957. While hanging in the vacuum of space suffering from their burdens, they both realize that peace and happiness could only be reached by getting rid of their boundaries. After his encounter with Laika, Atlas no longer feels the weight of the burden he carries. Because he carries what he is happy about and does not weigh him down. Eventually, he decides to get rid of the burden - the world on his shoulders he has been suffering for a long time. Through the third-person narrator, Winterson expresses Atlas's enlightenment and self-discovery with the following statements; "Why not put this down?" (2005:149). As soon as Atlas realizes the burden he has been questioning thanks to the dog Laika, he decides to get rid of it, that is, to put the globe down. Thus, rejecting the role assigned to him by the gods, the hero realizes that it is time for a change. Atlas's self-realization and self-awareness reflect the awareness of almost all the characters in work, especially the author's. The cunning and wise storyteller Winterson reconstructs the ancient myth by tackling many issues while transforming it. She touches on many vital issues regarding the reason and meaning of human existence, from the sceptical approach to the concept of absolute truth to the uneasiness within which the hegemonic order lives. Achieving this requires some high merits that only trickster artists like Winterson can possess: knowledge, experience, awareness, and research alongside outstanding writing ability.

Conclusion

In conclusion, one of the preeminent names of contemporary English literature, writer, journalist, and academic Jeanette Winterson, in her work titled *Weight*, retells the myth of Atlas and Heracles, and takes an approach embodying all features of the trickster artist. The most outstanding characteristics of modern tricksters are they are cunning storytellers and transformers. Within this scope, Winterson use of "I want to tell the story again"(2005: xvi) as her recurring language motif, hints that there is another purpose of retelling the story which is hidden between the lines. The main reason why the author chooses the myth of Atlas and Heracles mainly seems to be that this myth is favourable in the sense that it mediates what she wants to tell. Because the story she wants to retell is not just the story of these two mythological heroes. First and foremost, the author wants to tell her own story, that she states lineage of which is based on a missing DNA continent; then she respectively handles many more issues involving the anguish of humankind as an entity between "boundaries" and "desire," the hegemonic order she thinks should be changed, rituals of the Christian faith to which she does not belong, and the fact how humanity turns every new invention and progress against itself. The author conveys all these by transforming the ancient myth through further thought and interpretation from a wide range of perspectives, from parody to existentialism and mysticism to feminism. Moreover, the writer who blends the magical world of myth with different genres as autobiography, fantasy, and science-fiction reaffirms the transformer and cunning trickster artist properties. Known as a provocative author Winterson dislodges the conventional understanding of archetypes while deconstructing ancient myth facts through parody and carnival accompanied by mythologizing and de-mythologizing techniques. Accordingly, Winterson, who rewrites the ancient myth through both thematic and stylistic deconstruction and by employing irony and ridicule, constructs her work on a multi-layered account far from the epic's monologic tradition, and prioritizes self-reflectivity by yielding the floor for her characters. By combining her knowledge of science with her authorial skills, Winterson appears as a trickster artist, making significant contributions to the creation of a culture in which generations of thinking, analyzing, and questioning will grow.

References

- Bakhtin, M.M. (1981). *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Emerson, C., Holquist, M. (Transl.). Austin: University of Texas Press.
- Hutcheon, L. (1985). *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-Century Art Form*. London and New York: Methuen.
- Hutcheon, L. (1989). *The Politics of Postmodernism*. London: Routledge.
- Hyde, L. (1998). *Trickster Makes This World. Mischief, Myth, and Art*. New York: North Point Press.
- Janković, J. (2008). 'Let Tell The Story From The Beginning' About the stage cantata Atlas by Anja Đorđević. *New Sound*: 12, 200-209.
- Jorgensen, M. H. (2005). *Empty Space and Points of Light: The Self, Time, Sex, and Gender in Selected Works by Jeanette Winterson*. Copenhagen: Museum Tusulanum P.
- Jung, C.G. (1980). *The Collected Works of C.G. Jung*. Princeton: Princeton University Press.
- Sartre, J. P. (1993). *Essays in Existentialism*. Baskin, W., Wahl, J. (Transl.). London: Citadel Press.
- Staels, H. (2009). The Penelopiad and Weight: Contemporary Parodic and Burlesque Transformations of Classical Myths. *College Literature*, 36 (4), 100-118.
- Sutton, D.F. (1980). *The Greek Satyr Play*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain.
- Winterson, J. (2005). *Weight*. Edinburgh: Canongate Books.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 269-288
ISSN: 1302-6879

Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

Examining the Effects of Technological Developments on the Accounting Profession

• Ulukan BÜYÜKARIKAN*

* Dr. Öğr. Üyesi Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye.
Asst. Prof., Afyon Kocatepe University, Bolvadin School of Applied Sciences, Department of Banking and Insurance, Afyonkarahisar/Turkey.
ulukan@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1539-7157

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Date Received:

06/07/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

19/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atrf: Büyükarkan, U. (2021). Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 269-288

Citation: Büyükarkan, U. (2021). Examining the Effects of Technological Developments on the Accounting Profession. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute*, 52, 269-288

Öz

Teknoloji hızla ilerlemekte ve her geçen gün teknolojinin getirdiği yenilikler gerek iş gerekse eğitim hayatında değişimlere sebep olmaktadır. Teknolojik gelişmeler ayak uyduracak mesleklerden biri de muhasebedir. Muhasebe meslek mensubu, işletmedeki tüm işlemleri takip eden kişilerdir. İşletmeye ait finansal verileri kaydeder, sınıflandırır, özetler ve raporlama yapar. Muhasebeye konu olan işlemlerin hata ve hilelerden arınmış olması gerekmektedir. Bu nedenle işletme yönetimine karar verme aşamasında gerekli bilgilerin elde edilmesi gibi konularda teknolojik yapıların kullanılması ile rekabet üstünlükleri sağlanabilir. Çalışmada yapay zekâ, blockchain, bulut bilişim ve big data kavramlarının muhasebe mesleği üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Günümüzde tüm ülkeleri etkileyen salgın hastalıkların (Covid-19 gibi) çoğu işlerin evdeki çalışma ortamında yürütülmesine neden olmuştur. Bu salgın hastalık durumlarının olabileceği düşüncesiyle, muhasebe meslek mensupları, işletmelerin ve kamunun günümüz koşullarına uyum sağlaması için gerekli güncellemeleri yapmaları gerekmektedir. Dolayısıyla bulut bilişim, e-fatura, e-denetim ve e-muhasebe hizmetleriyle klasik muhasebe mensubu yaklaşımının yıkılması sağlanacaktır. Bu bağlamda donanımlı muhasebe meslek mensuplarının yetiştirilmesiyle işletmelerin gelecekte çıkabilecek olumsuzlukları avantaja çevirebilmesi mümkün olabilecektir. Özellikle üniversitede muhasebe eğitimi alan, işletme gibi bölümlerdeki öğrencilerin yapay zekâ teknikleri, endüstri 4.0 gibi konularda bilgi sahibi olmasıyla meslek mensuplarının eleştirel düşüncelerinde önemli gelişmeler sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe mesleği, teknoloji, yapay zekâ, big data, blockchain, bulut bilişim.

Abstract

Technology is advancing fast and the innovations brought by technology everyday cause changes in both business and education life—one of the professions that will keep up with technological developments in accounting. A professional accountant is a person who follows all the operations in the business. It records, classifies, summaries, and reports the financial data of the company. Transactions subject to accounting must be free from errors and frauds. For this reason, one can achieve competitive advantages by using technological structures in matters such as obtaining the necessary information in the decision-making stage of business management. In the study, the effects of artificial intelligence, blockchain, cloud computing, and big data concepts on the accounting profession were examined. Today, most of the epidemic diseases (such as Covid-19) that affect all countries have caused the work to be carried out in the working environment at home. With the thought that these epidemic conditions may exist, professional accountants, businesses, and the public should make the necessary updates to adapt to today's requirements. Therefore, it will ensure that cloud computing, e-invoice, e-audit, and so e-accounting services break down the classical accounting approach. In this context, it will be possible for the enterprises to turn the negatives that may arise in the future into advantages by training well-equipped accounting professionals. Especially with the knowledge of artificial intelligence techniques and industry 4.0, students in departments such as business administration, who receive accounting education at the university, will be able to provide important developments in the critical thinking of professionals.

Keywords: Accounting profession, technology, artificial intelligence, big data, blockchain, cloud computing.

Giriş

Günümüzdeki gelişmeler sürekli değişken bir yapıya sahip olduğundan dolayı hızlı, doğru, yerinde ve anlık kararların alınması, işletmelerin hayatta kalabilmesinin önemli bir gereğidir (Yıldız ve Ağdeniz, 2019: 84). İşletmeler rekabet üstünlüklerini sağlamak ve diğer işletmelerden bir adım önde olabilmek adına muhasebe bilgilerini kullanmaktadır (Kaya, 2018: 115). Teknolojik gelişmeler, ekonomik değişimler ve bunların meydana getirdiği küresel rekabet, işletmelerin vizyonlarını da etkilemiştir. Bu etkiler muhasebe bilgi sisteminde de önemli gelişmelere neden olmuştur. Bu yüzden muhasebe sürecinin etkin bir şekilde devam edebilmesi, ulusal ve uluslararası alanlardaki gelişmelere ayak uydurabilmesi için teknik anlamda donanımlı muhasebe mensuplarına olan ihtiyaç giderek artmaktadır (Akyel ve Yıldız, 2018: 255).

Muhasebe verilerini içeren veritabanları, muhasebe bilgi sistemlerine hizmet etmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının bu

verilerden işletmelerin ihtiyaçlarını karşılayacak bilgiler ortaya koyması ve olası problemlere çözüm önerilerinde bulunması için teknolojiyi kullanmaları gerekmektedir (Moudud-UI-Huq, 2014). Dolayısıyla muhasebecilerin mesleklerini icra ederken gelişen teknoloji ile kamuoyunun güncel taleplerini karşılamaları ve kurumlar tarafından yapılan güncel düzenlemelere uyum sağlamaları gerekmektedir (ACCA, 2020). Ancak muhasebe mesleği, teknolojik uygulamaların değişmesiyle birlikte bazı zorluklarla karşı karşıya kalabilecektir. Makine öğrenmesi ve robotik süreç otomasyonları gibi teknolojik gelişmeler işletmelerde, giriş seviyesindeki muhasebe çalışanlarına olan ihtiyacı ortadan kaldıracaktır (Lawson ve White, 2018: 26). Çünkü günümüzdeki teknolojiler, rutin muhasebe faaliyetlerini otomatikleştirmekte ve bu durum işten çıkarılmaları sebep olabilmektedir. Dolayısıyla mesleki yeteneklerini geliştiremeyen muhasebecilerin neslinin gelecek yıllarda tükenebileceği öngörülmektedir (Frey ve Osborne, 2013: 254-255). Bunu göz önünde bulundurarak teknolojik olarak donanımlı, olası sorunlara çözüm önerileri getirebilen ve muhasebe verilerini anlamlı bilgiye dönüştürebilecek meslek mensuplarının yetiştirilmesi gerekmektedir (Erturan ve Ergin, 2018: 163). Dolayısıyla muhasebe mesleği, dijitalleşme, yapay zekâ, Dördüncü Sanayi Devrimi ve e-dönüşüm gibi süreçlerdeki teknolojik gelişmelere cevap verebilecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır (Tekbas, 2018). Ancak bu gelişmelerin sadece teorik olarak öğretilmesi ile muhasebe mensuplarının yeniliklere cevap verebilmesi oldukça zordur. Bu bağlamda muhasebe meslek mensubu yetiştiren bölümlerdeki eğitimler uygulamalı olarak verilerek ve bilgisayar mühendisleriyle iş birliği yapılarak teknolojik süreçlerin öğreniminin daha kalıcı bir hale getirilebilmesi mümkündür.

Yapay zekâ birçok mesleğin geleceğini etkilemiş olup, bu kapsamda yeniden şekillendirilecek mesleklerden biri de muhasebe mesleğidir. İşletmelerde yapay zekâ, insan zekasının tamamlayıcısı olarak değerlendirilirken; önemli işler ve roller için önemli fırsatlar ortaya koymaktadır (Stancheva-Todorova, 2018: 127). Yapay zekâ uzmanları ile iş birliği içerisinde çalışmak muhasebe alanındaki mevcut sorunlara çözüm bulmayı kolaylaştırabilecektir. Ancak bazı muhasebe problemlerinin eksiksiz çözümü için kullanılan yapay zekâ teknikleri karmaşık yapılardan oluşabilmektedir. Bu yüzden yapay zekâ tekniklerinden; bulanık mantık ve yapay sinir ağları muhasebe uygulamalarında başarıyla kullanılabilir (Baldwin, Brown ve Trinkle, 2007: 82).

Yapay zekâdaki yeniliklerin işletme örgütüyle bütünleştirilmesiyle, muhasebe sisteminde riskler de ortaya

çıkabilmektedir. Bu risklerden biri olan bilgi güvenliği, muhasebe bilgilerinin kötü niyetli üçüncü kişiler tarafından ele geçirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Muhasebe verilerine yetkisiz kişiler için erişim hakkı verilmesi veya etik olmayan davranışların gerçekleşmesi, muhasebe kayıtlarının değiştirilmesiyle sonuçlanabilir ve bu durum finansal tabloların güvenilirliğini azaltabilmektedir (Kaya, 2018: 116). Bu bağlamda meslek mensuplarının kazandığı teknolojik yetenekler ile analitik düşünme becerisi muhasebe verilerinin güvenilirliği de artırabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ, blockchain, bulut bilişim gibi teknolojik yapıların kullanılması ile bu gibi risklerde azaltılabilecektir.

Son yıllardaki yapay zekâ teknolojilerinden biri olan ve birçok sektörde kendine uygulama alanı bulan derin öğrenme ve yapay zekanın alt dallarından biri olan yapay sinir ağlarını (Deng ve Yu, 2014) işletmelerde bulunan büyük ölçekli muhasebe verilerinden elde ettiği bilgileri bazı hayati kararlarda otomatik olarak kullanabilmektedir.

Son yıllarda popüler araştırma konuları arasında bulunan teknolojik gelişmelerden yapay zekâ, big data, blockchain ve bulut bilişim kavramlarının muhasebe mesleği veya muhasebe öğrencileri ile ilgili çok fazla çalışma bulunmaktadır. Çalışmada bu teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleğine olan etkileri incelenmiş ve bu etkilerle ilgili önerilere yer verilmiştir.

1. İlgili Çalışmalar

Muhasebede teknolojik gelişmelerle ilgili literatür incelendiğinde hem muhasebe mesleğiyle hem de muhasebe eğitimi alan öğrencilerle ilgili çalışmalar mevcuttur. Çalışmalar kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Moudud-UI-Huq (2014: 7) dijitalleşme ve otomasyon sistemlerinin denetçilere; denetimin planlaması, analitik inceleme prosedürleri, önemlilik durumunun değerlendirmesi, iç kontrol değerlendirmesi, risk değerlendirmesi ve kritik kararları verirken faydalı olacağını belirtmiştir.

Aslan ve Özerhan (2017: 862) Big data'nın muhasebe mesleğindeki etkisini incelemek için Ankara, İzmir, İstanbul, Konya, Gaziantep, Adana, Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerindeki 740 muhasebeciye anket uygulaması yapmışlardır. Muhasebecilerin big data konusunda çeşitli demografik değişkenlere göre farklı bakış açılarına sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

Orhan (2017: 84) muhasebecilerin bilgi teknolojilerine bakış açılarını değerlendirmiştir. Muhasebecilerin bilgi teknolojilerine gerekli önemi verdiğini belirtmiştir. Ancak altyapı yetersizliğinin bilgi teknolojilerinde sorunlara neden olduğu tespit etmiştir.

Yürekli ve Şahiner (2017: 159-160) muhasebe eğitimi ve endüstri 4.0 arasındaki ilişkileri belirlemek için literatür incelemesi yapmışlardır. Çalışma kapsamında endüstri 4.0, endüstri 4.0'ın gelişimi, endüstri 4.0 ve muhasebe eğitimini incelemişlerdir. Endüstri 4.0 uygulamalarının muhasebe mesleği ve denetim açısından eş zamanlı işlemler yapılabilmesini sağladığını ve bu sayede birçok işlemin kolaylıkla yapılabildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca meslek mensuplarının bu uygulamaları kullanabilmeleri için muhasebe eğitimi müfredatının teknolojik uygulamalara göre tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğini belirtmişlerdir.

Akhter ve Sultana (2018) muhasebe mesleğini yerine getirenlerin eğitimlerini ve teknolojik değişimlere uyum sağlamaları için gerekli becerilerini incelemişlerdir. Bangladeş'te 18 işletme üzerinde yapılan araştırmaya göre muhasebe sisteminde kullanılan yazılımların muhasebe istihdamını etkilemediğini tespit etmişlerdir.

Erturan ve Ergin (2018: 153) endüstri 4.0 ile değişen ticari faaliyetlerin muhasebe mesleğine etkilerini incelemişlerdir. Geleneksel muhasebeci kavramının, "finansal veri bilimcisi" olarak değişim gösterdiğini belirtmişlerdir.

Kaya (2018: 115) muhasebecilerin muhasebe bilgi sistemi hakkındaki görüşlerini incelemiştir. Muhasebeciler ile demografik değişkenler açısından anlamlı farklılıkların olduğunu tespit etmiştir.

Kaya, Türegün ve Aluç (2018) muhasebe ve denetimde kullanılan yeniliklerin muhasebeciler tarafından teknolojiyi algılamalarını belirlemek için anket yöntemi kullanmışlardır. Muhasebe ve denetim mesleğini icra edenleri ilgilendiren teknolojik gelişmelerin üniversite müfredatında yer alması gerektiğini belirtmişlerdir.

Smith (2018: 117), blockchain ve muhasebe alanındaki mevcut araştırmaları ve bu teknolojinin muhasebe mesleğini potansiyel olarak nasıl etkileyeceğini ve sürecin nasıl değiştirileceğini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Blockchain teknolojisinin işletmelerde iç kontrol sisteminin sağlıklı bir biçimde oluşturulmasını ve uygulanmasını sağlayarak işletmelerin bu sayede orta ve uzun vadede stratejik hedefleri doğrultusunda başarılı sonuçlar ortaya koyabileceklerini belirtmiştir.

Türker (2018: 230) dijital dünya ve iş dünyasının beklentilerini karşılayacak küresel muhasebe mesleğine ilişkin gelişmeleri ve bu alandaki çalışmalarını incelemiştir. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin muhasebe mesleğinde üzerinde önemli değişimlere neden olacağından dolayı mesleki kuruluşlarının geleceğe yönelik formasyonlar geliştirmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Whitman ve Sobczak (2018: 17-18) yapay zekânın (AI) geleceği ve muhasebe mesleği üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bu kapsamda muhasebe çalışanlarına ve muhasebe eğitimcilerine anket uygulamışlar ve yapay zekâyı benimseme algılarını belirlemişlerdir. Katılımcıların genel olarak yapay zekâ algoritmasına olumlu bir bakış açısında sahip olduklarını ve yapay zekânın iş performansını arttıracığına inandıklarını belirlemişlerdir.

Gagar (2019: 389) yapay zekânın muhasebe mesleğine olan etkilerini incelemiştir. Yapay zekânın Türkiye'ye özgü olarak getireceği avantajlar ve dezavantajlarını ele alarak muhasebe mesleğini icra edenlere önerilerde bulunmuştur.

Gulin, Hladika ve Valenta (2019: 502) dijitalleşmenin muhasebe mesleği için getirdiği zorlukları analiz etmişlerdir. Teknolojinin getirmiş olduğu yeni konuları açıklamışlar ve muhasebe mesleğini yapan kişilerin gelecekte karşılaşabilecekleri durumları irdelenmişlerdir. Muhasebe mesleğindeki teknolojik gelişmelerdeki değişimlerin muhasebecilerin işlerini yerine getirme şeklini etkileyeceğini ve özellikle mühendislikteki yeni teknolojilerin kullanımının meslek mensupları açısından gerekli olacağını belirtmişlerdir.

Karajovic, Kim ve Laskowski (2019: 328) blockchain teknolojinin muhasebe sürecini nasıl değiştireceğini incelemişlerdir. Blockchain teknolojisinin yaygın olarak kullanılmaya başlanması ile ilgili endişeleri gidermek için eleştiriler ortaya koymuşlardır. Muhasebe işlemleri için kullanılan otomasyonların otomatik vergilendirmeye yol açacağı ve özellikle vergi kaçakçılığını azaltarak meslek mensuplarına önemli katkılarda bulunacağını ifade etmişlerdir.

Stancheva-Todorova (2019: 309) muhasebe mezunlarının endüstri 4.0 kapsamında yeterlilikleri ve karşılaştıkları zorlukları irdelenmiştir. İşletmelerin ve mesleki kuruluşların üniversitelerle güçlü ve etkili bir etkileşim içinde bulunmasıyla endüstri 4.0 konusunda önemli ilerlemeler kaydedilebileceğini belirtmiştir.

Yücel ve Adiloğlu (2019: 47) dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleğine getirdiği yenilikleri ve mesleğin geleceğinde neler olabileceğini ele almışlardır. Teknolojik gelişmeler karşısında meslek mensuplarının kendilerini geliştirmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır.

Çıtak ve Baskan (2020: 266) muhasebe mesleğinde uygulanan teknolojik gelişmeleri ve muhasebe meslek etiği kavramları hakkındaki görüşleri belirlemek için anket yöntemi kullanmışlardır. Ankete katılan meslek mensupları mesleki özene sahip oldukları, tarafsız oldukları ve yasalara uyduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca e-dönüşüm

uygulamalarında muhasebe meslek etiğine uygun hareket ettiklerini tespit etmişlerdir.

Ding, Lev, Peng, Sun ve Vasarhelyi (2020: 1098) makine öğrenmenin finansal raporların güvenilirliğine olan etkisini incelemişlerdir. İşletmelerdeki fiili zarar tahmini yerine makine öğrenmesi ile zararın tahmin edilmesinin daha etkili olduğunu belirtmişlerdir. Makine öğrenme tekniklerinin muhasebe tahminlerini iyileştirmede yöneticiler ve denetçiler için son derece yararlı olabileceğini ve elde edilen finansal bilgilerin yatırımcıların yararına olacağını ifade etmişlerdir.

2. Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkisi

Muhasebe, işletmelerin kaynak oluşumunu, bu kaynaklara yatırım şeklini, faaliyetleri sonucunda kaynaklarda meydana gelen değişimleri (artış veya azalışları) ve işletmenin finansal durumunu açıklayan bilgileri ortaya koyarak bunları ilgili taraflara yönlendiren bir bilgi sistemi olarak tanımlanabilir. Muhasebe kuramına göre böyle bir sistemin oluşturulabilmesi için en az üç yapı taşına gerek duyulmaktadır. Bunlar; girdi, süreç ve çıktıdır (Erkan, Eltaş ve Ceran, 2014: 1).

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte piyasalarda ve dolayısıyla işletmelerde meydana gelen büyüme ve gelişme sadece işletme yapısı ve organizasyonlarında karmaşıklaşmaya neden olmamakla birlikte aynı zamanda işletmelerin hayati fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri için ekonomik ve mali yapıya ilişkin muhasebe verilerinin ve bu verilerden elde edilen finansal bilginin de önemini arttırmıştır.

İşletmedeki yönetici ve bu işlevlerin yerine getirilip getirilmediğini denetleyen kontrol mekanizmalarının işletmeyi kontrolü; yatırımların seçimi, tedarik, üretim, pazarlama ve finansal planların gerçekleştirilmesi ile bunların sonuçlarının analizinde muhasebenin önemli derecede katkısı bulunmakta olup, söz konusu fonksiyon bu karakteristiği ile de işletmelerin dolaşım sistemlerini meydana getirmektedir.

Teknolojik gelişmelerin muhasebede uygulanması ile muhasebe mensubunun yeterlilik ve sorumluluğu da artmaktadır. Ayrıca muhasebe meslek mensubu niteliksel, şeffaf, güvenilir bilgi elde edilir ve bu yapılarla işletme örgütünün şeklini de değiştirecektir (Kwilinski, 2019: 1).

Muhasebe ve mühendislik, verileri analiz etme, çözüm önerileri sunma, geliştirme ve karar mekanizması oluşturarak yöneticilere rapor vermektedir. Her iki disiplin de girdi, süreç ve çıktı yapılarını

kullanarak hareket etmektedir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak muhasebe ve mühendislik disiplinleri arasındaki ilişki de artmıştır. Bu yüzden muhasebe mesleğinin geleneksel yapısının yanına mühendislikteki teknolojik gelişmelerin entegre edilmesi, muhasebe mesleğine yeni bir soluk kazandırmıştır (Tekbas, 2018).

Dijitalleşmenin hayatımıza girmesi ile IFAC yönetimi bu yapının iş dünyası ve toplumun geleceğini hızlı ve yıkıcı bir şekilde değiştireceğini öngörmüşlerdir. Bu nedenle 2016-2018 yılı stratejik planında “Küresel Muhasebe Mesleğinin Geleceğini Şekillendirme” temasını ele almışlar ve beklenen tehlikeler ile buna karşılık ortaya çıkacak fırsatlar için küresel muhasebe mesleğini şekillendirmeyi amaçlamışlardır (Türker, 2018: 220). Tablo 1’de dijitalleşmenin muhasebe mesleği ve muhasebe mensuplarının üzerindeki temel etkileri verilmiştir (Gulin vd. 2019: 508).

Tablo 1. Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleği ve Performansı Üzerindeki Temel Etkileri

<i>Alan</i>	<i>Etkiler</i>
<i>Ana dijital çözümler</i>	Yapay zekâ Blockchain Bulut bilişim Büyük veri
<i>Muhasebe görevlerini yerine getirme</i>	Rutin, tekrarlayan ve yapılandırılmış görevlerin otomatikleştirilmesi (örneğin faturalandırma, bordro) Rutin olmayan ve yapılandırılmamış görevler, insan düşüncesi ve ek beceri ve bilgi gerektirir (örneğin finansal bilgileri yorumlama ve analiz etme)
<i>Eğitim ve öğretim</i>	Üniversite programlarının şekillendirilmesi ve değiştirilmesi Kritik düşünce Problem çözme Yapay zekâ kullanımına ilişkin beceriler Muhasebe mühendisliği Kişilerarası etkileşim ve iletişim

Kaynak: Gulin vd. 2019: 508.

2.1. Yapay Zekâ

Yapay zekâ, insana özgü davranışları (akıl yürütme, anlam çıkarma, genelleme, öğrenme gibi) taklit ederek makine tarafından yapılmasını sağlamaktır (Nabiyev, 2005). Diğer bir ifadeyle oluşturulan programlarla, matematiksel işlemler yaparak elde edilen sonuçları iyileştiren ve hatalardan öğrenme yeteneği kazandıran bir sistemdir.

Yapay zekânın bir alt dalı olan makine öğrenmesi, geçmişteki ve mevcut verileri kullanıp, gelecek için matematiksel yöntemleri kullanarak tahmin edebilen yöntemlerden oluşmaktadır (Altay, Gurgenc, Ulas ve Özel, 2020). Destek Vektör Makineleri, K-En Yakın Komşu, Lojistik Regresyon ve Karar ağaçları makine öğrenmesi bu yöntemlerden bazılarıdır.

Son yıllarda makine öğrenmesinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri de derin öğrenmedir. Derin öğrenme yapay sinir ağının paralel olarak artan katman sayısından oluşan ve büyük verilerin analizi, sınıflandırılması, gözetimli-gözetimsiz öğrenmede kullanılan bir makine öğrenmesi modelidir (Deng, 2012).

Muhasebe alanındaki yapay zekâ uygulamalarının geçmişi 1980'lere kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda denetim, vergilendirme, finansal muhasebe, yönetim muhasebesi ve kişisel finansal planlama konularında araştırmalar yapılmıştır (Baldwin vd. 2007: 77). Muhasebe mesleğine yapay zekânın girmesiyle beraber iş ortamında ve yönetimdeki olası değişikliklere uyum sağlanmaya çalışılmalıdır (Şekil 1). Muhasebecilerin yeteneklerinin yapay zekâ ile birleştirmesiyle; daha iyi ve ucuza mal olan veriler sağlanarak işletmede karar verme aşaması desteklenmektedir. Bu bağlamda muhasebe meslek mensupları; verilerin derinlemesine analizini yapma, mesleki yeni bilgiler elde etme ve yapay zekânın uygulanması ile çalışma sürelerinde meydana gelen azalmadan dolayı başka görevlere odaklanma gibi fırsatlar elde edebilecektir (ICAEW, 2018).

Şekil 1. Yapay Zekânın Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etki Alanları
Kaynak: Stancheva-Todorova, 2018: 135.

Günümüzde işletmelerin muhasebe verileri hızla artmakta ve bu veriler Big data kavramını oluşturmaktadır. Big data bilgisayar

sistemleri ya da bulut teknolojisi gibi dijital yapılarda depolanmaktadır. Ancak Big data ile işletmeler ya da kurumların daha etkin iş kararları almak için geleneksel yazılım veya teknolojileri kullanarak büyük ölçekli verileri analiz etmesi zorlaşmaktadır. Bu yüzden büyük verilerin analizi için derin öğrenmenin kullanılması ile yüksek seviyeli özellikler çıkartılmış olacaktır. Bunun nedeni ulaşılan performans değerinin iyi olması ile büyük verilerin daha etkili bir şekilde kullanılmasıdır.

2.2. Blockchain

Ekonomik değişimler nedeniyle, müşteri ve yüklenicilere hızlı ve güvenli dokümantasyon yönetiminin sağlanması muhasebe sistemi açısından oldukça önemlidir. Bu dokümantasyonun dolaşımı; verileri içeren kâğıtların teslim edilmesi (klasik yöntem), e-posta ile verilerin gönderilmesi ve bulut bilişim ile verilerin depolanmasıyla sağlanabilmektedir (Kwilinski, 2019: 2). İnternetin dünya çapında iletişimi sayesinde toplumlar birbirine bağlı hale gelmiştir. Akıllı telefonlar, nesnelerin interneti, akıllı sözleşmeler gibi teknolojilerin kullanımı dünya çapında hızla yaygınlaşmaya başlamıştır (Tanrıverdi, Uysal ve Üstündağ, 2019: 204).

Blockchain, Merkezi Olmayan Dağıtık Kayıt Sistemi (Decentralized Distributed Ledger Technology) verilerinin birbirine eklenmesi ve asla silinmemesini sağlayan bir teknolojidir (Altunbaşak, 2018: 362).

Blockchain ile kişiler ürün ve hizmet transferi işlemlerinde güvenlik ve doğrulamayı üçüncü kişilere ihtiyaç duymadan yapabilmektedir. Bu teknolojideki “güven protokolü” ile güvenilir, şeffaf ve hesap verilebilir bir ortam oluşturulmaktadır (Tapscott ve Tapscott, 2016).

Özellikle enerji sistemleriyle bütünleşmeye çalışan sistemlerden biri olan blockchain Türkiye’de de son yıllarda uygulanmaya başlamış; enerji ünitelerinde arıza tespiti, maliyet muhasebesi, fatura düzenleme, kayıp ve kaçağın tespiti gibi uygulamalarda kullanılmaktadır. Bu sistem işletme maliyetlerinin optimizasyonunu ve maliyet muhasebesinin etkin ve gerçek zamanlı bir biçimde uygulanmasına da olanak vermektedir.

Blockchain teknolojisinin muhasebe mesleğine entegre edilmesiyle işletmeye, ekonomiye, muhasebe uzmanlarına, kaliteye ve teknolojiye olan etkileri Tablo 2’de verilmiştir. Verilerin toplanması, gruplandırılması ve düzeltilmesi, verilere hızlı erişim ve bilgiyi kolaylıkla sağlama, muhasebe bilgi sisteminde ve karar alma süreçlerindeki hata risklerinin azaltılması, verilerin bozulmasını

önleme, birleşik veri tabanlarının oluşturulması, etkin kontrol ve raporlama süreçlerinde kolaylıklar sağlamaktadır (Kwilinski, 2019: 4).

Tablo 2. Muhasebede Blockchain Kullanmanın Avantajları

<i>Etki alanı</i>	<i>Blockchain uygulamasından beklenen sonuçlar</i>
<i>İşletme yönetimi</i>	Etkili kararlar almak için bilgi edinmenin hızlandırılması; İç ve dış çevreden kaynaklı değişikliklere esnek ve duyarlı; Kullanıcıların kararlarının tarafsızlığını en üst düzeye çıkarmak için; eksiksiz, doğru ve tutarlı bilgileri sunmak
<i>Ekonomi</i>	Bilgi edinmenin maliyetinin tasarrufu; Defter tutma maliyetlerinin azaltılması; Muhasebe çalışanının fonunda tasarruf; Muhasebe yazılımından tasarruf
<i>Uzmanlar</i>	Bilişim teknolojilerinin kullanılması ile şeffaflık, verim, muhasebe etkinliğini sağlamak; Finansal tabloların bir bütün olarak maddi hataları içermediğine dair makul güvence sağlamak; Muhasebe bilgilerinin kullanım kapsamının ve görevlerinin genişletilmesi
<i>Kalite Teknoloji</i>	Yüksek kaliteli muhasebe, kontrol, vergilendirme ve hukuksal avantaj sağlar Muhasebenin basitleştirilmesi, otomasyonu ve kontrolü; Muhasebe kayıtlarının senkronizasyonu; Esnek iletişim kullanıcı mimarisi; Bilgi kaybına ve izinsiz veri girişine karşı güvenli çalışma ve güvenilir koruma sağlama

Kaynak: Kwilinski, 2019: 4.

2.3. Bulut Teknolojisi

Ağ üzerinden veri ekleme olanağı veriye erişim ile işletmelerde veri ve yazılım bulundurma yükünü azalmıştır. Geniş bant bağlantıları kullanarak web kaynaklarındaki verilere yeni araç ve web servisler kullanılarak rahatlıkla erişilebilmektedir (Sevli, 2011: 2-3). Ancak bu verilerin büyük ölçekli olması nedeniyle dijital ortamlara kaydedilmesi ve saklanması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu sorunu çözebilmek için yeni bilişim teknolojileri arayışına gidilmiştir (Elitaş ve Özdemir, 2014: 94). Bulut bilişim teknolojisi büyük ölçekli veriyi saklamak ve değişen isteklere cevap verebilmek için kullanılan bir bilişim teknolojisidir.

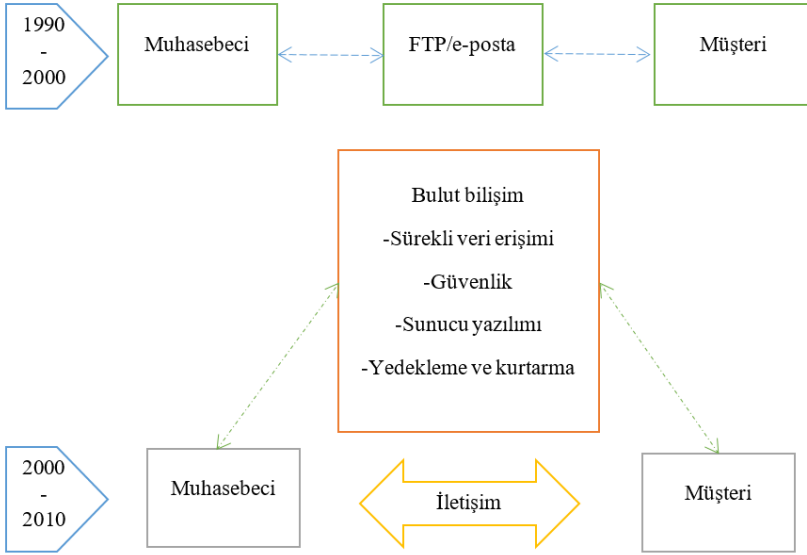
Bulut teknolojisi, big data'yı saklayabilmek ve işleyebilmek için kullanılan paylaşımlı bir teknolojidir. Bu teknoloji, çeşitli teknoloji işletmelerinin platformlarını uygun maliyetlerle herkesin ulaşabileceği bir ürün haline getirmiştir (Yıldız ve Ağdeniz, 2019: 95).

Günümüzde klasik muhasebe programlarının yerine bulut bilişimin temel alındığı web tabanlı programlar kullanılmaya başlanmıştır. Böylece finansal verilerin her ortamdan yönetilebilen bir sistem içinde olması muhasebe bilgi sisteminin daha hızlı ve esnek olmasını sağlamaktadır (Elitaş ve Özdemir, 2014: 103).

Şekil 2'de muhasebe mensupları ile müşteri arasındaki iletişim yöntemleri görülmektedir. 1990-2000 yıllarında kullanılan yöntem; veri güvenliği zayıflığı ve veri senkronizasyonu sorunu vardır ve bu

yöntem verimsizdir. 2000-2010 yılları arasında muhasebe mensubu ile müşteri arasındaki iletişim bulut yoluyla sağlanmaktadır. Veriler bulut teknolojisine yüklendiği için veri güvenliği kolaylıkla sağlanabilmektedir (Aytekin Erdoğan ve Kavalcı, 2016: 52).

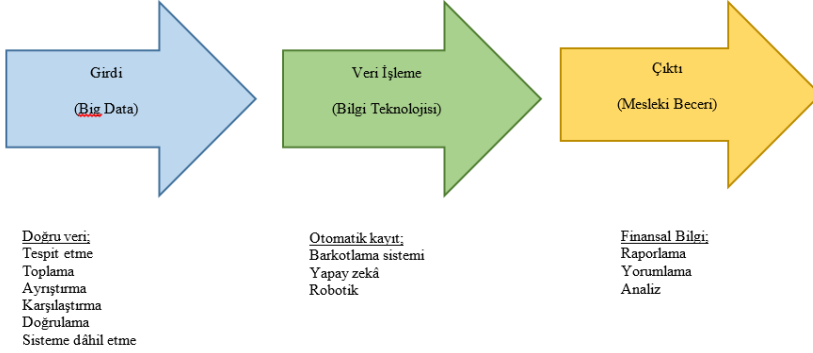
Şekil 2. Muhasebe Şirketi ile Müşteri Arasındaki İletişim
Kaynak: Phillips, 2012: 5-6.

2.4. Big Data

Big data'nın veri kümesinin büyüklüğü, verinin oluşum hızını ve çeşitliliğini ifade etmektedir. Big data'nın kullanımı ile verilerin depolanması, güvenliği, gizliliği, işlenmesi ve analizi, veriye dayalı karar verme gibi problemler ortaya çıkmıştır. Bu problemler çeşitli yapay zekâ teknikleri, veri tabanı yönetimi ve istatistik bilimiyle birlikte çalışılarak çözülebilmektedir (Atalay ve Çelik, 2017: 163). Böylece veriye dayalı kararlar daha istikrarlı bir hale gelerek performans geliştirilebilmektedir. Big data'nın işletmelerde kullanılması ile verilerin ölçme imkânı oluşmakta ve işletme yöneticilerinin kararlarını kişisel olmaktan ziyade kanıtlara dayandırılan bir yapının oluşturulması sağlanmaktadır. Bu durum yönetimin şeffaflık derecesini artırmaktadır (McAfee ve Brynjolfsson, 2012: 62-63).

Şekil 3'te görüldüğü gibi muhasebe mesleği sadece verileri toplayıp kaydetme görevi olmaktan çıkıp, teknolojinin gerektirdiği

şekilde mesleki becerileri kullanarak finansal bilgileri raporlama, yorumlama ve analiz görevini yerine getirmektedir (Gülçin, 2018: 678).

Şekil 3. Teknolojinin Getirdiği Muhasebe Organizasyonu

Kaynak: Gülçin, 2018: 678.

Big data'nın muhasebe sistemindeki avantajları sayesinde hizmet alımı ve sayımı işlemlerinin elektronik ortama aktarılmasından dolayı finansal ürün ve hizmetlerin sayısallaştırılması ve büyük veriyi toplama, saklama ve analiz etme kolaylaşmaktadır. Ancak büyük veriye güvenmeme, verilerin mantıklı ve tutarlı şekilde birleştirilmesi esnasında yaşanabilecek yanlışlıklar, hatalı ve hileli olayları tespit edememe ve zayıf rekabet koşulları muhasebe meslek mensuplarının big data'yı verimli kullanımını engellemektedir (Yılmaz, Bülbül ve Atik, 2017: 84).

Big data ile geleneksel muhasebe yöntemlerinde işletmelerin muhasebe kayıtları dönemsel olarak defterlere kaydedilmesi işlemleri giderek yerini e-deftere bırakmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin muhasebe sistemine eş zamanlı bir şekilde e-defter sistemine kaydedilmesi ile geleneksel sistem yerine modern teknolojiler kullanılmaktadır (Can ve Kıymaz, 2016: 111). Veritabanına girilen verilerden elde edilen raporlarının istenilen zamanda güncel bir şekilde alınması muhasebe bilgi sistemi kullanıcılarına değer yaratmaktadır. Bu durum muhasebe mensubunun geleneksel uygulamalarının yanında danışmanlık ve sistem tasarımı oluşturmaya olanak sunmaktadır (Slyozko ve Zahorodnya, 2017: 1).

Endüstri ile bilişim teknolojilerini bir araya getiren stratejilerden biri de Endüstri 4.0'dır. Bu teknoloji yeryüzündeki tüm cihazları birbirine internet aracılığıyla bağlayan akıllı bir elektronik sistemden oluşmaktadır (Adiloğlu ve Yücel, 2018).

İşletmelerden finansal ve finansal olmayan verileri kaydetmesi ve bu verileri analiz ederek raporlandırması internet bağlantı kapsamının artmasıyla daha hızlı ve karmaşık bir durum oluşturacaktır. Bu teknolojiyi kullanabilmek için yöneticiler ve muhasebe işlerinden sorumlu personellerin, endüstri 4.0 teknolojisine uyum sağlayacak yeni donanımlara sahip olmaları gerekmektedir. Bu durum klasik muhasebe işlemlerinin süresini azaltacaktır (Erturan ve Ergin, 2018: 156).

Endüstri 4.0 ile değişen iş dünyası yapısı gereği geleneksel muhasebe sürecinin yeterli olmadığı ortaya konulmuştur. Nesnelere birbirleri ile iletişime geçtiği günümüzde işletmenin tercümanı olan muhasebecilerin eğitim ve gelişimi oldukça önemlidir (Karacan ve Bayram, 2019: 1168). Endüstri 4.0 ile muhasebeciler artık finansal veri bilimcisi olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda bilgileri değerlendiren, yorumlayan ve karar vericiler için özellikli bilgileri raporlayan ve değerlendiren muhasebecilerin bilgi teknolojilerini daha iyi kullanmaları gerekmektedir (Sürmeli, 2007: 30).

Dolayısıyla günümüz gelişmeleriyle birlikte muhasebe meslek mensuplarının bu sürece ayak uydurabilmesi için geleneksel muhasebe eğitimi sisteminden daha gelişmiş bir eğitim sistemiyle muhasebe meslek mensuplarının yetiştirilmesi gerekli bir hale gelmiştir (Karacan ve Bayram, 2019: 1168).

Sonuç ve Değerlendirme

Muhasebe eğitiminde öğrenciye kazandırılacak yetkinliklerden biri de analitik düşünme becerisidir. Bu yetkinliğin kazandırılması ile işletmeler çevredeki değişimlere ve oluşabilecek risklere daha hızlı tepkiler verebilecektir. Dünya ekonomik formunun 2020’de aradığı yetkinliklerden ilk üçü; karmaşık problemleri çözebilme, eleştirel düşünme ve yaratıcılıktır. İşletmelerin gelişen bilgi teknolojileri ile rekabet olgusu, ileriye dönük planlama ve yeni stratejiler geliştirmeyi zorunlu kılmıştır (Bilginoğlu, 2018: 4-5). Muhasebeciler çağın gereklerine göre yetiştirilmezse gelecekte işsiz kalabilecek çalışanlar arasında kendilerine yer edinebilecektir. Gelecekte muhasebe mesleğini icra edecek olan öğrencilerin ders planlarında yapay zekâ tabanlı derslerin bulunması, muhasebe verilerinden istenilen bilgilerin çıkartılmasını kolaylaştırabilecektir. Nitekim donanımlı muhasebe mensupları yetiştirildiğinde işletmeler gelecekte çıkabilecek olumsuzlukları avantaja çevirebilecektir.

Muhasebe mesleğinin teknolojik yeniliklerden geri kalmaması adına gerek üniversite müfredatlarında gerekse mesleki eğitimlerde teknolojinin gerektirdiği yeni konulara yer verilmelidir. Müfredatlarda teknolojinin gerektirdiği konulara yer verilmesinin yanı sıra bu

konuların pratik olarak uygulanması da önemlidir (Yürekli ve Şahiner, 2017: 160). Bu kapsamda muhasebe meslek üyeleri ile iç içe yapılabilecek çalışmalarla geleneksel kayıt ekleme ve vergisel konuların dışında analiz, yorum ve stratejik planlama gibi konular da öğrenilmiş olabilecektir. Bu yüzden muhasebe eğitiminin yanında iyi bir istatistik, matematik ve teknoloji eğitimi de gerekmektedir. Böylece muhasebe eğitimi alanlar elde ettikleri verilerin anlamlı bilgilere dönüştürülmesi sürecinde yeterli alt yapıya sahip olabilecektir. Ayrıca bu eğitimleri almış kişiler gelecekte danışmanlık hizmeti verebilecek ve denetim faaliyetleri yapabilecek kapasiteye sahip olabilecektir (Erturan ve Ergin, 2018: 160). Özellikle üniversitede muhasebe eğitimi alan bölümlerin ders müfredatlarında yapay zekâ teknikleri, endüstri 4.0 gibi konuların yer alması, gelecekte muhasebe mesleğini yapacak kişilerin eleştirel düşüncelerinde de önemli gelişimler yaratabilecektir.

Bulut bilişim, yapay zekâ ve blockchain gibi teknolojilerin kullanılması manuel veri girişini azaltmakta ve verilerin hızını, kalitesini ve doğruluğunu artırmaktadır. Bu süreçte muhasebecilerin ve tüm finans endüstrisinin önemli bir rolü bulunmaktadır (Gulin vd. 2019: 505).

Günümüzde tüm ülkeleri etkileyen salgın hastalıklar (Covid-19 gibi) çoğu işleri evdeki çalışma ortamına aktarmıştır. Bu durumun salgın hastalık geçtiğinde ya da bilim insanların bahsettiği üzere yeni bir salgının ortaya çıkma ihtimaline karşı olarak kalıcı olabileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla hiçbir şey eskisi gibi olmayarak bulut bilişimin, e-faturanın, e-denetimin ve böylece e-muhasebe hizmetlerinin günümüz klasik muhasebe anlayışını yıkararak pek çok kişinin mesleği bırakmasını sağlayabilecektir. Nitekim günümüz gereklerine uygun olarak yapılamayan işletmeler ve bu gereklere uyum sağlayamayan meslek mensuplarının tarihin karanlık sayfalarına gömülebilmesi olasıdır. Bu bağlamda muhasebe meslek mensuplarının, işletmelerin ve kamunun günümüz koşullarına uyum sağlayabilmesi için gerekli girişimlerde bulunmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- ACCA (2020). An Introduction To Professional Insights. <https://www.accaglobal.com/in/en/professional-insights/intro-pi.html> (Erişim Tarihi: 6.6.2020).
- Adiloğlu, B. ve Yücel, G. (2018). Dijitalleşme Muhasebe Mesleği İçin Bir Tehdit mi, Yoksa Bir Fırsat mı?, *XX. Türkiye Muhasebe Kongresi Tam Metni içinde* (s. 5-6).
- Akhter, A. ve Sultana, R. (2018). Sustainability of Accounting Profession at the Age of Fourth Industrial

- Revolution. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 8 (4), 139-158.
- Akyel, N. ve Yıldız, Ş. (2018). Lisans Seviyesindeki Muhasebe Eğitiminde İhtisas Muhasebesi Derslerinin Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Özel Sayı, 253-271.
- Altay, O., Gurgenc, T., Ulas, M. ve Özel, C. (2020). Prediction of Wear Loss Quantities of Ferro-Alloy Coating Using Different Machine Learning Algorithms. *Friction*, 8 (1), 107-114.
- Altunbaşak, T.A. (2018). Blok zincir (Blockchain) Teknolojisi ile Vergilendirme. *Maliye Dergisi*, 174, 360-371.
- Aslan, Ü. ve Özerhan, Y. (2017). Big Data, Muhasebe ve Muhasebe Mesleği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19 (4), 862-883.
- Atalay, M. ve Çelik, E. (2017). Büyük Veri Analizinde Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi Uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 155-172.
- Aytekin, A., Erdoğan, Y. ve Kavalcı, K. (2016). Yeni Bir İş Modeli: Muhasebe Alanında Bulut Bilişim. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12, 46-62.
- Baldwin, A.A., Brown, C.E. ve Trinkle, B.S. (2007). Opportunities for Artificial Intelligence Development in the Accounting Domain: The Case for Auditing. *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management: International Journal*, 14 (3), 77-86.
- Bilginoğlu, F. (2018). İşletme Eğitimi Üzerine Düşünceler. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 16 (59), 3-6.
- Can, A.V. ve Kıymaz, M. (2016). Bilişim Teknolojilerinin Perakende Mağazacılık Sektörüne Yansımaları: Muhasebe Departmanlarında Endüstri 4.0 Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 107-117.
- Çıtak, F. ve Başkan, T.D. (2020). Muhasebedeki Elektronik Gelişmelerin Muhasebe Meslek Etiğine Etkisi: Kırıkkale İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısı Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22, 249-270.
- Deng, L. (2012). Three Classes of Deep Learning Architectures and Their Applications: A Tutorial Survey. *APSIPA Transactions on Signal And Information Processing*.
- Deng, L. ve Yu, D. (2014). Deep Learning: Methods and Applications. *Foundations and Trends In Signal Processing*, 7 (3-4), 197-387.
- Ding, K., Lev, B., Peng, X., Sun, T. ve Vasarhelyi, M. A. (2020). Machine Learning Improves Accounting Estimates: Evidence

- From Insurance Payments. *Review of Accounting Studies*, 25 (3), 1098-1134
- Elitaş, C. ve Özdemir, S. (2014). Bulut Bilişim ve Muhasebede Kullanımı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 6 (2), 93-108.
- Erkan, M., Eltaş, C. ve Ceran, Y. (2014). *Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erturan, İ.E. ve Ergin, E. (2018). Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme: Endüstri 4.0 Etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (72), 153-165.
- Frey, C.B. ve Osborne, M.A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs To Computerisation?. *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Gagar, A. (2019). Yapay Zekâ ve Yapay Zekânın Muhasebe Mesleğine Olan Etkileri: Türkiye'ye Yönelik Fırsat ve Tehditler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 389-394.
- Gulin, D., Hladika, M. ve Valenta, I. (2019). Digitalization and the Challenges for the Accounting Profession. *Business Administration & Business Economics, Marketing, Accounting*, 5 (1), 502-511.
- Gülçin, K. (2018). Muhasebe Mesleğinin Gelişimi Ve Meslek Mensuplarının Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (58), 669-682.
- ICAEW (Institute of Chartered Accountants in England and Wales) (2018). Big Data and Analytics - What's New?. <https://charteredaccountantsworldwide.com/wp-content/uploads/2018/07/what-is-new-about-big-data-v2-2.pdf> (Erişim Tarihi: 6.6.2020).
- Karacan, S. ve Bayram, G. (2019). Muhasebe Eğitimi Ve Muhasebe Meslek Mensubunun Nitelikleri Üzerine Endüstri 4.0 Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (68), 1163-1168.
- Karajovic, M., Kim, H.M. ve Laskowski, M. (2019). Thinking outside the Block: Projected Phases of Blockchain Integration in the Accounting Industry. *Australian Accounting Review*, 29 (2), 319-330.
- Kaya, C.T., Türegün, N. ve Aluç, E. (2018). İş Hayatındaki Teknoloji Eksenli Değişimlerin Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerine Etkisi. *XXXVII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*.
- Kaya, G.A. (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Hakkındaki Görüşleri: Elazığ'da Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), 115-132.

- Kwilinski, A. (2019). Implementation of Blockchain Technology in Accounting Sphere. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 23 (2), 1-6.
- Lawson, R. ve White, L.R. (2018). Maintaining Relevance in-the Digital Age: In the Face of Technological Change, the Management Accounting Profession Needs To Refocus On Providing Actionable Cost Information to Support Internal Decision Making--Or Risk Becoming Obsolete. *Strategic Finance*, 99 (10), 26-32.
- McAfee, A. ve Brynjolfsson, E. (2012). Big Data: The Management Revolution. *Harvard Business Review*, 90 (10), 60-68.
- Moudud-UI-Huq, S. (2014). The Role of Artificial Intelligence in the Development of Accounting Systems: A Review. *IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 13 (2), 7-19.
- Nabiyev, V.V. (2005). *Yapay Zeka; Problemler-Yöntemler- Algoritma*. Ankara:Seçkin Yayıncılık.
- Orhan, B. (2017). *Bilgi Teknolojilerindeki Gelişmelerin Muhasebe Meslek Mensuplarının Verimliliğine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Phillips, B.A. (2012). How Cloud Computing Will Change Accounting Forever. <https://docplayer.net/2537016-How-the-cloud-will-change-accounting-forever.html> (Erişim Tarihi: 6.6.2020).
- Sevli, O. (2011). *Bulut Bilişim ve Eğitim Alanında Örnek Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Slyozko, T. ve Zahorodnya, N. (2017). The Fourth Industrial Revolution: The Present and Future of Accounting and the Accounting Profession. *Polgari Szemle*, 12, 1-8.
- Smith, S.S. (2018). Blockchain Augmented Audit–Benefits and Challenges for Accounting Professionals. *The Journal of Theoretical Accounting Research*, 14 (1), 117-137.
- Stancheva-Todorova, E. (2018). How Artificial Intelligence Is Challenging Accounting Profession. *Journal of International Scientific Publications Economy & Business*, 12, 126-141.
- Stancheva-Todorova, E. (2019). Are Accounting Educators Ready to Embrace the Challenges Of Industry 4.0. *Industry 4.0*, 4 (6), 309-312.
- Sürmeli, F. (2007). Muhasebe Eğitiminde e-Değişimi Yakalamak. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (33), 28-30.
- Tanrıverdi, M., Uysal, M. ve Üstündağ, M.T. (2019). Blokzinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir?: Alanyazın İncelemesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 12 (3), 203-217.

- Tapscott, D. ve Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How The Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, And The World*. New York: Penguin.
- Tekbas, I. (2018). The Profession of the Digital Age: Accounting Engineering. <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/preparing-future-ready-professionals/discussion/profession-digital-age-accounting> (Erişim Tarihi: 6.6.2020).
- Türker, M. (2018). Dijitalleşme Sürecinde Küresel Muhasebe Mesleğinin Yeniden Şekillenmesine Bakış. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (1), 202-235.
- Whitman, C. ve Sobczak, M. (2018). AI: Overrated or the Future of Accounting. *Undergraduate Student Research Awards*, 45, 1-26.
- Yıldız, B. ve Ağdeniz, Ş. (2019). Denetim 4.0'ın Teknolojik Altyapısı. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (58), 83-102.
- Yılmaz, B., Bülbül, S. ve Atik, M. (2017). Büyük Verinin (Big Data) Muhasebe Üzerindeki Etkisi ve Muhasebeye Sağladığı Katkıların İncelenmesi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 27 (1), 79-112
- Yücel, G. ve Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.
- Yürekli, E. ve Şahiner, A. (2017). Muhasebe Eğitimi ve Endüstri 4.0 İlişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (55), 152-162.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 289-310
ISSN: 1302-6879

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Hisse Senedi Getirisi, Kârlılık Durumu ve Bağımsız Denetim Görüşü Perspektifinde TOPSIS Yöntemi ile Analizi
Analysis of Corporate Governance Rating Grades' Stock Return, Profitability Circumstance and TOPSIS Method in the Perspective of Independent Audit View

• Hakan VARGÜN*
Murat DOĞAN**

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik Bölümü, Karabük/Türkiye. Asst. Prof., Karabük University, Faculty of Business, Department of International Business, Karabük /Turkey. hakanvargun@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7781-0912

** Mali Hiz. Uzm., Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük/Türkiye. Financial Services Specialist, Karabük University, Graduate Training Institute, Karabük / Turkey. muratdogan@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4139-8521

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
02/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
13/01/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atf: Vargün, H. & Doğan, M. (2021). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Hisse Senedi Getirisi, Kârlılık Durumu ve Bağımsız Denetim Görüşü Perspektifinde TOPSIS Yöntemi ile Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 289-310

Citation: Vargün, H. & Doğan, M. (2021). Analysis of Corporate Governance Rating Grades' Stock Return, Profitability Circumstance and TOPSIS Method in the Perspective of Independent Audit View. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 289-310

Öz

Kurumsal yönetim, işletmelerde yatırımcıların, çalışanların ve toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve korunması bakımından önemlidir. İşletmelerin kurumsallaşma yolundaki eğilim ve yeteneklerinin belirleyicisi olan kurumsal yönetim, aynı zamanda işletme paydaşlarına kurumsal yönetim raporları aracılığıyla önemli bilgiler sağlayan bir yönetim tarzıdır. Kurumsal yönetim raporlarında yer alan bilgilerin derecelendirme şirketleri tarafından incelenerek derecelendirilmesi sonucu elde edilen kurumsal yönetim derecelendirme notları ile işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine ne derece uyum sağladıkları konusunda sağlıklı bilgiler elde edilmektedir. Bu araştırmanın amacı işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile hisse senedi yıllık getirisi, kar-zarar durumu ve bağımsız denetim görüşü arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını incelemektir. Bu amaçla araştırmanın veri setini BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde yer alan şirketlerin 2016, 2017 ve 2018 yıllarında yayımladıkları veriler oluşturmaktadır. Elde edilen veriler çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS Yöntemi aracılığıyla analiz edilmiş olup çalışmanın sonucunda işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile hisse senedi yıllık getirisi, kar-zarar durumu ve bağımsız denetim görüşü arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal yönetim, kurumsal yönetim derecelendirme notları, TOPSIS yöntemi.

Jel Kodları: G30, M40, M41, M42.

Abstract

Corporate governance is important for the conservation and protection of the interests of investors, employees and the community in businesses. Corporate governance, which is the determinant of the trends and capabilities of enterprises towards institutionalization, is also a management style that provides important information to business stakeholders through corporate governance reports. The information in the corporate governance report, with the corporate governance rating notes obtained by rating companies, healthy information is obtained about the degree to which companies comply with corporate governance principles. The purpose of this study is to examine whether there is a significant relationship between the corporate governance ratings of the companies and annual stock return, profit and loss circumstance and independent audit view. With this purpose, the data set of the study consists of the data published by the companies included in the BIST Corporate Governance Index (XKURY) in 2016, 2017 and 2018. The data obtained were analyzed through the TOPSIS Method, which is one of the multi-criteria decision making methods, and as a result of the study, it was determined that there was no significant relationship between the corporate management ratings of the companies and annual stock return, profit-loss situation and independent audit view.

Keywords: Corporate governance, corporate governance ratings, TOPSIS method.

Jel Codes: G30, M40, M41, M42.

Giriş

Küresel çapta birçok ülkedeki sermaye piyasalarının hızla gelişmesi sermayenin daha fazla hareketliliğine yol açmıştır. Sermaye piyasası aracı çeşitliliğinin artması sermaye piyasalarına olan ilgiyi de her geçen gün arttırmıştır. Bu süreçte ekonominin göstergesi niteliğinde olan borsaların sermaye piyasalarının gelişmesinde ve yatırımcıların piyasalara girmesinde önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. İşletmelerin sermaye piyasalarının imkanlarından yararlanarak sermaye maliyetlerini azaltma istekleri ve sınai mülkiyeti tabana yayarak riski azaltma çabaları doğal olarak birçok işletmenin halka açılmasında itici güç olmuştur. Çok sayıda fon talep edenler ile fon arz edenlerin bir piyasa ortamında bir araya gelmesi ve çok sayıdaki işlemlerin varlığı sermaye piyasalarının yasal mevzuat ile korunmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla sermaye piyasalarında önemli bir aktör olan işletmelerin sermaye piyasası düzenlemelerine azami ölçüde uyması gerekmektedir. Bu çerçevede işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerini benimsemeleri ve bu ilkeler ışığında faaliyetlerini sürdürmeleri önemlidir. Pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu olmak üzere dört temel ilke çerçevesinde temellendirilen kurumsal yönetim ilkeleri bir işletme

tarafından yapılacak tüm eylemlerde bu ilkelerin rehber edinilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Sorumlu işletme bilincini öne çıkaran bu ilkeler perspektifinde yönetilen işletmelerin şeffaf ve hesap verebilir yönetim anlayışını tüm işletme süreçlerine ve paydaşlara aksettirmesi ile birlikte işletmenin sürekliliği de güvence altına alınmış olmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, kurumsal yönetim endeksinde işlem gören işletmelerin yayımladıkları kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirme notları ile işletmelerin hisse senedi getirileri, kar-zarar durumları ve denetim raporu görüşleri ile arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını ortaya koymaktır.

1. Kurumsal Yönetim ve Derecelendirme

Kurumsal yönetim, pay sahiplerinin menfaatlerini gözeten, küçük miktarda yatırımları bulunan bireysel yatırımcıların menfaatlerini de en iyi şekilde koruyacak şekilde kararlar alabilen, faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde kredi kuruluşlarının, müşterilerin, iş ortaklarının ve çalışanların haklarını gözeten ve karar alma süreçlerinde söz konusu çıkar gruplarının görüş ve önerilerini dikkate alan, devlet, medya ve sivil toplum kuruluşları ile sürekli sağlıklı bir şekilde iletişim halinde olan yönetim kurulu odaklı bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir (Cengiz, 2013: 408). Günümüze kadar birçok ülkede ortaya çıkan krizler ve çeşitli bilim dallarına vaka analizi olarak konu olan şirket iflasları, hileli finansal raporlama yolu ile yatırımcıların zarara uğratılması ve bunun gibi pek çok olumsuz durum karşısında işletmelerin bir taraftan sürekliliklerini sağlayabilmeleri ve diğer taraftan da yatırımcıların menfaatlerini korumaları piyasalardaki istikrar süreci açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda işletmelere daha fazla güven duyulması ve işletmelerin kurumsallaşması adına kurumsal yönetim ilkeleri hazırlanmış ve 1999 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından bu ilkeler yayınlanmıştır. Yayınlanan bu ilkeler pay sahiplerinin hakları, pay sahiplerinin eşit işlem görmesi, doğrudan çıkar sahiplerinin rolü, kamuoyuna açıklama yapma yükümlülüğü ve şeffaflık olmak üzere beş ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkeler ışığında her ülke kendi piyasa koşullarına, ticari hayatın gerekliliğine ve yasal mevzuata uygun şekilde kurumsal yönetim ilkelerini hazırlayarak yayınlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de sermaye piyasalarının düzenlenmesine ve denetlenmesine yetkili kuruluş olan Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 2003 yılında kurumsal yönetim ilkeleri belirlenmiş ve yayınlanmıştır. Söz konusu ilkeler pay sahipleri, menfaat sahipleri, yönetim kurulu ve kamuyu aydınlatma ve şeffaflık olmak üzere dört temel ilkeden oluşmaktadır (Dölen, 2015: 67).

Kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporu hazırlayan işletmelerin söz konusu raporlarında belirttiği hususların Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan Kurumsal Yönetim Tebliği'ne uyum sağlayıp sağlamadığının belirlenmesi amacıyla yapılan değerlendirmeler neticesinde Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Derecelendirme Raporları yayınlanmaktadır. İşletmeler söz konusu derecelendirme raporlarını kamuoyu ile paylaşarak kurumsal yönetim yolculuğunda hangi aşamada olduklarını ortaya koymaktadır. Kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirme notu 7 ve üzerinde olan işletmelerin hisse senetleri BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde işlem görmeye hak kazanmakta ve bu sayede işletmelerin kurumsal itibarlarına da katkı sağlamış olmaktadır.

2. Literatür Araştırması

Literatür yazınında kurumsal yönetim alanında birçok çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda işletmelerin kurumsal yönetim uygulamaları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında; Uygurtürk ve Korkmaz (2012) tarafından İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) kote olan 13 ana metal sanayi işletmesinin 2006-2010 döneminde yayımladıkları mali tablolarından faydalanılarak işletmelerin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmek istendiği çalışmada, bahsi geçen işletmelerin analiz dönemindeki finansal performans puanlarında büyük çoğunlukla sapmaların olduğu görülmüştür. Durak ve Taşkın (2014) yaptıkları çalışmada kurumsal yönetim uygulamalarının BİST'de işlem gören işletmelerin performansı üzerinde etkili olan toplam faktör verimliliği ve etkinlik göstergeleri üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemişlerdir. Araştırma bulguları doğrultusunda ikinci büyük hissedarın payının işletmenin performansı üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu ancak birleşik liderlik ve yönetim kurulu gibi unsurların ise işletmenin performansı üzerinde negatif bir etkisinin olduğu üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde Erdur ve Kara (2014) tarafından yapılan çalışmada, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk düzeyleri ile finansal performansları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığı araştırılmış ve elde edilen bulgulara göre işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk düzeyleri ile işletmenin piyasa değeri/defter değeri, özsermaye karlılığı, aktif karlılığı, kaldıraç oranı ve karlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu buna karşın satışlar ve satış karlılığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Kara vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada ise kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim seviyeleri ile finansal performansları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı

araştırılmıştır. Bu amaçla analiz kapsamındaki işletmelerin 7 yıllık verileri dikkate alınmış ve analiz sonuçlarına göre işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile Tobin'q oranı ve kaldıraç oranları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu, buna karşılık kurumsal yönetim düzeyi ile özsermaye karlılığı, aktif karlılığı, satış karlılığı ve net kar arasında bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Karakoç vd. (2016) kurumsal yönetim endeksinde işlem gören 5 işletmenin 8 yıllık kurumsal derecelendirme notları ile finansal performansları çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile sıralama yapılarak karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre işletmelerin finansal performans sıralaması ile kurumsal derecelendirme notları sıralaması arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir. Ünlü vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada kurumsal yönetim endeksinde bulunan ve bulunmayan işletmelerin finansal performansları çok kriterli karar verme yöntemlerine göre değerlendirilmiş ve analiz sonucunda işletmelerin finansal performanslarında bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Kayalı ve Doğan (2018) kurumsal yönetim endeksinde işlem gören imalat işletmelerinin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile finansal başarıları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları arttıkça finansal başarılarının da arttığını belirlemiştir.

Literatür araştırmasında kurumsal yönetim ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yanı sıra kurumsal yönetim ile hisse senedi getirileri ve karlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara da yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Aksu ve Aytakin (2015) tarafından kurumsal yönetim endeksinde işlem gören işletmelerin 6 yıllık dönemde kurumsal yönetim ilkelerine uyum notları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki düzeyinin belirlenmek istendiği çalışmada hisse senedi getirilerinde anlamlı farklılıklar olduğu ve çalışma kapsamında incelenen dönemlerin bazısında kurumsal yönetim ilkelerine uyum notunun işletmelerin hisse senedi getirileri üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ağca ve Önder (2016) tarafından yapılan çalışmada işletmelerin kurumsal yönetim yapılarını kar yönetiminde bir etkisinin olup olmadığı ve kar yönetimini sınırlandıran bir kurumsal yönetim faktörünün bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Araştırma ile blok sahiplik ve yönetsel sahiplik ile denetim komitesi ve yönetim kurulunun büyüklüğünün kar yönetimini destekleyen bir faktör olduğu, buna karşılık yönetim kurulu ve denetim komitesinin bağımsızlığının kar yönetimini sınırlandıran bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

Literatür araştırmasına göre araştırmaların birçoğunun genel olarak kurumsal yönetim ile finansal performans arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerinde olduğu görülmektedir. Kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporlarına verilen notlar ile işletmelerin hisse senedi getirileri, karlılık durumları ve bağımsız denetçi görüşleri arasındaki ilişki düzeyini ölçmek amacıyla yapılan bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada önceki çalışmalardan farklı olarak kullanılan değişken bağımsız denetim görüşüdür. Bu değişkenin kullanılmasındaki neden ise finansal bilgi kullanıcıların yatırım ve stratejik kararlarını verirken dikkate aldığı en önemli değişkenlerden biri olmasıdır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın amacı işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile hisse senedi yıllık getirisi, kar-zarar durumu ve bağımsız denetim görüşü arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını incelemektir. Araştırma kapsamında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde hisse senetleri işlem gören işletmelerin 2016, 2017 ve 2018 dönemlerine ait kurumsal web sayfalarında ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yayımladıkları faaliyet raporlarından ve kurumsal yönetim derecelendirme raporlarından elde edilen veriler analize dahil edilmiştir. Hisse senedi getiri hesaplamasında hisse senetlerinin yıl sonu fiyatlarından yıl başındaki fiyatlarının çıkarılması sonucu elde edilen değer yıl başındaki fiyatlara oranlanması dikkate alınmıştır. Analize dahil edilen kriterler; kurumsal yönetim derecelendirme notları, yıllık hisse senedi getirisi, kar-zarar sonuçları ve bağımsız denetim raporunda yer alan görüşlerdir. Kriterlerin ağırlıklandırma oranları ise sabit alınmıştır.

Araştırma sürecinde birtakım kısıtlar bulunmaktadır. Bu kapsamda endekste yer alan işletmelerden Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş. ve Enerjisa Enerji A.Ş.'nin 2019 yılından itibaren kurumsal yönetim endeksine dahil olmaları nedeniyle daha önceki dönemlerde yayımlanmış olan kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirme raporları bulunmamaktadır. Bununla birlikte Halk Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. ve Tat Gıda Sanayi A.Ş.'nin 2017 yılından itibaren kurumsal yönetim endeksine dahil olmaları nedeniyle 2016 yılına ait yayımlanmış olan bir kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirme raporları bulunmamaktadır. Söz konusu kısıtlardan ötürü analiz sürecinde homojenliğin sağlanması amacıyla 4 şirket kapsam dışında tutulmuştur. Dolayısıyla BİST Kurumsal Yönetim

Endeksi'nde yer alan işletmelerden sadece 45'i çalışmanın ana kütesini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamına dahil edilen işletmeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamındaki İşletmeler

İşletme Adı	BİST Kodu
AG Anadolu Grubu Holding A.Ş.	AGHOL
Akiş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	AKSGY
Akmerkez Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	AKMGY
Aksa Akrilik Kimya Sanayii A.Ş.	AKSA
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	ALBRK, ALK
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	ANSGR
Anadolu Efes Biraçılık ve Malt Sanayii A.Ş.	AEFES
Arçelik A.Ş.	ARCLK
Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	ASELS
Aygaz A.Ş.	AYGAZ
Coca-Cola İçecek A.Ş.	CCOLA
Creditwest Faktoring A.Ş.	CRDFA
Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	DOHOL
Doğuş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	DGGYO
Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.	DOAS
Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş.	ENKAI
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	EREGL
Garanti Faktoring A.Ş.	GARFA
Global Yatırım Holding A.Ş.	GLYHO
Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.	HURGZ
İhlas Ev Aletleri İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş.	IHEVA
İhlas Holding A.Ş.	IHLAS
Lider Faktoring A.Ş.	LIDFA
Logo Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.	LOGO
Migros Ticaret A.Ş.	MGROS
Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.	OTKAR
Park Elektrik Üretim Madencilik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	PRKME
Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	PGSUS
Pınar Entegre Et ve Un Sanayii A.Ş.	PETUN
Pınar Su ve İçecek Sanayi ve Ticaret A.Ş.	PINSU
Pınar Süt Mamulleri Sanayii A.Ş.	PNSUT
Şekerbank T.A.Ş.	SKBNK
Tav Havalimanları Holding A.Ş.	TAVHL
Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	TOASO
Turcas Petrol A.Ş.	TRCAS
Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	TUPRS
Türk Prysmian Kablo ve Sistemleri A.Ş.	PRKAB
Türk Telekomünikasyon A.Ş.	TTKOM
Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.	TTRAK
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	GARAN
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	HALKB
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	TSKB
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.	SISE
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	VESTL
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	YKBNK

Analiz kapsamındaki işletmelere ait bağımsız denetim raporu görüşlerinin niteliksel olmasından dolayı değer ataması yapılarak nicel hale getirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ağırlıkları belirlemek için literatürde açıklanan çeşitli yöntemler vardır. En sık kullanılan yöntemlerden biri de Roberts ve Goodwin (2003) tarafından geliştirilen

doğrudan derecelendirme yöntemidir. Doğrudan derecelendirme yöntemi, her kriterin önemini temsil etmesi için bir karar vericiden puan alınmasıdır. Likert ölçekli bir ankette kullanılan ölçeklere benzer şekilde genellikle 1-5, 1-7 veya 1-10 sayıları önem derecelerini belirtmek için kullanılır. Bu kapsamda yapılan bir çalışmada, en az önemli (0,25) ile en önemli (1) arasında değişen 4 puanlık bir ölçekte derecelendirme ağırlıkları elde edilmiştir (Hajkowicz vd., 2000). Karar verici olarak belirlenen bağımsız denetçilerden Türkiye Denetim Standartları'na göre bağımsız denetim raporunda yer alan görüşlerin önem derecelerinin belirlenmesi istenmiştir. Bu bağlamda bağımsız denetçiler tarafından verilen görüşlerin önem dereceleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Bağımsız Denetim Görüşlerinin Ağırlıklandırılması

Bağımsız Denetim Görüşleri	Ağırlıklandırılmış Değer
Olumlu Görüş	1
Şartlı Görüş Bildirme	0,75
Görüş Bildirmekten Kaçınma	0,50
Olumsuz Görüş	0,25

3.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yönteminden yararlanılmıştır. Bu bölümde TOPSIS yöntemi ile ilgili olarak genel bilgiler ve yöntemin uygulanmasında izlenmesi gereken adımlar açıklanmıştır. Öncelikle TOPSIS yöntemi ilk olarak Hwang ve Yoon tarafından önerilerek literatüre kazandırılmıştır (Hwang ve Yoon, 1981). Bu yöntemle göre karar almada dikkate alınan alternatifler arasından en iyi alternatifi belirlerken, pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olanı alınmalıdır (Benítez, 2007: 544-555). Pozitif ideal çözüm, fayda kriterlerini en üst düzeye çıkararak ve maliyet kriterlerini en aza indiren bir çözümdür; buna karşın negatif ideal çözüm ise maliyet kriterlerini en üst düzeye çıkarır ve fayda kriterlerini en aza indirir (Wang ve Elhag, 2006: 309-319). Diğer bir deyişle, pozitif ideal çözüm, kriterlere ulaşılabilen en iyi değerlerden, negatif ideal çözüm ise kriterlere ulaşılabilen en kötü değerlerden oluşur (Ertuğrul ve Karakaşoğlu, 2009: 702-715). Bu bağlamda TOPSIS yönteminin etkin bir şekilde uygulanması amacıyla aşağıda belirtilen altı temel adımın izlenmesi gerekmektedir (Mahmoodzadeh, 2007: 333-338);

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

Öncelikle bu adımda alternatiflerin sıralanması için bir karar matrisi oluşturulur. A matrisi başlangıç matrisi olarak tanımlanmış ve matrisin yapısı aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

A matrisinde m karar noktası sayısını, n ise değerlendirme faktörü sayısını göstermektedir.

Adım 2: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

A matrisinde yer alan verilerden yararlanarak normalize edilmiş karar matrisini (R) aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplamak mümkündür.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n \quad (1)$$

R matrisi aşağıdaki gibi elde edilmektedir.

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 3: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

Değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık değerleri (w_j) ile normalize karar matrisi çarpılarak ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulur. Ağırlıklı normalize edilmiş değer V_{ij} olarak elde edilir. V_{ij} matrisini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 4: İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümün Belirlenmesi

Ağırlıklı normalize edilmiş matriste her bir sütunda yer alan maksimum ve minimum değerler tespit edilmektedir. Sırasıyla;

$$A^+ = \{V_1^+, V_2^+, \dots, V_n^+\} \text{ (maksimum değerler)}$$

$$A^- = \{V_1^-, V_2^-, \dots, V_n^-\} \text{ (minimum değerler)}$$

Adım 5: Alternatifler Arasındaki Mesafe Ölçülerinin Hesaplanması

Boyutsal öklid mesafesini kullanarak maksimum ve minimum ideal noktalara olan uzaklık değerleri hesaplanır. Maksimum ideal noktadan uzaklık ölçüsü S_i^+ , minimum ideal noktadan uzaklık ölçüsü ise S_i^- ile gösterilir.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m$$

Burada hesaplanacak olan S_i^+ ve S_i^- sayısı karar noktası sayısı kadar olmaktadır.

Adım 6: İdeal Çözüme Göreceli Yakınlığın Hesaplanması

Son adımda ise ideal çözüme göreceli yakınlık (C_i^+), maksimum ve minimum ideal noktalarının uzaklık ölçülerinden yararlanılarak hesaplanır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad i = 1, \dots, m$$

Formüldeki C_i^+ değeri 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Alternatifler 1'e yaklaştıkça ideal çözüme de yaklaşmaktadırlar. Başka bir deyişle, alternatiflerin diğer alternatiflere göre daha büyük indeks değerleri, daha iyi performans gösterdikleri anlamına gelmektedir. Son olarak C_i^+ değerleri karşılaştırılarak alternatifler sıralanır.

3.3. Analiz ve Bulgular

Çalışma kapsamındaki işletmelerin 2016-2018 dönemi verileri ve belirlenen kriterler ile karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisinin alternatifleri BİST Kurumsal Yönetim Endeksi

(XKURY)'nde yer alan işletmeler olup, kriterler ise ayrıntılı literatür araştırması yapılması sonucunda belirlenmiştir. İşletmelerin yıl bazında oluşturulan karar matrislerine TOPSIS yöntemi uygulanmış olup, 2016 yılına ilişkin karar matrisi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. 2016 Yılı Karar Matrisi

İşletme	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu	Hisse Getirisi Değişim	Senedi (Yıllık %)	Kar-Zarar Sonucu (Bin TL)	Tablo	Bağımsız Denetim Raporu Görüşü
AGHOL	9,19	0,0816		-376.046		1
AKSGY	9,44	0,2986		169.929		1
AKMGY	9,22	0,2875		7.782		1
AKSA	9,60	-0,1130		125.798		1
ALBRK, ALK	8,75	-0,0916		217.609		1
ANSGR	9,30	0,2063		102.104		1
AEFES	9,58	-0,0470		-70.795		1
ARCLK	9,52	0,5474		1.299.912		1
ASELS	9,15	-0,2576		795.191		1
AYGAZ	9,36	0,2103		415.670		1
COLA	9,45	-0,1266		-28.394		1
CRDFA	8,45	0,0256		25.392		1
DOHOL	9,40	0,3333		-219.223		1
DGGYO	8,92	0,2299		58.651		1
DOAS	9,51	-0,2018		237.688		1
ENKAI	9,18	0,2659		1.776.611		1
EREGL	9,02	0,7365		1.516.438		1
GARFA	9,26	0,2011		19.716		1
GLYHO	8,99	-0,0242		129.904		1
HURGZ	9,28	0,1935		-72.464		1
IHEVA	8,08	-0,0333		-720.019		1
IHLAS	8,05	0,3636		63.088		1
LIDFA	9,09	1,9679		21.368		1
LOGO	9,12	0,2083		45.339		1
MGROS	9,50	0,0275		-300.157		1
OTKAR	9,32	0,4375		69.725		1
PRKME	9,08	-0,2609		-21.665		1
PGSUS	9,17	-0,1652		-133.731		1
PETUN	9,26	-0,0714		59.689		1
PINSU	9,38	-0,4840		-19.484		1
PNSUT	9,24	-0,0210		60.020		1
SKBNK	9,19	-0,3059		125.897		1
TAVHL	9,54	-0,2069		424.341		1
TOASO	9,14	0,3155		970.228		1
TRCAS	9,48	0,0139		18.006		1
TUPRS	9,42	-0,0035		1.793.267		1
PRKAB	9,09	-0,1894		20.236		1
TTKOM	9,02	-0,0112		-724.340		1
TTRAK	9,15	0,0917		369.796		1
GARAN	9,27	0,0917		5.147.759		1
HALKB	9,30	-0,0834		2.558.265		1
TSKB	9,53	-0,0342		476.445		1
SISE	9,44	0,2395		743.358		1
VESTL	9,36	0,2802		167.719		1
YKBNK	9,34	0,0652		2.932.860		1

Kamuyu Aydınlatma Platformu ve işletmelerin web sayfalarında 2017 yılına ait yayımlanmış oldukları faaliyet raporlarından

elde edilen veriler ve bağımsız denetçi görüşlerinin önem dereceleri ile oluşturulan karar matrisi Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. 2017 Yılı Karar Matrisi

İşletme	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu	Hisse Senedi Getirisi (Yıllık % Değişim)	Kar-Zarar Tablo Sonucu (Bin TL)	Bağımsız Denetim Raporu Görüşü
AGHOL	9,20	0,8415	-130.050	1
AKSGY	9,49	0,1341	490.551	1
AKMGY	9,37	0,0069	7.781	1
AKSA	9,63	0,3967	294.971	1
ALBRK, ALK	8,81	0,2917	237.093	1
ANSGR	9,30	0,6062	205.515	1
AEFES	9,58	0,3297	149.420	1
ARCLK	9,52	0,0356	842.949	1
ASELS	9,20	1,5896	1.387.770	1
AYGAZ	9,36	0,3436	577.019	1
CCOLA	9,45	0,0246	237.627	1
CRDFA	8,53	-0,1758	22.970	1
DOHOL	9,41	0,1299	-471.545	1
DGGYO	9,17	-0,2394	54.066	1
DOAS	9,63	-0,0658	183.232	1
ENKAI	9,18	0,1335	2.567.736	1
EREGL	9,22	0,9686	3.753.755	1
GARFA	9,32	0,5377	27.603	1
GLYHO	9,05	1,2147	329.154	1
HURGZ	9,13	0,8108	-264.505	1
IHEVA	8,20	0,8214	-860.602	1
IHLAS	8,15	0,8276	42.746	1
LIDFA	9,10	-0,0475	23.112	1
LOGO	9,08	0,1309	50.829	1
MGROS	9,58	0,5431	512.706	1
OTKAR	9,33	-0,0593	99.423	1
PRKME	9,08	1,0145	487.367	1
PGSUS	9,25	1,3587	502.248	1
PETUN	9,29	-0,0638	59.312	1
PINSU	9,46	0,0000	-19.716	1
PNSÜT	9,26	-0,2033	47.083	1
SKBNK	9,27	0,5250	112.150	1
TAVHL	9,62	0,6123	718.234	1
TOASO	9,15	0,3611	1.282.818	1
TRCAS	9,57	0,6190	65.514	1
TUPRS	9,47	0,7234	3.811.546	1
PRKAB	9,11	0,1759	8.142	1
TTKOM	9,18	0,2105	1.135.532	1
TTRAK	9,21	0,0375	320.756	1
GARAN	9,51	0,4124	6.387.974	1
HALKB	9,38	0,1529	3.725.462	1
TSKB	9,54	0,0213	595.668	1
SISE	9,48	0,2368	1.225.420	1
VESTL	9,49	0,1791	55.108	1
YKBNK	9,43	0,2690	3.614.158	1

Kamuyu Aydınlatma Platformu ve işletmelerin web sayfalarında 2018 yılına ait yayımlanmış oldukları faaliyet raporlarından elde edilen veriler ve bağımsız denetçi görüşlerinin önem dereceleri ile oluşturulan karar matrisi Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. 2018 Yılı Karar Matrisi

İşletme	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu	Hisse Getirisi Değişim	Senedi (Yıllık %)	Kar-Zarar Tablo Sonucu (Bin TL)	Bağımsız Denetim Raporu Görüşü
AGHOL	9,53	-0,5705		-1.114.055	1
AKSGY	9,54	-0,1873		1.029.883	1
AKMGY	9,37	-0,1983		88.650	1
AKSA	9,70	-0,4391		224.296	1
ALBRK, ALK	8,92	-0,2078		133.968	1
ANSGR	9,51	0,3464		307.574	1
AEFES	9,58	-0,1516		96.882	1
ARCLK	9,53	-0,2730		851.756	1
ASELS	9,20	-0,2676		2.318.197	1
AYGAZ	9,40	-0,2963		228.383	1
COLA	9,45	-0,1096		326.778	1
CRDFA	8,60	-0,2353		23.714	1
DOHOL	9,42	0,1461		3.633.096	1
DGGYO	9,28	-0,3547		3.934	1
DOAS	9,64	-0,4802		133.157	1
ENKAI	9,18	-0,2328		1.582.042	1
EREGL	9,27	-0,2922		5.597.990	1
GARFA	9,39	-0,3926		-57.376	1
GLYHO	9,06	-0,1984		-89.864	1
HURGZ	9,27	-0,2955		269.368	1
IHEVA	8,51	-0,3774		6.829	1
IHLAS	8,33	-0,3962		-38.591	1
LIDFA	9,10	-0,4910		19.892	1
LOGO	9,11	-0,5341		67.703	1
MGROS	9,58	-0,4659		-835.558	1
OTKAR	9,35	-0,2946		164.336	1
PRKME	9,00	-0,4408		487.366	1
PGSUS	9,40	-0,3518		507.378	1
PETUN	9,31	-0,4946		62.117	1
PINSU	9,50	-0,3094		-22.077	1
PNSUT	9,27	-0,4759		49.216	1
SKBNK	9,42	-0,3989		86.358	1
TAVHL	9,62	0,0464		1.454.747	1
TOASO	9,20	-0,4988		1.330.423	1
TRCAS	9,58	-0,4100		-127.460	1
TUPRS	9,48	-0,0543		3.712.789	1
PRKAB	9,18	-0,3178		38.539	1
TTKOM	9,29	-0,3925		-1.391.261	1
TTRAK	9,22	-0,5417		240.107	1

GARAN	9,60	-0,2717	6.706.605	0,75
HALKB	9,40	-0,3664	2.521.795	0,75
TSKB	9,54	-0,4452	663.263	0,75
SISE	9,53	0,1813	2.325.840	1
VESTL	9,55	-0,3700	371.153	1
YKBNK	9,58	-0,6404	4.667.538	1

Tablo 6'da ise Kamuyu Aydınlatma Platformu ve işletmelerin web sayfalarında 2016-2018 dönemini kapsayan 3 yıllık süreçte yayınlamış oldukları faaliyet raporlarından elde edilen verilerin TOPSIS yöntemi uygulama sonuçları ve bu yöntem sonuçlarına göre oluşturulan işletme sıralamaları verilmiştir.

Tablo 6. TOPSIS Yönteminin 2016-2018 Dönemi Çözüm Sonuçları ve İşletme Sıralamaları

İşletme	2016		2017		2018	
	C_1	Sıralama	C_1	Sıralama	C_1	Sıralama
AGHOL	0,178562	26	0,330907	12	0,070977	45
AKSGY	0,261128	13	0,194569	29	0,349851	12
AKMGY	0,250562	16	0,127382	38	0,276584	17
AKSA	0,149876	36	0,243583	25	0,207118	31
ALBRK, ALK	0,160387	32	0,212075	27	0,275743	18
ANSGR	0,232739	19	0,290959	18	0,454539	7
AEFES	0,155348	34	0,217309	26	0,294115	15
ARCLK	0,391147	5	0,207346	28	0,308623	14
ASELS	0,175064	28	0,548665	4	0,437816	9
AYGAZ	0,250451	17	0,249188	24	0,251771	23
COLLA	0,136447	40	0,150505	35	0,323459	13
CRDFA	0,179145	25	0,097706	45	0,258305	20
DOHOL	0,254236	15	0,129758	37	0,665608	3
DGGYO	0,236918	18	0,098902	44	0,214928	30
DOAS	0,137532	38	0,129962	36	0,188338	36
ENKAI	0,356309	6	0,380335	10	0,382349	11
EREGL	0,451907	3	0,645574	2	0,677716	2
GARFA	0,226576	21	0,264322	23	0,197737	34
GLYHO	0,171995	29	0,429575	8	0,265011	19
HURGZ	0,221342	22	0,318119	14	0,254943	22
IHEVA	0,137252	39	0,300268	16	0,206722	33
IHLAS	0,273265	12	0,335236	11	0,196919	35
LIDFA	0,584775	1	0,116945	42	0,174664	41
LOGO	0,230509	20	0,159074	34	0,169369	42
MGROS	0,165973	31	0,293798	17	0,120308	44
OTKAR	0,293751	10	0,122349	40	0,247578	24
PRKME	0,104112	44	0,399592	9	0,228478	29
PGSUS	0,119764	42	0,46343	7	0,255799	21
PETUN	0,155775	33	0,117789	41	0,177869	40
PINSU	0,07557	45	0,123949	39	0,229308	28
PNSUT	0,169014	30	0,099904	43	0,18135	39
SKBNK	0,107733	43	0,265391	21	0,206977	32

TAVHL	0,151698	35	0,323927	13	0,453665	8
TOASO	0,311561	8	0,308619	15	0,293402	16
TRCAS	0,176337	27	0,287095	19	0,187082	37
TUPRS	0,301991	9	0,598808	3	0,620961	4
PRKAB	0,123504	41	0,167693	32	0,230132	27
TTKOM	0,144122	37	0,265041	22	0,132323	43
TTRAK	0,21668	23	0,159729	33	0,184043	38
GARAN	0,526552	2	0,674413	1	0,723145	1
HALKB	0,347839	7	0,478614	6	0,427944	10
TSKB	0,192861	24	0,182115	30	0,239699	25
SISE	0,277948	11	0,27844	20	0,557616	5
VESTL	0,25602	14	0,172335	31	0,239227	26
YKBNK	0,400044	4	0,490529	5	0,528566	6

TOPSIS yöntemiyle elde edilen sıralamada, işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile kar-zarar sonuçları ve hisse senedi yıllık getirileri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla işletmelerin TOPSIS yöntemi ve kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre sıralamaları karşılaştırılarak Tablo 7'de ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 7. TOPSIS Yöntemi ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarına Göre Sıralama

İşletme	2016		2017		2018	
	Sıra (C _i)	Sıra (KY)	Sıra (C _i)	Sıra (KY)	Sıra (C _i)	Sıra (KY)
AGHOL	26	27	12	30	45	12
AKSGY	13	10	29	10	12	10
AKMGY	16	26	38	19	17	25
AKSA	36	1	25	1	31	1
ALBRK, ALK	32	42	27	42	18	42
ANSGR	19	19	18	23	7	15
AEFES	34	2	26	4	15	5
ARCLK	5	5	28	8	14	12
ASELS	28	31	4	30	9	34
AYGAZ	17	15	24	20	23	21
CCOLA	40	9	35	15	13	18
CRDFA	25	43	45	43	20	43
DOHOL	15	13	37	17	3	19
DGGYO	18	41	44	34	30	29
DOAS	38	6	36	1	36	2
ENKAI	6	29	10	32	11	36
EREGL	3	38	2	28	2	30
GARFA	21	23	23	22	34	24
GLYHO	29	40	8	41	19	40
HURGZ	22	21	14	36	22	30

IHEVA	39	44	16	44	33	44
IHLAS	12	45	11	45	35	45
LIDFA	1	35	42	38	41	39
LOGO	20	34	34	39	42	38
MGROS	31	7	17	4	44	5
OTKAR	10	18	40	21	24	26
PRKME	44	37	9	39	29	41
PGSUS	42	30	7	27	21	21
PETUN	33	23	41	24	40	27
PINSU	45	14	39	14	28	16
PNSUT	30	25	43	26	39	30
SKBNK	43	27	21	25	32	19
TAVHL	35	3	13	3	8	3
TOASO	8	33	15	35	16	34
TRCAS	27	8	19	6	37	5
TUPRS	9	12	3	13	4	17
PRKAB	41	35	32	37	27	36
TTKOM	37	38	22	32	43	28
TTRAK	23	31	33	29	38	33
GARAN	2	22	1	9	1	4
HALKB	7	19	6	18	10	21
TSKB	24	4	30	7	25	10
SISE	11	10	20	12	5	12
VESTL	14	15	31	10	26	9
YKBNK	4	17	5	16	6	5

2016 yılı TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre belirlenen kriterlerde en iyi olan işletmenin LIDFA (C_i : 0,584775) olduğu tespit edilmiştir. Bu işletmeyi GARAN (C_i : 0,526552) ve EREGL (C_i : 0,451907) işletmeleri takip etmektedir. Aynı yılda belirlenen kriterle ölçülen TOPSIS puanlamasında en düşük performansı gösteren işletmeler ise sırasıyla; PINSU (C_i : 0,075570), PRKME (C_i : 0,104112) ve SKBNK (0,107733)'dir. 2016 yılında analize dahil edilen ve kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları incelendiğinde; LIDFA işletmesinin kurumsal yönetim derecelendirme notu (KY: 9,09) endeks sıralamasında 35. olarak görülmektedir. Bu bağlamda, TOPSIS puanlamasında ilk sırada yer alan işletmenin, kurumsal yönetim endeks sıralamasında son sıralarda olduğundan bahsedebiliriz. TOPSIS sıralamasında en iyi 2. ve 3. yeri alan işletmelerin ise kurumsal yönetim endeksinde 22 ve 38. sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, 2016 yılı kurumsal yönetim endeksinde ilk sıraya sahip AKSA (KY: 9,60) işletmesinin TOPSIS puan sıralamasında 36. sırada olduğu tespit edilmiştir.

2017 yılı değerlendirildiğinde; TOPSIS yöntemi sonucundan oluşturulan sıralamada en iyi olan işletmenin GARAN (C_i : 0,674413) olduğu tespit edilmiştir. Bu işletmeyi 2016 yılında 3. sırada olan EREGL (0,645574) ve TUPRS (C_i : 0,598808) izlemektedir. İlgili yılda belirlenen kriterlerde en az iyi olan işletmeler ise sırasıyla; CRDFA (C_i : 0,097706), DGGYO (C_i : 0,098902) ve PNSUT (C_i : 0,099904) olarak tespit edilmiştir. 2017 yılında kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları değerlendirildiğinde; GARAN işletmesinin kurumsal yönetim derecelendirme notu (KY: 9,51) endekste yer alan 45 işletme içerisinde 9. sırada olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, belirli kriterlere uygulanan TOPSIS yöntemi sonucunda yapılan sıralamada en iyi performansa sahip işletmenin, kurumsal yönetim endeksinde de üst sıralarda yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak, TOPSIS sıralamasında en iyi 2 ve 3. sıralamaya sahip işletmelerin kurumsal yönetim endeksinde 28 ve 13. sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu hususta, ilgili sıralamada en iyi 2. işletmenin ortalama sıranın gerisinde, en iyi 3. işletmenin ise göreceli olarak üst sıralarda olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, 2016 yılında kurumsal yönetim endeksinde ilk sırayı alan AKSA işletmesi 2017 yılında da ilk sırayı almış ve 2017 yılı TOPSIS sıralamasında ise 25. sırada yer almıştır. Buna göre AKSA işletmesi, belirlenen kriterler bazında performansının 2016 yılına göre arttığı söylenebilir.

2018 yılı TOPSIS yöntemi sonuçlarına bakıldığında belirlenen kriterlerde en iyi olan işletmenin 2017 yılında olduğu gibi GARAN (C_i : 0,72314) olduğu görülmektedir. Bu işletmeyi 2017 yılında da 2. sıralamada olan EREGL (C_i : 0,67772) ve DOHOL (C_i : 0,66561) takip etmektedir. Aynı yıl içinde, ilgili kriterlerde en az iyi olan işletmeler ise sırasıyla; AGHOL (C_i : 0,07098), MGROS (C_i : 0,12031) ve TTKOM (C_i : 0,13232) olarak tespit edilmiştir. 2018 yılında kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları değerlendirildiğinde; GARAN işletmesinin kurumsal yönetim derecelendirme notu (KY: 9,60) endekste yer alan 45 işletme içerisinde 4. sırada olduğu görülmektedir. Bu hususta, belirli kriterlere uygulanan TOPSIS yöntemi sonucunda yapılan sıralamada en iyi performansa sahip işletmenin, kurumsal yönetim endeksinde de ilk sıralarda yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak TOPSIS sıralamasına göre en iyi 2. ve 3. sıralamaya sahip işletmelerin kurumsal yönetim endeksinde 30 ve 19. sıralarda yer aldığı görülmektedir. Dahası, 2016-2017 yılında olduğu gibi 2018 yılında da kurumsal yönetim endeksinde ilk sıraya sahip olan AKSA (KY: 9,70) işletmesinin TOPSIS sıralamasında 31. sırada olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla AKSA işletmesinin 2016-2018

dönemlerinde yapılan sıralamalarda sapma düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

Sonuç

Sermaye piyasalarının gelişmesi ile birlikte küresel çapta sermaye hareketlerinde belirgin bir artış yaşanması, sermaye piyasası araçları ihraç eden işletmelerin daha şeffaf bir şekilde yönetilmesini ve yatırımcılara hesap verebilir bir sisteme dönüşmelerini gerekli kılmıştır. Sermaye piyasalarının işleyişinde güveni ve yatırımcıya karşı sorumluluğu ön plana çıkaran bu dönüşüm aynı zamanda işletmelerin temel amaçlarından biri olan sürekliliğin sağlanmasına da önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çerçevede Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından hazırlanarak küresel boyutta rehber niteliğinde olan ve ülkemizde sermaye piyasalarının düzenlenmesi ve denetlenmesinden sorumlu olan Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayınlanan kurumsal yönetim ilkeleri yayımlanmıştır. Kurumsal yönetim ilkelerinin işletmelerde ideal bir şekilde uygulanması ile yatırımcıların korunması, menfaat sahiplerinin korunması, çalışanların iş süreçlerinde fikirlerinin dikkate alınması ve hesap verebilir yönetim kurullarının oluşturularak daha şeffaf bir işletme portresinin çizilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda işletmelerin her faaliyet döneminde kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uyum sağladıklarını raporlamaları ve bu raporları yayımlamaları kamuoyunu bilgilendirme zorunluluğu açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte SPK tarafından yetkilendirilen derecelendirme kuruluşları tarafından her yıl yayımlanan uyum raporlarının kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uyum sağladığını belirlemek açısından derecelendirilmesi gerekmektedir.

Araştırma kapsamında ele edilen sonuçlar değerlendirildiğinde ALBRK, ALK, ANSGR, AEFES, COLA, DOAS, EREGL, PINSU, TAVHL, PRKAB, GARAN işletmelerinin TOPSIS yöntemine göre yapılan sıralamada yıllar itibariyle sapma düzeylerinin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ENKAI, GARFA, LOGO, TOASO, TTRAK, HALKB, YKBNK işletmelerinin TOPSIS yöntemine göre yapılan sıralamada yıllar itibariyle daha alt sıralara kaydığı görülmüştür. Diğer işletmelerin sıralamasında ise oldukça yüksek sapmaların olduğu belirlenmiştir. Buna karşın işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarının yıllar itibariyle yükselişte olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine uyum konusundaki başarı düzeylerinin büyük ölçüde arttığını söylemek mümkündür. Çalışma kapsamına alınan işletmelerin bağımsız denetim görüşlerinin büyük çoğunluğunun olumlu görüş

olması, diğer bir ifadeyle verilen görüşlerin homojen olması nedeniyle kurumsal yönetim derecelendirme notları ile bağımsız denetim görüşleri arasındaki ilişkide bir etkisinin olmadığı görülmüştür. TOPSIS yönteminin analiz sonuçları bağlamında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notu yüksek olduğu halde bu işletmelerin karlılık, hisse senedi yıllık getirisi ve bağımsız denetim görüşü arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Bu alanda yapılacak olan gelecekteki çalışmalara rehberlik etmesi bakımından işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile analiz kapsamında ele alınan kriterler diğer çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılabilir. Ayrıca, çalışma kapsamındaki kriterlere ek olarak işletmelerin likidite ve karlılık oranları, aktif tutarı ve sermaye miktarı gibi mali kriterlerin de eklenmesi ile elde edilecek bulguların işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notları ile arasındaki ilişki analiz edilebilir.

Kaynakça

- Ağca, A. ve Önder, Ş. (2016). İşletmelerde Kar Yönetimi ve Kurumsal Yönetim Yapıları Arasındaki İlişki: BIST Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (47), 23-42.
- Aksu, M. ve Aytekin, S. (2015). Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Notu İle Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6(13), 201-219.
- Benítez J.M., Martín, J.C. ve Román, C. (2007). Otel Endüstrisinde Hizmet Kalitesini Ölçmek İçin Bulanık Sayı Kullanmak. *Turizm İşletmeciliği*, 28 (2), 544-555.
- Cengiz, S. (2013). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Kapsamında İç Denetimin Yeri ve Önemi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(2), 403-448.
- Dölen, T. (2015), Muhasebe Meslek Mensuplarının Kurumsal Yönetim Algı Düzeylerinin Ölçülmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 65-74.
- Durak, M. G. ve Taşkın, F. D. (2014). Kurumsal Yönetim Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri: BİST Üretim Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *Mali Çözüm*, 29-56.
- Erdur, D. A. ve Kara, E. (2014). Analyzing The Effects of Corporate Social Responsibility Level on The Financial Performance of Companies: An Application on BIST Corporate Governance

- Index Included Companies. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 227-242.
- Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N. (2009). Performance Evaluation of Turkish Cement Firms with Fuzzy Analytic Hierarchy Process and TOPSIS Methods. *Expert Systems with Applications*, 36(1), 702-715.
- Hajkowicz, S.A., McDonald, G.T. ve Smith, P.N. (2000), An Evaluation of Multiple Objective Decision Support Weighting Techniques in Natural Resource Management. *Journal of Environmental Planning and Management*, 43(4), 505-518.
- Hwang, C. L. ve Yoon, K. (1981). *Multiple Attributes Decision Making Methods And Applications*. Berlin: Springer.
- Kara E., Erdur, D. A. ve Karabıyık, L. (2015). Effects of Corporate Governance Level on The Financial Performance of Companies: A Research on BIST Corporate Governance Index (XKURY). *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15(2), 265-274.
- Karakoç, M., Tayyar, N. ve Genç, E. (2016). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performanslarının Ölçümü ve Kurumsal Derecelendirme Notları İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1327-1338.
- Kayalı, N. ve Doğan, İ. (2018). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu İle İşletmelerin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 111-124.
- Mahmoodzadeh, S., Shahrabi, J., Pariazar, M. ve Zaeri, M. (2007). Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 30, 333-338.
- Roberts, R. ve Goodwin P. (2003), Weight Approximations in Multi-Attribute Decision Models. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 11(6), 291-303.
- Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 95-115.
- Ünlü, U., Yalçın, N. ve Yağlı, İ. (2017). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: TOPSIS Yöntemi İle BIST30 Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 63-81.

Wang, Y.M. ve Elhag, T. M. S. (2006). Fuzzy TOPSIS Method Based on Alpha Level Sets with an Application to Bridge Risk Assessment. *Expert Systems with Applications*, 31(2), 309–319.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 311-336
ISSN: 1302-6879

Meslek Yüksekokulunda Yenilikçi Bir Ders Yönteminin Öğrenci Katılım Boyutlarına Etkisinin İncelenmesi: Mesleki Gelişim Etkinliği Dersi Örneği
Observation of the Effect of an Innovative Course Method on Student Attendance Dimensions in Vocational School: Professional Development Activity Course Example

• Selin GENÇTÜRK*
Yücel ÖZTÜRKOĞLU**

*Dr. Öğr. Üyesi, Yaşar Üniversitesi,
MYO, İzmir/Türkiye.
Asst. Prof., Yaşar University, Vocational
School, Logistics Programme
İzmir/Türkiye.
selin.genc Turk@yasar.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4644-3072

**Prof. Dr., Yaşar Üniversitesi, İşletme
Fakültesi, Lojistik Yönetimi, İzmir/Türkiye
Prof., Yaşar University, Faculty of
Business, Logistics Management,
İzmir/Türkiye.
yucel.ozturkoglu@yasar.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9569-8178

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
24/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
20/06/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atf: Gençtürk, S. & Öztürkoglu, Yücel.
(2021). Meslek Yüksekokulunda Yenilikçi
Bir Ders Yönteminin Öğrenci Katılım
Boyutlarına Etkisinin İncelenmesi:
Mesleki Gelişim Etkinliği Dersi Örneği.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 52, 311-336

Citation: Gençtürk, S. & Öztürkoglu,
Yücel. (2021). Observation of the Effect
of an Innovative Course Method on
Student Attendance Dimensions in
Vocational School: Professional
Development Activity Course Example.
Van Yüzüncü Yıl University the Journal of
Social Sciences Institute, 52, 311-336

Öz

Yükseköğretimin temel amacı, farklı meslek dallarına yönelik nitelikli iş gücü yetiştirmektir. Ancak, Meslek Yüksekokulları, üniversitelerin dört yıllık fakülte ve yüksekokullarından farklı olarak sadece iki yıllık bir eğitim-öğretim süresi ile öğrencilere hem teorik hem de uygulamalı olarak mesleki ve teknik eğitim kazandırmakla yükümlüdür. Bu yüzden Meslek Yüksekokullarında yer alan ders içerikleri ile ders işleyiş tarzlarının klasik derslerden daha farklı olması gerekmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Meslek Yüksekokulları özelinde öğrencilerin mezuniyet için aldıkları Mesleki Gelişim Etkinliği adlı dersin içerik ve formatının değişmesi ile öğrencilerin aktif, duygusal, bilişsel ve davranışsal katılım boyutlarının her biri ayrı ayrı ele alınarak, dersin yeni içerik ve işleyişinin yenilikçi bir ders yöntemine etkisi araştırılacaktır. Söz konusu ders, geleneksel eğitim yapısından uzak, yenilikçi bir ders yöntemine dönüştürülmüştür. Dersin yenilik sürecinin şekillenmesinde ve değerlendirilmesinde odak grup çalışması yapılmıştır. Tüm öğrenci katılım boyutları yenilik sürecinde incelendiğinde en yüksek oranda sırasıyla davranışsal katılım sonrasında duygusal katılım, daha sonra aktif katılım ve en son olarak ise bilişsel katılım gösterdikleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci katılımı, aktif katılım, duygusal katılım, bilişsel katılım, davranışsal katılım, meslek yüksekokulu.

Abstract

The main aim of higher education is to train qualified workforce for different occupations. However, unlike the four-year faculties and colleges of the universities, Vocational Schools are obliged to provide vocational and technical education to the students in both theoretical and practical terms with a two-year education period. Therefore, the course contents and course styles of the Vocational Schools should be different from the classical courses. The main aim of this study is to change the content and format of the course called Vocational Professional Development Activity that students take for graduation in the Vocational Schools, and to examine each of the active, emotional, cognitive and behavioral participation dimensions of the students separately and to investigate the effect of the course on an innovative course method. The mentioned course has been transformed into an innovative lesson method, far from the traditional education structure. Focus group work has been done in shaping and evaluating the innovation process of the course. When all student participation dimensions were analyzed in the innovation process, it was found that they showed the highest rate of emotional participation after behavioral participation, then active participation and finally cognitive participation.

Keywords: Attendance, agentic attendance, emotional attendance, cognitive attendance, behavioral attendance, vocational school.

Giriş

Günümüzde Meslek Yüksekokulu programları ve bu programa kayıtlı olan öğrencilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. 2018-2019 verilerine göre Türkiye'deki Meslek Yüksekokulu öğrenci sayısı 2,829,430'dur (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2019). Yükseköğretimin temel amacı, farklı meslek dallarına yönelik nitelikli iş gücü yetiştirmektir. Ancak, Meslek Yüksekokulları, üniversitelerin dört yıllık fakülte ve yüksekokullarından farklı olarak sadece iki yıllık bir eğitim-öğretim süresi ile öğrencilere hem teorik hem de uygulamalı olarak mesleki ve teknik eğitim kazandırmakla yükümlüdür. Bundan dolayı meslek yüksekokullarının temel amacı, mesleki donanıma sahip kaliteli ara eleman yetiştirmektir (Kılıç ve Yılmaz, 2018).

Tüm dünyayı etkisi altına alan dördüncü sanayi devrimin başlaması ile birlikte gerek üretim gerekse hizmet sektöründe yaşanan gelişmeler beraberinde birçok değişimi de tetiklemiştir. Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan yeni sanayi devrimi, tamamen teknoloji ve dijitalleşme üzerine kurulmuştur. Değişen iş süreçleri, sektör farketmeksizin kalifiye iş gücünü oldukça fazla etkilemektedir. Bundan dolayı, meslek yüksekokullarının sürekli gelişen ve değişen sektörün beklentilerine yönelik eğitim ve öğretim programlarını yeniden yapılandırmaları ve güncelleştirmeleri gerekmektedir. Ders müfredatını sektör beklentilerine göre şekillendirmenin yanında, derslerin

işlenişinin de mutlaka gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu sürecin şekillenmesinde şüphesiz ki hem öğrencinin hem de dersi veren öğretim elemanın rolü oldukça önemlidir.

Ancak literatüre bakıldığında, meslek yüksekokulları hakkında çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Sarıbiyık (2013) meslek yüksekokulları için yeni bir eğitim modeli geliştirmiştir. Ulus vd. (2015) program açma kriterlerinin mesleki gelişime ve mesleki yeterliliğe etkisini ortaya koymuşlardır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda ise meslek yüksekokullarının mevcut durumu ve sahip olduğu temel sorunlar ele alınmış ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur (Alkan vd., 2014; Günay ve Özer, 2016; Mete vd. 2018; Akdemir, 2018; Yıldırım vd., 2019; Tuncer ve Tanaş, 2019). Ancak meslek yüksekokulu özelinde yer alan derslerin işleniş ve içerikleri hakkında hiçbir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Öğrencilerin akademik gelişimleri; etkili iletişim kurma, takım çalışmasını iş birliği ile yürütme, sorumluluk alabilme, sosyal faaliyetleri yönetebilme, girişimci olma, yeni şeyler denemeye gönüllü olma gibi özelliklere bağlıdır (İlhan vd., 2018). Tüm bu niteliklerin sosyal ve akademik bağlamda gerçekleştirilmesi öğrencilerin katılımı ile ilişkilendirilebilir. Öğrenci katılımı, öğrencinin günlük öğrenme aktivitelerine katılırken göstermiş oldukları isteklilik olarak ele alınır (Kuh, 2009). Bu aktiviteler, soru sorma, bilgi paylaşımı, dilek ve görüşlerini bildirme, çalışma arkadaşları ile işbirliği sağlama gibi öğrencilerin akademik öğrenme sürecine katkıda bulununan öğrenci katılımları olarak tanımlanır.

Öte yandan geleneksel eğitim anlayışında, öğrenci bireysel çalışmalar yapar, ders esnasında edilgen bir tutum sergiler ve işbirliğine dayalı öğrenme süreci geliştirilmez. Bu anlayışta, öğrenci düşünmeden, sorgulamadan verilen bilgiyi kabul eder ve sorumluluk almadan kendiliğinden öğrenmeyi gerçekleştiremez (Pegem, 2015).

Bu çerçevede, İzmir ilinde bulunan bir üniversitenin meslek yüksekokulunda geleneksel eğitim anlayışını benimseyen yapısında, öğrenci yaratıcı ve yenilikçi kabiliyetlerini bir kenara bırakarak sadece mevcut ders müfredatı içerisinde analiz becerilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın amacı, meslek yüksekokulu müfredatında bulunan seçmeli bir dersin geleneksel eğitim yapısından farklı, yenilikçi bir ders yöntemine dönüştürülmesiyle birlikte öğrenci katılım boyutlarının (aktif, duygusal, bilişsel ve davranışsal) dersin yeni içerik ve işleyişine olan etkisini araştırmaktır.

Çalışma altı ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra sırasıyla; öğrenci katılım boyutlarının detaylı olarak irdelenmesi ikinci bölümde; çalışmada uygulanacak yöntem üçüncü bölümde,

uygulama dördüncü bölümde; analiz sonuçlarına göre tartışma beşinci bölümde ve son olarak genel sonuç değerlendirmesi son bölümde yer almaktadır.

1. Öğrenci Katılım Boyutları

Bilimin ve teknolojinin hızla geliştiği günümüzde, öğrenme ile öğretme arasındaki ilişkinin verimli hale gelmesi için bu eğitim sürecinin yeniliklerle yapılandırılması gerekir. Bu süreçte eğitim sisteminde odağın öğretmenden öğrenciye geçmesi; öğrencilerin analiz eden, yorum yapan, seçim yapmalarına olanak tanıyan, işbirliği içerisinde çalışmasına imkân veren bir platform oluşturulur. Öğrenci-öğretmen arasındaki rollerin değiştiği bu platformda, öğrenciler kendilerini tanıyarak yeni öğrenme stratejileri gerçekleştirmektedir (Koç, 2000). Böylece öğrenci katılımına olanak veren, öğrenmeyi öğrenme ve interaktif öğrenmeye olanak tanıyan bir yaklaşım ortaya çıkar. Reeve ve Tseng (2011), öğrenme etkinlikleri sırasında öğrenci katılımının rolünü inceleyen çalışmalarında; aktif katılım, davranışsal katılım, bilişsel ve duygusal katılım boyutlarının etkisini ortaya koymaktadır. Bu çalışmadan yola çıkarak öğrenci katılımının dört boyutu ele alınmaktadır.

Öğrenci katılım boyutlarından olan aktif katılım, öğrencilerin öğretmenlerinden aldıkları talimat karşısında istekli bir biçimde proaktif olarak katkı sağlamasıdır. Aktif katılım sağlayan öğrenciler, dersi yapılandırmak ve kişiselleştirmek için soru ne yapılacağı ve nasıl yapılacağı konusunda önerilerde bulunur, soru sorarlar, görüş ve ilgi alanlarını öğretmenle paylaşır, öğretmenlerinden daha fazla destek alabilmek için ilave kaynak isteyebilirler (Cohen vd., 2019). Aktif katılım sürecinde öğretmenler, araştırmacılık, tasarımcılık ve kolaylaştırıcılık olmak üzere üç temel rol üstlenmektedirler. Öğretmenin bahsedilen rolleri gerçekleştirebilmesi için öğretim sürecinin odağına öğrenciyi yerleştirmesi ve sürecin her aşamasında öğrencilerle işbirliği sağlaması gerekir (Büyükeskil ve Kesici, 2013). Buna ilaveten yükseköğretimde öğrencilerin akademik, sosyal ve kültürel faaliyetlere etkin katılımını araştıran bir çalışmada, öğrencilerin aktif katılım düzeylerini yükseltmek amacıyla yeni öğretim programlarının öğrencilerin aktif öğrenmesini sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve sosyal ve kültürel etkinliklerin ücretsiz olarak düzenlenerek öğrencilerin aktif katılım göstermeleri konusunda desteklenmesi önerilmektedir (İlhan vd., 2018). Ayrıca Sarı ve Altun (2016), oyunlaştırma unsurlarının öğretim etkinliklerine dahil edilmesinin, öğrencilerin derslere karşı ilgi, motivasyon ve ders katılımı üzerindeki etkileri üzerine yaptıkları çalışmada, oyunlaştırma metodu

ile sosyal medya platformunda işlenen dersin, öğrencilerin aktif katılımını olumlu yönde etkilediğini ve derslerin eğlenceli olarak daha iyi öğrenildiğini belirtmektedirler.

Davranışsal katılım, öğretmenden gelen direktifler doğrultusunda öğrencilerin okul çalışmalarına göstermiş olduğu reaktif katılım türüdür. Bu katılım türünde öğrenciler, sınıf içi çalışmalara gönüllü bir şekilde sorular sorarak katkıda bulunur, öğrenmeye ilişkin yapıcı bir çaba sarfeder, ödevlere dair teslimleri eksiksiz yerine getirir, derse devam etmeye özen gösterir ve sınıf içi yapılan tartışmalarda proaktif olarak yer alır (Kahu, 2013; Lee, 2014). Davranışsal katılımı ele alan bir çalışmada, öğrenci başarısının derse katılım ve öğretmen yakınlığıyla ilişkisini ele alınmış, davranışsal katılım düzeyi artan öğrencinin akademik başarı düzeyinin arttığı ortaya çıkmıştır (Çelik vd., 2018). 17-25 yaşları arasında yer alan, 105'i kadın ve 104'ü erkek olmak üzere toplam 209 üniversite öğrencisinin derse katılım düzeylerini araştıran bir çalışmada ise, öğrencilerin derslerdeki etkinliklere katılma, derslere hazırlıklı gelme ve derslerde hocaya sorular sorma gibi derse katılımlarını gösteren davranışsal katılım boyutunu olarak öne çıkarmıştır (Eryılmaz, 2014).

Bilişsel katılım, öğrencinin derse kendi kendini kontrol ederek stratejik bir biçimde öğrenmeye odaklandığı bir katılım boyutudur (Fredricks vd., 2004). Diğer taraftan Lawson vd. (2012), bilişsel katılımı; öğrencilerin fikirler ve kavramlar üzerine derinlemesine düşünmesi ve öğrendikleri konuya ilişkin meraklı ve ilgili olma durumu olarak açıklamaktadırlar. Öğrencinin kendini düzenlemesi, okul-gelecek arasında ilişki kurma, öğrenmeye değer verme ve bireysel hedef ve özerklik gibi konuların bilişsel katılımı oluşturduğu vurgulanmaktadır (Aypay ve Eryılmaz, 2011). Sınıf öğretmenlerinin öğrenme süreci ve öğrencilerin bilişsel katılımı hakkındaki görüşlerini belirlemek için yapılan bir araştırmada, öğrencilerin bilişsel katılımını etkileyen faktörleri; motivasyon, başarı, aile, öğretmen ve çevre olarak ele almıştır (Özsoy vd., 2013). Öte yandan lise öğrencilerinin okula bağlılıklarını inceleyen bir çalışmada ise, öğrencilerin okula olan bağlılıklarının üniversiteye odaklı olduğu, güçlükler karşısında dayanma yeteneği olmayan sadece anlık durumu kurtaracak çözümler arayan öğrencilerin bilişsel katılım düzeylerinin zayıf olduğunu belirtilmektedir (Arastaman, 2009). Buradan yola çıkarak, bilişsel katılım düzeyi yüksek olan bir öğrencinin zorluklardan pes etmeyen bu doğrultuda çaba sarfeden mücadeleci bir katılım sergilediğinden bahsedebiliriz. Özet olarak, hem okul hem de okul dışı saatlerde öğrenciler için daha ilgi çekici bağlamlar oluşturabilmek mümkündür. Öğretmenler yönetsel özelliklerini kullanarak öğrencilerin görev

seçimi ve paylaşımı yapmasını sağlayıp onların motivasyonel yönlerinin iskeletlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, öğretmenler öğrencilere önem verdiklerini göstererek, akranları ile çalışma ve karşılıklı pozitif bir sosyal ortam oluşturarak, beklenti ve görev sürelerini en üst düzeye çıkartarak ve üst düzey becerileri dünyadaki uygulamalar ile bütünleştirip görevlerine dâhil ederek bilişsel katılımlarını arttırmaları için ortam yaratabilirler (Saygılı ve Öztürkoğlu, 2017).

Literatürde kimi zaman psikolojik katılım olarak belirtilen duygusal katılım ise; öğretmenlerle ve akranları ile olumlu ilişkiler kurmak, derse katılmaya niyetli olmak, sınıf içerisinde gerçekleştirilen aktivitelere ilgi duyarak yer almak ve kendini okulun bir parçası olarak hissettiği durumlardır (Reschly ve Christenson, 2006). Ayrıca öğretmen-öğrenci arasındaki ilişkinin öğrencinin gelecekteki akademik başarısı, sosyal ve davranışsal faydaları için oldukça önem taşıdığı belirtilmektedir (Pietarinen vd., 2014). Buna ilaveten duygusal katılım, içsel öğrenme çıktılarının önemli bir belirleyicisidir. Sagayadevan ve Jeyraj (2012), duygusal katılımın öğretmen-öğrenci etkileşimindeki rolü ve öğrencinin akademik başarısı üzerindeki etkisine ilişkin yaptıkları çalışmada; öğretmenlerin öğrencilerin öğrenmedeki etkileşimlerini arttırmak için, pedagojik uygulamalarına özerklik desteği ile duygusal katılımı sağlamak için akademik bir platform oluşturmaları gerektiği sonucuna varmışlardır. Jamaludin ve Osman (2014), öğretmenin hem sınıf içi hem sınıf dışı işlediği bir konuyu video gibi teknolojik araçlarla zenginleştirerek ele almasının, öğrencinin duygusal katılım sağlayarak aktif öğrenmeyi gerçekleştirdiklerini belirtmektedirler. Özellikle QR kod kullanımı ile daha aktif ve teknolojiye uyumlu bir öğrenme gerçekleşmesi beklenmektedir (Sanal ve Öztürkoğlu, 2017)

2. Yöntem

Bu çalışmada meslek yüksekokulları özelinde öğrencilerin seçmeli olarak aldıkları Mesleki Gelişim Etkinliği dersinin içerik ve formatı değiştirilmiştir. Çalışmanın amacı dersin yeni içerik ve işlenişinin öğrencilerin aktif, duygusal, bilişsel ve davranışsal katılım boyutlarına etkisini araştırmaktır.

2.1. Mesleki Gelişim Etkinlikleri Dersi

Öğrencilerin mesleki yeterliliklerini kazanmaları için gerekli olan bilgileri edinmelerini ve bu bilgileri sosyal, kültürel alanlarda uygulayabilmelerini sağlamaktır. Bu kapsamda ders süresince öğrenci, meslek sektörü hakkında bilgi edinerek mesleki hedeflerini

belirleyecek, meslek ilgili gelişmeleri takip ederek çalışma hayatını yakından tanıma fırsatı bulacaktır. Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi bir dönem boyunca 14 haftayı kapsayan meslek yüksekokulu bölümlerinde haftalık 2 saat uygulama 1 saat teori olmak üzere toplamda 3 saat verilen bir derstir. Bu ders meslek yüksekokulunda bulunan; Bankacılık ve Sigortacılık, Lojistik, Deniz ve Liman İşletmeciliği, Marina ve Yat İşletmeciliği, Bilgisayar Programcılığı, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Gıda Teknolojisi, Dış Ticaret, Grafik Tasarımı, Alternatif Enerji Kaynakları Teknolojisi, Turizm ve Otel İşletmeciliği, İş Sağlığı ve Güvenliği ve Mimari Restorasyon programları için ayrı bir seçmeli ders olarak açılmaktadır. Çalışmada bu dersi seçen Lojistik ve Grafik Tasarımı Programı öğrencileri ele alınmıştır.

Ders kapsamında öğrencinin mesleki alanlarını yakından tanınması için ilgili kongre, konferans, sempozyum, panel, seminer gibi toplantılara katılım sağlanması beklenir. Mesleki saha gezileri düzenlenerek iş ortamını yakından tanınmasına olanak tanınır. Bunun yanında mesleki makale, rapor, yerel, ulusal/uluslararası haber ve köşe yazılarının öğrenciler tarafından takip edilmesi istenir.

Bu ders öğrencilerin mesleki gelişimine yönelik içeriğe sahiptir. Dersin müfredatında yer alan öğrenme çıktıları ilgili programın sektörüne ilişkin sosyal, kültürel ve mesleki bilgi sahibi olmak, meslek sektörü hakkında bilgi sahibi olarak mesleki hedeflerini belirleyebilmek, çalışma hayatını tanımak, meslek ile ilgili gelişmeleri takip etmek ve mesleğin geleceğine ilişkin değerlendirme yapabilmektir.

Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersinin 14 haftalık ders planında ilgili programa ilişkin konular, 1 hafta dersin sektöre ilişkin teorik olarak anlatılması ya da ilgili etkinliğe öğrencinin katılımının sağlanması ardından diğer hafta ise bu çıktılara ilişkin öğrencilerin hazırladığı rapor teslimlerinin incelenmesinden oluşmaktadır (7 hafta mesleki alana ilişkin teorik ve etkinlik katılım, 7 hafta rapor teslimi). Ders konuları; etkili CV hazırlama teknikleri, mesleki alana ilişkin kongre, sempozyum, panel, seminer ve konferans katılımı, işe başvuru süreci ve mülakata hazırlanma süreci ve sektöre ilişkin makale incelemesinden oluşmaktadır. Bu dersin yarıyıl içi çalışmalarını değerlendirme sistemi ise katkı payı puanı toplam 100 üzerinden değerlendirilen 6 adet teslim raporundan oluşmaktadır. Bu müfredatta öğretmen teorik olarak sınıfta işlenen derste öğrencinin derse devamlılığını ders devam listesi üzerinden takip eder. Öte yandan, öğrencinin sınıf dışı katılım sağladığı kongre, konferans, sempozyum, panel ve seminer gibi toplantılara ilişkin aldığı katılım belgesi de

öğrencinin devamlılık değerlendirmesini etkiler. Öğretmen, derse ilişkin teslimlerde, rapor teslim sürelerini önceden sözel olarak duyurmakta, herhangi bir ders değerlendirme formatı olmaksızın teslimi geç/zamanında olarak notlandırmaktadır. Süreç içerisinde öğretmen, hangi öğrencinin hangi boyutta katılım sergilediğini, dersin hangi çıktısının öğrenciye verimli bir biçimde etki ettiğini belirlemede zorlanmaktadır. Öğrenci zaman içerisinde verilen ders içeriklerinden fayda sağlayamaz hale gelmekte, konuya ilişkin sektörden yetkili kişilerden güncel bilgi almak istemektedir. Bahsi geçen CV hazırlama teknikleri, mülakat süreci, beden dili ve etkin konuşma becerileri gibi hali hazırda kalıplaşmış bilgilerin Google üzerinden kolaylıkla bulunabileceği böylece teorik dersin etkinliğinin ortadan kaybolacağı gözlemlenmiştir. Bu ders, ders tanıtım formu üzerinden değerlendirildiğinde, öğrencinin derse katılımını ve iş alanında yenilikçi yaklaşım geliştirmelerini hedefleyen bir düzen üzerine geliştirilmiş fakat öğretmen-ders-ödev zorunluluğunu ortaya koyan, otoriteye bağlı kapalı bir sistemden öteye geçemediği gözlemlenmektedir. Öğrencinin sadece kendi programına kayıtlı olan öğrencilerle beraber seçebildiği bu ders, mesleki alanlarda etkili, verimli, sürdürülebilir ve yenilikçi çözümlerden uzak tutarak, yorum yapma, sorumluluk alma ve işbirliği içinde yaratılacak açık kaynaklı değerlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Ancak farklı disiplinlerdeki öğrenciler bir araya gelir ve çeşitli bakış açılarıyla ortak zeminde buluşurlarsa yaratıcı ortamlar oluşabilir. Bu aşamada sosyal yenilik kavramı, sosyal ihtiyaçların yerine getirilmesi amacıyla sağlık, kültür, sanat, istihdam, barınma, eğitim, çevre gibi alanlara çözüm arar ve onlara yeni hizmet stratejileri geliştirir. Dolayısıyla, eğitim alanında ilerleme sağlanabilmesi için sosyal yenilik barındırması gerektirmektedir (Özdemir ve Ar, 2015). Bu çerçevede mesleki gelişim etkinlikleri ders müfredatı yeniden gözden geçirilerek, interaktif öğrenci katılımı hedeflenen bir ders içeriği oluşturulmuştur. Güncellenen ders, geleneksel eğitim modelinin aksine, öğrencilerin girişimcilik özelliklerini aktive eden, uygulamalı proje odaklı bir ders tasarlanmıştır. Ders meslek yüksekokulu içerisinde bulunan on üç programa genel seçmeli ders olarak güncellenip açılarak, farklı programa kayıtlı öğrencilerin bir arada dersi seçmelerine olanak tanımaktadır. Güncel ders müfredatının amacı, bir sosyal medya uygulaması ile meslek yüksekokulunun yenilikçi yöntem kapsamında tanıtımının sağlanması; öğrenci-öğretmenin aynı anda öğrendiği, kolektivist çalışmanın yürütüldüğü, analiz eden, sorumluluk alabilen, çift yönlü (öğrenci-öğretmen) araştırmacı rolünün üstlenildiği mesleki gelişim platformu hazırlamaktır.

Günümüz üniversite öğrenci profili 2000-2018 yılları arası dünyaya gelen Z kuşağı bir nesilden oluşmaktadır. Bu sebeple önerilen güncel ders planında, çift yönlü akışın gerçekleştiği, bireylerin (öğrenci-öğretmen) kişiselleştirilmiş paylaşımlarına olanak tanıyan, mekân ve zaman kavramını yok eden gençlerin özgürleşebildiği mecra olan sosyal medya, en çok tercih edilen iletişim kanalı haline gelmiştir (Sarioğlu ve Özgen, 2018). Bu bağlamda, tüm dünyayı bir araya getiren bu mecra, mesleki gelişim etkinlikleri dersini seçen farklı programlardaki öğrenciler için mesleki hayatlarına ilişkin merak ettikleri konuları ve faaliyetleri gerçekleştirmede arayüz oluşturmaktadır.

Güncellenen 14 haftalık ders planında, meslek yüksekokulunun yatay-dikey geçiş imkânları, Erasmus imkânları, uzaktan öğrenimli derslerin işleyişi, okulun lokasyonu, mezuniyet sonrası iş imkânları, okulun staj imkânları gibi konuları ele alan, aday veya kayıtlı öğrenciye bilgi vermeyi amaçlayan çevrimiçi tanıtım hesabı oluşturulmuştur. Bahsi geçen konular haftalık ders programının birer araştırma konusu olup, her hafta için ilgili konuya ilişkin video çekimi gerçekleştirilmiştir. Bu derse Lojistik ve Grafik Tasarımı Programlarından toplam ondokuz öğrenci kayıtlanmış, dersin ilk haftası öğrenciye güncellenen ders hakkında kısaca bilgi verilerek video ve araştırma konuları için görev dağılımı gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler bahsi geçen konulara ilişkin kendi aralarında 4 ayrı grup oluşturmuş, bu süreçte dersin öğretim elemanı da konuya ilişkin araştırmaların, kurum veya kuruluşlara ilişkin randevuların, videoların çekiminin gerçekleştirilmesinde öğrenciyle birlikte hareket etmiştir. Ders süresince ders devam listesi alınmayarak, kişisel katılım gösteren öğrenciler üzerinden notlandırma yapılmıştır. Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi değerlendirme formu oluşturularak, toplam katkı payı 100 üzerinden 6 tane video çekim projesi istenmiştir. Bu form her proje için grup çalışması olarak ele alınıp, değerlendirme sürecine girmiştir. Ders değerlendirme formunda; teslim formatına uygunluk (biçim ve düzen) %25, teslim içeriğine uygunluk %25, özgünlük %25, zamanında teslim %25 olmak üzere toplamda 100'lük notlandırma sistemi uygulanmıştır. Grup içi görev dağılımı, öğrencilerin kendi sorumluluğu altında gerçekleşerek öğrencinin sorumluluk alma bilincini ortaya çıkarmayı ve aynı zamanda kişilik özelliklerine göre iş yükünü üstlenmeyi hedeflemiştir.

Ders, öğrencilere yaşam boyu öğrenmeyi benimseterek sadece ders saatleri esnasında değil ders dışı saatlerde de ilgili faaliyetlere kendi özerkliklerini, becerilerini, kolektivist çalışma yaklaşımını benimsetmeyi, esnek çalışma saatleri oluşturarak sosyal ihtiyaçlar

doğrultusunda eğitimin bir parçası haline gelebilmeyi amaçlamıştır. Bu dersin etkili olabilmesi ve belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için öğrenci-öğretici eğitim sisteminin bir parçası haline gelerek, alanında uzman kişi ve ilgili etkinliklere erişim sağlanarak, sosyal medya uygulaması olan Instagram arayüzü ile belirlenen temalarda bilgi akışı oluşturmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu çalışma, İzmir ilinde bulunan bir vakıf Üniveristesinin MYO Grafik Tasarımı ve Lojistik Programlarında kayıtlı öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örnekleme, 2018-2019 akademik yılında bahsi geçen okulun 1. ve 2. sınıflarına kayıtlı, aktif olarak ders takibi yapan ve mezuniyet için seçmeli ders statüsünde olan Mesleki Gelişim Etkinliği I ve Mesleki Gelişim Etkinliği II dersini almış ondokuz öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrencilerden onördü erkek, beşi ise bayan öğrencidir. Bu öğrencilerin sekizi Grafik Tasarımı Programı (%47) ve onbiri ise Lojistik programında (%63) öğrenim görmektedir.

Çalışmada, nitel araştırma tekniklerinden biri olan odak gruplar görüşmesi yapılmıştır. Odak grup çalışması içinde bulunulan olayın, gözlemci katılımcılar tarafından detaylı açıklanarak bilgilerin derinlemesine analiz edilmesine olanak tanır (Karadüz, 2010). Odak grup çalışmasında, benzer/aynı demografik özelliklere sahip en az altı ve en fazla oniki kişi olacak biçimde gruplar oluşturulur (Ekiz, 2003; Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışmanın örneklem sayısını oluşturan ondokuz öğrenci iki farklı odak gruba (birinci grup oniki, ikinci grup yedi kişi) bölünmüştür. Dolayısıyla, odak grup sayıları, her katılan kişinin görüşlerini ifade edebileceği kadar az, fakat farklı fikirlerin ortaya çıkabileceği kadar büyük durumdadır. Yapılan çalışmada, birinci ve ikinci odak gruplarını oluşturan kişi sayısının nitel araştırma için yeterli olduğu görülmektedir (Collins vd., 2006). Lojistik ve Grafik Tasarımı Programı öğrencilerinin, Mesleki Gelişim Etkinliği derslerini daha önceden almış olmaları sebebiyle ders hakkında bilgiye ve dersin müfredatına ilişkin yeni ve yaratıcı çözümler üretebilme sürecine dair görüşleri bulunmaktadır. Ayrıca, bu öğrenciler, dersin işleyişi ve içeriğine ilişkin yapılan yeniliklere yönelik konularda gerekli açıklamaları yapabilecek konumdadırlar.

3. Uygulama

Çalışmada odak grup görüşmeleri başlamadan önce, belirlenen konuya ilişkin kavramsal ve kuramsal yapı oluşturulmuştur. Bu

çerçeve; kimlerle hangi tarihte görüşüleceği, neden o kişilerin seçildiği, belirlenen kişilerin ortak özelliklerinin hangileri olması gerektiği, görüşmede ne tarz soruların olması gerektiği ve hangi soruların hangi sırayla sorulması gerektiği gibi detaylar hakkında bir düzen oluşturulmuştur.

Beş bölümden oluşan görüşme kılavuzunun ilk bölümünde yaş, bağlı bulunduğu meslek yüksekokulu programı ve medeni durum gibi tanımlayıcı sorular sorulmuştur. Diğer bölümlerde ise sırası ile öğrencilerin aktif katılım, davranışsal katılım, duygusal katılım ve bilişsel katılım boyutlarının yeni ders içeriği ve işleyine etkisini ortaya çıkarmaya yönelik sorular bulunmaktadır.

Odak grup çalışmalarında verimli bir görüşme için süre en az bir, en çok iki saat olarak ifade edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu sebepten dolayı, oluşturulan gruplardan maksimum düzeyde fayda sağlanabilmesi için her bir grup görüşme süresi birer saat olarak belirlenmiştir. Odak grup görüşmesinin zamanı ve yeri, katılımcılara toplantı gününden iki hafta önce Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersinin öğretim elemanı tarafından duyurulmuş, konu hakkında kendilerine bilgi verilmiş ve toplantı için katılımcılar belirlenen yere davet edilmişlerdir. Tüm katılımcılar kendi imkânları ile belirlenen gün ve saatte gönüllü olarak hazır bulunmuşlardır.

Bu çalışmada yapılan odak grup çalışması, iki ayrı grup ile toplamda iki oturumdan oluşmuştur. Burada amaç bireylerin kendi düşüncelerini diğer katılımcıların görüşlerini göz önünde bulundurarak özgür bir biçimde dile getirdikleri sosyal yapıdan verimli veri sağlamaktır.

Odak grup görüşmesinin soruları yorum yapmaya ve açıklayıcı cevap vermeye yönelik biçimde açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Bu sorular oluşturulurken Reeve ve Tseng'in (2011) öğrenci katılımına ilişkin dört boyut olan aktif, davranışsal, duygusal ve bilişsel katılım olmak üzere sorularından yararlanılmış ve bu bağlamda onaltı soru halinde yöneltilmiştir. Odak grup görüşmesi yapılırken tartışma konusunun ekseninde bulunan konu ve kavramların irdelenmesine yönelik katılımcıların görüşlerini belirtmelerine ayrıca araştırmacılar rehberlik yapmıştır.

Reeve ve Tseng (2011) tarafından geliştirilen, öğrenci katılım boyutlarına ait yirmiiki soru güncellenerek onaltı açık uçlu soru iki ayrı gruba sorulmuştur. Odak grubu oluşturanlara yöneltilen, öğrenci katılım boyutlarına ait onaltı açık uçlu soru Tablo 1' de yer almaktadır.

Tablo 1. Önerilen Yenilikçi Ders İçin Öğrenci Katılım Boyutları

Aktif Katılım Soruları
1. Sınıfta derse nasıl katılım sağlıyorsunuz?
2. Sürecinde sınıfta hoşlanıp hoşlanmadığınız konuları nasıl ifade edersiniz?
3. Sürecinde ders ile ilgili ilgilendiğiniz konuları nasıl ifade edersiniz?
4. Derste görüş ve tercihlerini nasıl belirtirsiniz?
Davranışsal Katılım Soruları
1. Sınıfta ders anlatım esnasında nasıl bir tutum sergilersiniz?
2. Okulda derslerinize nasıl hazırlanırsınız?
3. Sınıfta yeni bir konu anlatıldığı zaman ne yaparsınız?
Duygusal Katılım Soruları
1. Sınıf ortamında kendinizi nasıl tanımlarsınız?
2. Sınıf ortamını nasıl değerlendirirsiniz?
3. Sınıf ortamında çalışmak sizin için ne ifade ediyor?"
4. Sınıf ortamında yeni bir konu verildiğinde tutumunuz nasıl olur?
Bilişsel Katılım Soruları
1. Okulda öğrendiklerinizi kendi deneyimlerinle nasıl ilişkilendirirsiniz?
2. Farklı fikirleri bir araya getirirken nasıl bir strateji oluşturunuz?
3. Bir konuya başlamadan önce nasıl bir çalışma biçimi geliştirirsiniz?
4. Çalıştığınız konuları anlayıp anlamadığınızı nasıl anlarsınız?
5. Üzerinde çalışmakta olduğunuz konu ile ilgili bir problem ile karşılaştığımızda, nasıl bir tutum sergilersiniz?

Görüşme süresince katılımcılara müdahalede edilmeden bireyler arasında karşılıklı etkileşime girmeleri desteklenmiştir. Her bir grubun görüşmesi bir saat boyunca, konuşmalar ses kaydına alınmış ayrıca raportör tarafından da not edilmiştir. Odak grup çalışmasından sonra alınan ses kayıtları ve notlar, katılımcıların içinde bulunduğu sosyal ortamın dinamiği de dikkate alınarak raporlaştırılmıştır.

Katılımcıların düşüncelerini ortaya çıkarmak amacıyla soru sorma ve özetleme teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek, katılımcıların dile getirdiği yorum ve değerlendirmelerin ışığı altında onların tutum ve davranışlarına yönlendirmeden rehberlik edilmiştir. Yapılan görüşme esnasında grup içinde katılımcıların, birbirlerini etkiledikleri gözlemlenerek, her bir katılımcının görüşünün tartışmada en az bir kere yer almasına dikkat edilmiştir. Araştırmacı tarafından sorulan açık uçlu sorular, tartışma ortamının yaratılmasına olanak vererek, katılımcıların fikirleri ve gözlemleri hakkında detaylı bilgi vermelerini sağlamıştır.

Katılımcılar, 2018-2019 eğitim yılı güz dönemi boyunca araştırmacı tarafından yürütülen Mesleki Gelişim Etkinliği dersi kapsamında 14 haftalık yeni bir ders müfredatı ve içeriğine sahip bir

eğitim programını tamamlamışlardır. Dönem sonunda katılımcı öğrencilere onaltı açık uçlu sorular sorularak, dersi alan öğrencilere ilişkin gözlemler ortaya çıkmıştır. Bu sayede araştırmacı, katılımcı öğrencilerin duygu ve düşüncelerini paylaşmasına ve bunların neden ortaya çıktığını anlamaya fırsat bulmuştur.

4. Tartışma

Bu çalışmada, İzmir ilinde bulunan bir üniversitesinin meslek yüksekokulunda eğitim gören öğrencilerin, 2018-2019 eğitim yılı güz dönemi almış oldukları Mesleki Gelişim Etkinlikleri ders müfredatına ilişkin oluşturulan yenilik sürecinin şekillenmesinde ve değerlendirilmesinde öğrenci katılımının etkisi incelenmiştir.

Tablo 2’de odak grup tarafından aktif katılıma ilişkin sorulara verilen yanıtlar yer almaktadır. Ayrıca, aktif katılımın her bir boyutu için odak grup tarafından en sık ifade edilen ortak yorumlar ve bu yorumların öğrenci katılım boyutlarına göre değerlendirilmesi yine Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Aktif Katılım Soruları

Yenilikçi ders içeriğine göre öğrencilerin derse katılımları ile ilgili aktif katılım tutumları	Öğrenci Katılım Boyutları			
	Davranışsal	Duygusal	Bilişsel	Aktif
Sınıfta derse nasıl katılım sağlarsınız?				
Konunun en başında öğretim elemanı herşeyi en başta açık açık anlatıyorsa onun için katılım sağlamama gerek kalmıyor, her şey net.	-	-	-	✓
Ders müfredatı video çekimine dayalı olduğu için beceremiyordum ve ilk başlarda derste çekingenlik gösteriyordum. Daha sonra projeyi grup çalışması haline getirildiğinde, ben kendimi sosyal medyada takipçi bulma kısmında aktif hissettim, diğer arkadaşlarım video çekimlerini gerçekleştiriyordu. Hep birlikte grup çalışması olarak toplu şekilde hareket ettiğimiz zaman kendimi daha aktif hissettim.	✓	-	✓	✓
Ders esnasında sorular sorarak katılım sağladım. Herkesin yeteneğine ve özelliklerine göre sınıf arkadaşlarım ile iş bölümü yaptım.	-	-	✓	✓
Sınıfta hoşlanıp hoşlanmadığımız konuları nasıl ifade edersiniz?				
Hoşlanıp hoşlanmadığım şeyleri direk söyleme taraftarıyım. Mesela kendi grubumuzda bir video çekeceğiz konu hoş ama hoşuma gitmeyen tarafı direk söyleyip alternatif üretiyorum. Ama ders içerisinde bir şeyden hoşlanmazsam onuda direk söyleyebilirim.	-	✓	-	✓
İlk kendi arkadaşlarıma söylerim. Daha sonra onlar beğenirse fikrimi herkesle paylaşırım.	-	✓	-	✓
İlk alternatif yol aramak için arkadaşlarıma danışırım ya da zihnimde karar veririm. Daha iyi bir alternatifim yok ise sesimi çıkartmam.	✓	✓	-	✓
Hocaya sözlü olarak ifade ederim.	✓	-	-	✓
Grup projesi ise grup içerisinde önce konuşuluyor daha sonra hocaya hoşlanıp hoşlanmadığımız konular belirtiliyor.	-	-	✓	✓

Genellikle arkadaşlar arasında ifade ederiz ama eğer dersin hocası ile iletişim halinde isek görüşlerimizi rahatlıkla sözlü olarak söyleriz.	✓	✓	-	✓
Ders ile ilgili ilgilendiğiniz konuları nasıl ifade edersiniz?	Davranışsal	Duygusal	Bilişsel	Aktif
Daha çok katılım sağlayarak olabilir. Hoca ile olan ilişkim derse odaklanmamı sağlar.	✓	✓	-	✓
İlgilendiğim konularda görüşlerimi daha iyi ifade edebilirim.	✓	-	✓	✓
Hocanın ders esnasında anlattığı konuları geçmiş deneyimlerim ile ilişkilendiririm.	-	-	✓	-
Konuya ilişkin fikirler paylaşıp, hocaya devamlı sorular sorarım arkasından o konuya dair araştırmalar yaparım.	✓	-	-	✓
Heyecanlı bir şekilde dinlerim.	-	✓	-	✓
Kafamda bir fikir canlanır arkadaşlarım ile paylaşır sonra hocaya sözlü şekilde aktarırım.	✓	-	-	✓
Derste görüş ve tercihlerini nasıl belirtirsiniz?	Davranışsal	Duygusal	Bilişsel	Aktif
İlk olarak çalışma verildiğinde bu konuya nasıl bir katkıda bulunabilirim diye kendime sorarım daha sonra grup arkadaşlarımla özelliklerine göre görev dağılımı yaparım. Böylece çalışmamın daha verimli şekilde ilerleyeceğini düşünüyorum.	✓	-	-	✓
Dersin işleyişinin video çekimi üzerinden ilerleyeceğini ilk öğrendiğimde çok sevdim. Zaten her günün her anında kullandığım sosyal medya uygulamasının, ders ile birleştirilmesi fikri çok hoşuma gitmişti ve beni çok heyecanlandırdığını tüm sınıfla sözlü olarak paylaştım.	-	✓	✓	✓

Öğrencilerin, aktif katılım boyutu için verdikleri ortak yorumlardan en fazlası; bireysel katılımlarda çekingenlik sergiledikleri ve grup çalışması içerisinde görev dağılımının herkesin kişilik özellik ve yeteneklerine göre yapılmasının yenilik sürecine kolaylık sağladığı görüşüdür. Öğrenciler, içerik ve işleyişi değişen yeni Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi ortamında fikirlerini kolaylıkla ifade edebildiklerini ve grup içerisinde fikirlerinin onaylanması durumunun derse olan katkıları ile ilişkilendirdikleri ifade etmişlerdir. Bu yeni işleyiş biçiminden dolayı, dersin öğretim elemanı ile kurulan yakınlığın ve derste konunun öğrencinin geçmiş deneyimlerle olan benzerliği ile rahatca bağlantı kurabildiklerini belirtmişlerdir. Özellikle, grup çalışması içerisinde öğrencilerin özelliklerine göre görev dağılımı yapılarak sosyal medya kullanımının ders içerisine entegre edilmesinin öğrencileri motive eden en önemli araçlardan biri olduğunu ve bu sayede derse devamın arttığı gözlenmiştir. Yenilik sürecinde öğrenci aktif katılım gösterirken aynı anda çoğunlukla davranışsal katılım sergilediği, daha az düzeyde duygusal katılım sergilediği nadir durumlarda ise bilişsel katılım sergilediği görülmektedir. Bu süreçte öğrencinin dört katılım boyutunu aynı anda gerçekleştirmediği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3’de, değişen ders müfredatı ile yenilik sürecinde öğrenci katılım boyutlarından biri olan davranışsal katılımını ortaya çıkarmaya yönelik sorular ve bu sorulara verilen ortak yorumlar bulunmaktadır.

Tablo 3. Davranışsal Katılım Soruları

Yenilikçi ders içeriğine göre öğrencilerin derse katılımları ile ilgili davranışsal katılım tutumları	Öğrenci Katılım Boyutları			
	Davranışsal	Duyusal	Bilişsel	Aktif
“Aktif olmayı seviyorum. Bazı arkadaşlar uzaktan derse çevrimdışı olarak katıldı bazıları ise bire bir etkin katılım sağladı, projeyi destekleyen çalışmalarda bulundu.”	✓	-	-	✓
“Derse devam zorunluluğu olsa da olmasa da öğrenci kişilik özelliğine göre sınıf içi yapılan çalışmalara katılım sağlar ya da sağlamaz. Kimisi sadece derse gelir ama herhangi bir şey üretmez kimisi de derse devamlı gelmiyordu fakat yerine getirilmesi gereken ödev ve çalışmaları sorumluluk bilinci ile tamamlıyordu.”	✓	-	-	-
“Derste devam listesinde imza atılma zorunluluğu olmalı çünkü öğrenci bu şekilde kendini bir düzene ait hissediyor bu sayede daha çok çalışma zorunda kendini hissediyor. Diğer türlü öğretim elemanı tam ders anlatırken bir anda içeri öğrenci girebiliyor ve derse tekrar konsantr olamıyorum.”	✓	-	-	-
“Dikkatim çabuk dağılıyor bu sebeple ders esnasında telefon ile oynayabiliyorum.”	✓	-	-	-
“Derste anlatılan konu dikkatimi çekmiyor ise dikkatim dağılır, bana zaten yararı olsaydı dinlerdim, hocaya soru sorardım gibi düşünmeye başlıyorum.”	✓	✓	-	✓
“Örneğin, farklı iki dersin arasında çok saat farkı oluyor bu sebeple son girdiğim derse halim kalmıyor ve dikkat gösteremiyorum. Bu sebeple dersten erken çıktığım bile oluyor, devamlılık sağlayamıyorum.”	✓	-	-	-
“Örneğin Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersinde yeni bir proje geldi ve daha önceden alışık olmadığımız bir bilgisayar programı kullanmamız istendi bu sayede kendimizi devamlı geliştirdik. Öğrendiğimiz bilgisayar programı sayesinde iş hayatında işimize yarayacak bilgiler edinmiş olduk. Teorik eğitimi uygulama ile birleştirerek yenilikçi fikirler ortaya çıkarabildik. Dolayısıyla, başlayan her yeni derse farklı heyecanlar duymaya başladım.”	✓	✓	✓	-
“Ders kapsamında afiş tasarladık, sosyal medya üzerinden bölüm tanıtımı yapmayı öğrendik bu esnada yeni programlar öğrenerek ileride iş hayatında CV için önemli bir kaynak oluşturmuş olduk. Bize çok farklı deneyimler sağladı bu sebeple her defasında daha çok çalışma isteği oluştu.”	✓	-	-	✓
“İlk defa bir dersimizde sosyal medya uygulaması olan Instagram üzerinden ders işlenmeye başlandı. Bu hesaplar özellikle benim gibi bir Grafik Tasarımcı tarafından yürütülüyor bu sebeple beni bu süreçte aktif bir şekilde katılım sağlamama yardımcı oldu. Arkadaşlarım ve dersin öğretim elemanı ile etkileşimli bir iletişim gerçekleşti.”	✓	✓	✓	✓
“Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersinde video çekmek zevkli ve derse heyecan içerisinde geliyorduk, çoğu ders teorik ve öğretim elemanı sadece rutin bir şekilde ders anlatıyor. Böyle olunca derse katılım gösteremiyoruz ve çabucak dikkatimiz dağılıyor.”	✓	✓	-	✓
Okulda derslerinize nasıl hazırlanırsınız?				
“Öncelikle ders için gereken ve özellikle uygulama odaklı derslerde ilgili bilgisayar programlarını inceleyip öğrenmeye başlıyorum. Yapacağım işleri planlayıp belirli bir düzene koyuyorum. İş planıma göre projeyi yapmaya başlıyorum.”	✓	-	-	✓

“Proje dış mekanlarda yapılmak üzere gerçekleştiriliyor ise okula yakınlığını hesap edip yaklaşık bu iş ne kadar günümüzü alır diye hesap ediyoruz. İlgili proje için Youtube gibi kanalları inceleyerek daha önce benzeri çalışmalarda neler yapılmış onları ele aldık.”	✓	-	-	-
“Derse katılım için devam zorunluluğunun olmayışı yaptığımız projenin işleyişini hızlandırıyor. Bu sayede derse gelmemiz gereken saatlerde o enerjimizi projeye doğru bir şekilde yansıtabiliyoruz.”	✓	-	-	-
“Önceden hoca ile iletişime geçerek projede neler yapılacağını konuşuyorum sonrasında telefonuma alarmlar koyarak kendime su saatte su gün şu çalışmayı tamamlamalısın diye hatırlatmalarım var.”	✓	-	-	-
“İlk önce derse gelmeden araştırmalar yapıyoruz. Dersin hemen sonrasında arkadaşlar ile konuşarak neler yaparız diye kendi aramızda konuşuyoruz.”	✓	-	-	✓
“Örneğin, verilen projenin süresi ve teslim tarihi gibi bilgiler üzerinden ilerleyerek ilgili randevular alınıyor sonrasında video çekimi gerçekleştiriliyordu.”	✓	-	-	-
“Örneğin, bir projemizde belediyenin dost kart tanıtımı için gittiğimiz yemekhanesinde ilk önce etrafa bakıp neler çekerim diye karar vermiştim.”	✓	-	-	-
“Sınıf içerisinde toplu bir şekilde çalışma yapmayı tercih ediyorum çünkü yeni uygulama odaklı bir çalışma gerçekleştirildiğinde herkesin ayrı bakış açısı oluyor. Böylece ortaya çıkan iş daha başarılı oluyor, çok yönlü fikir alındığından eksiklikler hemen belirlenip zamanında iyileştirilme yapılıyor.”	✓	-	-	✓
Sınıfta yeni bir konu anlatıldığı zaman ne yaparsınız?				
“Hocanın verdiği bir konuyu geliştirmek için ne yaparım diye düşünüyorum. Daha önceden staj yaptığım yer ile görüşüp bu konuda bana nasıl destek olabilirsiniz diye sorduğum oluyor. Sonrasında Google’ dan konuya ilişkin çalışmalarını inceliyorum amacım sınıf arkadaşlarımdan nasıl öne çıkarım oluyor.”	✓	-	✓	✓
“Benzer örnekler daha önce nasıl yapılmış diye bakıyorum.”	✓	-	-	-
“Bu öğrendiğim konu iş hayatımın neresinde bana faydalı olur nasıl ilişkilendiririm diye düşünüyorum.”	✓	-	✓	-
“Yeni konu eğlenceli ve sosyalleşmek üzerine ise ilgili bir şekilde dinleriz.”	✓	-	-	-
“Ders programında o gün çok ders var ise dikkat dağınıklığı yaşıyoruz.”	✓	-	-	-
“Hoca sadece sunum yapıyorsa dersi bir süre sonra anlamıyoruz ama sohbet niteliğinde ders işleniyorsa o zaman daha çok kendimizi o derse ait hissediyoruz.”	✓	✓	-	-
“Hocaya fikirlerimizi sunduğumuzda olumsuz bir yorum alırsak şevkimiz kayboluyor ve dersten uzaklaşmaya başlıyoruz. Zaman içerisinde derse devamsızlıklarımız oluşuyor.”	✓	✓	-	-

Yenilik sürecinde, öğrenci katılım boyutlarından biri olan davranışsal katılımının etkisini incelemek için odak gruptakilere üç farklı soru sorulmaktadır. Verilen cevaplara göre, öğrencilerin kişilik özellikleri ve derse devam etme arasında çok ciddi bir ilişki kurulduğu tespit edilmiştir. Derse dikkat gösterme ile ders programlarının yoğunluğu arasında olumsuz bir ilişki gözlenirken, derste anlatılan konunun sektörle ilişkilendirmesi arasında olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Proje odaklı derslerde öğrencinin kendini geliştirmeye açık ve hevesli olduğu, dersin grup projesi halinde işlenmesi ile öğrencinin yeni fikirlerle derse katılımının desteklendiği görülmüştür.

Öğrencilerin geçmiş deneyimleri ile yeni geliştirilen projeler arasında ilişki kurulduğu ve derse daha istekli geldikleri görüşü vurgulanmıştır. Yenilik sürecinde davranışsal katılım gösteren öğrenci aynı anda çoğunlukla aktif katılım gösterirken, daha az düzeyde duygusal katılım göstermekte, en az düzeyde ise bilişsel katılım sergilememektedir. Aktif katılım gösteren öğrenci aynı anda diğer katılım boyutlarını gerçekleştirdiği tek durum ise sosyal medya uygulaması olan Instagram üzerinden interaktif ders ortamının ilişkilendirilmesidir.

Yeni ders içeriğinin öğrenci üzerinde ki duygusal katılımın tespiti için dört farklı soru hazırlanmıştır. Sorular ve sorulara verilen ortak cevaplar Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Duygusal Katılım Soruları

Yenilikçi ders içeriğine göre öğrencilerin derse katılımları ile ilgili duygusal katılım tutumları	Öğrenci Katılım Boyutları			
	Davranışsal	Duygusal	Bilişsel	Aktif
Sınıf ortamında kendinizi nasıl tanımlarsınız?				
“Derse daha çok dinleyici olarak katılım sağladım. Çekingen bir tavır sergilerim.”	✓	✓	-	-
“Çekingen bir tavır sergilesem de hoca benden bir şey istediğinde hemen yerine getirmeye çalışırım.”	✓	✓	-	-
“Hocanın öğrettiği konu hakkında hiç daha önceden fikrim yoksa çekingen bir tutum sergilerken aşına olduğum konularda ilgili örnekler verip katılım sağlamayı severim.”	✓	✓	-	-
“Çekimsizlik gösteririm, kendimi kolaylıkla ifade edemem.”	✓	✓	-	-
“Örneğin, Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi içerisinde kendimi bir ailenin üyesi olarak hissediyorum çünkü kendimi kolay ifade edebiliyorum.”	✓	✓	-	-
“Örneğin, Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersinde sınıfla iç içe geçmiş bir durum sergiliyoruz ve kendimizi rahat hissediyoruz.”	✓	✓	-	-
“Ders sürecinde ilk başta çekimsizlik gösterirken daha sonrasında açılıp kendimi ifade edebiliyorum.”	✓	✓	-	-
“Grup projesi olduğu zaman kendi içerisinde gruplaşma oluyor, dağılma oluyor ve bu sebeple kendimi sınıf ortamından soyutlamaya başlıyorum.”	✓	✓	-	-
“Örneğin, proje kapsamında video çekildiğinde, Whatsapp uygulaması üzerinden sınıf arkadaşlarına ve hocanın görüşlerine sunulurken kimse kendi yorumunu ifade etmiyor, herkes çekimsiz davranıyor.”	✓	✓	-	-
“Sınıf içerisinde Grafik Tasarımı ve Lojistik öğrencileri ortak ders alıyor farklı disiplinlerden gelen öğrencilerin fikir ayrılıkları oluyor. Grafik tasarımı öğrencilerinin estetik algısı ile Lojistik öğrencisinin algısı oldukça farklı bu sebeple ortaya çıkan proje çok ayrı bir şekilde ele alınıyor. Kimi zaman bölüm kültüründen dolayı söyleyeceğim ifadelerin farklı etki yaratacağımı düşündüğüm için fikirlerimi kendime saklıyorum.”	✓	✓	✓	-
Sınıf ortamını nasıl değerlendirirsiniz?				
“Mesleki Gelişim Etkinliği ders ortamını değerlendirirsek, öğretim elemanının bizim yaptığımız projenin içinde yer alması bizi yüreklendirdi. Sınıf içindeki her öğrenciden proje ile ilgili bir fikir geldi ve her adımda o fikirler, reddedilmeden uygulamanın içine bir şekilde koyulmuş oldu. Böylece ortaya parlak fikirlerin çıkmasını teşviklendirildi.”	✓	✓	-	✓
“Mesleki Gelişim Etkinliği dersinde, öğretim elemanı sınıfta yanlışlarımızı anında düzeltti ve başka öğrencilerin fikirlerini projeye dahil ederek yeni bir şeyler üretiyor olmamız bizi heyecanlandırdı.”	✓	✓	-	-

“Fikir alışverişi yapılarak samimi ve keyifli bir şekilde ilerliyor, gruplar arası iletişim güçlü.”	✓	✓	-	-
“Sıkıcıydı, çünkü grup halinde çalışmayı sevmediğim için iletişim halinde olmak çekingenlik yaratıyordu.”	-	-	-	-
“Güzel bir ortam var.”	-	✓	-	-
“Derse devamlılık sağlamadım o sebeple samimi bir ortam olduğunu düşünmüyorum.”	✓	-	-	-
“Eğlenceli ve dinamik bir ortam var.”	-	✓	-	-
“Gruplaşma oluyor çünkü kimi öğrenciler Lojistik Programından kimi öğrenciler Grafik Tasarımı Programından, herkes kendi bölümü içindeki öğrencilerle samimi oluyor.”	✓	-	-	-
“Mesleki Gelişim Etkinliği dersi eğlenceli ve aktif geçiyor o sebeple okula gelmek istemesem bile bu derse gelmek istiyorum. Dersi farklı ve yenilikçi bakış açısı ile işliyoruz böylece zevkli bir hale geliyor.”	✓	✓	-	✓
Sınıf ortamında çalışmak sizin için ne ifade ediyor?”				
“Herkes uyum içinde olunca güzel işler ortaya çıkıyor.”	-	✓	-	-
“Sınıf ortamında çalışırken öğrenci not kısmında hocadan korkmak istiyor. Öğrenci notunu hemen öğrenmek istemiyor eğer hemen öğrenirse derse ilgisini kaybediyor.”	✓	✓	-	-
“Hocanın sert davranması öğrenciyi disipline edip çalışmasını hızlandırıyor.”	✓	✓	-	-
“Grup içinde hareket etmeyi öğreniyorsun.”	✓	-	-	-
“Farklı disiplinlerden gelen öğrenciler farklı tutumlar sergiliyor, böylece bir derse bakış açımızda çeşitlilik oluyor.”	✓	-	-	-
“Bireysel çekingenlik gösteriyorum ama grup halinde çalışırken kendimi daha iyi ifade edebiliyorum.”	✓	-	-	-
“Kendimi rahat ifade edebildiğim bir grup ortamı var ise çok eğlenerek çalışıyorum.”	✓	✓	-	-
Sınıf ortamında yeni bir konu verildiğinde tutumunuz nasıl olur?				
Bildiğim bir konu verilirse kendimi konuya ait hissedirim ve hızlı bir şekilde çalışmaya başlarım.	✓	✓	✓	-
Merak uyandırıyor ve keşfetmeye çalışırım. Eğer özel hayatımda giden olumsuz bir durum var ise sınıf ortamındaki tutumumu kötü yönde etkileyerek kendimi o ortamdaki soyutlamaya başlıyorum.	✓	✓	-	-
İlk önce proje veriliyor ve bizim okuduğumuz bölümle ilişkisi nedir diye durumu sorguluyorum.	-	-	✓	-
Örneğin, Lojistik öğrencisiyim Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersinde proje okulun tanıtımı ile ilgiliydi benim bu projede ne işim var diye sorguladığım oldu.	-	-	-	-
Projeyi yaptığımızda dışardan yapılan olumsuz eleştiriler geldiği zaman bizi demotive ediyor, çalışma performansımızı düşürüyor.	-	-	-	-

Odak grup tarafından verilen yorumlar incelendiğinde, farklı programa kayıtlı öğrencilerin fikirlerini sınıf içerisinde ifade etmede çekingenlik sergiledikleri ifade edilmiştir. Öğrencilerin, sınıfta ki aidiyet duygularının tamamen, dersi veren öğretim elemanının tutumu ile doğrudan ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Verilen grup projeleri ile sınıf atmosferinin dinamikliğinin sağlandığı, öğretim elemanının oluşturduğu otorite (not, yoklama listesinin devamlı tutulma sıklığı, mesafeli yaklaşım) ile öğrencinin derse olan ilgisini arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Sınıf dışı gelen eleştiriler ile öğrencilerin çalışma performansı arasında ilişki kurulduğu ve yeni fikir geliştirme süreci ile

öğrencinin okuduğu program arasında bir bağlantı olduğu kurulduğu gözlemlenmiştir.

Yenilik sürecinde duygusal katılım gösteren öğrenciler aynı anda büyük çoğunlukla davranışsal katılım göstermekte, az düzeyde aktif katılım ve bilişsel katılım gerçekleştirmektedir. Öğrencinin dört katılım boyutundan aynı anda hiçbirinin gerçekleştirmediği durumlar gözlemlenmekte olup, bu durumlar ders dışından gelen olumsuz geri bildirimler ve öğrencinin okuduğu bölüm ve ders içi gerçekleştirdiği projeyi ilişkilendirememesinden ötürü kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Odak gruba son olarak yeni ders içeriğinin öğrenci üzerinde ki bilişsel katılımın tespiti için beş farklı soru sorulmuştur. Sorular ve sorulara verilen ortak cevaplar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Bilişsel Katılım Soruları

Yenilikçi ders içeriğine göre öğrencilerin derse katılımları ile ilgili bilişsel katılım tutumları	Öğrenci Katılım Boyutları			
	Davranışsal	Duyusal	Bilişsel	Aktif
Okulda öğrendiklerinizi kendi deneyimlerinle nasıl ilişkilendirirsiniz?				
Örneğin, bizden istenen bir proje için üniversitenin kariyer merkezine gidip mezunlar hakkında bilgi almamız istenmişti fakat 5 sefer gittik bize randevu verilmedi. Buradan yola çıkarsak, mezun olduğum zaman işte çalışmaya başladığımda her istediğim randevunun tarafıma verilmeyeceğini bu durumda mutlak sonuca ulaşmak için A, B planı üretmem gerektiğini anladım.	✓	-	✓	-
Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi projesi için video çektiğimizde daha önce ışığın, sesin önemli olduğunu düşünmezdim ama bakış açım değişti artık çekilen videolara daha farklı bakıyorum.	✓	-	✓	-
Farklı fikirleri bir araya getirirken nasıl bir strateji oluştursunuz?				
Çalışma arkadaşlarım ile ortak bir yol bulmaya çalışırım.	✓	-	-	-
Yeni ortaya çıkan fikirlerin onaylanması gerektiğini belirtirim.	✓	-	-	-
Bütün fikirleri ele alıp çoğunluğun benimsediği fikir üzerinden ilerleyerek ortaya bir çalışma çıkarırım. “Herkesten fikir alır ve değerlendiririm.	✓	-	-	✓
Projenin içerisinde çalışırken arkadaşlarımdan ve ailemden aldığım farklı fikirler beni besler.	-	-	✓	-
Grafik Tasarımı öğrencisiyim ve video düzenleme hep ertelediğim bir konuydu. Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi projesi sayesinde deneme yanılma yöntemiyle kendimi geliştirdim. İş hayatına kendimi hazırlamış oldum.	✓	-	✓	-
Bir konuya başlamadan önce nasıl bir çalışma biçimi geliştirisiniz?				
Bir verilen projeyi en kolay nasıl yaparım diye düşünerek öğrenci psikolojisi ile hareket ederiz.	✓	✓	-	-
Teknolojik olanakları kullanarak projeyi kısa ve zahmetsiz yollardan hazırlamaya çalışıyoruz.	✓	-	✓	-
İnternetteki benzer örneklerin üzerinde çok düşünmeden ufak değişikliklerle onları yeni projeye adapte ediyoruz.	✓	-	✓	-
Ders çıkışında arkadaşlarla toplanıp ne kadar süre içinde projeyi tamamlarız diye kararlaştırıp uygulamaya başladık ya da Whatsapp üzerinden konuşarak süreci idare ettik.	-	-	✓	-
Önce planlamaya başlarım. Yapacağım günü ve saati tahminler ve çalışmaya başlarım.	✓	-	-	-

Gündüz vakitlerinde çalışma performansını sergileyemiyorum o sebeple tüm çalışmalarımı akşam saatlerine bırakır böylece daha etkin bir çalışma sergilemiş olurum.	✓	-	-	-
Örneğin, bir proje verildi ve bu projeden kendimize nasıl bir ödüllendirme çıkarabiliriz diye düşünürüm. Video çekimi yapacağım proje için acaba yakımda yapılacak neler var projemizi tamamlasak hemen gidip o yerlerde yemek yesek, kahve içsek gibi küçük kişisel ödüllendirmeleri düşünürüm.	✓	✓	-	-
Çalıştığınız konuları anlayıp anlamadığınızı nasıl anlarsınız?				
Sınav yapıldığında kendimizi test etmiş oluruz.	-	-	✓	-
Örneğin, uzaktan eğitim sürecinde zaten aşına olduğumuz bir uygulamaya üzerinden ders yapıldığı için herhangi bir konuda belirsizlik oluşmamıştı. Instagram hepimizin günlük kullandığımız bir platformdu bu sebeple nasıl paylaşımlar yapacağımızı biliyorduk fakat ders ile ilişkilendirdiğimiz zaman kafamızda belirsizlik oluyordu.	-	-	✓	-
Konuları anlamadığım zaman kafamda acaba öyle miydi böyle mi olacaktı gibi zihnimde sorular canlanır bu sebeple hocaya soru sorarım. Ancak etraftaki insanların görüşleri beni etkilediği için sınıftaki arkadaşlarımın benimle alay etme fikri beni korkutur ve çekimsiz kalabilirim.	-	✓	✓	✓
Konuları anlamadığım zaman kafamda acaba öyle miydi böyle mi olacaktı gibi zihnimde sorular canlanır bu sebeple hocaya soru sorarım. Ancak etraftaki insanların görüşleri beni etkilediği için sınıftaki arkadaşlarımın benimle alay etme fikri beni korkutur ve çekimsiz kalabilirim.	✓	✓	✓	✓
Verilen projeleri yapmış olmak için puan almak için hazırlıyoruz tam ne istediğine dair kafamızda sorular oluşuyor. Sonrasında hocaya soru sormaya çekiniyoruz.	✓	✓	-	✓
Kendi grup içerisinde anladığımızı zannettiğimiz konuları öğretim elemanına bu böyle miydi diye sordüğümüzde aslında anlamadığımızı fark ediyoruz. Daha sonra projeye olan ilgisizliğimize başlıyoruz ve sıkılıyoruz.	✓	-	✓	✓
Üzerinde çalışmakta olduğunuz konu ile ilgili bir problem ile karşılaştığınızda, nasıl bir tutum sergilersiniz?				
Pes ederim ve çalışmaktan vazgeçerim.	✓	✓	-	-
Konu verilir verilmez etrafta bu konuyu bilen kişilere danışırım (öğrenci, işyeri sahibi, staj yeri gibi).	-	-	✓	-
Üzerinde çalışmakta olduğum konuda belirli bir noktada problemle karşılaşıncaya üstlerime, grup arkadaşlarıma soru sormak yerine çekingen davranırım. Çünkü onların bana yapacağı olumsuz yorumlar benim hevesimi kaçırabilir.	-	✓	✓	-
Bu yaptığım çalışma sınıf arkadaşlarım veya hocam tarafından beğenilmeyebilir en iyisi yapmayayım kalsın diye düşünüyorum.	✓	✓	✓	-
Çalışmaya başladığım konu üzerinde kendimi başarısız olarak değerlendirdiğim anda öğretim elemanının en ufak yaptığı bir çalışmayı bile desteklediğini görmek problemin üstüne giderek beni çalışmaya motive eder	✓	✓	✓	-
Grup halinde proje yapıldığı için o derse devam göstermediğim zaman bana ait olan bir iş verildiğinde proje sürecine hakim olmadığım için örnek vermek gerekirse, Mesleki Gelişim Etkinlikleri dersi kapsamında çekilen videoları düzenlenirken nasıl bir yol izleyeceğimi bilemedim. Bu sebeple devamlı o gün çekim yapan arkadaşlara sorular sorarak projeyi tamamlamaya çalıştım. Aslında sürecim uzamış oldu, oysa derse gelseydim tam olarak ne yapacağımı bilebilirdim.	✓	-	✓	-
Daha önceden benzer projeyi yapan arkadaşlarla iletişime geçerek içinde bulunduğum soruna nasıl yaklaştıklarına sorarım.	-	-	✓	-

Yenilik sürecinde öğrenciler, okulda edinilen bilgileri uygulamaya geçirdikleri zaman farklılık gösterdikleri, çalışma biçiminin teknoloji

ve çalışma saatleri ile ilişkilendirildiği, çalışma konusunun anlaşılması ile sınav ve öğretim elemanı ile ilişkilendirildiği, çalışılan konuda çıkan problemin sonucunda pes etme, çekimsiz davranma, otorite görülen kişilere geçmiş deneyimleri sorgulama gibi tutumlarla karşılaştığı gözlenmiştir. Bu yenilik sürecinde bilişsel katılım gösteren öğrenciler, aynı anda çoğunlukla davranışsal katılım gösterirken, daha az olarak duygusal katılım gösterip, nadiren ise aktif katılım sergilemektedirler. Bilişsel katılım gösteren öğrenci diğer katılım boyutlarını aynı anda gerçekleştirdiği durum ise çevredeki insanların görüş ve önerilerini sorguladığı durumlarda ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Sadece iki yıllık eğitim-öğretim süreci boyunca her türlü mesleki donanımına sahip kaliteli ara eleman yetiştirmek ile sorumlu olan meslek yüksekokullarında ders müfredatları ve içerikleri oldukça önemlidir. Meslek Yüksekokulu öğrencilerin aldıkları derslerin işleyiş biçimlerinin, klasik ders işleme metodlarından ziyade tamamen sektöre yönelik, sorun çözebilmeye becerilerinin artması yönünde olması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, literatürde ki bu boşluğu doldurabilmek için, meslek yüksekokulları özelinde öğrencilerin mezuniyet için seçmeli olarak aldıkları Mesleki Gelişim Etkinliği adlı dersin içerik ve formatının değiştirilmesi ile ilgili gözlemler yapılmıştır. Sözkonusu ders, geleneksel eğitim anlayışından (öğretmen-ders-ödev) çıkartırıp, eğitimde yeni yönelimlerle öğrenci katılım boyutlarının (aktif, duygusal, bilişsel ve davranışsal) her biri ayrı ele alınarak, dersin yeni içerik ve işleyişinin etkisi araştırılmıştır.

Bahsedilen dersi güz döneminde (eski içerik) ve bahar döneminde (yeni içerik) alan aynı öğrencilerle yapılan mülakat ve anket çalışmaları sonucunda; öğrencilerin yeni içerikten daha verim aldıkları, kendilerini daha rahat ifade edebildikleri tespit edilmiştir. Tüm öğrenci katılım boyutları yenilik sürecinde incelendiğinde en yüksek oranda sırasıyla davranışsal katılım sonrasında duygusal katılım, daha sonra aktif katılım ve en son olarak ise bilişsel katılım gösterdikleri ortaya çıkmıştır.

Meslek Yüksekokulları özelinden başlamak üzere, derslerin öğrencilere yaşam boyu öğrenmeyi benimseterek sadece ders saatleri esnasında değil ders dışı saatlerde de ilgili faaliyetlere kendi özerkliklerini, becerilerini, kolektivist çalışma yaklaşımını benimsetmeyi, esnek çalışma saatleri oluşturarak sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda eğitimin bir parçası haline gelebilmeyi amaçlanması gerekmektedir. Derslerin daha etkili olabilmesi ve belirlenen hedeflere

ulaşabilmesi için öğrenci-öğretici eğitim sisteminin bir parçası haline gelerek, alanında uzman kişi ve ilgili etkinliklere erişim sağlanarak, sosyal medya uygulamaları ile belirlenen temalarda bilgi akışı oluşturmalıdır.

Bu çalışma ile meslek yüksekokulları müfredatında yer alan Mesleki Gelişim Etkinliği derslerinin içerik ve formatlarının farklılaştırarak, sektöre daha kaliteli ve donanımlı bireyler yetiştirmek için bir yol haritası sunulmuştur.

Kaynakça

- Akdemir, A. (2018). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Mesleki, Sosyal ve Entelektüel Eğilimlerinin Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 493-527.
- Alkan, R. M., Suiçmez, M., Aydınkal, M., & Şahin, M. (2014). Meslek Yüksekokullarındaki Mevcut Durum: Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri. *Journal of Higher Education and Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(3), 133-140.
- Arastaman, G. (2009). Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okula Bağlılık Durumlarına İlişkin Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (26), 102-112.
- Aypay, A. ve Eryılmaz, A. (2011). Lise Öğrencilerinin Derse Katılmaya Motive Olmaları ile Okul Tükenmişliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 26-44.
- Büyükeskil, M. ve Kesici, Ş. (2013). Ortaöğretim Öğrencilerinin, Sınıf Rehber Öğretmenlerinin ve Rehber Öğretmenlerin Etkin Öğrenme İle İlgili Görüşleri. *OPUS-Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 92-136.
- Cohen, R., Moed, A., Roth, G. & Maymon, Y.K. (2019). Teachers' Conditional Regard and Students' Need Satisfaction and Agentic Attendance: A Multilevel Motivation Mediation Model. *Journal of Youth and Adolescence*. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01114-y>.
- Collins, K. M. T., Onwuegbuzie, A. J., & Jiao, Q. G. (2006). Prevalence of Mi-ed-methods Sampling Designs in Social Science Research. *Evaluation & Research in Education*, 19 (2), 83-101.
- Çelik, S., Toraman, S. Ö., & Çelik, K. (2018). The Relation of Student Achievement with Course Attendance and Teacher Immediacy. *Kastamonu Education Journal*, 26(1), 209-217.

- Çokluk, Ö., Yılmaz, K. & Oğuz, E. (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 4 (1), 95-107.
- Ekiz, D. (2003). Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş. *Nitel, Nicel Ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eryılmaz, A. (2014). Üniversite Öğrencileri İçin Derse Katılım Ölçeklerinin Geliştirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 203-214.
- Fredricks, J.A., Blumenfeld, P.C., & Paris, A.H. (2004). School Attendance: Potential of the Concept, State of the Evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.
- Güçlü, S. & Uysal, M. (2013). Kadınlarının Sağlık Eğitimi İhtiyaçlarının Odak Grup Görüşmesi Yöntemi ile Belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 399-418.
- Günay, D. & Özer, M. (2016). Türkiye'de Meslek Yüksekokullarının 2000'li Yıllardaki Gelişimi ve Mevcut Zorluklar. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(1), 1-12.
- Ihan, E., Çam, Ş.S. & Çam, Z. (2018). Yükseköğretimde Öğrencilerin Akademik, Sosyal ve Kültürel Faaliyetlere Etkin Katılımı. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(2), 213-234.
- Hunsberger, B. (2000). Cognitive Complexity of Expectations and Adjustment to University in the First Year. *Journal of Adolescent Research*, 15, 38-57.
- Jamaludin, R. & Osman, S. (2014). The Use of a Flipped Classroom to Enhance Attendance and Promote Active Learning. *Journal of Education and Practice*, 5 (2), 124-131.
- Kahu, E. R. (2013). Framing Student Attendance in Higher Education. *Studies in Higher Education*, 38(5), 758- 773. doi: 10.1080/03075079.2011.598505.
- Karagündüz, A. (2010). Türkçe ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dinleme Stratejilerinin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, 2 (29), 39-55.
- Koç, G. (2000). Etkin Öğrenme Yaklaşımlarının Eğitim Ortamlarında Kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 220-226.
- Kuh G.D. (2009) What Student Affairs Professionals Need to Know About Student Attendance. *Journal of College Student Development*, 50, 683-706.

- Kılıç, Y., & Yılmaz, E. (2018). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Perspektifinden Mesleki Eğitime İlişkin Bir Durum Çalışması. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Lawson, R., Taylor, T., Thompson, D.G., Simpson, L., Freeman, M., Treleaven L. & F. Rohde. (2012). Engaging with Graduate Attributes through Encouraging Accurate Student Self-Assessment. *Asian Social Science*, 8(4), 3-12.
- Lee, J.S. (2014). The Relationship Between Student Attendance and Academic Performance: Is it a Myth or Reality? *The Journal of Educational Research*, 107(3), 177-185.
- Mete, H., Erdem, A., Uzal, G., & Hüyük, D. (2018). An Investigation of Technical Sciences Vocational School Students' Views on Education-Teaching/Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Eğitim-Öğretim ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi. *Humanitas*, 6(11), 191-203.
- Reeve, J. & Tseng, C.M. (2011). Cortisol Reactivity to a Teacher's Motivating Style: The Biology of Being Controlled Versus Supporting Autonomy. *Motivation and Emotion*, 35, 63-74.
- Ozsoy, G., Kuruyer, H.G., Özsoy, S. & Tabak, H. (2013). Öğrenme ve Öğrenmeye Katılım Hakkında Sınıf Öğretmenleri Ne Düşünüyorlar? *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 199-213.
- Özdemir, F. & Ar, İ. M. (2015). Sosyal Yenilik Üzerine Bir Alan Araştırması. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4(1), 17-43.
- Pietarinen, J., Soini, T. & Pyhältö, K. (2014). Students' Emotional and Cognitive Attendance as the Determinants of Well-Being and Achievement in School. *International Journal of Educational Research*, 67 (1), 40-51.
- Reschly, A.L. & Christenson, S.L. (2006). Prediction of Dropout Among Students with Mild Disabilities: A Case for the Inclusion of Student Attendance Variables. *Remedial and Special Education*, 27(1), 276-292.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000b). Self-determination Theory and Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Sagayadevan, V. & Jeyaraj, S. (2012). The Role of Emotional Attendance in Lecturer-Student Interaction and the Impact on Academic Outcomes of Student Achievement and Learning. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 12 (3), 1-30.

- Sanal, A., & Öztürkoğlu, Y. (2017). Hizmet Sektöründe QR Kod Kullanım Alanlarına Yönelik Bir Alan Çalışması. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(4), 172-189.
- Sari, A. & Altun, T. (2016). Oyunlaştırma Yöntemi ile İşlenen Bilgisayar Derslerinin Etkililiğine Yönelik Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Computer & Mathematics Education*, 7(3), 553-577.
- Sarıbıyık, M. (2013). Meslek Yüksekokullarında Nitelikli İşgücü Yetiştirmek İçin 3+1 Eğitim Modeli. *Akademik Platform Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 39-41.
- Sarıoğlu, E. B. & Özgen, E. (2018). Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 60 (11), 1067-1081.
- Saygılı, E. E., & Öztürkoğlu, Y. (2017). Corporate Governance and Social Responsibility Issues in Code of Ethics. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(2), 378-388.
- Tuncer, M. & Tanaş, R. (2019). Mesleki Eğitim Sorunsalının Meslek Yüksekokulları Bağlamında Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Education Sciences*, 8(15), 76-88.
- Ulus, L. Tuncer, N. & Sözen, Ş. (2015). Mesleki Eğitim, Gelişim ve Yeterlilik Açısından Meslek Yüksekokullarının Önemi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 168-185.
- Yıldırım, H., Sertel, E. & Akyol, S. Ö. (2019). Meslek Yüksekokullarının Güncel Sorunlarına İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri-Views of Academic Staff About Current Issues of Vocational Higher Education. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (21), 287-300.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- <https://istatistik.yok.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 337-360
ISSN: 1302-6879

Ailede Baba Faktörünün Taraftar Özdeşleşmesine Yansımaları: Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Spor Kulüpleri Taraftarları ile Alan Çalışması *
Reflections of the Father Factor in the Family on Fan Identification: Fenerbahçe, Galatasaray and Besiktas Sports Clubs Fans with Field Study

• Benan GÖK*

* Dr., Faruk Sarac Tasarım Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, Bursa/Türkiye. Dr. Faruk Sarac Vocational School of Design, Department of Medical Services and Techniques, Medical Documentation and Secretarial Program, Bursa/Turkey. benangok@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3817-2508

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
01/12/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
17/02/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atrf: Gök, B. (2021). Ailede Baba Faktörünün Taraftar Özdeşleşmesine Yansımaları: Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Spor Kulüpleri Taraftarları ile Alan Çalışması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52 , 337-360

Citation: Gök, B. (2021). Reflections of the Father Factor in the Family on Fan Identification: Fenerbahçe, Galatasaray and Besiktas Sports Clubs Fans with Field Study. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 337-360

Öz

Bu çalışmada, bir örgüte gönüllülük esasıyla üye olan bireylerin örgütle özdeşleşmelerinde ailede baba faktörünün etkili olup olmadığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bireylerin örgütle özdeşleşme nedeni sosyal psikoloji perspektifinden mercek altına alınmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Araştırma verilerinin hesaplanmasında SPSS 22 programı kullanılarak verilerin frekans, yüzde değerleri hesaplanmış ve ardından açıklayıcı faktör analizi, Anova testi ve karar ağaçlarının algoritmalarından biri olan CART (Sınıflama ve Regresyon Ağacı) tekniği kullanılmıştır. Gönüllülük ilkesi kapsamında üyelik edilen bir örgüt olarak Türkiye'nin önde gelen üç spor kulübünün taraftarları üzerinde bir saha çalışması yürütülmüştür. Bu kapsamda çalışmaya, Türkiye'de üç büyükler olarak nitelenen 656 Fenerbahçe, 710 Galatasaray ve 602 Beşiktaş Spor Kulübü taraftarları olmak üzere toplam 1968 taraftar katılmıştır. Çalışma grubu, kolayda örnekleme yöntemine göre farklı demografik özellikler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, örnekleme yer alan taraftarlar, tuttıkları takımlara göre ayrılıp incelendiğinde babasıyla aynı takımı tutan taraftarların, babasıyla farklı takım tutan taraftarlara göre takımla özdeşleşme puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, taraftarların takımla özdeşleşmelerinin altında baba faktörünün olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel özdeşleşme, baba faktörü, spor kulüpleri.

* Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından etik açıdan uygun bulunmuştur (Kurul Karar Tarihi: 23/10/2020. Karar No: 2020/6).

Abstract

This study aimed to determine whether the father factor in the family effectively identifies individuals who are members of an organization based on volunteerism. For this purpose, the reason individuals identify with the organization has been examined from the perspective of Social Psychology. The questionnaire was used as a data collection tool in the study. First, the frequency, percentage values of the data were calculated using SPSS 22 program. Then the cart (classification and Regression Tree) technique, one of the algorithms of explanatory factor analysis, ANOVA test and Decision Trees, was used to calculate the research data. Finally, fieldwork was carried out on the fans of Turkey's three leading sports clubs, where the membership is voluntary. In this context, the study, regarded as the big three in Turkey, 656 Fenerbahce, 710 Galatasaray, and 602 Besiktas Sports Club, participated in 1968 individuals, including supporters. The working group was formed by taking into account different demographics employing the easy sampling method. According to the study, when fans in the sample were divided according to the teams they kept, it was found that fans who kept the same team as their father had higher team identification scores compared to fans who did not keep the same team as their father. In other words, it is revealed that the father factor underlies the identification of the fans with the team.

Keywords: Organizational identification, father factor, sports clubs.

Giriş

Yönetim yazınında kâr amacı gütmeyen örgütler, toplum yararına çalışan, toplumdaki sorunların çözümüne ilişkin katılımçılık ve dayanışma anlayışını geliştiren, demokratik anlayışa sahip olan ve gönüllülük esasıyla bir araya gelen bireylerin ortak değerleri paylaştıkları örgütlenmelerdir (Andrei vd., 2018: 215-216; McMurray vd., 2012: 523; Morrison, 2016: 236;). Kâr amacı gütmeyen örgütlerden bazıları spor kulüpleri, dini cemaatler, müzeler, işçi sendikaları, siyasi partiler ve çevre örgütleridir (Boris ve Steuerle, 2006: 66). Son yıllarda, kâr amacı gütmeyen sektörün dünya çapında sosyal yaşamın çeşitli yönleri üzerindeki artan etkisi, söz konusu örgütlerin ekonomilerinde önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır (Valentinov, 2011: 901). Örneğin, Avustralya yaklaşık 600.000 kâr amaçsız örgüte sahip olmakta ve yaklaşık 5 milyon gönüllü ile 14.6 milyar dolar elde etmektedir. Ayrıca, Avustralya'da kâr amacı gütmeyen örgütlerin ülke gelirinin %5.7'sini ve işgücünün %14.5'ini temsil ettiği belirtilmektedir (McMurray vd., 2012: 523). Bu kapsamda, bahsi geçen sektör, dünya çapında sosyal ve ekonomik refaha önemli katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, gönüllülük ilkesiyle hareket eden örgüt ile üye ilişkisinin nasıl yapılandığı mercek altına alınmış ve gönüllülük ilkesi kapsamında üyelik edilen bir örgüt olarak spor kulüpleri tercih edilmiştir. Gönüllülük ilkesiyle hareket eden spor kulüpleri, kâr

amaçsız örgüt yapısına sahip olsa da bunların bir kısmı ayakta kalabilmek için şirketleşme yolu ile sportif faaliyetlerini ticarileştirmek zorundadır (Lang vd., 2019: 209). Hızla büyüyen spor endüstrisindeki kulüplerin yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek için gelir kaynaklarını attırmaları gerekmektedir. Bu nedenle, spor kulüplerinin üzerinde durması gereken değerlerden biri özdeşleşmedir, çünkü özdeşleşme kulübün ekonomik başarısı için hayati öneme sahiptir (Fink vd., 2002). Kulüple özdeşleşen taraftarların kendi içerisinde birlik olma ve aynı kaderi paylaştıkları algısı kulübün hedeflerine ulaşmasında uzun vadede kilit rol oynamaktadır (Wann vd., 2001). Kulüple özdeşleşen yani, psikolojik olarak bir bağ yakalayan taraftarlar, yüksek miktarda ücret ödeyerek kulübe finansal destekte bulunmakta ve benlik saygılarını yükseltmektedir. Kısaca, taraftarların özdeşleşme düzeylerinin kulübün ekonomik varlığının devam ettirmesinde ve güçlendirmesinde katkısı olmaktadır (Rocha ve Fleury, 2017: 489).

Örgütler bireylerden oluşan dinamik bir yapıdır. Bir örgütün çevresinde bulunan birey ve gruplar mensup oldukları örgütsel yapıyı etkiledikleri gibi o yapıdan etkilenmektedirler (Greenberg, 2011: 34). Spor endüstrisindeki spor kulüpleri arasında kıyasıya rekabet dikkate alındığında taraftarların duygusal hisleri ve maddi destekleri spor kulüpleri için önem taşıırken, taraftarların bir spor kulübüne hissettikleri özdeşleşme duygusunda baba faktörünün etkisinin anlaşılması bu çalışmada kritik değere sahip olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, spor kulüplerinin önemli bir parçası olarak görülen taraftarlığın, bireysel düzeyde nasıl geliştiği bu çalışmada araştırma sorunsallarından biridir. Söz konusu araştırma sorunsalı göz önüne alındığında çalışmanın hedef analiz düzeyi mikro düzeyde gerçekleştirilmesi uygun görülmektedir. Bu çalışmada, aile içerisindeki babalık faktörü, bireylerin bir spor kulübüne mensup olmalarını ve takımla özdeşleşmelerini nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Baba faktörünün taraftarlığı nasıl etkileyebileceğini anlamak için, ailede babanın rolü ve babanın spor etkinlikleri aracılığıyla çocuğuyla nasıl bir etkileşimde olduğunu gözden geçirmek yararlı olacaktır. Böylelikle, bireyi belirli bir grupta ilişki kurmak için etkileyen değişkenlerin incelenmesi, yalnızca yeni veya potansiyel üyeleri nasıl teşvik edeceğinizi değil, aynı zamanda mevcut üyelerle olan ilişkileri nasıl güçlendireceğinizi de öğrenme fırsatı sunmaktadır. Buna ek olarak gönüllülük esasıyla hareket eden örgütler, dünya çapında sosyal ve ekonomik refaha önemli katkı sağladığı dikkate alındığında bu çalışma, söz konusu örgüt yöneticilerine stratejik bilgi kaynağı oluşturacaktır. Ayrıca, çalışmanın amacına uygun alan yazında saha araştırmalarına rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, bu araştırmadan elde edilen bulgular, hem uygulayıcılara

hem de yönetim literatürüne genel ve spesifik bağlamda anlamlı katkıları sağlayacağı düşünülerek bu çalışmanın gelecek araştırmalara rehber olacağına inanılmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Ailede Baba Faktörü

Aile, çocuğun ilk sosyal çevresidir. Çocuğun bireysel gelişiminde ebeveynlerin davranışlarının kalitesi, ebeveyn ve çocuk etkileşimini etkilemekte ve çocukların sosyal deneyimlerinin başlamasına yardımcı olmaktadır. Bugüne kadar yapılmış birçok çalışma, ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesinde anne faktörü üzerinde dursa da özellikle 1980'lerden sonra babanın da anne figürü kadar çocuğun sosyal gelişimine katkısı olduğu çalışmaların arttığı gözlenmiştir (Cabrera, 2020: 136). Böyle bir artışın nedeni, 20. yüzyılın sonlarına doğru farklı alanlarda yaşanan toplumsal değişimdir ve bu da baba algısının sadece aile birliğinin devamı için para kazanma rolünün değişmesini sağlamıştır (Marsiglio, 1995). Değişen babanın rolü, sadece aile birliğine maddi kazanç sağlama rolünden öte sosyal güçlerden kaynaklanan bir konum elde etme rolünü ortaya çıkarmaktadır ve baba rollerinin toplumda daha yenilikçi ve çeşitli tanımlarının benimsenmesine neden olmuştur. Bu değişiklikler, babaların çocuklarının aktivitelerine daha fazla zaman ayırmalarının yanı sıra ebeveynlik sorumluluğunun üstlenmelerini sağlamıştır (Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004: 25). Bugün, babaların tek boyutlu görev algısına oyun arkadaşı, bakıcı gibi farklı roller eklemiştir. Bu şekilde, baba rollerinin daha geniş, daha kapsayıcı bir şekilde kavramsallaştırılması, babalık görevine kayda değer davranışsal değişim sağlamaktadır (Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004: 4-5). Bu davranışsal değişim, Fagan ve Iglesias (1999) çalışmasında bir çocuğun zihinsel ve sosyal gelişimi ile baba figürü arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuyla desteklenmektedir. ABD'de yapılan araştırmalar, çocukların yaşamlarına katılan babaların çocuklarının sağlığına, entelektüel, empatik ve duygusal güvenliğine daha fazla katkı sağladığını göstermektedir (U.S. Department of Health and Human Services, 2011). Diğer yandan, bir çocuğun hayatında etkin bir baba figürünün olmaması birçok sosyal hastalığın kaynağı olduğu ve bu durum, özellikle çocukluktan gençliğe adım atan erkeklerin zihinsel ve psikolojik sağlığını tehdit ettiği belirtilmektedir (Clowes vd., 2013: 255). Güven temelinde kurgulanan çocuk-baba ilişkileri göz önüne alındığında, bir babanın çocuğuyla kurduğu kaliteli bir iletişim baba ve çocuk arasındaki bağlılığı artırmaktadır (John ve Halliburton, 2010: 71). Buna ek olarak, güvenli bir çocuk-baba bağlılığı ile çocukların

yaşamlarındaki sosyalliği arasında önemli bir bağlantı olduğu belirtilmektedir. Benzer bir araştırmada, ergenler arasında, kendi yaş grupları tarafından ilgi görmeyen çocuklar diğerleriyle karşılaştırıldığında babalarının davranışsal sevgi gösteriminin daha az olduğu bulgusu ortaya çıkmıştır (Updegraff vd., 2002). Bu araştırmalar, babaların çocukların sosyal yaşantıları üzerinde nasıl etkiler bıraktığı ve bu etkilerin çocuklar üzerinde nasıl şekillendiğine ışık tutması açısından önemlidir.

1.2. Sporda Baba Faktörü

Spor endüstrisinde babalık figürü ile ilgili çalışmalar 2000'li yıllarda dikkat çekmeye başlamıştır. Spor, sosyokültürel bağlamda babalık ve baba rollerinin somut olarak incelenebileceği faaliyetler olarak açıklanmaktadır (Kay, 2006: 135). Özellikle futbol branşında iyi olmak erkekliklerin başarı algısında önemli bir gösterge olarak görülmektedir (Swain, 2001: 107). Alan yazın incelendiğinde, spor ve babalık kavramları hakkında yapılan çalışmalar, sporun babalık ve erkekliği anlama eğilimini açıkladığını yani, toplumsal cinsiyet perspektifinden gerçekleştiğini göstermiştir. Bu tür çalışmalar, cinsiyet ilişkilerindeki değişiklikleri dikkate alarak baba ve spor arasındaki ilişkiyi kurgulamaya çalışmıştır. Roderick'in (2006) profesyonel futbol etnografik çalışmasında, idealize edilmiş eril norm ve değerlerin egemen olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla futbol, erkeklerin, rekabet, saldırganlık, şiddet ve güç gibi geleneksel erkekliğin temel yönlerine erişebildikleri ve meşru bir şekilde gösterebildikleri bir ortam olarak kabul edilmektedir (Clayton ve Harris, 2004: 320). Futbolun erkeksi doğasının ve babanın hangi eylemlerin normalleştirildiğinin bilinmesi, bu çalışma için baba faktörünü anlamayı ön plana almaktadır.

Babaların, çocuklarıyla spor kulüplerine katılmaları aile birliği içinde önemli ölçüde fırsat ve deneyim kazandırmaktadır. Harrington (2006: 180-181) spor alanında, babaların sadece duygusal ilişkiler kurmakla kalmayıp aynı zamanda cinsiyete dayalı baba rolünü uygulayabileceği mecra olarak açıklamıştır. Buna ek olarak, babaların bir spor etkinliğine katılımı, babanın aktif olarak aile birliğindeki rolü devam ederken diğer yandan kendilerini kadını aile rollerinden uzak tutma gayreti içindedir. Örneğin, bir spor faaliyeti içerisinde yer alan bir ailedeki babalar, genellikle antrenör rolü oynarken; anneler ise geleneksel takım annesi rolü üstlenmektedir (Harrington, 2006: 170). Özellikle, Kay (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, babaların çocuklarının hayatına aktif olarak dâhil olduklarını ve spor yoluyla ebeveynlik yaparak çocuklarıyla duygusal yakınlık sağladıklarını ve sporu çocuklarının yetişkin hayatına hazırlanmak için bir araç olarak

kullandıklarını bildirmektedir. Bu bulgu, bir spor dalı aracılığıyla babaların çocuklarıyla duygusal olarak yakın ilişkiler kurmasında yararlı bir araç olarak kullanılmaktadır (Jenkins ve Lyons 2006: 224). Bu sayede, babaların çocuklarıyla birlikte olma ve ortak konular hakkında konuşma fırsatı vermektedir (Harrington, 2006: 173). Öte yandan, sporun babaların çocuklarıyla zaman geçirebileceği önemli bir eğlence biçimi olarak görülmesinin yanı sıra, babanın çocuk üzerinde bıraktığı olumlu etki çocuğun sosyal olarak istenilen sorumluluğu yerine getirilebileceği faaliyetler olarak kabul edilmektedir (Coakley, 2006: 154-155). Bu durum, babanın sahip olduğu karakterize özelliklerin gelecekte çocuğa yansıtacağı ihtimalini attırmaktadır.

1.3. Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşme, bireyin bir örgütle birlik olma ya da bir örgüte ait olma algısıdır (Ashforth ve Mael, 1989: 34). Örgütsel özdeşleşmenin temel belirleyicisi sosyal kimlik kuramıdır. Bireyin, bir sosyal grubu diğer sosyal gruplarla kıyaslaması sonucunda daha olumlu yorumladığı gruplara mensup olması sosyal kimlik kuramını ortaya çıkarmaktadır (Ashforth ve Mael, 1989; Tajfel ve Turner, 1979; Tajfel, 1978). Sosyal kimlik kuramının kapsamında sınıflandırma ve karşılaştırma süreçleri yer almaktadır. Sınıflandırma sürecinde, bireyin kendisini de sürece dâhil ettiği iç grup ve diğerlerini ise dış grup olarak sınıflandırarak kategorileştirmektedir (Ashforth ve Mael, 1989: 34). Sınıflandırma neticesinde aynı kategoride yer alan bireyler (iç grup), diğerleri (dış grup) tarafından kategoriye yüklenen genel niteliklerle algılanarak kalıp yargılar oluşturmaktadır. Sınıflandırma sürecinden sonra karşılaştırma sürecinde ise, olumlu sosyal kimlik kazanmak isteyen birey, bir grubun kendisine sağlayacağı olumlu ya da olumsuz sosyal kimliği diğer gruplarla karşılaştırmasıdır. Karşılaştırma sonucunda fark edilen grup özellikleri birey için anlamlı ise grubun sosyal kimliği bireyi olumlu etkileyecektir ve bireyin benlik saygısının artmasına sebep olacaktır (Tajfel ve Turner, 1979; Tajfel, 1978). Böylece sınıflandırma ve karşılaştırma süreçleri örgütsel özdeşleşmenin meydana gelişinin temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, bireyin kendisini tanımladığı nitelikler ile mensup olduğu örgütün niteliklerinin ortak paydada buluşması örgütsel özdeşleşmeye atıf yapmaktadır (Ashforth ve Mael, 1989; Van Knippenberg ve Hogg, 2003). Örgütsel özdeşleşme sayesinde, bireyler örgütle aynı kaderi paylaştıkları inancı içerisinde olmaktadır ve örgütsel özdeşleşme, örgüte mensup olan bireylerin davranışlarını yönlendirmede önemli bir unsur olarak görülmektedir (Dutton vd., 1994: 239). Güçlü bir özdeşleşme, bireylerin örgütle olan iletişiminde olumlu yansımakta ve

aynı zamanda bireylerin örgüte yönelik güven duygusunun gelişmesine katkısı olmaktadır (Sen ve Bhattacharya, 2001: 228). Buna ek olarak, örgütsel özdeşleşme, bireylerin birlik olma gereksinimlerini karşılayarak bireyin hayatını anlamlı bulmasına yardımcı olmaktadır (Puusa, 2006; Van Knippenberg ve Hogg, 2003).

Alan yazında ağırlıklı olarak istihdam sağlayan örgütlerde ön plana çıkan örgütsel özdeşleşme kavramı, çoğunlukla çalışan etkileşimi bağlamında yürütülmüştür. Bununla birlikte, özdeşleşmeye yönelik çalışmalar yapan bir diğer alan ise gönüllülük ilkesiyle hareket eden spor kulüpleridir. Dolayısıyla, spor kulüplerinin bir örgüt türü olduğu, taraftarların ise söz konusu örgütün üyeleri olduğu dikkate alındığında takım özdeşleşmesi, örgütsel özdeşleşmenin özel bir versiyonu olarak değerlendirilmektedir (Kim ve Kim, 2009: 18).

1.3.1. Takım Özdeşleşmesi

Takım özdeşleşmesi, bir spor kulübü taraftarının en sevdiği takıma karşı hissedilen psikolojik bağlanma düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Bu psikolojik bağ, istikrarlı olarak devam etmekte, takımın mağlubiyeti bu bağı etkilememektedir (Wann ve Grieve, 2005: 532). Takım özdeşleşmesi kavramının temelini sosyal kimlik kavramı oluşturmaktadır, çünkü takım özdeşleşmesi, bir bireyin sosyal gruba üyeliği konusundaki bilgisinden türeyen ve bireyin benliğinin parçası olan bir sosyal kimliğin tezahürüdür (Tajfel, 1981: 255). Spor izleyicileri bir takıma bağlı kaldıklarında bu bağlılıktan bir kimlik duygusu edinmektedirler (Wann ve Branscombe, 1993: 3). Bireyler, edindikleri kimlik duygusuna karşılık diğer takımların taraftarlarını grup dışı üyeler olarak algılamaktadır. Bu algı, bir takıma ait olma duygusunu geliştirmekte ve bireylerin takımla daha yüksek düzeyde özdeşleşmelerine neden olmaktadır (Underwood vd., 2001). Sosyal kimlik ve takım özdeşleşmesi arasındaki bu ilişki daha önceki örgütsel özdeşleşme çalışmalarını desteklenmektedir. Bireyin üyesi olduğu bir örgüte yönelik geliştirdiği birlik veya aidiyet duygusu, örgütsel özdeşleşme kavramını ortaya çıkarmaktadır (Bhattacharya vd., 1995: 46). Bu nedenle, profesyonel bir spor takımının bir örgüt biçimi olduğu ve taraftarların da örgütün üyeleri olduğu kabul edilerek takım özdeşleşmesi, örgütsel özdeşleşmenin farklı bir biçimi olarak tanınmaktadır (Solansky, 2011: 250).

Sporseverlerin psikolojisi ve sosyal etkileri üzerine yapılan çalışmalar, seyircilerin takımla özdeşleşme seviyelerini “yüksek”, “orta” ve “düşük” olmak üzere üç bölümde sınıflandırmaktadır (Wann ve Branscombe, 1993: 3). Benzer bir şekilde, Hunt ve izdaşları (1999: 442) spor taraftarlarını “geçici”, “yerel”, “sadık”, “fanatik” ve

“işlevsiz” olarak kategorize ederek, çeşitli taraftar kategorilerinin bir takıma karşı farklı davranışlar sergilediğini iddia etmektedirler. Örneğin, takımla yüksek özdeşleşme seviyeleri, müsabakalara daha fazla katılım, takıma ya da kulübe harcanan para miktarının artması, daha fazla takım ya da kulüp eşyası alımı ve televizyon, radyo kullanım oranlarının daha yüksek olması gibi önemli ölçüde zaman, enerji ve finansal kaynak ayırmaları ile ilişkili olmaktadır. Diğer yandan, yüksek oranda özdeşleşmiş taraftarlar, takımlarına kendini adanmıştır ve aynı grupta yer aldıkları taraftarlarla güçlü bir sosyal kimlik duygusu paylaşmaktadır. Bu taraftarların, takımları başarısız olduğunda, takım üyeliğinden ayrılma olasılığı daha düşüktür (Norris vd., 2015: 158).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, bir örgüte gönüllülük esasıyla üye olan bireylerin örgütle özdeşleşmelerinde ailede baba faktörünün etkili olup olmadığını tespit etmeyi araştırmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada gönüllülük ilkesi kapsamında üyelik edilen bir örgüt olarak spor kulüpleri tercih edilmiştir. Gönüllülük ilkesiyle üye olunan spor kulüplerinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülen taraftarlığın, bireysel düzeyde nasıl geliştiği bu çalışmanın araştırma sorunsalıdır. Araştırmanın sorununa yanıt bulmak ve baba faktörünün taraftarlığı nasıl etkileyebileceğini anlamak gerekmektedir. Böylece, bireyin belirli bir grupta ilişki kurmasını etkileyen değişkenlerin incelenmesi, yalnızca yeni taraftarların gelişimini nasıl teşvik edileceğini değil, aynı zamanda mevcut taraftarlarla olan ilişkileri nasıl güçlendirebileceğimizi anlama fırsatı sunacaktır. Ayrıca spor kulüplerinin, dünya çapında sosyal ve ekonomik refaha önemli katkı sağladığı dikkate alınarak spor yöneticilerine stratejik bilgi kaynağı oluşturacaktır. Bu çalışma ile cevap aranan araştırma soruları (A.S.) aşağıdaki gibidir:

A.S.1: Taraftarların tuttıkları takımlara yönelik özdeşleşme puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?

A.S.2: Babalarıyla aynı takımı tutan taraftarlar, babalarıyla farklı takımı tutan taraftarlara göre takımla özdeşleşmeleri daha mı yüksektir?

A.S.3: Babalarıyla aynı takımı tutan taraftarlar hangi yaş aralığında toplanmaktadır?

2.2. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmanın verileri yapılandırılmış anket aracılığı ile toplanmıştır. Anket formu iki temel bölümden oluşmaktadır. Anket formunda toplam 14 ifade yer almaktadır. Anketin birinci bölümde, taraftarın tuttukları takımlara yönelik özdeşleşme düzeylerini ölçmek için orijinali Wann ve Branscombe'ye (1993) ait olan, Günay ve Tiryaki tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş "Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğine" ait 7 adet ifadeye yer verilmiştir. Günay ve Tiryaki'nin (2003) yaptıkları çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.87 olarak tespit etmiştir. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik profillerini belirlemeye yönelik 7 adet soru bulunmaktadır.

Anket sorularının anlaşılabilirliğini, eksikliklerini ortaya koyabilmek için pilot araştırma gerçekleştirilmiştir. Pilot araştırma, 10.08.2020-23.09.2020 tarihleri arasında Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş taraftarları olmak üzerinde toplam 256 bireye uygulanmıştır. Söz konusu pilot araştırmanın sonucunda anket formunda gereken düzenlemeler yapılmıştır. Anket formu nihai halini aldıktan sonra anketlerin 25.10.2020-10.11.2020 tarihleri arasında Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş taraftarları tarafından doldurulması istenmiştir. Katılımcıların görüş ve değerlendirmeleri "1=Kesinlikle katılmıyorum... 5=Tamamen katılıyorum" şeklinde 5'li Likert ölçeği vasıtasıyla elde edilmiştir. Çalışmada yer alan araştırma sorularını incelemek için istatistikî araçlardan faydalanılmıştır. Bu istatistikî araçlar, SPSS 22 paket programı aracılığıyla verilerin frekans, yüzde değerleri hesaplanmış ve devamında keşfedici faktör analizi, Anova testi ve karar ağaçlarının algoritmalarından biri olan CART (Sınıflama ve Regresyon Ağacı) tekniği kullanılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan ölçek, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından etik kurallara ve ilkelere uygun bulunmuştur (Kurul Karar Tarihi: 23/10/2020. Karar No: 2020/06).

2.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evreni, Türkiye'de ikamet eden Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Spor Kulübü taraftarları olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 1968 kişiye anket uygulanmıştır. Bunlar, 656 Fenerbahçe, 710 Galatasaray ve 602 Beşiktaş Spor Kulübü taraftarlarını kapsamaktadır. Araştırmanın örnekleminde ait kapsamlı profil Tablo 1'de verilmiştir.

2.4. Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların tuttıkları takıma göre cinsiyet, yaş, eğitim durum, mesleki durum, aylık gelir dağılımları yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmanın Örneklemine İlişkin Bilgiler

	Fenerbahçe		Galatasaray		Beşiktaş	
	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)
Cinsiyet						
Kadın	21	3,2	16	2,3	37	6,1
Erkek	635	96,8	694	97,7	565	93,9
Yaş						
20 yaş ve altı	161	24,5	92	13	47	7,8
21-30	264	40,2	301	42,4	226	37,5
31-40	172	26,2	225	31,7	237	39,4
41-50	48	7,3	70	9,9	76	12,6
51 ve üzeri	11	1,7	22	3,1	16	2,7
Eğitim Durumu						
İlkokul	8	1,2	8	1,1	3	0,5
Ortaokul	81	12,3	51	7,2	20	3,3
Lise	261	39,8	228	32,1	155	25,7
Lisans	257	39,2	353	49,7	356	59,1
Yüksek Lisans	44	6,7	69	9,7	55	9,1
Doktora	5	0,8	1	0,1	13	2,2
Mesleki Durumu						
Öğrenci	218	33,2	187	26,3	109	18,1
Kamu Görevlisi	84	12,8	110	15,5	103	17,1
Özel Sektör	213	32,5	261	36,8	240	39,9
İş Yeri Sahibi	63	9,6	75	10,6	66	11
Emekli	5	0,8	11	1,5	16	2,7
İşsiz	73	11,1	66	9,3	68	11,3
Aylık Ortalama Gelir						
3.000 TL ve altı	314	47,9	281	39,6	199	33,1
3.001-4.000 TL	73	11,1	99	13,9	86	14,3
4.001-6.000 TL	122	18,6	138	19,4	128	21,3
6.001-7.500 TL	47	7,2	53	7,5	66	11
7.501-10.000 TL	37	5,6	73	10,3	47	7,8
10.001 ve üzeri	63	9,6	66	9,3	76	12,6

Tablo 1’de araştırmaya katılan 656 Fenerbahçe, 710 Galatasaray ve 602 Beşiktaş taraftarı olmak üzere toplam 1968 taraftarın demografik profilleri frekans analizi yapılarak incelenmiştir. Analizlere göre Beşiktaş taraftarların %6,1’i kadın, %93,9’u erkek olduğu görülmüştür. Galatasaray taraftarların yaşları incelendiğinde %13’ü 20 yaş ve altı, %42,4’ü 21-30, %31,7’si 31-40, %9,9’u 41-50, %3,1’i 51 ve üzeri yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Beşiktaş taraftarlarının eğitim durumlarına bakıldığında %0,5’i ilkokul, %3,3’ü

ortaokul, %25,7'si lise, %59,1'i lisans, %9,1'i yüksek lisans, %2,2'si doktora olduğu görülmektedir. Mesleki durum açısından incelendiğinde Galatasaray taraftarların %26,3'ü öğrenci, %15,5'i kamu görevlisi, %36,8'i özel sektör, %10,6'sı iş yeri sahibi, %1,5'i emekli, %9,3'ü işsiz olduğu tespit edilmiştir. Taraftarların gelir durumları incelendiğinde, Beşiktaş taraftarların %33,1'i 3.000 TL ve altı, %14,3'ü 3.001-4.000 TL, %21,3'ü 4.001-6.000 TL, %11'i 6.001-7.500 TL, %7,8'i 7.501-10.000 TL, %12,6'sı 10.001 ve üzeri olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada kullanılan “Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği” için açıklayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır. Araştırma için kullanılan bu ölçeğe ait verilerin faktör analizi yapmaya uygunluğunu gösteren KMO değerinin 0,60'den yüksek olması ve araştırma verilerinden anlamlı sonuçlar çıkacağını gösteren Bartlett-küresellik testinin 000 olması esas alınmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde (AFA) faktör yüklerinin 0,40'ın altında olmamasına dikkat edilmiştir. Ancak, araştırma kapsamında kullanılan spor taraftarı özdeşleşme ölçeğinin 6. maddesine ait “Tuttuğum takımın rakiplerinden nefret ederim.” ifadesinin faktör yükü %40'ın altında kalmasından dolayı veri setinden çıkartılarak analize devam edilmiştir. Ardından, araştırmada kullanılan veri setinin faktör analizine uygunluğunu KMO ve Bartlett-küresellik testleri ile incelenmiştir. Bu araştırmada kullanılan ölçeğin sahip olduğu KMO değerleri %80'in üzerinde değer olarak örneklemin faktör analizi için yeterliliğinin çok iyi olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan ise, Bartlett-küresellik testi sonuçlarının anlamlı sonuçlara ($p<0,05$) sahip olmasıyla, değişkenler arasında faktör analizine uygun ilişkilerin olduğu söylenebilir. Analize tabi tutulan açıklayıcı faktör analizinin detaylı sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin Faktör Yükleri ve Madde Toplam Korelasyonu

	Faktör Yükleri
1. Tuttuğum takımın kazanması benim için çok önemlidir.	,602
2. Kendimi tuttuğum takımın güçlü bir taraftarı olarak görüyorum.	,866
3. Arkadaşlarım beni tuttuğum takımın güçlü bir taraftarı olarak görürler.	,837
4. Sezon boyunca, tuttuğum takımın maçlarına giderek, televizyondan, radyodan ya da gazeteden herhangi biri aracılığıyla yakından takip ederim.	,799
5. Tuttuğum takımın taraftarı olmak benim için çok önemlidir.	,862
7. Tuttuğum takımın adını ya da armasını işyerimde, yaşadığım yerde ya da kıyafetlerimde sıklıkla kullanırım.	,629

KMO testi: ,873

Bartlett's Testi:

$X^2=5456,150$ Sig.,0000

Açıklanan Varyans: %59,863

Tablo 2’de görüldüğü gibi, araştırmada kullanılan spor taraftarı özdeşleşme ölçeğine ait verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bunun sonucunda, ilgili ölçeğin 6. maddesine ait faktör yükü %40’ın altında kaldığı tespit edilmiş ve bu madde veri setinden çıkartılmıştır. Spor taraftarı özdeşleşme ölçeği bu şekliyle hem KMO referans değeri açısından hem de Barlett’s testi sonuçları açısından literatürdeki referans aralıklarına uygunluk göstermektedir. Tablo 2’de ilgili ölçeğin faktör yüklerinin 0,602 ile 0,866 arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Ölçeğin İçsel Tutarlılığı

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach’s Alpha
Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği	6	0.836

Yukarıda yer alan Tablo 3’te araştırmada kullanılan 6 ifadeye sahip olan Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin içsel tutarlılıklarına ilişkin Cronbach’s Alpha değeri 0.836’dır. Elde edilen bu değer kabul sınırları içerisinde olduğu görülmektedir.

A.S.1: Taraftarların tuttukları takımlara yönelik özdeşleşme puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 4: Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Taraftarlarının Takımla Özdeşleşme Puanlarının Karşılaştırılmasında Varyans Analiz Tablosu

Takımlar	n	$\bar{x}$	ss	Kaynak	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	p
Fenerbahçe	656	4,6126	,59063	Gruplararası	16,108	2	8,054	21,981	,000
Galatasaray	710	4,3962	,65704	Grupiçi	720,015	1965	,366		
Beşiktaş	602	4,5194	,55548						
Toplam	1968	4,5060	,61175	Toplam	736,123	1967			

Taraftarların tuttukları farklı takımlara yönelik özdeşleşme puanları ortalamalarında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, Tablo 4’e göre farklı takımdan olan taraftarların takımlarına yönelik özdeşleşme puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F_{(2-1965)} = 21,981$; $p < 0,05$). Bu farklılığın hangi takımlar arasında olduğunu belirlemek için Games-Howell çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır.

Tablo 5: Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin Hangi Takımlar Arasında Farklılaştığını Belirlemeye Yönelik Post-Hoc Games-Howell Analizi Sonuçları

(I) Hangi Takımı Tutuyorsunuz?	(J) Hangi Takımı Tutuyorsunuz?	Ortalama Fark (I-J)	SH	P
Fenerbahçe	Galatasaray	,21631*	,03376	,000
	Beşiktaş	,09317*	,03232	,011
Galatasaray	Fenerbahçe	-,21631*	,03376	,000
	Beşiktaş	-,12314*	,03348	,001
Beşiktaş	Fenerbahçe	-,09317*	,03232	,011
	Galatasaray	,12314*	,03348	,001

*Ortalama fark 0.05 seviyesinde anlamlıdır.

Games-Howell çoklu karşılaştırma testini yansıtan Tablo 5 incelendiğinde, taraftarların mensup oldukları üç farklı takımların her birini, diğer iki takımla karşılaştırmak suretiyle, takımla özdeşleşmeleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Fenerbahçe ile Galatasaray ve Beşiktaş arasında istatistiksel olarak ($p<0,05$) anlamlı ve önemli bir farklılık saptanmıştır.

Tablo 6: Taraftarların Babalarının Tuttuğu Takımlar

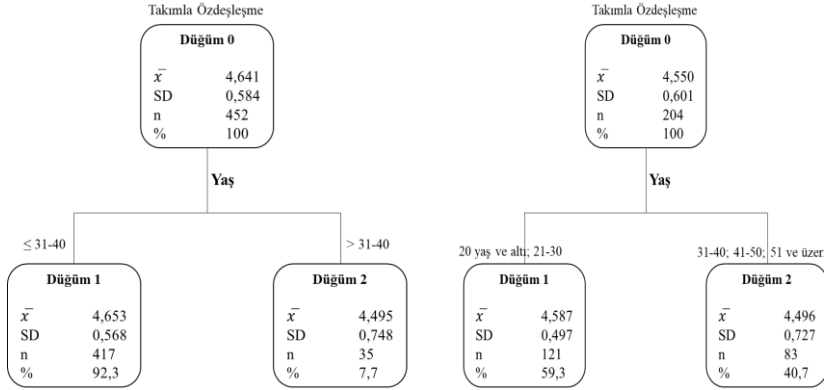
	Fenerbahçe		Galatasaray		Beşiktaş	
	n	%	n	%	n	%
Fenerbahçe	452	68,9	76	10,7	75	12,5
Galatasaray	51	7,8	463	65,2	70	11,6
Beşiktaş	50	7,6	46	6,5	327	54,3
Diğer Spor Takımları	19	2,9	33	4,6	35	5,8
Takım Tutmaz	84	12,8	92	13,0	95	15,8
Toplam	656	100	710	100	602	100

Tablo 6'da üç farklı takımında yer alan taraftarların babalarının tuttuğu takımlar görülmektedir. Tablo 6'da görüldüğü gibi, 656 Fenerbahçe taraftarlarının %68,9'u babalarının Fenerbahçe Spor Kulübü taraftarı olduğu, %7,8'i babalarının Galatasaray taraftarı olduğu, %7,6'sı Beşiktaş taraftarı olduğu, %2,9'u başka spor kulübü taraftarı olduğu ve %12,8'i babalarının takım tutmadığı görülmektedir. 710 Galatasaray taraftarının %65,2'si babalarının Galatasaray Spor Kulübü taraftarı olduğu, %10,7'si babalarının Fenerbahçe taraftarı olduğu, %6,5'i Beşiktaş taraftarı olduğu, %4,6'sı başka spor kulübü taraftarı olduğu ve %13'ü babalarının takım tutmadığı anlaşılmaktadır. 602 Beşiktaş taraftarının %54,3'ü babalarının Beşiktaş Spor Kulübü taraftarı olduğu, %12,5'i babalarının Fenerbahçe taraftarı olduğu,

%11,6'sını Galatasaray taraftarı olduğu, %5,8'i başka spor kulübü taraftarı olduğu ve %15,8'i babalarının takım tutmadığı görülmektedir.

A.S.2.: Babalarıyla aynı takımı tutan taraftarlar, babalarıyla farklı takımı tutan taraftarlara göre takımla özdeşleşmeleri daha mı yüksektir?

A.S.3.: Babalarıyla aynı takımı tutan taraftarlar hangi yaş aralığında toplanmaktadır?

Şekil 1: CART Ağacı Diyagramı

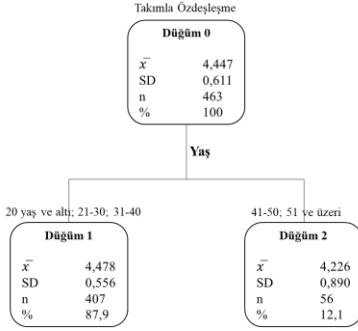
Şekil 2: CART Ağacı Diyagramı

Şekil 1'de babalarıyla aynı takımı tutan Fenerbahçe taraftarlarının (n:452) CART algoritması ile takımla özdeşleşmelerini etkileyen yaş değişkeni incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş grafisinde 31-40 yaş ve bu yaştan daha küçük olanlar %92,3'tür ve takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,653$ iken; yaş grubu 31-40'ten daha büyük olan taraftarlar %7,7'dir ve takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,495$ olduğu saptanmıştır.

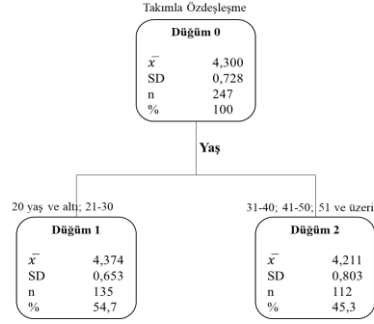
Şekil 2'de babalarıyla farklı takımı tutan Fenerbahçe taraftarlarının (n:204) CART algoritması ile takımla özdeşleşmelerini etkileyen yaş değişkeni incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş grafisinde 20 yaş ve altı, 21-30 yaş diliminde olan taraftarlar %59,3'tür ve bu grubun takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,587$ 'dir. Yaş grubu 31-40, 41-50, 51 ve üzerinde olan taraftarlar ise %40,7'dir ve bu grubun takımla özdeşleşme puanlarının $\bar{x}=4,496$ olduğu görülmektedir.

Şekil 1 ve Şekil 2 incelendiğinde, babalarıyla aynı takımı tutan Fenerbahçe taraftarların takımla özdeşleşme puanlarının ($\bar{x}=4,641$), babalarıyla farklı takımı tutan Fenerbahçe taraftarların takımla

özdeşleşme puanına ($\bar{x}=4,550$) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3: CART Ağacı Diyagramı

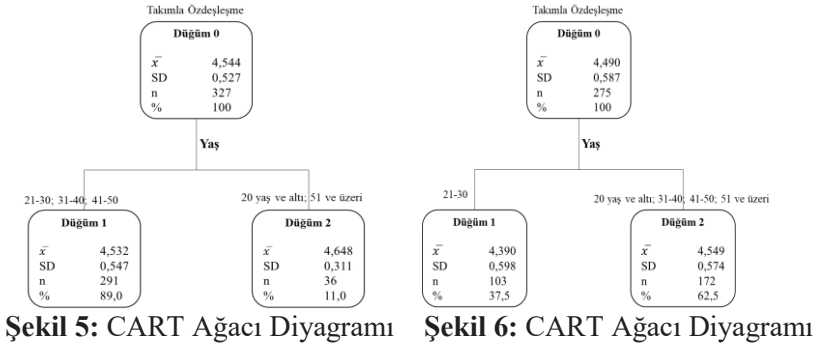
Şekil 4: CART Ağacı Diyagramı

Şekil 3'te babalarıyla aynı takımı tutan Galatasaray taraftarlarının (n:463) CART algoritması ile takımla özdeşleşmelerini etkileyen yaş değişkeni incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş grafisinde 20 yaş ve altı, 21-30 ve 31-40 yaşında olan taraftarlar %87,9'dur ve takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,478$ iken; yaşı 41-50, 50 ve üzerinde olan taraftarlar ise %12,1'dir ve bu taraftarların takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,226$ olduğu saptanmıştır.

Şekil 4'te babalarıyla farklı takımı tutan Galatasaray taraftarlarının (n:247) CART algoritması ile takımla özdeşleşmelerini etkileyen yaş değişkeni incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş grafisinde 20 yaş ve altı, 21-30 yaş diliminde olan taraftarlar %54,7'dir ve bu grubun takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,374$ 'dür. Yaş grubu 31-40, 41-50, 51 ve üzerinde olan taraftarlar ise %45,3'tür ve bu grubun takımla özdeşleşme puanlarının $\bar{x}=4,211$ olduğu incelenmiştir.

Şekil 3 ve Şekil 4 incelendiğinde, babalarıyla aynı takımı tutan Galatasaray taraftarların takımla özdeşleşme puanlarının ($\bar{x}=4,447$), babalarıyla farklı takımı tutan Galatasaray taraftarların takımla özdeşleşme puanına ($\bar{x}=4,300$) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 5'te babalarıyla aynı takımı tutan Beşiktaş taraftarlarının (n:327) CART algoritması ile takımla özdeşleşmelerini etkileyen yaş değişkeni incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş grafisinde 21-30, 31-40 ve 41-50 yaş diliminde olan taraftarlar %89,0'dur ve bu taraftarların takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,532$ 'dir. Yaşı 20 yaş ve altı, 51 ve üzerinde olan taraftarlar %11,0'dir ve bu taraftarların takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,648$ olduğu saptanmıştır.

Şekil 6'da babalarıyla farklı takımı tutan Beşiktaş taraftarlarının (n:275) CART algoritması ile takımla özdeşleşmelerini etkileyen yaş değişkeni incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş grafisinde 21-30 yaş diliminde olan taraftarlar %37,5'tir ve bu grubun takımla özdeşleşme puanları $\bar{x}=4,390$ 'dir. Yaş grubu 20 yaş ve altı, 31-40 ve 41-50, 51 ve üzerinde olan taraftarlar ise %62,5'tir ve bu grubun takımla özdeşleşme puanlarının $\bar{x}=4,549$ olduğu incelenmiştir.

Şekil 5 ve Şekil 6 incelendiğinde, babalarıyla aynı takımı tutan Beşiktaş taraftarların takımla özdeşleşme puanlarının ($\bar{x}=4,544$), babalarıyla farklı takımı tutan Beşiktaş taraftarların takımla özdeşleşme puanına ($\bar{x}=4,490$) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada, bir örgüte gönüllülük esasıyla üye olan bireylerin örgütle özdeşleşmelerinde ailede baba faktörünün etkili olup olmadığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bu araştırmada gönüllülük ilkesi kapsamında üyelik edilen bir örgüt olarak spor kulüpleri tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, her bir spor kulübü taraftarlarının büyük bir kısmı babalarıyla aynı takıma mensup olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, çalışmadaki örneklemin demografik profillerinin çeşitliliği dikkate alındığında spor faaliyetlerinde bireylerin tuttıkları takımlarda baba faktörünün etkili

olduğu dikkat çekmektedir. Çalışmanın ilgili yazına anlamlı katkı sunabileceği düşünülen diğer bir sonucu ise, babalarıyla aynı takımı tutan taraftarların takımla özdeşleşme düzeyleri, babalarıyla farklı takımı tutan taraftarların özdeşleşme düzeylerine kıyasla daha yüksek olduğudur. Bu sonuç daha kapsamlı incelendiğinde, genel olarak babalarıyla aynı takımı tutan 40 yaş ve altı olan taraftarların, takımlarıyla özdeşleşme düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın bahsi geçen ilk iki bulgusu değerlendirildiğinde, özellikle 1980'lerden sonra babanın anne figürü kadar çocuğun sosyal gelişimine büyük ölçüde katkısı olmuştur. Bu katkının temel sebepleri, dünyada yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler, çekirdek aile modelinin artması ve çekirdek ailedeki her bir bireyin sorumluluklarının farklılaşmasıdır. Bu durum, aile içindeki baba rolünün değişmesine ve babanın çocuğun gelişimine olumlu etki etmesine neden olmuştur. Bu sayede, babanın sadece aile birliğinin devamı için para kazanma rolünün olmadığı, babanın çocuğun sosyal yaşantısına katkı sağlama sorumluluğunun da olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır (Cabrera, 2020; Marsiglio, 1995). Babanın çocuk üzerindeki olumlu etkisini farklı bir açıdan ele alındığında özellikle, çocuklar gelişim dönemleri içerisinde baba figürlerini okudukları romanlarda ya da izledikleri filmlerde algılamaya başladıklarını görmekteyiz. Özellikle, çocuk romanlarında ya da filmlerinde baba figürünün örnek davranışlar sergileyen, sevecen, dürüst, korkusuz, anlayışlı, affedici, anlayışlı, çalışkan, oyun arkadaşı gibi özelliklere sahip olması, çocuğun gelişim ve diğer dönemlerinde babayı birçok konuda model almasına sebebiyet oluşturabilmektedir. Buna ek olarak, literatürde spor aktiviteleri aracılığıyla babalar ve çocukları arasındaki duygusal bağın güçlenmesine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Spor aktiviteleri sayesinde babalar, çocuklarıyla daha kaliteli vakit geçirdiklerini, babaların çocuklarının hayatına aktif olarak dâhil olduklarını, çocuklarıyla duygusal yakınlık derecelerinin daha fazla arttığını ve zamanla daha fazla ortak paydalarda buluşabildiklerini belirten söz konusu çalışmalar (Coakley, 2006; Harrington, 2006; Kay 2007), baba figürünün çocuk üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, yukarıda ifade edilen bu araştırmadan elde edilen ilk iki sonuç, literatürde yer alan çalışmaları destekler niteliktedir.

Örnekleme yer alan üç farklı spor kulübü taraftarlarının takımlarıyla özdeşleşmelerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Fenerbahçe taraftarlarının takımlarıyla özdeşleşmeleri diğer iki takıma (Galatasaray ve Beşiktaş) kıyasla çok daha fazladır ve bu fazla olma durumu istatistiksel açıdan da anlamlı büyüktür. Taraftarların mensup

oldukları üç farklı takımın (Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş) her biri, diğer iki takımla karşılaştırıldığında, Fenerbahçe taraftarların takımlarıyla özdeşleşme düzeyi en yüksek olduğu, ardından Beşiktaş ve en düşük özdeşleşme düzeyi ise Galatasaray taraftarlarına ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu durumun altında yatan ilk sebep incelendiğinde, bu çalışmada babalarıyla aynı takımı tutan taraftarların takımla özdeşleşme düzeyleri, babalarıyla farklı takımı tutan taraftarlara kıyasla daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Daha kapsamlı bir ifadeyle, babalarıyla aynı takımı tutan taraftarların takımla özdeşleşme sıralaması incelendiğinde, en yüksek Fenerbahçe, ardından Beşiktaş ve en düşük özdeşleşme düzeyi ise Galatasaray taraftarlarına ait olduğudur. Bu sonuç, taraftarların bireysel olarak tuttıkları takımla özdeşleşme seviyelerini etkilediği düşünülmektedir. Bir diğer sebep ise, literatürde bireylerin üyesi oldukları örgütü prestijli algılamalarının ilgili örgütle özdeşleşme seviyelerini artırdığı yönünde önde gelen birçok çalışma bulunmaktadır (bkz. Barters vd., 2007; Bhattacharya vd., 1995; Çiftçiöğlü ve Gök, 2019; Dutton vd., 1994; Herrbach vd., 2004; Mael ve Ashforth, 1992). Bu bilgidен hareketle, çalışmanın örnekleminde yer alan taraftarlar kendi algılarında mensup oldukları takımın prestijlerini göz önüne alarak takımlarıyla özdeşleşme düzeylerini etkilediği düşünülmektedir. Daha öz bir ifadeyle, aile içinde babanın tuttuğu takımla büyüyen bir çocuğun zamanla o takımı prestijli görmesine ve çocuğun ilgili takımın taraftarı olmasına neden olacağı gibi gelecekte de çocuğun aynı takımla özdeşleşmesine katkı sağlayabilecektir.

Bu çalışma, kendi bünyelerine daha fazla üye çekmek isteyen diğer gönüllülük ilkesiyle hareket eden örgütlere ve örgüt yöneticilerine, Türkiye’de üç büyük spor kulübü tercih edilerek spesifik bağlamda yol göstermektedir. Spor kulüplerinin bir kısmı kâr amacı gütmeyen örgüt yapısına ek olarak, şirketleşerek ayakta kalabilmek için sportif faaliyetlerini ticarileştirmek zorundadır. Hızla büyüyen spor endüstrisindeki kulüplerin, rakiplerine kıyasla daha iyi bir konuma gelebilmek için gelir kaynaklarını attırmaları gerekmektedir. Bunun için spor kulüplerinin taraftarları için değer yaratmaları önemlidir. Dolayısıyla, taraftarların kulübe sağlayacakları maddi ve manevi destek son derece önemli olup bu noktada özdeşleşme değer kazanmaktadır. Takımlarıyla özdeşleşen yani, psikolojik olarak bir bağ kuran taraftarların bağış yapmaları, kongre üyesi olmaları, tuttıkları takımın müsabakalarını statta izleme isteği ile bilet satışlarını attırmaları, kulübün lisanslı ürünlerini satın almaları takımla özdeşleşmenin en temel göstergeleridir. Böylelikle, taraftarların özdeşleşme düzeyi,

kulübün ekonomik varlığını devam ettirmesine ve güçlendirmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın bulgularında görüldüğü gibi taraftarların büyük bir kısmı babalarıyla aynı takımı tuttıkları ve babalarıyla aynı takımı tutan taraftarların takımlarıyla özdeşleşmelerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak, bu çalışmanın en spesifik bulgusu, söz konusu özdeşleşme en çok 1980 ve sonrasında doğan taraftarlar etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle, babalarıyla aynı takımı tutan grupların genellikle Y ve Z kuşaklarını kapsaması ve gelecekte de bahsi geçen kuşaklarında kendi çocuklarıyla aynı takımı tutma olasılıkları göz önüne alındığında, spor kulüpleri için bu çalışma önemli bir bilgi kaynağı olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, öncelikle kulüp yöneticileri, takımla özdeşleşmenin ailede babadan çocuğa uzandığı bulgusunu dikkate almaları önerilmektedir. Bu çalışma vasıtasıyla, taraftarlığın ailede kuşaktan kuşağa geçtiğinin sinyalini alan kulüp yöneticileri, özellikle Y ve Z kuşağına mensup olan taraftarlarına değer yaratacak stratejiler geliştirmelilerdir.

Gönüllülük ilkesiyle hareket eden spor kulüplerinin bir örgüt türü olduğu dikkate alındığında takım özdeşleşmesi, örgütsel özdeşleşmenin özel bir versiyonu olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler, diğer gönüllülük esasıyla hareket eden örgütler için de genelleştirilebilir. Dolayısıyla, bu çalışmadan elde edilen bulgular vasıtasıyla hem uygulayıcılara hem de yönetim literatürüne genel bağlamda birtakım katkılar sunmaktadır. Üyelerin örgütle güçlü bir şekilde özdeşleşmelerini sağlamak onların örgütü daha iyi anlamalarını, örgütün amaçlarını zihinlerinde daha etkin yerleştirmelerine imkân verecektir. Özdeşleşme aracılığıyla yaşanan psikolojik bağ, sosyalleşmeyi de beraberinde getirdiği için örgütler, güçlü özdeşleşme yaşayan üyelerin davranışları üzerinde çok daha rahat yönlendirme yapabileceklerdir. Örneğin, örgütte faaliyet gösteren üyeler, bir yandan örgüt yararına çaba verirken, diğer yandan örgütü dış gruplara karşı başarıyla temsil edebileceklerdir. Bu üyeler, örgütle aynı paydada yer aldıklarına inandıkları için anlaşmaya varmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Yine bu üyeler, ait oldukları örgütlerin toplum tarafından da olumlu imaj sahibi olarak algılanmasından mutluluk duyacak ve onların mevcut özdeşleşme düzeylerinde artış görülecektir. Tüm bunlar, örgütlerin uzun vadede güçlü adımlarla sürdürülebilirliklerini artırmalarına ve örgütlerin bulunduğu sektörde rekabet avantajı elde etmelerine fayda sağlayacaktır.

Araştırmada kullanılan anket olabildiğince geniş platformlardan taraftarlara ulaştırılmaya çalışılmışsa da spor taraftarlığı

özellikle duygusal bağlılık gerektirdiği için taraftarların kulüplere yönelik yüksek ilgi ve yanlılık tutumu içinde olabilme olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekteki çalışmalara bu çalışmada aynı kavramı ölçen farklı ölçekler ve farklı istatistiki örneklem yöntemleri kullanılarak tekrarlanması gelecekteki araştırmalar için faydalı olacaktır. Ayrıca, bu çalışmada ilgili spor kulüpleri taraftarlarına özdeşleşme (fan, seyirci ya da düşük-orta-yüksek) derecelendirilmesi yapılmamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda, özellikle babalarıyla aynı takımı tutan taraftarların mensup olduğu kulüpleri ile özdeşleşme derecelerinin tespit edilmesi ve bu tespitin hangi yaş grupları arasında olduğunun bilinmesi kulüp yönetiminin çeşitli stratejiler belirlemede önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da birtakım kısıtları vardır. Yukarıda özetlenen bulgular, bu çalışmada yer alan örneklem ve yöntem kaynaklı kısıtlar göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Çalışmada elde edilen bulgular, sadece bahsi geçen spor kulüpleri dâhilinde sınırlandırılmıştır. Buna ek olarak, spor kulüpleri kâr amacı gütmeyen örgütler olması sebebiyle diğer gönüllülük ilkesiyle üyelik edilen örgütler için genellemelerin yapılmasında örnek oluşturabilir. Bu doğrultuda aynı çalışmanın diğer spor kulüpler, dernekler, vakıflar gibi örgütlerde yapılması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Andrei, P., Balluchi, F. ve Furlotti, K. (2018). Collaboration Between For-Profit and Non-Profit Organisations: Some Insights into The Social Doctrine of the Church. *Studies in Public and Non-Profit Governance*, 7, 215-242.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social Identity Theory and Organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Bartels, J., Pruyn, A., Jong, M. D. ve Joustra, I. (2007). Multiple Organizational Identification Levels And Their Impact of Perceived External Prestige and Communication Climate. *Journal of Organizational Behavior*, 28(2), 173-190.
- Bhattacharya, C. B, Rao, H. ve Glynn, M. A. (1995). Understanding The Bond of Identification: An Investigation of Its Correlates Among Art Museum Members. *Journal of Marketing*, 59(4), 46-57.
- Boris, T. E. ve Steuerle, C. E. (2006). Scope and Dimensions of the Nonprofit Sector. Walter W. Powell, Richard Steinberg (Ed.),

- The Nonprofit Sector: A Research Handbook* içinde (p. 66-88). New Haven: Yale University Press.
- Cabrera, N. J. (2020). Father Involvement, Father-Child Relationship, and Attachment in The Early Years. *Attachment & Human Development*, 22(1), 134-138.
- Clayton, B. ve Harris, J. (2004). Footballers Wives: The Role of Soccer Player's Partner in The Construction of idealised Masculinity. *Soccer and Society*, 5(3), 317-335.
- Clowes, L., Ratele, K. ve Shefer, T. (2013). Who Needs a Father? South African Men Reflect on Being Fathered. *Journal of Gender Studies*, 22(3), 255-267.
- Coakley, J. (2006). The Good Father: Parental Expectations and Youth Sports. *Leisure Studies*, 25(2), 153-163.
- Çiftçiöğlü, B. A. ve Gök, B. (2019). Taraftarların Spor Kulübüne İlişkin Prestij Algısının Taraftarlık Özdeşleşmesi Üzerindeki Etkilerini İncelemeye Yönelik Bir Çalışma. Mehmet Yüce, Mustafa Mıynat, Ahmet Vecdi Can, Şakir Sakarya (Ed.), *Yeni Ekonomik Trendler ve İş Fırsatları* içinde (s. 193-201). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M. ve Harquail, C. V. (1994). Organizational Image and Member Identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239-263.
- Fagan, J ve Iglesias, A. (1999). Father Involvement Program Effects on Fathers, Fathers' Figures, and Their Head Start Children: A Quasi-Experimental Study. *Early Childhood Research Quarterly*, 14(2), 243-269.
- Fink, J. S., Trail, G. T. ve Anderson, D. F. (2002). An Examination of Team Identification: Which Motives are Most Salient to Its Existence?. *International Sports Journal*, 6(2), 195-207.
- Greenberg, J. (2011). *Behavior in Organizations*. Boston: Pearson Education.
- Günay, N. ve Tiryaki, Ş. (2003). Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin (Stöö) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 14-26.
- Harrington, M. (2006). Sport and Leisure as Contexts for Fathering in Australian Families. *Leisure Studies*, 25(2), 165-183.
- Herrbach, O., Mignonac, K. ve Gatignon, A. L. (2004). Exploring The Role of Perceived External Prestige in Managers Turnover Intentions. *International Journal of Human Resources Management*, 15(8), 1390-1407.

- Hunt, K., Bristol, T. ve Bashaw, R. E. (1999). A Conceptual Approach to Classifying Sports Fans. *Journal of Services Marketing*, 13(6), 439-452.
- Jenkins, J. ve Lyons, K. (2006). Non-resident Fathers' Leisure with Their Children. *Leisure Studies*, 25(2), 219-232.
- John, A. ve Halliburton, A. L. (2010). Q Methodology to Assess Child-Father Attachment. *Early Child Development and Care*, 180(1-2), 71-85.
- Kay, T. (2006). Where's Dad? Fatherhood in Leisure Studies. *Leisure Studies*, 25(2), 133-152.
- Kay, T. (2007). Fathering through Sport. *World Leisure Journal*, 49(2), 69-82.
- Kim, Y., Kim, S. (2009). The Relationships Between Team Attributes, Team Identification And Sponsor Image. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 10(3), 18-32.
- Lamb, M. E. ve Tamis-Lemonda, C. S. (2004). The Role of the Father. Michael E. Lamb (Ed.), *The Role of the Father in Child Development* içinde (p. 1-31). New York: Wiley.
- Lang, G., Strobel, T ve Nagel, S. (2019). Professionalization Forms in Mixed Sport Industries: is it Time to Rethink The Stereotypes of Non-Profit and For-Profit Sport Organizations?. *Managing Sport and Leisure*, 24(4), 208-225.
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni and Their Alma Mater: A Partial Test of The Reformulated Model of Organizational Identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.
- Marsiglio, W. (1995). Fathers' Diverse Life Course Patterns and Roles. William Marsiglio (Ed.), *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy* içinde (p. 78-101). California: Sage Publication Inc.
- McMurray, A. J., Islam, Md. M., Sarros, J. C., Pirola-Merlo, A. (2012). The Impact of Leadership on Workgroup Climate and Performance in A Non-Profit Organization. *Leadership & Organization Development Journal*, 33(6), 522-549.
- Morrison, L. D. (2016). Literature Review: Measuring And Assessing Organizational Performance For Nonprofits, Contextually Sensitive Standards And Measures For The Non-Profit Organization. *Governance and Performance in Public and Non-Profit Organizations*, 5, 233-256.
- Norris, J. I., Wann, D. L. ve Zapalac, R. K. (2015). Sport Fan Maximizing: Following The Best Team or Being The Best Fan?. *Journal of Consumer Marketing*, 32(3), 157-166.

- Puusa, A. (2006). Conducting Research on Organizational Identity. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 11(2), 24-28.
- Rocha, C. M. ve Fleury, F. A. (2017). Attendance of Brazilian Soccer Games: The Role of Constraints and Team Identification. *European Sport Management Quarterly*, 17(4), 485-505.
- Roderick, M. (2006). *The Work of Professional Football: A Labour of Love?*. London: Routledge.
- Sen, S., Bhattacharya, C. (2001). Does Doing Good Always Lead to Doing Better? Consumer Reactions to Corporate Social Responsibility. *Journal of Marketing Research*, 38, 225 – 243.
- Solansky, S. T. (2011). Team Identification: A Determining Factor of Performance. *Journal of Managerial Psychology*, 26(3), 247-258.
- Swain, J. (2001). The Money's Good, The Fame's Good, The Girl's are Good': The Role of Playground Football in The Construction of Young Boys' Masculinity in a Junior School. *British Journal of Sociology of Education*, 21(2), 95-109.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in The Social Psychology of Intergroup Relation*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Inter-Group Conflict. Austin, William G.; Worchel, Stephen (Ed.). *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47), CA: Brooks/Cole.
- U. S. Department of Health & Human Services, Promoting Responsible Fatherhood: Effective Parenting, (2011). <http://fatherhood.hhs.gov/Parenting/index.shtml>. Erişim Tarihi: 13.07.2020.
- Underwood, R., Bond, E. ve Baer, R. (2001). Building Service Brands via Social Identity: Lessons From The Sports Marketplaces. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9(1), 1-13.
- Updegraff, K. A., Madden-Derdich, D. A., Estrada, A. U, Sales, L. J ve Leonard, S. A. (2002). Young Adolescents' Experiences with Parents and Friends: Exploring The Connections. *Family Relations*, 51(1), 72- 80.
- Valentinov, V. (2011). The Meaning of Nonprofit Organization: Insights from Classical Institutionalism. *Journal of Economic Issues*, 45(4), 901-915.

- Van Knippenberg, D., Hogg, M. A. (2003). A Social Identity Model of Leadership Effectiveness in Organizations. *Research in Organizational Behavior*, 25, 243-295.
- Wann, D. L. ve Grieve, F. G. (2005). Biased Evaluations of In-Group and Out-Group Spectator Behavior at Sporting Events: The Importance of Team Identification and Threats to Social Identity. *The Journal of Social Psychology*, 145(5), 531-545.
- Wann, D. L., ve Branscombe, N. R. (1993). Sports Fans: Measuring Degree of Identification with Their Team. *International Journal of Sport Psychology*, 24(1), 1-17.
- Wann, D., Melnick, M., Russell, G. W. ve Pease, D. G. (2001). *Sport Fans: The Psychology and Social Impact of Spectators*. London: Routledge.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 361-392
ISSN: 1302-6879

Katılım Bankası Personelinin İslami Finansal Bilgi Düzeyinin ve Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılığının Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma A Research For Measuring the Islamic Financial Knowledge Level of the Participation Bank Staff and the Sensitivity of Interest-Free Banking Principles

• Esra BİLDİRİCİ ÇALIK*

* Öğr. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Özalp Meslek Yüksekokulu,
Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü,
Van/Türkiye.
Lecturer. Van Yüzüncü Yıl University,
Özalp Vocational School, Department of
Marketing and Foreign Trade, Van
/Turkey.
esrabcalik@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3013-5806

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
27/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
20/02/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atf: Bildirici Çalık, E. (2021). Katılım Bankası Personelinin İslami Finansal Bilgi Düzeyinin ve Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılığının Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 361-392

Citation: Bildirici Çalık, E. (2021). A Research For Measuring the Islamic Financial Knowledge Level of the Participation Bank Staff And the Sensitivity of Interest-Free Banking Principles, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 361-392

Öz

İslami finans kurumlarının Türkiye'deki en önemli temsilcileri olan Katılım Bankaları 2005 yılında çıkan 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ile özel finans kurumundan, katılım bankasına dönüşmüş ve bununla birlikte başlayan süreçte yıllar itibarıyla hızlı bir büyüme ve şubeleşme sergilemiştir. 2009-2019 döneminde katılım bankacılığı bankacılık sektöründeki payını %4,03'ten, %6,33'e; şube sayısını 560'dan, 1179'e ve personel sayısını ise 11.802'den 16.040'a yükseltmiştir.* Bu hızlı gelişim trendine katılım bankası personelinin nasıl uyum sağladığı araştırmaya değer görülmüştür. Bu araştırmanın amacı; katılım bankaları personelinin İslami finans ve katılım bankacılığı temel ilkeleri hakkında bilgi düzeylerini, faiz konusundaki hassasiyetlerini ölçerek, tespit ve önerilerde bulunmaktır. Bu amaçla 2018 yılı içerisinde farklı bölgelerden 5 Katılım bankasına ait 36 şubeden 257 çalışana Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılıklarını (FBİD) ve İslami Finansal Bilgi Düzeylerini (İFBD) ölçmeye yönelik anket uygulanmış ve elde edilen sonuçlar analiz edilerek yorumlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; katılım bankası çalışanlarının faizsiz bankacılık ilkelerine duyarlılıkları genel manada yüksek düzeyde çıkmış olmakla birlikte, katılım bankalarının en temel fon kullandırma yöntemi olan murabaha işlemlerinde personeli bilinçlendirici eğitimlerin yapılmasının gerekliliği ve aynı zamanda çalışanların örgütsel bağlılıklarının artırılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Mudaraba, Müşareke vb. fon kullandırma yöntemleri hakkında katılım bankası çalışanlarının temel İslami finansal bilgi düzeylerinin artırılmasının gerekliliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık (FBİD), İslami Finansal Bilgi Düzey (İFBD)

*<https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Turk-Finans-Sisteminde-Katılım-Bankacılığı-Aralık-2019.pdf>

Abstract

Participation Banks are the most important representatives of Islamic financial institutions in Turkey when they transformed from Special Finance Institutions to Participation Banks in 2005 with Banking Act No. 5411 then demonstrated rapid growth and branching. During 2009-2019, the participation banking increased its portion in the banking sector from 4.03% to 6.33%, the number of branches from 560 to 1179 and the number of personnel from 11.802 to 16.040¹. It is worth investigating how this rapid development trend has been adapted by participation bank personnel. The purpose of this research is to measure the level of knowledge about the basic principles of participation banking of participating banks staff and to determine the sensitivity of interest to Islamic Financial Literacy Levels. For this purpose, in 2018, various questions were asked. The answers obtained were asked to measure the sensitivity of Interest-Free Banking Principles (FBiD) and Islamic Financial Information Levels (IFBD) from 36 branches to 257 employees of 5 Participation Banks in different cities. According to the findings; the sensitivities of the employees of the participating bank to the interest-free banking principles have been at a good level general terms, it has become necessary for the participating banks to make personnel training in the murabaha transactions which is the most basic fund-raising method and to increase the organizational commitment of the employees. In addition, Mudaraba, Musharaka etc., it has been determined that participation bank employees should increase their basic Islamic financial knowledge levels on the methods of using funds.

Keywords: Islamic Finance, Participation Bank, Interest Free Banking Principles (FBiD), Islamic Financial Information Levels (IFBD)

Giriş

Katılım bankaları İslami prensiplerle faaliyet gösteren kurumlar olarak bankacılık sektöründe özellikle son yıllarda giderek artan bir öneme sahiptirler. Türkiye'nin son yıllarda yabancı sermaye açısından da cazip ve güvenli bir yatırım bölgesi olarak görülmesi, yatırımcılara sunulan teşvikler, Türkiye'nin uluslararası alandaki itibarı özellikle körfez ülkelerindeki ciddi sermayelerin Avrupa ve Amerika'da artan İslam karşıtlığının da etkisiyle Türkiye'ye yönelmesinde etkili olmuştur.

Dünya genelinde “Interest-Free Banking” ya da “Islamic Banking” olarak adlandırılan faizsiz bankalar ülkemizde ilk olarak 16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı bakanlar kurulu kararnamesine dayanılarak “Özel Finans Kurumları” adıyla kurulmuştur (Şahin,2007:60). 2005 yılında çıkarılan 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ile “Özel Finans Kurumu” olarak adlandırılan kurumlar

¹ <https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Turk-Finans-Sisteminde-Katılım-Bankaciligi-Aralik-2019.pdf>

“Katılım Bankası” unvanını alırken aynı zamanda Bankacılık Kanun ve düzenlemelerine tabi olmuşlardır. Yapılan bu düzenleme ile birlikte Katılım Bankaları’nın hem yurtiçi hem de yurtdışı tanınırlıkları artmıştır. Yeni düzenlemelerinde etkisiyle beraber 2019 yılı sonu itibarıyla Katılım Bankaları 1179 şube ve 16.046 çalışan ile bankacılık sektörünün önemli bir kesimini temsil etmektedir².

Katılım bankaları finansal sistemde geleneksel bankalar gibi temelde fon fazlası olanlar ile fon ihtiyacı olanlar arasında bir köprü vazifesi görürken bunu İslami kurallar çerçevesinde yapmaktadır (Bildirici Çalık & Aygün, 2017:49). Katılım bankalarına artan ilgi ve kamu katılım bankalarının da piyasaya girmesi ile birlikte Türkiye genelinde nüfusun %90’ından fazlasının rahatlıkla ulaşabileceği bir şubeleşme ağına sahip oldukları düşünülmektedir. Katılım bankalarının hızlı büyüme trendi içine girmeleri, hızla artan şube ve personel sayısı beraberinde personelin eğitim ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Özellikle faizsiz bankacılık ilkeleri alanında personelin eğitilmesi, alandaki gelişim ve sisteme güven açısından büyük önem arz etmektedir.

Katılım bankacılığı sisteminin sağlıklı olarak işleyebilmesi ve büyüebilmesi öncelikli olarak uygulayıcıların (yani katılım bankası çalışanlarının) katılım bankacılığı hakkındaki bilgi düzeylerine bağlıdır. Faizsiz bankacılık ilkelerinin ve uygulamada karşılaşılan durumlarla ilgili çalışanların faizsizlik bilgi ve bilinç düzeylerinin yüksek olması yapılan işlemlerin temel prensiplere uygun olarak yapılması noktasında son derece önemlidir. Geleneksel bankacılık işlemlerine benzeyen pek çok işlemi İslami prensiplere uygun olarak yapmakta olan katılım bankalarında uygulayıcıların da ürünlerle ve faiz ile ilgili olarak yeterli fihhi, mevzuat ve uygulama bilgilerine sahip olması gerekmektedir. Hâlihazırda katılım bankaları ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği dönem dönem çeşitli eğitimler düzenleyerek çalışanların faizsiz bankacılık, pazarlama, mevzuat, iletişim vb. konularda eğitilmesine gayret göstermekle beraber yeterli olduğu konusunda şüpheler vardır.

Bu çalışmada katılım bankası personeline uygulanan anketlerden toplanan veriler analiz edilerek katılım bankası personelinin İslami finans bilgi ve İslami prensipler ışığında faiz hassasiyetlerinin düzeyi belirlenmeye gayret gösterilmiştir. Bu çalışmanın çıktılarının hem katılım bankalarına hem de Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin (TKBB) yapacağı eğitimlerde önem

² <https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Turk-Finans-Sisteminde-Katilim-Bankaciligi-Aralik-2019.pdf>

vermeleri gereken temel konular hakkında yol gösterici olması beklenmektedir.

Bu çalışma 5 temel aşamadan oluşmaktadır. Öncelikli olarak birinci bölümde İslami finans kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde İslami finansal bilgi düzeyi hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde literatür taraması yapılarak daha önce bu konularla ilgili olarak yapılan akademik çalışmalar analiz edilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi, beşinci bölümde ise araştırmanın bulguları hakkında bilgiler verilmiş katılım bankalarının çalışanlarına yönelik anket uygulaması yapılarak sonuçlar SPSS 23 programı aracılığıyla istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Altıncı ve son bölüm olan sonuç bölümünde ise araştırma bulguları yorumlanarak paydaşlarla tavsiye niteliğinde bilgiler paylaşılmıştır.

İslami Finans Kavramı

İslami finansal sistem, İslam'ın ahlaki ilkelerine göre finansal faaliyetlerin gerçekleşmesi için kurgulanmış bir finansal yapıdır (Serpam,2013:3). Özellikle faiz yasağı nedeniyle ekonomik sistemin dışında kalmayı tercih eden kişilere alternatif finansal imkânlar sunması ile ekonomik sistemler açısından önemli unsurlardandır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariye tüm dünyada İslami kuralların önemsenerek faaliyetlerin düzenlendiği finansal kurumlar yaygınlaşmıştır (Çalık, 2014:95). Finansal sistemin en önemli unsurları bankalar olduğu için İslami finansal sistem açısından da İslami bankacılık kurumları çok önemlidir. 1950'ler itibariyle özellikle Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde faizsiz yeni çözüm yolları tartışılmaya başlanmış, 1970'li yılların ortalarında ise faizsiz prensiplere uygun olarak faaliyet gösteren bankalar sisteme dâhil olmaya başlamıştır (TKBB, 2015: 11).

İslami Finans, temelde verilen borçtan getiri elde edilmesi yasağını ve kârın meşruluğuna dayanır (Ayub, 2017: 81). Günümüzde katılım bankaları İslami Finans kuruluşlarının Türkiye'deki en önemli temsilcileri olarak gerek mevduat kabulü gerekse kredilendirme işlemlerinde İslami prensiplere uygun olarak faaliyet göstermeye gayret göstermekte ve müşterilerinin özellikle bu konudaki hassasiyetlerine uygun davranmaya çabalamaktadırlar.

İslami Finansal Bilgi Düzeyi

İslami finansal bilgi düzeyi, özellikle katılım bankaları gibi İslami finans kuruluşların ve bireylerin faaliyetlerini İslam'ın temel prensiplere uygun olarak yürütebilmeleri açısından hayati önem arz etmektedir. Zira katılım bankalarında çalışan kişilerin İslami finansal

ürünler hakkında bilgi sahibi olmaları ve uygulamada fihki açıdan gerekli kaidelere uygun olarak davranması beklenmektedir. Süreçlerdeki basit hatalar ya da bilgisizlik nedeniyle fikhen sakıncalı durumların (yapılacak bankacılık işleminin faizsiz bankacılık prensiplerine uymaması vb.) meydana gelmesine sebebiyet verebilir. Günümüzde faizsiz bankacılık uygulamaları ile ilgili olarak toplum bilincinin eksik olması, toplumun katılım bankalarının faizsiz uygulamalarına güvenmemelerinin bu kurumların pazar paylarının düşük olmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu tür durumların yaşanmaması için günümüzde katılım bankaları hem kendi bünyelerinde hem de TKBB bünyesinde çeşitli eğitimler düzenleyerek çalışanların özen göstermesi gereken unsurlara dikkat çekmektedir. Sistemin sağlıklı çalışabilmesi ve müşterilerin beklentilerine uygun davranılabilmesi açısından bu eğitimler büyük önem taşımaktadır.

İslami finansal bilgi düzeyi ile ilgili önemli kavramlardan biri de İslami finansal okuryazarlığıdır. Finansal okuryazarlığın tanımında yer alan finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranışın İslami kurallara göre şekillenmesi İslami finansal okuryazarlık olarak tanımlanmaktadır (Siti vd., 2016). İslami finansal okur yazarlık, İslami finansın temelleri, ürün ve hizmetleri hakkında bilgi sahibi olma ve anlama, İslami kaidelerin farkında olma ve finansal karar alırken bu doğrultuda hareket etme olarak tanımlanabilir (Antara vd., 2016: 199).

Abdullah ve Abdul Razak (2015) Müslümanların finansal davranışlarının; temel varlık yönetimi (kazanç, tüketim, tasarruf), finansal planlama, hayır dağıtımı (vakıf ve sadaka) ve zekât olmak üzere 4 temel prensip üzerine kurgulanması gerektiğini ifade etmektedirler. Şüphesiz bu tür finansal davranışlar İslami finansal bilgi düzeyinde önemli bir seviye gerektirmektedir.

Literatür Taraması

İslami finansal bilgi düzeyi ile ilgili literatürde çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Araştırma konusu ile ilgili literatür taraması yapılırken İslami finans bilgi düzeyinin pek çok çalışmada İslami finansal okuryazarlığın bir alt boyutu olarak ele alınmasından dolayı İslami finansal okur yazarlık ile ilgili çalışmalar da incelenerek bu bölümde özetlenmiştir.

Abdullah ve Anderson (2015) yaptıkları çalışma ile Kuala Lumpur'daki bankacıların İslami finansal okuryazarlıklarını tespit etmeye yönelik olarak iki soruya cevap aramışlardır. Bu çalışmada bankacıların İslami finansal ürünler ve hizmetler ile ilgili finansal kararlar almak için yeterli finansal okuryazarlığa sahip olup olmadıklarının belirlenmesi ve bankacılar arasında İslami finansal

okuryazarlığı etkileyen önemli faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. 81 banka çalışanından toplanan verilerle faktör analizi yapılarak bankacıların İslami finansal ürün ve hizmetlere hakkındaki finansal okuryazarlıklarını etkileyen 9 faktör (bankacılık ürünleri hakkındaki görüşler, İslami bankacılık ürünleri hakkındaki görüşler, ebeveynlerin İslami finansal ürün ve hizmetler hakkındaki görüşleri, yatırımların güvenliği ile ilgili faktörler, konvansiyonel bankacılık ürünleri hakkındaki görüşler, kişisel finansal yönetim tutumları, kişisel finansal yönetimin etkisi, varlık yönetimi ve planlaması bilgisi ile İslami finansal ürün ve hizmetler ile ilgili bilgiler) tespit edilmiştir.

Abdul Hamid ve Mohd Nordin (2001) tarafından Malezya’da Müslüman nüfusun oranının %53 olmasına rağmen bankalardaki mevduatın sadece %1,5’inin İslami bankalarda olmasından hareketle 1994 yılında banka müşterilerinin İslami bankacılık bilgi düzeylerini incelemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada geleneksel banka müşterisi 967 kişiye anket uygulanmış ve elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %27,3’ünün İslami bankalar ile geleneksel bankalar arasındaki farkı bilmediğini ve sadece %38,7’lik bir kesimin dini nedenlerden dolayı İslami bankaların müşterisi olduğunu belirlemiştir.

Bley ve Kuehn’in (2004) Birleşik Arap Emirlikleri’nde işletme öğrencilerine yönelik 667 kişi ile yaptıkları çalışma ile geleneksel ve İslami bankaların tercihlerinde dinin, dilin ve finansal bilgi düzeylerinin etkisini ölçmüştür. Araştırma sonuçlarına göre geleneksel bankacılık hakkındaki bilgi düzeyi İslami bankacılık hakkındaki bilgi düzeyinden yüksek çıkmıştır. Arapça dilinin İslami bankacılık bilgisinin yüksek olması açısından en önemli unsur olduğu, aynı zamanda da geleneksel bankacılık bilgi düzeyine de çok az etkisi olduğu tespit edilmiştir. İşletme öğrencilerinin her iki finansal sistem hakkında daha fazla bilgi sahibi olma eğiliminde oldukları da araştırmanın tespitlerindedir.

Abdul Rahim vd. (2016) tarafından Malezya’da Utara Üniversitesinde yapılan çalışmada 200 öğrenciye İslami finansal okuryazarlıkları ile ilgili sorular sorulmuş ve açıklayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda İslami finansal okuryazarlığın umutsuzluk, dindarlık ve finansal tatmin olarak üç alt boyutu olduğu ifade edilmiştir.

Çömlekçi (2017) tarafından yapılan çalışmada katılım bankası müşterilerinin İslami finansal okuryazarlık düzeyi belirlenmeye çalışılmış ve bu amaçla 401 kişiye anket uygulanarak bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre katılım bankası müşterilerinin İslami finansal bilgi düzeylerinin ve İslami Finansal Okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Sardiana (2016) bireylerin İslami finansal okuryazarlıklarını belirlemek üzere 213 kişiyle bir anket çalışması sonucunda İslami finansal okuryazarlığın İslami finansal ürün bilgisi, finansal ürünlerin özelliklerini anlama yeteneği ve özgüven olmak üzere üç boyutunun olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca İslami finansal ürün bilgisinin, İslami finansal ürün tercihi üzerinde önemli derecede etkili olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın temel amacı katılım bankalarının çalışanlarının İslami finansal bilgi düzeylerinin tespit edilmesinin yanı sıra faizsiz bankacılık ilklerine duyarlılıklarını ölçmektir. Ayrıca anket katılımcılarının katılım bankalarında çalışma sürelerinin, İslami finans eğitimi almış olup olmamalarının, aldıkları İslami finans eğitimlerinin sayısının İslami finansal bilgi düzeyi ve faizsiz bankacılık ilklerine duyarlılığı üzerine etkisini araştırmaktır.

Araştırmanın evreni katılım bankalarının şubelerinde çalışan ve faizsiz bankacılık uygulamalarının doğrudan uygulayıcıları olan katılım bankası personelleridir. Bu örnekleme ulaşabilmek için rasgele örneklem yöntemi ile farklı illerden, farklı katılım bankalarında çalışan, farklı pozisyonlardaki çalışanlara ulaşılmaya gayret gösterilerek anket uygulanmıştır. Anket formları rastgele yöntemle belirlenen katılım bankası şubelerinin yöneticileriyle yapılan görüşmelere istinaden farklı şubelere dağıtılmış ve cevapların postayla, e-postayla ya da elden ulaştırılması istenmiştir. 2018 yılında dağıtılan 320 anket formundan 264 tanesi geri dönmüş, eksik doldurulan 7 anket formu değerlendirme dışı tutularak değerlendirmeye uygun olarak cevaplanmış 257 anket formu ile analizler yapılmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde katılımcıların bankacılık faaliyetleri esnasında faizsiz bankacılık ilkelerine duyarlılıklarını belirlemeye yönelik olarak geliştirilen 13 soru sorulmuştur. Anketin üçüncü ve son bölümünde ise Antara vd. (2016) çalışmasından alınan Çömlekçi (2017) tarafından Türkçe'ye çevrilen ve çalışanların İslami Finansal Bilgi Düzeyini ölçmeye yönelik ölçekten uyarlanan 13 soru sorulmuştur.

Araştırmanın Bulguları

Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Çalışmada ulaşılan katılım bankası personellerinin demografik özelliklerine ilişkin veriler aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir. Katılımcıların % 81,7 ile ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %69,2’si evli, %76,3’ünün 34 yaş altı, %75,9’u lisans düzeyinde eğitim almışlardır. Bankacılık deneyimi açısından katılımcılar incelendiğinde en yoğun grubun %34,2 ile 3-5 yıl deneyime sahip çalışanlardan oluştuğu, benzer şekilde katılım bankacılığı deneyimi açısından ise yine %39,2 ile 3-5 yıl deneyime sahip çalışanlar olduğu görülmektedir. Kredi kartı kullanımı açısından tercihler incelendiğinde katılım bankası çalışanlarının hem katılım, hem de ticari banka kartlarını %47,9 oranıyla yoğun bir şekilde kullandıkları, sadece katılım bankası kredi kartını kullananların sayısının ise %41,6 ‘da kaldığı tespit edilmiştir. 2019 yılı içerisinde katıldıkları eğitimler sorgulandığında katılımcıların %31,9’unun sadece bir kez eğitime katıldıkları, %8,2’sinin ise herhangi bir eğitime katılmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların İslami finans eğitimleri alıp almadıkları sorgulandığında ise %59,9’unun aldığı ancak %40,1’lik önemli bir kısmının ise almadığı tespit edilmiştir. İslami finans eğitimi alanların bu eğitimi kaç kez aldıkları sorgulandığında ise; %36,2’lik oran ile İslami finans eğitimini bir defa alanların en büyük oransal büyüklüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar katılım bankası personellerine daha fazla İslami finans eğitimlerinin verilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo.1: Demografik Değişkenler

	Toplam	257	%		Toplam	257	%
Cinsiyet	Erkek	210	81,7	Kredi Kartı Kullanımı	Sadece Katılım Bankası	107	41,6
	Kadın	47	18,3		Sadece Ticari Banka	15	5,8
Medeni Durum	Bekâr	79	30,8		Katılım & Ticari Banka	123	47,9
	Evli	178	69,2		Kredi Kartı Kullanmıyor	12	4,7
Yaş	18-24	19	7,4	Eğitime Katılım Sayısı	0	21	8,2
	25-34	177	68,9		1	82	31,9
	35-44	59	23		2	46	17,9
	45-54	2	0,8		3	38	14,8
Eğitim Düzeyi	Lise	10	3,9		4	23	8,9
	Ön Lisans	6	2,3	5	9	3,5	

	Lisans	195	75,9		6 ve Daha Fazla	38	14,8
	Lisansüstü	46	17,9	İslami Finans Eğitimi Katılımı	Evet	154	59,9
Bankacılık Deneyimi	0-2 Yıl	53	20,6		Hayır	103	40,1
	3-5 Yıl	88	34,2	İslami Finans Eğitim Sayısı	1	93	36,2
	6-10 Yıl	75	29,2		2	37	14,4
	11 Yıldan Fazla	41	16		3	13	5,1
	Katılım Bankası Deneyimi	0-2 Yıl	63		24,5	4	5
3-5 Yıl		101	39,3		5	4	1,6
6-10 Yıl		66	25,7	6 ve Daha Fazla	2	0,8	
11 Yıldan Fazla		27	10,5				

Ölçeklerin Güvenirliği İle İlgili Bulgular

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılmış olup ölçeklerin Cronbach Alpha değerleri “Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık (FBİD)” ölçeği için 0,742, “İslami Finansal Bilgi Düzeyi (İFBD)” ölçeği için ise 0,739 olarak tespit edilmiştir. İç tutarlılık analizinde en sık kullanılan yöntem olan Cronbach Alpha değerinin hesaplanmasında bu değer 0,8’den büyük olması “iyi”; 0,7’den büyük olması “kabul edilebilir”; 0,6’dan büyük olması “orta derecede güvenilir; 0,6’dan küçük olması ise “zayıf” olarak ifade edilir (Saruhan & Özdemirci, 2016;196). Elde edilen sonuçlara göre çalışmada kullanılan her iki ölçekte kabul edilebilir düzeyde güvenilir olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerden FBİD ölçeği katılım bankaları ilkeleri çerçevesinde çalışanlarının bankacılık faaliyetlerini yürütürken dikkat etmesi gereken unsurları ifade etmektedir. İlk kez bu araştırma kapsamında hazırlanan bu ölçeğin güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyde olması da bu çalışma açısından önemlidir. Güvenirlik analizleri ile ilgili sonuçlar aşağıda Tablo.2’de sunulmuştur.

Tablo.2: Ölçeklerin Güvenirlik Sonuçları

	Cronbach Alpha Değeri
FBİD Ölçeği (13 İfade)	0,742
İFBD Ölçeği (13 İfade)	0,739

Ölçeklerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma katılımcılarının ölçek maddelerine verdikleri cevaplar aşağıda tablolar halinde sunulmuştur. Tablolarda Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık Ölçeğine (FBİD) ve İslami Finansal

Bilgi Düzeyi (İFBD) ölçeğine ait 13'er soruya katılımcıların verdikleri cevap sayıları toplu olarak gösterilmiştir.

FBİD Ölçeği	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum/ Kesinlikle Katılıyorum		Ort.	SS
		%		%		%		
FBİD 1	20	7,8	13	5,1	224	87,1	4,40	1,05

Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklerden FBİD ölçeğine ilişkin maddelere ait ortalamalar, standart sapmalar ve frekans dağılımları aşağıda Tablo.3'de gösterilmiştir.

Tablo.3: Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İslami Finansal Bilgi Düzeyi Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklerden İFBD ölçeğine ilişkin maddelere ait ortalamalar, standart sapmalar ve frekans dağılımları aşağıda Tablo.4'de gösterilmiştir.

Tablo.4: İslami Finansal Bilgi Düzeyi Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İFBD Ölçeği	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum /Kesinlikle Katılıyorum		Ort.	SS
		%		%		%		
İFBD 1	15	5,8	12	4,7	230	89,5	4,50	0,94
İFBD 2	13	5,1	15	5,8	229	89,1	4,47	0,95
İFBD 3	75	29,2	103	40,1	79	30,7	3,02	1,26
İFBD 4	40	15,5	64	24,9	153	59,6	3,67	1,18

İFBD 5	140	54,5	46	17,9	71	27,6	2,5 3	1 , 4 3
İFBD 6	19	7,4	14	5,4	224	87,2	4,3 3	0 , 9 9
İFBD 7	129	50,2	42	16,3	86	33,5	2,7 2	1 , 4 8
İFBD 8	38	14,8	55	21,4	164	63,8	3,7 6	1 , 2 2
İFBD 9	144	56,0	62	24,1	51	19,9	2,4 0	1 , 3 6
İFBD 10	15	5,8	17	6,6	225	87,5	4,3 8	0 , 9 5
İFBD 11	15	5,9	12	4,7	230	89,5	4,4 0	0 , 9 7
İFBD 12	111	43,2	36	14,0	110	42,8	2,9 9	1 , 5 8
İFBD 13	23	9	12	4,7	222	86,4	4,6	1 , 0 6

İslami Finans Eğitimlerinin ve Katılım Bankacılığı Deneyimlerinin Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık ile İslami Finansal Bilgi Düzeyine Etkisi

Bu bölümde araştırma katılımcılarının İslami finans eğitimi alıp almamış olmalarının ve katılım bankalarında çalışma sürelerinin faizsiz bankacılık ilkelerine duyarlılıklarına (FBİD) etkisi ile İslami finansal bilgi düzeylerine (İFBD) etkisi incelenmiştir. FBİD'yi ölçmeye yönelik 13 ifade ile İFBD'yi ölçmeye yönelik 13 ifadeye katılımcıların cevaplarına bağlı olarak değerlendirilerek yorumlanmıştır.

İslami Finans Eğitimlerinin Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılığa Etkisi

Bu bölümde Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık (FBİD) ölçeğine ilişkin 13 ifadeye katılımcıların İslami finans eğitimi alma durumlarına göre verdikleri cevaplar incelenmiştir. Elde edilen cevaplar aşağıda Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo.5: Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık ölçeğine İslami Finans/Faizsiz Bankacılık İlkeleri Eğitimi alıp almamalarına göre verilen cevaplar

Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık		Kesinlikle Katılmıyorum/ Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum/ Kesinlikle Katılıyorum	
			%		%		%
FBİD1	Eğitim Aldım	12	7,7	6	3,9	136	88,3
	Eğitim Almadım	8	7,7	7	6,8	88	85,4
FBİD2	Eğitim Aldım	7	4,5	4	2,6	143	92,9
	Eğitim Almadım	5	4,9	2	1,9	96	93,2
FBİD 3	Eğitim Aldım	9	5,8	0	0,0	145	94,1
	Eğitim Almadım	5	4,9	4	3,9	94	91,3
FBİD 4	Eğitim Aldım	7	4,5	2	1,3	145	94,1
	Eğitim Almadım	5	4,9	4	3,9	94	91,3
FBİD 5	Eğitim Aldım	4	2,6	6	3,9	144	93,5
	Eğitim Almadım	6	5,8	4	3,9	93	90,3
FBİD 6	Eğitim Aldım	97	63,0	14	9,1	43	27,9
	Eğitim Almadım	72	69,9	7	6,8	24	23,3
FBİD 7	Eğitim Aldım	7	4,5	1	0,6	146	94,8
	Eğitim Almadım	6	5,9	5	4,9	92	89,3
FBİD 8	Eğitim Aldım	7	4,5	8	5,2	139	90,2
	Eğitim Almadım	7	5,8	7	6,8	89	86,4
FBİD 9	Eğitim Aldım	7	4,5	9	5,8	138	89,6
	Eğitim Almadım	5	4,9	10	9,7	88	85,5
FBİD 10	Eğitim Aldım	110	71,4	11	7,1	33	21,4
	Eğitim Almadım	79	76,7	2	1,9	22	21,4
FBİD 11	Eğitim Aldım	29	18,8	27	17,5	99	63,7
	Eğitim Almadım	18	17,5	10	9,7	75	72,8
FBİD 12	Eğitim Aldım	23	14,9	35	22,7	96	62,3
	Eğitim Almadım	18	17,5	16	15,5	69	67,0
FBİD 13	Eğitim Aldım	97	63,0	25	16,2	32	20,7

Eğitim Almadım	73	70,9	9	8,7	21	20,4
----------------	----	------	---	-----	----	------

FBİD ölçeğine ait ilk ifade “*FBİD1 Bir finansman işleminde müşterinin bankaya ilk müracaatında alıcının peşinat ya da kaparo ödeyip ödemediğini mutlaka sorgularım*” şeklindedir. Katılım bankası ilkeleri açısından müşteri katılım bankasına gelmeden önce mal için peşinat ödemesi yapmışsa murabaha işlemi yapılamaz (Aktepe, 2012b: 87). Katılım bankasının genel fon kullandırma yönteminin de murabaha olmasından dolayı, katılım bankası personelinin de fon kullandırım işlemlerinde satış işlemi ile ilgili olarak peşinat ya da kaparo ödenip ödenmediğini sorgulaması gerekmektedir. Tablo 6’da görüldüğü üzere İslami Finans eğitimi alan çalışanların %88,3’ü peşinat ya da kaparo ödenip ödenmediğini sorguladığını ifade ederken, son bir yıl içinde herhangi bir İslami finans eğitimi almayan çalışanların da oranı benzer şekilde %85,4 olarak tespit edilmiştir. Bu verilere göre verilen İslami finans eğitimlerinde peşinat ve kaparo ödenip ödenmemesi ile ilgili konulara önem verilmeli ve bu eğitimleri alan personellerin farkındalıkları artırılmalıdır.

FBİD ölçeğine ait ikinci ifade “*FBİD2 Bir finansman işleminde müşterinin almak istediği malı gayri resmi olarak önceden satın alıp almadığını mutlaka sorgularım*” şeklindedir. Katılım bankaları mal ya da mali hakkın, murabaha yapılmadan önce müşterinin uhdesine geçip geçmediğine bakmalıdır (Aktepe,2012;86). Katılım bankası personellerinin de kredi işleminden önce bu işlemin gerçekten bir alım satım işlemi olup olmadığını sorgulamaları gerekir. FBİD 2 ifadesine katılımcıların verdikleri cevaplar İslami finans eğitimi alıp almamaları açısından incelendiğinde İslami finans eğitimi alan personeller ile almayan personeller arasında söz konusu ifadeye verilen cevaplar arasında çok yakın oranda benzer cevaplar görülmektedir. FBİD 1 ölçeğine oranla daha az olmakla birlikte yaklaşık %7,1’lik bir kesimin bu soruya tatmin edici bir cevap veremediği görülmektedir.

FBİD ölçeğine ait üçüncü ifade “*FBİD3 Bir finansman işleminde alıcı ile satıcı arasında bir bağ olup olmadığını mutlaka sorgularım*” şeklindedir. Katılım bankasının kredilendirme işleminden önce alım satım işleminin gerçekliğini sorgulaması gereklidir (Aktepe,2012b:87). Alıcı ile satıcı arasındaki ticari, akrabalık, hemşerilik vb. ilişkiler sorgulanmalıdır. Eğer gerçek olmayan bir alım satım işlemi yapılarak fon temin etme gayreti varsa bu tür işlemlere katılım bankalarının aracılık etmemesi gerekmektedir. Katılım bankası çalışanlarının İslami finans eğitimi alıp almamaları açısından FBİD 3

maddesine verdikleri cevaplar incelendiğinde İslami finans eğitimi alan çalışanların %94,1'lik bir kısmının alıcı ile satıcı arasındaki bağı sorguladığı tespit edilmiştir. İslami finans eğitimi almayan çalışanlarda ise bu ifadeye verilen cevaplar toplamda %91,3 oranında katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde olmuştur. Elde edilen bu bulgulara göre alıcı ile satıcı arasındaki bağı sorgulanmasına yönelik bilinç düzeyi oldukça yüksektir. Bu ifadeye katılmıyorum/kararsızım şeklinde cevap veren” kesimin de bilinçlendirilmesinin katılım bankacılığının uygulanması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

FBİD ölçeğine ait dördüncü ifade “*FBİD4 Bir finansman işleminde alıcı ile satıcı arasında bir bağ var ise krediye konu alım satım akdinin gerçek bir işlem olup olmadığını sorgularım*” şeklindedir. Alıcı ile satıcı arasında herhangi bir bağ var ise bu durum kredilendirmeye engel olmasa bile katılım bankası personelleri tarafından kredi işleminin sorgulanması ve gerçekten bir alım satım olup olmadığını tespit edilmesi gerekmektedir. Eğer sadece formaliteleri yerine getirerek mal devri ile katılım bankasından kredi alınmaya çalışılıyorsa buna fırsat verilmemelidir. Katılım bankası çalışanlarının İslami finans eğitimi alıp almaları açısından FBİD 4 maddesine verdikleri cevaplar incelendiğinde alınan İslami finans eğitimlerinin, finansman işlemlerinde alıcı ile satıcı arasındaki ilişkinin sorgulanması gerektiğini çalışanlara benimsettiği söylenebilir. İslami finans eğitimi alan çalışanlar bu ilişkinin sorgulanması gerektiğini daha yüksek oranlarla ifade etmişlerdir. İslami finans eğitimi almamış çalışanların %8,8'i kararsız ve katılmıyorum gibi cevaplar vermiş iken, eğitimi alan çalışanlarda kararsız ve katılmıyorum cevaplarının oranı %5,8'dir.

FBİD ölçeğine ait beşinci ifade “*FBİD5 Bir finansman işleminde alıcıya- bankaya ilk müracaatında- faizsiz bankacılık ilkeleri ve izlenmesi gereken adımları detaylı bir şekilde anlatırım*” şeklindedir. Katılım bankaları işleyişleri itibariyle ticari bankalardan farklı uygulamalar yaptıkları için finansman işlemlerinde bankaya müracaatlarından önce kesin anlaşmanın yapılmamış olması, peşinat ödenmemiş olması, fatura kesilmemiş olması vb. hususlara öncelikle dikkat etmek gerekmektedir. FBİD 5 ifadesi, alınan İslami Finans eğitimleri açısından kıyaslandığında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Hatta bu ifadeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenlerin oranı İslami finans eğitimi almamış olan çalışanlarda daha yüksektir. %9,7'lik bir kesim ise katılmıyorum/kararsızım şeklinde cevaplar vermişlerdir. Bu oranın da düşürülmesine yönelik eğitimlerin

verilmesi katılım bankacılığı sisteminin etkin işleyişi açısından faydalı olacaktır.

FBİD ölçeğine ait altıncı ifade “*FBİD 6 Alım satım akdi katılım bankasına gelmeden bitmiş bir finansman işleminde eğer resmi satış yapılabiliriyorsa müşteriye yardımcı olarak finansman işlemini gerçekleştiririm*” şeklindedir. Katılım bankası tarafından murabaha işleminin yapılabilmesi için malın mülkiyetinin el değiştirmemiş olması gerekmektedir (Aktepe,2012a;97). Eğer bir malın alım satımı tamamlandıktan sonra resmi satış işlemleri yapılıyorsa buna katılım bankası aracılık edemez. Zira yapılacak böyle bir aracılık işlemi borcun fazlasıyla tahsiline yani faize neden olur. FBİD 6 maddesine verilen cevaplar incelendiğinde; İslami finans eğitimi alan çalışanların %27,9’luk bir kısmı alım satım işlemleri bitmiş bir işlemin finanse edilmesi gerektiğini belirtirken, eğitim alanlardan % 9,1’lik bir kısmı ise kararsız kalmaktadır. İslami finans eğitimi almayanlarda ise bu oran toplamda %30,1 seviyesindedir. Katılım bankasına başvurudan önce alım satım akdi bitmiş bir finansman işleminde bu tür bir işlemin yapılmaması gerektiğini ifade edenler eğitim almayanlarda %69,9 iken eğitim alanlarda % 63,0 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler İslami finans eğitimlerinde satışı bitmiş işlemlerin murabaha sistemi ile finanse edilmeyeceğinin net bir şekilde vurgulanmasının yararlı olacağını göstermektedir.

FBİD ölçeğine ait yedinci ifade “*FBİD7 Bir finansman işleminde müşteriye alacağı malı, katılım bankasından aldığını ve bu işlem için kendisine vekalet verildiğini özellikle belirtirim*” şeklindedir. Katılım bankaları mal alım satımı yaptıklarında ya malı bizzat kendileri almalı ya da müşterileri vekil kılarak almaları gerekir (Aktepe,2012a:108). FBİD 7 maddesine verilen cevaplar alınan eğitimler açısından incelendiğinde eğitim alan personellerin %94,8’lik bir kısmının katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde ifadelerle vekil tayin işlemi yaptığını, eğitim almamış olan çalışanlarda ise bu oranın %89,3’lerde kaldığı görülmektedir. İslami finans eğitimlerinin vekil tayin işlemleri ile ilgili olarak farkındalık oluşturduğu görülmektedir.

FBİD ölçeğine ait sekizinci ifade “*FBİD8 Bir finansman işleminde vekil tayin işleminden önce katılım bankasından habersiz herhangi bir işlem yapılmaması gerektiğini vurgularım*” şeklindedir. Katılım bankalarında kredilendirme işlemlerinde vekâlet verme işlemi önemli bir adım olarak kabul edilir ve yapılan işlemin murabaha işlemi olabilmesi için katılım bankasında vekil tayin işlemi yapılması gereklidir (Özsoy, 2012:164). FBİD 8 maddesine katılımcıların vermiş oldukları cevaplar İslami finans eğitimi alıp almalarına göre

incelendiğinde; İslami finans eğitimi alan çalışanların %90,2'lik bir kısmının vekil tayin işleminden önce bir işlem yapılmaması gerektiğini vurguladıkları belirtilirken, eğitim almamış çalışanların %86,4'ü vekil tayin işleminin önemine vurgu yaptığını ifade etmiştir. Bu veriler İslami finans eğitimlerinin vekil tayin işlemlerinin farkındalığı açısından faydalı olduğunu göstermektedir.

FBİD ölçeğine ait dokuzuncu ifade *“FBİD9 Müşterinin faiz hassasiyeti olmasa bile parasını katılım bankasına yatırması durumunda bankanın işleyişine ortak olduğunu özellikle belirtirim”* şeklindedir. Katılım bankalarına yatırılan mevduatlara ticari bankalarda olduğu gibi belirli ve sabit oranda bir getiri belirlenemediği için müşterinin bilinçli olması ve vade sonunda kurumdan memnun olabilmesi için işleyiş hakkında önceden bilgi vermek faydalı olacaktır. Ayrıca fon toplama esnasında katılım bankası ile müşteri arasında mudaraba ortaklığı kurulduğu için bu ortaklığın esaslarını her iki tarafın da net bir şekilde bilmesi gerekmektedir. FBİD 9 maddesine verilen cevapların İslami finans eğitimlerinden etkilenmediği görülmektedir. İslami finans eğitimi almış olan çalışanların %89,6'sı, eğitim almamış olan çalışanların ise benzer oranda %85,5'i müşterilerine vadeli hesapların işleyişi hakkında bilgi verdiklerini ifade etmişlerdir. Eğitim alan ile almayan arasında fark olmaması, verilen eğitimlerin bu alanda eksik olduğunu veya etkin olmadığını göstermektedir. Bu alanda katılım bankası personelinin bilinçlendirici ve bilgilendirici eğitimlere ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilebilir. Eğitimlerin artırılması, daha bilgili ve bilinçli personel elde edilmesini sağlayacak, aynı zamanda personelin bilgisini müşterilere aktararak toplumsal bilincin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

FBİD ölçeğine ait onuncu ifade *“FBİD10 Müşterinin nakit para ihtiyacı var ise bir şekilde bu işlemi faturalandırması durumunda kendisine yardımcı olabileceğimi ifade ederim”* şeklindedir. Katılım bankaları müşterinin nakit para ihtiyaçlarını karşılamak için borç vermeleri ve daha sonra borcu fazlasıyla tahsil etmeleri faizcilik anlamına gelecektir (Aktepe,2012a:108). Katılım bankalarının müşterilerinin nakit ihtiyaçlarını gerçek alım satım olmayan işlemlerde karşılamamaları gerekmektedir. FBİD 10 maddesi incelediğinde İslami finans eğitimi alanların nakit ihtiyacı halinde faturalandırma ile yardımcı olunabileceğine verilen cevaplar eğitim almış olan grupta %71,4 iken eğitim almamış grupta ise %76,7'ye tekabül etmektedir. İslami finans eğitimi almış olan çalışanların bu işlemin yapılmaması gerektiğini eğitimi almamış olan çalışanlara oranla daha fazla bildiği tespit edilmiştir. Bu veriler İslami finans

eğitiminde bu noktanın vurgulanarak çalışanların bilinçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

FBİD ölçeğine ait on birinci ifade “*FBİD11 Katılım bankası haricinde herhangi bir banka daha yüksek ücret veya unvan verse dahi tercih etmem*” şeklindedir. Katılım bankalarında çalışan kişilerin, katılım bankacılığı ilkelerini benimsemiş ve ticari bankalarda çalışmaya gönüllü olmayacak kişiler olması beklenir. FBİD 11 maddesine katılımcıların İslami finans eğitimi alıp almamalarına göre verdikleri cevaplar incelendiğinde, eğitim almış personellerin katılım bankalarına bağlılıklarının daha yüksek olduğu, daha iyi çalışma şartları sunulsa bile ticari bankaları tercih etmeyecekleri anlaşılmaktadır. Katılım bankalarının ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin verecekleri İslami finans eğitimleri ile çalışanların katılım bankalarına bağlılıklarının artması hedeflenebilir.

FBİD ölçeğine ait on ikinci ifade “*FBİD12 Kredi ihtiyacım olduğunda sadece katılım bankasından mal alımı yaparım. Diğer bankalara gitmem*” şeklindedir. Türkiye Katılım Bankaları Birliği tarafından 23/07/2014 tarihli yönetim kurulu kararıyla kabul edilmiş olan Bankacılık Etik İlkeleri Madde 14’e göre; “Katılım Bankaları, çalışanların görevlerinin gerektirdiği bilgi, birikim ve sorumluluk duygusuna sahip kişilerden oluşmasına özen gösterirler”³. Bu maddeye göre katılım bankası çalışanlarının katılım bankacılığı ilkeleri hakkında bilgi sahibi olması ve kredi ihtiyacı halinde herhangi bir şekilde ticari bankalarla ilişkiye girmemesi beklenir. FBİD 12’ye verilen cevaplar çalışanların İslami finans eğitimi alıp almaları açısından incelendiğinde eğitim almayan çalışanların daha yüksek oranla katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde ifadelerle kredi ihtiyaçlarında her halükarda katılım bankalarını tercih edecekleri tespit edilmiştir. Bu bulgular katılım bankalarının personelleri üzerinde daha fazla faizsiz bankacılık eğitimleri verilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

FBİD ölçeğine ait son ifade olan on üçüncü ifade “*FBİD13 Kredi ihtiyacım olduğunda eğer geleneksel banka (faizli) daha uygun oran ve imkân sunuyorsa krediyi geleneksel bankadan kullanırım*” şeklindedir. Murabaha yoluyla alınabilecek bir malın faizli krediyle daha ucuza mal olması faizli krediyi meşru kılmaz (Aktepe,2012a:65). Katılım bankası çalışanlarının da alacakları kredilerde maliyetten daha da önemli olarak kredilendirme süreçlerini faizsiz bankacılık ilkelerine uygunluğunu önemsemeleri beklenir. Bu ifadeye katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum şeklinde verilen cevaplar İslami

³ (<http://www.tkbb.org.tr/duzenlemeler-detay/bankacilik-etik-ilkeleri>)

finans eğitimi alanlarda %63 seviyesindeyken eğitim almayan çalışanlarda %70,9 seviyesindedir. Verilen İslami finans eğitimlerinde başka bankaların kredilendirmeleri ile ilgili bilgilendirme yapılarak çalışanların geleneksel bankaları hiçbir surette tercih etmemeleri gerektiği net bir şekilde ifade edilmelidir.

Katılım Bankacılığı Deneyiminin Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılığa Etkisi

Bu bölümde Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık (FBİD) ölçeğine ilişkin 13 ifadeye katılımcıların katılım bankalarında çalışma sürelerine göre verdikleri cevaplar incelenmiştir. Elde edilen cevaplar aşağıda Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo.6: Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık ölçeğine katılımcıların katılım bankalarında çalışma sürelerine göre verilen cevaplar

<i>Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılık</i>		Kesinlikle Katılmıyorum/ Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum/ Kesinlikle Katılıyorum	
			%		%		%
FBİD1	0-2 Yıl	2	3,2	8	12,7	53	84,1
	3-5 Yıl	9	9,0	2	2,0	90	89,1
	6-10 Yıl	8	12,1	3	4,5	55	83,3
	11+ Yıl	1	3,7	0	0,0	26	96,3
FBİD 2	0-2 Yıl	2	3,2	1,	1,6	60	95,2
	3-5 Yıl	3	3,0	4	4,0	95	92,0
	6-10 Yıl	5	7,6	1	1,5	60	90,9
	11+ Yıl	1	3,7	0	0,0	26	96,3
FBİD 3	0-2 Yıl	4	6,4	3	4,8	56	88,9
	3-5 Yıl	4	4,0	1	1,0	96	95,0
	6-10 Yıl	5	7,6	0	0,0	61	92,4
	11+ Yıl	1	3,7	0	0,0	26	96,3
FBİD 4	0-2 Yıl	2	3,2	3	4,8	58	92,0
	3-5 Yıl	4	4,0	3	3,0	94	93,1
	6-10 Yıl	5	7,6	0	0,0	61	92,5
	11+ Yıl	1	3,7	0	0,0	26	96,3

FBİD 5	0-2 Yıl	1	1,6	3	4,8	59	93,6
	3-5 Yıl	2	2,0	7	6,9	92	91,1
	6-10 Yıl	5	7,6	0	0,0	61	92,4
	11+ Yıl	2	7,4	0	0,0	25	92,6
FBİD 6	0-2 Yıl	39	61,9	10	15,9	14	22,2
	3-5 Yıl	66	65,3	8	7,9	27	26,7
	6-10 Yıl	43	65,2	3	4,5	20	30,4
	11+ Yıl	21	77,8	0	0,0	6	22,2
FBİD 7	0-2 Yıl	1	1,6	1	1,6	61	96,8
	3-5 Yıl	5	5,0	3	3,1	93	92,0
	6-10 Yıl	5	7,6	1	1,5	60	90,9
	11+ Yıl	2	7,4	1	3,7	24	88,9
FBİD 8	0-2 Yıl	4	6,4	2	3,2	57	90,5
	3-5 Yıl	3	3,0	7	6,9	91	90,1
	6-10 Yıl	5	7,6	5	7,6	56	84,9
	11+ Yıl	2	7,4	1	3,7	24	88,9
FBİD 9	0-2 Yıl	3	4,8	6	9,5	44	85,7
	3-5 Yıl	4	4,0	6	5,9	91	90,1
	6-10 Yıl	5	7,6	5	7,6	56	84,9
	11+ Yıl	0	0,0	2	7,4	25	92,6
FBİD 10	0-2 Yıl	47	64,6	4	6,3	12	19,0
	3-5 Yıl	74	73,3	5	5,0	22	21,8
	6-10 Yıl	44	66,6	3	4,5	19	28,7
	11+ Yıl	24	88,9	1	3,7	2	7,4
FBİD 11	0-2 Yıl	8	12,6	10	15,9	45	71,5
	3-5 Yıl	22	21,8	14	13,9	65	64,4
	6-10 Yıl	13	19,7	10	15,2	43	65,2
	11+ Yıl	4	14,8	3	11,16	20	74,1
FBİD 12	0-2 Yıl	7	11,1	11	17,5	45	71,4
	3-5 Yıl	13	12,8	25	24,8	63	62,4
	6-10 Yıl	18	27,2	12	18,2	36	54,5
	11+ Yıl	3	11,1	3	11,1	21	77,8
FBİD 13	0-2 Yıl	44	69,9	8	12,7	11	17,5

3-5 Yıl	58	57,4	21	20,8	22	21,7
6-10 Yıl	45	68,1	4	6,1	17	25,8
11+ Yıl	23	85,2	1	3,7	3	11,1

Tablo 6’da gösterildiği üzere bazı istisnalar hariç katılım bankası çalışanlarının çalışma yılı arttıkça FBİD’nin arttığı görülmektedir. Özellikle 6-10 yıl deneyim grubunda bulunan çalışanların göreceli olarak diğer deneyim düzeyindeki çalışanlardan daha yüksek FBİD gösterdikleri tespit edilmiştir.

İslami Finans Eğitimlerinin İslami Finansal Bilgi Düzeyi Üzerindeki Etkisi

İslami Finans/Faizsiz Bankacılık İlkeleri Eğitimlerinin İslami Finansal Bilgi Düzeylerindeki etkisini ölçmek amacıyla İFBFD ölçeğinde yer alan 13 madde ile çeşitli analizler yapılarak aşağıda Tablo.7’de sunulmuştur.

Tablo.7: İslami Finansal Bilgi Düzeyi ölçeğine İslami Finans/Faizsiz Bankacılık İlkeleri Eğitimi alıp almamalarına göre verilen cevaplar

İslami Finansal Bilgi Düzeyi		Kesinlikle Katılmıyorum/ Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum/ Kesinlikle Katılıyorum	
			%		%		%
İFBFD1	Eğitim Aldım	11	7,1	6	3,9	137	89,0
	Eğitim Almadım	4	3,8	6	5,8	93	90,2
İFBFD2	Eğitim Aldım	9	5,8	8	5,2	137	89,0
	Eğitim Almadım	4	3,9	7	6,8	92	89,3
İFBFD 3	Eğitim Aldım	40	26,0	67	43,5	47	30,5
	Eğitim Almadım	35	33,9	36	35,0	32	31,1
İFBFD 4	Eğitim Aldım	23	14,9	35	22,7	96	62,3
	Eğitim Almadım	17	16,5	29	28,2	57	55,3
İFBFD 5	Eğitim Aldım	80	51,9	27	17,5	47	30,5
	Eğitim Almadım	60	58,3	19	18,4	24	23,3
İFBFD 6	Eğitim Aldım	13	8,4	5	3,2	136	88,3
	Eğitim Almadım	6	5,8	9	8,7	88	85,4
İFBFD 7	Eğitim Aldım	75	48,7	27	17,5	52	33,7
	Eğitim Almadım	54	52,4	15	14,6	34	33,0
İFBFD 8	Eğitim Aldım	24	15,6	35	22,7	95	61,7

	Eğitim Almadım	14	13,6	20	19,4	69	67,0
İFBD 9	Eğitim Aldım	90	58,5	40	26,0	24	15,5
	Eğitim Almadım	54	52,5	22	21,4	27	26,2
İFBD 10	Eğitim Aldım	10	6,5	9	5,8	135	87,6
	Eğitim Almadım	5	4,9	8	7,8	90	87,4
İFBD 11	Eğitim Aldım	9	5,8	6	3,9	139	90,3
	Eğitim Almadım	6	5,8	6	5,8	91	88,3
İFBD 12	Eğitim Aldım	68	44,2	23	14,9	63	40,9
	Eğitim Almadım	43	41,8	13	12,6	47	45,7
İFBD 13	Eğitim Aldım	14	9,1	5	3,2	135	87,7
	Eğitim Almadım	9	8,8	7	6,8	87	84,4

İFBD ölçeğine ait ilk ifade “İFBD 1 İslami Finans faizsiz bir sistemdir” şeklindedir. Katılım bankası personelinin öncelikle yaptığı işin ticari bankacılık faaliyetlerinden farkını bilmesi gerekmektedir. Türkiye’de “Katılım Bankası” unvanıyla hizmet sunan kurumların İslami prensiplere uygun finansal kuruluşlar olduğu ve bu sistemin temel prensibinin faizsiz bankacılık olduğunu bilmesi gerekir. İFBD 1 maddesine verilen cevaplar analiz edildiğinde katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verenlerin oranı İslami finans eğitimi almış olanlarda %89 iken, eğitim almamış çalışanlarda ise %90,2 seviyesindedir. Bu durum İslami finans eğitimlerini almamış çalışanların da genel anlamda İslami finansın faizsiz bir sistem olduğunu bildiklerini göstermektedir.

İFBD ölçeğine ait ikinci ifade “İFBD2 İslami Finansa belirsizliğe ve aldatmaya (Garar) izin verilmez” şeklindedir. İslami Finans’ta Garar (tehlike, şans, bahis vb.) unsuru taşıyan satım sözleşmeleri veya diğer ticari işlemler yasaklanmıştır (Ayub, 2017:62). İFBD 2 maddesine verilen cevaplar çalışanların İslami finans eğitimi alıp almaları açısından incelendiğinde her iki durumda da benzer oranlarda katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplar verildiği görülmektedir. Aldatmanın İslam dini açısından yasak bir davranış olduğunun katılımcılar tarafından bilindiği tahmin edildiğinden bu ifadeye verilen cevaplarda İslami finans eğitimi alan ve almayan gruplar arasında farklılık oluşmadığı düşünülmektedir.

İFBD ölçeğine ait üçüncü ifade “İFBD3 Kısa vadeli fiyat dalgalanmasıyla hisse senedi almak spekülasyon değildir” şeklindedir. İslami bankaların hisse senedi açığa satış, tahvil ve senet gibi menkul kıymetlerin iskonto edilmesi ve tanımlanmayan nesnelerin ticareti gibi spekülatif nitelikte ticaret yapmamaları gerekir

(Ayub,2017;83). Kısa vadeli fiyat dalgalanmasıyla hisse senedi alma işlemi de spekülasyon olarak değerlendirilmektedir. İFBD3 maddesi katılımcıların İslami finans eğitimleri katılımlarına göre incelendiğinde eğitime katılan grupta da katılmayan grupta da kararsız kalan çalışan sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Her iki gruptaki çalışanlar benzer oranlarla %30 seviyesinde kısa vadeli fiyat dalgalanmasıyla hisse senedi almanın spekülatif bir işlem olduğunu bildiğini ifade etmiştir. Bu bulgulara göre İslami finans eğitimlerinde sermaye piyasası ile ilgili eğitimlerin de verilmesinin gerekliliği tespit edilmiştir.

İFBD ölçeğine ait dördüncü ifade “*İFBD 4 Servetin korunması İslami finansın amaçlarından birisidir*” şeklindedir. İslam hukukunun birincil hedeflerinden birisi de servetin ve mülkiyet hakkının korunmasıdır (Ayub, 2017:24). Katılım bankası çalışanlarının bu maddeyi katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplamaları beklenmektedir. İFBD 4 maddesi açısından verilen cevaplar analiz edildiğinde İslami finans eğitimi alan çalışanların servetin korunmasının gerekliliği hakkında daha yüksek düzeyde bilgili oldukları anlaşılmaktadır. İslami finans eğitimleri ile çalışanlara bu hususunun öğretilmesinin katılım bankacılığı açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

İFBD ölçeğine ait beşinci ifade “*İFBD5 İslami Finans, Mülkiyetine/kontrolüne sahip olunmayan bir ürünün satılmasına izin verir*” şeklindedir. Katılım bankaları kreditor değil, gerçek bir malı gerçekten satmak isteyen satıcıdan peşin alıp, gerçekten o malı veresiye almak isteyen müşterisine taksitle satan kuruluşlardır (Aktepe,2012b:87). İslami finansman kuralları açısından bakıldığında satışın gerçekleştiği anda satıcının satışa konu varlığın fiziki veya hukuki kontrolüne sahip olması gerekmektedir (Yanpar,2014; 155). Finansman işlemlerinde katılım bankalarının satıcıdan peşin olarak aldıkları mal ya da hizmeti müşterilerine vadeli olarak satmaları söz konusudur. Katılım bankaları mülkiyet devrini günümüzde ticari işlemleri hızlandırmak adına vekil tayin işlemleri vasıtasıyla müşterilerine yaptırılmaktadır.

İFBD 5 ifadesine katılım bankası personelinin katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermeleri beklenirken İslami finans eğitimi almamış olan çalışanlarda bu oranın daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre İslami finans eğitimi almış çalışanların yaklaşık olarak yarısı katılım bankalarının mülkiyetine sahip olunmayan ürünleri satabildiklerini ifade etmektedirler. İslami finans eğitimlerinde katılım bankalarının malları ancak kontrol edebildikleri

ürünlerin satımına izin verildiğinin vurgulanmasının gerektiği düşünülmektedir.

İFBD ölçeğine ait altıncı ifade “İFBD 6 İslami Finans kuruluşu kar/zarar paylaşımı esasına (Mudaraba) göre sizinle ortaklık yapabilir” şeklindedir. Mudaraba, güvene dayalı bir ortaklığı esas alan, elde edilen kârın önceden belirlenen oran üzerinden taraflar arasında paylaşıldığı bir İslami Finans yöntemidir (Yanpar, 2014: 88). Katılım bankası personeli mudaraba ile bireylerin ve kurumların birikimlerini mevduat olarak kabul eder ve elde ettikleri kâr’dan anlaşılan oranda kâr dağıtırlar. İslami Finans eğitimi almış kişilerin mudaraba bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılım bankası personelinin alacağı eğitimlerde İslami finans fon kullandırım yöntemlerinden olan mudaraba konusunun da işlenmesinin gerektiği düşünülmektedir.

İFBD ölçeğine ait yedinci ifade “İFBD7 Mudaraba işleminde, doğacak zararlardan yalnızca sermaye sağlayan taraf sorumludur” şeklindedir. Mudaraba’da zararın bütünüyle sermaye sahibi tarafından karşılanması esastır (Yanpar, 2014:88). İFBD 7 maddesine verilen cevaplar incelendiğinde mudaraba işlemlerinde zararın tamamının sermayedar tarafından karşılandığının katılım bankası personelinin büyük bir kısmı tarafından bilinmediği tespit edilmiştir. İslami finans eğitimi alan çalışanlarda dahi bu bilgi seviyesi oldukça düşük seviyelerdedir. Eğitimlerde Mudaraba konusuyla ilgili daha fazla bilgilendirme yapmanın gerekliliği bu sonuçlarla ortaya çıkmaktadır.

İFBD ölçeğine ait sekizinci ifade “İFBD 8 İslami finans kuruluşu kar/zarar paylaşımı esasına (Müşareke) göre borç verebilir” şeklindedir. Müşareke, iki ya da daha fazla kişinin ticaret yapmak üzere kurdukları bir adi ortaklık türüdür (Yanpar, 2014: 90). Diğer bir ifadeyle müşareke; iki tarafın da fon sağladığı, hem sermayede hem de yönetimde ortaklığı öngören bir faaliyet türüdür (Özsoy,2012:178). İFBD 8’e verilen cevaplara göre katılım bankası personelinin katılıyorum/kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplar vermesi beklenirken İslami finans eğitimi alan grupta bu oran %61,7, eğitim almamış olan grupta ise %67 seviyesindedir. Bu sonuçlar eğitimlerde müşareke hakkında da bilgilendirmelerin yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İFBD ölçeğine ait dokuzuncu ifade “İFBD9 Müşareke işleminde 100.000 TL yatırım yapan yatırımcının başlangıç yılından itibaren her yıl 10.000 TL kârı olması gerektiğini belirleme hakkı vardır” şeklindedir. İslami bankacılık ilkeleri açısından önceden belirli bir oranda getiri taahhüdü verilmesi mümkün değildir. Müşareke’de de ortakların beklentisi yıllık %10 düzeyinde bir getiri

olabilir ancak bu beklenti “olması gerekir” şeklinde ifade edilmemelidir. İFBD 9’a verilen cevaplara göre İslami Finans eğitim almış olan çalışanlar %58,5 oranında katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum cevabı vermişken eğitim almamış olan çalışanlarda ise bu oran %52,5 seviyesindedir. İslami finans eğitimlerinin müşareke işlemi hakkında personele bir nebze faydalı olduğu söylenebilir. Bu alanda eğitimlerin artırılması gerektiği düşünülmektedir.

İFBD ölçeğine ait onuncu ifade “*İFBD10 İslami Finans kuruluşu finansal kiralama işlemi (İcara) yapılabilir*” şeklindedir. İcare, kiralama demektir ve özellikleri bakımından leasing olarak da ifade edilen bu kavram katılım bankaları tarafından uygulanan bir finansman yöntemidir (Özsoy, 2012:181). İFBD 10’a verilen cevaplara göre çalışanların İslami finans eğitimi alıp almalarının katılım bankalarının leasing işlemi yapabildiklerini bilmeleri üzerinde bir etkisi yoktur.

İFBD ölçeğine ait on birinci ifade “*İFBD11 İslami Finans kuruluşu ticari işlemleri finanse (Murabaha) edebilir*” şeklindedir. Murabaha, ticari işlemlerin finansmanında kullanılan faizsiz bir finansman ürünüdür (Özsoy,2012: 163). Bu maddeye verilen cevaplara göre İslami finans eğitimi almış çalışanlar ticari işlemlerin murabaha yöntemiyle finanse edilebileceğini daha yüksek oranda bilmektedir.

İFBD ölçeğine ait on ikinci ifade “*İFBD12 İslami Finans kuruluşu halihazırda var olmayan ve gelecekte üretilecek bir malı satabilir*” şeklindedir. Hali hazırda var olmayan bir mal ya da hizmetin finansmanı İslami finans kuruluşları tarafından yapılamaz. Ancak katılım bankalarının iki tür fon kullandırma yönteminde var olmayan ürünü satabilme hakları bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Selem*’dir. “*Selem, ödemenin nakit olarak sözleşme anında yapıldığı ancak satın alınan varlığın teslimatının önceden belirlenmiş tarihe kadar ertelendiği bir alım-satım işlemidir*” (Yanpar, 2014:99). İkincisi ise *İstisna* sözleşmesidir. “*İstisna, bir üreticiye belirli bir ürünü üretmesi için sipariş verilmesini ifade etmektedir.*” (Yanpar, 2014: 98). İslami finans eğitimi alan gruptakiler halihazırda olmayan bir ürünün finanse edileceğine katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum cevapları ile %40,9 oranında katılırken, eğitim almamış olan çalışanlarda bu oran %45,7 seviyesindedir. Oranın eğitim almamış olanlarda daha yüksek çıkması verilen faizsiz bankacılık eğitimlerinin bu alanı kapsamadığı veya yetersiz kaldığı düşünülebilir.

İFBD ölçeğine ait son ifade olan on üçüncü ifade “*İFBD13 İslami Finans kuruluşları yardım amaçlı borç (Karz-ı Hasen) verebilir*” şeklindedir. Katılım bankaları maddi sıkıntıya düşen ya da

evlilik, acil durum vb. yüklü ödemeleri bulunan personellerine kısa süreli verdikleri borç kadar geri ödemeli karz-ı hasen vermektedir. Bu maddeye verilen cevaplara göre İslami finans eğitimi almış çalışanlarda katılım bankalarının karz-ı hasen uygulamaları hakkında daha yüksek düzeyde bilgi tespit edilmiştir.

Katılım Bankacılığı Deneyiminin İslami Finans Bilgi Düzeyine Etkisi

Bu bölümde İslami Finans Bilgi Düzeyi (İFBİD) ölçeğine ilişkin 13 ifadeye katılımcıların katılım bankalarında çalışma sürelerine göre verdikleri cevaplar incelenmiştir. Elde edilen cevaplar aşağıda Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo.8: İslami Finansal Bilgi Düzeyi ölçeğine katılımcıların katılım bankalarında çalışma sürelerine göre verilen cevaplar

İslami Finansal Bilgi Düzeyi		Kesinlikle Katılmıyorum/ Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum/ Kesinlikle Katılıyorum	
			%		%		%
İFBİD 1	0-2 Yıl	3	4,8	3	4,8	57	90,5
	3-5 Yıl	5	5,0	4	4,0	92	91,1
	6-10 Yıl	5	7,6	5	7,6	56	84,9
	11+ Yıl	2	7,4	0	0,0	25	92,6
İFBİD 2	0-2 Yıl	3	4,8	1	1,6	59	93,7
	3-5 Yıl	2	2,0	10	9,9	89	88,1
	6-10 Yıl	5	7,6	4	6,1	57	86,3
	11+ Yıl	3	11,1	0	0,0	24	88,9
İFBİD 3	0-2 Yıl	12	19,0	28	44,4	23	36,5
	3-5 Yıl	32	31,7	40	39,6	29	28,7
	6-10 Yıl	19	28,8	25	37,9	22	33,3
	11+ Yıl	12	44,4	10	37,0	5	18,5
İFBİD 4	0-2 Yıl	8	12,7	14	22,2	41	65,0
	3-5 Yıl	10	10,0	27	26,7	64	63,3
	6-10 Yıl	13	19,7	17	25,8	36	54,5
	11+ Yıl	9	33,3	6	22,2	12	44,4
İFBİD 5	0-2 Yıl	36	57,2	12	19,0	15	23,8
	3-5 Yıl	52	51,5	18	17,8	31	30,1

	6-10 Yıl	36	54,5	12	18,2	18	27,3
	11+ Yıl	16	59,2	4	14,8	7	25,9
İFBD 6	0-2 Yıl	5	7,9	6	9,5	52	82,5
	3-5 Yıl	5	5,0	4	4,0	92	91,1
	6-10 Yıl	7	10,6	3	4,5	56	84,9
	11+ Yıl	2	7,4	1	3,7	24	88,9
İFBD 7	0-2 Yıl	36	57,2	10	15,9	17	27,0
	3-5 Yıl	44	43,5	18	17,8	39	38,6
	6-10 Yıl	33	50,0	11	16,7	22	33,3
	11+ Yıl	16	59,2	3	11,1	8	29,6
İFBD 8	0-2 Yıl	13	20,6	18	28,6	32	50,8
	3-5 Yıl	8	8,0	23	22,8	70	69,3
	6-10 Yıl	14	21,2	7	10,6	45	68,1
	11+ Yıl	3	11,1	7	25,9	17	62,9
İFBD 9	0-2 Yıl	35	55,6	18	28,6	10	15,8
	3-5 Yıl	51	50,5	25	24,8	25	24,8
	6-10 Yıl	41	62,1	13	19,7	12	18,2
	11+ Yıl	17	62,9	6	22,2	4	14,8
İFBI 10	0-2 Yıl	4	6,3	2	3,2	57	90,5
	3-5 Yıl	4	4,0	11	10,9	86	85,2
	6-10 Yıl	5	7,6	3	4,5	58	87,9
	11+ Yıl	2	7,4	1	3,7	24	88,9
İFBD 11	0-2 Yıl	4	6,4	4	6,3	55	87,3
	3-5 Yıl	5	5,0	6	5,9	90	89,1
	6-10 Yıl	4	6,1	1	1,5	61	92,4
	11+ Yıl	2	7,4	1	3,7	24	88,9
İFBD 12	0-2 Yıl	27	42,9	11	17,5	25	39,6
	3-5 Yıl	45	44,5	18	17,8	38	37,6
	6-10 Yıl	27	40,9	6	9,1	33	50,0
	11+ Yıl	12	44,4	1	3,7	14	51,8
İFBD 13	0-2 Yıl	7	11,1	2	3,2	54	85,7
	3-5 Yıl	7	7,0	8	7,9	86	85,2
	6-10 Yıl	6	9,1	2	3,0	58	87,9
	11+ Yıl	3	11,1	0	0,0	24	88,9

Tablo 8’de gösterildiği üzere İFBD ile ilgili olarak katılımcılardan özellikle iş deneyimleri daha az olan kişilerin genel itibarıyla daha yüksek bir bilgi düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum işe yeni girmiş çalışanların İFBD açısından kendilerini geliştirmeye özen gösterdiği, deneyimli çalışanların ise bilgi düzeylerine güvenerek kendilerini geliştirmeye yönelmediklerinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Katılım bankaları İslami finans kurumlarının ülkemizdeki en önemli temsilcileri olarak 30 yılı aşkın bir süredir İslami prensiplere uygun finansal hizmetler sunmaya çalışmaktadır. Gelişim devresi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde şube sayısı, personel sayısı, ürün çeşitliliği ve aktif büyüklüğü gibi pek çok kalemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Son olarak kamu katılım bankalarının da sektöre girmesinin sektöre önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Katılım bankalarının geçen bu zamana ve gelişen koşullara rağmen bankacılık sektöründeki payı %5’ler seviyesini aşamamıştır. Bu durumun sebeplerinin araştırılması ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesine yönelik aksiyon alınması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada katılım bankalarının rastgele şubelerinden çalışanlarla yapılan görüşmeler sonucu anketlerle toplanan veriler incelenmiş ve katılım bankacılığının uygulayıcılarının İslami prensipler ışığında faiz hassasiyetlerinin düzeyi ve İslami finansal bilgi düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada, farklı bölgelerden 5 katılım bankasına ait 36 şubeden 257 çalışana Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılıklarını (FBİD) ve İslami Finansal Bilgi Düzeylerini (İFBD) ölçmeye yönelik çeşitli sorular sorulmuş ve elde edilen cevaplar yorumlanmıştır.

Çalışmada katılım bankası çalışanlarının mesleki tecrübelerinin ve İslami finans, faizsiz bankacılık ilkeleri, faizsizlik esası üzerine aldıkları eğitimlerin, Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılıkları (FBİD) ve İslami Finansal Bilgi Düzeyleri (İFBD) üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla katılım bankası personelinin bu alanda eğitim ihtiyacının olup olmadığı, verilen eğitimlerin etkinliği ve eğer eğitim ihtiyacı varsa hangi alanların öncelikli olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre; katılım bankası çalışanlarının faizsiz bankacılık ilkelerine duyarlılıkları genel manada iyi düzeyde çıkmış olmakla birlikte, katılım bankalarının en temel fon kullandırma yöntemi olan murabaha işlemlerinin yanısıra aynı zamanda mudaraba ve müşareke gibi fon kullandırma yöntemleri hakkında personeli

bilinçlendirici eğitimlerin yapılması ve çalışanların örgütsel bağlılıklarının artırılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu eğitimlerle hem katılım bankacılığının temel prensipleri hakkında çalışanlar yeterli düzeyde bilgilendirilmeli hem de vizyon sahibi bireyler olmalarına gayret gösterilmelidir. Eğer faizsiz bankacılık alanında personelin bilgilendirilmesi yeterli düzeyde sağlanırsa bu alanda bilgi sahibi olmak isteyen müşterilere de tatminkâr cevaplar verilebilir. Böylelikle toplumsal güven ve toplum bilinci oluşarak müşterilerle daha iyi ticari ilişkiler kurulabilir, yeni müşteriler kazanılabilir.

Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılıkları (FBİD) alanında bazı sorulara verilen cevaplar incelendiğinde; bu alanda eğitim alan çalışanlarla almayan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılığın elde edilemediği tespit edilmiştir. Bu durumda; verilen eğitimlerin etkinliklerinin, veriliş şekillerinin ve içeriklerinin yeniden gözden geçirilmesi faydalı olacağı kanaati hakimdir. Ayrıca bu durum, bundan sonra yapılacak eğitimlerde bu alandaki bilgilendirmelere daha fazla önem verilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

İslami Finansal Bilgi Düzeyi (İFBD) ile ilgili sorulara verilen cevaplar incelendiğinde birçok soruda eğitim alan ile almayan personel arasında anlamlı bir farkın oluşmadığı gözlemlenmiştir. Bu sonuç; fon kullandırım yöntemleri hakkında katılım bankası çalışanlarının temel İslami finansal bilgi düzeylerinin artırılmasının gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Personellerin katılım bankacılığı ürünleri hakkında da yeterli bilgiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Katılım bankası personellerinin ürünler hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları ve geleneksel bankaların sundukları hizmetlere benzer ürünleri müşterilere sunduklarının farkında olması ve bunu bir pazarlama aracı olarak kullanması gerekmektedir. Özellikle bu ürünlerin İslami prensiplere uygun olarak geliştirildiğinin ve farklarının olduğu bilinmeli ve müşteriye anlatılabilmelidir. Böylelikle pek çok finansal ürüne katılım bankalarından ulaşabileceğini bilen kişiler vasıtasıyla sektörün büyümesi beklenebilir.

Bu araştırmanın zaman ve maddi olanaklar gibi kısıtlarının yanı sıra en önemli kısıtı katılım bankaları çalışanlarına ulaşmakta yaşanan zorluklardır. Araştırma sürecinde katılım bankası çalışanları zaten yoğun çalışma temposunda çalıştıklarından anket veri toplama yöntemi ile bilgi toplamak güç olmuştur. Ancak ikili ilişkiler sayesinde 257 çalışana anket formları doldurtulabilmiştir. Çok daha farklı bölgelerden daha çok katılımcı ile hatta tek tek katılım bankaları bazında bu ve benzeri araştırmalar yapılarak eğitim ihtiyaçlarının daha özel olarak kurum bazında belirlenmesi sağlanabilir. Bu noktada

kurumların yöneticilerinin ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin desteklerinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda genel olarak finansal ürünler hakkında, İslami Finansal Bilgi düzeyinde eksiklikler olduğu, çalışanlara düzenlenen eğitimlerde katılım bankalarının temel ilkeleri olan faizsiz bankacılık/İslami finans eğitimlerinin daha yoğun olarak verilmesi gerekliliği tespit edilmiştir. Özellikle çalışanların FBİD düzeylerinin yüksek olmasına rağmen İFBD düşük olması eğitimlerin önemini artırmaktadır. Ayrıca deneyimli çalışanların hem İslami finansal bilgi düzeyleri hem de faizsiz bankacılık ilkelerine duyarlılıkları daha yüksek çıktığı için bu çalışanların kurumda kalmalarının sağlanmasına yönelik tedbirler alınmasının faydalı olacağı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Abdillahi, A.M. (2015). *Determinants of Islamic Financial Literacy Towards Retirement Planning*. Thesis of Master, School of Economic, Finance and Banking Univerisiti Utara Malaysia
- Abdul Hamid, A.H. ve Mohd Nordin, N.A. (2001). A Study on Islamic Banking Education Experience and The Strategy fort he New Millenium-A Malaysian Evidence. *International Journal Of Islamic Financial Services*, 2(4), 3-11.
- Abdullah, M.A. ve Anderson, A. (2015). Islamic Financial Literacy among Bankers in Kuala Lumpur. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 3(2),1-16
- Abdullah, H.R. ve Abdul Razak, L.H. (2016). Exploratory Research Into Islamic Financial Literacy In Brunei Darussalam. Islamic Financial Literacy, Universiti Islam Sultan Sharif Ali, Brunei
- Abdul Rahim, S.H., Abdul Rashid, R. ve Hamed, A.B. (2016). Islamic Financial Literacy and its Determinants Among University Students: An Exploratory Factor Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(7), 32-35.
- Aktepe, İ. E. (2012a). *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, Yayın No:4
- Aktepe, İ. E. (2012b). *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Erkam Matbaası
- Antara, P.M., Musa, R. ve Hassan, F. (2016). Bridging Islamic Financial Literacy and Halal Literacy: The Way Forward in Halal Ecosystem. *Procedia Economics and Finance*, 37, 196-202
- Ayrıçay, Y, Kök, D, ve Bekereci, N, E. (2017). İslami Finansal Okuryazarlık: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması,International

- Congress of Islamic Economy. *Finance and Ethics*, 28-29 October, 157-169
- Ayub, M. (2017). *İslamî Finansı Anlamak*. (Çeviri Ed. Suna Akten Çürük Raif Parlakkaya), İstanbul: İktisat Yayınları
- Bildirici Çalık, E. ve Aygün, M. (2017). Geleneksel Bankalar İle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Basel III Kriterleri Açısından Kıyaslanması. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7 (2), 47-64
- Bley, J. ve Kuehn, K. (2004). Conventional Versus Islamic Finance: Student Knowledge and Perception in the United Arab Emirates. *International Journal of Islamic Financial Services*, 5(4)
- Çalık, A. (2014). Katılım Bankalarında Sigorta Uygulamaları ve Tekâfül Sigorta Sistemi. *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51(587), 95-106
- Çömlekçi, İ. (2017). İslami Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Katılım Bankaları Müşterileri Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (63), 1423-1439
- Özsoy, M,Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeli İle Katılım Bankacılığına Giriş*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık
- Sardiana, A. (2016). The Impact of Literacy to Shariah Financial Service Preferences, *Etikonomi*, 15 (1), 43- 62.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2016). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji* (4.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık
- SERPAM, (Sermaye Piyasası Araştırma ve Uygulama Merkezi), (2013). *İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünya’da ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği*, Araştırma Notları 1
- Siti, H.A.R. (2014). *Psychosocial Factors and Gender Influencing the Level of Islamic Financial Literacy*. Masster Thesis in Islamic Finance and Banking, Universiti Utara Malaysia
- Şahin, E. (2007). *Türkiye’de Dünden Bugüne Katılım Bankaları*. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). (2015). *Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025*, İstanbul
- Yanpar, A. (2014). *İslami Finans*. İstanbul: Scala Yayıncılık
- Zaim, S. (1992). *İslam-İnsan ve Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları
- <https://katilimdunyasi.com/2017/11/03/bankacilik-sektoru-subekapatiyor-personel-azaltiyor/>
- <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>

<http://www.tkbb.org.tr>

<https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetcmlukler/Turk-Finans-Sisteminde-Katilim-Bankaciligi-Aralik-2019.pdf>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 393-412
ISSN: 1302-6879

Hedef Baskısı ve İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama* Target Pressure and Job Satisfaction Relationship: An Application on the Banking Sector

• Sıddık ATAMAN*
Abdullah OĞRAK**
Fikriye ATAMAN***

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Van/Türkiye.
Ph.d. Student, Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, Van/Turkey
ataman3073@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5630-9208

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, Van/Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Van/Turkey.
abdullahograk@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4331-8652

*** Dr. Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Enformatik Bölümü, Van/Türkiye.
Dr., Res. Assist., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Informatics, Van/Turkey
fataman@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0257-7730

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 06/04/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 07/06/2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30/06/2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30/06/2021

Atf: Ataman, S., Oğrak, A. & Ataman, F. (2021). Hedef Baskısı ve İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 393-412

Citation: Ataman, S., Oğrak, A. & Ataman, F. (2021). Target Pressure and Job Satisfaction Relationship: An Application on the Banking Sector. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 393-412

Öz

Günümüzde başta bankacılık sektörü olmak üzere bir çok sektörde çalışanlara yönelik hedef politikaları uygulanmaktadır. Yöneticiler belirlemiş oldukları hedeflerine ulaşabilmek için atlarına belirli süreler içerisinde gerçekleştirmeleri için hedefler belirlemekte ve bu hedefleri gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Uygulanan bu hedef politikası, çalışanlar üzerinde belli bir stres ve baskı yaratmakta ve bu durum literatürde hedef baskısı olarak yer almaktadır. Hedef baskısı algısının iş tatmini algısı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada Van ilinde hizmet vermekte olan banka çalışanları üzerine bir uygulama yapılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS20 programı ile analiz edilmiş olup, veriler betimleyici analiz, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, T-testi, Anova testi, korelasyon analizi ve regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, hedef baskısı ve iş tatmini arasında negatif bir korelasyon (-0,508) değeri elde edilirken regresyon analizinde ise hedef baskısı faktörüne ait R^2 değeri 0,258 olarak elde edilmiştir. Elde edilen bu R^2 değeri iş tatminine ilişkin toplam varyansın (değişimin) % 25,8'inin hedef baskısı değişkeni ile açıklanabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hedef, hedef baskısı, iş tatmini.

*Bu makale, 5-8 Eylül 2019 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen İKSAD 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulan "Banka Personellerinin Hedef Baskısı Algısı: Van İli Örneği" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

Abstract

Today, target policies are implemented for employees in many sectors, especially the banking sector. In order to reach the goals they have determined, the managers set goals for their horses to achieve within a certain time and are expected to achieve these goals. This target policy, which is implemented, creates a certain stress and pressure on the employees, and this situation takes place as target pressure in the literature. In this research, which was conducted to determine the effect of target pressure perception on job satisfaction, an application was made on bank employees serving in Van. The data obtained within the scope of the research were analyzed with the SPSS20 program, and the data were subjected to descriptive analysis, explanatory and confirmatory factor analysis, T-test, Anova test, correlation analysis and regression analysis. According to the results of the correlation analysis, a negative correlation value (-0.508) was obtained between the goal pressure and job satisfaction, while the R2 value of the goal pressure factor was obtained as 0.258 in the regression analysis. It has been determined that 25.8% of the total variance (change) related to job satisfaction can be explained by the target pressure variable.

Keywords: Goal, goal pressure, job satisfaction.

Giriş

Günümüz piyasa koşullarına bakıldığında, rekabet şiddetinin tüm zamanlar içerisinde en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Hemen hemen bütün sektörlerde etkisini gösteren bu şiddetli rekabet ortamı, bütün örgütsel yapıları ciddi şekilde etkilemektedir. Pazar payından maksimum düzeyde faydalanmak isteyen işletmelerin de bu rekabet şartlarına göre kendilerini konumlandırmaları gerekmektedir. Örgütsel yapı içerisinde üretim ve verimliliği arttıran en önemli faktörlerin başında kuşkusuz ki insan faktörü gelmektedir. Şiddetli rekabet ortamında işletmeleri avantajlı duruma çıkaracak olan en önemli unsurun çalışan personel olduğu gerçeği göz önüne alındığında, örgütsel yapı içerisinde faaliyette bulunan bireylerin yaptıkları işten duydukları memnuniyetin önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında iş memnuniyet düzeyi yüksek olan personellerin hemen hemen her alanda hem bireysel hemde örgütsel faydalarının arttığı görülmektedir.

Başta bankacılık, otomotiv ve ilaç sektörü olmak üzere birçok sektörde uygulanmakta olan hedef politikasının çalışanlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Personellere belli dönemler içerisinde gerçekleştirilmesi amacıyla verilen hedefler personel üzerinde bir baskı oluşturmakta ve bu durum literatürde hedef baskısı olarak yer almaktadır. Soygür ve Aydın, bankacılık sektöründe hedef baskısını, *Pazarlama ve Satış Yönlü Hedef Baskısı ve Tamamlayıcı Hizmet Yönlü*

Hedef Baskısı olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar(Soygür & Aydın, 2018)

İş tatmini ile ilgili yapılan ve genel kabul gören tanımlamalara bakıldığında birbirinden farklı birçok tanım olmasına rağmen, Locke (1976) ve Spector (1997) tarafından yapılan tanımlamaların esas alındığı görülmektedir. Locke, İş tatminini, “kişinin iş ya da iş deneyimini değerlendirmesinden kaynaklanan olumlu veya zevkli duygusal bir durum” (Locke, 1976)olarak ifade ederken Spector ise “insanların işlerinden hoşnut olmalarının ya da hoşnut olmamalarının ölçüsü”(Spector, 1997) olarak ifade etmiştir. İş tatmini ile ilgili yer verilen bu tanımlamalara bakıldığında bireyin yaptığı işten memnun kalma durumunun oldukça önemli sonuçlarının olduğu anlaşılmaktadır. İş tatmini ile ilgili yapılan çalışmada, iş tatmininin birçok olumlu etkisinin olduğu vurgulanırken, iş tatminsizliğinin de olumsuz birçok etkisinin olduğu vurgulanmıştır.

Literatürde iş tatmini ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu ve örgütsel davranış alanı içerisinde ele alınan; örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, tükenmişlik gibikonular ile ilişkisinin tespit edilmeye çalışıldığı çok sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak özellikle bankacılık, otomotiv ve ilaç sektöründe sıklıkla uygulanan hedef politikası ile iş tatmini arasındaki ilişkinin tespit edilmeye çalışıldığı çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Bankaların mevcut piyasa koşullarında pazardan daha fazla pay elde etmek amacıyla uyguladığı yöntem ve tekniklerden biri de personellere yönelik uyguladığı hedef politikalarıdır. Bu noktada banka çalışanlarına yönelik uygulanan hedef politikalarının, iş görenlerin iş tatmini düzeylerini etkileyip etkilemediğinin bilinmesinin önemle üstünde durulması gereken bir durum olduğu düşünülmektedir.

Bu amaçla, bankacılık sektöründe uygulanan hedef baskısının, banka çalışanlarının iş tatmini düzeyleri üzerinde etkisinin olup olmadığının tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada; öncelikle hedef baskısı ve iş tatmini ile ilgili alan yazında yer alan temel kavramsal tanımlara ve içeriklere yer verilecek, ardından yapılan araştırma sonucu elde edilen verilerin analizine yer verilecek ve en son kısımda ise elde edilen verilere ışığında sonuç ve önerilere yer verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Hedef Baskısı

Hedef kavramı, “varılacak yer, ulaşılabacak son nokta” veya “yapılması tasarlanan iş, amaç olarak” tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2021). Bir başka tanıma göre de herhangi bir fikrin, hayalin belirlenen süre içerisinde gerçekleştirilmek amacıyla eyleme

dönüştürülerek harekete geçilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Onaran, 1981:205). Satış hedefi ise satıştan sorumlu olan bir personelin belli bir süre içerisinde yapması beklenen belirli bir satış miktarı veya satış hacmini ifade etmektedir (Soygür & Aydın, 2018: 348).

Soygür ve Aydın, yaptıkları özgün çalışmalarında hedef baskısını şu şekilde tanımlamaktadır. Hedef baskısı, “pazarlama stratejileri kapsamında satış yönetimlerinin ürün bazında satışların adet ve/veya kazanç yönünden eşzamanlı veya ayrı ayrı artışları için bu artışları sağlayacak olan satış ekipleri üzerinde oluşturdukları şiddetli ve stres oluşturan yönetsel kota istekleridir” (Soygür & Aydın, 2018: 353).

Yapılan tanımlamalara bakıldığında hedeflerin, şirketin amaçlarına ulaşmasında kritik bir rolünün olduğu görülmektedir. Amaçların gerçekleşmesinde kritik bir öneme sahip olan hedeflerin belli bazı özelliklerinin olması gerekir. Yapılacak herhangi bir işte başarılı sonuçlar elde etmek ve istenilen amaçları gerçekleştirmek için, işin nasıl yapılacağından önceden belirlenmiş olması ve işi yapacak olan kişiler tarafından anlaşılması son derece önemlidir. Uyargil, yaptığı çalışmada hedeflerin spesifik ve kişiye göre değişiklik gösterebilme, motive edici olma, gerçekleştirilmesinin imkansız olmaması, ölçümlenebilir olma, gerektiğinde değiştirilebilme ve gerçekleştirilme süresinin belirtilmesi gibi temel özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmiştir (Uyargil, 2008: 89-90).Hedefler ayrıca olumlu, faydalı, somut, mantıklı, ulaşılabilir, zamanın iyi ayarlanmış olması, sürekli, detaylandırılabilir, hedefe ulaşmak için gerekli olan kaynakların belirlenmesi gibi özelliklere sahip olmalıdır(Bakan, Erşahan, Sezer, & Sünbül, 2015).

Literatürde hedefler temel olarak iki farklı sınıflandırma ile ele alınmaktadır. (Soygür & Aydın, 2018: 349). Yükselen, yaptığı sınıflandırmada hedefleri, Satış Hacmini Esas Alan Hedefler ve Personelin Faaliyetlerini Esas Alan Hedefler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. satış hacmini esas alan hedefler, nitel hedefler olup satış hedefi miktar veya tutar üzerinden belirlenen ve en yaygın olarak kullanılan hedefler iken; personelin faaliyetlerini esas alan hedefler ise nitel hedefler olup, pazarlama ve satış faaliyetlerini sadece miktar ile sınırlı tutmayan müşteri ziyaretleri, yeni müşteri kazanma, müşteri destekleri, ürün tanıtımları gibi faaliyetler için de hedeflerdir (Yükselen, 2008: 139).Hedeflerin sınıflandırmasına ilişkin yapılan bir başka sınıflandırmada ise hedefler birim hedefleri ve bireysel hedefler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (HBSP,2010’dan aktaran Soygür & Aydın, 2018: 349).

1.1.1. Bankacılık Sektöründe Hedef Baskısı

Hedef baskısının en yoğun yaşandığı sektörler bakımından dünya genelinde %17,4 oranında en yüksek hedef baskısının olduğu bankacılık sektörü, ilk sırada yer almaktadır (Bakan, Erşahan, Sezer, & Sünbül, 2015: 161). Bankalar, ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan ekonomik değişimlerin olumsuz etkilerinden en az seviyede etkilenmek için çeşitli strateji ve yöntemler geliştirmektedir. Uygulanan yöntemlerden biri de banka çalışanlarına verilen satış hedeflerini gerçekleştirmeleri amacıyla uygulanan hedef baskısıdır. Hedef baskısının en yoğun yaşandığı bankacılık sektöründe, bu baskıya en çok maruz kalan kesim şube çalışanlarıdır (Özdemir 2014'te aktaran Bakan, Erşahan, Sezer, & Sünbül, 2015: 161).

Bankacılıkta şube çalışanları, iş tanımları gereği müşteriler ile birebir temas kurup onlarla ilgiliniyorken; bölge müdürlükleri ve genel müdürlük çalışanları ise daha çok şubelerin daha hızlı ve sorunsuz işlemler yapabilmeleri için şubelere destek sunmaktadır. Bankacılık sektöründe hedefler, bankaların kamu veya özel olmasına bağlı olarak değişmekle birlikte genel olarak aylık ve üç aylık dönemlere göre belirlenmekte ve yıllık hedefler de dönem başlarında açıklanmaktadır. Üst yönetim tarafından çalışanlara verilen kısa dönemli performans ve hedef tutturma uygulamaları, çalışanları hedef baskısı ve müşteriye memnun etmek arasında bırakmakta ve bu durum, çalışanları stresli bir duruma sokarak etik olmayan davranışlara yol açabilmektedir (Aybas & Türkmen, 2015). Verilen hedefi %100 ve üzerinde gerçekleştiren banka çalışanına bir sonraki dönem için gerçekleştirdiği hedefin en az %30'u kadar daha yüksek bir hedef verilmekte ve bu durum çalışan üzerinde bir baskı oluşmasına sebep olmaktadır (Bakan, Erşahan, Sezer, & Sünbül, 2015: 161). Bankacılıkta yönetim tarafından belirlenen hedefler, çalışanın hizmet verdiği departmanlara göre farklılık göstermekle birlikte satış yönlü hedef baskıları en yüksek oranda görülmektedir. Bankalar, faaliyetlerini gerçekleştirirken tek tip bir örgütlenme yapısında değil, her banka farklı örgütsel yapılanmalara gidebilmektedir (Takan & Acar, 2015: 361). Yapılan çalışmalara bakıldığında bankacılıktaki hedef baskısının pazarlama ve satış yönlü hedef baskısı ve tamamlayıcı hizmet yönlü hedef baskısı olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir (Soygür & Aydın, 2018: 352).

Pazarlama ve Satış Yönlü Hedef Baskısı: Daha çok şube çalışanlarına yönelik ve bankaların gelirlerinin ağırlıklı bir bölümünü oluşturan kaynaklara yönelik hedefler olup, müşteri bulma, satış yapma, bilgi toplama ve bilgi yayma, pazarlama, kredi kartı, bireysel emeklilik, pos, sigorta satışları gibi gerçekleştirilmesi istenilen hedeflerdir (İslamoğlu, 1998: 448).

Tamamlayıcı Hizmet Yönlü Hedef Baskısı: Banka şubelerindeki hizmet ve ürün satışlarını artırmak için, banka çalışanlarına destek sunan ve arka planda hizmet sunan çalışanlar üzerindeki baskıdır. (Soygür & Aydın, 2018: 352).

Bankacılık sektöründe oldukça geniş bir yelpazede bulunan ürün ve hizmetlerin sunulması, üst yönetimin astlarına verdikleri hedeflerin de giderek artmasına sebep olduğu görülmektedir. Pazar şiddetine bağlı olarak pazardan pay alabilmek amacıyla sürekli ve artan şekilde çalışanlara verilen hedefler, çalışanlar üzerindeki baskı ve stresin artmasına neden olmaktadır. Belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için büyük bir emek ve çaba sergileyen çalışanlar, kotaları doldurma ve hedefleri gerçekleştirme baskısı altında kimi zaman etik olmayan davranışlarda bulunmaya zorlanmaktadır. Çalışanlar, ağır rekabet koşulları altında satış performansını arttırmak ve hedefleri gerçekleştirmek için sürekli yüzleşmek zorunda kaldıkları etik davranma ikilemleri, iş yaşamı içerisinde ciddi soruların oluşmasına sebebiyet vermektedir (Aybas & Türkmen, 2015). Yapılan çalışmalarda satış temsilcilerinin yaklaşık yüzde ellisinin satış esnasında müşteriye doğruyu söylemediğini, üçte birinin müşteriye gerçek olmayan sözler verdiğini ve beşte birinin de, müşterinin ihtiyacı olmadığı halde müşteriye ürün satmaya çalıştığını ortaya koymaktadır (Soygür & Aydın, 2018: 353).

1.2. İş Tatmini

İşgörenlerin yaptıkları işten duyduğu mutluluğu ifade eden personel memnuniyeti kavramı, son yıllarda araştırmacıların ve uygulamacıların üzerinde durduğu önemli konulardan biri olmuştur. Yapılan çalışmalarda hem kaliteli ürün ve hizmet sunmanın hem de çalışanların kararlılığı ve etkinliğinde personel memnuniyetinin en önemli faktörlerden biri olduğu vurgulanmıştır (Eskildsen & Dahlgaard, 2000). Personel memnuniyetinin kurum açısından önemini anlaşılması ile birlikte birçok şirket, bünyesinde istihdam ettiği personelin memnuniyet düzeylerini artırmak için özel bütçeler ayırmaktadır.

İş tatmini konusunda literatüre önemli katkıları Lock (1976) iş tatmini, “kişinin iş ya da iş deneyiminin değerlendirilmesinden kaynaklanan olumlu veya zevkli duygusal bir durum” şeklinde ifade ederken, Vroom (1964) ise iş tatminini; çalışanların işlerindeki rolüne karşı duygusal tepkileri olarak tanımlayarak olumlu tepkilerin iş tatmini ile, olumsuz tepkilerin ise iş tatminsizliği ile sonuçlandığını ifade etmiştir.

İş tatmini ile ilgili Türkçe literatürde de benzer tanımlar mevcuttur. Basım ve Şen yaptıkları tanımlamada iş tatminini, iş görenlerin yaptıkları işe yönelik, denetim, kendini geliştirebilme fırsatları, çalışma koşulları, elde ettikleri ücret, iş ve sosyal çevre gibi çeşitli durumlara dair olumlu duyguları sonucu oluşan memnuniyet olarak (Basım & Şeşen, 2009) ifade ederken, Eren ise iş tatminini, çalışanların iş hayatı ile ilgili elde ettikleri deneyimler sonucu oluşan mutluluk ve memnuniyet olarak ifade etmiştir (Eren, 2004). Bir başka tanımlamaya göre ise iş tatmini, iş, çalışma koşulları, örgütsel özellikler ve beşerî ilişkilere ilişkin etkileşimin oluşturduğu mutluluk ya da mutsuzluk duygusu olarak ifade edilmektedir (Büyükyılmaz, Karakulle, & Karataş, 2018: 6). Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan tanımlamalara bakıldığında iş tatmininin, işe karşı oluşan bir tutum ve işe karşı duyulan olumlu düşünceden oluştuğu konusunda genel bir anlayışın olduğu görülmektedir (Eryılmaz, 2019).

İş tatmini ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, iş tatmininin yalnızca çalışanlar açısından değil, yöneticiler açısından da önem taşıdığı anlaşılmaktadır. İş tatmini duygusu yüksek olan çalışanlar, işlerini yaparken azami performans sergilemekte, sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeye çalışmakta iken iş tatminsizliği yaşayan çalışanlar isesıkıntılı, mutsuz ve gergin bir şekilde çalışmaktadır. Çalışanların iş tatmini duygusu sonucu işlerine karşı olan tutumları, iş yerindeki performansları ve verimlilikleri üzerindeki muhtemel etkileri sebebiyle yöneticilerinde iş tatmini konusu üzerinde önemle durması gerektiğini göstermektedir (Eryılmaz, 2019: 379).

İş tatminine etki eden faktörler genel itibarıyla bireysel faktörler ve işin kendisinden kaynaklı faktörler olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır (Akpınar Turgut & Cihangir, 2020: 628). Bireysel faktörler yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, mesleki konum ve kıdem, kişilik, zeka, hizmet süresi gibi etmenler iken işin niteliği, yönetim tarzı ve denetim biçimi, güvenlik duygusu, iletişim, ücret, gelişme ve yükselme imkanları, rekabet, çalışma koşulları, iş arkadaşları ve örgütsel ortam gibi etmenler ise çalışanların iş tatminini etkileyen örgütsel faktörlerdir (Özaydın & Özdemir, 2014: 254).

2. Hedef Baskısı ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, literatürde hedef baskısı olarak geçen ve bankacılık sektöründe uygulanmakta olan hedef politikasının, çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmanın amacına bağlı olarak Van ilinde faaliyet göstermekte olan Kamu ve

Özel bankalarda görev yapmakta olan bankacılardan elde edilen veriler ışığında hedef baskısı ve iş memnuniyeti arasındaki ilişkinin belirlenmeye çalışılmıştır. Literatüre bakıldığında iş tatmininin, örgütsel davranış alanı içerisinde yer alan hemen hemen konu ile ilişkisini ele alan bir çok çalışmanın olmasına karşın; iş tatmini ile hedef baskısı ilişkisini ele alan çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmanın hem iş tatmini ve hedef baskısı ilişkisini ele alması hemde rekabet şiddetinin en yüksek seviyede seyrettiği bankacılık sektöründe bu uygulamanın yapılmış olmasının, çalışmayı önemli kıldığı düşünülmektedir. Çalışmanın sonuçları ışığında hedef baskısı konusunun daha görünür ve dikkatle üzerinde durulması gereken bir konu olacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, 2019 yılı Temmuz ayı itibariyle Van ili merkez ilçeleri olan Edremit, İpekyolu ve Tuşba ilçelerinde hizmet vermekte olan 3'ü kamu 9'u özel bankaya ait olan 33banka şubesinde görev yapmakta olan yaklaşık 300 banka personelini kapsamaktadır. Araştırma süresince 180 personele anket formu dağıtılmış ancak bunlardan 156 tanesi geri alınabilmiştir. Alınabilen 156 anket formunda geçersiz olan ve eksik doldurulan anket formları elenerek tam ve eksiksiz olarak doldurulan 144 anket formu analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında yapılan veri toplama ve veri analiz süresince bilimsel etik kurallarına riayet edilerek elde edilen veriler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacına uygun olarak istenilen verileri elde etmek için üç bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümü katılımcıların demografik (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, çalışılan banka türü, görev-pozisyon, yöneticilik durumu ve hizmet süresi) bilgilerinden oluşmaktadır. Anket formunun ikinci bölümü katılımcıların hedef baskısı algılarını belirlemek amacıyla Soygür ve Aydın tarafından geliştirilen tek boyutlu ve 8 ifadeden oluşan Hedef Baskısı ölçeğinden oluşmaktadır. Anket formunun üçüncü bölümünde ise iş tatmin düzeylerini tespit etmek amacıyla Weiss ve arkadaşları tarafından 1967'de geliştirilen Minnesota İş Tatmin Ölçeği (Minnesota Satisfaction Questionnaire) kullanılmıştır (Weiss, Davis, England, & Lofquist, 1967).

2.4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada parametrik ya da parametrik olmayan analiz yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla öncelikle veriler üzerinden normallik testi yapılmıştır. Yapılan normallik testine ait değerler tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Hedef Baskısı ve İş Tatmini Faktörlerinin Normallik Testi

Faktörler	Çarpıklık	Basıklık
Hedef Baskısı	-0,500	-0,578
Tatmin	-0,575	-0,034

Ölçek puanlarının normal dağılıma uygunluğunun incelenmesi için yapılan temel işlem, çarpıklık ve basıklık değerlerinin hesaplanmasıdır. Literatürde ölçek puanlarından elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli olduğu belirtilmektedir (Groeneveld & Meeden, 1984; Hopkins & Weeks, 1990; DeCarlo, 1997). Normallik testi sonucu elde edilen bulguları gösteren ve tablo 1’de yer verilen ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Bu bağlamda verilerin normal dağıldığı kabul edilerek analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır.

Aşağıda çalışmaya katılanlara ait bilgileri (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, çalışılan banka türü, çalışma süreleri gibi) yansıtan analizler, soruların geçerliliğini test etmek için kullanılan güvenilirlik analizleri, faktörlerin ortalamalarını gösteren örneklem t testleri ve ayrıca bağımsız değişkenlerin durumuna göre bağımsız örneklem t testleri, tek yönlü anova testleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	96	33,3
Kadın	48	66,7
Yaş		
18-29	35	24,3
30-39	87	60,4
40-49	22	15,3
Eğitim Durumu		
İlköğretim	2	1,4
Ortaöğretim/Lise	4	2,8
Ön Lisans	6	4,2
Lisans	128	88,9
Lisansüstü	4	2,8
Medeni Durum		
Evli	105	72,9
Bekâr	39	27,1
Çalışılan Banka Türü		

Hedef Baskısı ve İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama

Kamu	72	50
Özel	72	50
Görev		
Gişe Görevlisi	40	27,8
Bireysel Portföy	39	27,1
Girişimci-Ticari Portföy	31	21,5
Operasyon Yetkilisi	20	13,9
Müdür	14	9,7
Meslekteki Toplam Süre		
1-5 Yıl	48	33,3
6-10 Yıl	55	38,2
11-15 Yıl	24	16,7
15-20 Yıl	17	11,8
Yöneticilikte Toplam Süre		
1-5 Yıl	29	20,1
6-10 Yıl	20	13,9
Yöneticilik Yapmadım	95	66
TOPLAM	144	100

Çalışanlara ait demografik bilgileri gösteren frekans tablosu yani tablo 2'ye göre ankete katılanların çoğunluğunu erkek, 30-39 yaş arası, lisans eğitim düzeyine sahip ve evli bireylerin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca ankete katılanların %50'sini kamu bankası çalışanları oluştururken %50'sini de özel banka çalışanlarının oluşturduğu ve yine ankete katılımdaki çoğunluk açısından gişe görevlisi, 6-10 yıllık iş deneyimine sahip ve yöneticilik yapmamış olan çalışanların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Hedef Baskısı ve İş Tatmini Ölçeklerine Ait Soruların Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alfa= 0,81
N= 28

Maddelerin iç tutarlılığının bir ölçüsü olan Cronbach alfa katsayısı, ölçekte bulunan maddelerin homojen yapısını açıklamak veya sorgulamak üzere kullanılmaktadır. Cronbach alfa katsayısı yüksek olan ölçekteki maddelerin birbirleriyle tutarlı bir o kadar da aynı özelliği ölçen maddelerden meydana geldiği anlamı taşımaktadır. Cronbach alfa likert tipli ölçeklerde sıklıkla kullanılmaktadır. Cronbach alfanın güvenilirlik değer aralıkları aşağıdaki gibi ifade edilmektedir(Uzunsakal & Yıldız, 2018):

0 < R2 < 0.40 ise güvenilir değil

0.40 < R2 < 0.60 ise düşük güvenilirlik

0.60 < R2 < 0.80 ise oldukça güvenilir

0.80 < R2 < 1.00 ise yüksek güvenilirlik

Tablo 3 incelendiğinde ölçek verilerine ilişkin güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha değeri 0,81 olarak bulunmuştur. Yıldız ve Uzunsakal tarafından belirlenen ve yukarıda belirtilen değer

aralıklarına göre yapılan değerlendirmelerde ölçek verilerinin güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir. 28 değerlendirme sorusuna ilişkin ayrıntılı analizde ölçeğin güvenilirliğini azaltan herhangi bir soru olmayıp tüm sorular analize dâhil edilmiştir.

Tablo 4: Tek Örneklem T Testi: Ölçeklerin Genel Ortalaması

Ölçekler	N	Ortalama	Standart Hata	P
Hedef Baskısı	144	3,39	0,075	0,000
İş Tatmini	144	3,05	0,068	0,000

Hedef baskısı ölçeği ile iş tatmini ölçeklerinin genel ortalamasını almak amacıyla yapılan Tek Örneklem T-testinin analiz sonuçlarını gösteren Tablo 4'teki sonuçlar yorumlandığında ölçeklerin ortalamalarına yönelik değerlendirmelerde farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ortalama değerlere bakıldığında ortalamaların vasat düzeyde olduğu ve hedef baskısı faktörünün daha yüksek değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Bağımsız Örneklem T Testi: Faktörlerin Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Hata	t	P
Hedef Baskısı	Kadın	48	3,30	0,147	-0,815	0,416
	Erkek	96	3,44	0,087		
İş Tatmini	Kadın	48	3,01	0,128	-0,377	0,706
	Erkek	96	3,07	0,081		

Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile hedef baskısı ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T-testi analiz sonuçlarının gösterildiği Tablo 5 incelendiğinde hedef baskısı ve iş tatmini algısının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı farkının olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

Tablo 6: Tek Yönlü Anova Testi: Faktörlerin Yaş Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Yaş Grupları (I)	Yaş Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	Standart Hata	P
Hedef Baskısı	20-29 yaş	30-39 yaş	-0,38777	35	3,09	0,162	0,077
		40-49 yaş	-0,43766				
	30-39 yaş	20-29 yaş	0,38777	87	3,48	0,098	
		40-49 yaş	-0,04990				
	40-49 yaş	20-29 yaş	0,43766	22	3,53	0,154	
		30-39 yaş	0,04990				
İş Tatmini	20-29 yaş	30-39 yaş	0,34066	35	3,22	0,113	0,005
		40-49 yaş	-0,22656				
	30-39 yaş	20-29 yaş	-0,34066	87	2,88	0,094	

Hedef Baskısı ve İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama

		40-49 yaş	-0,56722*				
	40-49 yaş	20-29 yaş	0,22656	22	3,45	0,135	
		30-39 yaş	0,56722*				

Katılımcıların yaş grupları ile iş tatmini ilişkisini test etmek amacıyla yapılan Tek Yönlü Anava Testi ile elde edilen sonuçları gösteren Tablo 6'ya bakıldığında iş tatmini ile yaş grupları değişkeni arasında farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı oldukları görülmektedir ($p < 0,05$). Ortalamalar incelendiğinde iş tatminine yönelik yapılan değerlendirmelerde en yüksek değerlendirmeleri yapanların sırasıyla 40-49 yaş, 20-29 yaş ve 30-39 yaş grubundaki çalışanların olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Tek Yönlü Anova Testi: Ölçeklerin Eğitim Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Eğitim Düzeyi (I)	Eğitim Düzeyi (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	Standart Hata	p
Hedef Baskısı	İlköğretim	Ortaöğretim/Lise	-0,28125	2	2,43	0,687	0,330
		Ön Lisans	-0,97917				
		Lisans	-0,99512				
		Lisansüstü	-0,96875				
	Ortaöğretim/Lise	İlköğretim	0,28125	4	2,71	0,566	
		Ön Lisans	-0,69792				
		Lisans	-0,71387				
		Lisansüstü	-0,68750				
	Ön Lisans	İlköğretim	0,97917	6	3,41	0,375	
		Ortaöğretim/Lise	0,69792				
		Lisans	-0,01595				
		Lisansüstü	0,01042				
	Lisans	İlköğretim	0,99512	128	3,43	0,079	
		Ortaöğretim/Lise	0,71387				
		Ön Lisans	0,01595				
		Lisansüstü	0,02637				
Lisansüstü	İlköğretim	0,96875	4	3,40	0,415		
	Ortaöğretim/Lise	0,68750					
	Ön Lisans	-0,01042					
	Lisans	-0,02637					
İş Tatmini	İlköğretim	Ortaöğretim/Lise	-0,61250	2	3,05	0,850	0,463
		Ön Lisans	-0,10833				
		Lisans	0,03281				
		Lisansüstü	-0,43750				
	Ortaöğretim/Lise	İlköğretim	0,61250	4	3,66	0,298	
		Ön Lisans	0,50417				
		Lisans	0,64531				
		Lisansüstü	0,17500				
	Ön Lisans	İlköğretim	0,10833	6	3,15	0,243	
		Ortaöğretim/Lise	-0,50417				
		Lisans	0,14115				
		Lisansüstü	-0,32917				
	Lisans	İlköğretim	-0,03281	128	3,01	0,074	
		Ortaöğretim/Lise	-0,64531				
		Ön Lisans	-0,14115				
		Lisansüstü	-0,47031				
Lisansüstü	İlköğretim	0,43750	4	3,48	0,110		
	Ortaöğretim/Lise	-0,17500					
	Ön Lisans	0,32917					
	Lisans	0,47031					

Katılımcıların öğrenim durumları ile hedef baskısı ve iş tatmini ilişkisini test etmek amacıyla yapılan Tek Yönlü Anavo Testi sonuçlarını gösteren Tablo 7’deki sonuçlara bakıldığında, katılımcıların öğrenim durumları ile hedef baskısı ve iş tatmini algılarının arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 8: Bağımsız Örneklem T Testi: Faktörlerin Medeni Duruma Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Hata	t	P
Hedef Baskısı	Evli	105	3,46	0,087	1,473	0,143
	Bekâr	39	3,21	0,149		
İş Tatmini	Evli	105	3,01	0,079	1,040	0,300
	Bekâr	39	3,17	0,134		

Katılımcıların medeni durumları ile iş tatmini ve hedef baskısı algıları arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T-testi analizlerin sonucunu gösteren Tablo 8’deki sonuçlara bakıldığında, katılımcıların medeni durumları ile İş tatmini ve hedef baskısı algısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 9: Bağımsız Örneklem T Testi: Faktörlerin Çalışılan Bankaya Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Hata	t	P
Hedef Baskısı	Kamu	72	3,45	0,106	0,776	0,439
	Özel	72	3,33	0,108		
İş Tatmini	Kamu	72	3,04	0,093	0,166	0,868
	Özel	72	3,06	0,101		

Katılımcıların görev yaptıkları banka türü (özel veya kamu) ile iş tatmini ve hedef baskısı algılarını belirlemek amacıyla Bağımsız Örneklem T-testi uygulanmıştır. Yapılan testin sonuçlarını gösteren Tablo 9’deki sonuçlara bakıldığında, katılımcıların görev yaptığı banka türü ile hedef baskısı ve iş tatmini algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Tablo 10: Tek Yönlü Anova Testi: Faktörlerin Görev Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Görev Durumu (I)	Görev Durumu (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	Standart Hata	P
Hedef Baskısı	Gişe Görevlisi	Bireysel Portföy	-0,41683	40	3,00	0,152	0,001
		Girişimci-Ticari Portföy	-0,86069*				
		Operasyon Yetkilisi	-0,16250				
		Müdür	-0,72589				
	Bireysel Portföy	Gişe Görevlisi	0,41683	39	3,42	0,125	
		Girişimci-Ticari Portföy	-0,44386				
		Operasyon Yetkilisi	0,25433				
		Müdür	-0,30907				
	Girişimci-Ticari Portföy	Gişe Görevlisi	0,86069*	31	3,86	0,123	
		Bireysel Portföy	0,44386				
		Operasyon Yetkilisi	0,69819*				
		Müdür	0,13479				
	Operasyon Yetkilisi	Gişe Görevlisi	0,16250	20	3,16	0,259	
		Bireysel Portföy	-0,25433				
		Girişimci-Ticari Portföy	-0,69819*				
		Müdür	-0,56339				
Müdür	Gişe Görevlisi	0,72589	14	3,73	0,141		
	Bireysel Portföy	0,30907					
	Girişimci-Ticari Portföy	-0,13479					
	Operasyon Yetkilisi	0,56339					
İş Tatmini	Gişe Görevlisi	Bireysel Portföy	0,13484	40	3,19	0,141	0,290
		Girişimci-Ticari Portföy	0,37351				
		Operasyon Yetkilisi	0,21375				
		Müdür	-0,10161				
	Bireysel Portföy	Gişe Görevlisi	-0,13484	39	3,05	0,101	
		Girişimci-Ticari Portföy	0,23867				
		Operasyon Yetkilisi	0,07891				
		Müdür	-0,23645				
	Girişimci-Ticari Portföy	Gişe Görevlisi	-0,37351	31	3,81	0,155	
		Bireysel Portföy	-0,23867				
		Operasyon Yetkilisi	-0,15976				
		Müdür	-0,47512				
	Operasyon Yetkilisi	Gişe Görevlisi	-0,21375	20	2,97	0,188	
		Bireysel Portföy	-0,07891				
		Girişimci-Ticari Portföy	0,15976				
		Müdür	-0,31536				
Müdür	Gişe Görevlisi	0,10161	14	3,29	0,250		
	Bireysel Portföy	0,23645					
	Girişimci-Ticari Portföy	0,47512					
	Operasyon Yetkilisi	0,31536					

Katılımcıların kurum içindeki görev pozisyonları hedef baskısı ve iş tatmini algıları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Anova Testi sonuçlarını gösteren Tablo 10 incelendiğinde, katılımcıların görev pozisyonları ile hedef baskısı algıları arasında anlamlı farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ortalamalara bakıldığında hedef baskısı faktörünü en yüksek değerlendirenlerin sırasıyla girişimci-ticari portföy, müdür, bireysel portföy, operasyon yetkilisi, gişe görevlisi konumunda olan çalışanların olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak katılımcıların görev pozisyonları ile iş tatmini algıları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 11: Tek Yönlü Anova Testi: Faktörlerin Görev Süresine Göre Değerlendirilmesi

Faktörler	Görev Süresi (I)	Görev Süresi (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	Standart Hata	P
Hedef Baskısı	1-5 yıl	6-10 yıl	-0,33196	48	3,19	0,130	0,301
		11-15 yıl	-0,25781				
		16-20 yıl	-0,27528				
	6-10 yıl	1-5 yıl	0,33196	55	3,52	0,118	
		11-15 yıl	0,07415				
		16-20 yıl	0,05668				
	11-15 yıl	1-5 yıl	0,25781	24	3,45	0,209	
		6-10 yıl	-0,07415				
		16-20 yıl	-0,01746				
	16-20 yıl	1-5 yıl	0,27528	17	3,47	0,204	
		6-10 yıl	-0,05668				
		11-15 yıl	0,01746				
İş Tatmini	1-5 yıl	6-10 yıl	0,32047	48	3,18	0,106	0,003
		11-15 yıl	0,33646				
		16-20 yıl	-0,42947				
	6-10 yıl	1-5 yıl	-0,32047	55	2,86	0,119	
		11-15 yıl	0,01598				
		16-20 yıl	-0,74995*				
	11-15 yıl	1-5 yıl	-0,33646	24	2,84	0,167	
		6-10 yıl	-0,01598				
		16-20 yıl	-0,76593*				
	16-20 yıl	1-5 yıl	0,42947	17	3,61	0,131	
		6-10 yıl	0,74995*				
		11-15 yıl	0,76593*				

Katılımcıların toplam hizmet süreleriyle hedef baskısı ve iş tatmini algıları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Anova Testi sonuçlarını gösteren Tablo 11'e bakıldığında, toplam hizmet süresi ile iş tatmini arasında anlamlı farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Ortalamalar incelendiğinde tatmin faktörünü en yüksek değerlendirenlerin sırasıyla 16-20 yıl, 1-5 yıl, 11-15 yıl ve 6-10 yıl çalışma tecrübesine sahip çalışanlar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak katılımcıların görev süreleri ile hedef baskısı algıları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 12: Hedef Baskısı ve İş Tatmini Arasındaki İlişki (Korelasyon)

Faktörler	Değerler	Hedef Baskısı	Tatmin
Hedef Baskısı	Korelasyon Değeri	1	-0,508**
	P		0,000

	N		144
İş Tatmini	Korelasyon Değeri	-0,508**	1
	P	0,000	
	N	144	

**Korelasyon 0,01 düzeyinde önemlidir.

İş tatmini ile hedef baskısı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları gösteren Tablo 12'deki sonuçlara bakıldığında, pearsonkorelasyonanalizi sonuçlarına göre katılımcıların hedef baskısı algıları ile iş tatmini algıları arasında orta düzeyde ve negatif yönlü ($r=(-0,508; p=0,000)$) bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Tavşancıl, 2006).

Tablo 13: Hedef Baskısının İş Tatminini Yordamasına Yönelik Regresyon Analizi

DEĞİŞKENLER	KATSAYI	BETA KATSAYI	STANDART HATA	T- İSTATİSTİK	ÖNE M (p)
Sabit Değer	4,616		0,230	20,055	0,000
Hedef Baskısı	-0,460	-0,508	0,065	-7,021	0,000
R ²	0,258				
Bağımsız Değişken=Hedef Baskısı, Bağımlı Değişken=İş Tatmini					

Yukarıda gösterilen Tablo 13'e bakıldığında $p<0,05$ olduğu için kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmektedir. İlişkinin yordamasına yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre katılımcıların hedef baskısı algılarının iş memnuniyeti algıları üzerinde zayıf düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R² değeri 0,258 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak yapılan Regresyon modelinin anlamlı ($p<0,05$) olduğu, hedef baskısı algısı ile iş tatmini arasında zayıf düzeyde (0,258) bir ilişkinin olduğu görülmektedir(Tavşancıl, 2006).

Sonuç

Bankacılık sektöründe çalışan bankacıların hedef baskısı algıları ile iş tatmini algıları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada hedef baskısı ve iş tatminin ortalamaları üzerinden yapılan analizde ortalamaların vasat düzeyde olduğu görülmüş ve hedef baskısının iş tatminine göre daha yüksek değerlendirildiği anlaşılmıştır.

Demografik faktörler ve diğer farklı değişkenler üzerinden yapılan analizlerde ise birtakım anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Ayrıca hedef baskısı ve iş tatmini üzerinden yapılan korelasyon ve regresyon analizlerinde kayda değer sonuçlar elde edilmiştir.

Hedef baskısı ve iş tatmini faktörlerinin demografik faktör değişkenleri olan cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum değişkenleri üzerinden yapılan analizlerde anlamlı farklılıklar elde edilmezken yaş

grupları değişkeni üzerinden yapılan analizlerde sadece iş tatmini açısından anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Yaş grupları değişkeni açısından bakıldığında ise 40-49 yaş arası çalışanların iş tatminialgılarını diğer yaş gruplarında bulunan çalışanlara göre daha yüksek değerlendirdikleri anlaşılmıştır.

Çalışmada katılımcıların görev yaptıkları banka türü ile hedef baskısı ve iş tatmini arasında anlamlı farklılıklar elde edilemezken, çalışanların görev durumuna göre yapılan analizlerde sadece hedef baskısı faktörü açısından anlamlı farklılıklar elde edilmiş ve girişimci-ticari portföy konumundaki çalışanların, hedef baskısı faktörünü en yüksek değerlendiren çalışanlar olduğu anlaşılmıştır. Çalışanların görev süresi değişkeni üzerinden yapılan analizlerde ise sadece iş tatmini faktörü açısından anlamlı farklılıklar elde edilmiş ve 16-20 yıl çalışma tecrübesine sahip çalışanların iş tatmini faktörünü daha yüksek değerlendirdikleri anlaşılmıştır.

Yapılan korelasyon analizinde hedef baskısı ve iş tatmini arasında negatif bir korelasyon (-0,508) değeri elde edilirken regresyon analizinde ise hedef baskısı faktörüne ait R^2 değeri 0,258 olarak elde edilmiş yani tatmin faktörüne ilişkin toplam varyansın (değişimin) % 25,8'inin hedef baskısı değişkeni ile açıklanabileceği anlaşılmıştır.

Sonuç olarak hedef baskısı ve iş tatmininin bazı demografik faktörlere ve diğer bazı mesleki değişkenlere göre farklılık arz ettiği ve tatmin faktörünü açıklamada kısmen de olsa hedef baskısı faktörünün etkin bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç Sönmez(Sönmez, 2019: 25) tarafından yapılan çalışma ile uyum sağlamaktadır. Söz konusu çalışmada bankacılık sektöründe uygulanan yönetim tarzı ile çalışanların motivasyonu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Literatüre katkı sağlamak ve daha genel sonuçlar elde edebilmek açısından iş tatmini faktörünün altında yatan diğer etkenlerin de göz önünde bulundurularak yapılabilecek araştırmaların daha da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Türk Dil Kurumu Sözlükleri.* (2021, 2 25). 2 25, 2021 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Akpınar Turgut, N., & Cihangir, E. (2020). Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Hakkari Üniversitesi Örneği. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10(3), 625-637.

- Aybas , M., & Türkmen, E. (2015). Örgütsel Etik İnancı Ve Hedef Yönelimliliğin Etik Olmayan Satış Davranışı Üzerindeki Etkisi: Satış Personeli Üzerine Bir Araştırma. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. Muğla.
- Bakan, İ., Erşahan, B., Sezer, B., & Sünbül, Ş. (2015). Bankacılıkta Mesai, Hedef Ve Güven Olgularının Performans Ve Mobbing Üzerindeki Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 159-172.
- Basım, N., & Şeşen, H. (2009). Örgütsel Adalet Algısı Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü. *Osman Gazi Üniversitesi 17. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 806-812). Eskişehir.
- Büyükyılmaz, O., Karakulle, İ., & Karataş, İ. (2018). Örgütsel Kariyer Yönetiminin Duygusal Bağlılık Üzerinde Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-29.
- DeCarlo, L. T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological methods*, 2(3), 292-307.
- Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Eryılmaz, İ. (2019). Sosyal güç, lider-üye etkileşimi ve iş tatmini ilişkisinde politik yetinin düzenleyici rolü: bankacılık sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 373-393.
- Eryılmaz, İ. (2019). Sosyal güç, lider-üye etkileşimi ve iş tatmini ilişkisinde politik yetinin düzenleyici rolü: bankacılık sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 373-391.
- Eskildsen, J., & Dahlgaard, J. (2000). A Casual Model for Employee Satisfaction. *Total Quality Management*, 11(8), 1081-1094.
- Groeneveld, R. A., & Meeden, G. (1984). Measuring Skewness and Kurtosis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 33(4), 391-399.
- Hopkins, K. D., & Weeks, D. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting. *Educational and Psychological Measurement*, 50(4), 717-729.
- İslamoğlu, A. (1998). *Pazarlama Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Locke, E. (1976). *The Nature and Causes of Job Satisfaction in MD Dunnington (Ed). Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. Chicago:Rand McNally.
- Onaran, O. (1981). Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 205.

- Özaydın, M., & Özdemir, Ö. (2014). Çalışanların bireysel özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir kamu bankası örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 251-281.
- Soygür, İ., & Aydın, S. (2018). Bankacılık Sektöründe Pazarlama ve Satış Yönlü Hedef Baskısının Banka Personeli Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 347-371.
- Sönmez, R. V. (2019). Yıkıcı Liderliğin İş Gören Motivasyonuna Etkisini Belirlemeye Yönelik Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-4* (s. 11-28). içinde Ankara: Gece Akademi.
- Spector, P. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes, and consequences*. California: SAGE Publications.
- Takan, M., & Acar, M. (2015). *Bankacılık, Teori, Uygulama ve Yöntem*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Uyargil, C. (2008). *İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi*. İstanbul: Arıkan.
- Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması Ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Weiss, D. J., Davis, R. W., England, G. W., & Lofquist, L. (1967). *Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire*. Minnesota studies in vocational rehabilitation.
- Yükselen, C. (2008). *Satış Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 413-434
ISSN: 1302-6879

**Teolojinin Evrimi veya Felsefenin Teolojiyle İmtihanı -
Yöntemsel Açıdan Bir Değerlendirme-
The Evolution of Theology and the Challenge of Philosophy with Theology -A
Methodological Evaluation-**

• Hakan HEMŞİNLİ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences, Van /Turkey.
hakanhemsinli@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4988-2716

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

15/05/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

19/06/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Hemsinli, H. (2021). Teolojinin Evrimi veya Felsefenin Teolojiyle İmtihanı -Yöntemsel Açıdan Bir Değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 413-434

Citation: Hemsinli, H. (2021). The Evolution of Theology and the Challenge of Philosophy with Theology -A Methodological Evaluation. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 413-434

Öz

İlk Çağ'dan günümüze kadar farklı türleriyle karşımıza çıkan teoloji, ilk büyük evrimini, Hıristiyan dünyasındaki kullanımıyla geçirmiştir. Teolojinin felsefeyle her zaman yakın bir ilişkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Orta Çağ'da teolojik yaklaşım felsefeyle yakınlığını, onu kendisine hizmet eden bir araç olarak kullanma üzerine kurmuştur. Felsefe ile teolojinin aynı konuları farklı yöntemlerle ele almaları, iki alanın birbirleriyle ilişkilerini daha dinamik bir hale getirmiştir. Ancak, bu ilişki zaman zaman farklı okuma biçimlerine yol açmıştır. Bu makale, teolojinin İlk Çağ'da Platon ve özellikle Aristoteles'teki kullanılış biçimlerine odaklanacaktır. Daha sonra ise Orta Çağ'da St. Augustinus ve özellikle Thomas Aquinas'ın teolojiye nasıl bir görev yükledikleri üzerinde duracaktır. Çalışmanın temel amaçlarından biri, teolojinin İlk ve Orta Çağ'daki kullanımlarını ortaya koymak ve böylece nasıl bir değişim geçirdiğini tespit etmeye çalışmaktır. Diğer ve asıl amaç ise felsefe ile teolojinin yöntemsel açıdan nasıl bir konuma sahip olduklarını aralarındaki farklılıklar üzerinden göstermeye çalışmaktır. Sonuç kısmında ise felsefe ve teolojinin birbirinden ayrışan yönleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın amaçlarına odaklanabilmek için, teolojinin tarihsel süreçteki kullanımı bazı önemli filozoflarla sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, teoloji, Platon, Aristoteles, St. Augustinus, Thomas Aquinas.

Abstract

Theology, which has appeared in different forms from the Antiquity to the present, had its first major evolution with its use in the Christian world. It is a known fact that theology has always had a close relationship with philosophy. The theological approach in the Middle Ages established its affinity with philosophy on using it as a tool that serves itself. The fact that philosophy and theology deal with the same subjects with different methods has made the relations between the two fields more dynamic. However, this relationship has led to different reading styles from time to time. This article will focus on the ways in which theology was used in the Antiquity in Plato and especially in Aristotle. Then, it will focus on what kind of a task Augustine and especially Thomas Aquinas attributed to theology in the Middle Ages. One of the main purposes of the study is to reveal the uses of theology in the First and Middle Ages and thus to try to determine how it changed. The other and main purpose is to try to show what kind of a position philosophy and theology have in terms of method, through the differences between them. In the conclusion part, an evaluation will be made on the different aspects of philosophy and theology. In order to focus on the aims of the study, the use of theology in the historical process has been limited to some important philosophers.

Keywords: Philosophy, theology, Plato, Aristotle, St. Augustinus, Thomas Aquinas.

Giriş

Yunanca θεο (theo) ve λογία (logia/logos) kelimelerinden oluşan θεολογία (theologia), *theology*'nin ilk kelimesi, Tanrı'ya; ikincisi ise bilime/mantığa/yönteme ait olarak kullanılmaktadır. “Theo”, Tanrı'nın ifşa edildiği/vahyedildiği kerigmaya(mesaja); “logy” ise bu mesajı almak için insan aklının çabalarına işaret etmektedir. (Tillich, 1948: 84) Tanrıbilim olarak da Türkçe'ye aktarılan teoloji, sözlük anlamı itibariyle “tanrılara dair konuşmalar veya izahlar, mit, ‘ilk felsefe’ ve metafizik” (Peters, 2004: 373) gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca, “belirli ilkeler yardımıyla, vahyedilmiş mesajın farklı konularını aydınlatan, birbirine bağlayan ve açıklayan sistematik bir bilim” (Özcan, 2000: 59) şeklinde ve daha geniş anlamda ise ‘Tanrı’yı konu edinen, Tanrı'nın sıfatlarından, Tanrı-evren-insan ilişkisini konu edinen ilahiyat ilmi’ (Bolay, 1984: 285) olarak da tanımlanmaktadır.

‘Theologia’ya ‘nazariyata dair fikriyat’ olarak anlam veren Yalçın Koç, nazariyatı ‘theoria’, teolojiyi de ‘theos fikriyatı’ ile karşılamaktadır. ‘Nazariyata dair fikriyat’ın dilin ve düşüncenin imkânları itibariyle felsefenin ve teolojinin nihaî sınır olan çerçevesini oluşturduğunu, bu çerçevenin görünür kılınmadan felsefenin ve ‘theos fikriyatı’nın yani teolojinin esaslarına ve bu esaslar üzerine düşünülen

meselelerine nüfuz edilemeyeceğini savunur. Ona göre, nihaî sınıır olan bu çerçeve incelendiğinde, felsefenin ve teolojinin zeminlerinin ortak olduğu görülecektir. (Koç, 2008: 7) Ayrıca, nazariyatın yani 'theoria'nın bilindik anlamda *kuram* kelimesiyle karşılanması doğru değildir. Zira kuram asıl olarak düşünsel bir yapıdır. Hâlbuki nazariyat, *psukhenin* bizatihi seyretmek icraatı yani 'theoria'dır. Grek mitolojisinde 'tanrı' anlamına gelen 'theos', bulunduğu yerden dünyayı seyretmektedir. Geniş anlamda 'theologia' aslında 'theoros-logia'dır ki bu da 'seyredene dair fikriyat' anlamına gelir. (Koç, 2008: 11-12) *Theoria'nın* Yunancadaki karşılığına bakıldığında, kavramın kökenindeki bu anlamı görmek mümkündür. 'Bak(ın)ma, seyretme, temâşâ hayatı' anlamlarına gelen *theoria*, Aristoteles'in düşüncesinde İlk Hareket Ettirici'nin (Aristoteles, 2017: 557 (A7 1072b 10-15)) ve Plotinos'ta ruhun temel etkinliği (Koç, 2008: 11-12) olarak karşımıza çıkmaktadır. (Peters, 2004: 376) θεολόγος (theologos/teolog), θεολογία (theologia/teoloji), θεολογείν (theologeın/teolojiyle uğraşmak) ve θεολογικός (theologikos/teolojik) kelimelerinin Platon ve Aristoteles'in dilinde yaratılmış kelimeler olduğunu söyleyen İlkçağ uzmanı Werner Jaeger, θεολογία (theologia/teoloji) kavramının hem ilk kullananın hem de bu fikrin ilk yaratıcısının Platon olduğunu dile getirmektedir. (Jaeger, 2011: 18) Teolojiyle uğraşmak, en kısa ifadeyle Tanrı hakkında konuşmak anlamına gelmektedir. Ancak, her konuşma teolojinin sınırlarına girer mi? Tanrı hakkında nasıl bir konuşma teolojinin ve felsefenin sınırlarına dahil edilebilir? türünden soruların bu bağlamda önemli olduğunu ifade etmek gerekir.

Tanrı hakkında konuşmak, teolojiyle felsefenin en önemli ortak konularından biridir. Ancak, felsefe ile teolojiyi birbirinden ayıran belirleyici nokta, Tanrı hakkında *nasıl* konuşulacağı meselesidir. Dolayısıyla, İlk Çağ'da tanrı/lar hakkında konuşulurken, mitolojik unsurlara daha fazla ağırlık verildiğini görmek mümkündür. Felsefi faaliyetin mitolojik unsurları düşünceden ayırt etme çabası, bu bağlamda önem kazanmış, mitostan logosa bir geçiş imkânı sağlamıştır. Platon ve Aristoteles'in gayretlerini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Ancak, Orta Çağ ile birlikte, felsefe, teolojinin hizmetine sokulmaya ve araçsallaştırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, bir taraftan, Platon ve Aristoteles gibi Antik Yunan filozoflarının teolojiyi nasıl ele aldıkları gösterilmeye çalışılacaktır. Diğer taraftan da St. Augustinus ve Thomas Aquinas gibi Orta Çağ'ın en büyük ve etkili teologların teolojiyi felsefe karşısında nasıl konumlandıkları kısaca açıklanmaya gayret edilecektir. Çalışmanın temel amacı, tarihsel süreç içerisinde filozoflar ve teologların felsefe-teoloji ilişkisini nasıl anladıklarıyla ilgili bir veri sunmaktan ziyade, önemli bazı filozof ve

teologların düşünceleri üzerinden teolojinin nasıl bir evrim geçirdiğini ve felsefeyle ilişkisini tespit etmek ve bu tespit üzerinden bir değerlendirmeye imkân oluşturmaktır. Bu tür değerlendirmelere, zaman zaman ana metin içinde yer verilse bile, asıl sonuç kısmında değinilecektir.

1. İlk Çağ'da Teoloji

Teolojinin Yunan düşüncesindeki izlerini detaylı bir şekilde ele alan Edward Caird, teolojinin kendi bilinçliliğini kazandıran bir din ve Tanrı bilincinin ayırıcı formunda ve diğer tüm gerçeklik bilincimizle bağlantılı olarak yansıtıcı bir analizi olduğunu iddia etmektedir. Bu teknik anlamıyla *theology*'nin ilk olarak Aristoteles'te, daha sonra *metafizik* olarak adlandırılacak olan, *varlık* ve *bilme*'nin temel prensiplerini keşfetmeyi ve sergilemeyi amaçlayan ve bu nedenle de Tanrı'da nihaî nesnesini bulan bilim için bir isim olarak ortaya çıktığını söyler. Teoloji kavramının Aristoteles'ten önce bulunmasa bile, Platon'daki gelişiminde, teolojik ruhla derinden ilişkili olan ve aslında sadece ilk sistematik teolog olarak adlandırılabilenin Platon'un kendisinde, zaten bulunduğunu iddia eder. Ona göre, teolojinin babası olarak Platon, (Caird, 1904: xii, 58) bütün dinlerin kökeninde bulunan düşüncüyü kavrayan ve onu tüm evren görüşünün merkezi haline getiren ve teolojik çalışmaların izini sürerken en çok şeyi borçlu olduğumuz ilk filozof ve ilk teologdur. (Caird, 1904: 31-32)

Felsefi teolojinin ilk örneklerini her ne kadar eleştirel bir düşünce ortaya koyan Herakleitos'un fragmanlarında görmek mümkünse de (Herakleitos'un fragmanları hakkında yetkin bir değerlendirme için bkz. Jaeger, 2011: 155-178; Özcan, 2017: 61) teolojinin ilk kullanımının Platon'un *Devlet* adlı eserinin tanrılara ilişkin kısmında, mitolojik tanrılara dair olan inancın sorgulanmasıyla olduğu söylenebilir. "Tanrılar üzerine söylenecek masallar ne yolda olacak?" (Platon, 2017: 68) şeklindeki soru, bu sorgulamaya dair en net ifade olarak okunabilir. Bu açıdan Platon teolojiden, felsefe aracılığıyla tanrılarla ilgili mitolojik tasavvurun arındırılmasını anlar. (Özcan, 2017: 60)

Devlet adlı eserinde Platon, şiirin felsefi kriterlerini ortaya koymaya çalışırken teoloji kavramını gündeme getirmiştir. İlk Yunan şiirlerindeki tanrıların her türlü insanî zaafıya sahip olması, Sokrates ve Platon'un rasyonel tanrısallık anlayışına uymadığı için Platon, teolojinin ana hatlarını çizerken bu kavrama başvurmuştur. Bir anlamda, mitsel gelenekle Tanrı sorununa dair doğal yaklaşım arasındaki çatışma sonucunda bu yeni sözcük doğmuştur. (Jaeger, 2011: 18) Platon'un düşüncesinin amacını ve merkezini teolojinin

oluşturduğunu savunan Jaeger, “gerçekliğe teolojik açıdan yaklaşmak için, ruhun önemi problemini ortaya attığı son eseri *Yasalar*’da eksiksiz bir teoloji sistemiyle karşılarız.” (Jaeger, 2011: 33) diyerek iddiasını yineler. Platon’un teolojisi, sadece akli (logos) değil, aynı zamanda ruhun değişim ve gelişim süreçlerini de dikkate almakta ve her iki unsurun ihtiyacını da karşılamaktaydı. Ancak, sorun Aristoteles’le birlikte yeniden ortaya çıkmış, daha sonraki birçok filozof, bu sorunu çözmeye gayret etmiş hatta aradaki uçurumu kapatmak ve bir köprü kurmak amacıyla sudur teorisini ortaya atmışlardır. (Solmsen, 1942: 53) *Yasalar*’ın X. bölümündeki tanrı/lara dair diyaloglar, Jaeger’in haklı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

“En güzel bilgilerden biri tanrılarla ilgili olan değil mi? Bunu dikkatle açıklamış, tanrıların var olduklarını ve ne kadar güçlü olduklarını söylemiştik: bunları bir insanın anlayabildiği kadar bilmesi gerekir. Devlette yaşayan insanların çoğunu yasaların sözüne uymakla yetinirlerse, bağışlayabiliriz; ama bekçi olacaklardan biri tanrıların varlığı hakkında her türlü kanıtı getirmek için çaba göstermezse, ona bu görevi vermemeliyiz. Göreve almamak da tanrısal yeteneği olmayan, bu konular üzerinde çalışmamış ve erdemini kabul ettirmemiş kişinin yasa bekçileri arasına seçilmemesi şeklinde olacak.

KLEINIAS: Dediğin gibi, bu konuda tembel ve yetersiz birinin onurlardan uzak tutulması çok doğru.

ATİNALI: Daha önce yaptığımız açıklamalarda tanrıların varlığını kanıtlayan iki delil olduğunu biliyoruz, değil mi?

KLEINIAS: Nedir?

ATİNALI: Biri ruh hakkında söylediklerimiz: hani, kazandığı hareketle sürekli bir varoluş içine giren her şeyin en eskisi ve en tanrısal olduğunu söylemiştik; öteki de yıldızların ve evrene düzen veren aklın yönettiği gök cisimlerinin düzenli hareketi idi. İşte bunları dikkatli ve deneyimli bir gözle izleyen hiç kimse, çoğunlukla beklendiği gibi, doğal olarak hiçbir zaman böyle tanrı tanımaz olmamıştır. Çoğunluğun düşüncesine göre, gökbilimi ve ona ilişkin başka zorunlu bilgilere dayanarak bu konulara el atanlar, olayların iyiyi gerçekleştirmeye çalışan bir istencin düşüncesiyle değil, bir zorunluluk sonucu ortaya çıktığını gördükten sonra, tanrıtanımaz olurlar.” (Platon, 2007: 489-490)

Açıkça görüleceği üzere, Platon Tanrı’nın varlığını akıl üzerinden kanıtlamak suretiyle ortaya koymaya çalışmakta ve O’na inanmayanların evrendeki düzeni yeterince gözlemleyemediklerini; bu

nedenle de O'na inanmadıklarını dile getirmektedir. Hem teleolojik hem de kozmolojik delilin izlerini görebileğimiz bu yaklaşım, Platon'un düşüncelerinde felsefi teolojinin de izlerini görmek açısından son derece önemlidir.

Tanrı'ya dair düşüncelerde Platon açısından önemli olan, akıl mahkemesi önünde haklı çıkarmak ve insanları cezalarla tehdit etmek yerine argümanlarla ikna etmektir. (Örnek bir argüman için bkz. Platon, 2015: 37 vd.) Tamamen otoriteye ve güce, fermana ve cezaya dayanmanın, Platon'un yasama ve siyasî ideolojisinin ruhuna aykırı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ona göre, yasaların tamamında vatandaşlar, içsel olana ikna etmek için çağrılır. Yasaların tasarlandığı amaç, değeri ve doğruluğudur. Bu tür gizli amaçlara ve siyasî-yasama çerçevesine rağmen, *Yasalar*'daki tartışmanın Platon'un din sorununa yönelik en açık ve kapsamlı saldırısını temsil ettiğini iddia etmek bile mümkündür. Hatta dine karşı çıkan veya dine zarar veren tüm güçlere ve sistemlere karşı bir tür cepheden saldırı olarak bile okunabilir. (Solmsen, 1942: 133) Platon'un yaklaşımında, felsefi teolojiye uygun bir Tanrı'nın mahiyetinin ancak bu şekilde ortaya konabileceğini görmek mümkündür. Zira Platon, Tanrı kavramının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için çokça gayret sarf etmiş ve Tanrı'nın İyi olduğunu göstermeye çalışmıştır:

- Şimdilik seninle ben şair değil, devlet kurucusuyuz. Biz kendimiz masal uyduracak değiliz. Kurucuya düşen, şairlerin masallarının ne yolda olacağını bilmek ve bu yoldan ayrılmalarına göz yummamaktır.
- Doğru. Ama Tanrılar üzerine söylenecek masallar ne yolda olacak?
- Kısacası şu: Tanrı, sözde de, şarkıda da, sahnede de, aslında nasılsa öyle anlatılmalı.
- Buna diyecek yok.
- Tanrı aslı aslında iyidir madem, iyi de gösterilmeli değil mi?
- Elbette. (Platon, 2017: 68, 379a-379b)

Timaios'ta Platon, öncelikle evreni yaratanın neden bunu yaptığını açıklamakla işe başlayacağını söyleyerek, Yaratan'ın iyi; iyi olanında da hırs sahibi olamayacağını, dolayısıyla da hırs olmadığı için Tanrı'nın her şeyin mümkün olduğunca kendisine benzemesini istediğini söyler. Evrenin ortaya çıkmasındaki en önemli ilkenin bilge insanlara göre bu olduğunu savunan Platon'a göre, Tanrı her şeyin en iyi biçimde olmasını ya da kötü olmamasını istediği için hareket halindedir. (Adam, 2019: 408; Platon, 2015: 29) Neticede Platon,

Tanrı'nın var olduğunda şüphe etmese bile, Tanrı'nın varlığını kanıtlama gayreti içerisinde de girmeye çalışmış bir filozoftur.

Aristoteles ise mitolojik unsurlardan felsefeyi ayırt etme konusunda son derece büyük bir çaba sarf etmiş ve doğa filozofları ile mitolojik anlatıları öne çıkararak ayırmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda Aristoteles, *Metafizik*'te "Tanrıları ele alıp onlar hakkında ilk açıklamayı vermiş olan eskiler" (Aristoteles, 2017: 23) ifadesini kullanmaktadır. Genellikle, Aristoteles'in 'eskiler' ile teologları kastettiği vurgulanır. (Aristoteles, 2017: 23 dipnot 2; Jaeger, 2011: 34 dipnot 16) Teologlar (theologoi) ile de doğa filozoflarının aksine Homeros, Hesiodos ve Orpheus gibi isimleri kasteden Aristoteles, filozoflar ile bu kişiler arasında bir ayırım yapmış olmaktadır. (Jaeger, 2011: 35 dipnot 28; Vlastos, 1952: 102-103) 'Teologlar' ile 'filozoflar'ın düşünceleri ortak bir noktada buluşmuş olsa bile, teologların 'tanrılar'ı, filozoflar tarafından 'ilkeler' olarak isimlendirilmiştir. Bu yönüyle Aristoteles'e göre, teologların şiirsel olarak ifade ettikleri, Anaksimandros, Herakleitos ve Parmenides gibi filozoflar tarafından felsefi olarak dile getirilmiştir. (Özcan, 2017: 60)

Aristoteles, teolojiden türeyen kelimeleri, zaman zaman farklı anlamlarda kullanmaktadır. Öyle ki bazı kullanımlar birbirleriyle örtüşmemektedir. Örneğin,

"...eğer, tanrısal olan, herhangi bir yerde varsa, onun bu hareketsiz ve (maddeden) bağımsız varlıklarda var olacağı açıktır. En yüce bilimin de konu olarak en yüce cinse sahip olması gerekir. Böylece eğer teoretik bilimler en çok aranması gereken bilimlerse, *Teoloji* de en çok arzu edilmesi gereken teoretik bir bilimdir. Çünkü ilk felsefenin evrensel mi olduğunu, yoksa bir cinsi, yani belli bir varlık türünü mü ele aldığını kendi kendisine sorabiliriz." (Aristoteles, 2017: 332 (E1 1026a 19-24))

"O halde görülüyor ki, üç tür teoretik bilim vardır: Fizik, matematik ve *teoloji*. İmdi teoretik bilimler sınıfı en yüce ve teoretik bilimler içinde de onların sözünü ettiğimiz en sonuncusu en üstün bilimdir. Çünkü onun konusu bütün var olan şeyler içinde en değerli olanıdır. Çünkü her bilim kendi konusunun yükseklik veya alçaklığına uygun olarak bir değer ifade eder." (Aristoteles, 2017: 509 (K7 1064b 3))

ifadeleriyle teolojiyi İlk Felsefe, Metafizik anlamında kullanırken;

"Hesiodos'un çağdaşları ve bütün teologlar gerçekte, sadece kendi akıllarına uygun şeylerle ilgilenmişlerdir. Çünkü onlar, ilkeler olarak Tanrıları ve Tanrılardan doğmuş varlıkları göz önüne aldıklarından, nektar ve ambrosia'yı tatmamış

varlıkların ölümlü olduğunu söylemektedirler.” (Aristoteles, 2017: 205 (B4 1000a 9))

ifadeleriyle de teologların felsefi/bilimsel düşünmediklerini dile getirmiş olmaktadır.

“...ister her şeyi Gece’den meydana getiren Teologların görüşü takip edilsin, ister Doğa Filozofları gibi ‘her şey bir aradaydı’ denilsin, aynı imkânsız sonuçlarla karşılaşmaktadır. Çünkü bilfiil var olan bir neden yoksa hareket nasıl olacaktır?” (Aristoteles, 2017: 549 (L6, 1071b 27))¹

ifadeleriyle de filozof olmayanları kastettiği görülmektedir.

Aristoteles’in teolojiyi (Λ10 1075b 25’t) özel olarak, *phūsikoi*’un (doğa filozoflarının) felsefi düşüncülerine karşıt bir yönde kullandığını söyleyen Francis E. Peters, bu karşıtlığın mitos ile logos arasındaki ayrıma paralel olduğunu savunur. Peters’a göre, yukarıda alıntılanan, E1 1026a 20-30’da daha farklı bir anlamda ortaya çıkan teoloji, teorik bilimlerin üçüncüsü, ‘ayrı’ ve *kinesis*’in dışında duran tözlerle ilgilidir. Bu anlamda ise ‘prote philosophia/ilk felsefe’dir. Başka bir ifadeyle, bu tür tözlerin tanrısallık alanı olmalarından hareketle adlandırıldığında bunun adı, *theologike* yani teolojidir. (Peters, 2004: 374)

Yukarıda Aristoteles’ten yapılan alıntılardaki teolojiye yüklenen farklı anlamlardan hareketle, onun eserlerinde teolojinin sorunlar yumağına dönüştüğünü iddia eden Jaeger, örneğin teolojinin bir yandan “ilk felsefe” ya da “ilk ilkelerin bilimi” olarak kullanıldığını ve felsefenin temel bir dalı olduğunu söyler. Ona göre, bu anlamda teoloji bütün felsefi Varlık incelemelerinin nihaî ve en yüksek hedefidir. Daha sonra buna, Aristoteles takipçileri tarafından *metafizik* adı verilecektir. Diğer taraftan ise tarihsel bağlam içerisinde en eski gerçek doğa filozoflarıyla farklı kutba yerleştirdiği Homeros, Hesiodos ve Pherekydes gibi filozof olmayanları nitelendirmek amacıyla kullanır. Teolojinin felsefeyle kesiştiği nokta tam da burasıdır. Zira önceki dönemler hakkında, teolojinin bittiği yerde felsefenin başladığı söylenebilir. (Jaeger, 2011: 19) Jaeger, teolojinin *Metafizik*’te farklı anlamlarda kullanılması hususundaki çelişkiyi, Aristoteles’in düşüncelerinin ilk dönemlerinde Platoncu eğiliminden kaynaklanan teolojik unsurlar taşıdığını daha sonra bu düşüncelerinin *evrilmesiyle* değiştiğini, bu evrimin de en son halini r Kitabı ile tamamlandığını

¹ Arslan, Aristoteles’in teologlardan kastının Orpheus (549 dipnot 3); Jaeger ise Pherekydes olduğunu iddia eder. Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 34 dipnot 17.

iddia ederek aşmaya çalışır. Metafiziğin doğasıyla ilgili bu iki açıklamanın kesinlikle bir ve aynı yansıma eyleminden doğmadığını, burada temelde farklı iki düşünce dizisinin iç içe olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, teolojik ve Platonik olan daha eski düşünceleridir. (Jaeger, 1948: 218-219) *Metafizik*'i Fransızca'ya çeviren J. Tricot'nun düşüncelerinden beslenen Ahmet Arslan, Jaeger'in çelişki gibi görünen kısımları Aristoteles'in düşüncelerinin *evrilmesiyle* açıklamasına karşı çıkmaktadır. *Metafizik*'in bu iki anlayışı mükemmel bir biçimde tutarlı olan bir sistemin birliği içinde birbiriyle uyduğuna, dolayısıyla da ve Aristoteles'in zihninde zıtlığın hiçbir zaman var olmadığını göstermenin kolay olduğunu dile getirmektedir. Ona göre, “konusu Varlık olduğu ve Mutlak anlamda Varlık, varlık olmak bakımından Varlıkta, Mutlak Zihin, Tanrı olduğu için Metafizik, Teolojidir.” (Aristoteles, 2017: 221-222 dipnot 1; Tricot, 2017: 43-44)²

Jaeger, Aristoteles'in felsefenin öncüleri arasında Hesiodos ve benzer düşünürleri dikkate aldığını ihtiyatla söyler. Aynı bağlamda, Aristoteles'in eski filozoflardan ilk filozoflar (Aristoteles, 2017: 115 (A2, 982b 11), 2017: 121 (A3, 983b 6)) olarak bahsetmesi gibi, Hesiodos gibileri de ilk teologlar diye nitelendirdiğini savunur. O, Aristoteles'in

“Bazıları, bugünkü kuşaktan uzun zaman önce yaşamış olan ve Tanrıları ele alıp onlar hakkında ilk açıklamayı vermiş olan eskilerini de doğa hakkında benzer bir görüşe sahip olduklarını düşünmektedirler” (Aristoteles, 2017: 123 (A3 983b 28))

şeklindeki düşüncelerinden hareketle, M.Ö. IV. yüzyılda bile, θεολόγειν (teolojiyle uğraşmak) sözcüğünün, filozofların θεολόγειν'ine (teolojiyle uğraşmasına) uygun biçimde uyarlanabilecek bir manaya sahip olduğuna inanır. Jaeger'e göre, *Metafizik*'teki eskiler/öncekiler kelimesi, ‘gelişmemiş ve ardından daha yüksek bir gelişme seviyesi gelecek bir şey’ gibi yan anlamlar da ihtiva eder. Aristoteles başka yerlerde, filozoflarla Hesiodos gibi ‘teologları’ karşı karşıya getirir. Aristoteles'in düşüncesinde teologlar, mitler aracılığıyla öğreten kişiler iken, filozofların en önemli özelliği kesin delillendirme yöntemiyle hareket etmeleridir. Jaeger buradan ilginç bir sonuç çıkaracaktır. Ona göre bu durum, sadece ortak bir neden değil, aynı zamanda bir farklılık unsurunun görülmesini sağlayan çok verimli bir formülasyondur. Teologlar belirli doktrinlerle ilgili bilgi vermeleri bakımından filozoflar gibi hareket edebilirler; fakat onların aksine bunu, mitolojik bir formda yaparlar. (Jaeger, 2011: 23)

² Tricot'nun *Metafizik*'in Fransızca çevirisi, Arslan'ın *Metafizik*'i Türkçe'ye çevirirken esas aldığı en önemli iki temel metindendir. Arslan, *Metafizik*'in Fransızca'ya çevirisinin “Giriş”ini, Türkçe çeviriye “Giriş” kısmı olarak koymuştur.

Jaeger, 'teoloji' kelimesinin Varro'nun üçlü tasnifinden ve doğal teoloji kavramından daha geriye gittiğini iddia ederek, sorunun kavramsal düzeyden ziyade, kavramın neye tekabül ettiğine bakılması ile açıklığa kavuşturulabileceğine inanır. Ona göre, Yunan düşüncesinin özel bir ürünü olarak teoloji, Yunanlıların *logos*'a yükledikleri anlamın derinliğiyle ilişkilidir. Çünkü *θεολογία* (*theologia*) kelimesi, Tanrı ve tanrılara *logos* aracılığıyla yaklaşmak demektir. (Jaeger, 2011: 18) Tanrısal olanla ilgilenmenin ilk sistematik yaklaşımı Platon'un düşüncesinde ortaya çıktığı doğru olmakla birlikte, Platon'dan önceki düşünürlerde de tanrısal olanla ilgili felsefi önermeler bulunmaktadır. Jaeger, Epikürcü Velleius'un Cicero'nun *De Natura Deorum* adlı eserinin ilk kitabında, Stoacı Lucilius Balbus'un aynı diyalogun ikinci kitabında yapmaya çalıştığı ve Augustinus'un teoloji tarihini Milet Okulu ile başlattığı *De Civitate Dei* (Tanrı Şehri) adlı eserinde yaptığı şeye tarafsız bir şekilde ve filolojik çözümler temelinde girişeceğini dile getirmektedir. Tanrısal probleminin ilk dönem doğa filozoflarında bulunduğunu benimseyen Jaeger, Aristoteles'in *Metafizik* birinci kitabında felsefenin gelişimi konusunda çizdiği tablodan yola çıkarak, bu meseleye dair -beklenen- ilginin daha fazlasını, bu filozoflarda görüleceğini savunur. Birçok modern felsefe tarihçisinin Sokrates öncesi doğa filozoflarının bu konudaki düşüncelerini görmezlikten geldiklerini, oysa Cicero ve Augustinus gibi ilk çağlara uzanan düşünürlerin Thales'ten Anaksagoras'a kadar doğa filozoflarının ilk teologlar olarak benimsediklerini hatırlatmaktadır. (Jaeger, 2011: 20-21)

Sonuç olarak, İlk Çağ'da filozofların, felsefeyi mitolojik unsurlardan ayırıştırma gayretine girdiklerini ve bunda da başarılı olduklarını söylemek mümkündür. Her ne kadar teoloji ile metafizik kavramları birbirine yakın olarak düşünülmüş olsa da teoloji, özellikle Orta Çağ'da, dinî düşüncenin, imanın veya Kutsal Kitapların hakikatleri olarak sınırlandırılmıştır. Teolojinin bu algılanış biçimine bakmak, sorunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2. Orta Çağ'da Teoloji

Orta Çağ'da Hıristiyan düşüncesi, genellikle dine ilişkin sorunlara yönelmiş ve diğer düşüncelere bir anlamda kendisini fazla açmamıştır. Dolayısıyla, Orta Çağ'da kilisenin egemen olduğu dönemde, dinden bağımsız bir 'din ilmi'nden ziyade, inançları anlamak için sarf edilen çabanın ve düşünsel faaliyetin tüm yönlerini ifade eden bir Hıristiyan teolojisinden söz edilebilir. Ortaçağ Hıristiyan teolojisi, Kutsal Kitap üzerindeki araştırmalar, varlık-bilgi-değer gibi alanlardaki tüm gerçekliği Hıristiyan inanç sistemi ışığında anlam(landırma) olarak

yorumlanmıştır. “Saçma olduğu için inanıyorum” (Özcan, 1999: 15) diyen Tertullianus, “anlamaya çalışmak için inanıyorum” (Özcan, 1999: 20) diyen Augustinus’un skolastik teolojilerinden sonra, teoloji anlayışını Aristoteles’e dayandırmaya çalışan Thomas Aquinas’ın Tanrı’nın varlığını ve birliğini aklın anlayabileceğini ancak Teslis’in bu anlamının dışında olduğunu söyleyerek bir anlamda akıl ile dogma arasında bir uzlaştırma çabasının yeni bir teolojik yaklaşıma *evrildiğini* görmek mümkündür. (Dönmez, 2004: 16-55; Öçal, 2017: 23-26; Taylan, 1997: 10-11)

İlkçağlarda teolojik düşünmeden felsefi düşünceye geçiş, mitostan logosa olurken, Orta Çağ’daki zihinsel değişim felsefeden teolojiye doğru olacaktır. Başka bir ifadeyle, İlk Çağ’da bahsettiğimiz filozoflar, düşünceyi felsefi bakış açısıyla mitolojik unsurlardan ayıklarken, Orta Çağ’daki *teolog filozoflar* ise teolojik bakış açısıyla felsefeyi kendi inançlarına nasıl taşıyacaklarına ve teolojin hizmetinde nasıl kullanacaklarına karar vermeye çalışmışlardır. Bunun en açık delili ise şudur: Orta Çağ Hıristiyan düşüncesine genel olarak bakıldığında, felsefe genel olarak teolojinin hizmetinde olagelmıştır. Felsefeden teolojiye geçişin arka planına, bu dönemin tarihsel ve kültürel bağlamına dair kısa bir değerlendirme yapmak konunun anlaşılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Roma İmparatorluğu, içinde Hıristiyanlığın doğup büyüdüğü bir imparatorluk olmasının yanı sıra, Hindistan, İran ve Akdeniz havzasının çeşitli inançlar ve mistik akımlarının hareketliliği ile de rekabet içinde olan bir imparatorluktu. Antik Yunan’ı da alarak daha da genişleyen bu imparatorluk, felsefi kültürü de sınırlarına taşımış oldu. Hem din hem de kültürel olarak Hıristiyanlık, farklı inanç ve kültürler karşısında mücadele edebilmesi ve yayılabilmesi için, bu imparatorluğun bütün mirasını kullanmak durumundaydı. Hıristiyanlık, Kutsal Kitap aracılığıyla bir dünya görüşü ve bir yaşam tarzı sunuyordu. Ancak bu, ciddi bir entelektüel bilinç seviyesinde olmadığı için yeterli gelmeyebiliyordu. Aslında sorunlarla mücadele etmek için, insana yaşam tarzıyla birlikte düşünme tarzı da gerekiyordu. Bir yaşam tarzı sunan teoloji kendisini, bir düşünme tarzı olan felsefeyle beslemek zorundaydı. Bu bağlamda, Yunan düşünürlerinin tartışmalarından teolojik bakış açısına, evrenin kaynağı ve kötülük sorunu gibi iki önemli mirasın aktarıldığını örnek vermek mümkündür. Artık Hıristiyan düşünürler, felsefeye sırt çevirerek değil, felsefenin imkânlarını kullanarak veya ona karşı çıkararak düşünsel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İşte bu sorulara verilecek cevapların mahiyeti, o düşünürün teolog veya filozof olmasının da temel kriterini belirleyecektir. (Özcan, 1999: 16-17)

Filozof teoloğun yaptığı tarzda Tanrı gerçekliği karşısında dogmatik bir tavır takınamaz. Teoloji özellikle dogmatik teoloji belirli bir sistem oluşturmuş olsa da filozof açısından yetersizdir. Vahyin verdiği bilgiler aracılığıyla insan, Tanrı hakkında mümkün olan tüm bilgilerin muhtevasına ulaşmış olamayacaktır. Dolayısıyla filozof, aklın gayretinin ürettiği en değerli alan olan metafizik yoluyla Tanrı hakkında daha fazla bilgi elde edilebileceğine inanır. Rasyonel teoloji, dogmatik teolojinin rakibi olmasa bile, onun bir tamamlayıcısı olarak görür. Bir müminin gündelik hayatta konuşurken bir sorun olarak görmediği Tanrı hakkında filozof, kendisini daha eleştirel bir tavır içine sokacaktır. Bu tavır filozofu, Tanrı'ya ait hakikatlerin, insanın bütün tecrübeleriyle çelişmediğini açık bir şekilde göstermesini gerekli kılacaktır. Bu yüzden filozof, Tanrı ile ilgili her türlü yargıyı elekten/eleştirmeden geçirmek durumundadır. (Özcan, 1999: 13-14) Örneğin hem Teslis doktrininin Tanrı inancını hem de mantığın ilkelerinin aynı anda benimsenmesi, eleştirel bakış açısının yokluğunu gösterir. Orta Çağ Hıristiyan düşünürlerinin rasyonel çabalarına rağmen, neden filozof değil de teolog olarak nitelendirildiğinin de temelinde bu tavır bulunmaktadır. Çünkü onların birçoğu, Augustinus, Aquinas, Ockhamlı William vb. teologların örneklerinde görüldüğü üzere, Teslise iman konusunda aklın değil, imanın geçerli olduğunu savunmuşlardır.

Augustinus bu sorunları aşmanın yolu olarak, “anlamak için inanıyorum” ilkesini geliştirmiştir. Tertullianus’un “saçma olduğu için inanıyorum” formülünün katı fideizminin aksine Augustinus’ta daha ılımlı bir fideizm bulunmaktadır. Augustinus’ta iman akli öncelemekle birlikte, akıl yürütmelerin de belli bir değeri bulunmaktadır. Ona göre ilahî hakikatleri, aklî teoloji yani akıl yürütmelerle değil, imanla bilebiliriz. (Özcan, 1999: 15, 20) Filozofun akıl yoluyla ulaştığı hakikatler, mutlak hakikatler değil, onların bir kopyası niteliğindeki “yarı hakikatler”dir. Mutlak hakikatler ancak Kutsal Kitaplar aracılığıyla elde edilir. Bu hakikatlerin çatışması durumunda, öncelik Kutsal Kitapların ortaya koyduğu ilkelere verilir. (Özcan, 1999: 113, 140, 144)

Tanrı'yı aklın temel ilkelerinden hareketle anlamaya çalışan ve doğal teoloji olarak da isimlendirilen *theologia naturalis* düşüncesinin, Augustinus’un *De Civitate Dei* adlı eseriyle bizlere kadar geldiği kabul edilmektedir. Augustinus bu kavramı, M.Ö. 116-27 tarihleri arasında yaşamış Terentius Varro'nun *Antiquitates Rerum Humanarum et Divinarum* adlı eserinden alarak kullandığını söyler. Bu eserin ikinci bölümünde Varro, Roma tanrılarına dair tutarlı ve önemli bilgi birikimine dayanan bir teori inşa etmiştir. (Krs. Augustinus, 1871: 238; Jaeger, 2011: 15-16) Augustinus, Varro'nun, teolojii mitsel, siyasal ve

doğal teoloji olarak üç kısma ayırdığını, şairler tarafından tarif edilen tanrıların dünyasının mitsel teoloji; devletin resmî dinini, bu dinin kurumlarını ve ritüellerini temsil eden düşüncelerin siyasal teoloji; son olarak da gerçekliğin tabiatında kendini ifşa eden kutsallığın tabiatını filozoflar tarafından ele alınan düşüncelerin ise doğal teolojinin sahasını oluşturduğunu söyler. Mitolojik olanın içinde, ölümsüzlerin haysiyetine ve doğasına aykırı birçok kurgunun olduğunu, tanrıların, birinin başından, kan damlacığından ya da kalçasından doğduğu hatta tanrıların zina ettiği gibi insanbiçimci düşüncelerin tanrıya yüklendiğini dile getirmektedir. (Augustinus, 1871: 238, 247, 268; ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Jaeger, 2011: 16) Mitolojik anlatılardan rahatsız olduğunu ve bu nedenle de Yunan mitolojik edebiyatını önünde durulamayan ve akıp giden bir ırmağa benzeten Augustinus, ‘hiç mi kurumayacaksınız? ...o korkunç denize kadar sürükleyecek misin Havvaogullarını? diyerek zina işleyen tanrıların anlatıldığı masalların Homereos tarafından uydurulduğunu, cübbeli öğreticilere, kimin cesaret edip bunu söyleyeceğini soracaktır. (Augustinus, 2009: 48-49) Augustinus’un düşünceyi mitolojik unsurlardan ayırt etme çabasının, Platon ve Aristoteles’in çabalarıyla örtüştüğünü söylemek mümkün gibi gözükür. Ancak, dikkat edilecek olursa, Platon ve Aristoteles’in mitolojik unsurlardan düşünceyi temizleme gayreti akla alan açarken, Augustinus’ta bu temizleme faaliyeti, Tanrı’ya ve imana yer açmak içindir.

David Hume, Varro ile Augustinus arasında bir karşılaştırma yaparken, bir anlamda felsefî ve teolojik faaliyetin ayrımını da yapmış olur:

“Bilgili, felsefeci-kafalı Varro, din üstüne konuşurken, olasılıkların ve görünüşlerin ötesinde herhangi bir şey söylemeye kalkışmamaktadır: sağduyusu ve alçak gönüllüğü böylesine köklüdür! Fakat din gayretine düşmüş, heyecanlı Augustinus, bu soylu Romalı’nın skeptikliğine ve sakınganlığına hakaretler yağdırmakta ve kendisi en eksiksiz bir inanç ve güvenle konuşmaktadır.” (Hume, 1979: 57)

Teolojinin Orta Çağ’daki en önemli temsilcisi ve belki de en fazla bu sorunla ceddelleşen kişi Thomas Aquinas’tır. Aquinas’a göre, felsefe ile teoloji arasındaki en önemli farklılık, onların temel ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Filozofun varsayımları kendi öz bilgisi iken teoloğun benimsediği ilkeler ise inancın ve kutsal kitabın doğru kabul ettiği ilkelerdir. Dolayısıyla teologlar genellikle bu ilkeler üzerinde düşünürler ve buradan hareketle diğer konular hakkında rasyonel analogiler ve incelemeler yaparlar. Fakat teologların ulaştıkları

neticeler, yalnızca ilkelerinden hareket edilen din ve inancın sınırları dâhilinde olanlar için bir anlam ifade etmektedir. Aquinas'ın düşünceleri çerçevesinde bir bilginin veya düşüncenin felsefi mi teolojik mi olduğu nasıl ayırt edilebilir? Eğer bir bilgi, evrene dair herkes tarafından ulaşabilen gerçeklere dayanıyor ve buradan hareketle diğer gerçeklere götürüyorsa felsefi bir düşünce; Tanrı'nın, Teslis'in veya kurtuluşun nasıl olacağını hangi dine bağlanarak gerçekleşebileceği gibi düşüncelerin doğruluğunun kabul edilmesi temeline dayanıyorsa teolojik bir düşünce olarak kabul edilebilir. (Dönmez, 2004: 34; Tarakçı, 2006: 242-243)

Aquinas'ın düşüncesinde felsefe ile teoloji arasındaki diğer önemli fark ise hareket noktalarının bir anlamda bilgiyi elde etme süreçlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Filozof, araştırmasına yaratılmış olanlardan başlayıp sonunda Tanrı düşüncesine varırken, teolog Tanrı fikrinden hareketle diğer varlıklara yönelmektedir. (Aquinas, 1975: 35 (II/4: 4-5); Dönmez, 2004: 36-37; Tarakçı, 2006: 243) Başka bir ifadeyle, birinin başlangıç noktasını diğerinin varış noktası oluşturmaktadır. Teolojinin kelâmdan ayrılan noktalarından birini de aslında bu oluşturmaktadır. Teolojinin aksine genel itibariyle Kelâmî düşüncede âlemden hareketle Allah ispatlanmaya çalışılır. Teoloji kelâm farklılığı konumuzun dışında olduğu için detayına değinilmeyecektir.³

---

³ Dhanani, kelâm ilminin genel olarak teolojiyle eş anlamlı olarak kullanıldığını ancak iki disiplin arasında önemli farkların bulunduğunu söyler. Ona göre, “Şüphesiz kelâmın amacı ilk olarak teolojiktir. Ancak açıkça ifade edilmeli ki, kelâm yaygın olarak anlaşılınan teolojiden birkaç yönüyle farklılık arz etmektedir. Farklılıklardan biri, felsefeye ait olan mantık, epistemoloji, kozmoloji ve antropoloji gibi temel birkaç başlığı içeren konulardır. Kelâmın bu özelliği sadece ilk dönemlerde değil sonraki dönemlerde de inşa edilmiştir. Örneğin altı bölümden oluşan klasik ve yorumlayıcı bir kelâm metni olan Adudü'd-din İcî'nin *Mevâkıf* adlı eserinin diğer bölümleri epistemoloji, ontoloji, arazlar ve cisimlerle ilgiliyken; sadece beşinci ve altıncı bölümleri münhasıran Tanrı ve Nübüvvet gibi teolojik konulara ayrılmıştır. Çünkü mütekellimün/kelâmcılar, kendi disiplinlerine bir felsefi metafizik nazarıyla baktıklarından dolayı, Neoplatonlaşmış Aristotelesçi geleneğin İslamî çevrede temsilcileri olan felâsifenin entelektüel rakipleriydiler.” (Dhanani, 1994: 2-3) Dhanani, Fârâbî'nin kelâm ilminin savunmacı olduğu görüşünden hareketle, felâsifenin kendilerini gerçek filozoflar ve Helen entelektüel geleneğinin mirasçısı olarak gördüklerini ve kelâmcıları küçümsediklerini söyler. Kelâma yönelik bu küçümseyici tavrın L. Gardet, G. Anawati, J. Vann Ess gibi modern araştırmacılar tarafından da takip edildiğini ve kelâma sadece savunmacı bir ilim gözüyle bakılmasının doğru olmadığını dile getirir. Ebu Hayyan Tevhidi'nin akla dayanan (dakiku'l kelâm) ve vahye dayanan (celilü'l kelâm) kelâm ayrımını esas alarak, kelâmın sadece akla dayanan “ince”, “müphem” ve “zor” soruları konu edinen *dakiku'l kelâm*; “asil” ve “temel” sorularla ilgilenen *celilü'l kelâm* gibi iki yönü bulunduğunu söyleyerek kelâmın sadece bir

Aquinas, *Summa Contra Gentiles*'in ikinci kitabının dördüncü bölümünü filozof ile teoloğun mahlûkat/varlıklar hakkındaki düşünme yollarının farklılığına ayırır ve filozof ile mümin/inanır (believer) arasındaki düşünme biçimlerinin farklılığına işaret eder. Ona göre;

“Filozof ve mümin, mahlûkat hakkında farklı düşündür. Filozoflar bu şeyleri, örneğin ateşin yukarıya doğru meyletmesini, doğaya ait olarak görürken; mümin ise bunları sadece Tanrı ile ilişkilendirir ve ona ait olarak görmektedir. Örneğin mahlûkat Tanrı tarafından yaratılmıştır ve O'na bağlıdır.” (Aquinas, 1975: 35 (II/4:2))

Felsefenin teolojiye hizmet ettirildiği anlayışına örnek olarak Aquinas'ın akla neden başvurulması gerektiği ve aklın yetersizliğini dile getirdiği açıklamasına bakmak yeterli olacaktır:

“...Muhammedîler ve paganlar, herhangi bir Kutsal Kitap'ın otoritesini kabul etme konusunda bizimle aynı fikirde olmadıkları için onların yanlışlarının düzeltilmesi güçtür. Bu yüzden Yahudilere karşı, Eski Ahit, Heretik/sapkınlara karşı ise Yeni Ahit yoluyla tartışılabilir. Ancak Muhammedîler ve paganlar/kâfirler, her ikisini de kabul etmezler. Bu nedenle biz, herkesin ortaklaşa kabul etmek zorunda olduğu doğal akla başvurmalıyız. Ancak Tanrısal meselelerde doğal aklın da yetersiz kaldığı da bir gerçektir.” (Aquinas, 1975: 62 (I/2: 3))

Aquinas, akıl mı vahiy mi üstün? sorusunu önemseydiği için bu konuyu etraflıca tartışır. Ona göre vahyin doğruları aklın doğrularından üstündür. Ancak akıl ile vahiy çatışmaz; çünkü ikisini de Tanrı yaratmıştır. Vahiy akli yanlış yapmaktan korur ve onun ışığını söndürmek bir yana daha da mükemmel hale gelmesini sağlar. Vahyin akla katkı yaptığı gibi, akıl da vahyi savunduğu için vahye katkı yapmış olur. (Aquinas, 1975: 74 (I/7: 2))

Aquinas, teoloji yerine *kutsal doktrin (sacred doctrine)* ifadesini tercih etmektedir. Kutsal doktrin felsefenin hizmet ettiği teolojidir. Diğerleri ise felsefi teolojidir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Bilimler, bilinebilir nesnelere farklı doğasına göre çeşitlendirilir. Hem gökbilimci hem de fizikçi örneğin dünyanın yuvarlak olduğu konusunda aynı sonucu ispatlayabilir. Gökbilimci matematik yoluyla (yani maddeden

---

savunmacı yaklaşım sergilemediğini ve felsefenin yöntemini de takip ettiğini savunmaktadır. (Dhanani, 1994: 3)

soyutlayarak) fizikçi ise bizzat maddeyle bunu yapar. Dolayısıyla, felsefî disiplinler tarafından öğrenilebilecek bazı şeyler, doğal aklın ışığıyla ne kadar bilinebiliyorsa, ilahî vahiy ışığında da o kadar bilinebilir. Felsefenin kabul edilip diğer bilimlerin kabul edilmemesi için hiçbir neden yoktur. Bu nedenle kutsal doktrini (sacred doctrine) içeren teoloji, felsefenin bir kısmı olan teolojiden tür olarak farklıdır.” (Aquinas, 1945: 6 (I/1: 2))

Aquinas, *kutsal doktrin*in bilim olup olmadığını etraflıca tartışır ve bilim olmadığı iddiasını şöyle dile getirir:

“Kutsal doktrin, bir bilim değildir; çünkü her bilim apaçık ilkelerden hareket etmektedir. Oysa kutsal doktrin, apaçık olmayan imandan hareket etmektedir. Çünkü onun doğruluğu herkes tarafından kabul edilmez. Zira herkes iman sahibi değildir. Bu yüzden kutsal doktrin bir bilim değildir. Dahası bilim bireysel değildir. Fakat kutsal doktrin İbrahim, İshak ve Yakup vb. gibi bireysel gerçeklerle ilgilenir. Bu nedenle kutsal doktrin, bilim değildir.” (Aquinas, 1945: 6-7 (I/1: 2))

Aquinas, Aristoteles’in bilimin temel kriterinin yalnızca kendiliğinden tanınabilen apaçık ilkeler olduğu düşüncesini benimsediğinden, teolojik felsefe yani *kutsal doktrin* bir bilim olarak kabul edilecekse, ilkeleri de açık seçik olması gerektiğini düşünecektir. (Dönmez, 2004: 33) O, kutsal doktrin bilim olmadığı itirazına Augustine’den bir alıntıyla karşı çıkar:

“Aksine, Augustine, “kurtarıcı imanın doğması, beslenmesi, korunması ve güçlendirilmesi bu ilme aittir” der. Fakat bunu yapacak kutsal doktrinden başka hiçbir bilimin olmadığı söylenebilir. Bu nedenle kutsal doktrin bir bilimdir... Kutsal doktrin bir bilimdir. Biz bilimlerin iki çeşit olduğunu akılda tutmalıyız. Aritmetik, geometri vb. gibi aklın doğal ışığı altında bilinen ilkelerden hareket eden bazı bilimler vardır. Ayrıca bazı bilimler de daha yüksek bir bilimin ışığında, bilinen ilkelerden hareket eder. Bu nedenle optik, geometri tarafından inşa edilen ilkelerden müzik ise aritmetik tarafından inşa edilen ilkelerden hareket eder. Kutsal doktrin daha yüksek bir bilimin ışığı yoluyla bilinen ilkelerden hareket ettiği için bir bilimdir. Yani Tanrı bilimi ve kutsal. Tıpkı matematikçi tarafından öğretilen ilkelerin otoritesini kabul eden bir müzikçi gibi kutsal doktrin de Tanrı tarafından vahyedilen ilkeleri kabul eder.” (Aquinas, 1945: 7 (I/1: 2))

Dolayısıyla Aquinas'a göre, müzik ve optik, ilkelerini aritmetik ve matematikten aldığı için ikinci dereceden bir bilim olduğuna göre, aynı şekilde *kutsal doktrin* de ilkelerini Tanrı'dan alan ikinci dereceden bir bilimdir. (Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Dönmez, 2004: 33)

Aquinas, *kutsal doktrin* adını verdiği teolojinin diğer bilimler karşısında *bilim* olduğunu ispatlamaya çalıştıktan sonra, onun diğer bilimlerden de üstün olduğunu iddia eder. Ona göre, bir bilim ya konusunun daha önemli olması ya da daha kesin bir bilgi sunması açısından diğer bilimlerden üstün olabilir. Bilimlerin ya teorik ya da pratik olduğunu söyleyen Aquinas, temel konusu Tanrı olduğu için, teolojinin yani kutsal doktrin'in teorik bir bilim; insanın davranışlarıyla ilgilendiği için de pratik bir bilim olduğunu savunur. Ona göre, ayrıca diğer bilimler insanın aklının ulaşabileceği meseleleri incelerken teoloji ise bunlarla birlikte aklı aşan meseleleri de incelemektedir. *Kutsal doktrin*/teoloji, yanılmayan bir otoritenin yani ilahî bilginin ürünü olduğu için daha kesindir. Oysa, diğer bilimler insan aklına dayandığı için yanılabilirler. Bu nedenle hem konusunun daha önemli olması hem de daha kesin bir bilgi sunması açısından teoloji diğer bilimlerden üstündür. (Aquinas, 1945: 9-10 (I/1: 5))

Aquinas'ın ortaya koyduğu düşüncelerin, Tanrı merkezli ama felsefeyle renklendirilmiş teolojik bir düşünme biçimi olduğu söylenebilir. Aklı önemseyen ama iman hakikatleri konusunda yeterli görmeyen bir anlayışa sahip biri olarak Aquinas, bir filozoftan ziyade teolog olarak değerlendirilmesi gereken biridir. Onun akla başvurusu felsefi gereklilikten kaynaklanmaz. Filozof bu anlamda akla içten teolog dıştan başvurur. Bu nedenle, Aquinas da felsefeyi teolojinin hizmetine sokmuştur. Russell, varılacak sonuçların önceden belirlendiği için, Aquinas'un felsefeci bir ruh taşımadığını savunur. Çünkü onun, sonucunu önceden kestirmenin mümkün olmadığı bir araştırmaya girişmediğini ve Sokratesçi Platon gibi kanıtın götürdüğü yere de gitmediğini söyler. (Russell, 2002: 200-201) Russell'a göre Aquinas,

“...felsefe yapmaya girişmeden önce zaten doğru olanı bilmektedir. Doğru olan Katolik imanında ortaya konmuştur. Thomas imanının kimi bölümleriyle ilgili olarak görünüşte usa uygun kanıtlar bulmuşsa bu yeter. Bulamamışsa vahiy sağ olsun. Önceden saptanan varlığa kanıt bulmak felsefe değil özel bir düşüncedir.” (Russell, 2002: 201)

Aquinas'ın teolojiyi bir bilim olarak görmesinin aksine, Ockhamlı William teolojiyi bilim olarak görmez. Aquinas'ta Tanrı'yı bilme konusunda rasyonel yetilere güven varken; Ockhamlı William'da

Tanrı'nın bilinmesinde akla ve felsefeye güven ve itimat yok denecek kadar azdır. Teolojik hakikatleri ve imana dair meseleleri hem teoloji hem de doğal bilim yoluyla ispatlamanın mümkün olamayacağını düşünen Ockhamlı William, aynı sonucun farklı iki bilim tarafından bilinmeyeceğini savunur. Ona göre, felsefenin teolojiye yardım etmesi söz konusu değildir. (Bayındır, 2019: 117, 131) Zira açık önermeler, dolaylı olarak veya doğrudan, bu önermelerin terimlerine ait basit bilgiler vasıtasıyla bilinebilir. Açık bir önermenin kendiliğinden açık olması gerekir. Bu da ancak ispatlama yoluyla veya sezgisel bilgi vasıtasıyla elde edilen tecrübe yoluyla olabilir. Bu kriterlerin hiçbiri teolojik hakikatler için geçerli değildir. Teolojik hakikatler, imanla ilişkili meseleler olduğu için, onların bu kriterleri taşımaları beklenemez. Teolojinin imanla ilgili olan bu yönü kendisini diğer bilimlerden ayırmaktadır. Ayrıca, teolojinin bilim olamayacağını bir başka nedeni de Tanrı'nın insanlara farklı biçimlerde görülmesi ve Tanrı tasavvurlarının çok farklı olmasıdır. Tanrı bilimin değil, imanın konusu olduğu için O, somut, değişmez, sabit tecrübenin konusu olmadığından bilimin objesi olamaz. Dolayısıyla, inancın temel unsurları ancak iman ile gerçekleşebilir. Rasyonel bir teolojik yaklaşımı benimsemesine rağmen, Ockhamlı William, akıl yerine imanı önceler ve Teslisin ancak iman yoluyla bilinebileceğini savunur. (Bayındır, 2019: 124-125) Ona göre, eğer teoloji bilim gibi görülürse, Teslisin konusu da mantığın ilkelerine uyması gerekir. Hâlbuki bu durum, aşağıda gösterileceği üzere, aklın ve mantığın ilkeleriyle çelişmektedir:

1. Tanrı Baba'dır
2. İsa Tanrı'dır.
Bu nedenle Teslise göre geçişli olarak;
3. İsa Baba'dır.

Fakat Teslis inancına göre İsa Baba değildir.

Böylece Teslise göre, İsa hem Baba hem de Baba değildir.

Açıkça görüleceği üzere, bu sonuç bir Hıristiyan papazı olan Ockhamlı William için kabul edilir bir durum değildir. Bu nedenle o, teolojinin mantıksal olmadığını ve felsefeyle karıştırılmaması gerektiğini düşünecektir. (Kaye, 2020.)

Teolojinin aksine bilimin doğal nedenlere dayandığını söyleyen Ockhamlı William'a göre, bilimin bilişsel ve rasyonel şartları teolojide bulunmaz. Bilimin geçerlilik kriterleri, sonuçlarının kesin olmaması, apaçık tecrübeye doğrudan konu olması, önermeleri kıyas yoluyla ve rasyonel tutarlılık aracılığıyla ortaya koyması ve deneyin ürünü olan genel sonuçlar içermesidir. Teoloji, bu şartları taşımaz. Çünkü, bu dünyada teolojinin temel konusu olan Tanrı'ya ait bir örnek ve kavram yoktur. Cennete gidip orada Tanrı'yı müşahade eden ve dönüp bize

anlatan birileri olmadıkça, Tanrı'ya dair önermeler, bilimin konusu değil, imanın konusu olacaktır. Dolayısıyla, imana dair hakikatler, ancak Kutsal Kitaplarla elde edilebilir. (Bayındır, 2019: 120-122, 129)

Sonuç

Teolojinin serüveni göz önünde bulundurulduğunda, hiç şüphesiz onun en yakın dirsek temasında olduğu alanın felsefe olduğu kolaylıkla görülebilir. Ancak, teolojinin İlk Çağ'daki kullanımı ile -ki buna felsefi teoloji denebilir- Orta Çağ'daki kullanımı arasında önemli bir farkın olduğu da rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Teolojinin bu evriminin, felsefi teolojinin dinî teolojiye evrilmesi şeklinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Dinî teoloji ya da teolojik felsefe, 'Tanrı hakkında konuşurken', imandan, Kutsal kitaplardan hareket etmekte ve yaptığı 'konuşmaları'nın bu çerçeveye uygun olup olmadığına dikkat etmek durumundadır. Teolojiden hareket edilerek yapılan bir felsefe, bir yönüyle felsefeyi teolojinin hizmetine sokacak ve onu araçsallaştıracaktır. Oysa, felsefi teolojinin hareket noktasını akıl oluşturmakta ve 'konuşmaları'nı aklın sınırları belirlemektedir. Bu teoloji, modern dönemle birlikte rasyonel teoloji olarak tekrar tartışılmaya başlanacaktır.

Felsefenin tanımı ve mahiyeti düşünüldüğünde, eleştiri, onun vazgeçilmez bir parçası hatta felsefeyi var eden bir ilke olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle eleştiri, felsefeyle nerdeyse eşanlamlı olarak görülür. Felsefenin mütemmim bir cüzü, elbette sadece eleştiri değildir. Buna ek olarak, sorgulama, araştırma ve çözümleme de felsefeyi tamamlayan diğer unsurlardır. Dolayısıyla felsefe, sorgulama-eleştiri-açıklama-anlamayı amaçlarken; din daha ziyade, anlam vermenin peşindedir. Teoloji de dinin bu anlamlandırma çabasının temellerini oluşturma ve bunları daha farklı şekillerde açıklama görevini yüklenir. Eleştirinin felsefeyle özdeşleşmesi, teolojinin ise bu gelenekten yoksun olması, aralarındaki temel farka da işaret etmektedir. Burada, teolojiyi eleştiriden mahrum bırakmamız, teolojinin eleştiriden mutlak olarak uzak olduğu anlamına gelmemelidir. Teolojinin eleştiriden yoksun ve mahrum olmasıyla, *içe dönük eleştiri* diye kavramsallaştırabileceğimiz bir eleştiriden yoksun olma durumunu kastetmekteyiz. Teoloji *içe dönük eleştiriden* ziyade, *dışa dönük* diyebileceğimiz bir eleştiri geliştirir. *İçe dönük eleştiri*, bir kişinin/düşünürün, kendine, inandığı temel ilkelere, yöntemsel anlamda hareket noktasını aldığı temel referanslarına vb. eleştiri yapma gücü, imkânı ve özgürlüğüne sahip olmasıdır. *İçe dönük eleştiri* yapma gücünden yoksun olan, kendini, hareket noktasını ve temele aldığı inanç sisteminin yanlış olup olmadığını eleştiremez ve sorgulayamaz

da. Çünkü teolog, imanın objesi olan Varlığa, 'Korku ve Titreme' ile bakar. Teolog açısından huzurunda bulunduğu Kutsal, 'Korkutucu' ve 'Cezbedici' bir niteliğe sahiptir. Oysa felsefe, bu yönüyle hem içe dönük hem dışa dönük eleştiri yapma gücünü ve imkânına sahip olduğu gibi, özgürlüğüne de sahiptir. Bir anlamda tüm bunlar, felsefeye mündemictir. Felsefe, temel hareket noktası olan aklın yetersizliğini veya sınırlılığını söyleyerek içe dönük bir eleştiri yapabilmektedir. Eleştirel akılcılık, Kant'ın akla yönelik eleştirileri vb. buna örnek olarak verilebilir. Dışa dönük eleştiri dediğimiz eleştiri türü ise bir düşünürün, bir ekolün veya bir inanç sisteminin kendi düşünceleri, sistemi ve ideolojisi dışındaki tüm düşünceleri, ideolojileri, sistemleri eleştirme gücüne sahip olmasıdır. Teoloji alanında dışa dönük eleştiri, bir teolojik sistemin daha çok kendine karşı olan sistemlere veya düşüncelere yönelik geliştirdiği eleştiriler şeklinde karşılık bulmaktadır. Örneğin Orta Çağ'da İbn Rüşd ve İbn Rüşçülüğe karşı ortaya konulan reddiyeleri/eleştirileri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Ya da bir teoloğun kendi teolojik sisteminin ilkelerine uymayan 'öteki' teolojik sistemlerin ilkelerini/yöntemlerini eleştirmesi de dışa dönük bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Teolog bireysel anlamda içe dönük bir eleştiri yapabilir ancak, bu eleştirisi teolog olmasının ve sisteminin bir gereği olmadan ziyade bireyseldir. Bu tür bir eleştiri yaptığında ise felsefeye yaklaşmış olacaktır.

İçe dönük ve dışa dönük eleştiri açısından bakıldığında, teoloji ile felsefenin arasındaki ayrımın temel mihenk taşının da burada olduğu rahatlıkla söylenebilir. Felsefenin temel yöntemi olan 'rasyonel, eleştirel, nesnel, kapsamlı ve tutarlı bir şekilde konuşmak ve tartışmak' şeklindeki niteliğine bakıldığında, sayılan tüm bu felsefi bakış açısının özelliklerinin ortak noktasını yine bu nokta belirlemiş olacaktır. Teoloji dinin metafizikle ilgili konularını vahyin aydınlığında akıl yoluyla temellendirmeye çalışırken, felsefe ise aynı konuları akıl yoluyla açıklamaya ve gerekçelendirmeye çalışmaktadır. Teolog dine bağlı olmak açısından felsefeciye göre daha az özerk, daha fazla öznelken, felsefeci ise dine bağlı kalmak açısından daha fazla özerk ve öznellikten daha fazla uzaktır.

İlk Çağ'da bir anlamda akıldan hareket edilerek, 'Tanrı hakkında bir konuşma' şeklinde ortaya konulan teolojinin Augustinus ve Aquinas gibi Orta Çağ'ın en önemli iki ismi sayesinde evrilerek, Hıristiyanlığın temel inanç doktrinine dönüşmesi ve bu süreçte felsefeyi araçsallaştırması, farklı eleştirilere konu olmuştur. Örneğin, felsefenin teolojinin hizmetine girmesi, Modern denemdeki filozoflar tarafından Orta Çağ'ın en fazla eleştirilen yönlerinden biri olmuştur. Elbette ki bunun haklılık payı bulunmaktadır. Ancak, kanaatimizce Orta Çağ'daki

teolojinin hizmetinden kurtarılan felsefe, bu sefer de kendi çocuklarının hizmetine girme tehlikesi yaşamaktadır. Tüm bilimlerin kraliçesi (anası) olan felsefenin kendi çocukları olan doğa bilimlerinin ve dil bilimlerinin hizmetine sokulma gayretleri, onu Orta Çağ'daki gibi kendi doğasından uzaklaştırmaktadır. Örneğin, felsefenin mantıkçı pozitivistlerde veya materyalist felsefelerde olduğu gibi bilimin yönteminin felsefenin yöntemi olması gerektiği, bu nedenle de etik, metafizik vb. felsefelerin elenmesi gerektiği; analitik felsefede olduğu gibi, felsefenin yegâne görevinin önermeleri dil ve mantık açısından incelemek olduğu şeklindeki yaklaşımlar, felsefenin ya doğa ya da dil bilimlerine indirgenmesi riski taşımakta ve felsefenin sınırlarını dar bir alana sıkıştırmaktadır.

Kaynakça

- Adam, J. (2019). *Antik Yunan'ın Din Öğretmenleri*. Orhan, Ö. (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Aquinas, S. T. (1945). *The Summa Theologica I*. Pegis, A. C. (Ed.). New York: Random House.
- Aquinas, S. T. (1975). *Summa Contra Gentiles*. Pegis, A. C. (Çev.). Notre Dame-London: University of Notra Dame Press.
- Aquinas, T. (1975). *Summa Contra Gentiles*. Anderson, J. F. (Çev.). Notre Dame-London: University of Notre Dame Press.
- Aristoteles. (2017). *Metafizik*. Arslan, A. (Çev.). İstanbul: Divan Kitap Yayınları.
- Augustinus. (2009). *İtiraflar*. Dürüşken, Ç. (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Augustinus, A. (1871). *The City of God I*. Marcus, D. vd. (Çev.). Edinburgh: T & T Clark.
- Bayındır, A. (2019). *Ockhamlı William'in Din Felsefesi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Bolay, S. H. (1984). *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Caird, E. (1904). *The Evolution of Theology in the Greek Philosopher*. Glasgow: James Maclehose and Sons.
- Dhanani, A. (1994). *The Physical Theory of Kalâm: Atoms, Space, and Void in Basrian Mu'tazili Cosmology*. Leiden-New York: E. J. Brill Press.
- Dönmez, S. (2004). *Aziz Thomas'ta Felsefe-Teoloji İlişkisi: Bilgi ve İnanç*. Ankara: Karahan Yayınları.
- Hume, D. (1979). *Din Üstüne*. Tunçay, M. (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Jaeger, W. (1948). *Aristotle, The Fundamentals of the History of His Development*. Robinson, R. (Çev.). London: Oxford University Press.
- Jaeger, W. (2011). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. Ayas, G. (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kaye, S. (t.y.). William of Ockham. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://www.iep.utm.edu/ockham/#SH6aii> . Erişim tarihi: 28.03.2020
- Koç, Y. (2008). *Theologia'nın Esasları, Felsefe'nin ve Teoloji'nin Nazariyatı Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları.
- Öçal, Ş. (2017). *İslâm Düşüncesinde Felsefe-Kelâm İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Özcan, Z. (1999). *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özcan, Z. (2000). *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özcan, Z. (2017). Din Felsefesinin Felsefesi. Alpyağıl, R. (Ed.), *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I* içinde (ss. 51-89). İstanbul: İz Yayınları.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü: Tarihsel Bir Okuma*. Hünler, H. (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Platon. (2007). *Yasalar*. Şentuna C. ve Babür, S. (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Platon. (2015). *Timaios*. Akderin, F. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2017). *Devlet*. Eyüboğlu S. ve Cimcoz, M. A. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Russell, B. (2002). *Batı Felsefesi Tarihi II*. Sencer, M. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Solmsen, F. (1942). *Plato's Theology*. Ithaca-New York: Cornell University Press,.
- Tarakçı, M. (2006). *St. Thomas Aquinas*. İstanbul: İz Yayınları.
- Taylan, N. (1997). *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları.
- Tillich, P. (1948). *The Protestant Era*. Adams, J. L. (Çev.). Chicago: The University of Chicago Press.
- Tricot, J. (2017). Giriş. Arslan A. (Çev.), *Metafizik*. İstanbul: Divan Kitap Yayınları.
- Vlastos, G. (1952). Theology and Philosophy in Early Greek Thought. *The Philosophical Quarterly*, 2(7), 97-123.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 435-452
ISSN: 1302-6879

مصطلح الحل بين النقاد والبلاغيين ابن الأثير أنموذجاً

Eleştirmen ve Belâgatçılara Göre Hall Kavramı: “İbnu'l-Esîr Örneği” The Concept of Hall According to the Critics and the Rhetoricians: "Ibn al-Athir Example"

• Mehmet Şirin ALADAĞ*

* Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı, Van/Türkiye.
Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of
Divinity, Department of Arabic Language
and Rhetoric, Van /Turkey.
msirinaladag@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-15492223

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

03/05/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

18/06/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2021

Atf: Aladağ, M. Ş. (2021). Eleştirmen ve Belâgatçılara Göre Hall Kavramı: “İbnu'l-Esîr Örneği”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 435-452

Citation: Aladağ, M. Ş. (2021). The Concept of Hall According to the Critics and the Rhetoricians: "Ibn al-Athir Example". *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 435-452

Öz

Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan hall, gerek edebî eleştiri gerekse Arap belâgatı alanında sıklıkla kullanılan bir terimdir. Eleştiri ve belâgat terminolojisindeki hall, kısaca manzûm sözü düzyazıya dönüştürme sanatı demektir. Bu terim genellikle, düzyazıyı şiirleştirme tekniği olan akd terimi ile birlikte kullanılır. Eleştirmenler, hall sanatını daha çok şiirsel intihalin bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu nedenle, eleştirmenler ve eski belâgatçılara göre bu sanatın malzemesi sadece şiirsel metinlerle sınırlıdır. Daha sonra gelen Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr, hall terimini şiir parçalarının yanı sıra Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerif metinlerini içerecek şekilde genişletmiştir. İbnu'l-Esîr'deki bu kavram genişletmesi, onun manzum terimi hakkındaki görüşünden kaynaklanmaktadır. Araştırmanın amacı, hall terimini kavramsal dar çerçevesinden çıkartıp daha geniş bir anlama aktaran İbnu'l-Esîr'e ulaşana kadar söz konusu terimin geçirdiği değişimin seyrine bakmaktır. İbnu'l-Esîr bu kadarıyla da yetinmemiş, bu terime yüklediği yeni manayı uygulamak için müstakil bir eser kaleme almış ve bunun pratiğini gerek hükümdarlar adına kaleme aldığı mektuplarında gerekse onlara yazdığı mektuplarında ortaya koymuştur. Böylece İbnu'l-Esîr, hall terimini, kurallarla çevrili ve tanımlarla sınırlı teorik çerçevesinden çıkarıp başta kâtip ve hatipler olmak üzere bütün ediplerin kültürünün dini ve edebi unsurlarının tezahür ettiği, edebi yaratıcılığın ortaya çıktığı geniş bir uygulama alanına dönüştürmeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Hall, İbnu'l-Esîr, manzûm, eleştirmenler, Belâgatçılar.

المخلص

الحل مصطلح معروف ذو أهمية كبيرة في النقد الأدبي، و البلاغة العربية، ويستعمل غالبا مقرونا بمصطلح العقد، ولكن عندما ننظر إلى المصادر المتناولة للموضوع نرى أنه لم يكن هناك اتفاق حول إطار هذا المصطلح، فالحل في اصطلاح النقاد والبلاغيين يعني بصورة مختصرة عملية تحويل الكلام المنظوم إلى منثور، وعدّ النقاد عملية الحل جزءاً من السرقات الشعرية، وتم التركيز عليها من هذه الناحية؛ لذا كانت مادة هذه العملية عند النقاد والبلاغيين القدامى قاصرة على النصوص الشعرية فقط ثم وسع ابن الأثير الإطار ليجعل الحل شاملا للنصوص غير الشعرية من القرآن الكريم والحديث الشريف وهذا التوسيع عند ابن الأثير ينشأ من رؤيته حول مصطلح المنظوم، ما تضمنه البحث هو النظر إلى المراحل الزمنية و التحولات المتعددة التي مر بها مصطلح الحل إلى أن وصل بابن الأثير الذي نقل مفهوم المصطلح من إطاره الضيق إلى معنى أوسع، ولم يكتف ابن الأثير بنقله هذا بل ألف كتابا مستقلا في تطبيق المعنى الجديد للمصطلح سواء كان في مكاتباته نيابة عن الملوك أو إليهم. وبهذا استطاع ابن الأثير أن يخرج المصطلح من إطاره النظري المحدود الذي تحاصره القواعد وتكتنفه التنظيمات ليتحول إلى طاقة حرة ومجال تطبيقي واسع يكون مكونا صناعيا للإبداع الأدبي تتجلى فيه عناصر ثقافة الكتاب والنثرين الدينية والأدبية.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية -الحل- ابن الأثير – المنظوم - المصطلح – البلاغيون.

Abstract

Hall, converting poem into prose, which occupies a significant place in Arab literature, is a term which is frequently used for not only literary criticism but also in the field of Arab rhetoric. Hall, in the terminology of criticism and rhetoric, is briefly the art of converting a poetry into prose. This term is generally used together with akd (converting prose into poem), Critics have mostly seen the art of converting poem into prose as one of the parts of poetry plagiarism. For this reason, the material of this art is merely limited to poetry texts according to critics and old rhetoricians. Ziyâuddin Ibn al-Athir, coming later, enlarged converting poems into prose both for the poem pieces and Holy Qur'an and Hadith texts. This conceptual expansion in Ibn al-Athir stem from his opinion about poetry term. The aim of this study is to remove the term hall from conceptual framework and look at the development process the term in question experienced until it arrived at Ibn al-Athir who transferred this term into a more comprehensive meaning. Ibn al-Athir was not satisfied with this and wrote a new work to implement this meaning to the work and he set its practice in both letters he wrote to the kings and the letters he wrote down. Thus, Ibn al-Athir succeeded in removing the term hall from a limited theoretical frames and converted it into wide application fields where religious and literary aspects of the culture of all literary men especially clerks and rhetoricians become obvious and literary creativity emerged.

Keywords: Arab Language, Hall, Ibn al-Athir, Poetry, Critics, Rhetoricians.

التمهيد

من المعلوم أن المصطلحات هي مفاتيح العلوم؛ وضوابط لأصحابها فهم لأثرها يفتنون؛ لأنه من خلالها تنتظم العلوم، وتنضبط تحت هذه المصطلحات، وبها تستقر المفاهيم، ومن هنا ندرك أهمية المصطلحات، وندرك في الوقت نفسه سبب اهتمام العلماء بوضع مصطلحات جامعة مانعة ضابطة لكل فن من الفنون، وإذا أمعن النظر في جذور المصطلحات ونشأتها، يرى أن المصطلحات العلمية في أصل وضعها كانت بقصد منع العلوم من التشتت، والضياع، ومن هنا وجدنا في كل علم من العلوم مصطلحات ضابطة، ومانعة، وحافظة، وهذا كله ما أدى إلى تلك الكثرة الهائلة في المصطلحات العلمية.

وإذا تصفحنا كتب البلاغة تلفت أنظارنا مشكلة قديمة وظاهرة بارزة؛ هي اختلاف تعريف المصطلحات من مؤلف لآخر، وهذه المشكلة أدت إلى بروز ظاهرة التعدد و التداخل في المصطلحات البلاغية وهذا يعني عدم وجود وحدة في الكثير من المصطلحات البلاغية في ما دل عليه من المعنى ويعني -أيضاً- أن بعضها لم يكتمل بعد إذ هو في طور التكوين ومن بين هذه المصطلحات مصطلح "الحل" إذ نجد الآراء والمفاهيم تختلف حول هذا المصطلح البلاغي النقدي، فهناك من يراه عبارة عن نثر نظم وهناك من يراه يشمل حل الكلام الغير المنظوم من الآيات والأحاديث أيضاً ونرى هذا الاختلاف واضحا عند ابن الأثير وغيره من البلاغيين من خلال وجهات النظر ومحاولات تطبيقها عبر الشواهد والأمثلة فابن الأثير يستخدم مفهوم الحل في معنى أوسع وينتج هذا الاختلاف والتعدد في فهم المصطلح عن تعريفهم لمفهوم النظم أو المنظوم ومن هذا يبدو أن ابن الأثير أراد بكلمة المنظوم في كتابه الموسوم بـ "الوشى المرقوم في حل المنظوم" الذي ألفه تعليماً لمهنة الكتابة وصناعتها لمرشحيها من ناشئة الكتاب والمترسلين و تعليمهم كيفية تحويل النصوص الشعرية والآيات القرآنية والأخبار النبوية وحلها، وإرشادهم إلى طريقة استعمالها في شتى فنونهم ومكاتباتهم معنى مغايراً لمعناه المعروف عند غيره من البلاغيين فهذا هو دأب ابن الأثير فهو يخالف علماء البلاغة ويختلف عنهم كثيراً في إطلاق بعض المصطلحات، ويختار لها أسماء غير ما هو متعارف عليه لديهم، وأحياناً يوسع إطار ما اتفق معهم في إطلاق المصطلح؛ لذا نراه يتفق مع البلاغيين في إطلاق أسماء المصطلحات، ويختلف عنهم في المسمى في كثير من المصطلحات البلاغية كالتوشيح وأحياناً يختلف في المسمى ويتفق معهم في الاسم، وبعبارة أخرى في إطلاق أسماء المصطلحات كما في مصطلح التشريع (تمورناش و عبدالفتاح جادو، 2016: 178-179). ويتناول البحث من بين المصطلحات التي خالفهم بتوسيع الإطار مصطلح الحل فقط لأنه لا يمكن تناول الكثير من المصطلحات في هذا المقام الضيق.

كان ابن الأثير صاحب الرأي والمشورة للملك الأفضل الأيوبي، فغلب رأي ابن الأثير عنده كل الآراء وإليه وحده ردت كل الأمور والاستشارات، من أجل بزوغ شمسهِ في فن الكتابة والرسائل الإخوانية، ولقدرته الفائقة على حل المنظوم ونظم المنثور، إذ إنه القائد الذي يقتدى به في هذا الباب المهم، الذي كان له فيه قصب السبق، ومن جاء بعده فهم في فلكه يدورون، وعلى نهجه يسرون، فأبدع في فن حل النظم إبداعاً أعجز من رامه بعده، فقد وسع ما ضيقه غيره، فلم يقتصر الحل عنده على الشعر فقط، بل جعله حلاً للمنظوم والمنثور قرأنا كان أو حديثاً، أو أمثالا مشهورة أو غيرها، وهي مسألة تحتاج إلى بحث ودراسة متأنية للوصول إلى نتائج مثمرة في هذا الباب خاصة وأن ابن الأثير قد عقد باباً في المثل السائر لهذه القضية، بل لم يكتف بذلك حيث وجد أن الحل لا يكفيهِ إشارة عابرة فألف كتاباً مستقلاً وأفرده في مصطلح الحل وتحليله عبر النماذج المختلفة سماه الوشى المرقوم في حل المنظوم؛ ليوضح ما أبهم على الناس فيه؛ لذا سيكون منهج الباحث في هذا المقال هو تحرير مصطلح الحل ومفهومه، ثم الحديث عن حل أشعار العرب إلى نثر، ثم الدلف إلى حل القرآن الكريم، وبيان

آراء العلماء في جوازه أو رده، ثم حل الحديث النبوي الشريف، ثم تبيان نظرة كل من ابن الأثير والبلاغيين من قبله ومن بعده لقضية الحل. لا نتطرق في هذا البحث الموجز إلى المفاضلة بين النثر والنظم والتفاضل بين الشعراء والنائرين فهذا موضوع له مجال آخر بالإضافة إلى كونه قُتِلَ بحثاً من قبل الباحثين، ونتناول هنا فقط المعاني التي حملها النقاد والبلاغيون مصطلح الحل من خلال تعريفاتهم لها أو النماذج والأمثلة التي ذكروها في توضيح هذا المصطلح.

الحل لغة واصطلاحاً

وقبل الشروع في بيان آراء النقاد والبلاغيين حول مصطلح الحل يجدر بنا أن نؤصل لمعنى الحل في اللغة، وفي الاصطلاح، فكما يقال: الحكم على الشيء فرع عن تصوره، وهذا ما يدعوننا للنظر في المعنى اللغوي، والاصطلاحي لمفهوم الحل، فعند النظر في المعاجم اللغوية نجد أن مادة (ح ل ل) تدور حول النقص والإطلاق والإباحة، ومنه الحلال ضد الحرام أي أن الإنسان له مطلق الحرية في فعله أو تركه، وحل الدابة أي إطلاقها من عقلها، هذا إذا كان المضارع بكسر الفاء (حل يَحُلُّ) وهذا ضده العقد ومصدره الحل، أما إذا كان بضم الفاء (حل يحلُّ) فهو بمعنى النزول ومصدره الحلول، قال ابن منظور (1414:11/163): "حَلَّ بِالْمَكَانِ يَحُلُّ حُلُولًا وَمَحَلًّا وَحَلًّا وَحَلًّا بِفِكَ التَّضْعِيفِ نَادِرٌ وَذَلِكَ نَزُولُ الْقَوْمِ بِمَحَلَّةٍ وَهُوَ تَقْيِضُ الْارْتِحَالِ"

وأشار الراغب إلى المعنيين، واستشهد عليهما بآيات من القرآن الكريم بقوله: "أصل الحل: حَلُّ الْعَقْدَةِ، ومنه قوله عز وجل (سورة طه: 27/20) : ﴿ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِي ﴾، وحللت: نزلت، أصله من حَلَّ الْأَحْمَالِ عِنْدَ النَّزُولِ، ثم جُرِّدَ اسْتِعْمَالُهُ لِلنَّزُولِ، فقيل: حَلَّ حُلُولًا، وأحلَّهُ غيره" (الأصفهاني، 2011: 251).

ويأتي بمعنى الإذابة وكل جامد أذيب فقد حلَّ وحل العقدة يحلها حلا : نقضها وفكها وفتحها) الفيروزآبادي، 2008: 396)، هذا هو الأصل في معنى الحل. وإذا انتقلنا لبيان المعنى الاصطلاحي للحل، فنجد أن الخطيب القزويني (ت 739هـ) (1998: 387/1) قد اقتصر على تعريفه بقوله: نثر النظم فقال: "وأما الحل فهو أن ينثر نظم" واشترط لقبوله شرطين أحدهما أن يكون سبكه مختاراً بحيث لا يكون متقاصراً عن سبك أصله والثاني أن يكون حسن الموقع في النفوس مستقراً في محله غير قلق، ونلاحظ أن القزويني لم يهتم بتحديد المصطلح بل انصرف ذهنه إلى بيان شروطه وأركانه، وكان ابن الأثير أكثر إيضاحاً منه عندما عرف الحل بقوله: "أن يأخذ الناثر بيتاً من الشعر، فينثره بلفظه أو بمعناه" (ابن الأثير، 2010: 340/2-341).

بداية ظهور مصطلح الحل

فمن الفنون البلاغية المرتبطة ارتباطاً وثيقاً بقضية السرقات الأدبية والتي كانت جزءاً لا يتجزأ منها قضية حل النظم، إذ إن كثيراً من البلاغيين والنقاد العرب القدامى قد اعتبروها إحدى الحيل الأدبية التي يلجأ إليها الأديب ويجعلها آلية لإخفاء سرقة، بيد أن آخرين أثنوا ثناء بالغا وأطروا على الشعراء والأدباء الذين يتفنون في صياغة القديم وإعادته من جديد وإخراجه في صور جديدة حتى يظهر في أسلوب يختلف تماماً عن أسلوبه الذي كان عليه، وأدخلوا ظاهرة حل المنظوم ونظم المنثور ضمن مناهج أخرى يتصرف من خلالها الأديب في معناه المأخوذ فبذلك يكون أولى بالمعنى الجديد، ويحتل صدر قائمة هذه الحيل: مصطلح حل المنظوم ونظم النثر، أو ما يسمى مختصراً بالحل والعقد، تأتي هذه الحيلة الأدبية في مرتبة ذات أهمية كبيرة، إذ بها تظهر قدرة الأديب والشاعر على التلاعب بالألفاظ، والعبارات، وبها تخرج المعاني من قالب فني إلى قالب فني آخر، وتتحوّل من صورة إلى صورة أخرى؛ ولهذا حظيت

بالكثير من الاهتمام، وفتنت أنظار النقاد القدامى سواء عن طريق تناولها في سياق الحديث عن السرقات، أو إفرادها بشكل مستقل في مؤلفات ورسائل تخص الظاهرة، وعند تتبع واستقصاء ظهور مصطلح الحل سنجد أن بذوره ظهرت براعمها في منتصف القرن الرابع الهجري، فقد ألمح الأصفهاني (ت 967/356) في كتاب *الأغاني* إلى حل المنظوم على شكل إشارات متفرقة، وتصورات عامة دون الوقوف على تعريف شامل لمصطلح الحل، وهذا طبيعي في ظهور ونشوء المصطلحات عامة والبلاغية خاصة. إذ المصطلحات حينما تكون في طور نشأتها لا تتسم بالضبط، والتحديد، وإنما يكتنفها القصور، والغموض، وهذا سمة المصطلحات عامة في إبان نشأتها حتى يتم تحديد معناها، وضبط مفهومها عبر مراحل زمنية متعددة.

آراء البلاغيين والنقاد حول الحل

وإذا نظرنا بإمعان إلى آراء البلاغيين والنقاد حول مصطلح الحل نجد أن هناك اتجاهات مختلفة بين هؤلاء، ويمكن أن نقيم هذه الآراء تحت عنوانين فرعيين حيث أن هناك من يعتبره سرقة للمعاني ومن يعتبره نوعاً أدبيّاً يتميز به الكتاب بعضهم من بعض مهارة وإبداعاً.

من يراه سرقة للمعاني

الأصفهاني: مصطلحاً الحل والعقد عند العلامة الأصفهاني يدلان على سرقة المعاني؛ ولهذا السبب وجدناه يعتبر أن هذا الفن من البلاغة ما هو إلا سرقة للمعاني، ويعيب على أبي تَمَام (ت 845/231) الولوج به، ويعتبره من المعاييب الفاحشة، ويحسبه في جملة المثالب التي وقع فيها أبو تمام فيقول *في الأغاني* (الأصفهاني، 2008: 275/16-276): "أخبرني جَحْظَة قال: حدّثني ميمون بن هارون قال: مرّ أبو تَمَام بمخنّث يقول لآخر جئتكم أمس فاحتجبت عني فقال له: السماء إذا احتجبت بالغيوم رَجِي خَيْرُهَا. فتبينت في وجه أبي تَمَام أنّه قد أخذ المعنى؛ ليضمنه في شعره، فما لبثنا إلا أياماً حتى أُثبتت قوله:

ليس الحجاب بمقصٍ عنك لي أملا
إن السماء تُرَجِي حين تَحْتَجِبُ"

وهكذا يستشهد الأصفهاني في معرض الحديث عن النقاط أبي تَمَام وأخذ للمعاني بهذا الشاهد؛ ليرهن على أن من يستخدم هذا اللون يعتبر سارقاً للمعاني، ولم يعر الأصفهاني أيّ اهتمام بما يمثله هذا اللون من قيمة بلاغية، ولا غرو في ذلك فهو ممن ينتصرون للمعاني على الألفاظ، ويؤثرونها عليها، فهي الأصل عندهم وأما الألفاظ فمطروحة في الطريق يعرفها الفهم والبلبل ولا تنفرد بها الخاصة دون العامة. وإتياننا بهذا الشاهد هنا رغم كونه مثالا للعقد لا للحل الذي هو أصل موضوع البحث، للإشارة إلى أن عملية تحويل نثر إلى نظم، وعكسه كانت موجودة آنذاك.

الحاتمي: ولم يختلف الحاتمي (ت 998/388) كثيراً عن الأصفهاني في اعتبار أن هذا اللون سرقة للمعاني، وتعد صارخ على صاحب المعنى الأول، فكتب باباً كاملاً في كتابه *حليّة المحاضرة* سماه باب في نظم المنثور، وجعل هذه الظاهرة سمة للمطبووعين فقال فيه: "قال أبو علي: ومن الشعراء المطبووعين طائفة تخفي السرقة، وتليسه اعتماداً على منثور الكلام دون منظومه، واستراقاً للألفاظ الموجزة، والفقر الشريفة، والمواظ الواقعة، والخطب البارعة" (الحاتمي، 1979: 92/2). وأشار إلى أسماء بعض الشعراء الولعين بتطبيق هذا النوع من البلاغة في أشعارهم ويأتي في مقدمة هؤلاء الشعراء أبو العتاهية ومحمود الوراق إذ كانا شديدي اللهج بذلك وأيضا يوجد لأصالح بن عبد القدوس درر من ذلك إلا أنه لم يدرك شأوهما في ذلك، ولكن تقدمهم الأخطل، حيث عمد إلى قول بعض اليونانيين "العشق شغل قلب فارغ" فصاعه من جديد ونظم فأنشد:

وكم قتلّت أرّوى بلاديّة لها ... وأرّوى لفرّاغ الرجال قنّول

ويروى عن النبي أنه قال: "اليد العليا خير من اليد السفلى" فعقد أبو العتاهية بعض هذا اللفظ، وأخل ببعضه الآخر، فقال:

إفْرُحْ بما تأتيه من طَيِّبٍ إِنَّ يَدَ الْمُعْطِي هِيَ الْعُلْيَا" (الحاتمي، 1979: 92/2).

ونلاحظ من هذا النص أن الحاتمي وإن سار على درب الأصفهاني على اعتبار أن هذا اللون من السرقات للمعاني، إلا أن نظرتة كانت أوسع وأشمل، إذ إنه لم يقف فقط عند نثر المنظوم وحله، بل وسع الإطار واعتبر منه نظم المنثور وعقده، واستشهد بأن أبا العتاهية (ت 825/210) يعد من أكثر المبرزين سرقة للمعاني من هذا النوع، ويأتي في طليعة من نظموا ذلك في شعر.

أبو هلال العسكري: وكذلك اعتبر أبو هلال العسكري (ت 1005/395) هذا اللون البلاغي من السرقات غير أنه كان أخف وطئاً وأقوم قبلاً من الأصفهاني والحاتمي، وعدل في كتابه/الصناعتين عن المعنى السابق الذي رسخ في ذهني الأصفهاني والحاتمي؛ إذ إنه اعتبر أن الماهرين والمتمرسين من الشعراء هم الذين يلجؤون إلى هذا اللون؛ ليجفوا سرقاتهم فيقول: "والحاذق يخفي ديبه إلى المعنى يأخذه في ستره فيحكم له بالسبق إليه أكثر من يمر به، وأحد أسباب إخفاء السرقة أن يأخذ معنى من نظم فيورده في نثر، أو من نثر فيورده في نظم" (العسكري، 1952: 198). فيفهم من كلامه هذا بصراحة أن عملية الحل والعقد ذات علاقة وثيقة بالسرقة وواحدة من بواعثها، وبعد ذكر العسكري أسباب السرقة الأخرى من مثل نقل المعنى المستعمل في صفة خمر إلى مديح، أو من مديح إلى وصف وغيره؛ يحول أنظارنا إلى نقطة مهمة وهي أنه لا يكمل ولا يتصدى لهذا النوع من الريب إلى المعنى وصياغته بعد أخذه في أسلوب إبداعي إلا المبرز، والكامل المقدم من الشعراء؛ فيعد العسكري الشاعر العباسي المشهور أبو نواس ممن أخفى ديبه إلى المعنى وستره غاية الستر مستشهداً بقوله:

أَعْطَيْتَكَ رِيحَانَهَا الْعُقَارُ وَحَانَ مِنْ لَيْلِكَ انْسِفَارُ (أبو نواس، 2010: 98)

إن كان قد أخذ الشاعر معنى هذا البيت من قول الأعشى، على ما حكوا، وأخفاه غاية الإخفاء؛ وقول الأعشى:

وَسَبِيئَةٌ مِمَّا تُعْتَقُ بَابِلُ كَدَمِ الدَّبِيحِ سَلْبَتْهَا جَرِيَالَهَا (الأعشى، 1950: 27).

سئل الأعشى عن «سلبتها جريالها». فقال: شربتها حمراء، وبلتها بيبضاء.

فيقى حسن لونها في بدني" (العسكري، 1952: 198).

وأيا ما كان، فالمصطلح عنده يدل على السرقة إلا أنه قصر ذلك على فئة بعينها، وهم الفحول من الشعراء الحاذقين الذين يستطيعون إخفاء المعنى، وإلباسه ثوبا جديدا تخفي معالمه إلا على الحذاق، وأرباب البيان وقليل ما هم؛ ولدقة المعنى، وخفائه نجد أن العسكري وإن كان يعتبر هذا من السرقة ويجعله طريقة من طرائق إخفائها، إلا أنه يلمس العذر لمن يلجأ إليه، فهو يراه من باب تداول المعاني وتوارد الخواطر التي تقع كثيرا للشعراء والأدباء وحتى للفحول منهم ويشير إلى أن الصياغة اللفظية هي التي يمكن أن تجعل محور التفاضل ومناطه ومعيار الإبداعية وهذا ما نراه واضحا من عباراته التالية :

ليس لأحدٍ من أصناف القائلين غنى عن تناول المعاني ممن تقدمهم والصدب على قوالب من سبقهم؛ ولكن عليهم- إذا أخذوا- أن يكسوها ألفاظا من عندهم، ويبرزوها في معارض من تأليفهم، ويوردوها في غير حليتها الأولى، ويزيدوها في حسن تأليفها وجودة تركيبها وكمال حليتها ومعرضها؛ فإذا فعلوا ذلك فهم أحقُّ بها ممن سبق إليها؛ ولولا أن القائل يُؤدِّي ما سمع لما كان في طاقته أن يقول؛ وإنما ينطق الطفل بعد استماعه من البالغين (العسكري، 1952: 196).

ويستشهد في هذا الصدد بقول أمير المؤمنين علي بن أبي طالب - رضى الله عنه-: لولا أن الكلام يعاد لنفد، على أن المعاني مشتركة بين العقلاء، فربما وقع المعنى الجيد للسوقى والنبطى والرّنجى، وإنما تتفاضل الناس في الألفاظ ورسفها وتاليفها ونظمها، وقد يقع للمتأخر

معنى سبقه إليه المتقدم من غير أن يلمّ به، ولكن كما وقع للأول وقع للآخر، وهذا أمر عرفته من نفسي، فلست أمتري فيه، وذلك أتى عملت شيئاً في صفة النساء:

سفرن بدورا وانتقين أهلة

وظننت أتى سبقت إلى جمع هذين التشبيهيين في نصف بيت، إلى أن وجدته بعينه لبعض البغداديين؛ فكثرت تعجّبي، وعزمت على ألا أحكم على المتأخّر بالسرق من المتقدم حكماً حتماً" (العسكري، 1952: 197/196).

وهكذا وقف أبو هلال موقفاً وسطاً أو إن شئت فقل: محايداً، فهو وإن كان وصفه لهذا المصطلح بأنه من باب السرقة، إلا أنه اعتبر ذلك من السرقة التي لا مندوحة عنها ولا مفر منها، والتي يسوغ فيها للشاعر أن ينهل من معينها، فهي وإن كانت سرقة إلا أنها في حكم الممتنع الذي لا يستطيعه كل أحد، فهي في الوقت نفسه تدل على البراعة، والحق، والفحولة؛ لدقة معناها، وغموض ميناها؛ ولهذا فهي عنده من المحمود، والمنبوذ في آن واحد. ومن هنا يمكن أن نقول: إن مصطلح الحل وكذلك مصطلح العقد عند أبي هلال العسكري قد أخذاً شكلاً مغايراً عما سبق حيث تم تحديد معالمهما بشيء من الدقة، وبألفاظ واضحة الدلالة حيث قصرهما أبو هلال على شيء بعينه، وهو ما كان فيه خفاء، ودقة لا يستطيعها كل شاعر خلافاً لما رأيناه عند الأصفهاني، والحاتمي؛ ولهذا نستطيع أن نقول إن مصطلحي الحل والعقد عند العسكري يعد مرحلة جديدة في تطور المصطلح.

ابن رشيق القيرواني: إذا ذهبنا إلى أحد النقاد الأفاضل، وهو ابن رشيق القيرواني نرى أنه لم يخالف من سبقه من البلاغيين كأبي هلال العسكري في اعتبار أن الحل من السرقات، ويجعله من أجل السرقات وأفضلها (ابن رشيق، 1981: 293/2). التي لا مفر للشاعر منها إذ هو "باب متسع جداً، لا يقدر أحد من الشعراء أن يدعى السلامة منه، وفيه أشياء غامضة، إلا عن البصير الحاذق بالصناعة، وأخر فاضحة لا تخفى على الجاهل المغفل" (ابن رشيق، 1981: 280/2). ويستدل مؤيداً برأيه بما أورده من قول الجرجاني (ت 1001/392-1002) حيث إنه يعترض على الحاتمي بأنه لا فائدة في الألقاب التي أتى بها إذا حققت بينما يشيد بالجرجاني بأنه أصح مذهباً، وأكثر تحقيقاً من كثير ممن نظر في هذا الشأن. ويرى واضحاً من هذا أنه تأثر بالجرجاني إلى حد كبير في تأسيس آرائه حول الموضوع، وهذا نص عبارة الجرجاني الذي ذكره ابن رشيق في إطار الحديث عن السرقات: "ولست تعد من جهاذة الكلام، ولا من نقاد الشعر، حتى تميز بين أصنافه وأقسامه، وتحيط علماً برتبه ومنازله، فتفصل بين السرقة والغصب وبين الإغارة والاختلاس، وتعرف الإمام من الملاحظة، وتفرق بين المشترك الذي لا يجوز ادعاء السرقة فيه والمبتدل الذي ليس واحد أحق به من الآخر، وبين المختص الذي حازه المبتدي فملكه واجتياه السابق فاقتطعه" (ابن رشيق، 1981: 280/2). وذهب ابن رشيق إلى ما ارتأه أكثر الأدباء والنقاد ممن تقدمه أمثال القاضي الجرجاني (1966: 183-186) من أن السرقة إنما تكون في البديع المخترع الذي يختص به الشاعر ويتميز به عن غيره، لا في المعاني المشتركة التي هي جارية في عاداتهم وواردة في أمثالهم ومحاوراتهم.

هذا، وتطرق ابن رشيق إلى أنواع السرقة الأدبية فنقل عبارة لبعض الحذاق من المتأخرين دليلاً على التقريب والتمييز بين أنواع السرقة وبيان ما يكون منه محموداً وحظي بالقبول لدى الأدباء والنقاد بقوله: "فقال بعض الحذاق من المتأخرين: من أخذ معنى بلفظه كما هو كان سارقاً، فإن غير بعض اللفظ كان سالخاً، فإن غير بعض المعنى ليخفيه أو قلبه عن وجهه كان ذلك دليل حذقه" (ابن رشيق، 1981: 280/2).

إذا ابن رشيق يعد هذا المصطلح دليلاً على نبوغ الشاعر، وبراعته، بل نراه يعد ذلك من أجل السرقات، ومن أفضلها التي يجب أن يمدح الشاعر على فعلها، ثم نراه يقصر السرقة على ما اخترع الشاعر، ويتميز به على غيره، وصار منسوباً له دون سواه، أما الحل عنده، فإنه

من باب المعاني المشتركة التي تتوارد عليها الخواطر؛ فلشاعر أن يأخذ من هذه المعاني ما يحلو له، ولا مظنة للسرقة في المعاني المشتركة المطروحة على الطريق، فالمعاني المطروحة ملك للجميع، بل هي مناط التفاضل بين الشعراء، وغيرهم.

من يراه فناً أدبياً

الثعالبي: أما الثعالبي (ت1038/429) فيخالف من سبقه من البلاغيين والأدباء، فنجد أن مصطلح الحل قد نحا نحواً جديداً حيث أصبح هذا المصطلح عنده بعيداً كل البعد عما ذكره من سبقه من النقاد، والبلاغيين، ويعتبر الحل فناً قائماً برأسه ولونا أدبياً فريداً من نوعه، ويعده من أسس المفاضلة، والترجيح بين الشعراء، وغيرهم، فله دوافعه وأغراضه، واعتبره قبلة ينبغي أن يصل إلى إليها، وقاعدة يجب أن يبنى عليها (الثعالبي، 1300: 9)، فهذا الفن- بحسب رأي الثعالبي- بعيد كل البعد عن السرقة والانتحال، فكان من أوائل الأدباء الذين كتبوا كتاباً خاصاً بفن الحل سماه "نثر النظم وحل العقد" وهو من بواكير الكتب التي وصلت إلينا في هذا الفن وجاء هذا الكتاب في تسعة وثلاثين باباً أورد فيه شعراً مختلف المضامين والأغراض وقام بنثره في أسلوب رفيع يدل على امتلاكه لأدوات هذا الفن وتبصره بمقاصده (رحلحة، 2009: 700).

وأشار الثعالبي إلى أن الصاحب بن عباد قام بحل أبيات كثيرة للمتنبّي وغيره، كما قام الثعالبي نفسه بحل الشعر، فيقول في باب الهجاء عند حله لبيت الحطيئة الذي يقول فيه:
دع المكارم لا ترحل لبغيتها واقعد فإنك أنت الطاعم الكاسي (الحطيئة، 1993: 119).

فقام الثعالبي بنثرها فقال: "دع المكارم لأربابها، واتركها لأصحابها، فلا تنقل نحوها رجلك، ولا تشد إليها رحلك، وترحزح عن المكارم التي هي عندك من المغارم، بل من المحارم، واقعد بمزجر الكلاب، وفي صف النعال، فليست إلا لتنعيم الجسم، وتطبيب الطعم، وتحسين اللباس، وتجويد الأفراس....." (الثعالبي، 1300: 141 وما بعدها).

وعند تدبرنا لما نثره الثعالبي نجد أن الحطيئة وإن كان له قصب السبق لإحراز المعنى، فقد تفوق كذلك على الثعالبي بإيجازه الرائع لصوغ المعنى في بضع كلمات أفادت المعنى المقصود وأصابت الهدف المنشود الذي لم يستطعه الثعالبي الذي أطنب إطناباً مخلاً فصاع المعنى في بضعة أسطر لم تخل من تكرار باهت، واستخدام ألفاظ غير مناسبة كالكلاب والنعال، واستخدامه للجمع غير المطبوع الذي تفوح منه رائحة التكلف.

بقي نقطة مهمة ينبغي أن يشار إليها ألا وهي أن السبب الذي حدا بالثعالبي أن يجنب ويسلب هذا الفن صفة السرقة هو أنه ألف كتابه رغبة في إرضاء الملك خوارزم شاه الذي كان يفضل النثر على الشعر، فنزولاً على رغبة سيده ومولاه ألف هذا الكتاب، فيرى زكي مبارك (1975: 19/1) أن ما يكمن وراء تقديم الثعالبي للنثر ليس أمراً يستند إلى تحقيق علمي أو ذوق أدبي؛ إنما هو غرض شخصي، فخوارزم شاه الذي قدم إليه "نثر النظم وحل العقد" كان من هواه تقديمه وتفضيله النثر على الشعر؛ إيثارة لبعض الكتاب، أو حقداً على بعض الشعراء، فألف الثعالبي كتابه هذا إرضاء لمولاه وتلبية رغبته ولا غرو فيه لأن هذا ليس بغريب من كتاب هذا العصر، فأحكامهم تتأثر بأهواء الرؤساء"، وهذا إفصاح عن مدى تأثير الحكام على الكتاب والأدباء. ولا نشارك زكي مبارك في رأيه هذا لأن الثعالبي ليس ممن يبنون ويؤسسون نزعاتهم الفكرية أو آرائهم البلاغية النقدية على هوى حكام عصره.

أسامة بن منقذ: ونلاحظ مما سبق ذكره أن مصطلح الحل لم يستو على سوقه ولم يشتد عوده بعد فهو يذكر في ثنايا الكتب- باستثناء محاولات الثعالبي التي شابها غرض منبوه- فدلالة المصطلح لم تظهر عند كثير من البلاغيين والأدباء وإن كانت الدلالة العامة له معروفة ضمناً، حتى جاء أسامة بن منقذ (ت1188/584) وقدم تعريفاً اصطلاحياً للحل والعقد فقال

(1960: 259-260): "أعلم أن الحل والعقد: هو ما يتفاضل فيه الشعراء والكتاب، وهو أن يأخذ لفظاً منثوراً فينظمه أو شعراً فينثره، ويطارحه العلماء فيما بينهم، مثل قول الرشيد: ولو جمد الخمر لكان ذهبان أو ذاب الذهب لكان خمران فنظمه شاعر فقال:

وزنا لها ذهباً جامداً فكالت لنا ذهباً سائلاً

ومنه قول أمير المؤمنين علي -رضي الله عنه- في للأشعث بن قيس: إنك إن صبرت جرى القضاء عليك وأنت مأجور، وإن جزعت جرى القضاء عليك وأنت مأزور، وإنك إن لم تسل احتساباً سلوت غفلة كما تسلو البهائم.

عقده أبو تمام فقال:

أُتصِرُ للبلوى حياءً وحسباً فتوجرُ أم تسلو سلو البهائم" (التبريزي، 1994:

130/2).

وقد استطاع أسامة بن منقذ بهذا الصنيع أن ينحو منحى مختلفاً عن سبقه، فهو وإن تأثر برأي الثعالبي بأن هذا الفن ليس من السرقة في شيء، إلا أنه استقل بوضع تعريف وحد للحل، وجعله مقياساً للتفاضل بين الكتاب والشعراء، -وهذه منقبة ومحمدة تحسب له- إذ إن التفاعل و تفكيك نظم عملية لا يتمكن منها إلا الحاذقون ومن كان عنده معرفة تامة بأحوال وكيفية نثر النظم، ومن هنا نستطيع أن نقول إن أول من وضع تعريفاً جامعاً، ومانعاً لمصطلح الحل هو أسامة بن منقذ من خلال تعريفه السابق، وبدءاً من تعريف ابن منقذ لمصطلح الحل وجدنا أن هذا المصطلح قد نحا نحواً مغايراً عما سبقه، وتطور تطوراً كبيراً على يد ابن منقذ، وأصبح مصطلح الحل مصطلحاً فنياً، وبلاغياً قائماً بذاته، وله معالمه التي تحدد مفهومه، وتميز أركانه، وينسب الفضل كل الفضل في ذلك لابن منقذ.

مصطلح الحل عند ابن الأثير

وبعد هذه الجولة السريعة لمصطلح الحل عند السابقين لابن الأثير (ت 637/1239) نضع رحالنا في بيت القصيدة، ونمعن النظر في مصطلح الحل عند ابن الأثير، ويكتسي هذا المصطلح أهمية مركزية في المصطلحات البلاغية عنده؛ لأنه نما نمواً كبيراً وتوسّع إطار تطبيقه على يديه وفي الحقيقة مفهوم حل المنظوم عند ابن الأثير ذو تعدد وتنوع إذ إنه أحدث طفرة عظيمة وتحولاً كبيراً في هذا المصطلح وظهر ذلك واضحاً عندما ألف كتاباً مستقلاً في هذا الفن وسماه "الوشى المرقوم في حل المنظوم" قام بتحقيقه يحيى عبد العظيم، ولم يكتف بذلك بل جعل جزءاً كبيراً من كتاب المثل السائر بتوضيح هذا الفن وذلك في فصل الطريق إلى تعلم الكتابة، فيمكن تلخيص كلامه في هذا الموضوع بما يلي: يصف المؤلف هذا الفصل بأنه كنز الكتابة ومنبعها؛ لذا لا بد للكاتب وخاصة الناشئة منهم من السعي الحثيث نحوها والاستفادة منها، ويصرح بأنه غير مسبوق فيه وأنه هو الذي فض أختام هذا الموضوع، وأنه لما أشرب قلبه حب هذه الفضيلة وبلغه الله منها ما بلغ، وقلب هذا الفن ظهراً لبطن وجد أن الطريق إليها ينقسم إلى ثلاث درجات كل واحدة منها أسمى من التي قبلها:

الأولى والثانية: هما تصفح الكاتب كتابية المتقدمين، والأطلاع على أوضاعهم في استعمال الألفاظ والمعاني، والافتداء بهم والمزج بين إنتاجه وإنتاجهم، إما في تحسين ألفاظ، أو في تحسين معان.

أما الثالثة: فهي التي تهمنا هنا وإليكم نص عبارته: "والثالثة أن لا يتصفح كتابة المتقدمين، ولا يطلع على شيء منها، بل بصرف همّه إلى حفظ القرآن الكريم وكثير من الأخبار النبوية، وعدة من دواوين فحول الشعراء ممن غلب على شعره الإجابة في المعاني والألفاظ، ثم يأخذ في الاقتباس من هذه الثلاثة، أعني: القرآن والأخبار النبوية والأشعار، فيقوم ويقع، ويخطئ ويصيب، ويضل ويهتدي، حتى يستقيم على طريقة يفتحها لنفسه، وأخلق بتلك الطريق أن تكون مبتدعة غريبة لا شركة لأحد من المتقدمين فيها، وهذه الطريق هي طريق

الاجتهاد، وصاحبها يعد إماماً في فنّ الكتابة، كما يُعدُّ الشافعي وأبو حنيفة ومالك -رضي الله تعالى عنهم- وغيرهم من الأئمة المجتهدين في علم الفقه، إلا أنها مستوعرة جداً، ولا يستطيعها إلا من رزقه الله تعالى لسائناً هجماً، وخاطراً رقماً. وقد سهّلت لك صعابها، ودلّلت محاجّها، وكنت أشحُّ بإظهار ذلك لما عانيت من نيّله من العناء، فإني سلكت إليه كل طريق حتى بلغتة آخراً، وإنما تكون نفاسة الأشياء لعزّة حصولها ومثقّة وصولها" (ابن الأثير، 2010: 91/1-92).

وابن الأثير - كعادته في كتبه- يعتد بنفسه ويعجب بما وصل إليه فيقول: "وما رأيت أحدًا تكلم فيه بشيء" (ابن الأثير، 2010: 91/1) مع أن ابن قتيبة (ت 889/276) المتوفى قبله بثلاثة قرون قد أبدع في فن الكتابة وألف كتاباً بعنوان أدب الكاتب بيّن فيه أصول فن الكتابة وأركانها ووقف على الكثير من أسرارها وأخباره. وكأنه تدارك هذا العجب في الوشي المرقوم فقال: "ولئن سبقني إلى حل الشعر سابق، وورد ورده قبلي طارق، فإنه ركب إليه هجينا لا هجانا، وظن خواطره فيه سميرة بصيرة وكانت صما وعميانا، وليس كل بيضاء شحمة ولا كل بيان بحكمة وما مثل من سبقني في هذا الفن ومثلي إلا كما قال أبو تمام:
مِثْلُ الْعُجُوزِ الَّتِي وَلَّتْ شَبِيبَتُهَا
وَبَانَ عَنْهَا كَمِثْلِ كَانِ
يُحْطِئُهَا

لَزَّتْ بِهَا صَرَّةٌ زَهُمَاءٌ وَاضِحَةٌ كَالشَّمْسِ أَحْسَنُ مِنْهَا عِنْدَ رَأْيِهِ
(التبريزي، 1994: 375/2). على أن كلا من الناس باستحسان ما يقوله مغري" (ابن الأثير، 2004: 166).

ومن خلال نظرنا فيما قال ابن الأثير عن هذا المصطلح، وتقسيماته المتعددة التي ذكرها أنفاً يتبين للناظر أن ابن الأثير قد جعل من هذا المصطلح مناط التفات، والتفاخر، والتفاضل بين الشعراء، والكتاب بل زاد على ذلك، وجعل الاطلاع على نتاج السابقين، ومعرفة طرقهم في استعمال الألفاظ، والمعاني، والمزج بين القديم والجديد، والزيادة في ذلك بالإضافات التي تضيف جديداً على الألفاظ، ومعانيها قد جعل كل ذلك من شروط الإجابة والبراعة والابتداع الذي لا شراكة فيه إلا لكتابه، وهذا ما لا يستطيعه كل إنسان، فهي تحتاج إلى طول نفس في الاطلاع الكامل على ما كتبه السابقون، والتفنن بإضفاء مسحة جديدة تغاير ما سبق وإن استعمله السابقون، وهذا هو مناط الجودة والحسن والمفاضلة.

وفي حقيقة الأمر نرى أن الصواب لازم العلامة ابن الأثير فيما ذهب إليه في تعريفه لمصطلح الحل، وفي الشروط التي وضعها في تعريفه للمصطلح، فبهذه الشروط التي شرطها ابن الأثير يخرج هذا المصطلح بتمامه من مفهوم السرقة، ففي اشتراط ابن الأثير أن يكون الناظم -سواء كان شاعراً، أو كاتباً- ملماً بتراث الأقدمين، وعلى معرفة تامة باستعمال الألفاظ، ومعانيها قديماً، وحديثاً، واشترطه أن يكون للكاتب، والشاعر لمسة جمالية على الألفاظ المشتركة بين الأقدمين، والمحدثين بحيث تبعد اللفظ بمعناه عن طرائق الاستعمالات السابقة، وتجعل الاستعمال الجديد ملكاً لصاحبه لا يشاركه فيه أحد بحيث لا مجال لادعاء السرقة، وكذلك يكون في هذا الدليل على تفوق الناظم، وترجيحه على غيره.

والشاعر أو الناظم الذي يستطيع أن يضيف لونا جمالياً على الألفاظ والمعاني التي سبق واستعملها غيره مما يستحسن ويُستجَادُ، فالحل كغيره من المصطلحات البلاغية الأخرى إذا صدرت عن طبع وجاءت عفواً وقاد إليه المعنى فذلك مناط المفاضلة، وفي ذلك يقول الإمام عبد القاهر (بلا تاريخ: 10) "ولن تجد أيمناً طائراً، ولا أحسنَ أولاً وآخرًا، وأهدى إلى الإحسان وأجلب إلى الاستحسان، من أن ترسل المعاني على سجيبتها، وتدعها تطلب لأنفسها الألفاظ، فإنها إذا تُركتْ وما تريد لم تكس إلا ما يليق بها، ولم تُلبس من المعارض إلا ما يزينها، أما

أن تضع في نفسك أنك لا بد من أن تجنس أو تسجع بلفظين مخصوصين، فهو الذي أنت منه بعرض الاستكراه، وعلى خطر من الخطأ والوقوع في الذم".

نظرة ابن الأثير لمفهوم "المنظوم"

قبل أن نقارن بين ابن الأثير والبلاغيين حول مفهوم الحل علينا أن نستعرض عرضاً بسيطاً لكلمة "المنظوم" الواردة في عنوان كتاب "الوشي المرقوم في حل المنظوم" لابن الأثير لعلاقتها رأساً بالموضوع فنقول إن لمصطلح المنظوم عند ابن الأثير معنى مختلفاً عن معناه عند غيره من البلاغيين؛ لأنه قصد به ما يكون شعراً وما يكون غير شعر، بينما نرى الآخرين أمثال أبي هلال العسكري والثعالبي لم يقصدوا به إلا شعراً ولم يتجهوا به إلا إلى كلام موزون مقفى، لذا نرى أن ابن الأثير اختار في عنوان كتابه المذكور مصطلح "المنظوم" حتى يطابق العنوان مع مادة الكتاب، ولم يختار مصطلح الشعر لأن من بين أبواب الكتاب حل القرآن الكريم وحل الأخبار النبوية، ولا يطلق عليهما الشعر. وهناك تقديم قيم لعبد الحكيم راضى على الوشي المرقوم لابن الأثير يتناول من ضمنه الفرق بين مصطلحات يبدو في الوهلة الأولى أنها مترادفة، ولكنها في الحقيقة مختلفة تماماً، وهي الشعر والعقد والنظم والمنظوم ويتناول أيضاً سبب اختيار ابن الأثير من بين هذه المصطلحات الأربع مصطلح المنظوم كجزء من عنوان كتابه الوشي المرقوم في حل المنظوم فليُنظر (ابن الأثير، 2004: 16-26).

وهناك نقطة مهمة لا بد من التنبيه عليها وهي الفرق الدقيق بين مصطلحي المنظوم والشعر، حيث إن المنظوم وإن كان له ارتباط بالوزن والقافية، ولكنه خال من العاطفة وجمال التصوير وجاذبية التخيل كألفية ابن مالك وغيرها من المنظومات خلافاً للشعر فإن المنظوم لا يكون شعراً إلا بخاصية العاطفة والتصوير والتخيل، ويرى الباحث أن هذا الاختلاف في مدلول الحل بين الابن الأثير وغيره من النقاد والبلاغيين ينشأ من تفاوت وجهات نظرهم حول مفهوم كلمة "المنظوم"، والذي ساق بنا إلى هذا الرأي عنوان كتاب ابن الأثير الوشي المرقوم في حل المنظوم، وتقسيمه موضوع كتابه إلى فصول ثلاثة، وحصره الفصلين الثاني والثالث بحل القرآن الكريم والأحاديث النبوية.

إذا فهم من هذا التقسيم ومن النماذج التي أوردها المؤلف تحته أنه لم يُرد بـ "المنظوم" ما أراده النقاد والبلاغيون به من الشعر فقط، بل أراد به معنى أوسع يشمل إلى جانب الأبيات والقطع الشعرية على نصوص القرآن الكريم والحديث الشريف كما بيّننا، وما دعا ابن الأثير - حسب الرأي الذي ارتأيناه- إلى إدخال النصوص القرآنية والنبوية ضمن "المنظوم" هو أن كلام الله لا يشبه المنثور من كلام البشر، سواء أكان في مستوى البلاغة التي يمتلكها ويستقر في قمتها أم كان في النظم الذي يعد وجهاً من وجوه إعجازه وغيرها من النواحي.

المقارنة بين ابن الأثير والنقاد حول مفهوم الحل

وبعد التقديم الغير الطويل في العنوان أعلاه نلاحظ أن ابن الأثير هو الذي تناول مفهوم الحل بطريقة مختلفة عن سبقه وجعله مصطلحاً واسعاً بحيث تكون الآيات والأحاديث مجالاً لتطبيق هذا الفن من قبل الكتّاب كما أن الشعر أيضاً مجال له، لأنه وإن سبقه إلى الوصول إلى مصطلح الحل كثير من النقاد والبلاغيين إلا إنهم لم يوضحوه توضيحاً ولم يزيلوا إبهامه كما فعل ولم يوسعوا إطار تطبيقه توسيعاً، بل حصروه داخل إطار ضيق ومحدود، وحتى الثعالبي الذي اتفق معه ابن الأثير على أن الحل ليس من السرقة، بيد أن الهدف مختلف عند كليهما، فالثعالبي عرّفنا أن الهدف من تأليفه لكتابه هو هدف شخصي، أما هدف ابن الأثير فهو هدف تعليمي، كما أن الثعالبي يعلمنا من خلال كتابه كيف ينظم النثر وينثر الشعر، أما ابن الأثير في كتابه فهو ينثر الشعر وينظم النثر، وعبارة أخرى أن ابن الأثير يطبق هذا الفن بنفسه، وشتان بين من يولف خطبة بليغة وبين من يعلمك كيف تُولف خطبة بليغة" (للمزيد من التفصيل انظر:

(رحالة، 2009: 709). فعلاً إن ابن الأثير اهتم بالحل اهتماماً بالغا حيث إن الحل أكثر فنون البلاغة بحثاً وتمثيلاً وتطبيقاً عند ابن الأثير ونرى هذا الأمر واضحاً في كتابه خاصة في "الوشى المرقوم" و"المثل السائر" فهو يصف فن الحل بأنه كيمياء في توليد المعاني الجديدة ولقاح في استنتاجها.

وعند النظر في كتاب الوشى المرقوم نجد أن ابن الأثير قد خلط أحياناً بين حل الشعر إلى نثر، وحل القرآن والسنة النبوية إلى كلام منثور وكلام الله فوق النظم والنثر، وبتعبير آخر وسع الإطار وجعل أخذ الآيات القرآنية والأحاديث النبوية ضمن مصطلح الحل، ونجد ذلك واضحاً كل الوضوح في كتابه المذكور، فنجد في باب حل الشعر الذي لا يجوز تغيير لفظه يستشهد بحل آيات قرآنية وأحاديث نبوية فيقوم بحل قوله تعالى: أُنزِلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةً بِقُدْرَتِهَا فَأَحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ جَلِيَّةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ (الرعد : 13 / 17). فيقول: وقد حلت ذلك في فصل يتضمن وصف البلاغة، فقلت: إذا أنزلت من سماء فكري ماء سالت أودية بقدرها، واهتزت رياض بزهرها، وليست الأودية إلا خواطر الأفهام، ولا الرياض إلا وشائع الأقلام...." (ابن الأثير، 2004: 195). ويستمر ابن الأثير في حل آيات القرآن متناسياً العنوان الذي عنون به الباب، ولم يكتف بذلك بل قام بحل أكثر من خمسة أحاديث تحت العنوان نفسه، فحل قول الرسول - صلى الله عليه وسلم- مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوِّءِ كَمَثَلِ صَاحِبِ الْمُسْكَ وَكَبِيرِ الْحَدَّادِ لَا يَغْتُمُكَ مِنْ صَاحِبِ الْمُسْكَ إِذَا تَشْتَرِيهِ، أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ وَكَبِيرُ الْحَدَّادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ، أَوْ تُؤْيِكَ، أَوْ تَجِدُ مِنْهُ رِيحًا خَبِيثَةً (البخاري، 1987: 82/3). وحل قوله: لَا يَجِلُّ لِأَمْرٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْقِيَ مَاءَهُ زَرْعَ غَيْرِهِ (أحمد بن حنبل، 1998: 108/4) وقوله: إن من البيان لسحراً (أبو داود، 2009: 354/7) وغير ذلك، بل قام بحل الأمثال العربية المشهورة تحت العنوان نفسه فحل المثل القائل رب واثق خجل، وقول العرب: إن تسلم الجلة فالنبت هدر، وكقولهم: أن ترد الماء بماء أكيس.... وغيرها من الأمثال المشهورة فيستطرد ابن الأثير في حلها جميعاً قائلاً: "وقد نثرت هذه الأمثال المشار إليها جميعاً على التوالي...." (ابن الأثير، 2004: 191-201). وتناسى ابن الأثير ما عقده من عنوان سابق على هذا الكلام. ويبدو من هذا أن ابن الأثير يعجز أحياناً وحدة الموضوع ويسرد أمثلة لا تطابق العنوان ولا تدخل تحته ويمكن حمل هذا الحالات على باب الاستطراد ولو كان يتكلف.

كما أنني لاحظت أن ابن الأثير أثناء حله للشعر يكثر من شعر أبي الطيب المتنبي وشعر البحري وأبي تمام وهم من المعاصرين له أو القريبين من عصره، ولا يحل الشعر الجاهلي أو شعر صدر الإسلام إلا ما ندر، وهذا لا يعني أنه يتحيز إلى طائفة معينة من الشعراء والكتّاب المتقدمين أو المتأخرين عشوائياً بل ينظر إلى مهارتهم وقدرتهم الشعرية والإنشائية وما أنتجوه من الأعمال الأدبية ويغربلها غربلة بمصفاة النقد، فيأخذ ما هو جديد إلى جانب الأخذ بما يتطابق مع القواعد العلمية، وينبذ جانباً ما لم يكن بذلك المستوى، وخلافاً لما يميل إليه بعض النقاد والبلاغيين فإن ابن الأثير كناقذ بصير بدقائق الكلام لا يفضل شاعراً أو كاتباً قديماً تعصبا لقدمه، وكذلك لا يخالف المحدث منهما لمجرد كونه محدثاً، بل لازم التوسط، وبتعبير آخر يمكن القول: إن المعيار عند ابن الأثير في تفضيل شاعر أو كاتب على آخر إنما هو الإبداع بغض النظر عن كونه قديماً أو محدثاً؛ لذلك نراه يُعجب إعجاباً بالغا بأبي تمام تارةً وينقده تارةً أخرى ببعض أبياته، كذا نراه يثني على أبي إسحاق الصابي (ت994/384) تارةً، وتارةً أخرى يجعله هدفاً لأسهم النقد (Kılıç, 1999: 107).

ويوضح ابن الأثير السبب الرئيسي في إعجابه بأشعار هؤلاء الشعراء والإكثار من أشعارهم في ثنايا ترسله دون غيرهم بأنه اقتصر على حفظ شعر أبي تمام والبحري وأبي الطيب المتنبي إلى إطلاعه على دواوين فحول الشعراء وأشعارهم، ويظهر إعجابه واضحاً بهؤلاء الثلاثة فقط عندما وصفهم بأنهم ألهاة الشعر وغواص المعاني، "الذين ظهرت على

أبيدهم حسناته ومستحسناته، وقد حوت أشعارهم غرابة المحدثين، إلى فصاحة القدماء، وجمعت بين الأمثال السائرة وحكمة الحكماء." (ابن الأثير، 2010: 348/2؛ 2004: 182-183).
فابن الأثير يصف أبا تمام بأنه رَبُّ معان، وصيقلُ ألباب وأذهان وقد شهد له بكل معنى مبتدع، لم يمش فيه على أثر، ولم يصدر منه وقع الحافر على الحافر، فهو غير مدافع عن مقام الإغراب الذي برز فيه على الأضراب، ويقول عن إثراء شعره للمعنى وتأثيره في بلاغة مقبسيه بأن من استوعب شعره وكشف عن مكوناته وغوامضه فقد ملك أزمة الكلام وأعنة البلاغة، ويصف أبا عبادة البحتري بأنه أحسن في سبك اللفظ على المعنى، وأراد أن يشعر فغنى، وبأنه قد حاز طرفي الرقة والجزالة على الإطلاق، فبينما يكون في شطف نجد إذ تشبث بريف العراق.

وأما أبو الطيب المتنبي فيصفه ابن الأثير بأنه أراد أن يسلك مسلك أبي تمام فقصرت عنه خطاه، ولم يعطه الشعر من قياده ما أعطاه، لكنه حظي في شعره بالحكم والأمثال واختص بالإبداع في وصف مواقف القتال" (ابن الأثير، 2010: 348/2-349).

وبيّن في موطن آخر عن اختياره لهؤلاء الشعراء الثلاثة على غيرهم واقتصاره على أشعارهم معللاً بأنهم الشعراء الفحول الذين استغرقوا المعاني وسبكوا الألفاظ بمهارة، واليك نص عبارته: "وكننت حفظت من الأشعار القديمة والمحدثّة ما لا أحصيه كثيرة، ثم اقتصرت بعد ذلك على شعر الطائيين: حبيب بن أوس، يعني أبا تمام، وأبي عبادة البحتري، وشعر أبي الطيب المتنبي، فحفظت هذه الدواوين الثلاثة، وكننت أكرر عليها بالدرس مدة سنين، حتى تمكنت من صوغ المعاني، وصار الإدمان لي خلقاً وطبعاً" (ابن الأثير، 2004: 181). وإنما ذكر هذا الفضل في معرض أن أرباب الكلام المنثور خاصة منهم المنشئ والمترشح لفن الكتابة ينبغي أن يجعلوا دأبهم في الترسل حلّ المنظوم، ويعتمدوا عليه في تعلم هذه الصناعة.

وهذا الذي دعا ابن الأثير أن ينصح من يريد حل الشعر أن يكون ذا ذاكرة قوية تحفظ من الأحاديث الكثير والكثير لتساعده في هذا الباب - أعني باب الحل- فيقول ابن الأثير: " ولمثل هذا الموضوع أمرت المتصدي لصناعة الكتابة أن يكثر من حفظ الأخبار النبوية كما يكثر من حفظ الأشعار..... والخطب في هذا كبير، والترقي إليه عسير، ولا بد من التعب وهجر الراحة في تحصيله، وهل يفرس اللبث الطلا وهو رابض" (ابن الأثير، 2004: 208).

فابن الأثير عندما وسّع مدلول الحل فرق بينه وبين المناهج القريبة منه وحدد مفهوم الحل حتى لا يتلبس بغيره من الاقتباس -أو التضمين على حد تعبيره- والاستشهاد فقال ما مفاده: وأما حل الآيات من القرآن العزيز، وكذلك الأخبار النبوية، فليس كحل الآيات الشعرية فهناك منهج ينبغي للمنشئ أن يسير عليه ويتبعه في أثناء تطبيقه للحل وهو أن لا يأخذ عند حل الآية والحديث جملة اللفظ فإن ذلك من باب التضمين، ولا يأخذ المعنى مجرداً عن اللفظ بكماله فإن هذا لا يحسن لذا ينبغي له أن يحافظ على الألفاظ أيضاً لمكان فصاحتها إلا إن أراد بذلك الاستشهاد بل إذا وقع له معنى وكانت آية من الآيات الكريمة أو حديث من الأحاديث النبوية يتضمن ذلك المعنى فعليه أن يجعل الآية والحديث في سياق كلامه. (ابن الأثير، 2010: 126/1).

وبعد التمهيص وسبر أغوار التعاريف والشواهد المتعلقة بالموضوع يرى الباحث أن اختلاف الآراء والمفاهيم في الوقت نفسه هو صورة عن مدارس البلاغيين ووجهات نظرهم فيما بينهم ورؤيتهم للبلاغة ونستطيع أن نلمس أثر مدرسة البلاغة الأدبية □تمثلة □ ابن الأثر □ التي تعتمد على الذوق الأدبي والجمال البلاغي في تكوين رأيه حول مصطلح الحل.

الخاتمة

ومن خلال هذه الجولة في بحث الحل عند النقاد والبلاغيين، وعرض آرائهم المختلفة وخاصة عند ابن الأثير توصلت لبحث لبعض النتائج وهي كالتالي:

بالاعتماد على ما أسلفنا نستطيع أن نقول إن ظهور جذور مصطلح الحل يرجع إلى منتصف القرن الرابع الهجري، وكان نشوء هذا المصطلح على يد الأصفهاني في كتابه الأغاني.

ورأينا مما سبق أن أكثر البلاغيين قبل ابن الأثير ينظرون إلى مصطلح الحل على أنه نوع من السرقات للمعاني ولا يلجأ إليه إلا ضعاف الشعراء والبلغاء ممن ليس لديهم موهبة الشعر ولا ملكة البلاغة.

وبعد الثعالبي من أوائل الأدباء الذين أفردوا فن الحل بكتاب خاص سماه باسم نثر النظم وحل العقد وهو من بواكير الكتب التي وصلت إلينا في هذا الفن.

وتوصل الباحث في هذا البحث الوجيه إلى أن أول من أشار إلى أن الحل ليس من السرقات هو أسامة بن منقذ، واعتبر الحل فنا قائما بنفسه له معالمه ودوافعه وأغراضه، لا يستطيعه إلا الحاذقون في هذا الفن ممن كان عنده قدرة على إبداع وملكة في البلاغة، وعدّه مضمار التفاضل بين الشعراء والكتّاب.

ويمكن القول: إن ما أدى إلى تنوع المسالك وتعددتها في فهم مصطلح الحل وتطبيقه لدى البلاغيين هو عدم الدقة في تحديد المصطلح كما نرى هذا الأمر واضحا في كثير من المصطلحات الأخرى.

وعند النظر في كتاب "الوشى المرقوم" نجد أن ابن الأثير إلى جانب حل الشعر قد أضاف نوعين آخرين للحل وطبقهما في كتابته تعليما للكتّاب بطريقة حلّهما، وهما حل الآيات القرآنية والأحاديث النبوية، ونجد ذلك واضحا كلّ الوضوح في كتابه، وهذا نتيجة وجهة نظره حول مفهوم "المنظوم".

لاحظنا أن ابن الأثير أثناء حله للشعر يكثر من شعر اللاحقين وخاصة من أبي الطيب المتنبي وشعر البحري وأبي تمام وهم من المعاصرين له أو القريبين من عصره، وجعل ذلك ديدنا له في كتبه ولا يحل الشعر الجاهلي أو شعر صدر الإسلام إلا ما ندر، وهذا لا يعني أنه يعتمد على أشعار طائفة معينة من الشعراء فقط تعصبا لهم وتحيزا إليهم، بل إنه ينتقي النماذج التي يوظفها في مكاتباته عن خبرة وبصيرة.

وإن أبرز مميزات رسائل ابن الأثير أثناء حله للآيات الكريمة والأحاديث الشريفة إتيانه بالأمثلة من مكاتباته عن الملوك أو إليهم، ومع ذلك فإنه طبق فن الحل في كتابته بمهارة، وتمكن من تحقيقه ونجح في محاولاته هذه إلى الحد الأقصى، وهذا دأب ابن الأثير درج عليه في كافة مؤلفاته، فهو قليلاً ما يأتي بالأمثلة والشواهد من الآخرين.

المراجع العربية

الأعشى، ميمون بن قيس. (1950). ديوان الأعشى الكبير. تح محمد حسين. القاهرة: مكتبة الآداب.

ابن الأثير، ضياء الدين. (2010). المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر. تح: محمد محي الدين عبد الحميد. بيروت: المكتبة العصرية.

ابن الأثير، ضياء الدين. (2004). الوشى المرقوم في حل المنظوم. تح يحيى عبد العظيم. القاهرة: الذخائر الهيئة العامة لقصور الثقافة.

ابن رشيق القيرواني، أبو علي الحسن الأزدي. (1981). العمدة في محاسن الشعر وآدابه. تح: محمد محيي الدين عبد الحميد. بيروت: دار الجيل.

ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم. لسان العرب. بيروت: دار صادر، 1414. التبريزي، الخطيب. (1994). شرح ديوان أبي تمام. تح راجي الأسمر. بيروت: دار الكتاب العربي.

- أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق السّجستاني. (2009). *سنن أبي داود*. تح: شعيب الأرنؤوط - محمّد كامل قره بللي. القاهرة: دار الرسالة العالمية.
- أبو نواس، الحسن بن هاني. (2010). *ديوان أبي نواس برواية الصولي*. تح بهجت عبدالغفور الحديثي أبو ظبي: دار الكتب الوطنية.
- أحمد بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني. (1998). *مسند الإمام أحمد بن حنبل*. تح: السيد أبو المعاطي النوري. الطبعة الأولى، بيروت: عالم الكتب.
- أسامة بن منقذ، أبو المظفر مؤيد الدولة نجم الدين. (1960). *البيدع في نقد الشعر*. تح: أحمد أحمد بدوي - حامد عبد المجيد. القاهرة: شركة مكتبة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده.
- الأصفهاني، أبو الفرج. (2008). *الأغاني*. تح: إحسان عبّاس وآخرون. بيروت: دار صادر.
- البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم. (1987). *الجامع الصحيح*. الطبعة الأولى، القاهرة: دار الشعب.
- تمورتاش، عبد الهادي - جادو. طه محمد عبدالفتاح. (2016). *المصطلح البلاغي بين ابن الأثير والبلاغيين، مجلة البلاغة وتحليل الخطاب*، (9)، 173-186
- الثعالبي، أبو منصور عبدالملك بن محمد. (1300). *نظم النثر وحل العقد*، دمشق: مطبعة معارف الولاية الجليلية.
- الجرجاني، عبد القاهر أبو بكر بن عبد الرحمن. (بلا تاريخ). *أسرار البلاغة*. تح: السيد محمد رشيد رضا. بيروت: دار المعرفة.
- الجرجاني، أبو الحسن القاضي علي بن عبدالعزيز. (1966). *الوساطة بين المتنبي وخصومه*. تح: محمد أبو الفضل إبراهيم - علي محمد الجاوي. القاهرة: مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه.
- الحاتمي، أبو علي محمد بن الحسن بن المظفر. (1979). *حلية المحاضرة في صناعة الشعر*. تح: جعفر الكيّاني، الجمهورية العراقية: دار الرشيد.
- الخطيب، أبو مليكة جروول بن أوس. (1993). *ديوان الخطيب*. تح مفيد محمّد قميحة. بيروت: دار الكتب العلمية.
- الراغب الأصفهاني، أبو القاسم الحسين بن محمد بن المفضل. (2011). *مفردات ألفاظ القرآن*. تح: صفوان عدنان داوودي، دمشق: دار القلم.
- رحاطة، أحمد زهير عبد الكريم. (2009). *حل المنظوم ونظم المنثور بين البلاغة والتناص، مجلة دراسات العلوم الإنسانية والاجتماعية، الجامعة الأردنية*، 36، (39)، 700-714.
- العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل. (1952). *كتاب الصنائع*. تح: علي محمد الجاوي - محمد أبو الفضل إبراهيم. القاهرة: دار إحياء الكتب العربية.
- الفيروز آبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب. (2008). *القاموس المحيط*. تح: أنس محمد الشامي - زكريا جابر أحمد، القاهرة: دار الحديث.
- القزويني، جلال الدين الخطيب محمد بن عبدالرحمن. (1998). *الإيضاح في علوم البلاغة*. بيروت: دار إحياء العلوم.
- مبارك، زكي. (1975). *النثر الفني في القرن الرابع الهجري*. بيروت: دار الجيل.

المراجع التركية

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. (1998). *Musnedu'l-Îmâm Ahmed bin Hanbel*. Thk. Seyyid Ebu'l-Meâtî en-Nûrî. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub.

- ‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. ‘Abdillâh b. Sehl. *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn*. (1952). Thk. ‘Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye.
- A‘şâ, Meymûn b. Kays. (1950). *Dîvânu’l-A‘şâ el-Kebîr*. Thk. Muhammed Huseyn. Kahire: Mektabetu’l-Âdâb.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (1987). *el-Câmiu’s-Sahîh*. Kahire: Dâru’ş-Şa‘b.
- Curcânî, ‘Abdulkâhir Ebûbekir b. Abdurrahmân. (trs.). *Esrâru’l-Belâğa*. Tsh: es-Seyyid Muhammed Reşîd Rıdâ. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife.
- Ebû Dâvud, Suleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. (2009). *Sunenu Ebî Dâvud*. Thk. Şu‘ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabellî. Kahire: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye.
- Ebû Nuvâs. el-Hasan b. Hânî’. (2010). *Dîvânu Ebî Nuvâs bi-Rivâyeti’s-Sûlî*. Thk. Behcet Abdulğafûr el-Hadîsî. Ebû Zabi: Dâru’l-Kutubi’l-Vataniyye.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya‘kûb. (2008). *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Thk: Enes Muhammed eş-Şâmî – Zekeriyâ Câbir Ahmed. Kahire: Dâru’l-Hadîs.
- Hâtimî, Ebû Alî Muhammed b. el-Hasen b. Muzaffer. (1979). *Hilyetu’l-Muhâdara fî Sinâ’ati’ş-Şi’r*. Thk. Cafer el-Kitânî, Bağdat: Dâru’r-Raşid li’n-Neşr.
- Hutay’a, Cervel b. Evs. (1993). *Dîvânu’l-Hutay’a*. Nşr. Mufid Muhammed Kumeyha. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. (1414). *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû ‘Ali el-Hasan. (1981). *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-Şi’r ve Âdâbih ve Nakdih*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Dâru’l-Cîl.
- İbnu’l-Esîr, Diyâ’uddîn. (2010). *el-Meselu’s-Sâ’ir fî Edebi’l-Kâtib ve’ş-Şâ’ir*. Thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhâmîd, Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye.
- _____, (2004). *el-Veşyu’l-merkûm fî halli’l-manzûm*. Thk. Yahyâ Abdulazîm. Kahire: ez-Zehâir el-Hey’etu’l-‘Amme li-Kusûri’s-Sekâfe.
- İsfahânî, Ebu’l-Ferec. (2008). *el-Eğânî*. Thk. İhsân Abbâs ve bşk. Beyrut: Dâru Sâdir.
- Kâdî el-Cürcânî, Ebu’l-Hasen Alî b. Abdilazîz. (1966). *el-Vesâta beyne’l-Mütenebbî ve Husûmih*. Thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm - Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire: Matba‘atu ‘Îsâ el-Bâbî el-Halebî.

- Kazvînî, Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. ‘Abdirrahmân. (1998). *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*. Beyrut: Dâru’l-İhyâi’l-‘Ulûm.
- Kılıç, H. (1999). Ziyâeddîn İbnu’l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri. *Hz. Nuh’tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Ed. Said Özervarlı, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 105-110.
- Mubârek, Zekî. (1975) *es-Nesru’l-Fennî fi’l-Karni’r-Râbi’i’l-Hicrî*. Beyrut: Dâru’l-Cîl.
- Rahâhle, Ahmed Zuheyr Abdulkerîm. (2009). Hallu’l-Manzûm ve Nazmu’l-Mensûr beyne’l-Belâğâ ve’t-Tenâss. *Mecelletu Dirâsâti’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâ’iyye*, el-Câmi’atu’l-Urduniyye, 36 (39), 700-714.
- Râğîb el-İsfehânî. (2011). *Mufredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*. Thk. Safvân ‘Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru’l-Kalem.
- Se‘âlibî, Ebû Mansûr ‘Abdulmelîk b. Muhammed. (1300). *Nesru’n-Nazm ve Hallu’l-‘Akd*. Dimaşk: Matba‘atu Me‘ârifî’l-Vilâyeti’l-Celîle.
- Tebrîzî, el-Hatîb. (1994). *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm*. Thk. Râcî el-Esmer. Beyrut: Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb.
- Timurtaş, A. – Câdû, T. (2016). el-Mustalahu’l-Belâğî beyne İbni’l-Esîr ve’l-Belâğîyyîn. *Mecelletu’l-Belâğâ ve Tahlîli’l-Hitâb*, (9), 173-186.
- Usâme b. Munkız, Ebu’l-Muzaffer Mueyyiduddevle Necmuddîn. (1960). *el-Bedî‘ fî Nakdi’ş-Şi’r*. Thk. Ahmed Ahmed Bedevî-Hâmid Abdulmecîd. Kahire: Şeriketu Mektebeti ve Matba‘ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi. Yılda 4 sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

* Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.

* Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.

* Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.

* Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.

* Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

* Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.

* Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

* ULAKBİM TR Dizin kuralları gereği makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> veya <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru

olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve uygun görürlerse makaleleri hakeme gönderirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerekliğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşına olmaları ve bunlara uygun davranmaları için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için uzlaşmaz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar (lar) birbirlerini asla tanımazlar.- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa/ veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma. (Referanssız yeniden yazma)

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayımlandığında, gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / oklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar zerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale

göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için belirlenen makale sayısı en fazla 20'dir (özel sayılarda bu rakam farklılık gösterebilir). Genel prensip olarak, yayınlanmasına karar verilen makaleler geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 20'yi aşması durumunda, sayıyı aşan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibarıyla özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Bir sayıda, aynı yazara ait en fazla bir tane makale yayımlanabilir.

- Bir takvim yılı içerisinde, aynı yazara ait en fazla iki tane makale yayımlanabilir.

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 6 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Kaynakça Oluşturma

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'ili Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye

Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

**Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences
Institute**

Publishing Principles and Writing Rules

Purpose and Scope

- Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute is an international refereed journal. It is published 4 times a year (March, June, September, December).

- The journal's publication language is Turkish, but articles written in languages such as English, Arabic, German, French, Russian and Persian are also accepted. Acceptance of articles written outside these languages is subject to the decision of the Editorial Board.

- The journal publishes the original scientific studies related to all fields of social sciences. The articles submitted to the journal must not have been previously published in another publication, have not been accepted for publication or have not been sent to another journal simultaneously.

-The papers presented in scientific meetings can be evaluated by the editorial board if they have not been previously published in the proceedings booklet or in another journal. For whatever reason, articles published in the leaflet or any other publications are not published. Editorial board members and the editorial team are not obliged to investigate whether the submitted articles have been previously published in other media. The ethical responsibility of the situation in question belongs to the author or authors of the article.

Research Integrity and Author Responsibilities

- Although we accept that different disciplines and publication formats have different norms with each other, we demand some conditions in the articles sent to our journal. These are:

* Meticulousness, honesty, and perfection in research practice,
* Paying attention and respect to all participants and subjects in the research,

* Transparency and open communication,

* Research method,

* Subject integrity,

* Scientific originality,

*Dominance in the use of term information related to the field of science,

* To see old and new investigations on the subject,

* Eligibility and adequacy in the resources used,

- * To make an evaluation and reach to a result,
- * Contribution of the article to the field,
- * Language domination/understandability and fluency,
- In addition, the authors accept the following rules:
  - * The authors are obliged to comply with the journal's publication policy, ethics and writing rules.
  - * The authors should agree to make the necessary corrections during the publishing process in line with the recommendations of the editors and reviewers. In this context, if the author or authors do not accept the suggestions made to him, the article in question will be rejected.
  - * In articles with co-authors, if the other authors cannot be reached, the responsible author is deemed to have accepted all the responsibility.
  - * It is possible to be used the articles published in our journal in other studies only when cited.
  - * Journal of Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University has the right to make corrections, to publish or not to publish the articles.
  - * The copyright of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences for publication is transferred to the journal. These articles may not be published, reproduced and used without reference, without permission from the journal management.
  - * No fee is paid to the author / authors for published articles. In addition, article application fees and publication fees are not collected from the author/ authors.
  - * The legal, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author/authors. Editorial Board and the editorial team do not accept any legal obligations that may arise.
  - * As per ULAKBIM rules; all authors in the articles must send the articles by adding their ORCID numbers to the final form of the article.

Submitting an Article

- The authors who want to submit an article to Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Journal should upload their articles to the system by subscribing to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed>. In the system, the author/authors and the information about the article should be fully included. However, since the article was sent to the referees through the system, the information that indicates the identity of the author/authors should not be included in the article file uploaded to the system. After the referee

process of the article is completed, information about the author/authors will be taken from the system and added to the article.

- Submitting the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences is accepted as an application for its publication and the evaluation process of the article is started. In articles with multiple authors, the Editorial Board does not request copyright from each of the authors, since it is accepted that the authors transfer their copyrights to the author who uploaded the article to the system. The responsibility for this matter belongs to the author who uploaded the article to the system.

- If the article sent to the journal is an announcement previously presented at any symposium/congress or if it was produced from the thesis, this must be stated in the study

Editorial Process

- As Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences, we attach importance to objective, independent publication policy. Articles submitted to the journal are first reviewed by journal editors. After this stage, the editors and the Editorial Board in accordance with the journal's editorial principles, then they appoint the articles to the appropriate editors of the field. In addition, articles that do not comply with journal publishing principles are strictly rejected. The editor of the field examines the articles in terms of their contribution to the field and if they deem appropriate, they sent the articles to the referee.

- when deciding on the compatibility and printability of the articles, the editor (s) consider the journal's publication policy and scientific sensitivity, not the factors such as the author's / author's race, gender, belief, and nationality.

In addition, the editor (s) is responsible for:

* Efforts should be made to meet the needs of readers and writers.

* It should be tried to improve the magazine continuously.

* Care should be taken to protect the integrity of academic principles.

* If necessary, initiative should be taken for corrections, explanations, and withdrawal.

* Authors should be guided in all matters.

* The referee reviews in the journal should be tried to be made fair, impartial and timely.

Referee Process

- The referee process is critical to maintaining the standards of our broadcasts. Although we adhere to the principle of double-sided blind review as a journal;

* We aim to provide supports for all our publications to facilitate rigorous, fair and effective referee evaluation,

* We aim to encourage our editors and referees to become familiar with and act in accordance with the best practice guidelines regarding refereeing.

- With the principle that confidentiality is the part of evaluation process, we act with an uncompromising principle to protect the confidentiality of the authors and referees during the referee evaluation process. In this context, referees and author (s) never know each other.

- In addition, the following points are taken into consideration during the referee process:

* Referees work according to the privacy policy. They cannot share the information and evaluation results they have reached with third parties, including the author.

* Referees work to be impartial, fair and constructive according to journal publication policy and writing rules.

* Referees help to correct mistakes by making suggestions to the authors.

* If the referees are unable to evaluate the articles sent to them within the specified period, or if there is a situation requiring them to feel inadequate in the articles sent to them, they should inform the editors.

- Articles that receive two positive reports as a result of the referee evaluation are entitled to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, sending the article to a third referee is at the disposal of the journal editor.

- The time given to the referees to evaluate the article is 20 days. However, referees who do not complete the evaluation during this period are given an additional 10 days. The evaluation process of an article that has been pre-examined and passed through the editor, editorial board, field editor and referee process stages can take approximately 6-8 weeks.

- Articles that receive negative reports from the referees are not published and returned to their author (s).

- The authors have to take into consideration the criticisms, suggestions and requests of correction of the referees and Editorial Board. If there are any issues they disagree with, they have the right to appeal with their justifications.

Plagiarism Policy

- Plagiarism is the way that the writers use in their works someone's expressions, discoveries or thoughts without permission or giving the reference, violating ethical and academic integrity.

- Our journal complies with the following basic principles about accepting plagiarism:

* To quote the work of another person as word-by-word, without reference.

* Reinterpreting another person's work by changing some words or word order,

*Using someone's ideas without giving reference
(Paraphrasing without reference)

* Cutting and pasting without showing sources from online sources,

* To use someone's writing as a part of his or her own work.

- Plagiarism is not tolerated in any of our publications and we reserve the right to control it. In this context, the articles sent to our journal are scanned with iThenticate, a plagiarism detection program. If the similarity rate is high, the article is rejected. Accepted articles are presented to the referees together with their report. For articles, similarity rates of 20% and above are not accepted.

- We expect our readers, referees, and editors to raise their suspicion of plagiarism by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

Repeat Release

- When a work or important part of work is published more than once by the author or authors of the work, unnecessary publication or "spontaneous plagiarism" occurs. This may occur in the same or a different language. Republishing / Duplication / Multicasting / Scientific Deception is a crime. According to TÜBİTAK Editorial Ethics Committee, duplication is to send or publish the same research results in more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered duplication. In this context, as the editorial team and editorial board, we clearly state that we are against duplication.

- We expect our readers, referees, and editors to raise suspicions of duplicate or unnecessary publications by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr.

Research on People or Animals

- Researches involving human beings or animals should be approved by the relevant ethics committee (s). Articles must comply with international ethical and legal standards. In addition, the authors must respect the privacy rights of human participants and obtain all necessary permissions to publish them before submitting articles to our journal.

Open Access Policy

- Our journal supports open access. In accordance with the open access policy, journal issues and articles are published on the website of the journal, and the full text of the articles can be accessed as a PDF file. There are no restrictions on the publication of published articles on personal web pages or corporate archives.

Miscellaneous

- The number of articles determined for each issue of the journal is a maximum of 20 (in special issue, this figure may differ). As a general principle, the articles that are decided to be published are accepted according to the relevant issue of the journal according to the date of arrival. If the number of articles exceeds 20 for the relevant issue, exceeding the number of articles is transferred to the next issue. However, among all the articles accepted for publication, considering the originality of the subject, the editors have the right to choose the articles to be included in the relevant issue. In addition, the ranking of the articles in the journal is at the disposal of the editors.

- A maximum of one article by the same author can be published.

- A maximum of two articles from the same author can be published in a calendar year.

-The decision authority for the matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

Writing rules

- "Öz" in Turkish and "Abstract" in English should be at the beginning of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences for publication. Turkish Abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and a single paragraph. In essence, source, figure, chart, etc. elements should not be included. Keywords consisting of at least 3 and at most 6 words should be given under the abstract.

-The article sent to the journal should be a minimum of 4,000 words and a maximum of 10,000 words, including Öz, abstract, citations, references and supplements.

- APA 6 should be used as a citation system in the article. Footnotes should never be used in the source representation. Only in necessary cases, footnotes should be used for explanations and footnotes should be numbered.

- In terms of spelling and punctuation, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institute should be taken aside, except for the mandatory situations required by the text.

- Articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word program and edited in accordance with the following values:

Paper Size	A4 Vertical
Top Margin	2,5 cm
Bottom Margin	2,5 cm
Left Margin	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

- In the case of using a font that is not available in the Microsoft Word program, the font file along with the article should be uploaded to the system.

- Articles should not include details such as page number, header, and footer.

- All subtitles, including the article title, should be bold and only the first letter of each word in the titles should be capitalized.

- The bibliography must be available at the end of the article. The sources used should be listed alphabetically by author surnames.

- For articles written in Arabic, Persian or Russian languages, the Latin bibliography is mandatory.

Creating Bibliography

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânî*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range). Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.